

* ॥ श्री ॥ *

व्याख्यान साहित्य संग्रह

भाग ३।

(द्वेष, भ्रष्ट करने व / आदिना रक्षणे समस्त पुत्रा
इत्यादिना भय.)

—*—

अशोकाने विवेक,

मुनिभद्राण श्रीविनयविलयलं।

प्रकाशक,

वकील युनीलाल अत्रभुज

साहित्य प्रकाशक मण्डलना मेहेरगी, —जमनगर

प्रथमावृत्ति

प्रत १०००

श्री " नैन विद्यावित्त्य " प्रिन्टिंग प्रेसभा, सा पोपटलाल
अमराशास्त्रे छाप्पु—अमरावाड

मर्वा हक कना तथा प्रकाशकने स्वाधीन छे
विश्व स १९७५ वीर स २४४५ मने १९७६

किंमत ३२-८-०

આનંદ ફક્ત નયુના દાખલ આ સામી બાબુએ
એકમ અભિપ્રાય છાગેલ છે. બાકીના બુએ વ્યા.
સા. સં. ભાગ બીજાના પૃષ્ઠ ૫૬૯ થી ૫૬૭ સુધી
તથા ત્રીજા ભાગના પૃષ્ઠ ૫૧૩ થી ૫૧૮ સુધી.

પ્રકાશક.

स्व० मातुश्री माण्डुक्याधने चरणे.

हरिगीत छंद.

सौराष्ट्रना स्मितहास्यसर्मा, लूँमि लावनगराण्वी बली,
लेखे कथो जय सिद्ध, रामारत्न निज उदरे रणी,
नखे शुं सशोधी षरी, जगसौष्य-मत्राण्वी जडी,
ना तपभजे तरपावीं आ, वात्सल्यनी भक्ति वडी १

(२)

श्रेणी अतुपम अक्य ने, आनदना अलियोगमा
'स्रष्टा' कदे सरलार्ध, सचित स्नेहना सयोगमा,
प्रत्यक्ष थर्ध शुं पृथ्वीपर, धरीं धर्मा ने आवी धृति,
नामाशिधान निमित्त, 'माणेरुवार्ड' आ अनुध्याकृति २

(३)

स्वृणाक्षरे न शिषेत्, पावरधार्ध पणु परमाक्षरे,
ने आदि षण औदार्य, अत करणु पटपर आवरे,
जे सर्वशुंषु समर्थ शुं वक्तृत्वथी 'वक्ता' वर्या,
वा सीयता पय मातुश्रे, शिशु उदे अमल लर्या ३

(४)

श्रे कुदरती कृति गोप्य, शुं जन जोरसदना नखुशे,
ना'ना तथापि नेईने शुं, त्रेभथी न पिछाणुशे,
जन हितनी लयो'आथी लर्या, सुतना स्वपरिहित भावने,
ने हेभगे जगना जनो, गहलावीं हिल हरिआवने ४

(५)

ते 'रितन' रत्न कही मदा, शाणामीशो सरभावशे,
ने अन्यने श्रे पय-प्रधा, हलके कही हरभावशे,
विरतिविशारद विश्व कर्षीने, 'कुर्मयोग' विणे कर्षु,
सहु आपगे जे मातु-मुतने, मान गहु महता वर्यु ५

मुण्ड }
ता १-१२-१८ } कवि, लाघश कर वि. पंडित.

એક વિદ્વાન વક્ત્રી લખે છે કે:—“રા. રતનલાલ વક્ત્રા એક સમર્થ વિદ્વાન અને કાર્યકર્તા છે. તેમના પ્રત્યે અમને ઘણું માન અને વિશ્વાસ છે. અને તેઓ આશે તેણું કાર્ય પાર પાડી શકશે તેની અમને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે.”

તેની આગલી તારીખના ‘હિંદુસ્થાન’ માં અને અન્ય અંગ્રેજી પત્રોમાં પણ તેવાજ પ્રકારની નોંધો જોવામાં આવે છે. જનસેવા કરવાની ઉત્તમતક અને યોગ્યતાને તે સ્થિતિએ પહોંચવું એ બધો પ્રતાપ રા. વક્ત્રા તેમનાં માતૃ-પિતાજી સમજે છે અને ખરેખર હું પણ તેમજ. રા. વક્ત્રાના પિતાશ્રી ગરદાસ તો તેમને બાલવયમાં મૂકીનેજ સદ્ગત થયા હતા. જેથી તેમના સર્વ કારના શિક્ષણનો જોજો તેમની માતાને શિરે હતો.

માતૃશ્રી માણેકબાઈને માટે શ્રીમાન ડાહ્યાભાઈ માસ્તર લખે છે કે:—

- “નરવિરલ હીરલાની રસાળી, અન્નિ કાઠીયવાઠની;
- “ઉત્તમકુળે ધરી જન્મ ત્યાં, પમરાવો ભૂમિ ગુજરાતની.
- “જન્મભૂમિ ને જનની ગરવાં, સ્વર્ગથી ત્રિલોકમાં;
- “એ સત્ય હૃદય ઉતારતાં, ઉર ઉમળકે જન થોકમાં.
- “માણેકબાઈ મણિ માણેક સુકતા, રત્ન કે હીરલો ઠહું;
- “દેવો ગુણદાતા દેવમાત, સહૃદયતા શું ઉર લહું.
- “વેલી નવેલી પ્રપુલ્કેલી, ઉપરહેલી અર્મોતણી;
- “મારકતમણિ નિર્મળ વિષે, શશિર્ણિબ ઉપમા ઉરતણી.”

આગળ ચાલતાં તેજ લેખક લખે છે કે:—

- “સાક્ષરમણિ સુતરતન ઉમદા, ‘રત્નલાલ’ ઉછેરીને;
- “નિજ માતૃભૂમિની સેવમાં, સોંખ્યા સગુણતા પ્રેરીને.
- “એવો દેવી સંપતિમય મા, દેવને જન્મવાવતી;
- “ભારતવિષે ધર ધર હજો, સુતરતન અંક હુલાવતી.”

ખરેખર; માતૃશ્રી માણેકબાઈ તે માણેકબાઈજ હતાં. ‘રા. રત્નલાલ’ જેવા સાક્ષર રત્નને ગુર્જરીને ચરણે સોંપી આપણા ઉપર તેમણે એટો પ્રાર કર્યો છે. માતૃશ્રીની ચાહગીરી કાયમ રહે તથા તે નિમિત્તે પુણ્યદાન તેમના ગુણોનું પ્રતિવર્ષે સ્મરણ થાય એવા હેતુથી રા. વક્ત્રાના મિત્રો અને નારાઓએ એક ફંડ ઉભું કરવા વિચાર્યું છે.

તે પુણ્યવતા માતૃશ્રીનું હૃમણા ત્રેતાલીસ વર્ષની સામાન્ય ઉંમરે ઘેર સદમા વિં સ ૧૯૭૪ ના અશાડની કૃષ્ણચતુર્થીએ દેહાવમાન થઈ છે એક સુખનિદ્રામાજ શાન્ત હૃદયે અકિલક અત.કરણે ગાઠો મદવાડ વેઠ વિના એમનો આત્મા સ્વરૂપમા સમાઈ ગયો આથી રા વહતાએ હૃદયને વિશ્રામ અને પ્રેમનું ઉત્કૃષ્ટ આકર્ષણ જોયું, અને તેના પર સદાના શ્વેત પ હવાઈ જવાથી તેમને તથા તેમના બહોળા મિત્રમણને બારે આંખિ હૃદયને થઈ આવી સહૃદય માતાઓના અવસાન અતિ ખેદકારક, હૃદયકારક ચોકે, ફગાર કરાવે એ નિ સશય છે અનેક ગુજરાતી પત્રોએ માતૃશ્રીના દેહાવ સાનની નોખ લઈ રા વહતાને દિવાસો આપ્યો હતો અમો તે સદ્ગત માતૃ શ્રીના અમર આત્માને અનંત આનંદ ધમ્મીએ છીએ

ચરોતર સભા.
તા. ૧-૪-૧૯

વહીલ—આર. છ. કારવાળા
બી. એ એલ એલ બી.

તથા

ડૉ. સી એ. દેસાઈ.
એલ એમ એસ (નેશનલ).
સં આં સરજન—
પ ભાત

ભારતવાસીઓને

મારો એક સંદેશો.

—*(૦)*—

વિશ્વશાળાના આજકલિન સુધીના મારા અનુભવે હું તો એ નિર્ણયપર આંચો છું કે “આવા ઉત્કૃષ્ટ સંયમી સાધુ મુનિઓ, પ્રહાર્યારી સંન્યાસીઓ, અને ઉચ્ચ ક્રાંતિનું જીવન નિર્ગમતા ચારિત્રવાન વિદ્વાનો જ્યાં સુધી પોતાના વિચારો ઉપયોગી યથોદ્ધારા જગદ્ગામી બનાવે નહિ ત્યાં સુધી દેશોદય કે આત્મોન્નતિની આશાઓ ણાંધવી થઈ છે.”

(નકતા.)

અંત્યાવલોકન યા ઉપોદ્ધાત તે આ નથી તેમજ મુનિશ્રીના ચારિત્રનું ચિત્ર જુ આમાં નથી જો કે જે મહાત્માને વસુધા એજ કુટુંબ છે, પરોપકાર એજ આત્મોન્નતિ છે, આત્મ સંયમમાં જેની સર્વશક્તિ પર્યાવસિત છે, દયા, પ્રેમ, ક્રિત અને આત્માના પાઠો શીખવા શીખવવા એ જેનો જીવનહેતુ છે તથા આન્તિની પ્રગતિ કરવી એ જીવનસત્ર છે, તેવા મુનિશ્રીનું જીવન બોધક પ્રેમ ચક્ર હોય તેમાં બીલકુલ બનાઈ નથી, છતાં તે આલેખવાનો પ્રસંગ મને સંમત થયો નથી.

અત્ર અંત્ય-સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરતા પાન્થને પ્રથમ આ સંદેશો અવલોકવાથી વ્યાયોગ્ય લાભ થવા સંભવ છે. છેલ્લા કેટલાક માસથી વિદ્વાન મિત્રોના આ-હુ છતાં સાહિત્યના પ્રદેશમાં મૈાન રહેવાનું ઉચિત ધાર્યું હતું, છતાં તત્સમયે નિશ્રીની આજ્ઞાને આધીન થઈ અંત્ય પ્રવેશારંભ પૂર્વે વિવિધ વિષયો અશિત ત્રાસિત પુષ્પમાલા વાચકસૃષ્ટિને સમર્પણ કરવાને મને યથેષ્ટ સમજાયું છે.

હરકોઈ સહઅંત્યનું પઠન અધ્યયન કરતા પહેલાં તેનાં ચાર અનુબંધનો આસ કરીને લક્ષમાં લેવાં જોઈએ. તેમ નહિ થવાથી મિથ્યા કાલક્ષેપ અને અ-તોષ વિના અન્ય ક્વ થતું નથી. તેવી રીતે અર્થગ્રહણ શક્તિમાં ન્યૂનતા થાય તો સારામાં સારી વાચનશક્તિથી પણ અર્થ સમજાતો નથી.

આથી પોતાની ન્યૂનતા અજ્ઞ વાચક લેખકને આરોપે છે, માટે ખાસ રીતે ચાર અનુબંધનો પ્રથમથીજ જાણવાની અપેક્ષા છે.

અથનો વિષય શું છે ? વિષયનો તેમજ લેખકનો સબધ શો છે ? અથ રચવાનું પ્રયોજન શું છે ? અને કયા વર્ગના મનુષ્યો અથને સમજવાને અધિકારી છે ? આ ચાર નિયમો પ્રત્યેક અથપ્રત્યે અવશ્ય જાણવા જોઈએ અથનો વિષય હોય તેને અનુકૂળ શબ્દ અને વાક્યરચના તે પુસ્તકમાં આવવા જોઈએ પ્રત્યેક લખાણની અમુક પરિભાષા હોય છે તેને દર્ષિરહિત કરી વિષય તૈયાર કરતા અર્થ શિથિલ થઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ પરપરાવી ચાલી આવતી વિચારશ્રેણીને સમજવાનું મુખ્ય સાધન વાચકના હાથમાથી જતુ રહે છે વિષયનું યથાર્થ જ્ઞાન લેખકને હોવું જોઈએ વાચકે લેખકની શી યોગ્યતા છે તથા તે કયા સ્થાનથી પ્રવર્તે છે તે જાણી લેવું જોઈએ, નહિતો તેનો આશય કાર્ષક હોય અને અહાય કાર્ષક, કારણકે દર્ષિબિંદુમાં અતર હોવાથી દર્શનમાં પણ અતર પડી જાય છે જોલેલા ભાષણો કે શબ્દોકરતા અથો ઘણું દૂર ફેલાય છે આથી લેખકના ઉમદા વિચારો જગદ્ગ્યાપી બને છે, અને સેડો કરતા વધારે વર્ષો સુધી ભવિષ્યની પ્રજાને આ એક ઉપયોગી તેમજ કિંમતી વારસો છે મહાત્માઓનું જ્ઞાન એ ઉત્તમ ભાવપૂર્ણ પ્રવાહ છે, ફક્ત શબ્દરચનાના આડખરમાજ જે લેખનું લેખત્વ છે તે તો ભતમૃત બાલક જેવા અત્યંત નિષ્ફલજ છે દિનપ્રતિદિન શિક્ષણના વિસ્તારસાથે વાચનનો વિસ્તાર વધતો જાય છે પણ આપણે અને આપણે સ્થાને આવનારા ખાળકો શું વાચીએ છીએ એનો વિચાર કરવાની બહુ આવશ્યકતા છે શરીરને પુષ્ટિ આપનાર અન્નની અને લોજનની આપણે અનેક રીતે પરીક્ષા કરીએ છીએ પણ મન અને આત્માને પુષ્ટિ આપનાર જે વાચન તેની યથાયોગ્ય પરીક્ષા આપણે કરતા નથી દોહતે દોહતે જ્ઞાન માત્ર ઉપાડી લેવાયતો ઠીક એવી સાધારણ તૃષ્ણા ઠીકામાં આવે છે અથ હાથમાં લીધો, પ્રથમ અને છેલ્લું એમ બે પૃષ્ઠો ભેગા, વચમાં આમ તેમ ઉચાર્યું અને તે પુસ્તકના વિષયસબધે અભિપ્રાય બાધી ઉંચે મૂક્યું આજકાલ એવી શોચનીય સ્થિતિ જોવામાં આવે છે આનું કારણ સેકંડે પચાણું જનના સબધે તો આલસ્ય, બેપરવા, અને પોતાની બુદ્ધિનું અભિમાન સ્તાહવાનો એક જોટો માર્ગ છે આટલું છતાં જોઈ શકાય છે, કે અભણમાં અભણ માણસના ગૃહમાં બે ચાર પુસ્તક પડ્યા હશે ગાંધીની દુકાને હોંગ, મરીના ઠામમાં પણ નાટકના ગાયનો પહેલા હશે કોઈ પેપર-છાપુ રાખતા હશે ઘણાક જનોને તો નિત્ય પેપર ભેગા વિના અન્ન ભાવનું નથી એવી પણ સ્થિતિ છે તે ઠીક છે પણ એનો સબધ શો છે ? જેને ભેગા કર્યો ઉપદેશ નથી, ઉલટું આડકતરી રીતે અવળો ઉપદેશ આપનારી વાર્તાઓ, તે વાજ નાટકો અને વેપાર, લડાઈ, કેસ, ઈત્યાદિની ખબર અતરના પેપરો એ

વિનાનું વાચન, આ બધી પ્રવૃત્તિમાં નજરે આવતું નથી એ બહુ ખેદ ઉપજાવનાર છે. આ જગતમાં જન્મી મરવાની વચમાં જાણે ખાવા પીવા અને મોજ શોખ કરવા વિના કશું કર્તવ્યજ નહોત્ય તેવી લઘુતા, ચંચળતા, વિકલતા આપણા વાચકોના અંગમાં વારંવાર જણાય છે. અભિમાન તથા સંકુચિતમન અને વિચાર સાથે સ્વચ્છંદિતા વિગેરે સર્વત્ર નિયામક થઈ ગયાં હોય એવું ખેદકારક ભાન વિચારવાનને થયા વિના રહેતું નથી. વાંચવામાં ઘણું વાંચવા ઉપર લોભ ન રાખતાં સાફ વાંચવા ઉપર લોભ કરવો, ઘણાં પાના કે ઘણા અંથ વાંચવા કરતાં થોડાં પાનાં કે થોડા અંથ ધરાબર સમજીને વાંચવા એજ ઉત્તમ માર્ગ છે. વાંચતી વખતે લખનાર શું કહેવા ઇચ્છેછે, તેજ સમજવા ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી. વાંચેલા વિષયને મનમાં ઉતારી લઈ અવકાશના સમયે મનન કરવું, સત્સમાગમની સર્વદા અભિરૂચિ રાખવી, યોગ્ય મુનિના મુખમાંથી નીકળતાં-અન્ય સ્થાને ક્ષારજલવત્ લાગતાં-વચનો પણ મેઘદ્વારા આવતાં સમુદ્રજળની પેઠે મિષ્ટ અને પોષક થઈ રહે છે. જ્ઞાન અને અનુભવ ઉભયનો જેનામાં પ્રત્યક્ષ લાભ પ્રતીત હોય તેવા મુનિઓ 'સંગ માત્રથી પણ બહુ બહુ લાભ કરે છે. ધર્મ' એ મનુષ્યના આત્માનું ઉડામાં ઉડું' રહસ્ય છે અને એના ઉપર એની સર્વ પ્રવૃત્તિઓનો આધાર છે. ધર્મ સારો તો પ્રવૃત્તિ સારી, એટલે પ્રવૃત્તિ સિદ્ધ કરવામાટે અને તેદ્વારા જનમંડળનાં ગૃહ-રાજ્ય વિગેરે સર્વ અંગોને આરોગ્ય અને બળ અર્પવા પણ ધર્મ સમજવો આવશ્યક છે.

ધર્મની આવશ્યકતા દર્શાવવા અનેક કારણો કહેવામાં આવે છે પણ ખરૂં કારણ એ છે, કે જગતની સામાન્ય આપ-લેમાં જે રાગ-દ્રેષમય જીવન થાય છે કલેશ અને વિષવાદમાં જે અનવધિ દુઃખ વિસ્તરે છે તેની પારના એટલે અનંત અને અવ્યાખાધ સુખની દૃષ્ટિ આગળ રાખનાર ધર્મ છે. “ ધૃ ” એટલે ધારણ કરવારૂપ અર્થથી ધર્મની વ્યુત્પત્તિ દર્શાવી મનુષ્યને ધારણ કરનાર તે ધર્મ કહેવાય છે, પણ પ્રાકૃત એવું વ્યાવહારિક જીવન તેમાં રગદોલાવા ન હેતાં તેની પાર માણસને ધારણ કરી રાખનાર તે ધર્મ એમ આપણે સમજવાનું છે.

ધર્મતત્ત્વ જાણવાનું પ્રયોજન શું છે ? ધર્મ આવશ્યક છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એવું નથી, કે અન્નાદિ વિના જેમ મનુષ્યને ચાલતું નથી, તેમ ધર્મ વગર પણ ચાલતું નથી, પરંતુ મનુષ્યના મનુષ્યત્વમાં, સ્વભાવમાં ધર્મતત્ત્વ રહેલું છે. પણ સંસારના અન્યવિષાદો, સ્વચ્છંદતા, અહંતા, ઇત્યાદિનો તિમિર પટ તેને ઉદયમાં આવવા દેતો નથી. કારભાર કરનારો કારભારી જાણે છે, કે કારભારૂં ડોહોણું માટે મારાથી કશી વાત અગમ્ય હોયજ કેમ ? વિધા-

વિલાસી અધિકારીઓ સમજે છે કે અતિશયે જે જ્ઞાન મેળવ્યું તેને જોડું કહેનારજ કોણ ? ધર્માભિમાની પથપ્રવર્તકો જાણે છે કે જ્યો ઠાવકુ મો રાખી અહુબ્રહ્મ કહીએ છએ તેને ઇન્કાર કરનાર કોણ ? મારો લાલીઓ કૂ તરો પણ સમજે છે કે હુંતે હુંજ-ને મારા પગના છૂટ પણ જાણે અહુ પદમા અડલે ચોટે અકુરો ચૂપ કરતાજ નથી બધી દુનિયામા અહુમાજ ડૂબી છે આ હખનારો પણ એમાનો એમાજ

મનુષ્યને જગતમા આવી વિશ્વ શું છે ? દેહ તથા આત્મા શું છે ? ઉભયનો શો સબધ છે, એ આદિ પ્રશ્નો ઉપજવા એજ પૂર્વના અતિ શુભ સંસ્કારોનું પરિણામ છે હાથ, પગ આદિ કર્મેન્દ્રિય, ચક્ષુ શ્રોત્રાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયના યત્નરૂપ આહાર વિહાર માત્રને શોધનાર અને પોતાનું પ્રિય થાય એમાજ કૃતાર્થતા માનનાર એવા મનુષ્ય ડેવળ પામર છે એમને સ્વ-પર, કથાનું બાન નથી, મુખ-દૂ ખનો વિચાર નથી, એવા મનુષ્યોને પોતે જે અધમ વિષયોમા પ્રિયતા માની હોય તે નિષયો પ્રાપ્ત કરનાની કામતા બહુ બલિષ્ઠ હોય છે, એટલે એ મને એવા સ્વકલિપત પ્રિયસ્થાન જે જે વિષય તેમને પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે અનેક વ્યાપાર કરવા રૂચે છે વ્યવહારમા અનેક ખટપટ, પ્રપચ, દગા, કટકા, ઇત્યાદિ કર્યા છતા પરિતૃપ્ત થવાનું નથી, એટલે કવચિત્ એવી શક્તિ મળી આવે કે જેથી ઇચ્છાનુસાર પ્રિયની પ્રાપ્તિ સાધી શકાય, તો તેને પણ એવા મનુષ્યો વારવાર શોધે છે પામરોની આવી દશા છે

આવી લોકચિતિમા જીવનનો હેતુ શો છે ? પુરૂષાર્થ શામા છે ? એવા પ્રશ્નો પર લક્ષ જવુ એજ પૂર્વના અનેક શુભ કર્મોનો શુભોદય જાણવો હૃદયથી હૃદ નિશ્ચય થાન કે એવા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ યથાર્થ રીતે જાણવુ તો સદૃશ્યરૂપ શરણુ નીચે અનેક વાચન, મનન, અવલોકન કરતે કરતે એવુ નિરાકરણુ પ્રાપ્ત થાય છે-હૃદય જીવનની બાવના હાય આવે છે ઉન્નત જીવનનો માર્ગ આત્મજ્ઞાન છે, એ આત્મજ્ઞાન એજ ધર્મ છે, એમ અનેક વાતોથી સિદ્ધ થાય છે પોતાના સ્વરૂપને જાણી પ્રકૃતિઉપર પોતાનો અધિકાર સ્થાપવો એટલામાજ ધર્મની સમાપ્તિ છે-ઉન્નત જીવનનો પરાકાષ્ટા છે ઉન્નત જીવનનો મુખ્ય મત્ર સ્વાર્પણ અને કર્તવ્ય છે-સ્વાર્પણુ એટલે અભિમાનની વૃત્તિનો ત્યાગ કરીને પોતાને જે જ્ઞાન થયું હોય તે બધું પોતાના આચારમા પ્રદર્શિત કરવુ એજ સ્વાર્પણુપૂર્વક કર્તવ્ય કરવાનો અર્થ છે-પછી તે કર્તવ્ય પોતાના લાભને અર્થે હોય કે પોતાના કરતા વધારે સખ્યા કે સ્થાનના લાભને માટે હોય અથવા તો આખા વિશ્વના હિતાર્થે હોય તોપણ જે કાળે જેટલુ જ્ઞાન હોય તે

જ્ઞાન માત્રને અભિમાનવિનાજ આચારમાં આણવું એ ઉન્નત જીવનનો માર્ગ છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર અધિક જ્ઞાન અને અધિક કર્તવ્યતા સમજતાં મોક્ષ-પર્યન્ત પહોંચાય છે. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે આત્મલાવધી વિદ્વર તે બધું અનીતિ અસત્ય, અપ્રમાણિક છે, હવે આત્મહિતાર્થે ધર્મસાધન કરવામાં શ્રદ્ધાની બહુ બહુ જરૂર છે. ધર્મ ચા ધર્મજ્ઞાન એ વિષયજ શ્રદ્ધાનો છે. શાસ્ત્રનાં અને ગુરુનાં વચનો ઉપર સત્યબુદ્ધિ રાખી તેમનું અવધારણુ કરવું તેને સત્યુરુષો શ્રદ્ધા કહે છે, એનાથી વસ્તુની ઉપલબ્ધિ થાય છે અર્થાત્ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. વસ્તુ પ્રાપ્ત થવામાં કાંઈક વિવેક રાખવો જોઈએ. આંગો મીચી બુદ્ધિ શૂન્ય કરી નાખીને કાંઈપણ જોયા સાંભળ્યા કે વિચાર્યા વિના જે એક વાત પકડાઈ તેને વળગી રહેવું એવી શ્રદ્ધાથી વસ્તુપ્રાપ્તિ થતી નથી. એવી શ્રદ્ધાથી તો દુરાશ્રદ્ધ, હઠ, ધર્મને નામે વહેમ તથા કુટોવોનીજ વૃદ્ધિ થાય છે, એવી કુટોવોનું બીજા હૃદયનો સંકોચ અને મનનું સાંકડાપણું છે, એટલે તેને અંધશ્રદ્ધા કહેવામાંજ આવે છે. આથી તો હૃદયના વિસ્તાગને સ્થાને -હૃદયનો સંકોચ સિદ્ધ થાય છે. જે શ્રદ્ધાથી વસ્તુની ઉપલબ્ધિ થાય છે તેના એ બે પ્રકાર છે; જડ-શ્રદ્ધા અને વિચારયુક્તશ્રદ્ધા. જડશ્રદ્ધા એવી છે કે વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવું કે કોઈ ક્રિયા કરવાની છે, જેમાં આપણને બીલકુલ સમજણ પડતી નથી, પણ તેનો પાકો જાણનાર છે તેના કહ્યા મુજબ ચાલવાથી કલ્યાણ થાય તેમ છે, તો તે મુજબ ચાલવું આનું નામ જડશ્રદ્ધા છે. પણ આમ જડશ્રદ્ધા કરતે કરતે કાલાંતરે વિચાર કરવાની બુદ્ધિ ખીલે છે અને એમ જાણવા માંડે છે, કે અમુક શ્રદ્ધાનું કારણ અમુક છે. આમ જાણ્યા પછી બોધ અથવા ક્રિયા ઉપર જે દૃઢતા થાય છે તે વિચારયુક્ત શ્રદ્ધા જાણવી. બીજા પ્રકારની શ્રદ્ધા ઉત્તમ અને શ્રેયસ્કર છે-પ્રથમ પ્રકારની શ્રદ્ધા તેને પેદા કરાવવાવાળી છે. નાના બાળકો જેટલા પાકો શીખે છે તેટલા શ્રદ્ધાથી જ શીખે છે. જે સમયે તેમને વિશેષ વિચાર કરવાની બુદ્ધિ હોતી નથી, તે વખતે ફક્ત શ્રદ્ધા તેમને જ્ઞાન આપવામાં મદદ કરે છે. જ્યાંસુધી જે વિષયનું પાકું જ્ઞાન આવ્યું નથી ત્યાં સુધી તે વિષયમાં ગમે તેટલી અવસ્થા થાય છતાં સર્વે બાળકજ છે, પણ આ સંસારમાં શુરુ કરવાની અને તેની પાસે ઉપદેશ લઈ કેવળ જડશ્રદ્ધાથી આચાર કરવાની જરૂર આટલાજ સાડું છે. આવી રીતની શ્રદ્ધામાંથી વિચારયુક્ત શ્રદ્ધા થાય છે, એમ પુનઃ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. આચાર અને વિચારની એકતા એજ અપરોક્ષ છે. મન, વચન, અને કાયાનું એક્ય એજ મહાત્માનું મહાત્મ્ય છે. એ શાથી અ વે છે? વિચાર અથવા નિશ્ચયઉપર જે અતુલશ્રદ્ધા

થાય છે તેમાથી તે વિચારનું તે આચારમા અપરોક્ષ થાય છે અને મન, વચન તથા કાયાની એકતા કૃજિત થાય છે મહાત્માઓના મહાત્મ્યનું તત્ત્વ શ્રદ્ધાજ છે. અનતાભવથી ચોરાશીમા ફેરા ફરતા આ સ સારમા જન્મ લીધો, પણ આત્માનું સાર્થક કર્યું નહિ તો જન્મ વ્યર્થ ગયો એ શાસ્ત્ર શિક્ષે કહેલી સિદ્ધ વાર્તા છે આથીજ ધર્મનો વિચાર પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને કર્તવ્ય જણાવ્યો છે જે અવિચળ, અવ્યાળાધ અને કષ્ટાપિ ફેરે નહિ એવું સાચું સુખ હોય તેજ સદ્ધર્મનું પરિણામ છે, અને તેનેજ જ્ઞાનીઓએ મોક્ષ કહ્યો છે એવા સુખની પ્રાપ્તિ અર્થે સદ્ગુરુના બોધની અવજન કરીને જરૂર છે ખરા ઉત્કૃષ્ટ સયમી આત્મજ્ઞાની વિના અનુભવનું માક્ષાત જ્ઞાન રહસ્ય આપના અન્ય કોઈ સમર્થ નથી સદ્ગુરુના શરણમા ગયા વિના મોક્ષ થતો નથી, માટે મનુષ્યમાત્રને ગુરુની અપેક્ષા છે, કેમકે ધર્મજ્ઞાનપરત્વે ઘણા લોકો સો-મો ઝર્ષના થયા છતાં કેવળ એક-એક વર્ષના બાળક જેના અજ્ઞાન હેય છે આથી સહજમા સમજાયે કે સદ્ગુરુ તરફથી થતા ધર્મ બોધ પરત્વે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ, કારણકે શ્રદ્ધા વિના કોઈપણ રીતનું જ્ઞાન માણ્યને થઈ શકતું નથી “અશ્રદ્ધા એ મહાપાપ છે” શ્રદ્ધા વિના કરેલી ક્રિયા કૃતિ થતી નથી જે લોકો અશ્રદ્ધાળુ છે તેમને સશય ઘણા થયા કરે છે અને તે સશય થયાને લીધે કોઈ વાતનો નિશ્ચય ન થતો હોવાથી તેઓ આત્મિક કટ્યાણુ સધી શકતા નથી આવી રીતે અનત સુખના સાધનરૂપ શ્રદ્ધા તે જ્ઞાનવિના પાત્રી શકતી નથી, માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવું આવશ્યક છે

હું નિશ્ચય કરીશ તે સિદ્ધ કરીશ એવી પોતાના બાઉપર શ્રદ્ધા આવવી એતો અભ્યાસે બંને આવે જગતમા રનાશ્રય, સ્વકર્તવ્ય, પરાક્રમ, સાહસ, વીર્ય એના જે બ્યાનહારિક આધ્યાત્મિક મહાદક્ષાતો આજપણુ આપણી ભક્તિને સતેજ કરી આપણને કોઈ મહત્ત્વ ઝર્મમા નિયોજના જેટલો વેગ ઉપજાવે છે તે આવી અતુલ આત્મશ્રદ્ધાના આત્મમળના કાય ઉપર અતુલશ્રદ્ધાના પરિણામ છે

આથી આપણે જોઈ શકયા કે આત્મબળ અભય સે આવે છે, તન્મયતા અભ્યાસે આવે છે, અને જ્ઞાનમા પણ અભ્યાસે આગળ વધી શકાય છે જ્ઞાનનો આનંદ અનર્ણ છે એ આનંદમય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કેવળ જુદિના વિલાસોથી થતી નથી, એની સાથે હૃદયને સધારે સબધ છે માટે આપણે હવે તે ઉભયની વાત કરીએ

માથામાથી ઉપજતી પ્રવૃત્તિને જુદિ કહીએ છીએ, રક્તાશયપથી ઉપજતી પ્રવૃત્તિને હૃદય કહીએ છીએ ભય, ક્રોધ, હર્ષ, આશ્ચર્ય, દયા, પ્રેમ આદિ ગાળણી થતા હૃદયનો ધમકાગે વધના માટે છે કે મદ પડી બાય છે, અને પાખા અગમા કોઈક અનર્ણ સમઠ લાગ્યાબાય એ વિલક્ષણ પ્રકાર હૃદયનો છે

વિવાહ-યુક્તિ, વ્યવસ્થા, વિક્રમતા, પાંડિત્ય આદિ જોતાં મનમાં આ-
 પણને એવા થવાની વૃત્તિ થઈ આવે છે એ અમત્કાર બુદ્ધિનો છે. બુદ્ધિને
 વિસ્તાર છે, ઉંડાઈ નથી. હૃદયને ઉંડાઈ છે, વિસ્તાર નથી. દોષ કાઢવાનું કામ
 બુદ્ધિનું છે ક્ષમા આપવા એવાનું કામ હૃદયનું છે, પણ બુદ્ધિ ન્યાં ક્ષમાનો
 દાવો કરે છે ત્યાં હૃદય ક્ષમા સમજતું નથી. બુદ્ધિને માન-અપમાન છે. સારું
 -નરસું સમજાય છે. હૃદયને સર્વત્ર માનનું માનજ છે, બંધું સારુંજ દેખાય છે.
 બુદ્ધિ આણી આવે છે. હૃદય આણ્યું આવતું નથી. બુદ્ધિ જોડે તો માણસોને
 ઘડવાનું મન થાય છે, હૃદયને તો મનુષ્ય તુર્તજ નમી પડે છે. પ્રેમમાં અનલ
 હક એ હૃદય છે. હૃદય જનાથી સંબંધ રાખે તે રૂપજ થઈ રહે છે. બુદ્ધિ તો
 “હું” “તું” મારું-તારું એવા ભેદ પાડી અમુક હૃદ અને મર્યાદા ઠરાવી પોતે
 અને પોતાનું એવા એ વિભાગ કરી ગતાવશે. અહંકાર-અભિમાનનું નિદાન
 બુદ્ધિ છે, સ્વાર્પણ ત્યાગ વૈરાગ્ય તેનું નિદાન હૃદય છે. હૃદયને તો હૃદય વિના
 અન્ય કાંઈ જણાતું નથી. ન્યાં હોય ત્યાં હૃદય એકનું એકજ. વાદવિવાદ એ
 યુક્તિ બુદ્ધિની છે. હૃદયે હૃદયને કદાપિ તકરાર આવતી નથી. ગાદ મૈત્રી, સ્નેહ
 સંબંધ, શાન્ત સુખીસંસાર, તેમાં અનેકાનેક ક્ષેત્રનાં બીજ રોપાય છે તે
 દારભાર બુદ્ધિનો છે. હૃદય સ્થાપે છે, બુદ્ધિ ઉઠાપે છે. હૃદયને શાન્તિ, એકતા,
 અનુપમ સુખ ત્રિગેરે જોઈએ છીએ. બુદ્ધિને વૈભવ, ક્ષેત્ર, પ્રવૃત્તિ જોઈએ છીએ.
 હૃદયને પૂજવાનું સુકી બુદ્ધિને પૂજનારા કેવળ નાસ્તિક છે. બુદ્ધિ પોતેજ નાસ્તિક
 છે, તેને કોઈ વાતની સ્થાપના ગમતી નથી. સ્થાપના, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, પ્રેમ
 એ તો હૃદયને છે. તેજ નિઃશંક નિર્ભય રહી શાન્તિનો પરમરસ અનુભવે છે.
 મુમુક્ષુ માત્રને ઉચિત છે, કે તેણે બુદ્ધિના વિદાસોની પૂંઠ સુકી હૃદયના આ-
 વેગને પ્રાપ્ત કરવા તરફ લક્ષ રાખવું. વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા, પ્રેમ, દયા, દીનતા એમાં
 જ આત્માનું સાર્થક છે. બુદ્ધિ આત્મતત્ત્વના સંગીન વિષયો સામે વ્યર્થ
 પાથું ફેટી અકળામણ ઉપજાવે છે, તેજ હૃદયને શિક્ષણરૂપ આત્મવિસ્તારનાં
 મરૂય જણાય છે. બુદ્ધિ જેને મતભેદ કહે છે, હૃદય તેને અધિકાર કહે છે.
 હૃદયનો આશ્રય લઈ બુદ્ધિનાં જાણથી અગૂણા રહેવું ઉચિત છે; આથી સમજાય
 કે, કે જ્ઞાન એ હૃદયનો અધિકાર છે, બુદ્ધિનો નહિજ. હવે સંસારના વ્યૂહ
 પ્રક્રમાં નીતિપાઠ એ એક અગત્યનું સૂત્ર છે. મનુષ્યમાત્ર સત્ય અને શુદ્ધમાર્ગમાં
 જ વિચરવું ઇચ્છે છે. આથી યુક્તિ પ્રયુક્તિ અસત્ય તેમ અશુદ્ધ તેપણ સત્ય
 અને શુદ્ધનો આભાસ કરી આપવા મથે છે. ચીંતિ અને ન્યાયમાંજ કલ્યાણ
 મનાયું છે. પરંતુ સત્ય ન્યાય, નીતિ, પુણ્ય, પાપ ઇત્યાદિ શબ્દોના અર્થ એ-
 ઠલાબધા અનિશ્ચિત અને શિથિલ છે, કે વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ તેનો અર્થ જુદો
 થઈ ગએલો જણાય છે. ગત વર્ષમાં મારા કાઠિઆવાહના પર્યટનમાં હું ત્યાંના

જાણીતા ધણા વિદ્વાનોના સમાગમમાં આવ્યો હતો તે પ્રસંગે રાજકોટમાં કવિ શ્રી ન્હાનોલાલનાં અતિથિ તરીકે રહેવાનો મને સમય પ્રાપ્ત થયો હતો. નીતિ સબધમાં અમારે સારી વાતચિત થઈ હતી. રાજનીતિ, લોકનીતિ, ગૃહનીતિ, પદનીતિ એમ એકની એક નીનિનાપણ અનેક વિભાગ થઈ જાણે સત્યતા અને વિશ્વદ્વિને માર્ગ પ્રત્યેક સ્થાન અને પ્રસંગને માટે જુદોજુદો હોય, તેવો પ્રયાન દીર્ઘકાલથી પ્રચલિત છે, છતા પ્રચિદ્ધ નીતિ એ કાઈક જુદી વાત છે તેને ધર્મ નીતિ સાથે કાઈક વધારે સબધ છે ચારિત્ર એ ધર્મનીનિનું અંગ છે નીતિ એ ધર્મરૂપી મહાલયનો પાયો છે ધર્મરહિત નીતિ અધિક લાભ આપે એ સંભવિત છે, માટે ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવું તથા ધર્મનીતિ પ્રમાણે ચારિત્ર નિર્ગમવું એ સાચા સુખનો મંગલમય મહામત્રો છે

ગોડલ રાજ્યના કાર્યદક્ષ દિવાન અને મારા મુરખી વિદ્વાન મિત્ર બાઈ રણછોડદાસ પટવારીએ ધર્મ અને નીનિપરત્વે વિચારવાયોવ્ય લેખો લખ્યા છે, અને તેમણે ધર્મનીતિની અધિક મહત્તા દર્શાવી છે

વાચકો—આ સંદેશને હવે હું અધિક લખાવવા ઇચ્છતો નથી, પણ આ બહુમૂલ્યો અતિદાનિ દ્વરનાં પ્રદેશોમુખી પહોચે, અને પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષ વિચારપૂર્વક સદાચારમાં સચરે તેમજ તેમના જીવન ઉત્તમ અને નિષ્કટક બનાવે એજ સંદેશની સાર્થકતા છે

ભાષા—ભાષા અમારા નિચાર પ્રમાણે ગોઠવાઈ છે ડા મેક્ષમ્યુલર જેના સમર્થ પડિતોએ ભાષાને માટે તેવજ મત પ્રગટ કર્યું છે

ભાષા એટલે વિચારને આપેલો વેષ, કૃષા કૃષા વેષવાળો વિચાર કંઈ અસર કરી શકશે એ નિવેકપૂર્વક ચેત્તએલી ચંદરચના, એટલું નિશ્ચયપૂર્વક સ મજ રાખવા ભાષાના અમુક પ્રકારને આપણે સમરણમાં લાનના પડે છે, અને ભાષાનું આ સ્વરૂપ લક્ષમાં ન રહેવાથી બહુ બહુ પ્રકારની ભૂલો થાય છે

અન્તમાં એમ લખાને ઉચિત સમજાય છે, કે મઠ વિનયવિનયજીએ સાહિત્યપરત્વે જે આ પ્રવૃત્તિ આદરી છે તેમજ સ્વાત્મક લખાણો ચૂટી લેઈ તેકપર વિવરણ કરવાને વિચાર્યું છે, તે દરેકને બહુ બહુ પ્રકારે ઉપયોગી છે આરે આપા નિષ્કામ યોગીઓ જનસેવાર્થે સંખ્યાબંધ હિંદમાં ઉભરાયે, ત્યારે ભાષ્યાનાં ભારતના અભ્યુદયનો સુવર્ણમય સર્ક સર્વત્ર ઝગમગશે તેમાં બીલકુલ આશ્ચર્ય નથી

કાવ્યકલામ દિર
શુક્લપત્તમી માગદીર્ષિ
૧૯૭૫
બોરસદ

લેખક,
રતનલાલ નાગરદાસ વડતા.

आ ग्रंथमां श्लोकोनी नीचे बांधेल अक्षरवाळा ग्रंथोनां
नामोनुं स्पष्टीकरण.

अ. क.=अध्यात्म कल्पद्रुम.

आ. शा.=आत्मानुं शासन.

उ. सि. र.=उपदेश सिद्धान्त रत्नमाला.

क. सु.=कल्प सुबोधिका.

का. प्र गु.=काव्यमाला प्रथम गुच्छक.

का. स. वै.=काव्यमाला सप्तम गुच्छक वैराग्यशतक

जै. र.=जैन रत्न कोष भाग पांचमो.

ज्ञा. सा.=ज्ञान सार.

ज्ञा. पं. क.=ज्ञान पंचमी कथा.

दृ. प.=दृष्टान्त पचीशी.

दृ. श.=दृष्टान्त शतक जैनरत्नकोष भाग पांचमो.

न. च.=नरवर्म चरित्र.

पा. च.=पार्श्वनाथ चरित्र.

भ. वै. श.=भर्तृहरि वैराग्य शतक.

म. च.=महीपाल चरित्र.

यो. चिं.=योग चिंतामणि.

रू. च.=रूपसेन चरित्र.

शा. प.=शार्ङ्गधर पद्धति.

सिं. प्र.=सिंदूर प्रकर.

सु. र. भां.=सुभाषित रत्न भाण्डागार.

सु. र. सं.=सुभाषित रत्न सन्दोह

सू. सु.=सूक्तिमुक्तावलि.

हृ. प्र.=हृदय प्रदीप.

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१	६	परिछेद	परिच्छेद	३७६	१३	सुभक्त	सुभक्त
३	११	स्वरूप	स्वरूप	३८२	६	उप	उपर
५	२	अधिकार	अधिकार	४०६	१	शारा	सारा
१७	६	श्री	श्री	४२०	३	भिक्ष	भिक्ष
२४	२४	शाभती	शाभती	४२४	२	धधे	धधे
३५	२३	गयला	गयेला	४२५	२७	नधी ?	नधी !
९९	५	तिरोहिते	तिरोहितो	४२५	३१	विनतिने	विनतिने
७०	१	अति	अति	४२६	२	अदर	अदर
७२	८	११	१२	४४१	१	कुवध	कुवध
७६	२३	२१	२६	४४२	३	वेध	वेध
८०	२५	त्रयु भक्षु	तृयु भक्षु	४४३	१	कुवध	कुवध
८७	१४	शार्दुलविक्री	शार्दुलविक्री	४४३	३	इतीव	इतीव
		दित	दित (अधथी)३८	४४३	२१	क्रीवाना	क्रीवाना
६२	१४	छद्रिया	छद्रियो	४४५	२६	वेधे	वेधे
६८	१५	शाभ	शाभ	४४६	१	अथसभ्रडिता	अथसभ्रडि
१३०	१९	पर्णशाना	पर्णशानास्	४४९	३	विनय	विनय
१३३	६	तद्वधित	द्वधित	४५०	८	कुरवाणा	कुरवाणा
१५७	२	डुडुभि	डुडुभि	४५०	१६	मोहां	मोहो
१५८	१०	काळ	काळ	४५०	२२	सर्वे	सर्वो
२१५	२८	नैःखे	नैःखै	४५१	६	लोष्ठ स्वण्डमु	लोष्ठ स्वण्ड
२१८	०	१	तथा	४५१	२५	बलादसौ	बलादसौ
२५३	१०	अलम्बा	अलम्बा	४५२	३	पाभेधु भ	पाभेधु छ
२८१	२५	गेला०ये	गेला०ये	४५५	४	स्रग्धरा	स्रग्धरा
२६५	१७	भवति	भवति	४७४	१७	अधना	श्रुतना
२६९	६	मूर्खज्ञो	मूर्खज्ञो	४७८	६	वीर्य	वीर्य
२६९	३	विनय	विनय	४८३	१५	शरीरक	शरीरके
३३०	२१	बासी	बासी	४६०	५	चेद्राठछ	चेद्राठछ
३१६	२२	करः	कराः	५००	१०	कभ	कभ
३५३	२५	चतुर्विधमे	चतुर्विधमे	५०७	१३	सधना	सधना
३५५	४	रोगाग	रोगाग	५१२	१	कोभदथ	कोभदथ
३७२	१७	धमे	धमे				

अथना परिच्छेदना अधिकार (विषय) नी

अनुक्रमणिका.

अंश	अधिकार	पृष्ठ	नं०	अधिकार.	पृष्ठ
१	भंगलाधिकार	२	३४	प्रवेशिका	२६६
२	विधा प्रशंसा	५	३५	शब्द-कूट	३०३
३	यावज्जीवन पठन	२१	३६	कर्म कर्म किया गुप्त	३०५
४	पठन सिद्धि कारण	२५	३७	शकुन	३१३
५	निद्रा	३२	३८	प्रस्थान शकुन	३१८
६	वाच्यन व्यसन	३३	३९	शुभाशुभ शकुन	३२१
७	अध्यापक(भेदताएने)शिक्षण	३६	४०	अशुभ शकुन	३२३
८	स्त्री कृपावष्टी	४३	४१	अ शकुन निवारण	३२४
९	कला	४८	४२	स्वरोदय	३२५
१०	धर्मकणा	५१	४३	सामुद्रिक	३२८
११	विवेक	५२	४४	स्वप्न	३४०
१२	सत्कर्म	६०	४५	शुभ स्वप्न	३४४
१३	अविवेक	६४	४६	अशुभ स्वप्न	३४६
१४	लक्षण	६६	४७	आयुर्वेद-नवर संभंधी	३४६
१५	निर्दालन	७०	४८	आयुर्वेद-दोगाहलव	३५३
१६	छंदिय परांजय	७३	४९	आयुर्वेद-दोगांग	३५५
१७	भनो व्यापार	६५	५०	आयुर्वेद-आरोध	३५६
१८	भनोअण	११६	५१	विषाण करण	४२६
१९	भन केलवष्टी	१४२	५२	शरीर व्यवस्था	४३०
२०	भनः समाधान लाभ	१५३	५३	आयुर्वेद-सुवेध	४३७
२१	संकल्प शक्ति	१६२	५४	आयुर्वेद-कुवेध	४४०
२२	अकारिता	१६७	५५	मोह	४४८
२३	सावधानता	१७३	५६	राशदोष	४६६
२४	स्वाश्रयी	१७७	५७	हृदिराग	४७६
२५	विचार	१८४	५८	अपत्य भभत्व मोचन	४७८
२६	परीक्षा	२१४	५९	हेह भभत्व मोचन	४८३
२७	अ परीक्षक	२१७	६०	राशदोष	४६५
२८	पुद्धि	२१९	६१	द्वेष दोष	५०२
२९	मूर्ध	२५०	६२	उपभंडार	५०६
३०	मूर्ध लूषण	२८०	६३	अभिप्रायो	५१३
३१	पठित मूर्ध	२८५	६४	सुभारक नामोर्तु सिद्ध	५१६
३२	मूर्ध विचार	२९०	६५	सोहानी अक्षरानुक्रमणिका	५२६
३३	मूर्ध सभीये विद्वतमोन	२९४			

જામનગર-સાહિત્ય પ્રકાશ મંડળ.

આ મંડળના પેટ્રન તથા લાઈફ મેમ્બરોને હવેથી વ્યાખ્યાનસાહિત્યસ
મંડળના જે જે ભાગો છપાશે તે ફક્ત ટપાલખર્ચનું વીધી કરી લેટ મોકલવા
સુકરર કરેલ છે એકી વખતે રૂ ૩૦૦ ત્રણસો કે તેથી વધારે રકમ આપનારને
પેટ્રન મેમ્બર ગણવામા આવશે

એકી વખતે રૂ ૨૫) પચીસ કે તેથી વધારે રકમ આપનારને મંડળના
લાઈફ મેમ્બર તરીકે ગણવામા આવશે

વિશેષ જાણનારે મંડળના ધારાધારણા ત્ર ગાવી વાચવા

સાહિત્યપ્રકાશક મંડળના મેમ્બરો,

પેટ્રન

શેઠ મકનજી કાનજી	માગદોળ
શેઠ કસ્તુરચંદ કથળચંદ	જામનગર

લાઈફ મેમ્બરો,

શા. કાળીદાસ સવચંદ સાતભાઈયા	અમદાવાદ
----------------------------	---------

શા નાનચંદ નિહાલચંદ	એકલારા
--------------------	--------

શા. શા ડોક્ટર સા શેશકરજી સોભાગ્યચંદ	ધોરાજી
-------------------------------------	--------

શેઠ લાલજી રામજી	જામનગર
-----------------	--------

શા શા મુખલાલ કેવળદાસ વૈવટદાર સાહેબ હાલ પ્રભાસ	
---	--

પાટણ	જુનાગઢ
------	--------

શા જેઠાલાલ કથળચંદ	જામનગર હાલ મુંબઈ
-------------------	------------------

પારેખ કચરા મૂળજી	જામનગર
------------------	--------

શા. કાનજી મુંદરજી	ધોરાજી
-------------------	--------

વોરા ઠાકા બીમજી	ભોળગામઠા
-----------------	----------

શા પ્રેમચંદ કચરાણી	બાણુવઠ
--------------------	--------

શા હિમતરામ જીવન	બગસરા-હાલ રજુન
-----------------	----------------

શા મધુરચંદ હેમચંદ	બગસરા-હાલ રજુન
-------------------	----------------

શા પેયરાજ મેરગ	હાતા
----------------	------

શા શા કામદાર નેલુસી કુલચંદ	લખતર
----------------------------	------

શેઠ રણછોડ વસ્તા	લખતર
-----------------	------

શેઠ માણેકલાલ મુનીલાલ	અમદાવાદ
----------------------	---------

શા. પુરૂષોત્તમ નાગરદાસ	અમદાવાદ
------------------------	---------

શા. દીપચંદ ઠાકાભાઈ	અમદાવાદ
શા નાનચંદ પિતામર	ધોરાજી

साहित्यप्रकाशक मंडलभां वेयातां पुस्तकोनुं लीस्ट.

व्याख्यान साहित्य संग्रह भाग १ ले.	....	....	३. २-८-०
" भाग २ ले	....	....	" २-८-०
" भाग ३ ले	....	....	" २-८-०
नैन ग्रन्थ गाथड	....	....	" १-०-०
नैनदर्शन	....	....	" ०-८-०
नैन तत्वादर्श	....	....	" ३-०-०
नैनधर्मका स्वरूप	....	....	" ०-४-०
नैनधर्म विषयिक प्रश्नोत्तर	....	....	" ०-६-०
नैनशिक्षा द्विगदर्शन	....	....	" ०-८-०
तत्त्वनिर्णय प्रासाद	....	....	" ३-०-०
द्वयगुणु पर्यायनो रास	....	....	" ०-८-०
धर्मदेशना	....	....	" १-०-०
पात्रिशयोपना थोकडा	....	....	" ०-२-०
प्रतिक्रमणसूत्र	....	....	" २-८-०
प्रश्नोत्तर पुष्पभाजा	....	....	" ०-१२-०
श्री वल्लभविजयण कृत स्तवनावणी	....	....	" ०-८-०
विमण विनोद	....	....	" ०-८-०
विविध पूजसंग्रह	....	....	" ०-८-०
विशेष निर्णय	....	....	" ०-४-०
शत्रुजय भाडात्म्य प्रथम अंड	....	....	" १-४-०
सम्यक्त्व शब्दयोद्धार द्विंदी	....	....	" ०-१०-०
स्वामी हयानंद ओर नैन	....	....	" ०-६-०

२ टपालभर्य सर्वानुं शुद्धं समजपुं.

३. साहित्यप्रकाशक मंडल

जमनगर.

२ तेज ठेकाणुथी इकृत टपाल भर्यनी वीपीथी लेट मोकलवानां पुस्तको.	....	....	....	....	....	०-६-०
२ तत्त्वज्ञान द्विपिका	....	....	....	....	....	०-८-०
२ साभायिकसूत्र सविस्तर	....	....	....	....	....	०-८-०
२ नैनदर्शन न्यायविजयण कृत	....	....	....	....	....	०-८-०

साहित्यप्रकाशक मंडल.

जमनगर (काठीयावाड)

३ डाधपणु साधु साध्वीने ताव विगेरेनी हवानी नरर डाय तो अमरेवी
३ रयंद एवाभाहने त्यांथी मंगावी देवी.

વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ.

ભાગ ૩મો.

દશમ પરિચ્છેદ.

આ પુસ્તકના ૧ લા વિભાગમાં ૬ પરિચ્છેદ લેવામાં આવ્યા છે જેણે સક્ષિપ્ત સિદ્ધાવલોકન બીજા વિભાગના સપ્તમ પરિચ્છેદના ઉપક્રમ સમયે પ્રવેશ્યામાં આપ્યું છે અને બીજા વિભાગમાં સપ્તમ, અષ્ટમ અને નવમ એમ ત્રણ પરિચ્છેદ લેવામાં આવ્યા છે તેણે શક્ષિપ્ત સિદ્ધાવલોકન આ ત્રીજા વિભાગના દશમ પરિચ્છેદના ઉપક્રમ સમયે કરવું આવશ્યક છે બીજા વિભાગમાં સપ્તમ પરિચ્છેદમાં ઘણે ભાગે ચારિત્ર્ય, યત આદિ આવશ્યક ઉપાદેય અધિકારો વર્ણન કરીને અષ્ટમ પરિચ્છેદમાં મિથ્યાત્વ, કુશાસ્ત્ર વગેરે અનુપાદેય વિષયોના અધિકારો વર્ણવવામાં આવ્યા, અને નવમ પરિચ્છેદમાં વ્યવહારની સુસ્થિતિ તથા અતરાત્માની ઉત્પત્તિ ટકાવી રાખવા ખાતર ઉપદેશરૂપે ધન, દોષ આદિ અધિકારોની શાહ્યતા માનીને તે તે વિષયો વાચનારની સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યા છે અને એવી રીતે ત્રણ વિસ્તૃત પરિચ્છેદોમાં એ બીજા વિભાગ પૂર્ણ થાય છે.

આ ત્રીજા વિભાગનો દશમ પરિચ્છેદથી આરંભ થાય છે. એમાં સમાવામાં આવેલા દરેક પરિચ્છેદમાંના અધિકારો કેઈ વિસ્તારવાળા તો કેઈ ક્ષેપવાળા, તે તે વિષય તેના તેના વિષયની આવશ્યકતાના પ્રમાણમાં તેમજ વિષયનો ઉપદેશ જેઓને જરૂરનો છે તેઓની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં દાખલ રેલા જેવામાં આવશે. વિચારશીલ મનુષ્યો સહજ સમજી શકે તેવું છે કે આ સઘળા વિષયો જૈનશાસનમાં સૂત્રરૂપે જણાવેલા વિધિ તથા નિનષેધોના દ્વંદ્વનરૂપજ છે. વગર જરૂરનો કે વિપરીતભાવનાને પોષણ આપે એવો એક જ શબ્દ ન આવે તેની સંભાળ લેવામાં આવી છે.

વળી આ ત્રીજા ભાગમાં હાલ ચાલતા વ્યવહારમાં ઘણાં ઉપયોગી વિષયોનો થો ગોઠવવામાં આવ્યો છે. તથા પરસ્પરમાં ચાલતા ઝઘડા બંધ કરવા સારૂ લિંત રીતે ઉપદેશ આપ્યો છે. “ શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે, શરીરે દુઃખી તો દુઃખી છે સદા તે. ” એ કહેવત ઉપર પણ ધ્યાન આપીને શરીરનું મ રક્ષણ કરવું ? એ વિષય ઉપર પણ સારી ચર્ચા કરી છે.

શ્રી મંગલાધિકાર.

મોક્ષસ્વરૂપ ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ.

વસન્તતિલકા (૧ થી ૩.)

ત્વામામનન્તિ મુનયઃ પરમં પુમાંસ-

માદિત્યવર્ણમમલં તમસઃ પુરસ્તાત્ ।

ત્વામેવ સમ્યગુપલભ્ય જયન્તિ મૃત્યું,

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર પન્થાઃ ॥૧॥

મુનીંદ્ર ! આપને મુનિ લોકો પરમ પુરૂષ કહે છે, તથા અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરવામાં મોઠા આગળ રહેલ સૂર્યસમાન કહે છે અને નિર્ભય કહે છે. મુનિયો આપને મેળવીને મૃત્યુને છોડે છે તેમજ આપ તેના અન્ય મોક્ષનો રસ્તો નથી એમ કહે છે.

વિવેચન—માનતુંગાચાર્ય વિનયપૂર્વક સ્તુતિ કરે છે કે હે ઋષભદેવ ભગવાન્ ! અત્યંત મનશુદ્ધિવાળા પુરૂષો શાંત મનથી વિચાર કરીને કહે છે કે આ સ્વરૂપ ઐહારિક તથા સકર્મ પુરૂષ કરતાં શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ સ્વરૂપ છે. વળી જેમ સૂત્રદા પ્રકાશમાં અંધકારનો ભાસ માત્ર હોય નહીં તેમ આપ કૃપાળુનાં અંતઃક-

રણમા દર્શન થવાથી પાપરૂપી અધકાર ટકી શકતો નથી તેમજ આપ તથા દ્વેષથી રહિત હોવાને લીધે જે મનુષ્ય આપનો સમાગમ કરે છે તે મનુષ્ય રાગ દેવથી રહિત થાય છે મુનયો આપની સેવા કરવાથી મૃત્યુને છૂટી લે એટલે સમારમા અનેક વખત થતી ભ્રમણામાંથી મુક્ત થાય છે આવા કાષ્ઠુ, શાઓમા આપને મૃત્યુંજય ની ઉપમા આપી છે હે દેવાધિદેવ ! મોક્ષને આ વિના બીજો કોઈ રસ્તો છેજ નહિ ૧

સર્વ દેવના નામવડે ઋપભદ્રેવ ભગવાનતુ સ્તવન.

त्वामन्यय विष्णुमचिन्त्यमसङ्गमाय,

ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।

योगीश्वर विदितयोगमनेकमेक,

ज्ञानस्वरूपममल प्रवदन्ति सन्तः ॥૨॥

આપ ક્ષય રહિત, વિભુ, અચિંત્ય, અનન્ત ગુણવાળા, આદ્ય, બ્રહ્મસ્વરૂપ ઇશ્વર, અનન્ત, કામદેવને વશ કરનારા, યોગીશ્વર, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્ય-તથા જ્ઞાને કરીને સર્વવ્યાપક, એકસ્વરૂપ, ક્ષાયિક કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ અ અમલ છે, એમ સત પુરુષો કહે છે

વિવેચન—માનતુગાથાર્થ ઋપભદ્રેવ ભગવાનની પુન સ્તુતિ કરે છે કે વિભો ! મુમુક્ષુ પુરુષો કહે છે કે આપ અચળ સ્વભાવથી રહિત છો એટલે સ્તિ સ્વભાવવાળા છો, પુષ્કળ સમૃદ્ધિવાળા અથવા કર્મોને નિર્મૂળ કરવામાં સમ છો, જાણી ન શકાય તેવા સ્વરૂપવાળા છો અથવા તમારૂં સ્વરૂપ કોઈથી ઠળ નહિ એવા છો, તમારામાં એટલા બધા ગુણો છે કે તેની ગણના થઈ શકે નહિ અથવા બીજા દેવેલી માટેક જેના મનમાં મહુ સંકલ્પ સ્થિતિ રૂપી નથી, લોક સૃષ્ટિના હેતુથી આપ આદ્ય છો અથવા આદ્ય તીર્થકર છો અથ પચ પરમેષ્ઠિમાં મુખ્ય છો આપ અનન્ત આનન્દ સ્વરૂપ હોવાથી સર્વથી અ સમૃદ્ધિવાળા છો અર્થાત બ્રહ્મસ્વરૂપ છો, સર્વના ઉપર નિયતા હોવાથી ઇશ્વર કે અનન્ત જ્ઞાનદર્શનના યોગથી અનન્ત છો, જગતનો નાશ કરવામાં જેમ પૂ ઠીઓ તારો ઉગે છે તેમ કામદેવનો નાશ કરવામાં આપ કારણભૂત છો, અથ આપ કામદેવને વશ થયા નહિ, પરંતુ કામદેવને આપ ભય આપો છો એ એટલે મન, વચન અને કાયારૂપ વ્યાપારને છૂટનારા સામાન્ય કેવલી તે ઇશ્વર છે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને આપ હસ્તામલની પેઠે જાણો છો થવા જ્ઞાની પુરુષોને અષ્ટવિધ યોગ શીખવનારા છો, જ્ઞાને કરી સર્વગત હોવા

સર્વત્ર વ્યાપક છે, માટે પર્યાયથી અનેક છે, અદ્વિતીય ઉત્તમોત્તમ છે અથવા જીવ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્રવ્યથી એક છે અને અનન્ય સ્વરૂપપણું છે માટે ક્ષાયિક કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપતા છે, તેથી ક્ષાયિક સ્વરૂપી છે, અઠાર પાપસ્થાનથી રહિત છે. ૨

તથા—

બુદ્ધસ્ત્વમેવ વિબુધાર્ચિત્તબુદ્ધિવોધાત્ ।
ત્વં શક્કરોઽસિ ભુવનત્રયશક્કરત્વાત્ ॥
ધાતાસિ ધીર ! શિવમાર્ગવિધેર્વિધાનાત્ ।
વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ પુરુષોત્તમોઽસિ ॥ ૩ ॥

મક્તામરસ્તોત્ર.

દેવતાઓએ આપના કેવળજ્ઞાનરૂપ યોધને માન આપવાથી આપ બુદ્ધ છે. ત્રણ ભુવનનું કલ્યાણ કરવાથી તમે શંકર છે, હે ધીર પુરૂષ ! મોક્ષ માર્ગને વેધિ બતાવવાથી આપ બ્રહ્મા છે. હે ભગવાન ! સ્પષ્ટ રીતે આપ પુરૂષોત્તમ છે.

વિવેચન—આપના કેવળજ્ઞાનરૂપ યોધની મહત્ સત્તાથી દેવો પણ આપની સેવા કરવા લાગ્યા તેથી આપ બુદ્ધ ભગવાન છે. ત્રણ ભુવનનું કલ્યાણ કરવાથી આપજ શંકર છે, કારણ કે અન્ય દેવ ત્રણ ભુવનનું કલ્યાણ કરી શક્યા નથી, મોક્ષપંથના ઉપાયની જે પદ્ધતિ બતાવે છે તેનેજ ધાતા (બ્રહ્મા) કહેવા જોઈએ તો તે કામ આપ કરી શક્યા છે માટે આપજ બ્રહ્મા છે, વળી જે ભવ્યજીવમાં ખીલકુલ દોષ હોય નહિ તેજ પુરૂષોત્તમ કહેવાય, એ નિઃસં-દેહની વાત છે તો તે ઉપમા આપ પ્રભુને લાગુ પડે છે માટે આપજ પુરૂ-ષોત્તમ છે.

આમ માનતુંગાર્યને પ્રભુની સ્તુતિ કરી અને પોતાના અંતઃકરણમાં સુખમય શાંતિ મેળવી. તેવાજ હેતુથી આ ત્રીજા ભાગના વાચકવર્ગને તે માનવંતા માનતુંગાર્યની માફક શાંતિ મળે અને આ અંથનું નિવિંદ્નપણું કાર્ય પાર પડે એમ શાંતિમય શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની પાસે આશીર્વાદ પ્રાપ્તિવામાં આવે છે.

જગતમાં તથા સર્વ બ્રહ્માંડમાં અનેક પ્રકારના આર્ય તથા અનાર્ય જીવો પ્રસે છે તેમાં સરસ્વતી દેવીનું ભજન કરવામાં કોઈ પણ વ્યક્તિના એ મત સ્વરૂપતા નથી. અર્થાત્ સરસ્વતી દેવીની સેવા કરવામાં દરેક પ્રજા એક મત છે અને તેને પ્રમાણે અમલ પણ ચાલુ છે તથા લક્ષ્મી પણ જેની દાસી થઈને રહે છે

રહેનાર. અશુભ્ય—એટલે પૂર્ણ પ્રહ્લનો સ્પર્શ નહીં કરવાથી હુમેશાં સ્વતા મલને લીધે અપવિત્ર, અનાત્મ એટલે જે આત્મરૂપ નથી એવા જે ધન, દેહ પરિજનાદિ પદાર્થો, તેને વિષે ક્રમથી નિત્યતા શુચિતા અને આત્મતા-ખ્યાતિ-(આત્મત્વજ્ઞાન) તે અવિદ્યા એટલે અજ્ઞાન છે. તત્ત્વને વિષે-શુદ્ધ આત્માને વિષે-અવિનાશીપણાથી નિત્યતા, સકલ કર્મરૂપે રહિતપણાથી શુભ્યતા, અને સર્વકાલે પોતાથી અલિપ્તપણાએ કરીને આત્મતા. પૂર્વોક્ત બુદ્ધિ તેજ ખરી વિદ્યા છે-અમોહજ્ઞાન છે-એમ યોગના આચાર્ય-શ્રીલદ્રખાહુ, જિનલદ્રગણિ હરિલદ્રસૂરિ, પતંજલિ, વસિષ્ઠ, ભગદત્ત, ભાસ્કરાદિ યોગશાસ્ત્રના કર્તાએ-કથન કર્યું છે.

નિત્યાનિત્યનો વિચાર.

यः पश्यन्नित्यमात्मानमनित्यं परसंगमम् ।

छलं लब्धुं न शक्नोति तस्य मोहमलिम्लुचः ॥ ૨ ॥

આત્મા નિત્ય છે, અને પરસંગ અનિત્ય છે, એમ જે જાણે છે તેને વિષે મોહરૂપી તરુકર અવકાશ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

વિવેચન—વિદ્યા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે એવા યોગી આત્માને-અવિચલિત ચિદ્ધનજીવને-સનાતન અવિનાશી, વિમલ જ્ઞાનના ઉપયોગરૂપી દૃષ્ટિથી જુએ છે. તથા શરીર આદિ સર્વ પરસંયોગને અશાશ્વત, વિનાશી જુએ છે. એવા વિદ્વાનને વિષે મોહ-અજ્ઞાન, અવિદ્યા, મોહનીય કર્મના ઉદયથી થયેલા રાગાદિ-રૂપી ચોરો, અવકાશરૂપી છિદ્ર પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ થતા નથી.

તથા

तरङ्गतरलां लक्ष्मीमायुर्वायुवदस्थिरम् ।

अदभ्रधीरनुध्यायेदभवद्भ્રૂરं वपुः ॥ ૩ ॥

જેની બુદ્ધિ પુષ્ટ છે તે લક્ષ્મીને તરંગવત અપલ જાણે છે. આયુષ્યને વાયુવત અસ્થિર જાણે છે. અને શરીરને મેઘની જેમ ભંગુર જાણે છે.

વિવેચન—સત્યજ્ઞાનભાવ અને શુદ્ધ ઉપયોગે કરીને જેની બુદ્ધિ પુષ્ટ છે એવો પુરૂષ, સ્થાવર જંગમ સંપત્તિને જલકલ્લોલ જેવી અપલ સમજે છે. હૃદયને વિષે ધારે છે. હે જીવ, આ પાપનું મૂલ નાશવંત લક્ષ્મી ચિરકાલ રહેતી નથી; તેને વિષે શું રક્ત થવું એવી ભાવના ભાવે છે-જીવિત છે તે પવનની જેમ અસ્થિર છે, અને શરીર મેઘઘટાની જેમ ક્ષણમાં દેખાઈ ક્ષણમાં નષ્ટ થાય એવું છે. એમ જે સમજે છે તે વિદ્યાવાન છે. શરીર ક્ષણમાં નાશાય એવું છે એ વાત જ્ઞાનવિલાસમાં સ્પષ્ટ બતાવેલી છે. જુઓ પદ અગ્નીઆરમ્બું.

ઈસા મઠકા હે કવન ભરોસા, પડ જાવે ચટપટમે, અવધૂ સૂતા કયા ઈસ મઠમે .
 છિનમે તાતા, છિનમે શીતલ, રોગ શોક બહુ મઠમે, અવધૂં
 પાની કિનારે મઠકા વાસા, કવન વિશ્વાસ એ તટમે, અવધૂં
 સદ્વિદ્યાયે અશુચિ ભાવના.

શુચીન્યપ્યશુચીકર્તુ સમર્થેડગુચિસમવે ।

દેહે જલાદિના શૌચમ્રમો મૂઢસ્ય દારુણઃ ॥ ૪ ॥

પવિત્ર વસ્તુને પણ અપવિત્ર કરવાને સમર્થ, અશુચીને વિષે જેની ઉત્પત્તિ છે એવા દેહને વિષે જલાદિએ કરીને પવિત્ર કરવારૂપ મૂઢ પુરૂષને આકરો ભ્રમ છે
 વિવેચન—સુચીને એટલે ઘનસાર, કેશર, ચદન, રેશમી કપડુ, દ્રવ્ય વગેરે પવિત્ર વસ્તુઓ તેને અપવિત્ર કરવાની શક્તિવાળા, અને શુક્રશોષિત, પુરીષ, મલાદિને વિષે જેની ઉત્પત્તિ છે એવા ચરીરને, જલ, ભસ્મ, હર્લ, માટી આદિએ પવિત્ર કરવારૂપ સ્નાન વિલેપનાદિથી શાચ કરવારૂપ ભ્રમ—એ વસ્તુઓથી મારો દેહ પવિત્ર થયો એવી દારૂણ, ભયાનક, ખાતિ—મૂઢ પુરૂષની હાલ છે

પવિત્ર થવાની સદ્વિદ્યા

યઃસ્નાત્વા સમતાકુઢે હિત્વા રુપ્પલજ મલમ્ ।

પુનર્ન યાતિ માલિન્ય સોડન્તરાત્મા પરઃ શુચિઃ ॥ ૫ ॥

સમતાના કુડમા સ્નાન કરીને અને કર્મમલને દૂર કરીને ફરીથી જે મલિનતાને પામતો નથી તે અતરઆત્મા ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે

વિવેચન—વિદ્યાતરુપ સચુક્ત જે યોગી મમતા એટલે સર્વને વિષે તુલ્યવૃત્તિ તે રૂપી જ્ઞાણશયમા સ્નાન કરીને, અને પાપકર્મથી થતા મેલને, કર્મતેપથી થયેલી આત્માની મલિનતાનો—પરિહાર કરીને સમતારૂપી રસથી પાપ-મલનુ પ્રક્ષાલન કરીને શુદ્ધ થયેલ—ફરીથી પૂર્વોક્ત મલિનતાને પામતો નથી એવો અતરાત્મા—કાયાદિ બહિર્ભાવને સાક્ષીમાત્રપણાએ તટમ્થજ્ઞાતા—સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે

અનિધાનુ બધન

આત્મગોધો નવઃપાજો દેહગૌહધનાદિષુ ।

યઃક્ષિપ્તો પ્યાત્મના તેષુ સ્વસ્ય ગધાય જાયતે ॥૬॥

દેહ, ઘર અને ધનાદિમા મારાપણાની બુદ્ધિ તે નવિન પાશ છે જે તે પદાર્થોને વિષે જીવે સ્થાપેલી છતા જીવના બધનને માટે થાય છે

વિવેચન—શરીર, ઘર, ધન, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરેમા મદ્વીયપણાની બુદ્ધિરૂપ

અભિનવ પ્રસિદ્ધ અંધનોમાં નહીં દેખાતો પાશ છે. પ્રાણીઓને બાંધવાને રજબુ છે. જે આત્મિય બુદ્ધિરૂપ પાશને જીવ દેહાદિ પદાર્થોને વિષે સ્થાપે છે-મૂકે છે, તોપણ આત્માના અંધન અર્થે-કર્મરજબુથી નિયંત્રણ અર્થે થાય છે પાશ જેને વિષે ક્ષિપ્ત હોય તેનાજ અંધનને માટે છે. પરંતુ આ પાશ, તેના નાંખનારનેજ બાંધે છે. માટે આત્માએ આત્માના ગુણ સિવાય અન્ય પદાર્થોને વિષે મદ્દીયત્વબુદ્ધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ વિદ્યાતત્ત્વનું રૂપ છે.

આત્મપરિણામી વિદ્યા.

મિથો યુક્તપદાર્થાનામસંક્રમચમત્ક્રિયા ।

ચિન્માત્રપરિણામેન વિદુષૈવાનુભૂયતે ॥ ૭ ॥

પરસ્પરયુક્ત પદાર્થોના અસંક્રમરૂપી ચમત્કાર, ચિન્માત્ર પરિણામે કરીને પડિતથી અનુભવાય છે.

વિવેચન—એક નભઃ પ્રદેશ વિષે રહેલા ધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થોનું અસંક્રમ-એકનું બીજા રૂપે પરિણમન ન થવું-તે રૂપી ચમત્કાર-લોકોત્તર વસ્તુભાવ જોવાથી થયેલો ચિત્તનો આનંદ-શુદ્ધ જ્ઞાનના ઉપયોગે કરીને જિનાગમને વિષે નિપુણ પડિતથી અનુભવાય છે. આ ચમત્કારને નહિ જાણનારા ભિન્ન ક્ષેત્રને વિષે અવગાહન કરનાર ધનકુટુંબાદિ પદાર્થોને વિષે સ્વસંક્રાંતિ જાણનારા આ માણ છે, એમ અજ્ઞાનને વશ થવાથી બકે છે.

તેમજ—

અવિદ્યાતિમિરઘ્વંસે દશા વિદ્યાંજનસ્પૃશા ।

પश्यन्ति परमात्मानमात्मन्येव हि योगिनः ॥ ૮ ॥

જ્ઞાનસાર.

અવિદ્યારૂપી અંધકારનો નાશ થયે સતે, વિદ્યારૂપી અંજન ગ્રહણ કરનારી નેત્રે કરીને યોગીઓ આત્માને વિષે પરમાત્માને જુએ છે.

વિવેચન—અવિદ્યા એટલે અનાત્મિયને વિષે મદ્દીયપણાની બુદ્ધિ તે રૂપી તિમિર-દૃષ્ટિનો વ્યાધાત કરનાર અંધકાર-નો નાશ થયે સતે, મુનિશ્વરો આત્મા અને આત્મધર્મને વિષે મારાપણાની મતિરૂપી નેત્ર રોગ હણનાર ઔષધનું ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાનદૃષ્ટિએ કરીને-પોતાને વિષેજ પરમાત્મા-પૂર્ણ બ્રહ્મ-ને જુએ છે.

ઈહાં સુધી આત્મબળ અને યોગીશ્વરોએ ગ્રહણ કરેલી પરમશાંતિ પદને દેવાવાળી વિદ્યાનું સ્વરૂપ બતાવીને હવે પછી સંસારોપયોગી વ્યવહારિક વિદ્યા તરફ લક્ષ યેંચવામાં આવે છે.

અસાધુને ધ્યાનપુસ્થની ઉપમા

શુનઃ પુચ્છમિવ વ્યર્થ જીવિત વિગ્રયા વિના ।

ન શુભગોપને શક્ત ન ચ દંશનિવારણે ॥ ૯ ॥

{(સુ. ર. જાં.)}

જેમ કૂતરાનું પૂછકું પોતાની શુદ્ધ ઢાકવાને તથા (શુભ ઉપર) બેસતું માખી કે મચ્છરના દશને નિવારણ કરવામા સમર્થ નથી, તેથી પૂછકું નિરૂપ યોગી છે, તેમજ વિદ્યાવિના શુદ્ધી નિર્ધૂળ જાણવી ૯

વિદ્યાનું ગૌરવ

લક્ષ્મીઃ સુવર્ણરૂપાપિ, પાણિપાદેષુ યોજ્યતે ।

ભૂપયત્યન્તરાત્માનં, વર્ણરૂપાપિ ભારતી ॥ ૧૦ ॥

{(સુ. મુ.)}

લક્ષ્મી (જે કે પૂજ્ય છે છતાં) સુવર્ણમા ગણવાથી પગમા પહેવવામ ઉપયોગી થાય છે અને સરસ્વતી તો વર્ણરૂપ છતાં અતરાત્માને શણગારે છે- શાંતિ આપે છે. ૧૦

તથા—

ન હીનો ધનહીનોઽપિ, ધન વા કસ્ય નિશ્ચલમ્ ।

વિદ્યાહીનસ્તુ યઃ ક્ષોઽપિ, સ હીનઃ સર્વવસ્તુષુ । ૧૧ ॥

{(સુ. મુ.)}

ધનવિનાના મનુષ્યને ગરીબ ન માનવો, કાંઈ કે ધન હોને કાયમ રહ્યું છે ? પરંતુ જે મનુષ્ય વિદ્યાનહિત છે તે મનુષ્ય સર્વ મનુષ્યોમ ગરીબ છે ૧૧

વિદ્યાવિનાનું રૂપ પણ ગોભરું નથી

રૂપયૌવનસપ્તના વિશાલકુલ્સમવાઃ ।

વિગ્રાહીના ન શોભન્તે, નિર્ગંધા ઇય કિંચુકાઃ ॥ ૧૨ ॥

{(સુ. મુ.)}

ખાણરાના કેશુદા, રૂપસહિત છે અને દેખવામા આન્હાદકાગી છે, પણ મુગધીવગરના છે તેથી કિંમતી ગણાતા નથી, તેમ રૂપ, યૌવનયુક્ત અને મોટા ડુગમા ઉત્પન્ન થયેલા માણસો પણ વિદ્યાવગરના શોભતા નથી ૧૨

ખરા તત્ત્વવેતાઓ (વિદ્વાનો) દુર્લભ છે

કુલીનાઃ સુલભાઃ પ્રાયઃ સુલભાઃ જાઞ્ઞશાલિનઃ ।

મુત્રીલાઞ્જાપિ સુલભા, દુર્લભા શ્રુતિ તાત્ત્વિકાઃ ॥ ૧૩ ॥

{(સુ. મુ.)}

ઘણું કરીને કુલીનો મળી શકે, શાસ્ત્રો ભણનારા પણ મળી શકે, સદાચારીઓ પણ મળે; પણ ખરા તત્ત્વવેત્તાઓ-વિદ્યાનું ખરું રહસ્ય ભણનારાઓ પૈકીમાં દુર્લભ (મળવા અશક્ય અથવા થોડા) છે. ૧૩

સંસ્કૃત ભણવાનું આવશ્યક છે.

આર્યા. (૧૪-૧૫)

યદ્યપિ વહુ નાધીષે તથાપિ ભવ સંસ્કૃતે પ્રયોગજ્ઞઃ ।

સ્વજનઃ શ્વજનો માભૂત્ સકલં શકલં શકૃત્ સકૃત્ ॥ ૧૪ ॥ } (સૂ. મુ.)

એક પંડિતનું પોતાના પુત્ર પ્રત્યે કહેવું છે કે જો કે તું ઘણું નથી જાણતો તોપણ સંસ્કૃતમાં પ્રયોગ ભણનારા તો થા. જેથી સ્વજનને બદલે શ્વજન (કૂતરાં) સકલને બદલે શકલ (ટુકડા) અને સકૃત્ (એક વખત) ને બદલે શકૃત્ (વિદ્યા) એવા શબ્દોનો પ્રયોગ થઈ બન્ય નહિ. ૧૪

વિદ્યાનીજ ખરી શોભા છે.

યદ્યપિ ભવતિ વિરૂપો, વસ્ત્રાલંકારવેપપરિહીણઃ ।

સજ્જનસમાં પ્રવિષ્ટ શોભામુદ્રહતિ સદ્વિચઃ ॥ ૧૫ ॥ } (સૂ. મુ.)

સદ્વિદ્યાવાળો જો કે રૂપવિનાનો હોય, પહેરવા સારાં કપડાં ન હોય, કાંઈ ધરણ્યાંગાંઠાં ન હોય, તોપણ સજ્જનની સલામાં ગયો હોય તો તે શોભે; કારણ કે-

કવિના ચ સમા સમયા ચ કવિઃ ।

વિદ્યાનથીજ સલા શોભે છે, તે વિના ખેતરનાં ઓડાંની માફક શણગારી શણગારીને ગયેલા મૂઠ ખેતરપાળોથી શોભતી નથી. જેમ ખેતરમાં ઓડું હોય તે કાંઈ જોડતું નથી તેવાજ મૂર્ખોને પણ સમજવા; અને વિદ્યાનો હોય તે કાંઈ પાત્ત કાંઈ પણ જોડ્યાવિના રહી શકતા નથી માટે સલાનો ખરો તુ તેથીજ પાર પડે માટેજ તેનાથી શોભે. ૧૫

વિદ્યાને ધનભોહમાં તણાઈ વિદ્યાનો અનાદરખકરવો નહિ.

ઉપજાતિ. (૧૬-૧૭)

રક્ષરે વીક્ષ્ય મહાધનત્વં, વિદ્યાનવદ્યા વિદુષા ન હૈયા ।

ત્નાવતંસાઃ કુલટાઃ સમીક્ષ્ય, કિમાર્યનાર્યઃ કુલટા ભવન્તિ ॥ ૧૬ ॥ } (સુ. ર. જાં.)

વિદ્વાન મનુષ્યે અભણ મનુષ્યપાસે ધનનો ઢગલો ભેઈ શુદ્ધ વિદ્યાનો ત્યાગ ન કરવો. કારણ કે કિંમતી રત્નોના ગણગારવાળી પુશ્વલી સ્ત્રીઓને ભેઈ સતી સ્ત્રીઓ શુ કુલટા (વેશ્યા) બને છે ? (નહિજ). ૧૬

વિદ્યા એજ ખરૂં ધન છે.

‘ ન ચોરહાર્યં ન ચ રાજહાર્યં, ન ભ્રાતૃભાજ્યં ન ચ ખારકારિ ।
વ્યયે કૃતે વર્દત એવ નિત્ય, વિગ્રાધન સર્વધનપ્રધાનમ્ ॥ ૧૭ ॥ { (સુ ર. ૩

બધા ધનમા વિદ્યારૂપી ધન છે તે સુખ્ય છે કાણુ કે તે ચોરથી ચોર શકાય તેમ નથી, ગભથી છીનવી લેવાય તેમ નથી, ભાઈઓના ભાગમા વહેવાર તેવું નથી, તેમ ઢોઈ રીતે ભાર કરતું નથી (તેનો જાભો ઉપાડવો પડતો નથી) અને ખર્ચ કરવાથી સદા વધેછે-

(ખીણુ ધન છે તે ચોર હરી જાય, રાજા દડી લે, ભાઈઓ વહેવાર લે, વજન ઉપાડવું પડે તથા ખરચવાથી ઓછુ થઈ જાય અને આમા કાંઈને પણ ભય નહિ માટે એ સાચુ ધન છે) ૧૭

૧૧—

દ્રુતવિલમ્બિત.

વસુમતીપતિના સુ સરસ્વતી, ચલવતા રિપુણાપિ ન નીયતે ।
સમવિભાગહરૈર્ન વિભજ્યતે, વિદ્યુમનોઘનુરૈરપિ સેવ્યતે ॥ ૧૮ ॥ { (સુ ર. ૬

સરસ્વતી બળવાન રાજા કે મનુષી જેથી લેવાતી નથી, ભાઈઓથી ભા પડાવાતી નથી અને તેથી- દેવનોકના બાધવાળા વિદ્વાન પુરૂષોથી પણ સેવાય છે ૧૮

દિદ્ર છતાં પણ વિદ્વાન પુરૂષ શોભે છે.

વશસ્ય.

વર દરિદ્રોઽપિ વિચક્ષ્ણો નરો, નૈવાર્યયુક્તોઽપિ સુશાસ્ત્રવર્જિતઃ ।
વિચક્ષ્ણઃ કાર્પટિકોઽપિ શોભતે, ન ચાપિ મૂર્ધ્નઃ કનકૈરલકૃતઃ ॥ ૧૯ ॥ { (સુ ર. ૬

ભવે દરિદ્ર હોય પણ પુરૂષ વિચક્ષણુ (ડાહ્યો-વિદ્વાન) હોય તે ઉત્તમ પરતુ શાસ્ત્રજ્ઞાનરહિત ધનવાનને ઉત્તમ ન માનવો. ભેઈએ વિચક્ષણુ માણુ કાંઈલ કપડાવાળો હોય (અર્થાત્ લ જોડીવાળી હોય) તોપણુ શોભે છે પ મૂર્ખ સોનાથી શણગારેલો હોય તોપણુ શોભતો નથી ૧૯

વિદ્યાની કલ્પલતાની સાથે સરખામણી.

વસંતતિલકા. (૨૦-૨૧)

માતેવ રક્ષતિ પિતેવ હિતે નિયુક્તે,
 કાન્તેવ ચાપિ રમયત્યપનીય સ્વેદમ્ ।
 લક્ષ્મીં તનોતિ વિતનોતિ ચ દિશુ કીર્તિં,
 કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ॥ ૨૦ ॥

(સુ. ર. જ્ઞાં.)

વિદ્યા માતાની માફક રક્ષણ કરે છે, પિતાની માફક હિતમાં યોગ્ય દેહે, તાની માફક ખેદને દૂર કરે છે, લક્ષ્મીને વધારે છે અને દિશાઓમાં કીર્તિ લાવે છે. કલ્પલતાની પેઠે તે શું શું નથી સાધતી? (અર્થાત્ સર્વ કાર્ય સાધી ધુર-મીઠાં ક્ષ્ણો અખાડે છે). ૨૦

વિદ્યાના સંસ્કારવાળી બુદ્ધિનો પ્રભાવ.

શસ્ત્રૈર્હતાસ્તુ રિપવો ન હતા ભવન્તિ,
 પ્રજ્ઞાહતાશ્ચ નિતરાં સુહતા ભવન્તિ ।
 શસ્ત્રં નિહન્તિ પુરુષસ્ય શરીરમેકં,
 પ્રજ્ઞા કુલં ચ વિભવં ચ યશ્ચ હન્તિ ॥ ૨૧ ॥

(સુ. ર. જ્ઞાં.)

શસ્ત્રોવડે હણાયેલા શત્રુઓ હણાયા ગણાતા નથી. પણ બુદ્ધિવડે હણાયા ય તેજ અત્યંત સારી રીતે હણાયા ગણાય. કારણ કે શસ્ત્ર તો એકજ યક્ષિતનો નાશ કરે છે. પણ બુદ્ધિના પ્રભાવથી તો શત્રુનું કુળ, યશ અને ની સંપત્તિ એ સઘળું હણાઈ જાય છે. ૨૧

તમામ પદાર્થોની સીમા છે, પણ વિદ્યાથી સંસ્કાર પામતી બુદ્ધિના પ્રભાવની સીમાજ નથી.

શિશ્વરિણિ.

ઉદન્વચ્છન્ના ભૂઃ સ ચ નિધિરપાં યોજનશતં,
 સદા પાન્થઃ પૂષા ગગનપરિમાણં કલયતિ ।
 ઇતિ પ્રાયો ભાવાઃ સ્ફુરદવધિમુદ્રામુકુલિતાઃ
 સતાં પ્રજ્ઞોન્મેષઃ પુનરયમસીમા વિજયતે ॥ ૨૨ ॥

(મ. ચ.)

પૃથ્વી સમુદ્રોથી વિદાયેલી છે, તે સમુદ્ર પણ સો યોજન-૪૦૦ ગાઉ (કોઈ માણે) લંબા છે અને હમેશાં ફરનાર સૂર્યનારાયણ વ્યાકાશર્તુ પણ પશ્ચિમાબ્ધ

કરે છે આમ ઘણુંકરીને તમામ પદાર્થો ખુલ્લી રીતે અવધિ (મીમા) ની મુદ્રાથી યુક્ત છે અર્થાત્ માપી શકાય તેવા છે પણ સત્પુરુષોની બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ નિ મીમપણે વિજ્ય પામે છે (તેનો પાર આવે તેમ નથી) ૨૨

વિદ્યાહીનની પશુઓમા ગણના

શાર્દૂલનિકીડિત. (૨૩-૨૪)

વિદ્યા નામ નરસ્ય રૂપમધિક મન્નુજનુસ યન,
વિદ્યા મોગકરી યજ મુલકરી વિદ્યા ગુરુણા ગુરુઃ ।
વિદ્યા ગન્ધુજનો વિદેશગમને વિદ્યા પર દૈવત,
વિદ્યા રાજસુ પૂજ્યતે નહિ ધન વિદ્યાવિહીના પશુઃ ॥૨૩॥

(સુ. ૨ જા.)

વિદ્યા એ ખરેખર મનુષ્યનું અધિક રૂપ છે, વિદ્યા શુભમા શુભ ધન છે, વિદ્યા લોભ, કીર્તિ તથા મુખને આપનારી છે, તેમજ વિદ્યા શુદ્ધોની પણ શરૂ છે, વિદ્યા પરદેશની મુસાફરીમા બધુરૂપે મદદ કરે છે, વિદ્યા એ પરમ દૈવત છે, (તેથી) વિદ્યા રાજઓમા પૂજ્ય છે પણ ધન પૂજતુ નથી, તેને લીધે વિધારહિત પુરૂષ પશુ (સમાન) છે ૨૨

વિદ્યાપાજ્ઞન કરનામા તપર રહેવાના કારણે

વિદ્યા નામ નરસ્ય કીર્તિરતુલા ભાગ્યક્ષયે ચાત્રયો,
ધેન્નુઃ કામદુઘા રતિશ્ચ વિરહે નેત્ર તૃતીય ચ સા ।
સત્કારાયતન કુલસ્ય મહિમા રત્નૈર્વિના ભૂષણ,
તસ્માદન્યમુપેક્ષ્ય સર્વવિપય વિદ્યાધિકાર કુરુ ॥ ૨૪ ॥

(સુ. ૨. જા)

વિદ્યા મનુષ્યની ખરેખર અતુલ કીર્તિ છે, ભાગ્યના નાશ વખતે કામદુઘા ગાય સ્વરૂપ છે (પ્રિયા) ના વિયોગમા આનદદાયક છે, ત્રીજુ નેત્ર છે, સન્માનનું ધર છે, કુળનો મહિમા છે અને રત્નવિનાનું ભૂષણ છે તેથી બીજા સર્વનો ત્યાગ કરી વિદ્યાનું પાત્ર થા ૨૪

વિદ્યારૂચિ વચન-છરૂપે ૨૫-૨૬

ગમન કરતા શુભ, પવનને પણ લઈ પકડી,
અપળા અચળ ચાલ, જરૂર તેને લઈ જકડી,
પ્રળામ અનળ જળ લેહ, મનુર વધ કરે મજૂરી,
શ્મિ ચિત્રો વચનાર, હુકમ ધરનાર હજૂરી,

કરાં છેવાંને દૂધ દહીંના તો ચોરતા, પણ બડી પાતળી છાશ પણ મળતી નથી !! અરે ભાઈ! અક્કલનો કાંઈ દોડડો પણ ઉપજવાનો છે? આતો તુરત પારખું! છોકરાં નવનીત ખાય છે ને રાજી થાય છે! ને ઇશ્વર કરશે તો થોડા રોજમાં મોટા ગળદાર થઈ પડશે ને પછી ખેડ કરશે તો થોડા રોજમાં કેટલા બધા રૂપિયાની ઉપજ આવશે!” દૈવયોગે છ મહિનામાં તો તે લેંસ શુભરી ગઈ ને પાછો હતો તેવોને તેવો થઈ રહ્યો. છોકરાંછેવાં દૂધ દહીં વગર હાથ ઘસવા લાગ્યાં. પણ કરે શું? કાંઈ ઇલાજ નહિ તેથી મોં ચુંબીને બેસી રહ્યો.

અક્કલ માગનાર નાનાભાઈને પંડિતે પ્રથમ વાંચનજ્ઞાન કરાવ્યું. પછી તુરત નીતિશતક, પંચતંત્ર, ઇત્યાદિકનો અભ્યાસ કરાવ્યો. તેને શીખવાનો ઘણો શોખ હતો ને તેમાં ઘણું ધ્યાન આપતો એટલે પૂરા અક્કલબાજ નીવડ્યો. કેટલાક દહાડા શીખ્યા પછી તેની હુશિઆરી નેઈ રાજી પ્રસન્ન થયા. પોતાના રાજ્યના કણ્ઠી વગેરે ખેડુત હતા તે સર્વનો દેશ-પટેલ ઠરાવી પાઘડી બંધાવી, અમુક પગાર બાંધી આપ્યો. સર્વ ખેડુતના કામકાજનો રાજ્ય તરફનો સંબંધ દેશ-પટેલની મારફત ચાલતો હતો, તેથી સર્વનો તે અધિપતિ ઠરી ચુક્યો. તેને પગાર મળતો હતો તથા પોતે કેટલીક જમીન રાખી ખેડાવતો, સુધરાવતો, અને હરેક ખેડુની નીપજ ઉપર તેનો લાગો કરી આપવામાં આવેલ, તે સર્વની હબરો રૂપિયાની ઉપજ તે અક્કલવાળા દેશ-પટેલને થઈ પડી.

એ રીતે કેટલેક દહાડે અક્કલ માગનાર ભાઈનો પાસો ચડીઆતો નેઈ લેંસવાળો મોટો ભાઈ વિચારમાં પડ્યો. અરે! આપણે લેંસ માગી તે મરી ગઈ! અક્કલવાળો તો આજે મોટો દેશ-પટેલ થઈ પડ્યો છે એમ કહી પોતાની મૂર્ખાઈને માટે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

રાજી એક દિવસ સ્વારી કરી નીકળ્યા, તે પેલા લેંસવાળાને નેઈ સવાલ કર્યો કે, પટેલ “અક્કલ બડી કે લેંસ?” તો કહે, “અક્કલ મોટી સાહિબ! લેંસ તો મરી ગઈ ને હું હોરાન છું”!

બીજા સર્વ પદાર્થ કરતાં અક્કલ (વિદ્યા) નું શ્રેષ્ઠપણું આ વાત બતાવી આપે છે.

સમય વિદ્યાવૃદ્ધિનો છે.

† દિલ્હીમાં જૈન ગુરૂ કુલ-અત્યારે ઉત્તર હિંદુસ્તાનની પ્રબલ પોતાનામાં ઘટતા સુધારા વધારા કરવા અન્ય પ્રાંતોની પ્રબલની સરખામણીમાં ઘણું આગળ-

પડતુ કાર્ય કરી રહી છે કેળવણીની દિશામાં ત્યાની હિંદુ અને મુસલમાન કે
 મો પોતપોતાની સ્વતંત્ર યુનિવર્સિટીઓ સ્થાપવા ડોશીશ કરે છે ત્યાની પ્ર-
 બંધના હસ્તક પ્રબંધના કૂટાથી શાળાઓ અને સ્કૂલોની મોટી સંખ્યા છે. વળી
 આર્ય સમાજીક અને સનાતન ધર્મિઓના ગુરુકુળો પણ ત્યા બહાર પ્રબંધની
 સહાયતા ઉપરજ આલે છે ઉત્તર હિંદુસ્તાનના આપણા અન્ય ધર્માવલંબી ગ્રામ્ય
 ઓ કેલવણીની દિશામાં જે મુતિપાત્ર કાર્ય કરી રહ્યા છે, તે માથે ત્યાના
 આપણા જૈનગ્રામ્યોમાં પણ બહુતિ રેલાયલી જણાય છે ત્યાના આપણા
 જૈનીગ્રામ્યો પણ પોતાની સામાજીક અને ધાર્મિક દશામાં યથાયોગ્ય સુધા
 રણા કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે અને તેમના પ્રયત્નના ફળતંત્રે અત્યારે
 દિલ્હીમાં જૈન વિદ્યાર્થિઓ માટે એક નવુ ગુરુકુલ સ્થાપન થયું છે આ ગુરુકુલ
 કલકત્તાવાળા ગામુ બુદ્ધિહીનના હસ્તે ખુલ્લુ મુકવામાં આવ્યું છે અને તેની
 સાથે હિંદુઓને જૈન અનાથાશ્રમ જોડી દેવામાં આવ્યું છે ગુરુકુલ શબ્દથી અ-
 ત્યારે ભાગ્યેજ કોઈ અપરિચિત હશે, પરંતુ પ્રાચીન શબ્દને પુનઃ આ જમા-
 નામાં સાકારરૂપે પ્રગટ કરવાનું માન આપણે આર્યસમાજને આપવું પડશે.
 ગુરુકુલો એ ધાર્મિક જીવન રાખનારા આપણા પૂર્વજોની યુનિવર્સિટી હતી કે
 જ્યાં વિદ્યાર્થિઓ પ્રાણચર્ય અવસ્થામાં રહી ગુરૂની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરતા અને
 ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાને યોગ્ય આત્મીય અને શારીરિક દગાની ઉચ્ચ કો-
 ઠીયે ગયેલા પ્રાણચારીઓ તેવા ગુરુકુલોમાંથી બહાર પડતા જેમના પ્રનાયે આર્ય
 જાતિનો ગૃહસ્થાશ્રમ અન્ય જાતિઓ કરતા સુખી અને સસારને અસાર નહિ,
 કિન્તુ સારવાળો કળનાર નીવડતો હતો પ્રાણચર્યનો મહિમા અલૌકિક છે તે
 મતધારી મહાત્માઓએ દુનીયામાં અમર નામના કરી છે જ્યારે આખી આર્ય
 પ્રજામાં આવા ગુરુકુલોદારા શિક્ષણ અપાતું હતું કે જ્યાં એક વિદ્યાર્થિને પૂર્ણ
 પ્રાણચર્ય પાળવાની તક મળતી ત્યારે એજ પ્રાણચર્યનો પ્રતાપ હતો કે આર્ય
 જાતિમાં ઉચ્ચ સસ્કાર અને વિચારો હોવાનું આપણા પૂર્વ પુરૂષોના જીવન
 ઉપરથી જણાય છે અને એક વેળા આર્ય પ્રજા સસાગ્રી અન્ય પ્રજામાં સર્વ
 પ્રકારે સર્વોપરિ મનાતી હતી વળી તેવા ગુરુકુલોમાં અપાતી કેળવણી હાલ
 જેટલી ખર્ચાલ અને અગવડકર્તા થતી નહિ પૂર્વના ગુરુઓ વિદ્યાર્થિઓને
 નિ સ્વાર્થપણે વિદ્યાનું દાન કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય માનતા અને કેવળ વિ-
 શાવૃત્તિ ઉપર તે સમયના ગુરુકુલોનો નિર્વાહ ચાલતો હતો તે ગુરુકુલની શિ-
 ક્ષણપદ્ધતિ એવા પ્રકારની હતી કે ત્યાં રાય રક-અમીર-કૂદીર માંના બાળકો
 એક સાથે અને એક સગ્રી રીતે અભ્યાસ કરતા હતા. ત્યાં ગરીબ શ્રીમત
 અને ઉચ્ચ નીચનો ભેદભાવ દષ્ટિગોચર થતો નહતો અભિમાન અને ભેદ

ભાવના સંસ્કારો તે બ્રહ્મચારિયોના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતાજ નહિ અને એ આપણી પ્રાચીન મદ્દત ડેળવણીને પ્રતાપે આપણી જાતિ અને દેશતું સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ થતું હતું. છોકરાઓ સાથે કન્યાઓનાં પણ ગુરુકુલો તે સમયે અસ્તિત્વમાં હતાં કે ન્યાં કન્યાઓ પણ યોગ્ય વય સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળી વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતા સમાન યોગ્ય વય-ગુણ અને જ્ઞાનવાળા સુશીલ પતિની સહચારિણી થઈ સંસારને સ્વર્ગતુલ્ય કરી મુક્તી. અત્યારે એ ચિત્ર તો ભૂતકાળની વાતોના સ્વપ્ન સમાન છે. તોપણ આપણા પૂર્વ પુરૂષોના ધાર્મિક અને સદાચરણી જીવનોનું સ્મરણ કરતાં આપણા અંતઃકરણમાં પ્રાચીન સમયમાં અપાતી ઉત્તમ શિક્ષણપદ્ધતિનાં યશોગાન ઘુંટાયા કરે છે. અત્યારે આ ઉન્નતિના જમાનામાં આપણો તે પૂર્વકાલ પુનઃ લાવવાની કોશિશો થાય છે અને તેમાં આપણા જૈનધર્મો પણ જે હીલચાલ કરી રહ્યા છે અને અખતરાની ખાતર પણ ગુરુકુલની શિક્ષણપદ્ધતિનો પ્રચાર કરવાનો જે પ્રારંભ કર્યો છે તે સ્તુતિપાત્ર છે. અમે માનીએ છીએ કે જૈન કોમમાં એવા ઉત્તમ સંસ્કારી ચારિત્રવાળા અને નીતિમાન પુરૂષો ઉત્પન્ન કરવાને માટે અવશ્ય ગુરુકુલપદ્ધતિને માન આપવાની જરૂર છે. આપણા વિખવાદ અને અજ્ઞાનને ટાળવા અને આપણા જૈન ધર્મ અને તેના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવા તેવાં ગુરુકુલોમાંથી ન્યારે આપણે ધર્મ અને જાતિની ઉન્નતિ અર્થે પ્રયત્ન કરનાર બ્રહ્મચારિયો ઉત્પન્ન કરીશું તો ગુરુકુલનો એક બ્રહ્મચારી ન્યારે અહિંસાના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરવા માંસાહારિ પ્રજા સન્મુખ ઉભો થશે ત્યારે તેના અહ્ભુત જ્ઞાન અને આત્મબળ આગળ સૃષ્ટિના પાપાત્મ્યાઓ તેના ચરણમાં મસ્તક નમાવશે અને હિંસાને સ્થળે ન્યાં ત્યાં શાંતિનાં દર્શન થશે. પાંજરાપોળો સ્થપાવા અને મકરીઈદને દિવસે તન અને ધનના લોગે થતી કતલ અટકાવવાનું જૈન મહાજનનું ક્ષેત્ર ઘટી જશે. અમારા ગુજરાતના જૈનધર્મો પણ એક એવું ગુરુકુલ માત્ર અખતરા તરીકે પણ જે સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન કરે તો અન્ય કોમોની માફક તેમને નાણાંને માટે બહુ સંકોચમાં આવવું પડે તેમ નથી. જૈનોમાં એવા શ્રીમંત નરો પડ્યા છે કે આવું એક ગુરુકુલનું કાર્ય કરવું તેમને મન સહેલ છે. વળી શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી પાસે પણ ખાસ શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓના લાભાર્થે એક સાઈ લડોલ એકઠું થયું છે; તો જે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠીની આગેવાની હેઠળ આવી ગુરુકુલનેવી કેલવણીની સંસ્થા

* હાલમાં મુંબાઈમાં ચાલતા મહાનૌર જૈનવિદ્યાલયને જે સારી મદદ મળે તો તે ૧. યશુ કાર્ય પૂરું પાડે એમ જણાય છે.

સ્થાપવાની હિલચાલ થાય તો તે હિલચાલને સંપૂર્ણ ટેકા મળવાની ખાત્રી છે વળી આવા કાર્યોમા ઉત્સાહ ગતાવ્યાથી ચેક આણુદણ કડયાણુની પેઠીના અસ્તિત્વનુ પણ સાર્થક ગણાયે અને અમારા ઉત્તર હિંદુસ્તાનના જૈન બાધ વેાચે સ્થાપેલા ગુરૂકુલમા તેમની કૃત્તેહ ઇચ્છીચે છીચે અને આશા રાખીચે છીચે કે તે ગુરૂકુલમાથી પુરૂપાર્થિ પ્રદ્યચારિચે બહાર પડે અને જૈન સિદ્ધાંતોના ગુરૂ હુનીયામા ફરજાવે

❖વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે ૫. મહનમોહન માળવીયાનુ કથન.

પ્રાચીન કાળમા હિંદમા ઘણા વિશ્વવિદ્યાલયો હતા. જે આચાર્ય દગહનર વિદ્યાર્થીઓને ભણાવે અને ભોજન આપે તેને કુલપતિ ગણવામા આવતા હતાઃ અગાઉ દરેક હિંદુ પોતાના બાળકોને ગુરૂકુળમા વિદ્યાભ્યાસ કરવામાટે મોકલતા હતા એક વખત એવો હતો કે, ભોજ રાજાની કોર્ટમા તો દરેક માણસ સમ્કૃત ભાષાનું સારૂ જ્ઞાન ધરાવતો હતો, તે ચહહતીનો વખત ચાલ્યો ગયો છે અને હવે સ્થિતિ જૂદીજ છે યૂરોપમા સેક્ટે નેવુ ટકા જેટલો વર્ગ બહુલો જોવામા આવે છે, ત્યારે હિંદમા તે આકડા આઠ જેટલો ભાગ્યેજ હોય છે એક વખત ભારત વિદ્યામા શિખરપર હતું, એક વખત આપણે આપણા દેશમા બનેલી વસ્તુ પહેરતા હતા, પણ હવે વખત બદલાઈ ગયો છે જ્યોતિષ, આયુર્વેદ વિગેરેમા હિંદુ આગળ વધેલુ હતું, પણ હવે તે શાસ્ત્રો આપણને પશ્ચિમ તરફથી સીંખવા પડે છે આપણી સભ્યતા ઘણી ઉંચી હતી, અત્યારે મામલો બદલાયો છે આપણને આપણી સાધારણ દવાઓ માટે પરદેશ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે ધાકાનુ મલમલ તથા માહિસૂરનું પટ - જોષને યૂરોપીઓનો છક ચર્ષ જતા હતા, પણ તે કળા આપણા હાથમાથી ચાલી ગઈ છે તેનું કારણ અજ્ઞાન છે યૂરોપીઓનો પોતાની વિદ્યાને બળે તે હુન્નરો આપણી પાસેથી સીંખી જઈને તેને ખીલવીને આપણને વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે આપણે અત્યારે ખેતીવાડીઉપર આધાર રાખતા બની ગયા છીએ હિંદની ખેતી વાડીની શક્તિ અચુક હદમા છે તે ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે. આ સ્થિતિમા સુધારો કરવાનું એવક વિદ્યા છે ઇંગ્લાંડ, અમેરિકા વિગેરે દેશો આગળ વધવાનું કારણ વિદ્યા છે અમેરિકા વિદ્યાબળને લીધે ધનવાન બન્યું છે. તે

† આ ગુરૂકુલ અત્યાર સુધીમા જોષએ તેણે કામ કરી સમુ બધાનું નથી. જો તે ચાવનું હોય તો તેના નેતાઓએ તે પર પૂરુ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે

* જૈનપત્ર પુસ્તક ૧૪ તા ૨૩ મી બંધુઆરી

લક્ષ્મીની મૂર્તિ બની ગયું છે. અમેરિકા એટલું બધું ધનવાન બન્યું તેનું કારણ વિજ્ઞાનની વિદ્યા છે. ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સમાં તે પ્રમાણે બન્યું છે. હિંદમાં પાંચ યુનીવર્સિટીઓ છે, પણ તેઓ ફક્ત પરીક્ષા લે છે. તેઓ શિક્ષણ આપતી નથી. અત્યારની સ્થિતિ એવી છે કે બાળકને એક મા પાળે અને બીજી તેની લાયકાતની કસોટી કરે; તેથી એવું બને છે કે સોમાંથી સાઠ જેટલા અને તેથી વધારે વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં નાપાસ થાય છે. યૂરોપ, અમેરિકામાં પરીક્ષા લેનારી યુનીવર્સિટીને ઘણું માન આપવામાં આવતું નથી. જે યુનીવર્સિટી શિક્ષણ આપીને પરીક્ષા લે છે તે વધારે માન મેળવે છે. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને રહેવાની અને ખાવાની સગવડ કરી આપવામાં આવે છે. હિંદમાં ગુરૂકુળમાં તેજ પ્રમાણે હતું; ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ રહેતા, ખાતા, પીતા, શિક્ષણ મેળવતા અને પરીક્ષા આપતા. તે ગુરૂકુળની પદ્ધતિ પ્રમાણે હિંદુ યુનીવર્સિટી સ્થાપવામાં આવનાર છે. અત્યારે હિંદમાં તેવી એક પણ યુનીવર્સિટી નથી. હાલની યુનીવર્સિટી તો ફક્ત પરીક્ષા લઈને સંતોષ પકડે છે. આપણી નવી યુનીવર્સિટીમાં વહેવાર જ્ઞાન ઉપર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવશે. આપણને અન્ન અને વસ્ત્ર મળી શકે, તેવી વિદ્યા આપવાની પહેલી જરૂર છે. અન્ન વિના પ્રીલસુપ્રી લાણવી સૂને નહિ. દેશને જે વસ્તુની જરૂર છે તે તમો અત્રે બનાવવાને શક્તિવાન બનો તો દેશમાં દરિદ્રતા રહેશે નહિ. અમારો ઈરાદો એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને વહેવાર જ્ઞાન આપીને તેઓ અહીં ઉદ્યોગ હુન્નરો ખીલવે. આપણા દેશમાંથી રૂ, જ્યુટ, ચામડાં વિગેરે પરદેશ જાય છે, અને ત્યાંથી તેની નવી બનાવટો થઈને અહીં આવે છે. તે વસ્તુઓ બનાવી ત્યાંથી મોકલવાનું કારણ એ છે કે પશ્ચિમના લોકોમાં આપણા કરતાં વધારે વિદ્યા છે. સ્ત્રીઓનાં સૌભાગ્યનાં ચિન્હ જેવી ચુડીઓ પણ પરદેશથી આવે છે તે શોચનીય છે. સ્વદેશી વસ્તુ મને ઘણી પ્રિય છે, હું તમોને કહું છું કે તમો બને ત્યાં સુધી દેશી વસ્તુઓ લ્યો કે જેથી ગરીબ હિંદની સ્થિતિ સુધરે; અત્યારે જાપાન પણ આપણને હઠાવતું જાય છે. તે બધાનું કારણ એ છે કે આપણને થોએરેટીક શિક્ષણ મળે છે. પણ વહેવાર વિદ્યા મળતી નથી. કાશીની યુનીવર્સિટીનો એક ઉદ્દેશ એ છે કે ત્યાં કળાકૌશલ્યનું વહેવાર શિક્ષણ આપવું. સરકારી શાળાઓમાં ધર્મનું શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી, તેથી પરિણામ એ આવ્યું કે આપણે યૂરોપની પ્રીલસુપ્રી વિગેરે શીખીએ છીએ, પણ આપણાં ધર્મપુસ્તકો કયા વિગેરેનું કંઈ પણ જ્ઞાન મળતું નથી, તે ઠીક નહિ. આપણને ધર્મના અને નીતિના જ્ઞાનની જરૂર છે. ઇંગ્લાંડમાં અઠાર અને ફ્રાન્સમાં પંદર, જર્મનીમાં બાવીશ અને અમેરિકામાં એકસો ચોત્રીશ યુનીવર્સિટીઓ છે. અમેરિકામાં ચોવીશ હજાર પ્રોફેસર છે. ત્યારે હિંદનો કોલેજોમાં

વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા તેટલી આવે છે અમેરિકામાં કેળવણી મેળવવા માટે જે-
ટલી સગવડ છે તેટલી બીજે ક્યાય નથી આપ વિદ્યાર્થી વચનને ઘણી યુનીવર્સી-
ટીઓની જરૂર છે આપણી સ્થિતિ ગરીબ છે અમેરિકામાં ત્રીશ વરસમાં પા-
નગી સખાવત મારફતે સાઠ કરોડ રૂપીઆ યુનીવર્સીટીઓ માટે મળ્યા છે
અમારો અને તમારો ધર્મ છે કે આપણા બાળકોનું રક્ષણ કરવું તે માટે તમે
આ યુનીવર્સીટીને નાણાની ખુટલે હાથે મદદ કરો આ દેશમાં અનેક લાખો-
પતિ છે, છતા હિંદના બેટાઓને વહેવાર કેળવણી લેવાને પરદેશ જવું પડે છે,
અને ત્યા કારખાનાઓમાં દાખલ કરવામાં આવે ત્યાં તે દીલગીરીભરેલું કહે-
વાય જે આપણે આપણું કર્તવ્ય-ધર્મ સમજીશું તો તમને જે જ્ઞાન જોઈશે
તે અહીં મળશે બનારસ યુનીવર્સીટીમાં અમે ખેતીવાડીની વિદ્યા શીખવવા
ઉપરાત આયુરવેદિકનું જ્ઞાન આપવા માગીએ છીએ આપણા દેશમાં સખ્યા-
બધ જડીબુટ્ટીઓ છે જેને ઉપયોગમાં લેવાને કોઈકશ કરવામાં આવશે તેવે
એનજીનીરીંગનું આપણને અહીં શિક્ષણ મળતું નથી, તે ખાતાના મોટા ઝોદ્દા
ઉપર હિંદીઓ નથી, તે ઝોદ્દાઓ માટે લાયક થાય, તેવી કેળવણી આપવાને
અમારો ઇરાદો છે

આચરણમાં શક જેવો માણસ હોય તોપણ વિદ્યાના બળથી જગતમાં
દીર્ઘ મેળવે છે ત્યારે સુશીલ વિદ્યાસ પત્ર મનુષ્ય હોય તો તે પોતાનો કે
અન્યનો ઉદ્ધાર કરે એ નિ સશયની વાત છે એ સમજવીને વિદ્યાની સદા
જરૂર છે, માટે શુદ્ધીપર્યંત તેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, એ બતાવવા હવે
પછી યાવજ્જીવન પઠન અધિકાર લેવા ધારેલ છે અને આ ચાલતો વિદ્યા-
પ્રગસા અધિકાર પરિપૂર્ણ કર્યો છે

યાવજ્જીવન પઠન અધિકાર.

વિદ્યાપ્રગસા સુખકર હોવાથી વિદ્યાભ્યાસ જીવનપર્યંત કરવો જોઈએ
તેમાં કેટલાકનું એમ મનત્ય છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં ધન્દિયો
શિથિલ થઈ જવાથી વિદ્યા મેળવવામાં આવે તોપણ તેના કરી ઉપયોગ નથી
તેથી તે અવસ્થામાં વિદ્યા સપાદન કરી મગજને પરિશ્રમ આપવો વ્યર્થ છે,
તેથી વાદીજર્નને નિરૂત્તર કરવા આ અધિકાર લેવામાં આવ્યો છે.

આવતા જન્મમાં મહેલાઈથી વિદ્વતા મેળવવાની યુક્તિ.

અનુષ્ટુપ્ (૧ થી ૯).

ગતેઽપિ વયસિ ગ્રાહ્યા, વિદ્યા સર્વાત્મના વૃથૈઃ ।

યદપિ સ્યાન્ન ફલદા, સુલભા સાન્યજન્મનિ ॥ ૧ ॥

}(શા. પ.)

અભ્યાસ કરવાને યોગ્ય એવી પ્રથમની અવસ્થા વ્યતીત થઈ ગઈ હોય તોપણ ડાહ્યા પુરૂષોએ વિદ્યા સર્વાત્મભાવથી (મન રાખીને) ગ્રહણ કરવી. ત્યાં શંકા થાય છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં વિદ્યા શું ફળ આપી શકશે ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે, જો કે વિદ્યા તેવી અવસ્થામાં કાંઈ ફળ આપી શકતી નથી પણ તે જીવને તે વિદ્યા ધીજી જન્મમાં સુલભ થઈ જાય છે. અર્થાત્ પ્રાકૃતન (પૂર્વભવના) સંસ્કારોથી વિદ્યા તુર્ત પ્રાપ્ત થાય છે. ૧

ચાર વસ્તુઓ નિકૃષ્ટ સ્થાનમાંથી પણ ખેંચી લેવી.

વાલાદપિ હિતં ગ્રાહ્યમમેધ્યાદપિ કાઞ્ચનમ્ ।

નીચાદપ્યુત્તમાં વિદ્યાં, સ્ત્રીરત્નં દુષ્ફુલાદપિ ॥ ૨ ॥

}(શા. પ.)

ખાળક પાસેથી પણ હિત વચન ગ્રહણ કરવું, નીચ પાસેથી અથવા અપવિત્ર સ્થાનમાંથી પણ સુવર્ણ ગ્રહણ કરવું, નીચ મનુષ્ય પાસેથી પણ વિદ્યા ગ્રહણ કરવી અને દુષ્કૃતિમાંથી પણ સ્ત્રીરત્ન ગ્રહણ કરવું. (એવું નીતિ-શાસ્ત્રમાં કહેલ છે.) ૨

પિતાની પુત્રતરફ સત્ય ફરજ.

પઠ પુત્ર કિમાલસ્યમપઠો ભારવાહકઃ ।

પઠિતઃ પૂજ્યતે લોકે, પઠ પુત્ર દિને દિને ॥ ૩ ॥

}(સૂ. મુ.)

હે પુત્ર ! વિદ્યાભ્યાસ કર. આલસ્ય શા વાસ્તે કરે છે ? કારણ કે જે આલસ્યથી વિદ્યાભ્યાસ કરતો નથી તે ભાર (બોજ) ઉપાડી પોતાનો નિર્વાહ પ્રલાવે છે અને ભણેલ મનુષ્ય લોકમાં પૂજાય છે. માટે દિવસે દિવસે અર્થાત્ પ્રતિદિન વિદ્યાભ્યાસ કર. ૩

બુદ્ધિશાળી તથા મૂર્ખને ઝોળખવાની સમજણ.

કાવ્યશાસ્ત્રવિનોદેન, કાલો ગચ્છતિ ધીમતામ્ ।

વ્યસનેન હિ મૂર્ઘાણાં, નિદ્રયા કલહેન વા ॥ ૪ ॥

}(સૂ. મુ.)

બુદ્ધિમાન પુરૂષોનો સમય કાવ્યશાસ્ત્રોના વિનોદથી જાય છે, અને મૂર્ખ લોકોનો વખત વ્યસન (દુઃખ,) નિદ્રા અથવા હલેશથી વ્યતીત થાય છે. ૪

કયા સતોપી થવું ? તથા કયા સતોપી ન થવું ? તેની સમજાણ

સન્તોપસ્ત્રિપુ કર્તવ્યઃ, સ્વદારે ભોજને ધને ।

ત્રિપુ ચૈવ ન કર્તવ્યો, દાને ચાઘ્યયને જપે ॥ ૫ ॥

}(સૂ. મુ.)

પોતાની સ્ત્રીમા, લોજનમા અને ધનમા આમ ત્રણ વસ્તુઓમા સતોપ રાખવો. અને દાન, વિદ્યાભ્યાસ, તથા જપ આ ત્રણ કાર્યોમા સતોપ ન કરવો પ અધ્યયનથી રહિત દિવસ ન કાઢવો

શ્લોકાર્થે શ્લોકપાદ યા, સમસ્ત શ્લોકમેવ યા ।

અવન્ધ્ય દિવસ કુર્યાદ્, દાનાઘ્યયનકર્મસુ ॥ ૬ ॥

}(સૂ. મુ.)

ભની શકે તો આખો શ્લોક, અથવા અર્ધો શ્લોક અથવા પા શ્લોક હુ મેશા ભણવો એવી રીતે દાન, વિદ્યાભ્યાસ અને અન્ય શુભ કાર્યોમા દિવસને સફળ કરવો ૬

ઝેરના ચાર પ્રકાર.

અનભ્યાસે વિપ શાસ્ત્રમજીર્ણે ભોજન વિપમ્ ।

વિપ સમા દરિદ્રસ્ય, વૃદ્ધસ્ય તરુણી વિપમ્ ॥ ૭ ॥

}(સૂ. મુ.)

ધણો વખત અભ્યાસ ન ગણવાની શાસ્ત્ર ઝેરતુલ્ય થઈ જાય છે અને ઉદરમા અછૂર્ણ થયુ હોય ત્યારે લોજન વિપરૂપ છે કનાલ માણુમને ઉત્તમ પ્રકારની સલા વિપરૂપ છે અને વૃદ્ધ મનુષ્યને નવયૌવના ઝી વિપતુલ્ય છે ૭

બુદ્ધિના બે આભૂરણ

શ્રદ્ધાઘોષી યદિ સ્પાતા, પ્રતયા કિં પ્રયોજનમ્ ।

તાવેવ યદિ ન સ્પાતા પ્રજ્ઞયા કિં પ્રયોજનમ્ ॥ ૮ ॥

}(સૂ. મુ.)

શ્રદ્ધા તથા ગોખલું બે હોય તો બુદ્ધિથી શુ પ્રયોજન છે અને જો તેજ (શ્રદ્ધા તથા ગોખલુ) ન હોય તોપણ બુદ્ધિથી શુ પ્રયોજન છે ? અર્થાત્ બુદ્ધિમાન હોય છતાં જાત્રમા શ્રદ્ધા તથા ગોખલુ ન હોય તો તેની બુદ્ધિ વ્યર્થ છે, એટલે તે ભાગી શકતો નથી અને બુદ્ધિમા જગ મદ હોય છતાં શ્રદ્ધા અને ગોખલું બરાબર હોય તો ઉત્તમાબુદ્ધિમાનની પેઠે તે શાસ્ત્રને વસ્તુ કરી શકે છે. ૮

ભિન્નમયથી ઝેરનુ અપ્રીકરણ

વિપ કુપટિતા વિગ્ના, વિપ વ્યાગ્નિપેખિત્ ।

વિપ ગોષ્ઠી દરિદ્રમ્ય, વૃદ્ધસ્ય તરુણી વિપમ્ ॥ ૯ ॥

}(સૂ. મુ.)

કુત્સિત રીતે લાણેલી વિદ્યા વિષસમાન છે, કાલ મટી જશે, દવાની ક્ષી જરૂર નથી, આમ ઉપેક્ષા કરેલ રોગ વિષસમાન છે. દરિદ્ર મનુષ્યને માટે આનંદ વિનોદની વાતો વિષસમાન છે તથા વૃદ્ધ પુરુષને માટે તરુણ વયની સ્ત્રી વિષતુલ્ય છે. ૯

વિદ્વાનોનું જીવન તથા જન્મ સફળ છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

નાનાશાસ્ત્રસુભાપિતામૃતરસૈઃ શ્રોત્રોત્સવં કુર્વતાં,

યેપાં યાન્તિ દિનાનિ પણિતજનવ્યાયામસ્વિન્નાત્મનામ્ ।

તેપાં જન્મચજીવિતં ચ સફલં તૈરેવ ભૂર્ભૂપિતા,

શેષૈઃ કિં પશુવદ્વિવેકવિકલૈર્ભૂભારભૂતૈર્નરૈઃ ॥ ૧૦ ॥

(સૂ. મુ.)

વિવિધ શાસ્ત્રોનાં સુભાષિતરૂપ અમૃતરસવડે શ્રોત્રોત્સવ કરતા અર્થાત્ જ્ઞાનને આનંદપ્રદ પ્રસંગ અનુભવતા અને પંડિતજનોની સાથે શાસ્ત્ર વિષયની કસરત કરવાથી થાકી રહેતા જે પુરૂષોના દિવસો નિર્ગત થાય છે તે પુરૂષોનું જન્મ અને જીવિત સફળ છે તથા તેઓએજ પૃથ્વીને શોભાવી છે. બાકીના પશુઓની પેઠે વિવેકવગરના અને તેથી પૃથ્વીપર યોગ્ય સરખા પુરૂષો શું કામના છે ? ૧૦

આ પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થા થાય તોપણ, અને આજીવિકામાટે ગમે તે ધંધો કરતા હોઈએ તોપણ ઉત્તમ વિદ્યાનું ઉપાસન તો અવશ્ય ચાલુ રાખવું જોઈએ, કે જેનાથી જીવિત સફળ થાય છે. ગુણહીન વિદ્યાનું સેવન કરવાથી કશો લાભ નથી પણ હાનિજ છે. માટે ઉત્તમ-નિર્મળ વિદ્યાનું સેવન કરવું એમ ભલામણ કરી આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે. અને વિદ્યા પણ પાત્ર વિના શોભતી નથી; માટે લક્ષણહીન વિદ્યા અધિકારને સ્થાન આપવું ઉચિત ધારેલ છે.

લક્ષણહીન વિદ્યા અધિકાર.

જેમ લલના વેણી વિના શોભે નહિ તેમ વિદ્યા ઉત્તમ ગુણ વિના શોભતી નથી. કારણ કે મણિના મૂષ્ણિતઃ સર્પઃ કિમસૌ ન ભયંકરઃ । એટલે સર્પ મણિથી વિભૂષિત છે છતાં શું તે ભયંકર નથી? અર્થાત્ કે ભયંકર

છે, તેમ દુર્ગુણવાળો માણસ જો કે વિદ્યાર્થી ભૂષિત હોય તોપણ તે ભયકર છે, તે પ્રસંગનું સમર્થન કરતા આ અધિકાર અહીં ભૂષણરૂપ ગણ્યો છે

સદ્ગુણવિનાની વિદ્યા આખીજ જણાય છે

અનુષ્ટુપ્ (૧-૨)

લક્ષણેન વિના વિદ્યા, નિર્મલાપિ ન ગ્રોભતે ।

યુવતી રૂપસપન્ના, દરિદ્રસ્યેવ વેશ્મનિ ॥ ૧ ॥

{(સૂ. મુ.)

જેમ રૂપમપત્ર એવી નવધાવનવવી સ્ત્રી દરિદ્ર મનુષ્યના ઘરમા શોભતી નથી તેમ સદ્ગુણવિના નિર્મળ વિદ્યા પણ શોભતી નથી ૧

શાસ્ત્રોનો ઉદ્દેશ જાણવો કઠિન છે

મુલભાનીહ શાસ્ત્રાણિ, ગુર્વાદેશસ્તુ દુર્લભઃ ।

શિરો વહતિ પુષ્પાણિ, ગન્ધ જાનાતિ નાસિકા ॥૨॥

{(સૂ. મુ.)

પૈસાવાળા પુરુષોને પુસ્તકો ખરીદી લાયકેરીના આકારમા ગોઠવી દેવા સુલભ છે, પણ સદ્ગુણનો ઉપદેશ (પાળવો એ) દુર્લભ છે, ત્યાં કદાન્ત કહે છે કે, મન્તર પુષ્પોને ધાગણ કરે છે, પણ સુગન્ધ તો નાસિકાજ જાણે છે- અર્થાત્ પુસ્તકોના સમૂહો એકત્ર કરવાથી સુલક્ષણ વિદ્વાનો ગણાતા નથી પરંતુ શાસ્ત્ર તથા ગુરૂની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથીજ વિદ્વત્તા દીપ્તિ નિરૂપે છે

પોપટની પેઠે વિદ્યા લાચીજવામા આવે પણ તેનું સહસ્ય જે શુરૂપા તથા એકાગ્રવૃત્તિ અને શ્રદ્ધાને આધીન છે તે જાણવામા ન આવે તથા મળેલા ઉપદેશથી આચારવિચાર ન સુધરે તો તે લક્ષણહીન વિદ્યા નકામી છે એમ દૂકામા જણાવી તથા હવે પછી વિદ્યાભ્યાસની સિદ્ધિ કેમ કહેવાય વગેરે જણાવવાનું થોડું ધારી આ અધિકાર સમાપ્ત કરવામા આવે છે

પઠનસિદ્ધિ કારણ શ્રધિકાર.

ધા વૃદ્ધિમા જેમ ખતની જરૂર છે, તેમજ ગત જન્મમા પણ તે મળથી પ્રયાગ કરેલો હોવો જોઈએ જગણ કે પુરા દત્તા તુ યા વિદ્યા, પુરા દત્ત ચ યદનમ્ । પુરા દત્તા ચ યા કન્યા, અગ્રે ધાવતિ ધાવતિ ॥ ગયેલા જન્મમા વિદ્યાદાન કર્યું હોય, દ્રવ્ય આપ્યું હોય, કન્યાદાન કર્યું હોય તો તે સવળા સાધનો ખીજ જન્મમા અવશ્ય મદદ કરે છે તે ખતાત્ર્યા જાદ આ ચાવના વિચરમા તે સિદ્ધ થવામાટે કયા કયા સાધનોની જરૂર છે તે આ અધિકારમા બતાવામા આપ્યું છે

વિદ્યાર્થીએ પાંચ લક્ષણ ધારણ કરવાં.

અનુષ્ટુપ્ (૧-૧૦)

કાકવેષ્ટા વકધ્યાનં, શ્વાન નિદ્રા તથૈવ ચ ।

સ્વલ્પાહારઃ સ્ત્રિયાસ્ત્યાગો, વિદ્યાર્થી પશ્ચલક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

{(કસ્યાપિ.)

કાગડાની તુલ્ય ચેષ્ટા, ળગલાતુલ્ય ધ્યાન, શ્વાનતુલ્ય નિદ્રા, તેમ સ્વલ્પ આહાર અને સ્ત્રીનો ત્યાગ આમ પાંચ લક્ષણવાળો વિદ્યાર્થી વિદ્યાને પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ વિદ્યાની પૂર્ણ પ્રાપ્તિનેમાટે સાવધાની રાખવી જોઈએ. એકાગ્ર વૃત્તિવાળા રહેવું જોઈએ, બહુ નિદ્રાધીન ન રહેવું જોઈએ, જેથી શરીર ભારે પડી બળ એવા આહારલોભપ થવું ન જોઈએ તથા કામાસક્તિ રાખવી નહિ. કારણ કે પ્રહયર્થ પાળવાથીજ વિદ્યાનો લાભ મેળવી શકાય છે. ૧

દરેકને ચાર સાધનની જરૂર,

પઠતો નાસ્તિ સૂર્વત્વં, જપતો નાસ્તિ પાતકમ્ ।

મૌનિનઃ કલહો નાસ્તિ, ન ભયં ચાસ્તિ જાગ્રતઃ ॥૨॥

{(સુ. ર. જ્ઞાં.)

વિદ્યાભ્યાસ કરનારને મૂર્ખપણું નથી. એટલે ઉદમ લઈ ગોળવું તે પકન-સિદ્ધિનું મુખ્ય કારણ છે. ત્યાં બીજાં પણ ત્રણ તેવા પ્રકારેને પ્રસંગવશાત્ પ્રાપ્ત થતાં કહે છે કે દેવાધિદેવના નામનો જપ કરનારને પાપ સ્પર્શ કરતું નથી. મૌન ધારણ કરનાર (એટલે કાર્યપૂરતું બોલનાર) મનુષ્યને કલહ કયાંય થતો નથી અને બગતા મનુષ્યને બીક હોતી નથી. ૨

વિદ્યાર્થીએ ચાર અપલક્ષણનો ત્યાગ કરવો.

નોર્ધ્વજાનુશ્ચિરં તિષ્ઠેન્ન સ્યાદુત્કટકાસનઃ ।

ન નાસિકાં વિકુષ્ણીયાત્,—ન્ન સ્વયં કર્તયેન્નસ્વાન્ ॥ ૩ ॥

{(શા. પ.)

વિદ્યાર્થીએ ઉચ્ચ ગોઠણ રાખી લાંબો વખત ન બેસવું, આડા અવળા ખાસનમાં બેસી અભ્યાસ ન કરવો, એટલે સુખેથી બેસી શકાય તેવા આસન-ઉપર બેસવું, તેમ નાકને જોતર્યા કરવું નહિ અને નખો કાપ્યા કરવા નહિ. ૩

વિદ્યામાં વિગ્નરૂપ સાધનોના ત્યાગની ભલામણ.

સર્વથા સન્યજેદ્વાદં, ન કશ્ચિન્મર્મણિ સ્પૃશેત્ ।

સર્વાન્પરિત્યજેદર્થાન્, સ્વાધ્યાયસ્ય વિરોધિનઃ ॥ ૪ ॥

{(શા. પ.)

વિદ્યાર્થીએ એકબીજા સાથે વાદ ન કરવો, કોઈને મર્મસ્થાનમાં સ્પર્શ

ન કરવો એટલે કોઇને હૃદયમા લાગે તેણુ ડટુવચન ન કહેણુ અને અભ્યાસ કરવામા જે જે અર્થો વિરોધી હોય તે સર્વ-ધનાદિ મેળવવાના કાર્યો યગેરેનો ત્યાગ કરવો ૪

વિદ્યાર્થીએ સાત શુભા સ્વીકારવા

શુશ્રૂષા શ્રવણ ચૈવ, ગ્રહણ ધારણ તથા ।

જઠાપોહોર્ધવિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન ચ ધીગુણાઃ ॥ ૫ ॥

} (કસ્યાપિ.)

પ્રથમ તે વિદ્યાભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને પાઠ સાલાગવાની ઉત્કટ ઈચ્છા જોઈએ તેવી ઈચ્છા કરી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ શુરુપામે જાય છે પરંતુ ત્યા તેણુ શ્રવણ કરવામા પ્રમાદી બને છે પણ જેવી શ્રવણની ઈચ્છાથી શુરુપામે ગયો છે તેવી રીતે ચિત્ત લગાડી અભ્યાસમળથી પાઠનું શ્રવણ કરવુ જોઈએ, એમ શુશ્રૂષા તથા શ્રવણ તથા બાહુ શુ કાર્ય કવુ ત્યા કહે છે કે ગ્રહણમ્ એટલે તે અભ્યાસનું ગ્રહણ કરવુ, અને પુન તેનું અક્ષરગ હૃદયમા ધાવણ કરવું પછી તે કરેલ અભ્યાસમા પ્રશોત્તર કરી સુદૃઢ કરવું જોઈએ અને ત્યાર-બાદ તેનું અર્થજ્ઞાન વ્યાકરણની પદ્ધતિ પ્રમાણે કવુ જોઈએ અને છેવટ આ અભ્યાસનું તત્ત્વજ્ઞાન શુ છે ? તે યથાર્થગીતે મમજવું જોઈએ આ સાત પુ-લ્લિના શુભોનું પરિશીલન યથાર્થગીતે કરી વિદ્યાર્થીએ અભ્યાસ કરવો જોઈએ તેથી ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે ૫

વિગ્ના તથા ધન-મેળવવા તથા શુભાવવાની ગીત

ક્ષણગઃ ક્ષણગચ્ચૈવ, વિગ્નાયર્થે ચ સાધયેત્ ।

ક્ષણત્યાગી કૃતો વિદ્વાન્, ક્ષણત્યાગી કૃતો ધની ॥૬॥

} (કસ્યાપિ.)

વિદ્યાર્થીએ ક્ષણિકા મહેનત કરી વિદ્યા મેળવવી અને ધનાર્થી પુસ્તકે દાણે દાણે કરીને ધન મેળવવુ. એટલે કે વિદ્યાર્થી ક્ષણને પણ નકામો જવા કે તો તે વિદ્યા મેળવી શકતો નથી અને ધનાર્થી પુસ્તકે દાણે દાણેના સમ્રેન ન કરે તો તેણુ ધનાઢય કયાથી થાય ? ૬

વિગ્ના મેળવવાના ત્રણ માધનો

વિગ્ના વિનયો ગ્રામા, શુષ્ટ્યેન યનેન ચ ।

અથવા વિગ્ના વિગ્ના, ચતુર્થો નેત્ર વિગ્ને ॥ ૭ ॥

} સુ. મુ.

નમ્રતાથી વિદ્યા ગ્રહણ કરવી, અથવા ધણા ધનથી (શુરને પ્રસન્ન કરી

વિદ્યા મેળવવી, અથવા વિદ્યાથી વિદ્યા મેળવવી. આ ત્રણ સિવાય ચોથો ઉપાય નથી. ૭

વિદ્યાર્થીએ તુચ્છસુખમાં આસક્ત થવું નહિં.

સુખાર્થી ત્યજતે વિદ્યાં, વિદ્યાર્થી ત્યજતે મુક્તમ્ ।
સુખાર્થિનઃ કુતો વિદ્યા, મુક્તં વિદ્યાર્થિનઃ કુતઃ ॥ ૮ ॥ } (સૂ. મુ.)

બાલ્યાવસ્થાના સુખની ઇચ્છાવાળો વિદ્યા લાણીશકતો નથી અને વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો તેવું સુખ ભોગવીશકતો નથી. કારણ કે સુખાર્થી એટલે ખાવું, નવીન નવીન સ્થાનોમાં ભમવું અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત થવું, આવી ઇચ્છાવાળા પુરુષને વિદ્યા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? અને વિદ્યાર્થી એટલે દિવસના ચાર પહોર તથા રાત્રિના ચાર પહોર કુલ આઠ પહોર છે તેમાં નિદ્રા સિવાયના બાકીના વખતમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક ચિત્તલગાડી ગોખનાર પુરુષને બાલ્યાવસ્થાસંબંધી સુખ ક્યાંથી હોય? ૮

કેવા મનુષ્યો શાસ્ત્ર ભણી શકતા નથી.

અલસો મન્દવૃદ્ધિશ્ચ, સુખિતો વ્યાધિતસ્તથા ।
નિદ્રાલઃ કામુકશ્ચેતિ, પઢેતે શાસ્ત્રવર્જિતાઃ ॥ ૯ ॥ } (સૂ. મુ.)

આળસુ, બુદ્ધિવિનાનો, સુખી, રોગગ્રસ્ત, આઝી નિદ્રાવાળો અને કામી એ છ પુરુષો શાસ્ત્રઅભ્યાસ કરીશકતા નથી. ૯

વિપરીત સાધન ઉદ્દેશવવાથી ચાર વસ્તુની ભ્રષ્ટતા.

આલસ્યેન હતા વિદ્યા, આલાપેન કુલસ્ત્રિયઃ ।
અલ્પવીજં હતં ક્ષેત્રં, હતં સૈન્યમનાયકમ્ ॥ ૧૦ ॥ } સૂ. મુ.

આળસથી વિદ્યા લાણીશકાતી નથી, રાગ રાગણીથી કુલ સ્ત્રીઓ ભ્રષ્ટ થાય છે, થોડા બીજથી ખેતર બગડે છે અને સેનાધિપતિવિનાનું સૈન્ય નાશ પામે છે. ૧૦

વંશસ્થ (૧૧-૧૨) ધારણ શક્તિ વધારવાનો ઉપાય

ગુહ્યપામાર્ગવિહંગશક્તિની,
વચાભયાકુષ્ટશતાવરો સમા ।
ઘૃતેન લીઠા પ્રકરોતિ માનવં,
ત્રિભિર્દિનૈર્ગૈતસહસ્રધારિણમ્ ॥ ૧૧ ॥ } (શા. પ.)

ગળો, અથેડો, વાવડોંગ, શખાવલિ, વજ, હુડે, કંક, શતાવરી આ આંક
 ઝીજનુ સમભાગે ચૂર્ણ કરવુ અને તે ચૂર્ણ ગાયના ઘી માથે ચાટવામા
 આવે તો ત્રણ દિવસમા મનુષ્યને હબ્ગ સ્લોક ધારણ કરવાની શક્તિવાળો
 બનાવે છે અર્થાત્ અતિશયોક્તિને દૂર કરી કહીએ તો યાદશક્તિ બહુ સારી
 બનાવે છે ૧૧

દરેક વસ્તુ ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ તથા ક્ષય પામે છે

ક્રમેણ શૈલઃ સલિલેન ગિગ્રતે,
 ક્રમેણ વલ્પ્રીકશિલામિરર્થતે ।
 ક્રમેણ વિદ્યા વિનયેન ચાપ્યતે,
 ક્રમેણ મોક્ષસ્તપસાધિગમ્યતે ॥ ૧૨ ॥

(સૂ મુ)

એકપછીએક એમ અનુક્રમે પાણીના ધોધ પડવાથી પર્વત (ગિલા-
 એનો જથ્થો) લેદાઇ જાય છે, ક્રમેથી ગડડાની ગિખા અભિવૃદ્ધિને પામે છે
 ક્રમથી વિદ્યા વિનયવડે પ્રાપ્ત થાય છે અને ક્રમેથી મોક્ષ તપવડે પ્રાપ્ત થાય
 છે અર્થાત્ વિદ્યા ભણનારે પોતાનુ શરીર બગડે તો એકદમ મહેનત ન
 કરવી, પણ નિયમમત્ર અભ્યાસ કરવો તેમ ઠઠી કઈ ઠઠણ પાઠ આવે ત્યારે
 મુઝાઈ કાયર ન થઈ જવુ પણ મગજ ગાત ગખી વિદ્યાનુ ઉપામન કરવામા
 તત્પર રહેવાથી અવશ્ય ઉત્તમ વિદ્વાન થઈ શકાય છે ૧૨

વિદ્યાદેવીની પ્રસન્નતા મેળવનામા દગ સાધનની જરૂર

વસન્તતિલકા. (૧૩-૧૪)

આરોગ્યવૃદ્ધિનિયોગમશાસ્ત્રાગાઃ,
 પશ્ચાન્તરાં પઠનસિદ્ધિકરા ભવન્તિ ।
 આચાર્યપુસ્તકનિવાસયુસગમિક્ષા
 વાશાસ્તુ પશ્ચ પઠન પરિરર્થયન્તિ ॥ ૧૩ ॥

(કસ્યાપિ)

શરીરનુ આરોગ્ય, બુદ્ધિ, નમ્રતા, મહેનત અને યાત્રોમા રનેહ આ
 પાત્ર અન્દરના સાધનો અભ્યાસમા સિદ્ધિ કરનારા થાય છે અને આચાર્ય,
 (સ શયને ઠેદનાઝ મુગિક્ષક) મુખડો, જેમા ડોઈ જાતની ગડબડ ન હોય
 તેવો નિવાસ (ગૃહેકાણુ), સાગ વિદ્યાર્થીઓનો મગ અને મુલોજન (આરો
 આહાર) એવી રીતે આ પાત્ર બહાગના સાધનો વિદ્યાભ્યાસને મારી રીતે
 વધારે છે ૧૩

વિદ્વાનોના પરિચયમાં રહેવાથી મળતો લાભ.

જ્ઞાનાધિકૈરહરહઃ પરિવૃષ્ટ્યમાણાઃ

પ્રાયેણ મન્દમતયોઽપિ ભવન્તિ તજ્ઞાઃ ॥

સંસર્ગજં ગુણમવાપ્ય હિ પાટલાયા-

સ્તોયં કપાલશકલાન્યપિ વાસયન્તિ ॥૧૪॥

(સૂ. મુ.)

વિદ્વાન્ પુરુષોની સાથે દિનપ્રતિદિન વાર્તાલાપમાં ઘસડાતા એવા મન્દ-મતિવાળા પુરુષો પણ તે તે શાસ્ત્રોને બાણુનારા થાય છે. ત્યાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે-લાલ સુગન્ધદાર પાટલા નામના વૃક્ષનાં પુષ્પોના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થયેલ સુગન્ધરૂપી ગુણને પામીને પાત્રોના, લિપ્ત લિપ્ત કટકાઓ પણ પાણીને સુગન્ધીદાર બનાવી શકે છે. ૧૪

સવૈયો.

નરમાં ગુણુ ભે નહિ હોય ખીબ, પણ એક ઉપાય ધરે કરમાં,

કરમાંથી તજે નહિ કાગળને, ઉગતા દિનથી દિન આખરમાં;

ખરમાં ન ખપે કદિ તેહ ખરેખર, તેમ ગણાય ન ગાડરમાં,

ડરમાં ન રહે દલપત કહે, હરશેજ ગડે ચિત હુન્નરમાં. ૧૫૬

*શિક્ષણની રીત.

સપ્ત્માઈ કરવી, ગુસ્સે થવું, એ છોકરાંઓના અંતરાત્માનો અનાદર કર્યા ખરોખર છે. સમજવીને કહ્યા સિવાય અથવા કારણુ બતાવ્યા સિવાય ‘ કૂલાણું કરીશ નહિ, અમુક જગાએ જઈશ નહિ ’ એવી નિષેધક આજ્ઞાઓ કરવી, એ ઉલટું પરોક્ષ રીતે તે કામ કરવાની સૂચના આપ્યા ખરોખર છે. ઇશ્વરે જ્યારે ખાવા આદમને હુકમ કર્યો કે ‘ કૂલાણુ જ્ઞાનવૃક્ષતું કૂળ ખાઈશ નહિ ’ ત્યારે એ નિષેધને લીધેજ તે કૂળ ખાવાનો કુવિચાર તેના મનમાં આવ્યો. તે નંદનવનમાં હબરો વૃક્ષ હતાં, પરંતુ જ્યારે ‘ આ ખાઈશ નહિ ’ એવો ખાસ નિષેધ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે ખામોખા તેનેજ ખાવાનો તેને મોહ થયો. વર્તમાનપત્રોમાં અત્યંત મહત્વની જાહેર ખબરોને મથાળે ‘ આ વાંચશો નહિ ’ એમ લખેલું હોય છે; તેમાં પણ આજ રહસ્ય રહેલું હોય છે. કોઈએ એક કૂકીર પાસે મંત્ર માગ્યો, તે મહાત્માએ મંત્ર આપ્યો, અને કહ્યું કે “ ત્રણ વખત માળા જપવાથી મંત્ર સિદ્ધ થશે; પરંતુ માળા જપતી વખતે કૂકીર વાંદરાનો વિચાર મનમાં આવવો ન જોઈએ. ” થોડોક પ્રયત્ન કર્યા પછી તે બિચારો પાછો કૂકીર પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે “ ગુરુમહારાજ ! વાંદરાનો સ્વપ્નમાં પણ નહોતો, પરંતુ આપે ના પાડી ત્યારથી તે વાંદરાનો

વિચાર ક્ષણવાર પણ મ્હાગ મગજમાથી ખસતો નથી.” કેળવણીની આવી ઉલટી રીત અમેરિકામા હતી

કિન્ડરગાર્ટનની રીતે ગિફ્સબુ.

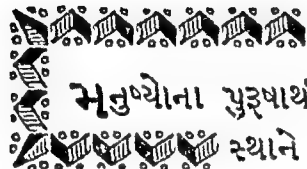
છોકરાઓને ત્યા કિન્ડરગાર્ટનની પદ્ધતિથી લાણવવામા આવે છે શિક્ષકો છોકરાઓ સાથે રમતા, કૂદતા, ગાતા, નાચતા, શિક્ષણ આપતા આદ્યા બધ છે, અને છોકરા મોજમજાની માથે શિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે ધારે કે છોકરાઓને વહાણનો પાક શિખવવો છે લાકડાનું વહાણ દરેક છોકરા આગળ મૂક્યું છે, અને વહાણ બાધવાના ઉપયોગમા આવતી લાકડાની ચીપો વગેરે પાસે મૂક્યા છે, પુરુષશિક્ષક અથવા સ્ત્રીશિક્ષક છોકરાઓ સાથે મળી જઈને કહે છે કે “અમે તો હવે વહાણ બાધીશું, અમે તો હવે વહાણ બાધીશું.” છોકરાઓ પણ એકદમ કહેવા લાગે છે કે “અમે પણ બાધીશું” એ ત્યો ! સર્વ છોકરાઓ નીચે ઊસી ગયા એકે વહાણ તૈયાર કર્યું, બીજાએ પણ કર્યું, ત્રીજાને જરા વાર લાગતા શિક્ષક અને બીજા છોકરાઓએ તેને મદદ કરી, અને તેનું વહાણ પણ તૈયાર થયું છોડ્યા પોતેજ હોગથી ગિફ્સબુને પૂછવા લાગ્યા કે “આ ભાગનું નામ શું ? આ ભાગ શું કહેવાય ? આ શું ? પેલુ શું ?” શિક્ષક વહાણના ભાગના નામ કહેતો ગયો, અને છોકરાઓને વહાણ વિષે બધી માહિતી સહજ મળી ગઈ.

આપણા દેશના છોકરાઓ ગોખે કે કે “Kool (કીલ) એટલે વહાણનું તાળિયું, કીલ એટલે વહાણનું તાળિયું” એમ કરતા કરતા મગજમા કીલ શબ્દ ઘુસી ગયો, પરંતુ ‘કીલ’ શી વસ્તુ છે, અને વહાણ કેવું થાય, તે એવી ગોખણપટ્ટીથી છોકરા જરાએ સમજી શકતા નથી ત્યા પ્રથમ પદાર્થ જોખણપટ્ટા શીખવે છે અને પછી નામ જહેવામા આવે છે અહીંઆ તો નામ જ ગોખાવવામા આવે છે, અને પદાર્થના આકારનો આખી ઉચ્ચરમાએ અનુભવ મળતો નથી ત્યા છોકરાઓ પોતાના અચળ સ્વભાવ પ્રમાણે સવાલો પૂછતા રહે છે, અને શિક્ષકોનું કામ તો એટલું જ હોય છે કે તેમને સવિસ્તર જવાબ આપવા અહીંઆના મોટા મોટા ગિફ્સબુ, ન્હાના ન્હાના છોકરાઓને સવાલો પૂછી પૂછીને શુગળાવી નાખતા બિલકુલ શરમાતા નથી ! જેનાથી જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ ઉત્પન્ન ન થાય તે ગિફ્સબુ શાનું ? અહીંઆ માસ્તરને દેખીનેજ છોકરાઓ પહી મરે છે, ત્યારે ત્યા છોકરાઓને ગિફ્સબુ જેટલો પ્રેમ હોય છે, તેટલો માખાપ ઉપર પણ હોતો નથી, અને માખામા તેમને જેટલો આનંદ થાય છે, તેટલો ઘેર પણ

થતો નથી. ત્યાંની શાળાઓમાં શ્રી લેવાતી નથી, અને પુસ્તકો મફત આપવામાં આવે છે.

વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં કેમ પાર પડવું તથા તેમાં શું શું સાધનોની જરૂર છે તેનું ટુંક સ્પષ્ટીકરણ કરી આજ અધિકારના શ્લોક નવમાં કહ્યું છે કે નિદ્રા પણ પઠનસિદ્ધિમાં વિદ્ય કરતા છે તેમજ તે નિદ્રા ધીલ અનેક કામમાં નિષ્ફળતા દેવાવાળી છે તેનું ટુંક વિવેચન બતાવવા આ અધિકારને પૂર્ણ કર્યો છે.

નિદ્રા અધિકાર.

મનુષ્યોના પુરૂષાર્થમાં હાનિ કરનારા છ દોષો છે, જેમાં નિદ્રા પ્રથમ સ્થાને બિરાજે છે તેને સારી રીતે સ્થાન મળે કે તુરત પોતાના અનુયાયીઓને ક્રમે ક્રમે જોલાવી લે છે. બહુજ નિદ્રાળુ થયા પછી તન્દ્રા (શરીરમાં સુસ્તી) આવે, તેની પાછળ કાંઈ કર્તવ્ય કાર્ય ન બની શકે તેથી ભય આવે અને ભયથી જેનો ભય હોય તેમના ઉપર ક્રોધ વધે, તેના વધવાથી દુષ્ટ ભાવનામાંને ભાવનામાં આલસ્ય આવે, આલસ્ય આવવાથી આજે કરશું, કાલ કરશું; આવા વિચારવાળી દીર્ઘસૂત્રતા આવે. તેમની પાછળ અસંખ્ય અનર્થો થાય માટે પોતાનું હિત ઇચ્છનારે નિદ્રાના દાસ ન થવું એજ હિતરૂપ છે.

ઝાઝી નિદ્રા (ઊંઘ) થી થતા અનર્થો.

અનુષ્ટુપ્ (૧-૨)

નિદ્રા મૂલમનર્થાનાં, નિદ્રા શ્રેયોવિઘાતિની ।

નિદ્રા પ્રમાદજનની, નિદ્રા સંસારવર્દિની ॥ ૧ ॥

} રુ. વ.

નિદ્રા તમામ અનર્થોનું મુખ્ય કારણ છે. નિદ્રા કલ્યાણનો નાશ કરનારી છે, નિદ્રા પ્રમાદ (ખેલાણી) ઉપબવનારી છે, નિદ્રા સંસાર વધારનારી છે, કારણ કે સંસારમાં જન્મ લઈ કરવાનાં કાર્યો બહુ નિદ્રાધીન થનારથી પૂરાં કરી શકાતાં નથી, એટલે કરવાનું તેમને તેમ બાકી રહે છે તેથી વખતો વખત અવતાર લેવા પડે છે. ૧

જ્યાં નિદ્રા ત્યાં ચોરી.

આજન્મોપાર્જિતન્દ્રવ્યં, નિદ્રયા યાતિ નિશ્ચિતમ્ ।

ચોરૈઃ સુગૃહ્યતે સર્વે, તસ્માદેતાં વિવર્જયેત્ ॥ ૨ ॥

} રુ. વ.

જન્મથી આરણીને મેળવેલુ નાણું નિદ્રાથી અવશ્ય ચાલ્યું જાય છે ચોરોથી પણ સારી રીતે ચોરી શકાય છે, નિદ્રામા પડ્યા રહેવાથી વ્યાપાર, ધધોરોજગાર ન થાય તેથી મેળવેલુ એની મેળેજ એણુ થતા થતા ચાલ્યું જાય છે માટે તેનો વિશેષે કરી ત્યાગ કરવો ૨

એક કવિએ કહ્યું છે કે—

હોહો

અદહ વધરી વદલુ, જળ વધરી શેવાળ,

માણસ વધરી નીંદરી, મન્યા વધરી જાળ ૩

દેશકાળને અનુસરીને પ્રવૃત્તિ કરવાને જાહેરે તેને જાણ્યા વગર મૂર્ખતા-ભરી પ્રવૃત્તિથી જેમ પુરુષાર્થની હાનિ છે, તેમ નિદ્રાને હદ ઉપરાત વશ થવું એ પણ પુરુષાર્થની હાનિ કરનાર છે અને પુરુષાર્થની હાનિ થઈ એટલે વિદ્યામા આગળ પડીશકે નહિ એ દેખીતું છે જે સમયમા જે જે સ્થાનમા જાગૃત થવું જોઈએ કે રહેવું જોઈએ તે સમયમા કે તે સ્થાનમા આખો મીંચીને પડ્યા રહેવામા આવે તેનું પરિણામ અનિષ્ટ આવેજ માટે અતિ નિદ્રાને વશ ન થતા—તથા ખીજા કામીને પણ ગાણુતામા રાખી વાચન—વ્યસનની સુખ્યતા રાખવા તે અધિકારને સ્થાન મળવા માટે આ નિદ્રા અધિકારની વિરતિ કરી છે

વાંચન વ્યસન અધિકાર

ખોટા વહેમ તથા ખોટા ખર્ચ દૂર કરવા માટે અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે કારણ કે જે દેશમા ઝાંઝા મનુષ્યો અલણુ જોવામા આવે છે તે દેશ કળા—હુન્નરની ખામીને લીધે દુર્દશા લોગવે છે જેમંડ હિંદુસ્તાનમ સે કહે છે ટકા કેળવાયેલ વર્ગ જોવામા આવે છે તેો અમેરિકા જોવામા મેક, નેવુ ટકા કેળવાયેલ જોવામા આવે છે તેથી તે દેશ લક્ષ્મીજીની મૂર્તિરૂપે દેખાય છે

અલણુ મનુષ્યો ખીકણુ, નિરૂત્સાહી, કળાહીન, કાલુડા, લોખા જોવામા આવે છે તેથી જેમજનેતેમ કેળવણી શ્રદ્ધણુ કરવાની ખાસ જરૂર છે કે જે, હાનિકર રીવાજો દૂર થાય.

વિદ્વાન પુરુષોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા શ્રવે તથા મૂળ સૂત્ર

સખાયેલા ગ્રંથોનું જે અવલોકન થયા કરે તો ખંને લોક સુધરશે, અને ખી-
ખને પણ સુધારી સદ્ગસ્તે લાવી શકશે. એ વાંચન વ્યસનનું કૃણ સમજવું.
એ ખતાવવા આ અધિકારને સ્થાન આપ્યું છે.

*વાંચન વ્યસન.

વાંચો વાંચો, નિત ખખે ઘડિ વાંચો જ્ઞાન વધારવા,
નવરા ખેશી, વ્યર્થ તડાકા મારો શું તક ગાળવા ? ટેક.
વાંચ્યાથી જ્ઞાન વધુ વધશે, આસ્તે અંતરપટ ઘિઘડશે,
અઘ્ઘા ખઘ્ઘા સૌ દૂર થશે, વાંચો વાંચો ૧
હુથિઆર સતેજ સદા રહેશે, ખહુ અલક મલક વાતો કહેશે,
ઘરમાં ખેઠાં લુઘાવો લેશે, વાંચો વાંચો ૨
લઘુતી વખતે વય હુતી કાચી, સમજી ન શકે ખોટી સાચી,
વિદ્વાન થયા વાંચી વાંચી, વાંચો વાંચો ૩
સોખત રાખો સદ્ગ્રંથતણી, તો મેળવશેજ અમૂલ્ય મણી,
નિત્ય ખુશખખી રે'શે ખમણી, વાંચો વાંચો ૪
ખહુ લિખ લિખ મત બલુ પડે, જોતો રસ્તો જેમાંથી જડે,
આવે દિવ્યાક્ષી એજ વડે, વાંચો વાંચો ૫
વાંચનનું વ્યસન કરો વા'લા, કરજોડી કરું કાલાવાલા,
અમૃતકૃણ શીઘ ખુઓ ઠાલા ? વાંચો વાંચો ૬
એ અનુભવી જ્ઞાન ખબનો છે, પંડિતના ઘરનો છાનો છે,
મોટા મોટાએ માન્યો છે, વાંચો વાંચો ૭
પંડિતે અમૃત પાત્ર લર્થું, ભારે મે'નતથી લેશું કર્થું,
ઘરતીમાં તારે કાજ ધર્થું, વાંચો વાંચો ૮
સંતોષ પમાડે છે સુખમાં, મન રાજી રાખે ખહુ દુઃખમાં,
મીઠાશ અતી આવે સુખમાં, વાંચો વાંચો ૯
સમજ્યાથી મનને શાંતિ વળે, વિપત્તિ વિષે વિશ્રામ મળે,
દિલના દુઃખદાયક વે'મ ટળે, વાંચો વાંચો ૧૦
વાંચન ખળ વધવાથી કાવે, પછી કહિયે કંટાળો નાવે,
જાણે રસના ઘુંટડા આવે, વાંચો વાંચો ૧૧
નવરાશ પ્રવાસે વૃદ્ધપણે, માંદગિમાં સોરવશે ન કાણે,
ત્યારે સુખ સંગે ગ્રંથતણે, વાંચો વાંચો ૧૨

ચર્યા આવે શું બધે હુમલા, કેવા મત છે વિદ્વાનતણા,
 વાચ્યે જાણ્યામા રે' ન મણા, વાચો વાચો ૧૩
 સાચુ જોદુ સૌ સમજાયે, નીતિ ઉપર પ્રીતિ થાયે,
 અ તે પ્રભુપદમા પડોચાયે, વાચો વાચો ૧૪
 શીખેલા નાનપણે ખતે, પણ વાચન વ્યસન વિના અતે,
 જેવકેકે બન્યા છે બહુ તતે, વાચો વાચો ૧૫
 જે કઈ ન બહેલા બાળપણે, જ્ઞેયેતિ નિશાળ ન એક શણે,
 તે વાચન વ્યસને વિબુધ બને, વાચો વાચો ૧૬
 મહા બુદ્ધિવાન થયેલ ખરે, ભાષણ બહુશ્રત બન્યાથી કરે,
 એવા બહુ નિરખ્યા છે નજરે, વાચો વાચો ૧૭
 વિચિત્ર ખુબી છે ખલકવિષે, તે સદ્ગ્રથે માક્ષાત દિસે,
 જન્મ્યો મિથ્યા જાણ્યું ન હશે, વાચો વાચો ૧૮
 વક્ષઃ

* ઉપયોગી વ્યસન

પ્રિય વાચક ! ઉપરનું મથાણુ જોઈ આપને એમ લાગ્યુંજ હશે કે, ત
 બાકુ, ગાળે, અપ્રીણુ, ચડસ, રૂડા ને દાડૂ વગેરે વ્યસનો કે જે આજુબુધ
 દુર્બલસનોને નામે જાણખાય છે ને તેવા વ્યસનોનો કોઈપણ વ્યસની દીર્ઘ
 સુખી થયો નથી તો વળી આ ઉપયોગી વ્યસન તે કેવું હશે ! ને તે શા ઉપ
 યોગમા આવતું હશે ! એ શકા આપના નિર્ભણ અત કરણમા ઉદ્ભવ થવ
 પાત્રી હશે, ને ઉદ્ભવ પામવી પણ જોઈએજ !

બેશક આપના ઉપલા ઉદ્ગારોના જવાબો આપે બાણવાજ જોઈએ ને તે
 જાણ્યાસિવાય ને વ્યસનની ઉપયોગિતા જોયાસિવાય તેનો આપ સગ શી રી
 કરીશકો ? નહિજ

ને તેને લીધેજ કહીશ કે જે વ્યસનના પ્રતાપેજ પૂર્વે થઈ ગયલા મહા
 નરો હાલની ખ્યાતિમા ગણાવા પામ્યા છે, તે તેને લીધેજ વિદ્વાન વક્તા, પ્રો
 ફેસર, પ્રેસિડેન્ટ ને જજજ જેવા શબ્દોનો સબધ પોતાના સારા નામને શો
 ભાવવાને આગળ મૂકવા પામ્યા છે ને તેનેજ પ્રતાપે ઉત્તમ લેખકો કે અદ
 ક્તઓની પદવી મેળવી શકાય છે ને જેના પ્રતાપેજ રાજા રામમોહનરાય
 બેન્ગામિન ક્રાકલિન, પ્રેસિડેન્ટ એબ્રાહિમ લોકન, જ્યોર્જ વૉશિંગ્ટન, નેપોલે
 યન બોનાપાર્ટ અને મહાવીર ગારડીન જેવા પ્રતાપી પુરુષોના ચરિત્રો ઝ
 ઘાપિ પર્યંત આપણી સમક્ષ નજરે આવે છે, ને જે વડે સ્વામી વિવેકાના

રા૦ રા૦ ઈ૦ સૂ૦ દેશાઈ અને મી૦ ભક્ત જેવા નરોનાં પદોપકારી કૃત્યો આપણી નજરે આવે છે.

આ બધું તે ઉપયોગી વ્યસનનોજ પ્રત્યય છે.

જ્યારે આ'વું અને અર્પૂર્વ કૃણદાયક વ્યસન આપની નજરે પડ્યું તો જરૂર તમે તેના વ્યસની થવાનો વિચાર કર્યા શિવાય રહેશોજ નહિ; એ સ્વાભાવિકજ છે.

મ્હારે કહેવું જોઈએ કે બીજાં નિરૂપયોગી વ્યસનોમાં જે આખરૂં, આ-રોગ્ય ને અનહદ ધનનો વ્યય થાય છે તેવું આ'માં કંઈપણ નથી; પણ આતો તેથી સઘળું ઉલટ પક્ષમાં ને આપને સઘળી રીતે લાભદાયી નિવડે તેવુંજ વ્યસન છે. ને તેની સોખતથી આપ, આખરૂંવાન મહાન્ પુરુષ તન્દુરસ્ત અને ધનવાનજ થવાના. નહિ કે ગરિબ થશો !

હવે આટલું જાણ્યા છતાં પણ સંતોષ ન થતો હોય તો વળી વધુમાં કહીશ કે:—તમારા સુખ, મોજશોખ, તન્દુરસ્તી અને ટુંકામાં કહીએ તો તમારા ભાગ્યોદયના સઘળા લાભો આ વ્યસનથી મળેજ.

હવે તો ત્હમને એમ લાગ્યુંજ હશે કે આવા વ્યસનની સોખત સેવવી । વધારે લાભદાયક છે, ને તે કયું વ્યસન છે તે જાણવા તમે ઉત્સુક થયા-હશો.

હવે કહીશ કે તે વ્યસન તો બીજું એકે નહિ પણ તમે તમારા શુદ્ધ ને નેર્મળ અંતઃકરણને પૂછો કે તમે કયું વાંચન પસંદ કરોછો ! તમ:રૂં અંતઃ-રણ કબુલ કરે કે તે ગ્રંથો વારે વારે વાંચો. થોડું વાંચો પણ તેને તમારા હૃદયમાં ખરાખર પચાવો. કારણ કે ઉતાવળથી ગાળ્યા વગર ખાધેલો પાંચશેર માહાર તે માત્ર નિશ્ચિંતે ધીરે ધીરે ચાવીને ખાધેલા પાશેર આહાર જેટલો ણુણ કરે છે. તેમ ઉતાવળે અને માત્ર આંખ નીચે દહાડી જાઓ તેવી રીતે ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ વાંચો અને હૃદયમાં ખરાખર પચાવીને પ્રસંગે બહુ ઉપયોગી થઈ ડે તેવું માત્ર એક પેજ વાંચો તે જે ખરાખર છે.

આજે જેઓ વાંચનના શોખી છે તેઓજ સ્વાત્માને ઝોળખી શક્યા છે ને તેઓજ લેખકો કે વિદ્વાનોની પાયરીએ ચઢવા સશક્ત થયા છે.

આપણા હિન્દુસ્થાનમાં હમણાં વચ્ચેનો કાળ એવો ગયો કે જ્યારે શોખીનેને વાંચવા પૂરાં પુસ્તકો પણ મળતાં નહિ. પણ હાલ તેથી ઉલટુંજ છે. તે એ કે તમારૂં મન કબુલ કરે ને ત્હમને પ્રિય લાગે તેવાં પુસ્તકો માત્ર

વાચવા નેટલીજ તસ્દી ત્યો તો ઠર ઠર ફ્રી લાયખેરીઓમાં ભડારને ભડાર ભર્યા છે.

વાચો વાચો, સાથે એ પણ ન છુની જતા તે રસ્તામાથી જડેલુ કે કો-ઈની તરફથી લેટ મળેલુ પણ ઉપયોગી પુસ્તક નેટલુ ધ્યાન દઈને વચાય છે તેના કરતા પોતાની જાતકમાણીમાથી કિંમત ખરચી લીધેલુ પુસ્તક હુબર-ગણે દરજ્જે વધારે ધ્યાન દઈને વચાય છે ને તેને લીધેજ કહેવુ પડે છે કે તમારી કમાણીમાથી તમારે ગરીબને નીશાળી ને જળવાન રાખવા માટે ખાવાને જેમ ખોરાક લાવ્યા સિવાય ચાલતુંજ નથી તેમ તમારે તમારા નિર્ભજ અ-વક કરણને, વારે વારે જેની સલાહ લેવાની છે ને જેને મહે મહારા એક લેખમા 'કુદરતી વશ' યાને 'આત્મ મનની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ' ને નામે જોળ ખાંચુ છે તેને કેળવવા માટે તેના ખોરાકરૂપે ઉત્તમ વાચનના પુસ્તકો ખરીદવા એના વિના પણ તમારે ચાવે તેમ નથી

કારણ તે માત્ર નીશાળી પણ અછલ્લહીણુ ગહેવા ઠરતા કઠાચ રાગી પણ છુદ્ધિવત માણસ વધારે લેખાય છે

આ ઉપરથી એમ નથી સમજવાનું કે તમારા ખોરાકનેા ઘટાડા કરી તેની કિંમતના પુસ્તકો ખરીદો

સુપ્રસિદ્ધ નર જેન્નમિન ક્રાકિવન પોતાનું ખર્ચ કરતા જે પૈસા વધતા તેના ઘણા ઉપયોગ પોતાના મનને કેળવણી આપનાર ઉત્તમ પુસ્તકો ખરીદવામા કર્તો ને તેને પ્રતાપજ તે હાલ જે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છે તેવી સ્થિતિ એ જવા પામ્યો હતો

હાલના સુધરેલા યુવેપ અમેરિકાદિ દેશોનેા એક પણ કેળવણી પામેલો માણસ એવો નહિ હોય કે તેના ગળ પ્રમાણે ઘણા ઉપયોગી પુસ્તકોની લાચખેરી તેના ઘરમા ન હોય! અને જોઈમા જોઈ એક જે માસિકપત્રો તેના ઘેર આવવાના તો ખગંજ!

આપણા દેશીભાઈએને ત્યામુધી આવા વ્યસનનેા ચેપ જોડો લાગ્યો છે ત્યામુધી દેશોદય અને ભાગ્યોદય થવામા ખામીજ આવવાની.

સુપ્રસિદ્ધ લેખક મીમરો કહે છે 'ને પુસ્તકમાથી જ્ઞાનદ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય તો મ્હાગ વિચાર પ્રમાણે વાચનનેા ચોખ ગખવો એ ઉત્તમ વાત છે બીજી ખાગતો દરેક કાળ કે દરેક મ્થગમા માફક આવતી નથી, પરંતુ આ વાચન અધ્યયન તો જીવાનીનું જીવન છે, વૃદ્ધાવસ્થાનેા સુખહેતુ

છે, સમૃદ્ધિની શોભા છે, વિપત્તિનું વિશ્રામસ્થાન છે તથા વિનોદ છે. આપણે ઘેર હોઈએ છીએ ત્યારે તે આનંદ આપે છે અને પરદેશમાં કંઈ યોગ્યરૂપ થઈ પડતું નથી; આપણી રાત્રિ તે ઝટ પસાર કરાવી દે છે વગેરે.’

મહુમ સર ન્યેન હર્યેલે પણ તેવાજ પ્રકારના વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે કહે છે કે:—‘ ભે હું કોઈ પણ એવા પ્રકારના શોખની ઈચ્છા કરું કે જે શોખ, દરેક વસ્તુ, સ્થિતિ કે કાળ પ્રતિકૂળ થયા છતાં અને દુનિયાની કફા મરણ થયા છતાં મહારા જીવનમાં આનંદનું અને સુખનું સાધન થઈ પડે તેમ જીવનનાં દુઃખો કે સંકટો સ્હામે ઢાલની ગરજ સારે તેમજ હંમેશાં પાસેને પાસે રહે કે રાખી શકાય તો તે શોખ વાંચનનો છે. અલખત્ત હું આને યો-લુંછું તે ઐહિક સ્વાર્થ, હિત ને લાભોનેજ ઉદ્દેશીને કરું છું. પરંતુ ધાર્મિક તત્વો અને પારમાર્થિક વસ્તુ, આનંદ માટે જે કર્તવ્ય કે સાધનો છે તેને આ લખાણથી લેશમાત્ર પણ ઉણપ આપવાનો હેતુ નથી. એ શોખ તો મનની શાન્તિથી થતો આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો એક પ્રકાર તથા એક સાધન છે.

ખરે ઉમદા પુસ્તકોની સોખત એ એક મહાન્ સદુપદેશક કે ગુરૂની ગરજ સારે છે. ને બીલસ દુર્ગુણી ને એવાંજ બીજાં હાનિકારક પુસ્તકોની સોખત એ તો એક ખરાબ મિત્રની સોખત સેવવા સરખું છે. માટે ઉમદા સદ્ગુરૂનીજ સોખત સેવો.

કેવાં પુસ્તકો નુકશાનકર્તા છે તે તો તમારી મેળે તમારા આંતરમનને પૂછશો કે તુર્તજ કહેશે. એટલે મહારે કહેવાની જરૂર નથી. તમારે તે જાણવાની વધારે ખાચ હોય તો હું કહીશ કે જેમાં ધર્મ વિરૂદ્ધ લાગણી દુખાચ ત્હેવાં, રાજ્યદ્રોહી ને વિષયીક બાબતોને વધારે ટેકો આપે ત્હેવાં અને શૃંગારિક બાબતોનો ઉલ્લેખ જેમાં વધારે કરેલો હોય અને તે દેખીતી રીતેજ તમને નુકશાનકર્તા પુસ્તકો હોય તેવાં કદી પણ હાથમાંએ ઝાલશો નહિ.

વાંચવાનું વ્યસન તે સદ્ગુરૂના સંગની ગરજ સારે છે, તે પણ ઉત્તમ કો-ટીના ગ્રન્થોજ વાંચવા જે ભલામણ આ અધિકારમાં કરેલ છે, તે ઉપર પુરતું લક્ષ રાખવું જોઈએ, અને તેથી વિપરીત ગ્રન્થો જેવા કે માણસને અનીતિને રસ્તે દોરે છે તેવા અગર યેન કે યેટીની પાસે શબ્દ યોલ્યા પણ ન જાય તેવા-તેમજ જેમાં હિંસા, બુઠ, ચોરી વ્યભિચારીના દુર્ગુણોથી ભરેલા ગ્રન્થો વાંચવા કે વંચાવવા તે એક કાળા સર્પથી પણ વધારે કુસંગત છે. માટે તેવું વાંચન વાંચવા કરતાં તો ન વાંચવું તેજ સાફ છે.

- હાલ ધોરણમાં નિજ સ્વાસ્થ્ય છે, તેથી તુજ કામ જથારજ છે,
પણ આ મોટો પરમાસ્થ છે, ઓ મેહેતાજી ૧
- બહુ પાસ કરાવા મન દીધું, બક્ષીસ બનેટ બહુ લીધું,
તેમાં તેં અદકું શું કીધું ? ઓ મેહેતાજી ૨
- કર નામ પ્રમાણે કામ સદા, અંગે આજાસ નહિ આણુ કદા,
કરને તારી સૌ ફરજ અદા, ઓ મેહેતાજી ૩
- પેલાં આવે તારી પાસે, અભ્યાસ કરે છે ઉદ્ધાસે,
તું રંગ દદશ તેવા થાશે, ઓ મેહેતાજી ૪
- આજાસ તનિ દે તું ઊઘણુશી, કર યત્ન અતીશે કમર કશી,
સંભાળ હમેશાં લે તું હશી, ઓ મેહેતાજી ૫
- કેળવવાને કાંડે જાલી, સોંપે છે તને લે સંભાળી,
સમજાવ ખરી વિધા વાંલી, ઓ મેહેતાજી ૬
- સૌ આજાક છે તારે તામે, કળ ફેરવી તું કુચી દામે;
બહાદુર બને તો બહુ વાતે, ઓ મેહેતાજી ૭
- શું શું શીખવવું સાંભળને, તું મમત મુકી મતમાં મળને,
ભૂલ્યો હોય તો પાછો વળને, ઓ મેહેતાજી ૮
- આ કાળે જે જે વે'મ વસે, તેની તું તપાસ કરી અતિશે,
કર ખંડન તોજ ખરાખી ખસે, ઓ મે'તાજી ૯
- ઘડિ ઘડિ મોઢેથી વાત કરી, તાદશ ચિતાર ભલો ચિતરી,
કર બોધ બધા સંદેહ હરી, ઓ મે'તાજી ૧૦
- ખુલ્લું કર ભટતું લોપાળું, સમજાવી નેશીતું બળું,
કર ડાકણ પ્રેત મુખે તાળું, ઓ મે'તાજી ૧૧
- શીખવને મરણ પરણ ધારા-વળિ ખૂબ ખગોળતણા તારા,
ટૂંકામાં વે'મ કરો ન્યારા, ઓ મે'તાજી ૧૨
- કર નિર્મળ અંતરનો કાંટો, ઊખેળ તું અજ્ઞાની આંટો,
તો પછી સેને ચડશે પાટો, ઓ મે'તાજી ૧૩
- નહિ કાંટે કાંઈ ઘડો રાખે, તો બ્રમણમાં કોઈ નહિ નાંખે,
અડચણ નહિ આવે ભવ આખે, ઓ મે'તાજી ૧૪
- વંચાવ પાઠ ફરી વિધવાનો, કહે બાળલક્ષ્મણાં તુકશાનો,
ફૂલણુજીમાં કિજનાં દાનો, ઓ મે'તાજી ૧૫
- દર્શાવ તું દુઃખદાયક દા'ડા, કન્યાને દુખ કુળના ખાડા,
નિદીને નાતતણા વાડા, ઓ મે'તાજી ૧૬

આ વદ્ધભદ્રાસ વણિક વદે, ક્રોગટ ભૂલામાં ઉચ્ચ પદે,
છે કામ કઠણ સરશે ન મદે, આ મે'તાણ. ૩૩

* અંગ્રેજી અભ્યાસ.

ધોરણ ચોથું, ભણીને અંગ્રેજીમાં દાખલ થાય છે.

ગુજરાતીનું, કાચું જ્ઞાન મળેલું પાછું જાય છે. ટેક.

આવ્યો એક સુરતી અભ્યાસી, શીખેલ સાત ચોપડી ખાસી;

પણ વાત કરતાં થઈ હાંસી, ધોરણ ચોથું ૧

“આ કલમ ઘડી આપો માંડે, આ બાગ નઠાંડે કે સાંડે ?

દિવ બેટ કીયાં આવ્યું વાડે ?” ધોરણ ચોથું ૨

ભાષાનું જ્ઞાન ભલું ન મળે, અર્થો એને ઉતરે શું ગળે ?

એના શું રાખ સંદેહ ટળે ! ધોરણ ચોથું ૩

છઠ્ઠી ચોપડી શિખવા માંડી, ત્યાંથી તો ગુજરાતી રાંડી;

જે કામની તે છેકજ છાંડી, ધોરણ ચોથું ૪

ઝટપટ ભણી જતાં જે બગડે, તે ચોગ્ય વિના અમથા રગડે,

તેથી આખર આવી પીડ પડે, ધોરણ ચોથું ૫

નાની વય તે માટે નડતું, પછી છેવટમાં ખમલું પડતું,

ઉપયોગી જ્ઞાન નથી આવડતું, ધોરણ ચોથું ૬

પાંચમું છઃ ધોરણ સાંડે, ઉપયોગી મન માન્યું માંડે,

ખડાદુર બને ભણતર ન્યાંડે, ધોરણ ચોથું ૭

જે કદી પૂરણ અંગ્રેજી ભણે, તોતો અડચણ તે સર્વ હણે,

પણ જે બગડે છે બાળપણે, ધોરણ ચોથું ૮

છે પાક્ક કરાવ્યાનો હેતૂ, શાળા સાગરનો એ સેતૂ,

પછી મર માને રાહૂ કેતૂ, ધોરણ ચોથું ૯

આ વિનતી વદ્ધભદ્રાસ વદે, પરણામ કરી પંડિતવદે,

નિરખ્યું તે નહિ રાખ્યું પડદે, ધોરણ ચોથું ૧૦

ખીજને વિદ્યા ભણાવવી એ પ્રવૃત્તિ જેમ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સૌથી તેમાં જો-

ખમદારી પણ વધારે છે. કર્તવ્યને સમજનારા ઉત્તમ ગુરૂના શિષ્યો દુનિયામાં આ-

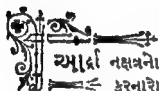
ગણ પડતા થાય છે અને દુનિયાનું હિત કરનારા મહાપુરૂષોની પંક્તિમાં ગણાય છે.

ન્યારે સ્વાર્થી અને મૂર્ખ છતાં ગુરૂ થઈ પડેલા માણસો ખીજઓને ચોગ્ય માર્ગે ચ-

હાવી શકતા નથી એટલુજ નહિ પણ અયોગ્ય માર્ગે ચલાવનારા પણ અને છે ખરો યોગ્ય ગુરૂ ગ્રિપ્ચના અત કરણની જડતાને મટાડે છે, તેની બુદ્ધિરૂપ પુષ્પકળીને ખીલવે છે, તેના મગજના અધિકારને ફ્રૂ કરી તેને સુપ્રકાશિત બનાવે છે. આવા દેવી સપત્તિવાળા ગુરૂઓ આપણા દેશની સ્ત્રીઓને માટે આ વખતે વધારે જરૂરના છે કારણ કે સ્ત્રીઓ ઉચ્ચ પ્રકારે કેળવાયેલી હોય તો પુરૂષોની જીદગી અને તે દ્વારા સમગ્ર સઘ અને દેશની સ્થિતિ બહુ શ્રેષ્ઠ પ્રકારની થાય છે અને તેથી હવે પછી સીકેળવણી અધિકારને સ્થાન આપવા આ અધિકારની વિરતિ કરી છે

સ્ત્રી કેલવણી અધિકાર.

આમાં નક્ષત્રનો પરસાદ હોય, ઉચ્ચ પ્રકારનું ખીજ હોય, વાવેતર કરનારો કેળવાયેલો ખેડૂત હોય, પરંતુ જો ખીજ ખારી જમીનમા વાવે તો સઘળી મહેનત બર્થ જાય છે એટલે કિમતી ખીજ તેવી અયોગ્ય જમીનમા ઉગતું નથી તેજ પ્રમાણે સર્વ સામગ્રી ઉચ્ચ પ્રકારની હોય પણ જેમા નવ માસ સુધી બાળક પાકે છે એવી સીકેળવણી જે હલકુ હોય તો તેમા સતતિ સારી પાકતી નથી અને કઠાચ પાકે છે તો થોડા દિવસમા તે છિન્ન બિન્ન થઈ જશે એટલે શ્રમ નિષ્ફળ થવાનો

આલતા બ્યવહારમા શાંતિ મેળવવી હોય, કુળને ઉચ્ચ ગણનામા મેલવુ હોય, દેશની પરતી ફર કરવી હોય તો સ્ત્રીઓને કેળવે એટલે તેમાથી અનેક રત્નો નેપોસ્થન બોનાપાર્ટ જેવા કે લોજરાબ અથવા પરદુ ખલજન વિક્રમ રાજ જેવા નીપજશે

ધરગતુ જરૂરી કામ છોડીને દેશની પ્રીશઆરીમા પડી બ્રહ્મ યજ્ઞ વર્ણ-સકર સતતિ પેદા કરવાથી દેશની અધોગતિમા વધારો થશે એ આજમાથી ખચવા માટે સ્ત્રીઓને નીતિમય શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે કેવળ વાત કરવાથી કે પેપરોમા લખાણ કરવાથી આ કામ જની શક્યો નહિ, પણ ધના ઢય તથા ઉત્સાહી પુરૂષોએ કમ્બર કસીને આ બાબત ઉપર અવસ્થ ધ્યાન આપવાથી કાર્યસિદ્ધિ થવા સભવ છે અને સ્ત્રીઓએ કેમ સુધરવું તે વિષય ઉપર થોડીક નીચેની ગુર્જર કવિતાઓમા વિવેચન કર્યું છે તે ઉપર આપ મહાશયો ધ્યાન આપશે

* સ્ત્રી કેળવણી વિષે.

સ્ત્રી કેળવણી, સુખદાયક સઘળી રીતે સંસારમાં.

પણ નથી કળતી, હમણાં તેનું કારણ વે'મવિચારમાં.

ટેક૦

સ્ત્રીશિક્ષક સઘળે હાલ નથી, તેથી જાય ઉઠી ઝટ લઘુ વયથી,
ભણતી બહુ બાળા બાળમતી, સ્ત્રી કેળવણીં ૧

દશ વર્ષ સુધીજ ભણે કન્યા, સમજી ન શકે કંઈ ન્યા અન્યા,
કેમ રાખવી સૌની આમન્યા, સ્ત્રી કેળવણીં ૨

તે સમય નથી સૂઝરવાનો, બહુ કાચું કાળનું છે માનો,
એ અવસર તો છે રમવાનો, સ્ત્રી કેળવણીં ૩

તે વખતે નહિ દઢ અસર થશે, નહિ મજબૂત છાપ દિલે પડશે,
વર્ષો વિતતાં ધોવાઈ જશે, સ્ત્રી કેળવણીં ૪

ત્યાં થાય વિવાની તૈયારી, વરને સોંપે છે શણગારી,
બાપડીને શિર બોલે ભારી, સ્ત્રી કેળવણીં ૫

છે મોટાં મૂરખ માત પિતા, વળી કંઈ વિષે નહિ કૂશળતા,
ચોડી ખોટે કેડે ખાય ખતા, સ્ત્રી કેળવણીં ૬

ખાનગી અભ્યાસ કરાવે નહિ, પંડે કરી યત્ન પઠાવે નહિ,
કેળવણીના કળ આવે નહિ, સ્ત્રી કેળવણીં ૭

ઘરકામ કરાવે દિન આખો, નવરાશ મળે ન નજર નાખો,
અભ્યાસતણા શો અઠાખો? સ્ત્રી કેળવણીં ૮

પછી ભણતર જાય બધું ભૂલી, પણ ફેકટ મનમાં રે' કૂલી;
શુભવે કેળવણી અમૂલી, સ્ત્રી કેળવણીં ૯

ઉલટી બહુબોલકિ થાય ખરે, સામું કહેતાં દિલમાં ન ડરે,
લઈ જાયો અર્થ વિવાદ કરે, સ્ત્રી કેળવણીં ૧૦

જ્યાં પ્રવિણ મતી નહિ પોતાની, ત્યાં વાત સાચી ખોટી માની,
થઈ તોફાનીજ કરે હાની, સ્ત્રી કેળવણીં ૧૧

ખીજી વનિતા સંગે ઘઈ વે'મી, રહે જોશી ભુવા ઉપર રહેમી,
વસ્ત્રાભૂષણપર બહુ પ્રેમી, સ્ત્રી કેળવણીં ૧૨

થઈ જાય હઠીલું બહુ હૈયું, કઠી મુરખી માને નહિ કૈલું,
વળિ જાળવી જાણે નહિ કૈયું, સ્ત્રી કેળવણીં ૧૩

એ પણ બિજોયોની જેવી બની, એનેય નડે છે રાહુ શની,

- કઈ અસર નહીં અભ્યાસતણી, - સી કેળવણી ૧૪
 જે પાઠ પ્રસૂતા વચાવે, સઘળી શીખામણુ સમજાવે,
 અભ્યાસ કઠી નહિ અળસાવે, સી કેળવણી ૧૫
 પછી મોળ વરસની પરણાવે, વર પલુ નિજ મરણુ દર્શાવે,
 બળે ઘડિ છે ભણવા ભાવે, સી કેળવણી ૧૬
 તો સેને જન્મારો સુધરે, પછી કેળવણીથી નહિ કુધરે,
 ધ્યાય સ્નેહ શાંતિનો વામ ધરે, સી કેળવણી ૧૭
 બાકી જે નિંદે કેળવણી, દૂકી યુદ્ધિ છે તેહ તણી,
 હું આપુ હાથમા બેલ ગણી, સી કેળવણી ૧૮
 છો નિશાળે ભણતી ભૂપા, એનો એ વણુ નથી અન્ય ઉપા,
 તુ તજ હઠને કઠીનેજ કૃપા, સી કેળવણી ૧૯
 પડિતશુ આહુડિયા પાડે? આમહથી આવીને આડે,
 શું ધાડ પડે ધોળે દાડે? સી કેળવણી ૨૦
 જે માત પિતા સૌ સુધરશે, તો પ્રેમે પુત્રીઓ પઢશે,
 ત્યારે કેળવણીના લાભ યશે, સી કેળવણી ૨૧
 સાસરિયા પીયરિયા બ્યારે, ભણવાની ભલામણુ દે ભારે,
 મનમાન્યા કૃળ મળશે ત્યારે, સી કેળવણી ૨૨
 કરવા દે તું અભ્યાસ પૂરો, અધવચથી રાખેછે અધરો,
 તેથીજ સ્વાદ ધર્મ જય તૂરો, સી કેળવણી ૨૩
 ફેરવ ઝટ પરણાવાની મતિ, લે તું પડ મેહનત બનવી,
 આ વલ્લભદાસ વદે વિનવી, સી કેળવણી ૨૪

* ઝૂનો ખાનગી અભ્યાસ

(હરિ ઝોચીનાના વૈરાગ જેને આવિયા એ નાગ)

- હારે ભામનીને ભણાવો ભાવથી, હારે બોધ આપો હૃમ્મશ બનાવથીરે. ભા ૧
 હારે ઘરૂણી તો છે ઘરનો થાભવો, હારે સુરખ રાખ્યેનથી સુખ સાબળોરે ભા ૨
 હારે નહીં નિંદો નઠારી કહી નાગને, હારે જો સર્જવે પાળે મસારનેરે ભા ૩
 હારે ગોરી વસ્ત્ર રહેવા ઘો ગોળરૂ, હારે પછી નિંદો તેતો શેનું ખરૂરે ભા ૪
 હારે અગ્રેણ પ્રબંધી અભાગિયા, હારે આપણે મૌ મસાર સુખમા થયારે ભા ૫
 હારે તેનું કારણ અભણુ છે કામની, હારે ગણી દાગી નારો તો નામનીરે ભા ૬
 હારે હથીઆર દેવા બિભા થવું, હારે કમ વાપરવુ સાથ ગિખાવવુંરે ભા ૭
 હારે કદી સામાન્ય જ્ઞાન શિખી હશે, હારે પલુ પૂર્ણ વિના હાની યશેરે ભા. ૮

- હાંરે એવું મનમાં માને ઘણી મૂરખી; હાંરે ભણી ઉતર્યા બહુયું વાંચી લખીરે. ૬
હાંરે સાર શોધી સંસાર સુધારવો; હાંરે સુનીતિનો ઉપદેશ ઉતારવોરે. ભા. ૧૦
હાંરે ખાળલગ્ન બન્યાથી ખાપડી, હાંરે હાથ આવી તમારે આ ઘડીરે. ભા. ૧૧
હાંરે ઘડી બખ્ખે ભણાવો ખાનગી, હાંરે પછી વિદ્યાની જોઈ દ્યો વાનકીરે. ભા. ૧૨
હાંરે અંથ સ્ત્રી નીતિ ધર્મ ગોખાવજો, હાંરે સ્ત્રી સુગોધ સાથે સમજવજોરે. ભા. ૧૩
હાંરે પશુ પેઠે પૂરે કામવાસના, હાંરે એવા હિંદુ જાણે શું આ ણિતારે. ભા. ૧૪

† અખળાની અરજી.

- અખળાની અરજી જીનવરજી સાંભળોરે લોલ,
નહિં સાંભલશે ક્યાં જઈ કરીયે પોકારજો, અખળા૦
આ પંચમ કળિકાળ વિષે પ્રગટયા ઘણારે લોલ,
નારીગણના પુરણ પાપ પ્રકારજો. અખળા૦ ૧
દુપદી ભગની સુંદરી મયણાસુંદરીરે લોલ,
સીતા કુંતા સતિયોમાં સિરદારજો. અખળા૦
એમ અનેક થઈ આગળ અવનીવિષેરે લોલ,
તે સઘળુ સુશિક્ષણને આભારજો. અખળા૦ ૨
હમણાં પણુ કેળવણીના પ્રતાપથીરે લોલ,
કેઈ કોમનો ઉડી ગયો પ્રમાદજો. અખળા૦
જ્યારે ઉંચી જૈનજનોની કોમમાંરે લોલ,
સંપ ગયો ને વધ્યો અતિ વીખવાદજો. અખળા૦ ૩
શિક્ષણ દેવું સંતતીને ભૂલી ગયારે લોલ,
દાસી જેવો દીકરીનો અવતારજો. અખળા૦
કરવા જેવું આજ કરે છે જૈનિયોરે લોલ,
પ્રજા પછી શું કેમ બને ન ગમારજો. અખળા૦ ૪
સારીનો હક નરસીના જેવો ગણ્યોરે લોલ,
લૂટયા સારી નારીના શણગારજો, અખળા૦
શીયલ સત્ય સંતોષ વધે છે જ્ઞાનથીરે લોલ,
તેવું શિક્ષણ દેવા વિરૂદ્ધ વિચારજો. અખળા૦ ૫
કોઈ કહે કન્યાને શું છે કામનુંરે લોલ,
ભણુતર શું છે કરવો કાંઈ વેપારજો. અખળા૦
પરણાવીને દેવી પરના હાથમાંરે લોલ,

શિક્ષણ શું રહેવાતું કહેા તે વારણે	અખળા૦ ૬
આમ કહેનારા કર્માધિન હજી ધણારે લોલ,	
ઓ જિનવરણ વગ્તે ભરત મોઝારણે	અખળા૦
સત્ય શિયલ ને સપરૂપી શણગારનારે લોલ,	
મોટે માતું લૂટારા નિરધારણે	અખળા૦ ૭
હા ! હા ! પ્રભુજી પાપ અમે પુરા કર્યારે લોલ,	
મુંગે મોટે મરતા ન કરે વારણે	અખળા૦
મરનારાને કૂટવારૂપી કષ્ટનારે લોલ,	
સાક્ષરવાસો સોખ્યો અમને સારણે.	અખળા૦ ૮
પુરૂષવર્ગને તેમાતું કશુ અં નહિરે લોલ,	
કૂટવું છે તે ધૈરાનો વ્યવહારણે	અખળા૦
માને આવું મુરખજ્ઞાનના દ્રેષીઓરે લોલ,	
છાતી-બાગે તે નારી શ્રીકારણે	અખળા૦ ૯
ન કરે પ્રભુ પશુ બણે ગણે જો તત્વનેરે લોલ,	
તેવી ખાઈના દ્રેષી આજ અપારણે	અખળા૦
સુકા પાસે લીલું દાગે દાખતોરે લોલ,	
સમરથુ થાતા ચોક અમોને થાયણે.	અખળા૦ ૧૦
દૂધથકી જેમ દાગ્યા કુંકે છાશનેરે લોલ,	
તેજ મુજબ સદનારી હક લુટાયને	અખળા૦
લખકુ કે સદ્વિષયોપર મહં ઝોલવુંરે લોલ,	
નારીને તે માને મુરખ કેરણે	અખળા૦ ૧૧
‘હિન્મ કુર્ષ અજ્ઞાની જ્ઞાનાભાષથીરે લોલ,	
વરતાયો પ્રભુ અહિયા અકરાકેરણે	અખળા૦ ૧૨

ઉત્તમ રીતે કેળવાયેલી સી સારને સુખમય બનાવનારી છે અને અબણુ-અ-ધ્વજ-અધૂરી કેળવણી લઈ દેશનમા કુસાઈ પટેલી સી સારને હુ ખમય બનાવી દેનારી છે સારી રીતે કેળવાયેલી સી પોતાના કુટુંબને—પોતાની સતતિને સુખી કરે છે અને ભવિષ્યના સુખોતું પણ બીજાનેપણુ કરે છે તે વ્યર્થ વિચારો અને વ્યર્થ પ્રવૃત્તિમા પોતાનો સમય ગાળતી નથી પણ ધર્મના તત્વો જળવાઈ રહે તેવા ઉત્તમ વિચારોથી અને તેવી પ્રવૃત્તિથી કુળને ઉજ્જવળ કરે છે, અને ઉપયોગી ઠ ગાકૌશલ્યથી પોતાના ધરમાથી દરિદ્રતાને દૂર કરી ચ પતિને આવતી કરે છે માત્ર વિદ્યા હોય પણ કળા ન હોય તો તે વિદ્યા લીપી નિકળતી નથી, એટલુજ નહિ, પણ

કદાચ તે ઠંકાયેલીજ-નિષ્ક્રમ રહે છે. પરંતુ તે તે વિધાને તે તે યોગ્ય અનુકૂળ કળા સુપ્રકાશિત કરે છે. કળાયુક્ત મનુષ્યો મહોટી મુષ્કેલીઓને ઠૂંકર કરી ઉત્તમમાં ઉત્તમ કળા મેળવે છે. માટે હવે પછી તેના અધિકારને આવકાર દેવા આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

કલાધિકાર.

વિદ્યા અને કળા સંપાદન કરવાં એ અતિ આવશ્યક છે પણ તેની સાથે ધર્મના સંસ્કારો ન હોય તો તે નકામાં થઈ પડે છે. એટલે આ લોકમાં સુખનાં સાધન થતાં દેખાય પણ પરલોકમાં થનારી દુર્ગતિને અટકાવનારાં થઈશકતાં નથી. પારલૌકિક સદ્ગતિના સાધનરૂપ તો ધર્મકળાજ છે, માટે મનુષ્યમાત્રને ધર્મકળાનું ઉત્તમ શિક્ષણ લેવાની ખાસ જરૂર છે તે છેવટ સિદ્ધ કરવા માટે વ્યવહારમાં ઉપયોગી કળાઓની આવશ્યકતા આ અધિકારમાં દેખાડી વ્યવહારોપયોગી કળાઓનાં પ્રભાવથી વ્યવહારની સરળતા પ્રાપ્ત કરીને પરિણામે ધર્મકળાપર અંતઃકરણને દોરવા માટે તે પછી ધર્મકળાનો અધિકાર લેવામાં આવશે.

કદયાણ કરનારી એક કળાજ ખસ છે.

અનુષ્ટુપ્.

વરમેકા કલા રમ્યા, યયાધ ક્રિયતે ભવઃ ।

વહિભિરપિ કિં તામિઃ કલંકો યાસુ વર્ધતે ॥ ૧ ॥

}(સૂ. મુ.)

(દષ્ટાન્ત-પ્રથમ અર્થ) અન્દ્રમાની એક કળા પણ સુંદર છે (ધન્ય છે) કે જેથી શંકરદેવ પણ નીચે કરાય છે. અર્થાત્ તે શ્રીશંકરદેવના મસ્તક ઉપર ખિરાજે છે. પરંતુ જેમાં કલંક (દુશ્ચિન્હ-ડાઘો) વૃદ્ધિને પામ્યા કરે છે તે બહુ કળાઓથી પણ શું?

(સિદ્ધાન્ત-બીજો અર્થ) મનુષ્યની તે એક કળા પણ ઉત્તમ છે કે જે કળાથી સંસાર નીચે કરાય છે, એટલે કે જે કળાથી સંસારને તરી મોક્ષસુખ મેલવી શકાયછે તે કળાજ ઉત્તમ છે. અને જે કળાઓમાં કલંક (પાપ) વધ્યા કરે છે તેવી તે ઘણી (વ્યાપારાદિ) કળાઓથી પણ શું? અર્થાત્ કાંઈ સત્કળ નથી. ૧

ધર્મ કળા વિના ગુ-પ

આર્યા (૨ થી ૬)

વાવત્તરિ કલાકુસલા, પઠ્ઠિઅપુરિસા અપઠ્ઠિઆ ચેવ । (સૂ. મુ.)
સવ્વકલાણ પવર, જેધમ્મકલન યાણન્તિ ॥ ૨ ॥

સર્વ કળાઓમા અગ્રેસર એવી જે ધર્મ કળા, તેને જે પુરૂષ જાણતો નથી તે પુરૂષ ઓતેર કળાઓમા કુગળા હોય તથા પકિતમા અગ્રેસર હોય તોપણ મૂર્ખજ છે કે તથા—

ત સ્વ જત્થગુણા, ત મિત્ત જ નિરત્તર વસણે । } (સૂ. મુ.)
સો અત્થોજો હત્યે, ત વિન્નાણ જઈ વમ્મો ॥ ૩ ॥

મદ્દુણ્ણો એ ખરૂં રૂપ છે, દુ ખમા મદ્દ કદે તે મિત્ર છે, પોતાને સ્વા-
ધીન તેજ ધન છે, અને ધર્મ એ ખરૂં વિજ્ઞાન છે કે

સુખની પાચ પ્રકારની સિદ્ધકળા કહે છે

માત્સર્યસ્ય ત્યાગઃ પ્રિયત્રાદિત્વ સર્વૈર્યમક્રોધઃ । } કા. પ્ર. ગુ.
વૈરાગ્ય ચ પરાયે, સુખસ્ય સિદ્ધાઃ ફલાઃ પચ્ચ ॥ ૪ ॥

અદેખાઇનો ત્યાગ, પ્રિય ભાવણ, ધીરજ, અક્રોધ (શુસ્કો નહિ કરવો તે)
અને ખીનના ધનમા વૈરાગ્ય (ગગ ન રાખવો તે) આ પાચ સુખની સિદ્ધ
(મહાત્માઓએ સિદ્ધ કરેલી) કળાઓ છે કે

મદાયગ્ગની સાત કળાઓ

સત્તસગ* કામજયઃ, ગૌચ ગુરુમેવન સદાચારઃ । } કા. પ્ર. ગુ.
શુતમમલ યશસિ રતિર્મૂલકલા. સત્ત શીલસ્ય ॥ ૫ ॥

સત્ પુરુષોનો સગ, કામનાઓનો વિગ્ધ્ય, પવિત્રતા, ગુરુની સેવા, શુદ્ધ
વર્તન, નિર્મલ એકુ ઉત્તમ શાસ્ત્રોનું શ્રવણ અને યગમા પ્રીતિ આ સાત શીલ
(ચારિત્ર) ની કળાઓ છે કે

ત્રપ કળાઓ તેા અવશ્ય ધારણ કરવી

મૌનમઠૌન્યમયાન્વા, માનમ્ય ચ જીવિત કલાન્નિતયમ્ । } (કા. પ્ર. ગુ.)
પતા* કલા વિટ્ઠર્થ*, સ્વગતા* કાર્યાશ્વહુઃપઠ્ઠિ* ॥ ૬ ॥

મૌન (ઉપયોગથી વધાઈ ભાષણ ન કરવું તે), અઘોસ્ય, (ધ્વનિયો તથા
મનને અપલ ન રાખવું તે) અને બિશા (દીનપણાની લીધ) ન માગવી.

આ ત્રણ માન (મનુષ્યની અધિકતા) નું જીવન છે, તેથી ચોસઠ કલાઓ જે-ટલી ઉપયોગી એવી આ ત્રણ કલાઓ ચતુર પુરુષોએ પોતાના આધીનમાં કરવી, એટલે ઉપરનાં ત્રણે લક્ષણોનું પ્રતિપાલન કરવું. ૬

રાજપ્રતિ ઉપદેશ.

ઉપજાતિ.

ભૂપઃ કલાવાનપિ તુલ્યરૂપાવુભૌ ભવેતાં મુવિ તૌ નરેન્દ્ર ।
પૂજ્યેત્ રાજા વિષયે સ્વકીયે, સર્વત્ર પૂજાં લભતે કલાવાન્ ॥૭ ॥ } (મ. ચ.)

હે રાજન્ ! પૃથ્વીમાં રાજ અને કળાવાળો મનુષ્ય બન્ને (તુલ્ય રૂપવાળા છે છતાં પણ) સમાન નથી, કારણ કે રાજ પોતાના દેશમાં પૂજાય છે અને કળાવાળો મનુષ્ય સર્વ ઠેકાણે પૂજાને મેળવે છે. ૭

કળાવાળો મનુષ્ય ગમે તેવા સ કુટુંબમાં આવ્યો હોય તોપણ
ઉચ્ચ સ્થાન મેળવી શકે છે.

ઇન્દ્રવજ્રા.

ત્યક્તેન તેનોદધિનાઽપિ પિત્રા, દોષાકરેણાપિ કલક્રુખાજા ।
મિત્રોઽજ્ઞતેનાપિ કલાવતાત્ર, લેમે પદં મૂર્ધ્નિ મહેશ્વરસ્ય ॥ ૮ ॥ } (મ. ચ.)

જે પોતાના પિતા એવા સમુદ્રથી તબલચેલો છે. તેમ દોષાકર (રાત્રિને કરવાવાળો) છે. પોતાના અંગમાં કલંકને જે ધારણ કરી રહ્યો છે તથા જે મિત્ર (સૂર્ય) થી રહિત (વિનાનો) છે, એવાં દૂષણોવાળો છે, છતાં પણ અન્દ્રમા કળાવાળો છે માટે તેણે (અન્દ્રે) શ્રી શંકરના મસ્તકઉપર પદ (સ્થાન) મેળવ્યું છે. એવી રીતે દુનીયામાં પણ જે મનુષ્ય પોતાના સમુદ્રતુલ્ય ગંભીર પિતાથી કાઠી મુકવામાં આવ્યો હોય તેમ દોષાકર એટલે દોષોની ખાણરૂપ હોય અને કલંકથી દૂષિત થયેલો હોય, અને પોતાના મિત્રોથી પણ તબલચેલ હોય પણ જો તે કળા (હુન્નર) ને જાણવાવાળો હોય તો મહોટા સ્થાનમાં પોતાની જગ્યા કરે છે. ૮

સર્વ કળાઓમાં અગ્રેસર ધર્મકળા વિના સર્વકળાઓ અંતે સુખદાતા થઈ શકતી નથી. કારણ જે ધર્મકળા વિના આ જીવ તે કળાઓનો ઉપયોગ ધર્મ-માટે ન કરતાં આ સંસારના ક્ષણિક સુખને માટે કરે તે સ્વાભાવિક છે ને તેમ થતાં અંતમાં નિરાશ થાય છે. તેથી તે ધર્મકળા ખાસ જાણવાને આરાધવા પ્રયાસ કરવો. માટે આ વ્યવહાર ઉપયોગી કળા અધિકાર પરિપૂર્ણ કર્યો છે.

ધર્મકળા અધિકાર.

૦૦૦૦૦૦૦૦૦, ૦૦૦
 ૦૦૦૦૦૦૦૦ માટે લેવાયેલી મહેનત મફત ગણાય છે પણ તે કળાઓ
 કળા વિનયન મુખ તરીકે મેળવવામા આવે તો ખરી કમાણી કરી ન કહેવાય,
 માટે ખીજી કળાઓ કરતા ખરી નજર ધર્મકળાઉપરજ રાખવી જોઈએ કાર-
 ણકે આલ્પતિક મુખ અને ગાતિ તેના પ્રતાપથીજ મળી શકે છે વગેરે ધ્યાન
 ઉપર લાવવાને આ ધર્મકળાધિકારને સ્થાન આપવાની મોહોટી આવશ્યકતા છે.

ધર્મકળાના મુખ્ય અંગો

શાર્દૂલવિક્રોદિત (૧-૨)

રજોરપ્યુપરિ ભ્રમન્તિ કૃતિચિતોરાભિયોગાન્નરા-
 સ્તર્કવ્યાકરણાદિશાસ્ત્રાનિપુણાભ્યાસસ્તુ શિલ્પ ક્રિપત્ત ।
 યદ્ગાઠો વિનયઃ શ્રુત યદ્મલ યદ્વીતરાગ મનો,
 યત્સૌજન્યમલ્ખન્દિત સ હિ ગુણસ્તેનૈવ વિદ્વાન્ પુમાન્ ॥ ૧ ॥

(સૂ. મુ.)

તીવ્ર એવા અભ્યાસથી કેટલાક (નટ) મનુષ્યો દોઝડાની ઉપર પણ ભ્રમ-
 ભુ કરી શકે છે અને કેટલાક પુરુષોને તર્ક (ન્યાય), વ્યાકરણ, વગેરે શાસ્ત્રોના
 ઉત્તમ અભ્યાસ હોય છે અને કેટલાકને ઉત્તમ પ્રકારનું શિલ્પ (કારીગીરી) નું
 જ્ઞાન હોય છે પરંતુ આ બધું જો ઉત્તમ પ્રકારનો વિનય (નમ્રતા) હોય તથા
 નિર્મળ એવું શાસ્ત્રોનું અવલોકન હોય અને વીતરાગ (વિષયોના રાગ જેમાથી ના-
 શ પામ્યા છે) એવું મન હોય, અને અખંડિત એવું મુજનપણ હોય તો (તેની
 આગળ) કાઈપણ હીસાબમા નથી કાઠણ કે વિનય વિગેરે કહેવામા આવ્યા
 તેજ નક્કી ઉત્તમ પ્રકારનો શુભ છે અને તે શુભથી મનુષ્ય વિદ્વાન્ પુરુષ કહે
 વાય છે એટલે કે આવી ઉત્તમ કળા ન હોય ને કેવળ શુષ્કવિદ્યા અને શુષ્ક
 કળાઓ હોય તો તેમાથી યો લાભ છે? અર્થાત્ કાઈપણ લાભ નથી ૧

ધર્મકળામા ગતુગ્ના એજ ખરું મનુષ્યન છે

વિજ્ઞાન સ્મિ નોર્ણનામમુઠ્ઠીશુપ્માનિહમાદિપુ,
 દ્વદ્ધ ક્ષિ ન લુલ્યાયઠાવકલ્લે મેપે તથા કુમુદે ।
 ગીતં ત્વ્યમ્લા ચ કૈષિપિકુયોર્ગોર્ મારિકાક્રીરયો ,
 મદ્મર્માંચરણે પચ ચતુરતા યગસ્તિ માનુષ્યજઃ ॥ ૨ ॥

(સૂ. મુ.)

મનુષ્યો એમ કહે કે અમારામાં ખરી ચતુરતા છે, એટલે જુદા જુદા પ્રકારનું જ્ઞાન, સ્ત્રી પુરુષોના આનંદનું સુખ, ગીત તથા નૃત્યની કળા, ઉત્તમ પ્રકારનું ભાષણ વગેરે છે. તેના ઉત્તરમાં કવિ પોતાનો મત જણાવે છે કે— કરોળીયો, સુગૃહી (સુધરી) ભમરા અને હંસ વગેરે પ્રાણીઓમાં શું જ્ઞાન નથી? અર્થાત્ છે. કારણ તે તે પક્ષીઓ ચાતુર્માસ આવતાં પહેલાં પોતાના માળા ખાંધે છે. પાડા, તેતર, બકરા તથા કુકડાઓમાં સ્ત્રી પુરુષોનાં શું ભેડાં નથી? કાચેલમાં ગીત ગાવાની કળા અને મયૂર (મોર) માં નાચવાની કળા શું નથી? અને પોપટ તથા મેનાને ઊલતાં શું નથી આવડતું? અર્થાત્ જો મનુષ્ય આટલી સ્થિતિમાં આવીને અટકે તો તેની તે તે પશુ, પક્ષી, કીટ વગેરેની સાથે સમાનતા છે; પરંતુ જો મનુષ્યમાં સદ્ધર્મ (ઉત્તમ ધર્મ) નું આચરણ કરવાની ચતુરતા હોય તોજ તે મનુષ્યોની ઉત્તમ કળા કહેવાય છે. ૨.

માણસ ગમે તેટલું ધર્માચરણ કરે પણ જો વિવેકપૂર્વક ન હોય તો ધર્માચરણમાં ન્યૂનતા આવી જાય છે. માટે વિવેકને સારી રીતે જાણવી ધર્મકળાનો ઉપયોગ કરતાં ચુકવું નહિ. વિવેક જાણવાનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થવાથી હવે પછી તે અધિકારને આવકાર આપવામાં આવે છે, અને આ ચાલતો ધર્મકળા અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

વિવેક-અધિકાર.

ધર્મકળા અને વિવેકને પરસ્પર ગાઠ મિત્રતા છે. જ્યાં ધર્મ કળા છે ત્યાં વિવેકની પણ જરૂર છે તેથી “વિવેકો દક્ષમો નિધિઃ” ધનના નવભંડાર કુખેરભંડારીને ત્યાં છે, અને દશમો ભંડાર “વિવેક” સુજન પુરુષોમાં હોય છે. આ અધિકારમાં વ્યાવહારિક વિવેક તથા તત્ત્વજ્ઞાનનો વિવેક એમ બન્ને પ્રકારનો વિવેક બતાવવામાં આવ્યો છે, એટલે આ અધિકારમાં ૧ લા પદથી ૬ સુધી વ્યાવહારિક વિવેક બતાવવામાં આવ્યો છે અને પદ ૭-૮-૯-૧૦ વિગેરેમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિવેકનું વર્ણન છે, તથા તે ૫ ભાષાનાં પદોમાં પણ વિવિધ પ્રકારના વિવેકનું વર્ણન કરેલ છે. માટે વાંચકોએ તેનું યથાર્થ ત્યાં નિરીક્ષણ કરવું એવી ભલામણ છે.

વિવેકગુણ, સર્વ ગુણોમા શ્રેષ્ઠ છે

અનુષ્ટુપ્ (૧ યી ૫)

યથાદ્રિપુ ગુરુર્વેર્ગ્રહેણુ દિવસાધિપઃ ।

વિન્તામણિશ્ચ રત્નેણુ, વિવેકોઽપિ ગુણેષ્વિતિ ॥ ૧ ॥

} (પા. ચ)

જેમ પર્વતોમા મેરુ પર્વત મહાન છે શ્રદ્ધામા સૂર્ય શ્રેષ્ઠ છે, અને રત્નોમા ચિન્તામણિ કે જેની પામે જેમી જે જે વસ્તુની ઇચ્છા કરીએ તે તે વસ્તુ તુર્ત પ્રાપ્ત થાય છે, તે જેમ સર્વોત્તમ છે તેમ સમગ્રગુણોમા વિવેક પણ શ્રેષ્ઠ છે ૧

વિવેકથી મનુષ્ય ઉત્તમ કીર્તિને પામે છે.

મોજ્યે વચસિ દાનાદૌ સદ્વિવેકાન્નર' પરામ્ ।

મતિષ્ઠા લભતે લોકે દિવ્યધારાદિવોપલઃ ॥ ૨ ॥

} (પા. ચ.)

પથ્થર પ્રથમની સ્થિતિમા ઝાઈ પણ કીમતવાળો નથી, પરંતુ જો તેનો ઉત્તમ ધાટ થયો હોય તો તે ઉત્તમ કિંમતથી અધિક્ય છે તેમ પુરુષ લોજનમા, વચનમા, અને દાન વગેરેમા ઉત્તમ પ્રકારના વિવેકને રાખવાથી લોકમા ઉત્તમ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા (કીર્તિ) પામે છે ૨

વિવેક એ મોક્ષ મેળવનારુ સાધન છે

શ્રૂયતે ભરતશ્ચક્રી, વિવેકેન પુરા ક્ષણાત્ ।

રાજ્યપદ્મનિમગ્નોઽપિ, માપ પાર ભવામ્નુઃ ॥ ૩ ॥

} (પા. ચ)

શાસોમા સંભળાય છે કે પહેલા ચક્રવર્તી એવા ભરત રાજા રાજ્યપદ્મી કાઠવમા ડૂબી ગયા હતા તોપણ વિવેકથી દણુમાત્ર કાલમા મુસારસમુદ્રના પારને પામ્યા છે, એટલે વિવેકથી મોક્ષને પામ્યા છે ૩

કરોડો ગુણોકરતા પણ વિવેકની ઉત્તમતા

ઔચિત્યમેકમેકન ગુણાના કોટિરેક્રુતઃ ।

વિપાયતે ગુણગ્રામ, ઔચિત્યપરિવર્જિત' ॥ ૪ ॥

} (સૂ મુ)

એક તરફ એકરો વિવેક અને બીજી તરફ કરોડો ગુણો એ બન્ને સમાન ગણાય છે અર્થાત્ એકનો વિવેક કરોડો ગુણોની ધરાણર છે વિવેકવગરના સખ્યાબધ ગુણો પણ જેર જેણું પરિણામ લાવે કે ૪

ગુણપદ્મ તવા લખુપણુ વિવેકનેજ અરીન છે

સ્વતો ન કચન ગુરુર્ગુણાંપિ ન કચન ।

ઉચિતાનુચિતાચારવશ્યે મૌઘ્વલાઘ્વે ॥ ૫ ॥

} (સૂ મુ)

સ્વતો ન કચન ગુરુર્ગુણાંપિ ન કચન ।

જગત્માં કોઈ સ્વતઃ મહાન્ નથી તેમ કોઈ સ્વતઃ લઘુ નથી, કારણ કે ગુરુપણું અને લઘુ (ન્હાના) પણું આ બન્ને લક્ષણો યોગ્ય અને અયોગ્ય એવા આચારનેજ અધીન છે. એટલે યોગ્ય અયોગ્યનો વિચાર કરી કાર્ય કરાય અગર ત્યજ દેવાય એ વિવેકનું સ્વરૂપ છે. ૫

વિવેકી મનુષ્યમાં ગુણો શોભે છે.

વિવેકિનમનુપ્રાપ્ય, ગુણા યાન્તિ સમુન્નતિમ્ ।

સુતરાં રત્નમાભાતિ, ચામીકરનિયોજિતમ્ ॥ ૬ ॥

} (સૂ. મુ.)

વિવેકી પુરુષને પામીને ગુણો ઉચ્ચતાને પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે રત્ન હુમેશાં સોનાની સાથે જડેલ હોય તેજ શોભે છે. ૬

જ્ઞાન અને કૃતિ બન્નેની જરૂર.

इन्द्रवज्रा.

જાનન્તિ કેચિન્ન તુ કર્તુમીશાઃ,

કર્તુ ક્ષમા યે ન ચ તે વિદન્તિ ।

જાનન્તિ તત્ત્વં પ્રભવન્તિ કર્તુ,

તે કેઽપિ લોકે વિરલા ભવન્તિ ॥ ૭ ॥

} (હ. પ્ર.)

અર્થ—આલોકને વિષે કેટલાક મનુષ્યો તત્ત્વ અથવા કર્તવ્યોકર્તવ્યને જાણે છે, પણ કરવાને સમર્થ હોતા નથી, અને કેટલાએક ધર્મકૃત્યાદિ કરવાને સમર્થ હોય છે પણ તત્ત્વને જાણતા નથી, પરંતુ તત્ત્વને જાણે અને ધર્મકાર્ય કરવાને પણ સમર્થ હોય એવા તે કોઈક વિરલા હોય છે. ૭

ભાવાર્થ—કેટલાક મનુષ્યોએ દ્રવ્યથી શુકપાઠરૂપે અગર શ્રદ્ધાનુરૂપે કરવા યોગ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવેલું હોય છે. જેમકે નવતત્ત્વમાં જીવ અને અંજીવ એ બે તત્ત્વ જાણવાયોગ્ય છે; બંધ, આશ્રવ અને પાપ એ ત્રણ તત્ત્વ તેઓનાં કારણોમાં ન પ્રવર્તવાદ્વારા છાંડવાયોગ્ય છે; સંવર, નિર્જરા તથા મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વ તેઓનાં કારણોમાં પ્રવર્તવાદ્વારા આદરકરવા યોગ્ય છે; શેષ રહેલું પુણ્યતત્ત્વ વ્યવહારનયે આદરવાયોગ્ય છે, તથા નિશ્ચયનયે છાંડવા યોગ્ય છે. આ પ્રકારનું જ્ઞાન હોય છે છતાં આદરવા યોગ્ય તત્ત્વોનો આદર કરી શકતા નથી અને છાંડવાયોગ્ય પદાર્થોને તજી શકતા નથી. કેટલાક છાંડવાયોગ્યને છાંડવા, તેમજ આદરવાયોગ્ય પદાર્થોને આદરવાની યોગ્યતા તથા સામર્થ્યવાળા હોય છે પણ તે તત્ત્વને જાણતા નથી. પરંતુ જે યથાસ્થિત પદાર્થો રહ્યાને જાણે છે તથા તેજ પ્રમાણે વર્તવાને સમર્થ થાય છે તેવા

આ શ્લોકમા ધર્મમા વર્તતા પ્રાણીઓના ત્રણ વર્ગ બતાવ્યા છે તેમા જ્ઞાન અને ક્રિયા બને જેને હોય છે તે અનુભવજ્ઞાની કહેવાય છે, તેવા માણસો લોકમા બહુ થોડા હોય છે, એ એક વર્ગ બતાવ્યો આ વર્ગ તો સાથી જલદી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે હવે જેને જ્ઞાન છે પણ ચારિત્રમોહનીયના ઉદયના પ્રબળપણાથી તે જ્ઞાન પ્રમાણે વર્તવા સમર્થ થઈ શકતા નથી આ બીજો વર્ગ પણ જેઓ ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમાદિકે કરી યથાર્થ વર્તવા સમર્થ છે તેના ઉપર આદર્શવાળા ગૃહ અને પોતે પણ ચારિત્રમોહનીય તોડવાના ઉદ્યમમા તત્પર ગૃહે તો ડેટલાક વખત પછી પણ અવશ્ય મોક્ષપદને સાધી શકે છે હવે ત્રીજો વર્ગ કે જે ચારિત્રમોહનીય તથાપ્રકાગ્નુ પ્રબળ નહિ હોવાને લીધે કરવા સમર્થ છે, પણ જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મના ઉદયને લીધે આદરવા યોગ્ય તથા છાડવાયોગ્ય પદાર્થને સમજી શકતા નથી આ વર્ગ પણ જે જ્ઞાનાવર્ણીયના ક્ષયોપશમના બળે કરી પદાર્થના સ્વરૂપને જાણતા હોય તેઓની વિનયભક્તિ કરવામા તત્પર રહે, અને પોતે જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મ અપાવવા મા-અતુલ્ય નામના પ્રમિદ્ધ મુનિમહાગુણી પેઠે સાવધાન રહી કટાણારહિતપણે ઉદ્યમ રહે, અને જ્યામુધી પોતાને હિતાહિતનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં મુધી જ્ઞાનીની નિશ્ચાએ રહી તેમજ કર્યા કરે તો તે પણ ડેટલાક કાળે અવશ્ય સુક્ષિપ્તપદ પ્રાપ્ત કરે પણ જેઓ કેવળ શુકપાકરૂપ જ્ઞાન મેળવી ચારિત્રવતો ઉપર અગ્નિવાળા હોય, એટલુંજ નહિ પણ તેઓના અવર્ણવાદ બોલવાથી અને તેઓની અવગતી કેવળ પોતાની માન્યતા વધાવવાની વાછા રાખના હોય તે, તથા જે ક્રિયા કરવા સમર્થ હોય પણ જ્ઞાનની તો કંઈ ખજારજ ન હોય, છતાં દુનિયામા અદ્વિતીય માન મેળવવામાટે કેવળ બાહ્ય ક્રિયાને ડાળ કરી જ્ઞાનીઓના અજ્ઞારવિદની સેવાદ્રાગ જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મ તોડવાને ઉદ્યમ તો ક્યાથી કરે । પણ ઉવટા જ્ઞાનના સાધનોની તથા જ્ઞાનીઓની અતિ આશાતના કરતા હોય તેવા પ્રાણીઓ તો અનતમ સાગી હોવાની માટે જૈનશાસનની મર્યાદાથી બહાર ને એમ સમજવું જો કે શુદ્ધજ્ઞાન અથવા શુદ્ધક્રિયાવાળા પોતાની મતિરૂપનાથી અમે જૈનશાસનમા છીએ એમ માને છે તોપણ તેઓનું જ્ઞાન અગર ક્રિયા કેવળ મતિરૂપિત હોવાથી તેઓ આજ્ઞાથી પરાસ્મુખ હોય છે તેથી તે વસ્તુ કેવળ તેને મસારરૂપ કૃષ્ણને આપવાવાળી થાય છે ૭

વિવેકરૂપ સૂર્ય

ઉપજાતિ.

મોહાન્યકારે ભ્રમતીહ તાવત્, મસારદુઃસ્વૈશ્વ કદગ્ન્યમાનઃ ।

પારદિવેકાર્કમદોદયેન, યયામ્થિત પર્યતિ નાન્યરૂપમ્ ॥૮॥

} (હ પ્ર.)

અર્થ—આ પ્રાણી સંસારના દુઃખોથી કદર્થના પામતો મોહરૂપી અંધ-કારમાં ત્યાં સુધીજ પરિભ્રમણ કરે છે કે જ્યાંસુધી વિવેકરૂપી સૂર્યના મહોદય-વડે યથાસ્થિત એવા આત્મસ્વરૂપને જોઈ શકતો નથી. ત્યારે વિવેકરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે મોહાંધકાર નાશ પામે છે, આત્મસ્વરૂપ ઓળખાય છે અને સાંસારિક દુઃખોની કદર્થના નાશ પામે છે. ૮

ભાવાર્થ—આ જગતમાં મોહ ને વિવેક એ બંને ખરેખરા એક બીજાના પ્રતિસ્પર્ધી છે. મોહ વિવેકને ભૂલાવે છે અને વિવેક આવે છે કે મોહ નાશ પામે છે. આ પ્રાણીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું કારણ મોહ છે અને તેમાંથી છુટવાનું—ઉંચા આવવાનું કારણ વિવેક છે. વિવેકરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારેજ પ્રાણી પોતાના આત્મસ્વરૂપને જોઈ શકે છે; તે સિવાય આત્મસ્વરૂપનો યોધ થઈશકતો નથી. અને આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યા શિવાય મોહ ખસતો નથી. એમને પરસ્પર કાર્યકારણભાવ વર્તે છે. વળી મોહનો નાશ થાય ત્યારેજ સાંસારિક દુઃખોની કદર્થના નાશ પામે છે; તે શિવાય નાશ પામતી નથી. સાંસારિક દુઃખોનું કારણજ મોહ છે. સંસારનાં સર્વ દુઃખો મોહજન્મ્યજ છે. મોહવડેજ તે તે દુઃખોને આ પ્રાણી દુઃખરૂપ માને છે. વિવેક જાગૃત થયા પછી તે તે દુઃખોને આ પ્રાણી દુઃખરૂપ માનતો નથી, પણ વસ્તુ-સ્વભાવ તરફજ તેની દૃષ્ટિ જાય છે. એટલે દુઃખને દુઃખરૂપ ન માનતાં ઉલટું કેટલીક વખત કર્મ નિર્જરાનું કારણ માની સુખતરીકે ગણી લે છે. આ બધી મોહ ને વિવેકનીજ કૃતિ છે. તેથી ઉત્તમ જીવોએ તે બંનેને પણ ખરાખર ઓળખી મોહને તજવા અને વિવેકને સ્વીકારવા ચંતનશીલ થવું. આ કાવ્યમાં ખાસ એ રહસ્ય રહેલું છે. ૮

તત્ત્વના વિવેકથી રહિત એવું જીવન ઉત્તમ નથી.

उपेन्द्रवज्रा.

वरं विषं भक्षितमुग्रदोषं, वरं प्रविष्टं ज्वलनेऽतिरौद्रे ।
वरं कृतान्ताय निवेदितं स्वं, न जीवितं तत्त्वविवेकमुक्तम् ९ (सु. र. सं.)

ઉંચ દોષવાળા ઝેરનું લક્ષણ કરવું ઉત્તમ છે, લયંકર અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો શ્રેષ્ઠ છે અને પોતાનું સર્વસ્વ કાળને સોંપી દેવું સાઈ છે, પણ તત્ત્વના વિવેકથી શૂન્ય એવું જીવિત સાઈ નથી. અર્થાત્ તત્ત્વવિવેકવગરનું જીવિત એટલું બધું ખરાબ છે કે તેના કરતાં મરવું જે ખરાબમાં ખરાબ છે તેને પણ સાઈ ગણવું પડે છે. ૯

અનુભવજ્ઞાનની આવશ્યકતા

વસન્તતિલકા.

શબ્દાદિપञ्चविषयेषु विचेतनेषु,
 योऽन्तर्गतो हृदि विवेककला व्यनक्ति ।
 यस्माद्भवान्तरगतान्यपि चेष्टितानि,
 प्रादुर्भवन्त्यनुभव तमिम भजेयाः ॥ ૧૦ ॥

(હ. પ્ર.)

અર્થ—જડ એવા શબ્દાદિ પાચ વિષયનો વિવેક જોણેકરીને હૃદયનેવિષે પ્રગટ થાય છે અને ભવાતરગત ચેષ્ટિત પણ જોણેકરીને પ્રત્યક્ષ જણાય છે તે અનુભવજ્ઞાનને ભજો—અર્થાત્ ભેળવો ૧૦

ભાવાર્થ—હૃદયમા દેહીપ્યમાન દીપકનીપેરે પ્રકાશ કરનાર છત્રીશ સ્ત્રો-કરૂપ ‘હૃદયપ્રદીપ પટ્ટનિશિકા’ રચનાર અથકારે પોતાના આત્માને સબોધીને જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તે અન્ય પણ અનુભવજ્ઞાનનાઅર્થી ભવ્યજનોએ અતિ-શય મનન કરવાયોગ્ય છે, એમ ધારી તે વિચાર ભાવાતરરૂપે લખવાની જરૂર હોવાથી તેમ કવ્યામા આવે છે —

પ્રથમ સ્ત્રોકમા અથકારે અનુભવનું સ્વરૂપ બતાવવા સાથે તેજ અનુભવની સેવા કરવાનો ઉપદેશ કરેલો છે તે બતાવે છે —

જે અનુભવ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ પાચ વિષયો પુણ્ગલ સ્વભાવરૂપ હોવાને લીધે જડ છે, તે વિષયમા રૂડે પ્રકારે ‘આ વિષયો તે હું નથી અને એઓનું સ્વરૂપ તે મારૂ સ્વરૂપ નથી, હું એઓનાથી અન્ય છું, એ-ઓનાથી મારૂ સ્વરૂપ ન્યાડ છે’ એવુ વિવેચન પોતાના મનમા કરાવી આપે છે, વળી જે અનુભવજ્ઞાનના બળથી અન્ય અનેક જન્મોમા વિભાવદશાના અ-ધીનપણાએ કરેલી મોહબળમા ક્ષાવવાની હેતુભૂત વર્તનાઓનો ભાસ થાય છે તે તારા પોતાના આત્મામાજ રહેલા અનુભવને હે આત્મા ! તું સેવ

અહીં અનુભવજ્ઞાનની સેવા કરવાની જે અથકારે બતાવી છે, તેથી કાઈ તેના કારણુભૂત શ્રુતજ્ઞાન અને ચિતાજ્ઞાન એ જે જ્ઞાનની સેવાનો નિષેધ થતો નથી, પરતુ ઉલટુ તે જે જ્ઞાનનું સેવન અતિ આદરપૂર્વક કરવુ એમ સિદ્ધ થાય છે, કારણુ કે જે જ્ઞાન જે બતાવ્યા તે કારણુ છે, અને અનુભવજ્ઞાન તે તો તેનું કાર્ય છે, તો કારણુરૂપ જે જ્ઞાનની અતિ આદરપૂર્વક સેવા કર્યાસિવાય તેના કાર્યરૂપ અનુભવજ્ઞાનની સેવા કરી એમ કહેવાયજ નહિ આ ઉપરથી ભવ્ય પ્રાણીઓ પોતાના હૃદયમા સમજશે કે દરરોજ નવો જ્ઞાનઅભ્યાસ કર

વાની કેટલીબધી જરૂર છે. કેટલાક આ કાળમાં અનુભવજ્ઞાન મેળવવાની વાતો કર્યા કરે છે, પણ બ્યાંસુધી ગુરૂગમ સહિત શાસ્ત્રાનુસાર શ્રુતજ્ઞાન મેળવે નહિ ત્યાંસુધી એને સમ્યક્ચિતાજ્ઞાન ક્યાંથી આવવાતું? અને બ્યાંસુધી સમ્યક્-ચિંતાજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થયું હોય ત્યાં સુધી આ ભવનાં ચૈદિતોનું પણ અનુભવ-જ્ઞાન સત્ય ન મળી શકે તો પરભવનાં ચૈદિતોનું સમ્યક્જ્ઞાનતો મળવાનુંજ ક્યાંથી ?

હુમેશાં સંસારની અગર ધર્મની દરેક બાબત સિદ્ધ કરવાનો રસ્તોજ એ છે કે પ્રથમ તેનાં કારણોનું જ્ઞાન ખીળપાસે અતિ આદર-વિનયપૂર્વક મેળવવું. પછી કંટાળો લાભ્યાવગર ઘણા કાળસુધી તે જ્ઞાનનું મનન કર્યા કરવું કે જે દ્વારા પ્રાણી અવશ્ય સમ્યક્ અનુભવજ્ઞાન મેળવી શકે છે. કાર્ય સિદ્ધ કરવાની વાતો કર્યા કરે અને તેના કારણભૂત પદાર્થના સેવનનો આદર મંદ કરે અગર ન કરે તો તે જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનને અંગીકાર કરનારોજ કહેવાતો નથી. કહ્યું છે કે-

જઈ જિણમયં પવજ્જહ, તા મા વવહાર નિચ્છેણ મુયહ ।
વવહાર નઓચ્છેણ, તિથ્યુચ્છેઓ જઓ હોઈ ॥ ૧ ॥

{ (હ. પ્ર. ટી.)

“ જો તમે જિનેશ્વર ભગવાનના મતને અંગીકાર કરતા હો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બન્નેને ન મૂકો, કારણ કે વ્યવહારનયનો ઉચ્છેદ થવાથી તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. ”

આ ગાથાના ભાવાર્થ ઉપરથી ભવ્ય પ્રાણીઓ વિચાર કરી શકશે કે શાસ્ત્રકાર એકવાર બંને નયનો સ્વીકાર કરવાનો બતાવી વળી વ્યવહારનયનો નાશ કરવાથી શાસનનો નાશ થશે, ‘ નહિ કે નિશ્ચયનય અંગીકાર નહિ કરવાથી શાસનનો નાશ થશે ’ એમ બતાવે છે. એ ઉપરથી એજ નિર્ણય આવે છે કે વ્યવહારથી જે સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણ હોય તેમાં આતે આદરપૂર્વક પ્રવર્તવું અને એ વ્યવહારદ્વારા જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે તે ચૂકી જવું નહિ; પણ એવો નિર્ણય નથી આવતો કે વ્યવહારિક કારણોનો અગર તેના સેવનારાઓનો અનાદર કરવો કે તેઓના ઉપર અરૂચિ કરવી કે વ્યવહારથી તેઓને છોડાવી દેવા. જે પ્રાણીઓ ગુરૂદ્વારા જ્ઞાન મેળવતા નથી તેઓની આ ભવમાં પણ એવી કઠંગી સ્થિતિ થઈ પડે છે કે પોતે જિનશાસનનું રહસ્ય સમજતા નથી અને ખીલઓને તે રહસ્ય સમજાવવાનો ઠાળ કરવા બંધ છે, તેથી તે બિચારાઓની ગુરૂએ નહિ શિખવેલા મોરના નાટક જેવી સ્થિતિ થઈ પડે છે. એ ઉપરથી સમજવાનું એટલુંજ છે કે અતિ આદરપૂર્વક હુમેશાં વધારે વખત

न भजे तो ओछाभा ओछो अेक कलाक तो अवश्य गमे ते वणते दररोज नवु ज्ञान भेणववाभा अर्पणु करवो घणु सुजोने तेवी छ्छा होय छे छता तेओ ते प्रभाळु वर्ती शकता नथी, तेरुं डाणु अे छे के ने वणते तेवी वा वना आवे छे ते वणते तेवा प्रकाशना डोई नियम ते लोको करता नथी ले दाईपिणु प्रकारना अेवो नियम करे के 'आणसथी ले ज्ञानाध्यासभा अेक कलाक न डाहु तो भाडे अमुक जउरनी जी- ते दिवसे अगर पीने दिवसे न पायी' तो तो अवश्य ज्ञानाध्यास णनी शके, अने श्लोकभा णताव्या प्र भाळु ते भेणवेदा ज्ञाननु चिंतन-मनन ळवा द्वारा तेना कार्यरूप अनुभव ज्ञान पणु भेणवी अवश्य तेनी सेवा णणवी शडे १

विवेक वगरेना अन्य गुणो नकाभा छे

वसन्ततिलका.

विश्वाः कलाः परिचिता यदि तास्ततः किं,

तप्त तपो यदि तदुग्रतर ततः किम् ।

कीर्त्तिः कलङ्कविकला यदि सा तत कि-

मन्तर्विवेककलिका यदि नोह्लास ॥ ११ ॥

का. स. वै.

ले अन्त करणुभा तत्व मणधी विवेकनी कलिका (कणी) न प्रकट थछे होय तो पत्री ममथ कणाओना अध्यास कर्यो होय तोपणु तेथी शु ? अने लयकर तप कर्तु होय तोपणु तेथी शु ? तेम कवकरहित कीर्त्ति भेणवी होय तोपणु तेथी शु ? अर्थात् ले तत्वज्ञाननी प्राप्तिरूपी विवेकनु अर्जन न कर्तु होय तो णीणु णधु वृथाज णणुवु ११

विवेकना उत्तम अकुरेशे.

शार्दूलविक्रीडितम्.

यत्सन्तोपमुग्ध यदिन्द्रियदमो यचेतसं शान्तता,

यद्दीनेषु दयालुता यदपि गीः सत्यामृतस्पन्दिनी।

शौर्यैर्यमनार्थमद्भ्रविग्निर्या सगति. सज्जने,

एते ते परिणाममुन्दस्तराः सर्वे विवेकाङ्कराः ॥ १२ ॥

(सू. सु)

ले अतोऽनु सुभ, ने छन्द्रियोना नियम, ने चिंतनी शातता, ले दीन मनुष्येभा दयाणुपणु, अने ने पणु अत्यउपी अमृतने भवनारी वाणी, शूर वीरपणु, धीरज, अनार्थ (दुष्ट) मनुष्येना मगथी विश्रम अने संननने सग आ णधा पण्णामभा पण्ण मंदर अेवा विवेक (तत्वज्ञान)ना अ कुरा छे.

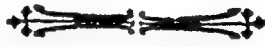
સદ્ અસદ્ વસ્તુનો વિવેક.

વસંતતિલકા.

જેને ન જાણુ કદિ કોકિલ કાગકેરૂં,
તે કાગનું કદિ વખાણુ કરે ઘણેરૂં,
જેણે શુણ્યા શ્રવણુ કોકિલશબ્દ સારા,
તે કાગના સ્વર શુણી નહિ માનનારા. ૧૩

} દલપત.

આ લોક તથા પરલોકમાં પણ સુખ શાંતિ આપનારા વિવેકનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરીએ. વિવેકવર્તનનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવવા માટે તેના મુખ્ય અંગરૂપ સત્કારનું સ્વરૂપ સમજાવવું અગત્યનું હોવાથી તે અધિકાર લેવાની સાથે આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

સત્કાર અધિકાર.

સત્કાર એ પણ એક રીતે વિવેકનો પેટાવિભાગ તરીકે ગણાય તો અયોગ્ય નથી. સત્કારની ખાતરીને લીધે ડાહ્યો માણસ પણ મૂર્ખ શિરોમણિ ગણાય છે; તે ઉપરથી ખાત્રી થાય છે કે સત્કારની વ્યવહારમાં ધણીજ આવશ્યકતા છે.

સત્કાર એ ઉચ્ચ વસ્તુ છે. કારણ કે એ સત્કારરૂપવિવેકને લીધે પારકો મનુષ્ય આપણો થઈ જાય છે. શત્રુ મિત્ર બને છે, અને મતલેહ નાશ પામે છે. સત્કાર જગત્માં પુરૂષપ્રતિષ્ઠા જમાવે છે, મિત્રની ગરજ સારે છે, ધર્મ તથા કુળની મહત્તા બતાવે છે અને પરિણામે ઉચ્ચકક્ષામાં પહોંચાડે છે. વળી ખીજનો સત્કાર કરનાર પોતે પણ સર્વત્ર સત્કાર પામે છે. સત્કારમાં અનેક ગુણો હોવાથી તે ગુણો ધ્યાનપર મૂકવાને આ અધિકારની આવશ્યકતા માની છે.

સત્કાર કરવાની રીતિ

અનુષ્ટુપ્ (૧ થી ૩)

ચક્ષુર્દઘાન્મનો દદ્યાદ્વાચં દદ્યાચ્ચ સૂત્રતામ્ ।

ઉત્થાય ચાસનં દદ્યાદેષ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૧ ॥

આવેલા પરોણાને ઉઠીને આસન આપવું તથા તે તરફ સ્નેહાળ આંખથી

} (શા. પ.)

જેવું, મનમાં હર્ષ બતાવવો, પ્રિય અને સત્ય વાણીથી વાતચિત કરવી, આ પ્રકારની જે રીત કરી બતાવવી તે ઉત્તમ પ્રકારનો ધર્મ ગણાય છે ૧

સત્કારનો સત્કાર કર્યા વગર રહેતાજ નથી

વૃણાનિ ધૂમિરુદ્ધક, વારુ ચતુર્થી ચ સૂત્રતા ।

સતામેતાનિ હર્મ્યેષુ, નોચ્છિત્ર્યન્તે કદાચન ॥ ૨ ॥

{ (શા ૫)

આસનને માટે ધાસની સાદહી, પીવાનું પાણી, ઉતારામાટે જગા અને ચોથી બાળત પ્રિય અને સત્ય વાણીથી આવકાર અને વાતચિત એ સઘળી વસ્તુ સત્પુરુષોના ધરમાથી કદીપણ નાશ પામતી નથી ૨

બિન્ન બિન્ન પ્રકારનો સત્કાર કરવાની જરૂર

હ્ર્ણકાલે જલ દગ્ધાચ્છીતકાલે હુતાશનમ્ ।

પ્રાવૃક્કાલે ગૃહ દેય, સર્વકાલેષુ મોજનમ્ ॥૩॥

{ (શા ૫.)

૧ (ગૃહસ્થે) અતિથિને ઉપ્હુકાળમાં પાણી દેવું, કદી ઋતુમાં અગ્નિથી કદી મટાડવાની મગવડ દેવી, વરસાદની ઋતુમાં ધરની મગવડ કરી આપવી અને સર્વ ઋતુમાં ભોજન આપી શાંતિ કરવી ૩

સત્કારનાણુ ઘર દેવુ હોય તેની સમજણ

શાર્દૂલવિક્રીડિત (૪-૬)

एहि स्वागतमात्रिशासनमिदं रुस्माच्चिराद्दृश्यते,

का वार्ता परिदुर्वलोऽसि नितरा मीतोऽस्मि ते दर्शनात् ।

इत्येव समुपागत द्विजवर सम्भावयत्यादरा-

त्तेषा युक्तमશક્ષિતેન મનસા મેહેષુ ગન્તુ સદા ॥ ૪ ॥

{ (સુ ર. માં.)

પોતાને ઘર આવેલ પ્રાહ્મણને અથવા અતિથિને જોઈને પધારો, ભલે પધાર્યા, આ આસન ગ્રહણ કરો, કેમ લાગે વખત થયા દેખાતા નથી, હુમણુ શું નવીન છે, કેમ દુર્ણ જ દેખાએ છે ? તમારા દર્શનથી મને ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે જેઓ સત્કાર કરે છે તેઓને ઘર હુમેળા નિશક મ નથી જવું યોગ્ય છે પણ તેથી વિપરીત આચરણવાળાને ઘર જવું યોગ્ય નથી. ૪

સત્પુરુષોનો ગતુતરુ પણ પ્રેમભાવ

उत्तिष्ठन्ति निजासनान्नतशिरः पृच्छन्ति च स्वागत,

सन्तुष्यन्ति भजन्ति यान्ति च चिर प्रेमोपमा सद्गतिम् ।

सिञ्चन्तो वचनामृतेन सतत सन्तः समीपागते,

किं वा न मियममियेऽपि हि जने कुर्वन्ति जल्पन्ति च ॥ ૫ ॥

{ (સુ. ૨

સત્પુરુષો પોતાની પાસે આવેલ શત્રુને પણ શું કરતા નથી ? અને શું કહેતા નથી ? જેમકે તેમને દેખીને પોતાના આસન ઉપરથી ઉભા થાય છે, મસ્તક નમાવીને કુશળતા પૂછે છે, તથા સંતોષ પામે છે, સત્કાર કરે છે, લાંબા વખત સુધી પ્રેમમય થઈ વાતચિત કરે છે અને વચનામૃત ઝોલીને સંતોષ ઉત્પન્ન કરે છે. ૫

સ્નેહીતરફ સ્નેહ બતાવવા સત્પુરુષપાસે કંઈપણ સાધન નથી.

માગા इत्यपमङ्गलं व्रज इति स्नेहेन हीनं वच-
 स्तिष्ठेति प्रभुता यथारुचि कुरुष्वेत्यत्युदासीनता ।
 किं ते साम्प्रतमाचराम उचितं तस्योपचारं वचः,
 प्रस्थानोन्मनसीत्यभीष्टमनुजे वक्तुं न शक्ता वयम् ॥ ६ ॥

(સૂ. મુ.)

જ્યારે પ્રિય મનુષ્ય જવાને તૈયાર થાય છે ત્યારે કેવા શબ્દો ઝોલી તે-
 મને પ્રયાણ કરાવવું તે કહેવાને એમો સમર્થ નથી. કારણ કે—જા નહિ. એમ
 કહેવામાં આવે તો અપશુકન થયાં ગણાય, કદાચ જા એમ કહીએ તો સ્નેહ-
 વિનાનું તોછડું વચન કહેવાય, ઉભો રહે એમ કહેવામાં આવે તો આપણી
 તેના તરફ સત્તા બતાવી કહેવાય, કદાચ ઇચ્છા પ્રમાણે કર એમ જા કહેવામાં
 આવે તો અતિ ઉદાસીનતા બતાવી કહેવાય, હાલ તારા માટે શું સાઈ કરી બતાવું
 એમ જા કહેવામાં આવે તો એ જોટો અને ડાળવાળો વિવેક બતાવ્યો કહેવાય.
 મતલબ કે સત્પુરુષો ખરા વિવેકનું જરા પણ ઉદ્ઘંધન કરતા નથી. ૬

૧ અદ્ભ-શીખવાની અગત્ય

“ બહુચર ભલે આવીયા, ”—એ રાગ *

સુણો! સમજી સકળ નરનારીઓ, વધે માણસમાં જેમ માય, અદ્ભ શીખો એટલી.
 સારી અદ્ભ જો રાખવા શીખશો, થશો ઉત્તમ પંક્તિનાં આપ. અદ્ભ૦ ૧
 સાઈ મનુષ્ય આવે ઘેર આપણે, “આવોજી!” કરીએ સલામ; અદ્ભ૦
 ઉભાં થઈને આદરમાન આપીએ, પછી પૂછીએ હોય જે કામ. અદ્ભ૦ ૨
 કાંઈ કારણે પરઘેર જો જાઓ, જિભા રહેજો જઈ ઘર બહાર; અદ્ભ૦
 રબ માગી પછી ઘરમાં પેસજો, રહેજો મન દેખો તેટલી વાર. અદ્ભ૦ ૩
 છાની વાત કરે જ્યાં માણસ મળી, વણ તેડયાં ન જઈએ ત્યાંય; અદ્ભ૦
 વણ ઝોલાવ્યા વચમાં ન ઝોલીએ, કડવું કથન ન કાઢીએ કાંય; અદ્ભ૦ ૪

૧ દલપતકાવ્ય. * આ રાગ લાંબા સ્વરથી ઘોળમાં ગવાય છે, અને ટુંકા સ્વરથી ગરબીમાં ગવાય છે.

વાસો ઉદર ઉઘાડા ન રાખીએ, ઉચે ઘાટે ન કરિયે ઉચ્ચાર, અદખ૦
 છેડો વસ્ત્રનો મુખ આડો રાખીએ, આવે બગાસુ કે ઝોડકાર અદખ૦ ૫
 સલામા ખડુ સલાખી ઝેરીએ, જેવો આપણો હોય અધિકાર, અદખ૦
 મોટા જનને ઉઠી માગ આપીએ, નીતિશાસ્ત્રનો એ છે આધાર અદખ૦ ૬
 કોઈ ધનના, વિદ્યાના, કે અમલના, અધિકારથી મોટા મનાય, અદખ૦
 તેની માન મરજદા ન તોડીએ, તોડયે જરૂર જેઅદખી જણાય અદખ૦ ૭
 પૂછે મત તો પોતે મત આપીએ, અતિ આશ્રહમા નથી સ્વાદ, અદખ૦
 માને નહિ તો ત્યાં મુખ રહી ઝેરીએ, વડા સાથે ન વહિયે વિવાદ અદખ૦ ૮
 કોઈના કરમાથી ચીઠી કે ચોપડી, જેથી લઈએ ન વાચવા કામ, અદખ૦
 લેવી હોય તો માગીને લીજીએ, આપે તો લઈ કરિએ સલામ અદખ૦ ૯
 કોઈને ટુકારે કદિ ન જોલાવીએ, હોય હીન કે ધરકેરો દાસ, અદખ૦
 ધરમા નાના મોટા સહિ માણસે, એમ કરવો અદખનો અભ્યાસ અદખ૦ ૧૦
 “કૂરમાવો,” “ખીરાએ,” “લોજન કરો,” એવા અદખના શબ્દ અનેક, અદખ૦
 સારા માણસે તે શીખી ગખવા, વળી શીખવો વચન વિવેક અદખ૦ ૧૧
 હુશીએ નહિ ખડખડતે મુખે, કોઈ સાથે ન લડિયે લડાઈ, અદખ૦
 ડોઈ ઠડવા વચન કહે કોષથી, મુણી મુખ રહીએ શરમાઈ અદખ૦ ૧૨
 મર્મ વચનના બાણ જે મારવા, કહીયે નાદાન જનનું તે કામ, અદખ૦
 ક્ષમા રાખે તે તો મોટું માનવી, તેને લોડ વખાણે તમામ અદખ૦ ૧૩

મૂર્ખતા કહો કે અવિવેક કહો એ બ્યામુધી આપણે જાણી શકતા નથી
 ત્યાં મુધી ખરા વિવેકનું આપણને જ્ઞાન થતું નથી માટે અવિવેકનું જ્ઞાન થવાથી
 શુદ્ધ વિવેક જણાઈ આવે છે જેમકે આપણે કાકરાને ઝોળખી શકતા નથી
 ત્યાં મુધી ઘઉંથી તેને દૂર કરી શુદ્ધ ઘઉં સધરી શકતા નથી તેમ અવિવેક
 વાળા વર્તનને દૂર કરી શકતા નથી અને વિવેકશૂન્ય ને વિવેકયુક્ત વર્તનને
 અહુણુ કરી શકતા નથી, માટે તે ઝોળખવા ખાતર હવે આ સત્કાર અધિકારની
 સમાપ્તિ કરવામા આવે છે

અવિવેક-અધિકાર.

અવિવેક કે જેનો નિવાસ માત્ર દુર્જનોમાંજ હોય છે તે અવિવેકની શરૂઆત ક્યાંથી થાય છે ? તેનું ઘણું ઓછું મનુષ્યોને ભાન હોય છે. આ બાબત માત્ર વચન તથા શરીરથી શરૂ થતી નથી, પણ મનો-ભાવનાથીજ આનો આરંભ થાય છે અને તે અવિવેક માનસિક વાચિક અને કાયિક, એમ ત્રણ પ્રકારે થયા કરે છે. તે તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણીતે અવિવેકથી અટકવું એ સર્વ મનુષ્યપ્રાણીનું કર્તવ્ય છે. તે બાબત જણાવવાસાથે આ અધિકારને ઉપયોગી માન્યો છે.

માત્ર ભાવનાના અવિવેકથી સાતમી નરકની પ્રાપ્તિ.

અનુષ્ટુપ્. (૧ થી ૪).

અવિવેકાત્પુનર્મત્સ્ય સ્તન્દુલોઽન્યતિમિષ્વલમ્ ।

ગ્રાસાર્તાન્તર્મુહૂર્તાયુર્નરકં યાતિ સપ્તમમ્ ॥ ૧ ॥

} પા. ચ.

મત્સ્યોમાં એ ઘડી જેનું આયુષ છે એવો તંદુલ નામનો એક નાનો મત્સ્ય તિમિંગિલ નામના મત્સ્યની આંખની પાંપણમાં રહે છે તે, તે મત્સ્યના મુખમાંથી માછલાંઓ નીકળતાં દેખી નીચે જણાવ્યા મુજબ આર્તિ (પીડા) કરવા માંડે છે તે અવિવેકના કારણથી સાતમી નરકને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧ *

યુક્તિને આધારે સંસાર ખાખોચીયું થઈ જાય છે.

યુક્તયા સન્તરતો જ્ઞસ્ય, સંસારો ગોષ્પદાકૃતિઃ ।

દૂરસન્ત્યક્તયુક્તેસ્તુ, મહાગાધાર્ણવોપમઃ ॥ ૨ ॥

} (શા. પ.)

* સ્વયંભૂરમણુ મહાસાગરમાં એક હજાર યોજનના વિસ્તારવાળો તિમિંગિલ નામનો મત્સ્ય હોય છે તેની આંખની પાંપણમાં એક તંદુલ નામનો મત્સ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્યારે તિમિંગિલમત્સ્ય પોતાનું મુખ ફાડીને અનેક જળજંતુઓને પોતાના મ્હોઠામાં પ્રવેશ કરાવી દે છે અને જ્યારે પેટ પૂર્ણ થયું ત્યારે તે વધારાના પાણીને ટુંકાડો મારી ખદાર કાઢે છે ત્યારે તેમાં અનેક નાનાં માછલાંઓ નીકળી જાય છે તેને જોઈ પ્રથમ જણાવેલો તંદુલ નામનો મત્સ્ય તે માછલાંઓ તેના ગ્રાસમાંથી નીકળતાં દેખી આર્તિ કરવા માંડે છે કે હાય આ માછલાંઓ બચી જાય છે અને જો હું તિમિંગિલ મત્સ્ય જેવડો હોજી તો એકપણ જીવતું ન જવા દજી. આ અવિવેકથી તે માત્ર એ ઘડીના આયુષવાળો છે તેથી તેટલા વખતમાં મરણ પામી સાતમી નરકને પ્રાપ્ત થાય છે.

યુક્તિથી સસારને તરતા જ્ઞાની મનુષ્યને સસાર ગાયના પગલાતુલ્ય થઈ જાય છે અને જેણે યુક્તિનો છેટેથીજ ત્યાગ કરી દીધો છે એવા અવિવેકી પુરુષને સસાર મહાન્ અગાધ સમુદ્રસમાન થઈ જાય છે ૨

અવિવેકી પુરુષ પરિણામે લક્ષ્મીહીન અને છે

નિર્વિવેક નર નારી, પ્રાયોઽન્યાપિ ન કાક્ષતિ ।

કિં પુનઃ શ્રીરિય દેવી પુરુષોત્તમવલ્લભા ॥ ૩ ॥

}(સૂ. મુ)

જગત્મા નિર્વિવેકી પુરુષને ઘણુંકરી બીજી પ્રાકૃત સ્ત્રી પણ ચઢાવી નથી ત્યારે શ્રી પુરુષોત્તમ વિષ્ણુની પ્રિયા આ શ્રી લક્ષ્મીજી (ધનદેવી) તેનો ત્યાગ કરે તેમા શું કહેવું ? ૩

ક્યે સ્થાનકે ન જવુ તે સમજવાની રીત.

નામ્યુત્થાનક્રમો યત્ર, નાલાપા મધુરાક્ષરાઃ ।

ગુણદોષક્રયા નૈવ, તત્ર દમ્યે ન ગમ્યતે ॥ ૪ ॥

}(સૂ. મુ)

જ્યા પૂજ્ય પુરુષો પધારે ત્યા ઉભા થઈને માન આપવાનો રીવાજ નથી અને જ્યા મીઠા અક્ષરોવાળી વાતચીત નથી ત્યા જ્યા જ્યા શુભુદોષ જાણવાની રીતિ નથી ત્યા હવેલી હોય તોપણ જવુ યોગ્ય નથી ૪

વિદ્વાનની વિદ્વતાની સર્જતા ખતાવે છે

આર્યા

પાણિદયમેતદેવ હિ, યત્પરગુણચિત્તઘ્વત્તિ વિજ્ઞાનમ્ ।

શાસ્ત્રવિદોઽપ્યમતજ્ઞાઃ, કસ્યામિયતા ન ગચ્છન્તિ ॥૫॥

}(સૂ. મુ)

જે બીજાના શુભો તથા ચિત્તની વૃત્તિને વિશેષે કરીને જાણી જવુ, એજ જગત્મા વિદ્વાનોનું પાકિત્ય છે (વિદ્વતા છે) કારણ કે શાસ્ત્રોને જાણતા હોય તોપણ બીજાના મતને જેઓ જાણી શકતા નથી તે પુરુષો ક્યા મનુષ્યના અપ્રિયપણને પામતા નથી ? અર્થાત આખા જગતને અપ્રિય થાય છે ૫

અવિવેકભરેણુ સાહસકર્મ ન કરવુ

તૈતાલીયમ્.

સહસ્રા વિદધીત ન ક્રિયામવિવેકઃ પરમાપદા પદમ્ ।

ઘ્ણુતે હિ વિમૃશ્યકારિણ, ગુણલુબ્ધ્યા સ્વયમેવ સન્મતિઃ ॥ ૬ ॥

}(સૂ. મુ.)

કોઈપણ દિવસ સાહસકાર્ય ન કરવું, કારણ કે અવિવેક તે પરમ આપત્તિઓનું સ્થાન છે. શુભોમા લુબ્ધ (આસક્ત) એવી સન્મતિ (ઉત્તમ શુદ્ધિ)

વિચાર કરી કાર્ય કરનાર પુરુષને પોતાની મેળે વરે છે, એટલે શુભ ખુદ્ધિ વિચારવંત મનુષ્યનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. ૬

વિવેકશૂન્યનું લક્ષણ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

આયાતે ચ તિરોહિતે યદિ પુનર્દષ્ટોઽન્યકાર્યે રતો,
વાચિ સ્મેરસુખો વિષ્ણવદનઃ સ્વલ્લેશવાદે મુહુઃ ।
અન્તર્વેશ્મનિ વાસમિચ્છતિ મૃશં વ્યાધાતિ યો ભાષતે,
મૃત્યાનામપરાધકીર્તનપરસ્તન્મન્દિરં ન વ્રજેત્ ॥૭॥

(સુ. ર. પ્રા.)

કોઈ પોતાને ઘેર આવે ત્યારે પોતે સંતાઈ જાય, કદાચ તે ભાળી જાય તેો જૂઠું કામ કરવા મંડી જાય, છતાં ઘોલાવામાં આવે તેો હસી પડે અને કંટાળાવાળું મુખ કરી વારંવાર પોતાના દુઃખની વાર્તા આગળ ધરે; તથા ઘરમાં રહેવાની ઈચ્છા બતાવે અને પોતાને અમુક પીડા છે એમ ગાયા કરે. તેમ નોકરોના અપરાધો ગાવામાં તત્પર રહે તેવા મનુષ્યને ઘેર ન જવું. ૭

અવિવેક એ દુઃખના સ્થાનમાં ઉતારનાર છે, માટે ડાહ્યા મનુષ્યે તેનો અવસ્થ ત્યાગજ કરવો. એ અવિવેકને દાખી દેવામાટે લજ્જા બનવું, કારણ કે અગ્નિને શમાવવો હોય ત્યારે તેના વિરોધી સ્વભાવવાળા જળની જરૂર પડે છે તેમજ શરમ સેવ્યાવિના અવિવેક દૂર જતો નથી, એમ વિચારી આવવો લજ્જા-અધિકાર ગ્રાહ્ય માની આ અવિવેક અધિકારને દૂર ખસેડવો છે.

લજ્જા અધિકાર.

◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

◆◆◆ લજ્જા કુલીન સ્ત્રીઓનું ઉત્તમ લૂષણ છે. ઉત્તમ સ્ત્રીઓમાં તથા ઉત્તમ પુરુષવર્ગમાં ઉત્તમ પ્રકારની તે લજ્જા ક્યાં મુખી હોય છે તે બાબત જણાવવાસાડૂ આ અધિકાર આરંભાય છે.

મનસ્વી (શરમાળ) તિરસ્કાર સહન નહિ કરે.

અનુષ્ટુપ્. (૧-૨)

વ્રૂત નૂતનકૂષ્માઢ્ડફલાનાં કે ભવન્ત્યમી ।

અઙ્ગુલીદર્શનાદ્યેન, વિલીયન્તે મનસ્વિનઃ ॥ ૧ ॥

(સુ. મુ.)

(હે મિત્રો !) તમે કહો કે આ લજ્જાવાળા મનસ્વી પુરુષો નૂતન કુ-

ખાડના ફો (કોળાના કાચા નયા) ના શુ સમ્બધમા થતા હશે ? કારણ કે માત્ર આગળી બતાવવા વિગેરેથી તેઓ સકોચને પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ પતકાળાના નયા જેમ ફક્ત હાથની આગળીના બતાવવાથી કરમાઈ જાય છે તેવી રીતે લજ્જાવત પુરુષો અગુલીમાત્રના તિગ્ત્કારને સહન કરી શકતા નથી ૧

પાત્ર બાનતમા અવશ્ય ગરમ તજવી

ધનધાન્યપયોગેષુ વિગ્રાસદ્ગ્રહણેષુ ચ ।

આહારે ચ વિહારે ચ ત્યક્તલજ્જા સુલી ભવેત્ ॥ ૨ ॥ } (સૂ. મુ.)

ધન ધાન્યના પ્રયોગો (વ્યાપાર વિગેરે) મા, વિલાસ્યાસ કરવામા, આહારમા (જમવામા), અને વિહારમા (ફરવા હરવામા), જે મનુષ્ય લજ્જા એટલે વગર જરૂરનો સંકોચ છોડી પ્રવૃત્ત થાય છે તે સુખી થાય છે ૨

* લજ્જાગુણ ઉપર વિગ્રયકુમારની કથા

પહોળા કિલ્લાવાળી અને વિસ્તાર તથા સમૃદ્ધિ એ બે પ્રકારથી મહાન એવી વિશાળા નામે નગરી હતી, ત્યા જ્યતુગ નામે રાજા હતો, તેની અદ્રવતી નામે સ્ત્રી હતી તેમનો લજ્જારૂપ નદીઓનો સમુદ્ર અને પ્રતાપથી સૂર્યને છતનાર અને પરીપકા કરવામા તત્પર એવો વિગ્રય નામે પુત્ર હતો. એક દિવસે રાજામહેલમા રહેલા તે કુમારને ડોઠક યોગી હાથ બેડી પ્રણામ કરીને આ રીતે વિનવવા લાગ્યો હે કુમાર ! મારે આજ કાળી આઠમની રાતે જૈન્વ સ્મશાનમા મત્ર સાધવો છે, માટે તું ઉત્તમસાધક થા કુમાર તેના ઉપરીપથી તે વાન કપૂલ ગળી, હાથમા તગ્વાગ લઈ તે સ્થાને પહોચ્યો પછી યોગીએ ત્યા પવિત્ર થઈને કુડમા અગ્નિ મળગાવી અને તેમા રાતી ડણિયાર તથા ગુગુળ વગેરે હોમવા લાગ્યો તેણે કુમારને કહ્યુ કે ઇહા સહજમા અનેક ઉપસર્ગ થયે, તેમા તારે બીક નહિ ખાતા હિમ્મતમા ગ્હી ક્ષણભંગ પશ્ય ગક્ષત નહિ કળવી પછી તે પોતાના નાકપર કષ્ટિ લગાવી મત્ર જપવા લાગ્યો, અને કુમાર પણ તેના પડએ તરવાગ હાથમા ધરી ઉભો રહ્યો, એટલામા એક ઉત્તમ વિદાવાન્ વિદાધર ત્યા આવ્યો, તે પોતાના લગાટે હાથ બેડી કુમારને કહેવા લાગ્યો હે કુમાર, તું ઉત્તમ સત્વવાન્ છે, તું યરણાગતને શશ્ચ કરવા લાયક છે, વળી અર્થિઓના મનવાદિત પૂરણ કરવામા તું કેટપવૃક્ષમમાન છે માટે હું ત્યા લગી મારા દુશ્મન ગર્વિષ વિદાધરને છતીને ઇહા આવું ત્યા લગણ આ મારી સ્ત્રીને તારે પુત્રીમાફક મલાળવી કુમાર દુઃખિયાર છતા પણ શું કરવું એવા વિચારમા મુગ્ધ પડ્યો, તેટલામા તો તે વિદાધર ઝટ ત્યાથી G-

* પર્મરત્ન પ્રકરણ ભાગ ૧ લેા

તેને અતિ સ્મરણ થતાં તેને પોતાનું અરિત્ર સ્કુટપણે ભાસમાન થયું, એટલે તે કુમાર તે દેવને વિનવવા લાગ્યો કે તેં મને ઘણા સારો યોગિત કર્યો. તુંજ મારો મિત્ર છે, તુંજ મારો ગંધુ છે, તુંજ હુમેશાં મારો ગુરુ છે, એમ બોલીને તે દેવે આપેલ સાધુનો વેષ લઈ તેણે વ્રત લીધાં. પછી તે કુમાર કાયોત્સર્ગ-માં ઊભો રહ્યો એટલે દેવતા તેને ખમાવી અને નમીને પોતાને સ્થાને ગયો. એટલામાં સૂર્ય ઉગ્યો. તે વેળાએ જ્યતુંગ રાજા પણ કુમારને શોધતોથકો ત્યાં આવી પહોંચ્યો, તે પુત્રને સાધુ થએલો જોઈને દીન થઈ શોકથી ગદ્-ગદ્પણે નીચે મુજબ કહેવા લાગ્યો. અરે ! સ્નેહવત્સળ વત્સ, તેં આ રીતે અ-મને કેમ છેતર્યા ? હે નિર્મળ યશવાળા પુત્ર, હજી પણ તું રાજ્યની ધુરા ઉપા-ડવાને ધોરીપણું ધારણ કર. વૃદ્ધ અવસ્થાને ઉચિત આ વ્રતને તું ત્યાગ કર, હે શક્તિવાળા અને ન્યાયશાળી કુમાર, તારા વચનામૃતનું આ જનને પાન કરાવ. આમ બોલતા તે તીવ્ર મોહવાળા રાજાને યોગ આપવામાટે કુમારમુનિ કા-યોત્સર્ગ પાળીને આ રીતે કહેવા લાગ્યો. હે નરેન્દ્ર, આ રાજ્યલક્ષ્મી વીજળીની માફક ચપળ છે, તેમજ તે અભિમાન માત્ર સુખની દેનાર છે, વળી સ્વર્ગ અને મોક્ષના માર્ગમાં વિદ્વરૂપે રહેલ છે. વળી તે નરકના અતિ દુઃસહ દુઃખનું કા-રણ છે, તથા ધર્મરૂપ ઝાડને બાળવા માટે અગ્નિજ્વાળા સમાન છે, માટે એવી રાજ્યલક્ષ્મીવડે કોણ મહામતિ પુરૂષ પોતાને વિડંબિત કરે.

હુનિયામાં પોતાની લાજ રહે એમ ઇચ્છનાર, વડિલો વિગેરેની મર્યાદા રાખનાર અને ખરાબ કામો કરતાં શરમાતો સનુખ્ય કદીપણ અવળેર સ્તે ચડતો નથી અને તેથી તે યોગ્ય માર્ગને ગ્રહણ કરી સુખી થાય છે, એટલું સંક્ષેપમાં સમજાવી નિર્લજ્જ મનુષ્યો કેવા હોય તે બાણવા નિર્લજ્જ અધિકાર લેવા ધારી આ લજ્જા અધિકાર પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

નિર્લજ્જાધિકાર.

કેટલાક પુરુષો આગળના અધિકારમાં લખ્યા મુજબ લજ્જાસંબંધી વિવેકને બાણતા નથી અને સર્વત્ર નિર્લજ્જ બની પો-તાની પંડિતાઈ બતાવવા માંડે છે, એટલે આ કોણ પુરુષ છે ? આનું શું જ્ઞાન છે ? કેટલો અધિકાર છે ? વિગેરે બાબતોનો વિચાર કર્યા સિવાય જ્યાં ત્યાં જ્યાં તેમ ભરડવા માંડે છે. ટૂંકામાં કહીએ તો,—

“ एकां लज्जां परित्यज्य त्रिलोक्यविजयी भवेत् ”

એક લાજને છોડીને મનુષ્ય આખા જગતનો વિજય કરનાર બની શકે છે અર્થાત્ ખરાબ ભાતની પ્રખ્યાતિને મેળવી શકે છે, ઈત્યાદિ નિર્લજ્જ લોકોનું તે અયોગ્ય લક્ષણ તેઓના ધ્યાનપર મૂકવા સારૂ આ અધિકારને સ્થાન આપવા મા આન્થુ ૭

ધરાર પટેલની સમગ્રુતી

અનુષ્ટુપ્. (૧-૨)

જિહ્વાયાઽદેન નાસ્તિ, ન તાલુપતનાદ્રયમ્ ।

નિર્વિશેષેણ વક્તવ્ય, નિર્લજ્જઃ કો ન પળ્હિતઃ ॥ ૧ ॥ } (સૂ. મુ.)

ગમેતેમ ભરડનારને શુભ ત્રુટી પડતી નથી અને તાળવું પડી જવાની બીક પણ હોતી નથી માટે જેમ કાવે તેમ બોલવુ, આમ નિર્લજ્જ થયેલો કયો પુરુષ પડિન થઈ પડતો નથી ? ૧

લજ્જા છોડી મુકે તો કોણ પડિત ન કહેવાય !

દૈવસ્વાતં ચ વદનમાત્માયત્ત ચ ગ્રાહમયમ્ ।

શ્રોતારઃ સન્નિ સર્વત્ર, નિર્લજ્જઃ કો ન પળ્હિતઃ ॥ ૨ ॥ } (સૂ. ર.)

મ્હોદુ દૈવે (વિધાતાએ) જોદેલું છે એટલે બનાન્થુ છે અને ગમે તેમ બોલવું પોતાને આધીન છે, અને શ્રોતાલોકો પણ સર્વ ઠેકાણે છે તેથી લજ્જા છોડી વર્તનાર કોણ પડિત ન કહેવાય ? આલું વર્તન કરવાવાગાને ખરેખર નિર્લજ્જ સમજવો ૨

નિર્લજ્જગુ નક્ષત્રમ્

* કોહરો (૩ થી ૬)

નિર્લજ્જ નર લાગે નહિ, ક્યેં કોટિ ધિકાર,

નાક કપાયું તો કહે, અગે જોહો બાર

૩

નિર્લજ્જ જો લજ્જા ધરે, સરે ન સ્વારથ કામ,

જો વેશ્યા શરમાય તો, દેખે નહિ કદિ દામ

૪

નિર્લજ્જ નિર્લજ્જતા કરી, પોરસ ૧ ધરે અપાર,

ભાડ અધિક ભુટું ભણી, ભલે હું દુશિયાર

૫

કામીને સગપણ કમું, બૂખ્યાને મું અખાનડ,

પાપીને મન પાપ મું, નિર્લજ્જને શી લાજ

૬

વાચાળ વિષે.

ઉપગ્રંથિ ૨૫. (૭-૮)

વાચાળ નો વાદ વૃથાજ થાયે, તથાપિ તે સત્ય કરીજ આપે;
ભરી સભામાં શત વાર ભૂલે, તથાપિ જીલે કદિ ના કળૂલે. ૭
વાચાળશું હોડ કદી ન કીજે, બદ્ધગરોથી બળ બાંધિ બીજે;
સુને ન તેના સઘળા શિરસ્તા, વિચિત્ર તેના છળની વ્યવસ્થા. ૮

નંદ-પગુ.

મનદર છંદ (૬ થી ૧૧)

લાજ વિના રૂપ રંગ હોય તોય રાખરૂપ,
લાજ વિના ધૂળ જેવાં રથતા વદાન છે;
લાજ વિના વિનય વિચાર રહિ શકે નહિ,
લાજ વિના મોટાઇતું જોટું અભિમાન છે.
લાજ વિના નામ ઠામ લોકમાં ન રહે ભાર,
લાજ વિના જગતમાં ન્યાં જીવો ત્યાં જાન છે;
કેશવ કહે છે સાચી લાજ એજ મોટી વાત
એક લાજ વિના નર પશુની; સમાન છે. ૯

(કેશવ)

ફકડને પકડવા શાણો સરદાર જતાં,
નાડું છુટ્યું ફકડનું ત્યાં પેલો પોકારે છે;
ફકડ કહે તું મને બાપ કહે તોજ બાંધું,
નહિ તો ન બાંધું તેની શરમ તો તારે છે;
મનાવતાં બીજી રીતે માને નહિ તેનું મન,
બાંધે બાપ નાડું અંતે એમ તે ઉચારે છે;
દાખે દલપતરામ દેખી દ્યો એ દાખલાથી,
નિરલજ જીતે અંતે લાજવંત હારે છે. ૧૦

(દલપત)

કાશી કેરા પંડિતની સાથે સભાવિષે વાદ,
વદવાને ઉઠ્યો ઠગ મૂરખ ઠગાઈથી;
હુંકારા દુંકારા કરી તાડુકી તાડુકી તે તો,
તજી લાજ શરમને બોલ્યો તોછંડાઈથી;
પંડિત તો તેના સામો એકે બોલ બોલ્યો નહિ,
રહ્યો સાંભળીને સર્વ રૂડી ગંભીરાઈથી;

(દલપત)

સુણો રૂડા રાજહસ દાખે દલપતરામ,
 મૂર્ખ બાણે જીત્યો મારી વિદ્યાની વડાઈથી ૧૧
 ક્ષમાવાળા ક્ષમા રાખે ત્યારે દુષ્ટ તેને કહે,
 બોલી બાણે નહિ માટે નાસવાની ખારીઓ,
 આખડ તણને બોલતા અદખ મૂકવાની,
 હિમત ન ગખે ત્યારે કહે એ તો હાનીઓ,
 ઉપરા ઉપર બોલ બોલતાજ ખીડે નહીં,
 બહેર ડરે છે તાત માતતણી બરીઓ,
 સુણો રૂડા રાજહસ દાખે દલપતરામ,
 તેવી તો અતુર ઘણી નારીઓ સુનારીઓ ૧૨

પોતે જે ક્ષઈ બોલે તેનું પોતાને જ્ઞાન ન હોય, આગળ પાછળની વા
 તોમા પરસ્પર વિરોધ આવતો હોય તેની દરકાર ન હોય, વિદ્વાનલોકોન,
 દુષ્ટિમા મૂર્ખતા વધારે વધારે અદ્ય થતી આવે છે એ વાતની પરવા ને હોય
 અને નિંદા, અપમાન, મસ્કરી તથા અપયશ યાય તોપણ શુ ? એવો ક્ષટે
 હોય તેમજ કોણુ જાવ પૂછે છે ? અથવા આપણી સુદ્ધિઓને કોણુ કળી શકે
 છે ? અથવા ગમેતેમ ગપગોળા હાકીને કે ગમેતેમ સાચુ ખોટું કરીને આ
 પણુ સ્વાર્થતો સાધીએ છીએ, અને ખીજાઓને ગમેતેમ રમાડીએ છીએ
 દબાવીએ છીએ, અમકાવીએ છીએ એ મધળા આપણા પરાક્રમેજ છે, એવે
 ક્ષટે હોય ત્યા જોશરમપણુ-મર્યાદાહીનપણુ પોતાનું જળ જમાવે છે પરતુ જે
 શરમપણુ નિંદાપાત્ર છે, ધર્મ-કર્તવ્ય-ઉદગીની ખરી કરજ તેમા પાછા પા
 ડનાર છે માટે તેનો ત્યાગજ ડરવો જોઈએ, એમ મમજલથી અને વિચારશી
 પુરૂષોમા મર્યાદાહીનપણુ હોતુ નથી, તેથી હવે પછી ઈન્દ્રિયપરાજયને સ્થાન અ
 પવાનું હોવાથી આ નિર્લબ્ધાધિકારને અહીંજ અટકાવવામા આવે છે

ઈન્દ્રિય પરાજય-અધિકાર

જ્યાસુધી મનુષ્યો ઈન્દ્રિયોઉપર જય મેળવી શકે નહિ ત્યાસુધી આત્
 નિંદાજ ગહેવાની, એટલે જીવાત્મા સુધરી શકતો નથી તેથી નિંદામાથી આત્મા
 બચાવવો હોય તો ઈન્દ્રિયોને પોનાના કાણુમા રાખવી તેમ નહિ ડરવાર
 “કુરુદ્ધમાનદ્ધપતદ્ધમુદ્ધમીના દતા પદ્ધમિન્નેવ પદ્ધ” એટલે હજુ, સ્વાથી, પત

ગીયું, ભમરો અને માછલું એ પાંચ પ્રાણીઓ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ વિષયોમાં અનુક્રમે અક્રમમાં મોહ પામવાથી નાશ પામ્યાં છે, તે પાંચ વિષયને ધારણ કરનાર મનુષ્ય ભે એતીને ન ચાલે તો તે મરેલોજ પડ્યો છે એમાં શંકા શું કરવી ? અર્થાત્ વિષયાધીન મનુષ્ય વીતરંગાધીન હોઈ શકે નહિ એ સમજાવવા આ અધિકારનો ઉદ્દેશ છે.

બહિર ભ્રમ

અનુષ્ટુપ્ (૧ થી ૩)

ગિરિમૃત્સ્નાં ધનં પश्यन्, ધાવતીન્દ્રિયમોહિતઃ ।

અનાદિનિધનં જ્ઞાનં, ધનં પાર્શ્વે ન પश्यતિ ॥ ૧ ॥

{(જ્ઞા. સા.)

ઈન્દ્રિયથી મોહિત થયેલો પુરૂષ પર્વતની માટીને ધનરૂપે જોઈને દોડે છે. આદિ અને અંતરહિત જ્ઞાનરૂપી ધન પાસે છતાં જોતો નથી. ૧

વિવેચન—શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયથી તદ્વિષય સુખપ્રાપ્તિને અર્થે વ્યાકુલ થયેલો અવિવેકી-મૂઠ, પર્વતની માટીને કાંચન રત્નાદિ ધનરૂપે જોઈને સ્વજનાદિને ત-જુને તે લેવાને વિદેશમાં જાય છે. પણ તે ઈન્દ્રિયોથી મોહિત થયેલો પુરૂષ કેત્પત્તિવિનાશરહિત એટલે અનાદ્યનંત સ્થિતિરૂપ જ્ઞાનરૂપ ધનને—અનંતકાલસુધી નેવાંહુ કરવાને સમર્થ એવા દ્રવ્યને—સમીપ છતાં જોતો નથી. ૧

પાંચ વકાર ભે વકેતો મહા હાનિ થાય છે

વૈરવૈશ્વાનરૌ વ્યાધિવાદવ્યસનલક્ષણાઃ ।

મહાનર્થાય જાયન્તે, વકારાઃ પञ्च વર્द्धિતાઃ ॥ ૨ ॥

{(રૂ. ચ.)

વૈર, વૈશ્વાનર (અગ્નિ), વ્યાધિ (રોગ), વાહ (કળ્મશો), અને વ્યસન અપલક્ષણુ કે દોષ) એ પાંચ વકાર ભે કોઈ કારણથી વૃદ્ધિ પામ્યા તો મહા નર્થ ઉત્પન્ન કરે છે. ૨

મસ્તકથી પર્વત ત્રોડવો એ તો હસવા જેવું છે

અનિષિધ્યાક્ષસન્દોહં, યઃ સાક્ષાન્મોક્તુમિચ્છતિ ।

વિદારયતિ દુર્બુદ્ધિઃ, શિરસા સ મહીધરમ્ ॥ ૩ ॥

{(કસ્યાપિ.)

જે પુરૂષ ઈન્દ્રિયસમૂહને પોતાના કબજામાં નહિ રાખીને સાક્ષાત્ સુક્તિ છે છે; તે અવગી બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પોતાના મસ્તકથી પર્વતને તોડવા જેવું અર્થાત્ ઈન્દ્રિયો સ્વતંત્ર રહેવાથી કદી પણ મોક્ષ મળી શકતો નથી. ૩

पोते काणना मुभमा छातां षीजने हृष्टुषु ओ आश्रयं छे

आर्या.

उरगग्रस्तार्थतनुर्भेकोऽश्नातीह मलिकाः शतशः ।

एव गतायुरपि सन, विपयान्ममुपार्जयत्यन्वः ॥ ४ ॥

{(का. गु. ८.)}

नेम सर्पना मोढामा आवी गयेल अर्ध शरीरवाणो देडके आयुष विनातो थधने पुष्कल भाभीओने पाय छे, तेम अर्द्धी काणना मोढामा आवी गयेले मनुष्य पणु अथ लेवे गनीने विषयो लोगवे छे मतलम हे छदियेनो पराजय नहि करनारा मुरुषो आवी मोहदशा लोगवे छे ४

विषयमा रम्या पम्या रहेवाधी अनेक प्रकारनी हानि

उपजाति. (५ वी ८)

संसारयाशो नरके निवासः, शिष्टेषु हासः मुकृतस्य नाशः ।

दास्यावकाश. कुपगोविलासो, भवन्ति नृणा विपयाभिपद्नात् ॥ ५ ॥

{(न. च.)}

मनुष्योने विषयना सगथी स नारमा षधन, नरकमा निवास, सत्पुत्र पोमा पोतानी हारी, पुष्टयो नाग, अने षगल यगनो विवास-(नगतमा अपयगनो देखायो) थाय छे तेम दासपार्तु करवानी तक पणु आवे छे ५

मन्त्रक्षय-प्रमात्याग

बध्नस्य चौरस्य यथा पत्रोर्वा, सम्राप्यमाणस्य पत्र बध्नस्य ।

शनैः शनैरेति मृतिः समीप, तथाखिलस्येति रुध प्रमाद ॥ ६ ॥

{(अ. ६.)}

" क्षामीनी सन्त थयेल चोरने अथवा वध करवाने स्थानके लक्ष नयात " पशुने मृत्यु धीमे धीमे नलक आवतु जाय छे, तेवीज शीते सर्वने मृत " नलक आवतु जाय छे, त्याछे पछी प्रमाद कवी गीते थाय ?" ६

अधिरोडलु—शुभराती लापामा अेक हडेवत छे डे, मा लणु हीके मोटो थयो पणु आडिआमाथी ओछो थयो दरेक कलाक, दरेक भिनि अने दरेक मेड पोतानु काम कथे जाय छे, तेथी घडीमाथी पडती रती दरेके दरेक कल्पिने सोनानी गण्डीने तेनो महुपयोग करवे कुदरती शीते शरीर षधारण पणु ळोग तग्द्व ववणु धगवे छे अने तेथी शागीशिक के मानरि कार्य करता पोतानी इन्व षजववा यत्न करवे, अे इन्व्यपरायतुता छे, वषतनी देवीने अओलमा आ प्रभाणु चित्री छे, तेना ताणवा ७

વાલની ચોટલી છે, પછવાડે માથું ઝોડું છે. પ્રસંગ-વખત-તક આવતાં તેને જે અગાઉથી પકડે છે તે તેની ચોટલી પકડી શકે છે અને તેનો લાભ મેળવે છે; જે પછવાડેથી પકડવા બંધ છે તેના હાથમાં ઝોડું માથું આવે છે એટલે કે 'ગયો અવસર ફરીને આવતો નથી.' માટે કોઈપણ તક હાથમાંથી જવા દેવી નહિ અને હૃદયમાં સોનેરી અક્ષરથી કોરી રાખવું કે 'વખત એ પૈસો છે.' મૃત્યુથી ડરવું એમ અત્ર કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ ઉદ્દેશ એ છે કે મૃત્યુને નજરમાં રાખી આજસ પ્રમાદ ન કરવાં, પણ અહર્નિ-શ કર્તવ્યપરાયણ રહેવું. ૨

દુઃખ ભય રાખવાનો ઉપાય.

વિભેષિ જન્તો यदि दुःखराशेस्तदिन्द्रियार्थेषु रतिङ्कथा मा ।
तदुद्भवं नश्यति शर्म यद्द्राक्, नाशे च तस्य श्रुवमेव दुःखम् ॥૭૧॥ (કસ્યાપિ.)

હે પ્રાણી ! પુષ્કળ દુઃખથી જો તું ખીતો હો, તો વિષયમાં પ્રીતિ કર
પાડિ; કારણ કે વિષયમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ જલદી નાશ પામે છે અને તે
પુખના નાશ વખતે ચોક્કસ દુઃખની પ્રાપ્તિ છે. ૭

અજિતેન્દ્રિયની મૂલતા

સ્તં यथा मूर्च्छि मुदात्ति मेघो, यवाक्षताद्यं बलिकल्पितः सन् ।
युं समीपस्थितमप्यजानन्, भुनक्ति मर्त्यो विषयांस्तयैव ॥ ૮ ॥ (સુ. ર. જાં.)

જેમ સમીપ ભાગમાં રહેલ મૃત્યુને નહિ બાણુનાર બલિહાનને માટે તૈયાર
થેલ બકરો, પોતાની પૂજા થવાથી પોતાના મસ્તક ઉપર રહેલ જવ, ચોખા
પાદિ પૂજાની સામગ્રીને અને ધીબ્લ ખોરાકને હર્ષથી ખાય છે, તેમ મનુષ્ય
ણ (મહોન્મત્ત બનીને) વિષયો લોગવે છે. ૮

મન ઉપર વિષયની પ્રખળતા.

वसन्ततिलका. (૯-૨૧)

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं,
शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् ।
बद्धं च जीर्णशतरवण्डमयी च कन्था,
हा हा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥ ૯ ॥ } (જ. વૈ. શ.)

રસરહિત એકવાર અને તે પણ લીખ માગીને ખાવું, પૃથ્વી ઉપર
પડવું, પોતાનો દેહ તેજ ચાકર નોકર, બુની અને સો થીગડાંવાળી લં-

ગોટી એજ વચ્ચે છે તોપણ વિષયો (આવા મનુષ્યને પણ) છોડતા નથી એ એકની વાત હ

ત્વગિદ્વિધને વગ થનાયી થતી ખરાબી

સ્વેન્ઝારિહારમુસ્વતો નિવસન્નગાના,
 મક્ષદ્વને કિજલયાનિ મનોત્તરાણિ ।
 આરોહણાદ્કુશ્ચિનોદનમ્પન્નાદિ,
 દન્તી ત્વગિન્દ્રિયમગઃ સમુપૈતિ દુઃસ્વમ્ ॥ ૧૦ ॥

(સુ ર સં)

મરણ માફક હરવા ફરવાની સાથે મુખથી ગહેનાર, અને વતને વિષે વૃક્ષના મુદ્દ કુપળીયા ખાના હાથી ત્વગિદ્વિધને (હાથથી ઉપગના મોહને લીધે) વચ થનાથી પોતાની ઉપર મનુષ્યનું ચઢવું, કુતલા ખાવા, અન્યની મરણ પ્રમાણે ચાલવું તથા બધાવું વિગેરે અનેક દુખ ભોગવે છે ૧૦ *

શબને વગ થનાયી થતી દુર્દશા

તિષ્ઠ્ઞલેડતિવિગલે ત્રિપુલે ચયેન્ઝ,
 સૌરપેન મીતિરદિતો રમમાણચિત્ત ।
 શુદ્ધો રસેષુ રસનેન્દ્રિયતોડતિરુદ્ધ.
 નિષ્કારણ મગ્નમતિ પટ્ટીમણોડર ॥ ૧૧ ॥

(સુ. ર સં.)

અન્ય અને મુખ્ય પાણીમાં વિદ્યાર મરનાર, મુખથી મુખ, ભયરહિત, અને આનદમુખ્ય ચિત્તવાળું એવું જે માણસ તે ગમનાઉદ્વિધથી રમોમા લાઇ ચવાળું થવાથી વગર ઠાન્તે દુખમય મરણ મેળવે છે અર્થાત્ મચ્છીમારે લો-દાના વાકા આક્રાંતા અણીવાળા ભાગ્યવર રાખેલી લોટના લુગદીને ખાવા જતા તે અણી તાગવામાં પેચી નહીં માણસ મગ્ન પામે છે ૧૧

* ૧૨મ દાખાને જ્યાં ઠાન્ત વિગેરેના કા જુયાં મા વે દા.પ ત્યાં વનમાં પુત્રી વિને એક મોટા ખાડો ખોલે છે, પછી તે ખાડાઉપર તત જાળી વલ્લ એવી સળા સખી વગુઓ મેલીને મેના ઉપર મેલા કચળ પાથરી દે છે પછી કામગની એક દા મળી જનારને તે ખાડા ઉપર પામે તે દાથી ક મે ક મે તે કૃત્રિમ દાખળીને વેપ કામગળ વદ ને જાખળીન ક દોડ રે, અને દાથી ખાના ઉપર આને છે જે ગોળેલી વગુ ઓ સર્વ જાની પડનાં તે ખડામાં પડી જાય છે અને જતે રીતક ગીનામને મરે છે

દ્રાણેન્દ્રિયને વશ થવાથી થતી હાનિ.

નાનાતરુપસવસૌરભવાસિતાદ્ગો,
 ઘ્રાણેન્દ્રિયેણ મધુપો યમરાજધિષ્ણયમ્ ।
 ગચ્છત્યશુદ્ધમતિરત્ર ગતો વિસક્તિં,
 ગન્ધેષુ પન્નસદનં સમવાપ્ય દીનઃ ॥ ૧૨ ॥

(સુ. ર. સં.)

ચિત્ર વિચિત્ર ઝાડોમાંથી પુટતા કૃષ્ણગાની સુગંધીથી ખુશખોદાર અંગ-
 વાળો, મૂર્ખ ભ્રમર સુગંધોમાં વિશેષ આસક્તિ પામેલ હોવાથી કમળમાં પેસી
 રાંક બની, દ્રાણેન્દ્રિયવડે છેવટ યમપુરીને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨*

ચક્ષુરિન્દ્રિયને વશ થવાથી આવતું મારું પરિણામ.

સજ્જાતિપુષ્પકલિકેયમિતીવ મત્વા,
 દીપાર્ચિષં હૃતમતિઃ શલભઃ પતિત્વા ।
 રૂપાવલોકનમના રમણીયરૂપે,
 મુગ્ધોઽવલોકનવશેન યમાસ્યમેતિ ॥ ૧૩ ॥

(સુ. ર. સં.)

૩૫ જોવામાં ખંતીલો હોવાથી સુંદર રૂપમાં મોહિત થયેલો મૂર્ખ પત-
 ંગીઓ, દીવાની જ્યોતને આ સુંદર અંગેલીના પુષ્પની કળી છે એમ માનીને
 તે દીપની શિખા ઉપર પડીને જેમ મૃત્યુ પામે છે, તેમ મોહિત મતુષ્યનું
 સમજ લેવું. ૧૩

શ્રોત્રેન્દ્રિયને લીધે દુઃખમાં પ્રવેશ.

દૂર્વાકુરાશનસમૃદ્ધવપુઃ કુરજ્જઃ,
 ક્રીડન્ વનેષુ હરિણીભિરસૌ વિલાસૈઃ ।
 અત્યન્તગેયરવદત્તમના વરાકઃ,
 શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ સમવર્તિમુખં પ્રયાતિ ॥ ૧૪ ॥

(સુ. ર. સં.)

વનોમાં કૃષ્ણો-ધરોના અંકુરો ખાવાથી પુષ્ટ અંગવાળો, વિલાસોથી હુરિ-
 ંગીઓ સાથે ખેલતો આ કુરંગ-કાળીયાર મૃગ (હુરિણીપતિ) ગાયનના શ-

* કમળ વિગેરેની ખુશખોમાં આસક્ત બની સાંજ પડી જાય તોપણ તેને નહિ
 છોડવાથી સાંજે કમળ ખીડાઈ જાય છે એટલે ભમરો રાગને લીધે તેને કાપીને બહાર
 નીકળતો નથી અને તે કમળને હાથી કે વાંદરાં વિગેરે ખાઈ જાય છે તેમાં પેલો ભમરો
 તેનો ચારો બની જાય છે.

પટોમા અત્યંત મોહિત થવાથી ગરીબડો બની શ્રોત્રેન્દ્રિયને લીધે મૃત્યુના મુખમા બળ છે * ૧૪

ત્રિબાવટી નગરીમા રણુજીતસિંહ નામનો એક રજપુત ગૃહેતો હતો તેને પોતાની ગરીબ સ્થિતિને લઈ પરદેશમા દ્રવ્યોપાર્જન કરવા માટે ઈચ્છા પ્રદીપ્ત થવાથી પોતાની સ્ત્રી લાલબાને ગૃહબ્યવહાર ચલાવવામાટે યોગ્ય શિક્ષણ આપી તેણે પરદેશતરફ પ્રયાણ કર્યું આર્હિ લાલબા શુભશુણાલકૃત હોવાથી સભ્ય અને નીતિમય માર્ગમા પોતાના મનોબળને સુદૃઢ કરી પતિનું દીર્ઘાયુષ ઇચ્છતી દિન નિર્ગમન કરવા લાગી મનોદક્ષિણ સુખદુ ખની જાળજમા નહિ મુખાત્ય નવરાશને વખતે પોતાને સગીતનો યોગ્ય વિશેષ હોવાથી પોતાના મુઠોમળ હસ્તમા સારગી લઈ અહુનિશ પોતાના ગૃહ ઉપગની અગાશીમધ્યે મુદર ચોગાનમા બેસી સગીતકજાનું પઠન પાઠન કરવા લાગી

એકદા સારગીના મધુર સ્વ સાથે પોતાનો સુંદર સ્વ મીલાવી સગીતમા તક્ષીન થએલ હતી, તેવામા એક મૃગને પડખેની દિવાલ પાસે બ્યા આગળ કોઈપણ મનુષ્યની આવબવ નહોતી, ત્યા આગળ સગીતના મધુર સ્વરની સાથે લીન થએલ જોઈ લાલબા સ્નાનદાશ્ચર્ય પામી સગીતની પૂર્ણાહુતિ થતા મૃગને પોતાને રસ્તે જતો જોઈ વિચક્ષણુ પુલ્કિવાળી લાલબા તે સ્થળે આવી તપાસ કરે છે, તો મૃગની નાભિમાથી ખરી પડેલ કસ્તૂરી નિગ્મવામા આવી તેથી હર્ષપૂર્વક તે ઠસ્તુગી લઈ બજારમા વેચી કરી પત્રી પોતાને ઘેર આવી પોતાની ગરીબી સ્થિતિનો અન્ત થવા માટે આવુ અત્યુત્તમ કિંમતી સાધન પ્રાપ્ત થવાથી હુમેશ ગૃહકામથી પરવાની બગાળ ટાઈમસગ અગા શીપગ ચક્રી જઈ સગીત લવકારવા લાગી અને મૃગ પશુ તે મધુર સ્વરનું શ્રવણ કરવામાટે ટાઈમસગ હુમેશ આવવા લાગ્યો તેથી લાલબાનું દારિદ્ર હુમેશ કસ્તૂરી મળવાથી ફર જવા લાગ્યું કમે કમે લક્ષ્મીને વધાવે થવાથી અમુક લક્ષ્મીના કેટલાએક મુંદર ગવ્ય-ગીવાઓ ખીંદ કરી પોતાના ગૃહને એક દેવગૃહસમાન બનાવી દીધુ કેટલાક વખત વિત્યા પછી રણુજીતસિંહ પરદેશની મુસાફરી કરી પોતાને ઘેર આગ્યો પોતાની ગરીબી સ્થિતિને લઈ જીદ-

* પાનપી બપોરે ૬ વાગ્યેને -૧૨ ઈ ત્યાં પ્રથમ ૧૩મા જ્યાં મુંદર વાલિયો સાથે મનદર ચાવન ચાવ છે એટલે મૃગના દન્ડથી મોહિત થઈ તે સન્નિગવા પારાપીની નજીકમા આગીને ઉઠા રહે છે એ તમ સાધી ફુટ પા ઈચ્છો તેને અનેક પ્રમાણી મારે છે તેમ તેવા મૃગોની જુ ઈરી પણ મમજ લી

ગીમાં પણ નહિ જોએલ સુંદર અને મનમોહક વસ્તુઓથી ગૃહ શણગારેલું જોઈ રણુજીતસિહનાં હૃદયમાં શંકારાક્ષસીએ ઘર ઘાલ્યું.

અનુક્રમે વિચારમાળાના મણુકા ફેરવવામાં તે એટલોખધો વ્યાધિગ્રસ્ત બની ગયો કે તેના સુંદર ચહેરાપર શ્યામતાનો રંગ છવાઈ રહ્યો. અહાહા!!! મારી સ્ત્રીને પરદેશ જતી વખતે પેટમાં પૂરૂં ખાવામાટે અનાજ પણ હું મુકી ગયો ન હતો. એટલુંજ નહિ પરંતુ ઘરમાં જે ચાર પિતળના લોટા અને પાણીના ઘડા સિવાય કાંઈપણ હતું નહિ. છતાં અત્યારે આ બધું હું શું જોઉં છું? ખરેખર કોઈ ધનાઢય ગૃહસ્થસાથે આ સ્ત્રી જુઠા ખ્યારમાં સપડાએલી હોવીજ જોઈએ. અને તેથીજ આ બધી સામગ્રીઓ સંપાદન કરી લાગે છે. આવી રીતે જળતરંગોની માફક આંતરિક ઉર્મિઓ અંતરમાંજ શમાવી દઈ ચિતાફૂંટી ચિતામાં તે પોતાનાં શરીરની આહુતિ આપવા લાગ્યો. તેવામાં મૃગને આવવાનો ટાઈમ થઈ જવાથી કસ્તૂરીની લાલચે હાથમાં સારંગી લઈ એકદમ લાલબા અગાશીપર ચડી ગઈ, અને સુંદર સ્વરથી સંગીત લલકારવા લાગી. મૃગ તો ક્યારનોએ આવી પોતાની જગ્યાઉપર મધુર સ્વરનું શ્રવણ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છામાં લાલબાની વાટ જોતો જોસી રહ્યો હતો. તેને ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાથી હર્ષાનંદની સાથે તે મધુર સ્વરનું શ્રવણ કરવા લાગ્યો.

ગૃહકામ પડતાં મુકી લાલબા પોતાના કોમળ કરમાં સારંગી લઈ એકદમ અગાશીપર ચડી ગાયન કરવા લાગી. તેથી રણુજીતસિહના હૃદયપટની અંદર અક્ષિમાં ધી હોમાવા જેવું કાર્ય બન્યું. પોતાની શંકાને આ કાર્યે સહાનુભૂતી અર્પિ, તેથી ક્રોધાધિન થઈ સ્ત્રીહત્યા કરવાના દ્રઢનિશ્ચયથી હાથમાં તીરકામઠું લઈ અગાશીપર ચડ્યો. ચડતાવેંતજ રણુજીતસિહની નજર પેલા મૃગ ઉપર પડી તેથી સ્ત્રીહત્યા કરવાના બદલામાં મૃગહત્યા કરવા તેનું મન લલચાયું. સત્વર તીર ફેંક્યું, અને મૃગ ઘાયલ થઈ પૃથ્થિવપર ઢળી પડ્યો. અકસ્માત્ રંગમાં ભંગ પડેલો જોઈ લાલબા ગાભરી બની ગઈ; અને પોતાનો ઉપકારી એક નિરાધાર ત્રણુલક્ષણુ પ્રાણીપર આવો ત્રાસદાયક જુલમ ગુબરનાર કોણુ? એમ ધારી ચોમેર દ્રષ્ટિ ફેરવવા લાગી. સારંગી અને લાલબાનો મધુર સ્વર બંધ પડવાથી મૃગ લાલબાને સંગોધી કહેવા લાગ્યો કે-

વાય વાય મમ બચકર, જો શિર ધરણી ઢલંત;

વિધ્યા સોહી વિધીયા, અણુવિધ્યા માલ ચરંત.

લાલબા! એ દયાળુ લાલબા!! તું તારો સારંગીસહિત મધુર સ્વર ચાલતોજ રાખ. જ્યાંસુધી માફ શિર ધરણીપર ઢળે નહિ ત્યાંસુધી આ તીર

કરતા પણ તે મધુર સ્વરનો વિરહ મારાથી સહન થઈ ગઈ તેમ નથી તારા મધુર સ્વરથી હું તો સદાને માટે વિધાયોલજ છું પરન્તુ જે નથી વિધાયુ તે તો જગલમા જઈ સુખેથી માલ ચરે છે

લાલબાનું પ્રેમાળ હૃદય લરાઈ આવ્યું, આખેથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો, અને પોતાના પર ઉપકાર કરનારની અવસાનસ્થિતિ આવી દુ ખમય જોઈ આયુષની અસ્થિરતા તરફ તેના વિચારો સ્ફુરવા લાગ્યા તપાસ કરતા આ બધું કાર્ય પોતાના પતિનું છે એમ જણાવાથી તેને મારવાનું કારણ પૂછતા રણુજીતસિંહે મર્વ સત્યહકીકત બહોર કરી તેથી મૃગના ઉપકારતો મજેલી સ પન્તિનું પરિપૂર્ણ વર્ણન કરી બતાવી તેણે પતિના ચિત્તને શાન્ત કર્યું

મિત્ર વાચક !

કર્ણેન્દ્રિયને કબજામા નહિ ગખતા મૃગની ઠેવી દગા થઈ? એમ જાણી તુ તારા કાનને સહમાર્ગમા પ્રવર્તાવજે

અનિતેન્દ્રિયની થતી ખામી ઉપરથી મનુષ્યે લેવાના બોધ

एकैकमक्षविषय भजताममीपा,
सम्पन्नते यदि कृतान्तगृहातियित्वम् ।
पञ्चाक्षगोचररतस्य किमस्ति वाच्य-
मक्षार्थमित्यमलधीरधियस्त्यजन्ति ॥ १५ ॥

(સુ ર. સં.)

અલ્લેક ઇન્દ્રિયવિષયને મેવનાર આ પ્રાણીઓ જે મૃત્યુના ધરના અતિથિ થયા છે (એટલે મૃત્યુ પામ્યા છે) તો પછી પાચે ઇન્દ્રિયના વિષયમા રૂએલ મનુષ્યનું તો શું કહેવું ? આમ સમજીનેજ શુદ્ધ અને ધીર બુદ્ધિવાળા પુરૂષો ઇન્દ્રિયના વિષયોને તજે છે ૧૫

નિતેન્દ્રિય થવું બહુ મુશ્કેલ છે

दन्तीन्द्रदन्तदलनैरुविधौ समर्थाः,
सन्त्यत्र रौद्रमृगराजवप्रे प्रवीणाः ।
आशीविपोरगवशीकरणेऽपि दक्षाः,
पञ्चाक्षनिर्जयपरास्तु न सन्ति मर्त्याः ॥ १६ ॥

(સુ ર. સં.)

જે પુરૂષો બહેકી ગયેલા હાથીઓના દાંત ત્રોડવાના કાર્યમા સમર્થ છે, જે પુરૂષો પ્રચંડ સિંહનો નાશ કરવામા કુશળ છે અને જે પુરૂષો દાઠમા ઝેર વાળા સર્પને વશ કરવામા પ્રવીણ છે, તેવા પુરૂષો પણ પચેન્દ્રિયના વિષયોને જીતવામા કુશળ નથી અથવા આ સમાજમા ઉપર જણાવ્યા તેવા પરાકર્મ પુરૂષો છે પણ પચેન્દ્રિયોના વિષયોને જીતનારા જેવામા નથી આવતા ૧૬

એમાં અમૃતની બ્રાંતિ.

સંસારસાગરનિરૂપણદત્તચિત્તાઃ,

સન્તો વદન્તિ મધુરાં વિષયોપસેવામ્ ।

આદૌ વિપાકસમયે કટુકાં નિતાન્તં,

કિમ્પાકપાકફલશુક્તિમિવાજ્ઞભાજામ્ ॥ ૧૭ ॥

(સુ. ર. સં.)

સંસારરૂપી સાગરર્તુ નિરૂપણ કરવામાં ધ્યાન આપનારા સંતપુરુષો કહે છે કે મનુષ્યોને વિષયની સેવા (પ્રીતિ) શરૂઆતમાં હુએશાં મીઠી છે પણ પરિણામે અત્યંત કડવી છે. ત્યાં દૃષ્ટાંતથી સ્મભવે છે કે કિપાક (વૃક્ષ વિશેષ)નાં પાકેલાં ફળાંતું લોજન શરૂઆતમાં મધુર લાગે છે અને અંતે પ્રાણનો નાશ કરે છે તેમ વિષયો પણ બહોળા. અર્થાત વિષયલોગથી સુખની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. ૧૭

જેની વિષયમાં પ્રખળતા, તેની સર્વ ગુણોમાં નિષ્કળતા.

તાવન્નરો ભવતિ તત્ત્વવિદસ્તદોષો,

માની મનોરમગુણો મનનીયવાક્યઃ ॥

શૂરઃ સમસ્તજનતામહિતઃ કુલીનો,

યાવદ્ધૃષીકવિષયેષુ ન સક્તિમેતિ ॥ ૧૮ ॥

(સુ. ર. સં.)

જ્યાંસુધી મનુષ્ય ઈન્દ્રિયોના વિષયો (સંસારી ખોટા સુખ) માં આ-
ક્રિતને પામ્યો નથી; ત્યાં સુધી તત્ત્વજ્ઞાતા, દોષરહિત, માની, સારોગુણવાળો
નન કરવાયોગ્ય વચનોવાળો, શૂરવીર, સર્વ મનુષ્યોએ સેવા યોગ્ય અને
કીન ગણાય છે. ૧૮

રાજા પરાણે રાંક બને, એ આશ્ચર્ય.

મર્ત્યં હૃષીકવિષયા યદમી ત્યજન્તિ,

નાશ્ચર્યમેતદિહ કિશ્ચિદનિત્યતાતઃ ।

એતત્તુ ચિત્રમનિશં યદમીષુ મૂઢો,

મુક્તોઽપિ મુશ્ચતિ મતિં ન વિવેકશૂન્યઃ ॥ ૧૯ ॥

(સુ. ર. સં.)

અનિત્યતાથી આ ઈન્દ્રિયોના વિષયો મનુષ્યને છોડી દે છે એ જરાપણ આ-
વથી; પણ મુક્ત (મહાત્મા) પુરુષ વિવેક છોડીને મૂઢ બનીને આ વિ-
થી મતિ તને નહિ એટલે વિષયસુખમાં મગ્ન રહે એ ખરેખર હુએશાં
ઉપબવે છે. ૧૯

વિધયતી દેવોરપર પણ સત્તા

આદિત્યચન્દ્રહરિગઙ્ગરવાસયાયા',

શક્તા ન જેતુમતિદુ'લ્લુપ્તયાણિ યાનિ ।

તાનીન્દ્રિયાણિ વલવન્તિ મુદુર્જયાનિ,

યે નિર્જયન્તિ મુગ્ધને ગલિનસ્ત એકે ॥ ૨૦ ॥

(સુ ર સં.)

જે દુ ખરુ ઇદ્રિયોને છુતવાને સૂર્ય, ચંદ્ર, હરિ, શકર અને ઇદ્ર વગેરે દેવો પણ શક્તિવાળા નથી તે બગવાન અને ન છુટી શકાય એવી ઇદ્રિયોને જેઓ છુટે તેઓજ આ જગત્મા ખરા બગવાન છે ૨૦

ઉત્તમ સુખ મેળવનાનો મત્ર

સૌત્ય યદ્વ જિજિતેન્દ્રિયગજુર્દર્પઃ,

પ્રાપ્નોતિ પાપરહિત વિગતાન્તરાયમ્ ।

સ્વસ્થ તદાત્મકમનાત્મધિયા વિલમ્બ,

કિં ત્વરન્તરિપયાનલત્સચિત્ત' ॥ ૨૧ ॥

(સુ. ર સં.)

ઇદ્રિયરૂપ ગત્રુના દર્પને છુટી લેનારો પુરુષ પોતાને વિષે ચિંતિવાળુ, આત્મસ્વરૂપવાળુ, નિષ્પાપ અને નિર્વિદ્ધ જે સુખ પામે છે તે સુખ શુ જેના છેડાજ નથી આવતો એવા વિધયરૂપ અગ્નિથી તપેલા ચિત્તવાળો પુરુષ પોતાની આત્મ બુદ્ધિવડે મેળવી શકે છે નહિજ ૨૧

દ્વિમતી મલિને ત્યાગ કરી શખલા વિજુનાની મૂર્ખતા

નાનાવિચલ્યસનધૂલિવિધૂતિવાત,

તત્ત્ર વિચિત્તમયગમ્ય જિનેગિનોક્તમ્ ।

યઃ સેવતે વિપયસૌરયમસૌ વિમુન્ય,

હસ્તેઽમૃત પિપ્પિત્તિ રૌદ્રવિપ નિહીન' ॥ ૨૨ ॥

(સુ ર. સં)

અનેક પ્રકારના દુ ખરૂંથી ધૂળને દૂર ઊઠાવી દેવામા વાયુના જેવુ કામ કરનાર અને જિન બગવાને કહેલા એવા પવિત્ર તત્ત્વને બાહ્યને જે પુરુષ વિ પય સુખને લોગવે છે તે મૂઢ મનુષ્ય ખરેખર હાથમા રહેલ અમૃતનો ત્યાગ કરીને હુણાહુણ ઝેર પીએ છે ૨૨

જે નિયમાધીન, તે પરાધીન

દાસત્વમેનિ વિનનોતિ વિહીનસેત્રા,

ધર્મ ધુનાતિ વિદ્યાતિ વિનિન્દ્યકર્મ ।

રેફશિનોતિ ઋત્તેઽનિરિમ્પવેષ,

કિં વા દ્વપીસ્વગતમ્તનુતે ન મર્ત્ય' ॥ ૨૩ ॥

(સુ ર સં)

ઈદ્રિયાધીન મનુષ્ય શું શું કરતો નથી (અર્થાત્ નહિ કરવાનું સર્વ કરે છે) કારણ કે દાસ થાય છે, અધમની સેવા કરે છે, ધર્મ ગુમાવે છે, અતિ નિંદકર્મ કરે છે, પાપ એકઠું કરે છે, અને બેડાળ રૂપ ધારણ કરે છે. ૨૩
વિષયો ભોગવવાથી કદી તૃપ્તિ થતીજ નથી.

અવિધર્ન તૃપ્યતિ યથા સરિતાં સહસ્રૈ-

નોચેન્ધનૈરિવ શિશ્વી વહુધોપનીતૈઃ ।

જીવઃ સમસ્તવિષયૈરપિ તદ્વદેવ,

સશ્ચિત્ય ચારુધિષણસ્ત્યજતીન્દ્રિયાર્થાન્ ॥૨૪॥

(સુ. ર. સં.)

જેમ હબરો નદીથી સુમુદ્ર તૃપ્તિ પામતો નથી અને જેમ વારંવાર અનેક લાકડાં અગ્નિમાં નાખવાથી અગ્નિ શાંત થતો નથી; તેમજ જીવ પુષ્કળ સંસારી વિષયો સેવવાથી શાંત થતો નથી. તેથી બિન્દમ બુદ્ધિવાળો ભલ્લજીવ સારી રીતે વિચારીને ઈદ્રિયોના વિષયને (સાંસારિક સુખને) ત્યજે છે. ૨૪

દેખાવમાં સાકર પણ અનુભવે ફટકડી.

આપાતમાત્રરમણીયમતૃપ્તિહેતું,

કિંપાકપાકફલતુલ્યમથો વિપાકે ।

નો શાશ્વતં પ્રચુરદોષકરં વિદિત્વા,

પશ્ચેન્દ્રિયાર્થસુખમર્થધિયસ્ત્યજન્તિ ॥ ૨૫ ॥

(સુ. ર. સં.)

જેમ પાક વખતે કિપાક વૃક્ષનાં ફળ ખાવામાં મધુર અને પરિણામે ઝેર છે; તેમ ઈદ્રિયોનું સુખ ભોગવતી વખતે કેવળ મનોહર, પણ અંતે અતૃપ્તિના હેતુભૂત અને તે પણ અશાશ્વત, હુમેશાં પુષ્કળ દોષોથી ભરપૂર છે. એમ જાણીને પણ વિષયીપુરુષો તજતા નથી. આત્મસાધનમાં નિશ્ચયવાળા પુરુષો પંચેન્દ્રિયના વિષયોને ત્યજે છે. ૨૫

અજિતેન્દ્રિય પુરુષતા ગુણોની નિષ્કળતા

વિદ્યા દયા શ્રુતિરત્નુદ્ધતતા તિતિક્ષા,

સત્યં તપો નિયમનં વિનયો વિવેકઃ ।

સર્વે ભવન્તિ વિષયેષુ રતસ્ય મોઘા,

મત્ત્વેતિ ચારુમતિરેતિ ન તદ્વશિત્વમ્ ॥ ૨૬ ॥

(સુ. ર. સં.)

વિદ્યા, દયા, શોભા, સરલતા, સહનશીલતા, સત્ય, તપશ્ચર્યા, નિયમ (પંચાણુ-પ્રતિજ્ઞાવાણું વ્રત), વિનય અને વિવેક આ સર્વે જો કે ખરેખર હિ-

तद्वर शुभो छे परतु विषयागस्त पुत्रने तेनु कर्ष क्षण भगर्तु नथी अेम
 लक्ष्मी मतिमान् पुत्रयो तेन वश थता नथी २६

संशर्गी वासनानी प्रभगतावी पा रमा प्रवृत्ति

लोकार्चितं गुरुजनम् पितरं सवित्रीम्
 बन्धु सनाभिमयला मुहद स्वसारम् ।
 भृत्य प्रभु तनयमन्यजन च मर्त्यो
 नो मन्यते प्रिययैरिषशं रुदाचित् ॥ २७ ॥

(सु. र. सं.)

विषयोऽथ शत्रुने वश थयेने पुत्र लोकापूज्य शुश्रूषणे, पिताने, मा
 ताने, भधुने, कुटुम्बीने, पोतानी भीने, मित्रने, गेहेनने, नोकरने, धष्टवने,
 पुत्रने अने भीज्य दोषपिषु भाषुसेने मानतो नथी अर्थात् तेज्योना तरक्ष
 नेवा प्रकारतुं वर्त्तन राभवु वाज्णी जषुाय तेवा प्रकारतुं वर्त्तन भिक्षकुल
 राभी शकतो नथी २७

विषयाथ मनुष्य नीत्यामा नीत्यु इत्य पक्ष करे ७

लोकार्चितोऽपि कुलजोऽपि बहुश्रुतोऽपि,
 धर्मस्थितोऽपि विरतोऽपि क्षमान्वितोऽपि ।
 अक्षार्थपन्नगरिपाकुलितो मनुष्य-
 स्तत्रास्ति कर्म कुरुते न यदत्र निन्द्यम् ॥ २८ ॥

(सु र सं.)

लोडोमा पूज्यलावने पामेल, कुलीन, बहुश्रुत, धर्मनिष्ठ, वैराग्यने पा-
 मेल, अने समतावाणे होथ तोपषु ७ मनुष्य विषयउपी सर्पना विषयी
 व्याकुण अन्यो (मनमा ने समागवासना उत्पन्न थछ) तो पछी आ स सा-
 रमा अेवुं डोष निघकर्भ नथी डे ने ते मनुष्य न करे अर्थात् विषयासहितने
 हीषे गमे तेवुं निघकर्भ पषु करे छे २८

छद्मिथपराजयथी थता इत्यदा

येनेन्द्रियाणि विजितान्यतिदुर्द्वराणि,
 तस्याभिभूतिरिह नास्ति कुताऽपि लोके ।
 श्लाघ्यं च जीवितमनर्थप्रिमुक्तमुक्त,
 पुंसो विविक्तमतिपूजिततन्त्रोपैः ॥ २९ ॥

(सु. र सं.)

नेने अति सकटवाणी छद्मियो लुपी डे तेनु अकथ्याषु अ. जगतमा

ક્યાંય નથી, ત્યારે પરલોકમાં તો ક્યાંથીજ થાય ? તથા તે પુરુષનું જીવતર વૈરાગ્ય બુદ્ધિવડે માન રાખવા જેવા તત્ત્વજ્ઞાની પુરુષોએ અનર્થ રહિત તથા વખાણવાયોગ્ય કહેલું છે. ૨૯

મોહ વારી શકાય તેમ નથી.

શિખરિणीवृत्त. (૩૦-૩૨)

अज्ञानन् माहात्म्यं पततु शलभो दीपदहने
स मीनोप्यज्ञानाद्विडिशयुतमश्नातु पिशितम् ।
विज्ञानन्तोप्येते वयमिह विपज्जालजटिला-
न्न मुञ्चामः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥ ૩૦ ॥

(જ. શ.)

(અજ્ઞાના) માહાત્મ્યથી અજ્ઞાન પતંગ, તીવ્ર અગ્નિમાં પડે છે; મત્સ્ય પણ અજ્ઞાનથી જ માંસવાળી આંકડી ગળે છે; પરંતુ આપણે તો આ સઘળું બાણવા છતાં પણ સંસારના, વિપત્તિથી આવૃત વિષયોને છોડી શકતા નથી. અરેરે, એ મોહમહિમા શું ઓછો ગહન છે ? ૩૦

વિપયાસક્તિથી થતી વિપરીત બુદ્ધિ.

तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभि
क्षुधार्तः सन् शालीन् कवलयति शाकादिवलितान् ।
प्रदीप्ते रागाग्रौ सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूं
प्रतीकारो व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ ૩૧ ॥

(જ. શ.)

મનુષ્ય, તૃષાથી સુખ સૂકાતું હોય ત્યારે મધુર અને સુગંધી જળનું પાન કરે છે, ભૂખ લાગે ત્યારે શાકવગેરે સહિત ભાતનું લોબન કરે છે અને દને-હરૂપી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય ત્યારે વધૂને આલિંગન કરે છે, એવી રીતે વ્યાધિના ઉપાયને 'આ સુખ છે' એમ (મનુષ્યો) વિપરીત માને છે. ૩૧

મદનની વિટરબના.

कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलो
व्रणी पूयक्लिन्नक्रिमिकुलशतैरावृततनुः ।
क्षुधा क्षामो जीर्णः पिठरककपालार्पितगलः
शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः ॥ ૩૨ ॥

(જ. શ.)

સુકાઈ ગયેલો, કાણો, લાંગડો, યુવો, ખાંડો, પરવહેતાં વાણવાળો, હબરો-પાઓપડેલા શરીરવાળો, ભૂખથી દુર્બળથઈ ગયેલો, જીર્ણ અને જેને ગળે કચ-

રાની હાડીને કાઠલો ભરાઈ રહેલો છે એવો કુતરો પણ વિઝળની માફક કુતરી પાછળ ભમ્યા કરે છે, ત્યારે ખરેખર મદન, મરેલાને પણ મારે જ છે ૩૨

વિપયાસક્ત પ્રાણીની લોભુપતા તથા નિર્લભ્યતા

હરિણી.

કૃમિકુલચિત્ત લાલાક્ષિન્ન વિગન્ધિ જુગુપ્સિત,
નિરુપમરસમીત્યા સ્વાદન્ ગ્વરાસ્યિ નિરામિપમ્ ।
સુરપતિમપિ શ્વા પાર્શ્વસ્ય વિલોક્ય ન શક્યતે,
ન હિ ગણયતિ સુદ્રો જન્તુઃ પરિગ્રહફલ્ગુતામ્ ॥ ૩૩ ॥

(જ વૈ શ)

જીવહાના સમૂહથી વ્યાસ, લાજથી લીનું, પુષ્કળ હર્ષધવાણું, જેને જોવાથી અણુગમે થાય એવું તથા માસરહિત એવું જે ગર્ષેકાનું હાડકું છે, તેને અતિ સ્વાદથી પ્રીતિવટે ખાતો કુતરો પાસે જોઈને પણ જોઈને શરમાતો નથી, કારણ કે અધમ પ્રાણી પોતે સ્વીકારેલ વસ્તુની હલકાઈ ગણતો નથી ૩૩

ઈદ્રિય સમૂહની પ્રખ્યાતા

શાર્દૂલચિક્રીડિત.

આત્માન કુપયેન નિર્ગમયિતુ યં શૂક્લાશ્વાયતે,
કૃત્યાકૃત્યવિષેઠ્ઠીજીવિતહતૌ યં કૃષ્ણસર્પાયતે ।
યઃ પુણ્યદ્રમસ્વઠ્ઠીસ્વઠ્ઠીવિગૌ સ્ફર્જત્કુઠારાયતે,
ત લક્ષ્મણમુદ્રમિન્દ્રિયગણ જિત્વાશુભયુર્ભવ ॥ ૩૪ ॥

(સિ પ્ર)

વ્રતસુદ્રાનો લોપ કરનાર તે ઈદ્રિય સમૂહને જીતીને તું કલ્યાણ પામવાનો અધિકારી થા કે જે ઈદ્રિય સમૂહ જીવાત્માને ખગળ ગ્સ્તે ખેચી જવામા તોફાની ઘોરાના જેવું ઠામ કરનાર છે, કર્તવ્ય તથા અકર્તવ્યના વિવેકનું જીવિત હણવામા કાળા સર્પના જેવો છે અને પુણ્યોદ્વેષ વૃક્ષસમૂહને કાપવામા મનેલા હુહાડાનેવો છે તે વ્રતસુદ્રાનો લોપ કરનારા ઈદ્રિયસમૂહને જીતીને તું કલ્યાણ પામવાના અધિકારી-સુખી થા (તે વગર સુખીથવાય તેવું નથી) ૩૪

ઈદ્રિયનગવર્તિની મૂર્ખતા

તે ધત્તૂરતર વપતિ ભવને પ્રોન્મૂલ્ય ફલ્પદ્રમમ્,
ચિન્તારત્નમપાસ્ય કાચગરુત્ત્વ્યોર્જિતે તે જડા' ।
વિક્રીય દ્વિગ્દગિરીંદ્રસદ્દશ ટ્રીણતિ તે ગમમ,
યે લગ્ન પરિહત્ય ધર્મમધમા ધારતિ ભોગાગ્રયા ॥૩૫॥

(મિ. પ્ર)

જે મૂર્ખ પુરૂષો પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મને ત્યજીને વિષય વાંછનાને અર્થે દોડી રહ્યા છે તે મૂઠો પોતાના ઘર આગળ ઉત્પન્ન થયેલા કલ્પવૃક્ષને કાઢી નાંખીને ધંતુરાના વૃક્ષને વાવે છે. અને ચિતામણીનો ત્યાગ કરીને કાચના કટકાને સ્વીકારે છે તથા પર્વત જેવા ઉંચા હાથીને વેચીને ગધેડાને ખરીદે છે. ૩૫
વિષય એ સુખના નહિ પણ કેવળ દુઃખનાજ કારણરૂપ છે.

તત્તત્કારકપારતન્વ્યમચિરાન્નાશઃ સતૃષ્ણાન્વયૈ-
સ્તૈરેભિર્નિરુપાધિસંયમભૃતો વાધાનિદાનૈઃ પરૈઃ ।
શર્મભ્યઃ સ્પૃહ્યન્તિ હન્ત વિપયાનાશ્રિત્ય યદેહિન-
સ્તત્ક્રુધ્યત્ફણિનાયકાગ્રદશનૈઃ કણ્ઠ્ઠવિનોદઃ સ્ફુટમ્ ॥૩૬॥

(કસ્યાપિ.)

શાંત સંયમને ધારણ કરનારાને વિદ્વંરૂપ એવા જે ઉત્કટ તૃષ્ણાચુકત વિષયોથી કારણ (ઇંદ્રિય પ્રેરક પુરૂષ) ને પરાધીનપણું હોય છે, એટલુંજ નહિ પણ દુઃક વખતમાં તેનો નાશ થઈ જાય છે એટલે પ્રભુથી વિમુખ અને કુપથગામી બને છે. તેથી એદથી કહેવું પડે છે કે જે મનુષ્યો ઇંદ્રિયોનો આશ્રય લઈ સુખ ઇચ્છે છે તે તો કેવળ કુંકવાડા નાખતા સર્પરાજના દાંતના અગ્ર ભાગ ઉપર ખરજ મટાડવાનો ઊપાય કરે છે એ સુસ્પષ્ટ છે અર્થાત્ સર્પના દાંતસાથે હાથની ખરજ મટાડવી દુર્લભ છે, કારણ કે તે સર્પ તરતજ કરડે છે ને તેથી મનુષ્ય અવશ્ય મરણ પામે છે તેમ સંસારી વિષયોથી જે સુખ ઇચ્છવું તે કેવળ આત્મદશાથી વિમુખ કરનારું છે. એટલે ઇંદ્રિય સંબંધિ વિષય-સુખ તે ખરું સુખ નથી. ૩૬

જેમ જેર ભિચ્રિત દૂધ તે દૂધ નથી, તેમ ભયવાળુ સુખ તે સુખ નથી.

આનન્દાય ન કસ્ય મન્મથકથા કસ્ય પ્રિયાન પ્રિયાઃ
લક્ષ્મીઃ કસ્ય ન વલ્લભા મનસિ નો કસ્યાજ્ઞજઃ ક્રીડતિ ।
તામ્બૂલં ન સુસ્વાય કસ્ય ન મતં કસ્યાન્નશીતોદકં,
સર્વાશાદ્રુમકર્ત્તનૈકપરશુર્મૃત્યુર્ન ચેત્સ્યાજ્જને ॥ ૩૭ ॥

(કા. સ. ગુ.)

સર્વ આશારૂપી વૃક્ષને કાપવામાં તત્પર કુહાડારૂપી મૃત્યુ જો મનુષ્યને પ્રાપ્ત ન થતું હોત તો શૃંગારી કથા કોને આનંદ આપતી નથી ? પ્રિયાઓ કોને પ્રિય નથી ? લક્ષ્મી કોને વહાલી નથી ? પુત્ર મનમાં કોને આનંદ આપતો નથી ? તાંબૂલ કોને સુખ આપતું નથી ? અન્ન તથા શીતળ પાણી કોને ગોઠતું નથી ? પણ જ્યાં મૃત્યુ તૈયાર ઉભેલ છે ત્યાં એમાનું કાંઈપણ સુખરૂપ નથીજ થતું. ૩૭

મધુબિદુવુ દ્વારા

કથિત્કાનનકુન્દરસ્ય ભયતો નષ્ટઃ કુનેરાલયઃ,
 શાલામુગ્રહણ ચકાર ફણિન કૂપેત્વયોદ્દૃવાન્ ।
 વૃક્ષો વારણકમ્પિતોઽથ મધુનો વિન્દૂનિતો છેદિ સ
 લુબ્ધશ્ચામરશ્ચિદ્વિતોઽપિ ન યયૌ સસારસક્તો યથા ॥૩૮॥

(જૈ. ર)

ઢાઈ પુરૂષ વનમા ગયો ત્યા એક હાથીને ભેઈ તે ભય પામ્યો એટલે કૂવાઉપર વડલાની વડવાઈ લટકતી હતી તે ગ્રહણ કરી કૂવામા ટીંગાઈ રહ્યો કૂવામા નીચુ ભેવા લાગ્યો તો ચાર મોટા સર્પ (અજગર) આટા ભારતા ભેવા અને ઉપર ભેચું તો પોતે જે વડવાઈ બાલી રાખી છે તેને એક ધોળો તથા કાળો એમ બે ઉંદર કાપી રહ્યા છે તથા જે વડવાઈ બાલી છે તે વડવાઈ વાળી ઠાળી ઉપર એક મધપુડો રહેલો છે. ત્યારબાદ હાથી આવીને વડને હલાવા લાગ્યો એટલે મક્ષિકાઓ ઉડી અને પેલા લટકતા પુરુષને ઠરડવા લાગી તેમજ મધપુડો ફૂટ્યો એટલે મધના બિંદુઓ માથા ઉપરથી થઇને ઢોઠ ઉપર આવ્યા તે જીભથી ચાટયા તેથી મારી મીઠાશ આવી વારવાર પડતા મધ બિંદુઓને ચાટવા લાગ્યો તે વખતે આકાશચાગી ડાઈ એક વિદ્યાધરે તે કૂવામા લટકતા પુરુષને કીધુ કે હે બાઈ ! હું તુંને વિમાનમા બેસાડી મારી સાથે લઈ બઉ અને આ હુ ખમાથી છોડાવુ માટે મારી સાથે સાથે ચાલ આવા શબ્દો વિદ્યાધરના સાલજ્યા છતા મધમા મોહિત થવાથી તે વિદ્યાધરને તેણે ના પાડી * ૩૮

*ઉપનય—સસારીજીવરૂપ પુરુષ ચૌદરાજનોકરૂપી વનમાં ભમતાં કાળરૂપ હાથીને બાળીને સસારરૂપ દ્રુમમા આયુષ્કર્મની પ્રકૃતિરૂપ વડવૃક્ષની ડાળને પકડીને રહ્યો છે તે કૂવામાં ચારગતિરૂપ મોટા ચાર અજગર (સર્પ) ગચ્છુ ફાડીને રહ્યા છે પકડેલી ડાળને પણ દિવસ અને રાત્રિરૂપી ધોળો અને કાળો ઉંદર કાપી રહ્યા છે વળી તે આયુષ્યરૂપ વડવૃક્ષને કાળરૂપી હાથી ઉમેટા વાગ્યો છે તે વૃક્ષની ડાળઉપર પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયરૂપ મધપૂડામાંથી તેના ભાગીદાર સ્વજન કુટુમ્બરૂપ મક્ષિકાઓ અનેક પ્રકારની ઉપાધિરૂપ ચટકા ભરે છે તથાપિ ત્રિપયરૂપ મિદુના સ્વાદમાં તે સસારીજીવ એવો લવચાયો છે કે તેને સંત મહાત્મારૂપ વિદ્યાધર પુરુષ ધર્મરૂપી વિમાનમાં બેસાડી સ્વર્ગ વા અપવર્ગરૂપી મેહેલમાં લઈજવાને દયાભાવથી કહી રહ્યા છે તોપણ વિષયરૂપ મધપૂડામાંથી પડતા બિંદુનો સ્વાદ તે જીવ છોડી ચક્રનો નથી અને ધર્મરૂપ વિમાનમાં બેસી ચક્રનો નથી તેને તે સ્વાદમાં કાળરૂપ હાથી આયુષ્યરૂપ વડવૃક્ષને ઉપાડી નાખે ત્યારે સસારીજીવ ચારગતિરૂપ જે અજગરો છે તેમાંથી એકના મુખમાં પડી રીખાશે આવી રીતે આ જીવને અનતકાળ થયાં તેથી તેનાં ને તેનાં અનત મરણુ પણ થયાં છે તોપણ તે બિંદુનો સ્વાદ હજી સુધી યોરી ગયેલો નથી તે આશ્ચર્ય છે ૩૮

*ઈંદ્રિયાધિન ઉપર સત્યક્રીંદાં કથા.

૧ ભરતદેવમાં વિશાલાનગરમાં ચેડા નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે પરમ જ્ઞાનધર્મી હતા, તેમને સાતપુત્રીઓમાં સુજ્યેષ્ઠા તથા ચેલણા એવે નામે બે પુત્રીઓ હતી. તેને માંડોમાંડે ઘણા સ્નેહ હતો. જેમ કે શયન, લોજન, સ્નાન, દાન સર્વ એકઠાં કરે. તે ગામમાં કોઈ પરિવ્રાજિકા આવીને પોતાના શૌચમૂલ ધર્મનાં વખાણ કરતી હતી. એકદા તે પરિવ્રાજિકા કન્યાના અંતઃપુરમાં ગઈ. ત્યાં તેને સુજ્યેષ્ઠાએ વાદ કરી જીતી નિલંબીને કાઢાડી મૂકી, તે વખતે પરિવ્રાજિકાએ શોષ કરીને એવો નિશ્ચય કર્યો કે એ બાલિકાને હું મહોટા સંકટમાં નાખું! જેથી મહાઈં વૈર વળી આવે. એમ જિંતવી પછી સુજ્યેષ્ઠાનું રૂપ પાટીયામાંડે તાદશ ચિતરાવ્યું. તે રૂપ શ્રેણિક રાજાને જઈ દેખાડ્યું. તે જોઈ શ્રેણિક રાજાએ કામવિહ્વલ થઈને ચેડારાજા ઉપર હૂત મોકલી કન્યાની માગણી કરાવી, પણ ચેડારાજાએ માગણી સ્વીકારી નહિ.

ત્યારે અભયકુમાર પોતે શ્રેણિકરાજાનું તાદશરૂપ પટ્ટઉપર ચિત્રાવી તે લઈ વિશાલા નગરીમાં આવીને અંતઃપુરની પાસે સુગંધી વસ્તુની દુકાન માંડી બેઠા. જ્યારે અંતઃપુરમાંથી સુજ્યેષ્ઠાની દાસી સુગંધી વસ્તુ લેવા આવે, ત્યારે તેને બહુમૂલી વસ્તુ અલ્પમૂલ્યે આપે. અને તે દાસીને શ્રેણિક રાજાનું રૂપ પણ દેખાડે. દાસીએ રૂપને વખાણતાં સુજ્યેષ્ઠાની આગલ વાત કરી અને તે રૂપ મંગાવી સુજ્યેષ્ઠાને દેખાડ્યું. તે જોઈ મોહ પામીને એકાંતે શ્રેણિક રાજા ઉપર તે રાગિણી થઈ. તે વાત અભયકુમારે જાણીને એક સુરંગ ખોદાવી તે માંડેથી શ્રેણિકને તેડાવ્યો, તેની આગલ સુજ્યેષ્ઠા પણ આવી. પછી એટલામાં સુજ્યેષ્ઠા આભરણ લેવા પાછી ગઈ, એટલામાં સુજ્યેષ્ઠાને લેવા સાડુ ચેલણા તે સુરંગમાં આવીને રાજા શ્રેણિક આગલ ઉભી રહી. રાજા તેનેજ સુજ્યેષ્ઠા જાણી તત્કાલ ઘોડાઉપર ચડાવીને આવતો થયો.

પાછળથી સુજ્યેષ્ઠા પણ આભરણનો કરંડીયો લઈ સુરંગમાં આવી, શ્રેણિક રાજાને લેવા લાગી પણ રાજાને ચેલણા સહિત દીઠો નહિ, તેવારે પોકાર કર્યો, તે ચેડારાજાએ સાંભળ્યો, અને તે મદદ કરવા ઘોડયો. તેને સુરંગમાંડે શ્રેણિકરાજાએ આવતો દીઠો, તે વખતે સુલસાના બત્રીશ પુત્ર આવી ઉભા રહ્યા. રાજા શ્રેણિક ચેલણાને લઈ નીકળી ગયો. ચેડારાજાએ એક બાણ માર્યું તે વાગવાથી પુત્ર પડી ગયા. સમુદાયકર્મ લાગ્યું. પછી સુજ્યેષ્ઠાએ વિચાર્યું જે મેં

દેશક મહાત્માતરીકે વક્તાપણું બતાવી શકે છે, તેઓ પ્રતિ કહીશ કે, તમે બોલવામા જે શોર્થ બતાવો છો- તેથી દરમિે ભાગે પણ ચાલવામા શોર્થ દર્શાવો તો જરૂર થોડાક માસોમા પ્રભુપદ પ્રાપ્ત કરવાને, ત્કમને જરા પણ વાર લાગે તેમ નથી જ્યારે ત્હેવો પ્રયત્ન આદરવાને આપણે બધા સચક્રત યર્થશુ ત્હારે એક સાહેબે કહેલું “હિન્દુસ્થાનના સેક્ટે પચાણું ટકા માણસો એવા છે કે તેઓ બોલી જાણે છે તેણુ ચાલી જાણતા નથી” એ વાક્ય જોડુ પાડવાને આપણને જરાપણુ વાર લાગવાની નથી કારણકે કાળા માથાનું માનવી શુ ન કરી શકે! તે કહેવાયજ નાહ

અખુટ દ્રવ્યથી ભરપૂર હોય પણ તેપર અત્યંત વજનયુક્ત શિલા ઢોકેલી હોય ને તે ભોયરાની કોઇને ખબર ન હોય તો તેમા અગણિત દ્રવ્ય હોવા છતા તેના અજાજનોને તે કશા કામનું નથી, ત્હેવી રીતે પ્રત્યેક મનુષ્યનું આન્તર મન એ અખુટ જ્ઞાનનો ભંડાર છે, પણ અજિત બાહ્ય મનની સત્તા નીચે આ ભંડાર સદાકાળ દુકાયલી રહે છે જ્હારે આમજ છે તો જ્હાસુધી બાહ્યમનને કબજે કરવા પ્રયત્ન કીધો નથી ત્હાસુધી આન્તર મનના અખુટ જ્ઞાનનો ભંડાર સ્વાનુભવમા લેઈ ચકાય તેમ નથી કારણ કે જે ગૃહમા સ્ત્રી પુરૂષ એકજ સ્વભાવના હોતા નથી તેઓ સુખી છુ ઠગી શુભારી શકતા નથી, ત્હેવીજ રીતે બાહ્ય મને અચાગનો હોદ્દો ધારણ કીધો નથી ત્હાસુધી આન્તર મનને ત્હેણુ ધવાને વારજ લાગવાની! કારણ કે શિક્ષક પોતે જ્ઞાતા હોય તોજ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ત્હેવા બતાવી શકે છે પણ અજ શિક્ષકો પોતાના શિષ્યોને ત્હેવા બતાવી શકતા નથી

જ્હારે બાહ્યમન અને આન્તરમન બન્ને એકજ પ્રકારના કાર્યો કરવા શક્તિવાન થાય છે, ત્હારે સ પૂર્ણ દેવીબળ પ્રાપ્ત થયા શિવાય રહેતું નથી પ્રત્યેક કાર્યારંભ બાહ્યમનના વિચાર કાર્યશિવાય થતો નથી. જ્યારે બાહ્યમન વિચારવડે કાર્યારંભ કરે છે, ત્હારે આન્તરમન ત્હેને પુષ્ટિ આપી કાર્ય ક્ષણે બંધિય હેવાલ નક્કી કરે છે

જ્હારે વિચાર ઉત્પન્ન કરવાનું અને તેનું બંધિય ક્ષણ નક્કી કરવાનું એમ બન્ને કાર્ય આન્તર મનજ કાર્યો કરે છે, અને બાહ્યમન સ્વસ્થપણે બેસી રહે છે ત્હારે ગાડાઈના ચિન્હો જણાય છે

બાહ્યમનના વિચારોને પુષ્ટિ આપવામાટે પ્રત્યેક મનુષ્યને આતરમન છે, પણ જ્યાસુધી તેને સલાહ પૂછવાનું ભૂલી જવામા આવે છે, ત્યાસુધી ભૂલનારને પોતાનેજ શોષણું પડે છે

ધણા વિદ્વાનો પોતે અજવાઉપરાત જે અમૂલ્ય લખાણ આપણી સમક્ષ

હાલ મૂકી ગયા છે, તે પણ તેમના આન્તર મનની ઉમદા સલાહવડેજ લખી શક્યા હતા.

મન एव मनुष्याणां कारणं सुखदुःखयोः ॥

ઘણીક ખાખતે સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે:-મનનો તનસાથે આઠા સંબંધ છે; તે એટલેસુધી કે મન જેવા વિચારો કરે છે, તેવાજ ફેરફારો શરૂરમાં થયા કરે છે. તેનો પુરાવો આપવાને નીચેનું લખાણુ તે એ કે ત્હમે સદાકાળ તન્દુરસ્ત જીવવા ગુજરવા વિચાર ધરાવતા હોવ તો કદીપણુ રોગી વિચારોને ત્હમારા આન્તરમન ઉપર સ્વાભિવચી સ્વચ્છંદીપણે વર્તવા દેશો નહિ; પણુ પ્રતિદિન આરોગ્યનુંજ જ્ઞાન કરાવતા વિચારોનું ચિંતન કર્યા કરવો.

જે મને નક્કી કર્યું કે અમુક દરદઉપર અમુક વૈદ યા ડોક્ટરની અમુકજ દવા ફાયદો કરશે તો તેજ દવા આજ કરે તોજ તે દ-દથી વિમુક્ત થવાનો. પણુ જો તે શિવાય હજારો વૈદરાજોની ખરી જડી પુટ્ટીઓ દર્દને નિર્મૂળ કરવાને વાપરો તો તે અશક્તજ જાણવી.

દિવસે ઉદ્ભવેલા વિષયી વિચારોનો કંઈક ભાગ સ્મરણમાં રહી તેની અસર આન્તર મન ઉપર થઈ રાત્રે આંખોહુળ ચિતારૂપી સ્વપ્ન આવે છે. ને વીર્યસ્રાવ નિયજે છે. માટે દિનપ્રતિદિન વિષયી વૃત્તિઓથી અલગ રહેશો તો કદી વિર્યસ્રાવની ઉપાધિ વેઠવી પડશે નહિ.

વાંચક! બાહ્યમન અને આન્તર મન ઉપર સત્તાધીશ થઈ ત્હમારા સફકાર્યોના રસ્તા ત્હમારા હાથે ખોજો એટલું કહી આ લેખને પૂર્ણાહુતિ આપીશું. અસ્તુ !
(બાહ્યમનનું તોજ્ઞાન)

*ખરેખર એ મન એકાદ ન્હાના અજ્ઞાન બાળક જેવુંજ છે. ન્હાનું, તોજ્ઞાની છોકરું જેમ રડીને એક રમકડું લેછે, તરતજ તેને મૂકી દઈ બીજું ઉપાડે છે, પગમાં તેની પણુ એજ દશા કરીને ત્રીજાની ઇચ્છા કરે છે ! દૂધ અને ભાત એકઠા કરે છે, એકઠા થયા પછી તેને જૂદા કરી દેવાની હઠ લેછે ! પોતાને હાથેજ એકાદ રમકડું ભાંગી-ફેડી તેના કકડા કર્યાપછી તેનેજ પાછું સાંભું કરી દેવાનું અનિવાર્ય તોજ્ઞાન મચાવે છે; સમજાવ્યું સમજાવ્યું નથી; બીજું એવું રમકડું લાવી આપતાં પણુ શાંત થતું નથી, ખસ, એને તો પેલું ભાંગેલુંજ સાંભું કરવું છે ! મનની પણુ એજ દશા છે. તે એક વસ્તુ છોડી બીજાને ઉપાડે છે, બીજા હજી હાથમાં નથી આવી ત્યાં તો ત્રીજાપર વૃત્તિ દોડાવે છે ! એક ફેંકે છે, બીજું ફેંકે છે, અને એવી મનમાની ભાંગફેંક કર્યા પછી તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતું માથાં પીટે છે.

“ એ મેળવ્યા પછી તેનું કેવા યત્નથી રક્ષણ કરીશ, કેવા કેવા આત-
 હથી તેનો ઉપલોગ કરીશ, જે વિના એક ઘડી પણ છવાતુ નથી, તેને કેવા
 છવના જોખમે જાળવી રાખીશ, અરે! એક પણ પણ વિષુદ્ધી પડવા નહિ દઈ,
 આટલો મમય તો તેના અભાવે આશ્ચર્ય ઠેમ હશે એ એક આશ્ચર્ય છે! મળ્યા
 પછી મગ્તા પણ જુદી નહિ કહ ” આની આવી અનેક વિચારમાળામા અટ
 વાતું એજ મન મહાપરિશ્રમે અને મહાન લોભે એ હૃદયમય વસ્તુને પ્રાપ્ત
 કર્યા પછી કિચિત્ કાળમાજ તેનાથી ધનર્ષ રહે છે એકવાગ મળી એટલે ડા-
 ડાજ સમયમા તે અતિ સામાન્ય તુરુ જેવીજ તેને જણાય છે, એ કેટલુ બધુ
 આશ્ચર્ય? હથિયાળના ઉતરી ગયેલા પાણીની પેઠે, પાણીના વહી ગયેલા કેડાની
 પેઠે, પ્રાણીના પ્રાણુ જવા પછી પડી રહેલા મૃતશરીરની પેઠે, એ વસ્તુ હા
 થમા આવતાજ પ્રાણિની પ્રાણ ઈચ્છામાથી આતુરતાતું પાણી ઉડી જતા, પ્રાપ્ત
 વસ્તુને મોહ-આદર-ત્ષેની કિંમત અને એ સર્વતુ કુતુહલ શાન્ત થાય છે!
 મોહ ઉતરી જતા કિંમત ધટી જાય છે! ક્રુથી હીગળ્થી જેવી કિંમતી જણાતી
 વસ્તુ ડરગત થતા કાચના કટકાંની કોડીની થઈ પડે છે! એટલુજ નહિ
 પણ સર્વ પ્રતિજ્ઞાઓને પાણીમા પલાળતી માનસિક ચચળતાના એ મહા
 યત્ને મેળવેલી વસ્તુને પણ એવીજ રીતે આગળ એકઠી ઠેકેલી અને પાછળથી
 નકામી ઠેકેલી બીજી ખૂલે પડેલી નિર્માલ્ય વસ્તુઓમા લેખવી દેટે! તેને
 એકાદ અધારા ખૂણામા ધકેલી દેછે, જ્યાં પાણુ ત્ષેરું અમણુ ઠરવાનો અવનય
 પણ ઓછો હોય છે! એ અમૂલ્ય વસ્તુની આવી ગતિ ચનાજ પળવાગમા ટોઈ
 બીજી વસ્તુને માટે એવોજ બળવાન આતુ મોહ જગૃત થાય છે! એકને મૂકી
 ને તુગત ત્યાંથી ઉતરેલી મનની નજર બીજી નવી વાત ઉપર દોટ છે! હાયકે
 મન! આ પ્રમાણે અનત ઘણાકની કેટલી બધી અનત વસ્તુઓઉપર નજ
 દોડાવી? ડટલી બધી મેળવી અને ફેકી દીધી? તોપણ તને કદિ તૃપ્તિ મ
 જીજ નહિ! મનના પ્રેરેલા આવા નાશકાગ્ર મોહમાર્ગમા મગ્તો પડડાતો
 મનુષ્ય વાગિને વૃથા વલોવી વલોવીને માનવજીવનનો અમૂલ્ય વળત ગુમાવી
 છે પરિણામશૂન્ય પુરુષાર્થમાજ-નિષ્કળ યત્નમાજ તેનું આપુ આયુષ્ય વહી જા
 છે, અને જેને યુખ મમજને પ્રાપ્ત કરવાના તગ્કડીયા મારે છે, તે તો મૂગજ
 જની પેઠે, ભૂતના ભડકાની પેઠે ફરતું ફરવ નાસતું ફરે છે! જે વસ્તુને મેળ
 વવા પોતાનો અમૂલ્ય અવતાગ અર્પણુ કરે છે, તેની માત્ર છાયાજ હાયમા આ
 છે અને એ છાયામા ધૂમાડાના બાચકા ભરતા ખાલીના ખાલી ગેલા હાયક
 રફ નજર કરતો-પથાર્તાપ કતો-નિપાયા ભરતો છેલ્લા ક્યકા સાંવ આ જગ
 તને છેડી સવામ કનીને, “ વાધી મુક આયો એ પગગ હાય જયગા’

અમૂલ્ય વાક્યનાં સત્યને અનુભવમાં ઉતારીને, પસારેલી ખાલી હુથેળી જગતને ખતાવતો બીજો કહેતો હોય કે, 'ભાઈઓ! ચેતો, અને આ અમૂલ્ય જીવનનું જે માર્ગમાં સાર્થક થવાનું છે, તે ધર્મમાર્ગનું ગ્રહણ કરો. નહિ તો એક દિવસ તમને પણ આમ મારીજ પેઠે પશ્ચાન્તાપ કરી ખાલી હાથે પાછા વળવું પડશે ! જગતનાં નાશવંત-ક્ષણિક-ભાસમાત્ર સુખસાધનમાં તમારું કંઈ નહિ વળશે. એ સુખ, એ સંસાર અને તહેના સ્નેહસંગંધ નથી કોઈના થયા અને નહિ કોઈના થાય, માટે એ મોહબળમાંથી છૂટાય એવા ઉપાય કરીને શ્રીપ્રભુનું શરણુ સેવો, સ્વધર્મનું પાલન કરો, પરમાર્થમાં પ્રાણુર્પણુ કરો તોજ આ અમૂલ્ય અવસરનું સાર્થક થશે. મનુષ્યનું મન આપું અનિશ્ચિત અને ચલ છે.

મનને સરી જવાના કંચન અને કામિની એ બે મહોટા ઢાળાવ છે. એ બેમાં રૂપના મોહથી મનને અનિવાર્ય આકર્ષનારી કામિની એ મુખ્ય-ભયંકર ખાડ છે; જેણે ધ્રુહા અને શંકર સરખા, તેમજ વિશ્વામિત્ર અને પરાશર સરખા પુરૂષોનાં મનને પણ સ્થિર રહેવા દીધાં નથી, ત્યાં સામાન્ય મનુષ્યોનાં નિર્બળ મન અનાયાસે ફસી પડે એ સ્વાભાવિકજ છે. એથીજ શાસ્ત્રકાર લખી ગયા છે કે—

વિશ્વામિત્રપરાશરમ્ભૃતયો વાતામ્બુપર્ણાશના ।

તેડપિ સ્ત્રી મુખપંકજં સુલલિતં દૃષ્ટ્વૈવ મોહં ગતાઃ ॥

શાલ્યન્નં સઘૃતં પયોદધિયુતં મુંજંતિ યે માનવા-

સ્તેષામિન્દ્રિયનિગ્રહો યદિ ભવેદ્વિધ્યસ્તરેત્સાગરે ॥

એથીજ સૃષ્ટિમાં માનવ જાતિની સેંકડે નવાણું વ્યક્તિ-પ્રાયઃ સોએ સો જીવોનાં મન કામમાં, મોહમાં અને રૂપતૃષ્ણામાં ફસ્યાં જ રહે છે. સ્ત્રી અને પુવર્ણુ એ બે પદાર્થો મનમત્સ્યને મીઠો ગળ ખતાવી, તુરત જાળમાં ફસાવી એ ફાંસાદ્વારા જીવાત્માને તરફડાવીને મારી નાંખે છે. આ ભયંકર ખાડમાંથી મનને ખચાવી સ્થિર રાખવું હોય તો, તેનો સરલ ઉપાય એજ છે કે, મનને એ ભયંકર ખાડની નજીક જ જવા ન દેવું. કાંટાવાળા માર્ગનો આગળથી જ યાગ કરી દઢ નિશ્ચય અને યત્નપૂર્વક તેનાથી દૂર રહેવું. સમીપ જવાનું અંધ પ્રયુ ત્યાં સંકટ કે ભયનો સંભવ પણ નથી. આ પ્રમાણે મોહના આકર્ષણ-માંથી મનને ખચાવનારૂં-ભયંકર ભવરોગનું તત્કાળ નિવારણુ કરનારૂં સંસર્ગ-ચ-રેત્સાગ અર્થાત્ સંગત્સાગ જેવું બીજું કોઈ રામખાણુ ઔષધ જ નથી. માટે ત્યાં ત્યાં જીવનમોહિની સ્ત્રીજાતિનાં સુંદર મુખનું દર્શન થતું હોય, તેના ક-કંઠણુનો ખાણુખાણુટ અથવા ચરણુનૃપુરનો જાણુજાણુટ પણ કાને પડતો

હોય, એ ડાકિનીના વળગાડ જેવી તેની છાયા, તેનો ઝોળો આખે જણાતો હોય, ન્યા તેના પ્રસ્વેદની ગંધ પણ નાકને પહોચતી હોય અથવા તેનો અ-
 ટપ વિચાર પણ જે જે સ્થાનમા-વાતાવરણમા તરવરતો હૃદયને સ્પર્શ કરી શ-
 ક્તો હોય, ત્યાથી દૃઢતાપૂર્વક દૂર રહેવું વાઘ કે સિંહની ગંધ આવતા ગાય,
 ઘોડા વગેરે પશુઓ જેમ પાછા હઠી દૂર નાસે છે, તેમ વિનાશમાથી બચવા-
 ની ઇચ્છાવાળો અજીત જીવાત્મા પણ ઉપરના સર્વ સ્થાન અને સર્ગજન્ય
 સ્વપ્નાઓને માત્ર લાયના નહિ, પણ સાક્ષાત્ વિનાગના સ્થાન મ્હમજીને તુરત
 તેનો ત્યાગ કરવાથી જ પોતાના ઝોજનને ટકાવી શકે છે ગ્રહાપિપાસુ પ્રચક
 આમુડા જેમ ખડ્ગ હાથમા ધારણ કરી અનંત રક્તપીજને રણમા રગદોળી
 તેના લોહીનું પાન કરતી ખડખડાટ હસી રહી છે, અનંત રાક્ષસેનાનો પણ
 એક નયનપલકાદે પરાજય ઠગી રહી છે, તેમ સાક્ષાત્ મહામાયાનો અવતાજી-
 ભક્તિ પણ મોહક અટગ હાથમા ધારણ કરી, પશુવૃત્તિપાત્રણ પામર જીવોને
 પીલી, નિશોવી, તેના ઉપર જય ઠગી હાસ્યપૂર્વક તેનું લોહી પીવામા પાછી
 હકતી નથી માત્ર સ્વપ્નમા પણ સગદોષથી સાક્ષાત્ કરનારા નિર્ગળ જીવા-
 ત્માનું સત્યાનાશ કાઢયા વગર રહેતી નથી ત્યારે સમક્ષ વ્યવહારમા દિવમ રાત
 મમર્ગ એવનારાને મોહનિશો અઠાવવાની, આવાગમનના શીશામા ઉતાગવાની
 એ મહાશક્તિને શી વાર લાગે ? એટલામાટેજ શાસ્ત્રો ટાલ વગાડી, ઉંધમાથી
 જગાડી જીવાત્માને માવધાન કરતા આદેશ આપી રહ્યા છે કે -

તપ્તાગારસમા નારી વૃતકુમ્ભસમઃ પુમાન્ ।
 તસ્માત્પુરુષ ચ નારી ચ નૈકત્ર સ્થાપયેદ્ વૃથઃ ॥

નીતિકાર કહે છે —નારી ધગધગતા અગારા જેવી છે પુરૂષહૃદય ધીના
 ઘડા જેવું છે અનેને પાસે રાખવાથી ધી પીગળ્યા વગર રહે નહિ એ કુદર-
 તનો કાયદો જ છે માટે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે એ દેવતા
 અને દારૂને કદિપણ એક માથે ન ગણવા વળી જીવે ઠેકાણે પણ કહ્યું છે કે -

એ કામનેજ પ્રતાપે પ્રાય ઘેર ઘેર વેરઝેર, ઠગાઈ, લડાઈ, નળળાઈ અને
 આળમાઈએ ઘેરો ઘાટ્યો છે મનુષ્ય તોપના ગોળાથી, તીર તરવાર કે કટારના
 ધાથી, ઝોમ્મ અથવા ડાઈનામાઈટના ઉત્કાપાતમાથી વળતે ભાગ્યબળે બચી જાય
 છે, પણ જળસ્થળવ્યાપી મદન મહાગજના મારથી-કામદેવના બાણથી તો કરો
 ડમા દોષકેજળ ગચી, પોતાનું શાશ્વત કલ્યાણ સાધીને ઉભય લોકને જીતી શકે
 છે બાકી તો વિશાળ જનસમુદાય તો એ ઝેરી બાણથી ઘાયલ થઇને આ સ
 સારસાગરમા ગોચા ખાતા ડુબતો મરતો જન્મમરણની રેટમાળમા-વટોળીઆમ્

થવાને કે બુઝાઈ જવાને બદલે વૃદ્ધિનેજ પામે છે. આ સિદ્ધાન્ત—આ સત્ય—આ શાસ્ત્રવચનનું મૂલ્ય આગમના આર્યધર્મવીરોથી કાંઈ અબાણ્યું નહોતું; એથી તેઓ વિષયના ચિન્તનને પણ મહાદોષરૂપ ગણીને બિલકુલ અવકાશ હેતા નહિ. દિવસ રાત અભ્યાસ કરતાં અવકાશ મળે ત્યારે પ્રણવનો ઝપ કરતા. રાત્રિમાં બ્યારે આલસ્યનું પ્રાબલ્ય વધે અને નિદ્રાના સંદેશા આવવા લાગે ત્યારેજ પ-થારીપર પડતા અને પડ્યા કે તુરત શાન્ત ચિત્તથી સુષુપ્તિમાં લીન થઈ જતા. એ નિદ્રા પણ દિવસના પૂરતા પરિશ્રમને લીધે સ્વપ્નશૂન્ય, શાન્ત અને સુખરૂપ આવતી. રાત્રિના બે કલાક બાકી હોય ત્યાં તેઓ પથારીનો પરિત્યાગ કરીને ભગવદ્ભજન, અધ્યયન અથવા શ્રીઈષ્ટસ્મરણમાં ચિત્તને પરોવી હેતા. ત્યારપછી શૌચ, સ્નાનાદિ નિત્યકર્મોથી પરવારી પાછા પોતાના સ્વાધ્યાયમાં ભેડાતા. અલ્પ આહાર અને અલ્પનિદ્રાનું મુખ્ય પ્રયોજન એજ છે કે, તેથી આલસ્ય-પ્રમાદ-બેચેની-બોટી વાસનાઓ-કુતર્ક કે નિદ્રાકાલે સ્વપ્નાઓ નથી આવતાં. અધિક સૂનારા ઉંઘણસીને તેમજ પ્રાતઃકાળમાં સૂઈ રહેનારા આજસુને અવશ્ય ખરાબ સ્વપ્ને આવે છે. વધારે નિદ્રા, કરવાથી જડ-સ્થૂળ શરીરમાં સૂક્ષ્મ શરીર શાન્ત રહી શકતું નથી; તેથી તેમાં મન અનેક તર્કવિતર્કનાં બળાં ગુંથવાનું કરોળી-આનું કામ ચાલુ કરે છે. હૃદયમાં ભ્રમનું વૃક્ષ ઉભું થાય છે. માટે બેલા ઉઠી શૌચાદિથી પરવારી, પોતાના કાર્યમાં લક્ષ લગાવે છે. ખરાબ-વિષયવર્ધક પ્રાણી પદાર્થો તરફ નજર કરતા નથી, તેવો વિચાર કરતા નથી, તેવી વાતો સાંભળતા નથી. વૃત્તિ કે સ્મૃતિને એ દિશામાં કદિપણુ દોડાવતા નથી, પરંતુ નિરંતર બ્રહ્મના ધ્યાનમાંજ મગ્ન રહ્યા કરે છે; તેમને કામ ક્યાંથી સ્પર્શી શકે? મોહ કેમ ભભાવી શકે? માયા શું સતાવી શકે? અને સ્વપ્નસૃષ્ટિનું મૃગબલ કેમ ડુબાવી શકે?

આવાં ઉચ્ચ મનોબળ, પવિત્ર વર્તન અને સંસર્ગપરિત્યાગના બળથીજ આર્ય બ્રહ્મચારીઓ જગત્ની બબરમાં ભારતની કિમત કોહીનુર જેવી કરાવી ગયા છે. આવા માર્ગના અવલંબનથીજ તેઓ નવનિધિ અને અષ્ટસિદ્ધિ મેળવી ચુક્યા છે. આવાં અવિચલિત વ્રત નિયમથીજ ભગવાન તીર્થકરો, આર્યશાસ્ત્રકાર, દર્શનકાર અને સ્મૃતિકાર, ગૌતમ, કણ્વાદ, પતંજલિ, વ્યાસ, વાલ્મીકિ આદિ મહાન્ ઋષિઓ, વેદાંતપ્રચારક શંકરાચાર્ય અને ઐત્તર્યપ્રચારક કપિલમુનિ-ગૌતમ બુદ્ધ, એવાજ ઉચ્ચવર્તનવાળા હેમચંદ્ર સૂરિ, બલભદ્ર સૂરિ કે જયવિજય આ જગતમાં શાશ્વત જય મેળવીને ધર્મના પવિત્ર માર્ગને પોતાની નિર્મળ પ્રભાથી પ્રકાશિત કરી ગયા છે. અને એજ માર્ગ છે કે જેના અવલંબન અને નિરંતરણમાંજ ભારતનો પુનરુદ્ધાર-તેના ધર્મોનો જીર્ણોદ્ધાર, તેના બાળકોનું

પુનરુજ્જીવન અને તેના જ્ઞાનનો પુન પચ્છિકા સમભાવે મમાર્થ રહો છે આજે એ મનોનિશ્ચયવિના હિંદુનું બહાણ અચ્ચિરતાના મહાસાગરના ઝોકા ખાતુ, વૃત્તિવાયુના વટોળિયાપર સ્ફુટીને વિષયની ઝાઝીમા અદ્ય ખાતુ, અધર્મના વિનાશકારક ખગળાપર અથડાવા લાગ્યું છે ધરોધક લાગતી પવનની ઝડીઓથી મખત પત્થરના વધાને સખત ખરકના ઘડાગ નીકળેલા જડખાઓમા એ બહાણ પછડાય છે, અથડાય છે તેના પાટીઆઓ એક પછી એક લાગીને ખમી જવા લાગ્યા છે તેમા થઇને પાણીના તોફાની મોલનો વહાણુમા ધમવા લાગ્યા છે અને મૃત્યુશય્યાપર પડેલા મનુષ્યની હેઠે એ વહાણુ પણ "ઓ હુબુ ! ઓ ચાચુ !" થઇ ગયું છે આત્મપ્રિય, ધર્મપ્રિય, શ્રદ્ધાપ્રિય પ્રવામી વીગઓ ! એ ભરદ્વારેયે રૂબતા વહાણુને જો બચાવવુ હોય અને આ ભવમાગરને પેલેપાર જો સહિસલામત ઉત્તરુ હોય, તો ઉપર દર્શાવેલા માર્ગમાથી નિશ્ચયના નવા પાટી આ સશ્રદ્ધી આ તમારા અસ્તવ્યસ્ત થતા વહાણુને જટો, તેને દૃઢ અને મજબુત એવા સચમના ખીલા લગાવો સગપચિત્સાગના તેની જન્ને ઝાજીએ ત્રાળાના પત્રા છેક તળીઆ સુધી ઠોકી દો અને શ્રદ્ધાના શઢ સ્ફુટાવીને પશ્ચિમ છેડી પૂર્વ દિશા તરફ આગળ વધો ખરાળાના માર્ગમાથી પાછા વળો પછી જુઓ કે ધડધડાટ ંતુ તમારૂ વહાણુ મોક્ષભ દગ્ને કિનારે વ્હુ ત્વગએ જઈ પહોચે છે ? પછી જુઓ કે, તમાગ વિજયના ડકા દિગતને લેદીને શ્રીખમાત્માના અણુસુધી જઈ પહોચે છે કે નહિ ?

મનોબળ વધવાનો ઉપાય

* વિજયનેજ મનની દષ્ટિથી જોયા કરવા છતા, પૂર્વે અવવા પૂર્વજન્મમા સેવલા ઝાઈ અયોગ્ય વિચારના કૃણરૂપે પ્રમગે હુ ખ આવી પરતુ વચિત્ જોવામા આવે છે, તેથી વિજયને જોયા કરનારે, ભવિષ્યમા હુ ખના અનુમાનથી સાવધાનતા એવવાની અગત્ય સ્વીકારીએ તો સ્વીકારી ગઢાય, પણ આ સાવધાનતાને અને તે સાવધાનતાએ મુશ્યવેલા ઉપાયને દિવસમા મોવાગ મ્મનુષ્યમા આણવો, એ અનુમાન વેલેલા હુ ખને સત્વગ આવવાનું નિમત્રણ વગવા તુચ્ચ છે સાવધાનતાએ સૂચવેલા હુ ખના અનુમાનને મમૂળ વિસરી જવુ, એ સર્વોત્કૃષ્ટ છે, તેમ ન ંને તો પ્રાપ્ત થનાગ હુ ખના પ્રમગે શું કરવુ તેની યોજના એક વાગ ધડી કાઢી, પણ તે યોજનાને મગજના સતમા ખાતાળમા હુખાવી દેવી અને ભવિષ્યમા હુ ખ આવે તોજ તેને ઘડાગ રાકુ કાઢવા દેવી, નહિ તો તેને નિરતર હુખેલી રાખવામાજ, અર્થાત્ જુલી જવામાજ હિત છે

* * વિજયનાજ ચિત્રો મનમા ગ્ય્યા કરતે વ્યવર્તમા, સ્વપ્નમા, ગર્ધ અ

વસ્થામાં વિન્યયનેજ જોયા કરો. તમારાં મન, વાણી અને ક્રિયાને વિન્યયના વિચારોવડેજ રંગી નાંખો. પરાજન્યની કે દુઃખની કલ્પનાસરખી પણ ન કરો. બળવાન સંકલ્પથી અર્થાત્ આત્મસંયમથી દુઃખના વિચારોને તમારા મનમાં પ્રવેશવા ન દો. તમારું મન શું જોયા કરે છે, શાનું ચિત્ર રચે છે, તે સાવધાન થઈને વારંવાર જોયા કરો. જે તે રોગનું, નિર્ધનતાનું, નિષ્ફળતાનું, શુભવર્તુ ચિત્ર રચતું હોય, તે તલકાળ તે ચિત્રને પલટી નાંખી તેને સ્થાને આરોગ્યનું ઐશ્વર્યનું, વિન્યયનું અને પ્રહત્વનું ચિત્ર રચો. એકવાર આવું ચિત્ર રચીને ખેરી ન રહો, પણ પુનઃ પુનઃ રચો. તમારા મનમાં તમે રચેલું સુખદ ચિત્ર પ્રત્યક્ષ દેખાય, તે તમને સ્વભાવસિદ્ધ થઈ જાય, ત્યાંસુધી પ્રયત્ન કાયમ રાખો. પ્રયત્નથી કાયર થાઓ નહિ. કચરાના ઢગલાવાળા અવાવરૂ ઘરને સાફ કરવાની મહેનતથી જેઓ કંટાળે છે, તેઓ ઉકરડામાંજ રહેવાને લાયક છે, પણ સ્વચ્છ ઘરમાં રહેવાને લાયક નથી.

* * જેના ઉપર તમે તમારી ઇષ્ટતા સ્થાપો છો, જે વસ્તુને તમે તમારું ક્ષેત્ર કરો છો, તે વસ્તુની પાસે અને પાસે તમે આવતા જાઓ છો, અથવા તે વસ્તુ તમારી પાસે આવતી જાય છે. આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. વિન્યયપ્રતિ દષ્ટિ સ્થાપતાં તમે વિન્યયની સમીપ જતા જાઓ છો, અથવા વિન્યય તમારી પાસે આવતો જાય છે.

* * દર્શન એ સર્જન છે, એ સૂત્રને કદી વિસરશો નહિ. જે તમારે જોઈતું હોય તેને જોયા કરો, એજ ટુંકોને ટચ વિન્યયનો ઉપાય છે. જે ન જોઈતું હોય તેને કદીજ જોતા નહિ. જગતનો મોટો ભાગ આખો દિવસ આમજ કરે છે; અને દુઃખી રહે છે. દુઃખને ટાળવાનો અને સુખને મેળવવાનો ઉપાય હવે કોઈને પૂછવા જતા નહિ. સિદ્ધેશ્વર ઘંટનાદ કરીને કહે છે કે દર્શન એજ સર્જન છે. તમને તે સાંભળાય છે? અને સમજાય છે? હા; તો આ ક્ષણથીજ આચારમાં મૂકો. કારણ કે સાંભળવાથી થતાં ફળકરતાં, સમજવાનું ફળ હજારગણું વધારે છે, અને સમજવાના ફળકરતાં આચારમાં મૂકવાનું ફળ લાખગણું અધિક છે.

* * રણભૂમિમાં જ્યાં શસ્ત્રો ઉછળે છે, ત્યાં જતાં અથવા અંધારામાં જતાં જેઓ પાછી પાની કરે છે તેઓજ માત્ર કાયર, ખીકણ કે ખાયલા છે, એમ કંઈ નથી; પરંતુ પોતાને જે ખરું ભાસે છે, તે કરતાં, અથવા જે વિચારો પોતાને સાચા જણાય છે, તે ખીલના આગળ જણાવતાં જેઓ કરે છે, તેઓ પણ ખીકણ અને ખાયલાજ છે. પોતાને જણાવતું સાચું કરવાની અને કહેવાની જેનામાં હિંમત નથી તેનાથી ઉન્નતિ હજાર હાથ છેટે રહે છે.

* * મનુષ્ય સમુદાયમાથી કેટલાક મનુષ્યો વ્યવહારરૂપે જ્ઞાના વૃક્ષોને ઉગાડનાર અને ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે, અને કેટલાક પરમાર્થરૂપે જ્ઞાના વૃક્ષોને ઉગાડનાર તથા ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે સિધ્ધેશ્વરના મદિરનો ઘટાનાદ મુખ્યત્વે કરીને પારમાર્થિક ખેડુતો અર્થે છે

* ૧ અક્ષય્ય સુખ અથવા શાંતિ, એ પારમાર્થિક કૃષિકર્મ (ખેતી) નું અદ્વિતીયજ્ઞ છે કર્મ ઉપાસના તથા તત્ત્વજ્ઞાનરૂપે મુદ્ધ વૃક્ષો અભ્યાસજ્ઞથી સિંચાઈ ન્યારે ફાલીપુલી મોટા થાય છે, ત્યારે તેમના ઉપર એ શાંતિરૂપ અદ્વિતીય મહા મનોહર જ્ઞાન પ્રકટે છે આ વૃક્ષોને ઉગવાનું અને ઉછેરવાનું સ્થળ સાધકની મનોભૂમિ અથવા અત કરણરૂપ ક્ષેત્ર છે

* ૨ ભૂમિમા શેપેલા વૃક્ષોને, જમીનમા રહેલું પોષણ સ પૂર્ણ અશે મળે, એ માટે કુશળ ખેડુત, સાવધાનતાથી દરરોજ જમીનમાથી ઉગી નિકળતા નકામા ઝાડઝાખરાને નિંદી નાખે છે આમ જો તે નથી કરતો તો નકામા વૃક્ષો, ચોર અને છુટારાની પેઠે જમીનનો ઘણો કસ ચુસી જાય છે અને નામના વૃક્ષ ભુખે મરી દુર્બળ રહે છે આમ થતા તેમના ઉપર જ્ઞાન આવતા નથી, અને ઠકાચ આવે છે તો તેમની જ્ઞાનમા ગણના કાવા જેવા તેઓ હોતા નથી

* ૩ પારમાર્થિક ખેતી કરનાર હબર ખેડુતોમાથી કેઈ વિરલ ખેડુતજ વ્યાવહારિક ખેડુતના જેવું આ નિંદણનું કાર્ય સતોષકારક ગીતે કરતો દૃષ્ટિએ પડે છે મોટા ભાગના સાધકોની મનોભૂમિમા તો ઝાડીઝાખરાનું એવું તો ગીચ વન દૃષ્ટિએ પડે છે કે ઉપાસના તથા તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેના મુકુમાર છોડ કયે સ્થળે છે, અને કેટલા મોટા થયા છે, તે તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિવાળાને પણ નજરે પડતા નથી

* ૪ ઉત્તમ સ્પદિષ્ટજ્ઞાને પ્રકટાવનાર વૃક્ષોનેજ સર્વ ઈચ્છે છે, અને તેમને યજ્ઞ કહવા જ્ઞાને પ્રકટાવનું નિરુપયોગી વૃક્ષ છે અથવા કટાવાળા ઝાંચરા મનોભૂમિમા કેટલા ઉગ્યા છે, અને નિત્ય નવા ઉગે છે, તથા તેઓએ કેટલી હાનિ કરી છે તથા નિત્ય કરે છે તેનો ચોડાજ મનુષ્યો વિચાર કરે છે

* ૫ આ નિરુપયોગી વૃક્ષ મનોભૂમિમા ઉગીને સત્ત્વ ચુગી ન લેતા હોત, અને તેમ કરીને ઉપયોગી વૃક્ષોને મનોભૂમિમાથી એણું પોષણ મળે, એવી સ્થિતિમા આણી ન મૂળતા હોત તો આ સબધમા ભુદ્ધિમાનને વિચાર કરવા જેવું ભાગ્યેજ રહેત પણ ન્યારે તેઓ તેમ કરે છે, ત્યારે તો પરમાર્થરૂપે ઉપયોગી વૃક્ષને ઉછેરનાં વિવેકી સાધકનું તે સબધી જેમ જાને તેમ સત્ત્વ વિચાર કરવાનું કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે

* * ચોતાના અત કરણમા પાછું વળીને જોનાં પ્રત્યેક મનુષ્યને, વ્યાવ

હારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ શુભ ક્રમને ન ઉત્પન્ન કરે એવા હુલ્લે વિચારો, ઇચ્છાઓ, કામનાઓ; વગેરે પ્રાતઃકાળે ન્યારથી તે બહુત થાય છે ત્યારથી તે નિદ્રા આવતાંસુષી પોતાના મનમાં પ્રકટ થયેલાં જોવામાં આવ્યાવિના ભાગ્યેજ રહેશે. આ વિચારો મનોભૂમિના સત્વગુણઉપરજ છવે છે. તેઓ પ્રકટ થઈને અંતઃકરણના ગળનો ક્ષય કર્યાજ કરે છે. ઘણા વિચાર કરવાથી મગજ થાકી જાય છે, તેનો સર્વને અનુભવ હોયજ છે. આ અનુભવ એ સિદ્ધ કરે છે કે વિચારની ક્રિયા એ મગજના ગળનો ક્ષય કરે છે.

* * જે વિચારની ક્રિયાથી વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ શુભ ક્રમ પ્રકટે, તે ક્રિયામાં મગજના ગળનો ક્ષય થાય તે યોગ્ય છે, પરંતુ જે વિચારોનું કશુંજ શુભ ક્રમ ન હોય તેવી ક્રિયામાં મગજના ગળને વાપરી નાખવું, એના જંતું અવિચારી કૃત્ય બીજું એકે નથી. અને તોપણ હુલ્લેમાં એકાદ મનુષ્ય, પણ આ અવિચારી કૃત્યથી વેગળો રહેશે ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. સઘળાજ શય્યામાંથી ઉઠે છે ત્યારથી ગમે તેવાં વિચારો કર્યાજ કરે છે. નકામા વિચારો કરવા, નકામી વાતો કરવી, અને નકામી એટલે જેમાં કશું પણ ઉત્તમ ક્રમ નથી, એવી ક્રિયાઓ કરવી, તેમાં ગળનો ક્ષય થાય છે, એ વાતનું સ્વરૂપ, જેવું છે તેવું કોઈજ સમજતું નથી, અને સમજવા પ્રયત્ન કરતું નથી.

* * મનુષ્યને પોતાના ઉપયોગમાટે જેટલું જોઈએ તેના કરતાં અધિક મળ નિત્ય શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે; તથાપિ સેંકડો મનુષ્યો કામ કરતાં થાકી જવાની નિત્ય ફરીયાદ કરતાં જોવામાં આવે છે. કેટલાકનું એક કલાક કે એ કલાક વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક અભ્યાસ કરતાં મગજ થાકી જાય છે. તેઓ મગજની કે શરીરની નિર્બળતાની ખુસો પાડે છે. ઉપાયો કરતાં છતાં પણ ઘણાને મગજ કે શરીર બળવાન થયેલું જણાતું નથી. શી રીતે જણાય ? તેઓએ આવડતું એક દ્વાર ઉઘાડું રાખ્યું હોય છે, અને બલકનાં સેંકડો દ્વાર રાખ્યાં હોય કે. બલકનાં દ્વાર બંધ કર્યાવિના આવક થયેલી શી રીતે સમજાય ? નકામા વેચારો, અને નકામી ક્રિયાઓ, એ બલકનાં દ્વાર છે. તેમને બંધ કર્યાવિના મગજ અને શરીર બળવાન થતું નથી અને મગજ અને શરીર બળવાન થયા વેના વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક ઉત્તમ ક્રમો પ્રકટાવી શકાતાં નથી.

* * ખેતરમાંથી ઝાંખરાં વગેરે નકામા ઝાડને ઉખેડી નાંખનાર ખેડુત ઉપયોગી છોડને અધિક પોષણ મળતું ફરી, ખેવડાં બળવાન કરે છે, તેમ મનમાંથી નકામા વિચારોને કાઢી નાંખનાર મનુષ્ય, અને તેમ ફરી મનોબળના અસાધારણ ક્ષયને અટકાવનાર મનુષ્ય, પોતાની માનસિક શક્તિઓને તેઓ હો-
છે તે કરતાં એક કે બે વર્ષમાં દ્વિગુણ કે ત્રિગુણ બળવાન કરે છે.

“ * જેતગમા જેમ આખગનો ઉપયોગ નથી, તેમ મનમા નકામા વિચારનો ઉપયોગ નથી બુદ્ધિમાને તેમને ચામાટે ત્યારે મનમા રાખવા, અને મનનું સત્ત્વ ચુસાઈ જવા દેવું ?

“ * જે ઈચ્છા અને કામનાઓ આપણને ઉંચે ચઢાવતી નથી, પણ નીચે ઢાળી પાડે છે, તેને આ ક્ષણથીજ સેવવી બંધ કરો, જે વિચારવડે આપણ હૃદય અધિક ઉત્તર અને આધ્યાત્મિક ચતુ ન જણાય તે વિચારને હૃદયમા આ ક્ષણથીજ રમવા ન દો' જે કટપનાના ચિત્રો તથા જે ગઈ ગુજરી વાતો આપણને વધારે ઉચ્ચ તથા વધારે વિશુદ્ધ જીવનપ્રતિ આકર્ષતી નથી, તેમને હૃદયમા જોવાનું અને સ્મરણ કરવાનું આ ક્ષણથીજ મૂકી દો જે ઉદ્દેશો અને અભિલાષાઓ આપણી ઉત્તરિ અને અભ્યુદય સાધનાર ન હોય તેમને તત્કાળ હૃદયમાથી રજા આપો તેમણે તમારા હૃદયમા આજ સુધી રહીને તમારજ ખાઈને તમારજ ખોધ છે તમે આજે આ જાણ્યું છે મિદેશ્વરના ઘટાનાદથી તમારા કાન ઉઘાડ્યા છે સાવધાન થાઓ અયોગ્ય વિચાર અને અયોગ્ય ક્રિયારૂપી કાળા નાગને તમારા પોતાના ઓજામૂકપ દૂધને ન પાઓ, તે તમનેજ દગીને તમારા પ્રાણ હરે છે જાગૃત્ થશો, અને આ કટ્યાણુકારક ગભીર નાફ સાબળશો ? નિરૂપયોગી વિચારો અને ક્રિયાઓ મનુષ્યનું સત્ત્વ બગ અસાધારણ પ્રમાણમા હરી લે છે

“ * આ જગતમા પ્રત્યેક મનુષ્ય જેડુત છે, કારણ કે જેમ જેડુત, જમીનમાથી પોતે નક્કા કરેલી કાઈપણ વસ્તુ ઉગાડવાનો નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે, તેમ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે નક્કી કરેલું કાઈપણ ક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે

“ * જેડુત જો કુશળ નથી હોતો તો જમીનમાથી સામાન્ય પ્રકારનો પાક પણ ઉત્પન્ન નથી કરી શકતો, તેમ મનુષ્યો જો કુશળ નથી હોતા તો આ જગતમા પોતે નક્કી કરેલા ક્ષણને સામાન્ય પ્રકારે પણ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા.

શ્રુતિ-મારા અધિકારની વૃદ્ધિ મારે શી રીતે કરવી ?

સમાધાન-ઉંચા વિચારો અને ઉંચા કર્મો મનુષ્યના અધિકારને ઉંચો કરે છે આપણે આપણો અધિકાર ઉંચો કરવો હોય તો જે અધિકારમા આપણે હોઈએ તેથી ચઢતા પ્રકારના વિચારો અને કર્મો કરવા માડવા તેમ યતા યોગે કાળે આપણે ઉંચા અધિકારમા આવવાના વગી તે અધિકારથી ચઢી

કુટલાક મનનો ઉચ્ચો અધિકાર થવાથી જે માનસસુખનો અનુભવ થાય છે, તેનેજ માટે મનનો અધિકાર વધારવાનો પ્રયત્ન કરનારા હોય છે સમારના વિષયસુખો મેળવવાને માટેજ જેઓ વિદ્યાકળાના અભ્યાસવડે પોતાની માનસિક શક્તિઓને ડેળવે છે, તેઓ પ્રથમ વર્ગના છે, અને સમારના સુખો મગો અથવા ન મગો, તોપણ વિદ્યાકળાના અભ્યાસથી પ્રાપ્ત થતા માનસઆનંદને માટેજ જેઓ વિદ્યાકળાના અભ્યાસમા લીન રહે છે, તેઓ બીજા પ્રકારના છે આ બીજા પ્રકારના મનુષ્યો પ્રથમ પ્રકારના મનુષ્યો કરતા ચઢીબાતા છે પ્રથમ પ્રકારના મનુષ્યોને વિદ્યાકળાના અભ્યાસના અતમા વિષયસુખો મળે છે, એટલે તેઓ તે સુખોમાજ ડુબી જાય છે તેમનો વિદ્યાકળા ઉપરનો પ્રેમ છુટી જાય છે વિષયસુખો પ્રાપ્ત થયા પૂર્વે જેટલો માનસઅધિકાર તેમણે મેળવ્યો હોય છે, તેમા પછીથી તેઓ કઈપણ વૃદ્ધિ કરતા નથી બીજા પ્રકારના મનુષ્યો તેથી જુદાજ પ્રકારના હોય છે વિષયસુખો મળતા છતા, તેઓ તેમા લુપ્ત થતા નથી તેના મોહથી અધ થઈ, વિદ્યાકળાનું પોતાનું પ્રિય વ્યમન તેઓ ત્યજતા નથી, પણ પ્રતિદિન તેમા આગળ ને આગળ વધ્યાજ જાય છે વિદ્યાકળાના વિચારથી પ્રકટતા માનસઆનંદ આગળ વિષયોના આનંદ તેમને અત્યંત તુચ્છ લાગે છે, અને તેથી તેઓ તેમા પોતાના આયુષ્યનો અત્યંત અદ્વ સમયજ ગાળે છે

આધ્યાત્મિક અધિકારવાળા પુરુષોને એકપક્ષે જેમ વિષયના સુખો તુચ્છ લાગે છે, તેમ અન્ય પક્ષે વિદ્યાકળાથી પ્રકટતા માનસ સુખો પણ તુચ્છ લાગે છે આત્મા અથવા પરમાત્મા એજ તેમની પ્રીતિનો વિષય હોય છે, અને તેથી તેમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના સાધનમાજ તેઓ પોતાનો સમય વિશેષ કરીને ગાળે છે

તમારો સમય વિશેષકરીને શામા જાય છે, એ જો હવે તમે વિચારી જોશો તો તમારો અધિકાર તલ્કાળ તમને સ્પષ્ટ થયે ખાનખાનના વિષયોના ચિંતનમા, તેનીજ વાતોમા, અને તેનો ઉપયોગ કરવાના પ્રયત્નમાજ તમારા આયુષ્યનો મોટો ભાગ તમે ગાળતા હોતો તમારો છેક નીચો અધિકાર છે, એ સ્પષ્ટ થાય છે ઉચ્ચા અધિકારમા જો તમારે આવવું હોય તો તમારૂં સધ-જી જીવન તમારે ક્રમે ક્રમે બદલી નાખવુંજ જોઈએ, અને નીચા અધિકારના લક્ષણોને છોડીને ઉચ્ચા અધિકારના લક્ષણો ધારણ કરવાજ જોઈએ તેમ કર્યા વિના અધિકારની વૃદ્ધિ કદી થતીજ નથી

સંસારમાં સુખી રહેવાની અને મોક્ષ મેળવવાની અનેક સગવડો હોવા છતાં તે વીળાઈ જાય છે એટલુંજ નહિ પણ અનેક અણુધારી અગવડો, દુઃખો અને જન્મમરણનાં દૃઢ બંધનો પ્રાપ્ત થાય છે તેનું ખરૂં કારણ વિચારવામાં આવશે તો મનોબળનો અભાવ એજ છે એ નક્કી થશે. બળહીન—અતિ ચંચળ મન બંધાવવાં ત્યાં દોહતું કરશે અને અનંત ઉપાધિઓ બંધારશે, મહા મજબુત ક્રાંસાઓમાં ક્રાંસાશે અને અપાર યાતનાઓનાં ચક્ષોમાં ચડી આત્માની પાયમાલી કરશે. માટે મનોબળને કાયમ રાખવું, વધારવું, સદગુરૂ અને ઉત્તમ પુસ્તકોના પરિચયથી મનોબળ મેળવવું, મનને નિર્બળ કરનારાં નમાલાં વાંચનો અને નમાલાં પરિચયોને અટકાવવા વગેરે બાબતો બહુ જરૂરની છે અને તેથી હવે પછી મન કેળવણી અધિકારને સ્થાન આપવાને આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

મનકેળવણી—અધિકાર.

મ

ન પોતાની સ્થિરતા—એકાગ્રતાને છોડી વ્યગ્ર બની આડે રસ્તે ન ઉતરી પડે તે માટે ઉત્તમ વાંચન, ઉત્તમ શિક્ષણ, ઉત્તમ સંગતિ, ઉત્તમ પરિચય વગેરેથી તેને ધીમે ધીમે કેળવવાને સ્થિરતાવાળું—એકાગ્રતાવાળું—મજબૂત કરવું જોઈએ. ઘણા મનુષ્યો ઉત્તમ વૃત્તિવાળા હોવા છતાં તેઓનું મન કેળવાયેલું નથી હોતું તો તેઓ નબળા વિચારના—હુમમગ્ન વૃત્તિવાળા રહી ધારેલા કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, ધર્મ તરફનો પ્રેમ છતાં તેમાં અડગ રહી શકતા નથી. એટલા માટે મનને યોગ્ય રીતે કેળવવું જોઈએ; જેથી આપણે જેઓના સમાગમમાં આવીએ તેઓ આપણને આપણા યોગ્ય નિશ્ચયથી ડગાવી ન શકે તે માટે તેઓના મનને આપણે પારખી શકીએ અને તેની સાથે આપણા મનને સ્થિર રાખી શકીએ એ સમજાવવા આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

અવધવોની એષ્ટાથી અંતઃકરણની પીછાણ.

અનુષ્ટુપ્.

આકારૈરિક્ષિતૈર્ગત્યા, ચેષ્ટયા ભાષણેન ચ ।

નેત્રવક્રવિકારૈશ્ચ, લભ્યતેડન્તર્ગતં મનઃ ॥ ૧ ॥

{(સિં. પ્ર.)

શરીરનો આકાર, અંદરનો ભાવ, ચાલવાની રીત, ચાળા, ભાષણ, નેત્રનો કારો તથા મોઢાના વિકાર એઓવડે શરીરમાં રહેલું મન જાણી શકાય છે. ૧

મનની સ્વસ્થતા જાળવવાની આવશ્યકતા

શાલિની.

ચિત્તાયત ધાતુવદ્ શરીર, ચિત્તે નષ્ટે ધાતવો યાન્તિ નાશમ્ ।
તસ્માચ્ચિત યત્નતો રક્ષણીય, સ્વસ્થ્યે ચિત્તે વુદ્ધયઃ સમ્ભવન્તિ ॥૨॥ } (સૂ. મુ.)

ધાતુથી ગોઠવાયેલ શરીર ચિત્તને આધીન છે તેથી જો ચિત્ત નાશ પામ્યું (અર્થાત્ જો મન બગડ્યું) તે ધાતુમાત્ર નષ્ટ થઈ જાય છે તેથી સલાજન-પૂર્વક ચિત્તનું રક્ષણ કરવું જોઈએ અને જ્યારે શાત ચિત્ત હોય છે ત્યારે બુદ્ધિના સ્વકલ્પો ખીલે છે ॥

જીવનમાં અનુકરણીય નિયમો

મનુષ્ય સ્વભાવ તપાસતા જે કાર્ય તેની નબળી બાબુ દેખાય, તે તરફ તમે હુલ્લેસ રાખતા શીખજો, અને તેની મજબુત બાબુતરફ દષ્ટિ રાખી તેનું અનુકરણ કરજો, એટલે તમે પણ તેવા મજબુત થઈ શકશો.

જ્યારે ટોઈ પણ બાબત માટે તમે તમારો નિર્ણય દર્શાવો, ત્યારે હુમેશા તમારૂં લક્ષ તમારા મનતરફ આપો, કારણકે મનઉપર લક્ષ આપીને તેના આદેશાનુસાર વર્તન કરવાથી અવશ્ય તમારૂં નિર્ણીત કાર્ય ફળીભૂત થશેજ.

કોઈની પણ ભૂલ શોધવાનો પ્રયત્નજ આદરશો નહિ દરેક મનુષ્ય અગર પ્રાણીમાથી સદ્ગુણો-સારભૂત ગુણો શોધજો મનને હુમેશા હુલ્લેસી બાબત તરફ દોરશોજ નહિ દરેક સ્થળે જે ઉત્તમ સાગ માલૂમ પડે તે તરફજ લક્ષ આપજો, એટલે દરેક વસ્તુમાથી પણ ઈચ્છવાલાયક સાર તમે હુમેશા શોધી શકશો.

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ કાર્ય કરવાની મનુષ્યને ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેની શક્તિ અને સારા કૃત્યોતરફ તેનું વલણ-તે જે બાબતોઉપર ધ્યાન આપવામા આવે છે તે બનેમાટે શુદ્ધ, આનંદી, દૃઢ, મજબુત, સદ્ગુણગ્રાહી મનની ખાસ જરૂર છે મનને તેણે બનાવવા પ્રયત્ન આદરો, એટલે તમારા ઈચ્છિત કાર્ય સત્વરજ ફળદાયી નિવડશે.

જ્યારે કોઈ પણ કાર્ય કરતા ગુચવાડો થઈ જાય, તેમાથી બહાર કેવી રીતે નિકળવું તે સુઝે નહિ, મન મુઝાઈ જાય, ત્યારે થોડી ક્ષણ સુધી શાત થઈ

જાઓ; આંતર હૃદયમાં પણ શાંતિ રાખો, મનને થોડો વખત ખીણ વળાણતરફ દોરો. દરેક કાર્યમાંથી બહાર નિકળવાનો રસ્તો હોયજ છે, પણ ગુચ્ચવાઈ ગયેલું મન તે શોધી કાઢવાને અશક્ત થઈ જાય છે. થોડી ક્ષણ તદ્દન શાંતિ રાખવાથી તે ગુચ્ચવણ તરતજ દૂર થાય છે, અને મન સ્વતઃજ માર્ગ શોધી કાઢે છે, અને મુંઝવણ દૂર થાય છે.

જે કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઈચ્છા હોય, તે ઈચ્છામાં જ્યારે તમે ના-સીપાસ થાઓ, ત્યારે એક ક્ષણપણ નાસીપાસીને—દિલગીરીને તમારા હૃદયમાં પેસવા દેશો નહિ. તરતજ તમારા મનની વળણ ફેરવી નાંખજો, અને પ્રથમના કરતાં વધારે સારી વસ્તુની ઈચ્છા કરજો. આ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી દરેક કાર્યનું—દરેક ઈચ્છાનું પરિણામ તમારા હાલમાંજ આવશે તે નિશ્ચય માનજો.

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય એમ ધારે કે મેં અતિશય કાર્ય કર્યું છે હું કાર્ય કરીને થાકી ગયો છું, ત્યારે નક્કી માનજો કે તે માણસ કાર્ય કરવાની પદ્ધતિથી તદ્દન અજ્ઞાત છે. વારંવાર કાર્ય કરવાથી શ્રમ લાગી જાય છે તેવું દર્શાવનારમાટે ચોકસ માનજો કે તે અન્ય કાર્યો કરવાને અસમર્થ છે. આખો દિવસ કાર્ય કરતાં પણ શ્રમ લાગતોજ નથી. મનમાં અતિશય કાર્ય કરવાની ગણત્રી ગણનારજ શ્રમિત થઈ જાય છે. વળી કાર્ય કરવાથી શ્રમ લાગી જાય છે તેમ વિચારનારની કાર્ય કરવાની શક્તિ પણ ઓછી થતી જાય છે; પરંતુ જ્યારે જ્યારે ખપ પડે ત્યારે ત્યારે શ્રમનો નકામો વિચાર નહિ કરનાર, અને દરેક આવેલ કાર્ય કરવામાં તત્પર મનુષ્યની શક્તિ હુમેશાં વૃદ્ધિજ પામતી જાય છે.

કોઈ કોઈ વાર જીવનમાં એવો વખત આવી જાય છે કે જ્યારે કોઈપણ કાર્ય કરવાં સારાં લાગતાંજ નથી. દરેક કાર્ય અનિચ્છિત—ભૂલવાણાંજ લાગે છે, પણ તે વખતે ભૂલ આપણા મનનીજ થાય છે તેમ નક્કી સમજજો. જ્યારે કોઈ પણ કાર્યતરફ ખોટી દષ્ટિથી જોઈએ, ત્યારે તે સર્વ કાર્યો ભૂલવાણાં—ખોટાં, આપણને નહિ ગમતાંજ લાગે છે. જ્યારે આપણે અંધારામાં હોઈએ, ત્યારે દરેક વસ્તુ આપણને પણ અંધકારમયજ લાગે છે. પણ પ્રકાશમાં આવવું તે જેમ શક્ય છે, તેમજ હુમેશાં પ્રકાશમાં રહેવું તે પણ ખની શકે તેવું છે. વળી જ્યારે આપણે પ્રકાશમાં હોઈએ, ત્યારે દરેક વસ્તુ પ્રકાશમય, સુંદર, ઈચ્છવા લાયક, સારીજ લાગે છે; સારાંશ કે પ્રકાશમાંજ રહેવું, અંધારાને આપણાથી સદાને માટે દૂરજ રાખવું, એટલે આપણા જીવનમાં સર્વ પ્રકાશમયજ દેખાશે. પ્રકાશ તે પ્રકાશજ છે.

આખા દિવસમા થોડી ક્ષણો તો હમેશા તફન શાંતિમાજ પસાર કરવાની થાણુ ટેવ કઢી છોડી દેગો નહિ અને તો દિવસમા બેટલો વખત બની શકે તેટલો વખત મનને શાંત-ગુચ્ચવણુબરેલા વિચારોથી રહિત-મમારની ઉપાધિ મય ખટપટોથી રહિત-રાખવા અવશ્ય પ્રયત્ન કરજો થોડે થોડે વખતે આવી ગીત પ્રાપ્ત થતી શાંતિ મનને શુદ્ધ કરશે, વિચારશક્તિને વધાશે, અને મનની દબાયેલી શક્તિ ધીમે ધીમે ખુલી થઈ જશે.

બ્યારે ઠોઈ પણ વખત તમે તમારો ધારણા સફળ થતી ન દેખો, તમારી ઇચ્છાનુસાર ક્ષણપ્રાપ્તિ થતી માલુમ ન પડે, ત્યારે કઢી પણ દિલગીરી ધાળુ કરગો નહિ ઠોઈપણુ વખતે શોક દર્શાવવો દૂર રાખજો, કાળુ કે દિલગીરી શાંતિવાગ સર્વ સમયે તમારે જે કાર્ય માધણુ હોય, જે ઇચ્છા ક્ષણવતી કરવી હોય તેમા દૃઢ મનથી ઉદ્યોગથી વળગી રહેવાથી અવશ્ય તે ક્ષણગેજ, અને તમારી પ્રથમની ધારણા જગતા વધારે સાફ ક્ષણ તમે મેળવી શકશો. દિલગીર અને નાસીપાસ દેખાવથી તો તે કાર્યઉપરનો અને તમાગ મનઉપરનો પણ તમારો કાણુ નાશ પામે છે, ગુમ થઈ જાય છે, અને તે કાણુ મેળવતા ધણુ વધારે વખત અને પ્રયત્નની પાછી જરૂર પડે છે પણ દૃઢ મન, નિર્ણીત વિચાર, અને અડગ શ્રદ્ધા-ખતથી તે કાર્યપદવાડે મહત્ત્વા રહેવાથી તે કાર્ય અવશ્ય સફળ થવાનુજ, અને તમારી ઇચ્છા પાર પડવાનીજ માટે ઠી કોઈ પણ કાર્ય કરતા દિલગીર કે નાસીપાસ થણુ નહિ, શ્રદ્ધાથી અને ખતથી તે કાર્ય પાછળ મહત્ત્વ, અને અવશ્ય વિજયમાળા તમનેજ મળવાની.

તમારે કદિ પણ નાર્હિમત, નાસિપાસ, ગભગથેલા મનવાળા, અગર શો કાન્વિત થણુ નહિ આવી રીતે મનનું નાર્હિમત થણુ, ગભરાઈ જણુ તેજ તેની નળળાઈ સૂચયે છે, અને તેણુ નળળ મન જે ઠાઈ મુશ્કેલીઓ તત્કાળમા આવેલી હોય, તે દૂર કરવા સમર્થ થઈ શકતુ નથી, જે મન હિંમત રાખી શકે છે, નિર્ણયથી ચળતુ નથી, મદા આનદી ગ્હી શકે છે, અને શ્રદ્ધાને ત્યજતુ નથી, તેવા મનવાળા મનુષ્યોજ દરેક મુશ્કેલીનો નાશ કરી શકે છે, કારણુ કે તે મનુષ્યો સર્વ સ્થિતિમા સર્વ વખતે ખમે તેવા પ્રસંગોમા પણ મજબુત ગ્હી શકે છે ગભરામણુવાળી અધકારમય ક્ષણોમા મનની નાસીપાસ-નાર્હિમતી થઈ જવાની વલણુ તેજ નિષ્ક્રાંતાનું ગુચ્ચ કારણુ છે કારણુ કે મુઝાતા મુઝાતા મન એવી સ્થિતિએ જઈ પહોચે છે કે બ્યારે તેની શક્તિ અને તેનામા રહેલી ન્યાયખુદ્ધિનો નાગ થઈ જાય છે બ્યારે બ્યારે મુશ્કેલીભર્યા કલાકોમા પણ મન મજબુતાઈથી કાર્ય કરે છે, પોતાનું ચૌર્ય અજમાવી ગ્રહણુ કરેલ કાર્ય પાર પહોચાડે છે, ત્યારે ત્યારે તેની શક્તિ-ખુદ્ધિ-ચાતુર્મા મર્વદા વૃદ્ધિ થાય છે,

તેથી તમે મનનપૂર્વક આ વાત લક્ષમાં રાખજો કે તમારા મનને તમે કદી પણ નિરૂત્સાહી, નાહિમતી, અગર નાસીપાસ થવા દેશો નહિ, પણ હુમેશાં પ્રાપ્ત કાર્યમાં આગ્રહથી અને ખોતથી મગ્યા રહેજો, એટલે અવશ્ય ઉત્તમ કૃણની તમને પ્રાપ્તિ થશેજ.

ન્યારે તમને એમ લાગે કે અંધકારમય સમય આવી પહોંચ્યો છે, તમને દરેક કાર્યમાં નિષ્ફળતા મળે તેવોજ સમય વર્તે છે, ત્યારે પણ તમારી સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરજો. જો તમે નાસીપાસી ધારણ કર્યા વગર તમારી શક્તિનો ઉપયોગ કર્યાજ કરશો, તો બાજી તરતજ પલટાતી માલુમ પડશે; અંધકારમાં પ્રકાશ પડતો માલુમ પડશે. જે કાર્યોમાં ચાલુ નિષ્ફળતાજ મળતી લાગતી હોય, તેમાં પણ સફળતા મળતી જશે. પણ તમે તેવા સમયમાં તમારી શક્તિનો ખ્યાલ કર્યાવગર તેને આવરી દઈ તે અંધકારમય મુશ્કેલીઓને તાજે થઈ જઈ તેની સામા થવાને બદલે તે રૂપજ બની જશે, તો તમે નીચા અને નીચાજ ઉતરી જશે, અને તમારી શક્તિનો પણ ઘણું અંશે કદાચ નાશ થઈ જશે. તમારું વ્રાતાવરણ ગમે તેવું હોય, પણ તમારી કાર્યશક્તિ તો તમારા મનસાથેજ સંબંધ ધરાવે છે. તમે નાહિમત બન્યાવગર ધીરજ રાખી કાર્ય આગળ ચલાવ્યા કરો, તો તમારી ઘટતી જતી લાગતી શક્તિની વૃદ્ધિ થવા માંડે છે, અને છેવટે મુશ્કેલીઓનો પણ અંત આવે છે, તેથી ઉલટું જો હિંમતને-ધીરજને નમસ્કાર કરી મુશ્કેલીઓને વશ થઈ જશે, તો મન મુંઝાશે, અને તમારી કાર્ય શક્તિનો ધીમે ધીમે નાશ થઈ જશે. આમ હોવાથી તમારે માટે ખાસ જરૂરનું અને ફાયદાકારક તેજ છે કે તમારે હુમેશાં વધારે શક્તિ, વધારે માનસિક વિશાળતા, વધારે પૂર્ણતા, વધારે હિંમત, વધારે આનંદ તમારામાં રહે તેવી બંધતનો સર્વદા પ્રયત્ન કરજો. ઉંચા ચઢા, અને વધારે ઉંચા ચઢા, અને વધારે ઉંચા અને મજબુત વિચારવાતાવરણમાં વિચરતાં શીખો; અને મનની વધારે ઉંચી શક્તિઓનો વિચાર કરી તે પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન સેવો, અને આવા પ્રયત્નથીજ સર્વ કાર્યમાં સર્વદા તમને સફળતા મળશેજ.

આપણા ચાલુ જીવનમાં એવી ઘણી વસ્તુઓ હોય છે, એવું ઘણું વિચારવેજ ત્રાય છે કે જેને માટે આપણે અન્ય મનુષ્યોઉપર આધાર રાખવો પડે છે; તેથી જે જે માણસના સહવાસમાં આપણે આવીએ તે તે માણસસાથે મધ્યમોચ સંબંધ ધાય તેવી રીતે વર્તવાની ઘણી જરૂર છે. ન્યારે ન્યારે તમે કાર્યના સંબંધમાં આવવા ઈચ્છો, ત્યારે ત્યારે આનંદી સ્વભાવ, મનની વિશાળતા વિગેરે અવશ્યતાને ધારણ કરીનેજ, તમારાથી અને તેટલી ઉત્તમતા દર્શાવવા તેના સંબંધમાં આવવા પ્રયત્ન કરજો, તેમ કરવાથી તેની ખાતેથી જેની

તમારે અપેક્ષા હશે તે વસ્તુ ઉત્પદ્ધ સ્થિતિમા તમે પ્રાપ્ત કરી શકશો આપણે અન્ય મનુષ્યમા આપણાઉપર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય, અને આપણી તે માટેની યોગ્યતાનો તેના મનમા નિર્ણય તરતજ થાય તેવી રીતે વર્તવું જોઈએ દિલ ગીર, નાત્રીપામ, દુખી ચહેરો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકતોજ નથી, વળી તમારા મનમા તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થયે કે કેમ તેમા શકા હોય, ત્યાસુધી પણ ઇચ્છા કાર્ય કુળીભૂત થતુ નથી માટે શકને મનમાથી દૂર રાખી ઇચ્છિત કાર્ય સત્વ જ સફળ ઠવાની તમારામા ગંઠિત છે તેવા તમાગ મનના મજબુત નિર્ણય નાથે આનદી સ્વભાવમા ગમણુ કરતા સર્વની સાથે મળધમા આવવાનો વિચાર ગાખજો, એટલે ધારેલ ધારણામા તમે સત્વજ કુળીભૂત થશો, તેમા જરાપણ ન શય નથી

દુનિયામા ડોઇપણુ બંધિને નીચે ઠાગી પાડવાનો, હલકી દેખાડવાનો પ્રયત્નજ આદરજો નહિ, પણ તમાની જાતને જેમ જાને તેમ આગળ વધારવા, વિચારવાતાવરણમા શ્રેષ્ઠ થવાનું, મનઉપર અકુશ રાખવાનું, ઇચ્છિત કાર્યની મફળતા થઈ શકે તેવા આદોલનમા વિચગ્વાનું શીખજો કાર્યક્ષેત્રમા આવીરીતે આગળ વધવાથી હુમેશા ખનિણામ લાલદાથીજ-ચિરમ્થાયી-સતોપકારકજ આ વગે પોતાની જાનને આગળ વધાગ્વાની ટેવ હુમેશા પ્રાપ્ત કાર્ય સ પૂર્ણ કરાવે છે, અને મનને સતોષ-આનંદ ઉપજાવે છે જ્યારે અન્યને ઉતારી પાડવાની હલકા ખનાવવાની ટેવ ડોઇને પણ સુખી કરતી નથી, તમાડ વિચારક્ષેત્ર પણ અશુદ્ધ થાય છે, મન આડે ગ્સ્તે ળગી જાય છે, અને સામા માણસને પણ નુશાન થાય છે, અને તમને તેમાવી ડોઇપણુ જાતના સુખ-સતોષ મળતા નથી, માટે અન્યની નિંદા-ટીકા કવામાથી મર્વદા દૂજ રહેજો તમારી પોતાની જાતને ડુમ વધાજે સુધારવી, માનસિક વિશાળતા ડેવી રીતે વધારવી, તેજ પ્રયત્નમા મર્વદા રહેજો

તે તમારે તમારા ડાર્યોમા કત્તેહ અવશ્ય મેળવવીજ હોય તો તમારી જાતને સુધારો, અને તમારા ડાર્યોને ઉત્તમ ખનાવો તમાગ ડાર્યોતરકજ દષ્ટિ ગણો, પણ તમારા હુનીકુમાટે એક અક્ષર પણ વિડ્ધતાનો ઉચ્ચાગતા નહિ કોઇપણ માણસ માથે દુસ્મનાઈ જાધવી-શત્રુતા ઉત્પન્ન કરવી તે મનમા ગેરવ્યવસ્થાજ ઉત્પન્ન કરે છે, અને આવી સ્થિતિમા કોઇપણુ કાર્ય સ પૂર્ણ થઈ શકતું નથી-ઇચ્છિત કુળ આપી શકતુ નથી, તેથીજ અન્ય માથે શત્રુતા ગાખવી-તેની ટીકા કરવી, કે તેને હલકો પાડવો તે તમારી જાતનેજ નીચે ઉતારી પાડવામા સાધનભૂત થાય છે અન્યમાથે શત્રુતા, કે અન્યની નિંદા-ટીકા તે તેને તો નુકશાન કરે અગર ન પણ કરે, પણ તમારી જાનને તો તેનાથી અવશ્ય

નુકશાન થવાનુંજ-તમે તો નીચી પાયરીએ ઉતરી જવાનાજ, માટે તમારા કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તમારી શક્તિનો અન્યને હલકા પાડવામાં જોડો વ્યય ન કરશો, પણ તમારા કાર્યમાંજ મગ્ન રહેશો, તો અવશ્ય ફત્તેહ મળશેજ.

જો તમને એમ ખાત્રીથી લાગતું હોય કે તમારા વિચારો ઉત્તમ છે, અન્યને અનુકરણ કરવાલાયક છે, અન્ય તે ગ્રહણ કરશે તો તેમને બહુ ફાયદો થશે, તો તમારા વિચારોની ઉત્તમતા દર્શાવવા અન્યના વિચારોની કદીપણ મસ્કરી અગર ટીકા કરશો નહિ. અન્યની માન્યતા-વિચારશ્રેણી જોડી છે, તેવું સાબીત કરવામાં નકામો વખત ગુમાવશોજ નહિ. તમારી માન્યતા તમારા વિચારો ખરા છે, અનુકરણીય છે તે બાબત દર્શાવવામાં તમારો વખત પસાર કરો; અન્યના વિચારો ભલે તેની પાસેજ રહે. તમારે તેની સાથે કરો સંબંધ નથી. તમારે તે વિચારો જોડા છે તે દર્શાવવાની પણ જરૂર નથી. જેમાં સત્યતા હશે તે સ્વતઃજ તરત તરી આવશે; પણ અન્યના વિચારો હલકા છે; ઉતરતી પંક્તિના છે, તેની માન્યતા જોડી છે એમ દર્શાવવું તે ઉત્તમતાની નિશાની નથી. અથવા તમારા વિચારો પણ હલકાજ છે તેમ તમારી નિંદા-ટીકા કરવાની ટેવજ સાબીત કરે છે. સત્યને અસત્ય સાથે કદી લડાઈ કરવી પડતીજ નથી. સત્યનો હુમેશાં જયજ થાય છે. સત્ય વિચારો, સત્ય વસ્તુ સ્વતઃજ તરી આવે છે; અને કોઈ પણ મનુષ્ય અસત્યનો સ્વીકાર કરશેજ નહિ. તેથીજ તમારી સત્ય બાબત સાબીત કરવા પ્રયત્ન આદરો. તેમાં વખત પસાર કરો, પણ અન્યની નિંદા-કુથલીની ટેવ છોડી દેજો. તેમ નિંદા કરવાથી અન્યની માન્યતા ઝૂઠી છે તેમ કદી સાબીત થવાનુંજ નથી. અન્યની નિંદા-ટીકાદ્વારા પોતાના વિચારોની ઉત્તમતા દેખાડવા જતાર અતે નાસીપાસ થાય છે. તેના ઉત્તમ વિચારો ઉપર પણ બીજા મનુષ્યોને શંકા ઉઠે છે; માટે તેવી પ્રવૃત્તિ છોડી દઈ તમારા સત્ય વિચારો જેમ વધારે ફેલાય, જેમ લોકસમૂહમાં વધારે બાણુવામાં આવે તેવો પ્રયત્ન કરજો; અને તમારી સત્ય વાત અતે અવશ્ય પ્રગટ થશેજ, લોકો તેને માન આપશે, અને અન્યના હલકા વિચારો સ્વતઃજ ઉડી જશે. લોકો તેના તરફ દષ્ટિ પણ નહિ કરે તે ખાત્રીથી માનજો.*

* Efficiency નામક ઇંગ્રેજી માસિકમાંથી અવતરણ.

અન્તરાત્માને પુછવાની યુક્તિ

શું કરવું અને શું ન કરવું એનો મનુષ્ય માત્રે વિચાર કરવો જોઈએ તેનો વિચાર ન કરવાથી કરવાયોગ્ય કાર્ય થતું નથી અને ન કરવાયોગ્ય કાર્ય કોઈ વખતે થઈ જાય છે વિચાર એ કર્તવ્યનું મૂળ છે અને જેથી કોઈ પણ કામ કરતાપહેલાં વિચાર કરવાની જરૂર છે વિચાર થયાસિવાય કોઈ પણ કાર્ય થતું નથી વિચારમાથીજ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે જેથી શું કરવા યોગ્ય છે અને શું કરવા યોગ્ય નથી તેનો મનુષ્ય માત્રે વિચાર કરી તેનો નિશ્ચય કર્યા પછીજ તે તે કાર્યમા પણ મુકવો જોઈએ .

આનો વિચાર કર્યા સિવાય જે માણસ કામ કરે છે તે અવસ્થા દુ ખી થાય છે જે કરવાથી આપણને સુખ થાય તે કામ કરવું જોઈએ જેનાથી કોઈ ક્ષણમાસે થાય, જે કરવાથી આપણી ઉન્નતિ થાય અને જે કરવાથી આપણને ખસ્તાવે થાય નહિ તે કાર્ય કરવું જોઈએ, તેવીજ રીતે જે કરવાથી દુ ખ થાય, જે કરવાથી તેનું પરિણામ સારૂ આવે નહિ, જે કરવાથી ટાઇમ નડામો જાય તે કામ કરવું નહિ આ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્યના આગળમા તે કાર્ય કરવા યોગ્ય છે કે કેમ તેનો પોતે પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ અને તે પછીજ તે કાર્યનો આરભ કરવો જોઈએ

શું કરવું અને શું ન કરવું તેના સબધમા માણસો વારવાર ગુથાયા કરે છે આ સબધમા તે અન્ય મનુષ્યોની સલાહ વારવાર લે છે અન્ય મનુષ્યો કહે છે કે તે કરવા યોગ્ય છે તો તે કાર્ય કરવાને મથી પડે છે, અને કોઈના કહે છે તો તે કરતા નથી. આ અભિપ્રાયો એએ સૌ ઠકા સત્ય હોતા નથી અને તેથી ઘણીવાર અન્યના અભિપ્રાયોઉપર વિશ્વાસ રાખનારા નિષ્ફળ થાય છે

શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો ણીજના અભિપ્રાયઉપર આધાર ગ ખવાકન્તા પોતાનું અત કરવું શું કહે છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ અને તે સબધમા પોતાનું અત કરવું જે અભિપ્રાય આપે તે ઘણે અંશે સત્ય હોવાથી તેમા લાભજ થાય છે

આ સબધમા ણીજની સલાહ લેવા કરતા પોતાના અતરસ્થિત અત વાતમાની સલાહ લેવી એ ઘણે દરજ્જે યોગ્ય છે

આ અતરાત્માની સલાહ કવી ગીતે લેવી એ ઘણાના સમજવામા આવતું નથી અને જેથી તે મહાદ દેવી રીતે લેવી તેની ગણરામણમા કેટલાક પોતાનો

દિવસ વ્યતીત કરી ગુન્ધવાયાં કરે છે. આ સર્વને પોતાના અંતરાત્માની સલાહ મળે છે. બાણે કે અબાણે પણ અંતરાત્મા તેને સલાહ તો આપે છેજ પણ તે ઉપર ઘણા મનુષ્યો ધ્યાન આપતા નથી.

જ્યારે તેઓ કોઈ પણ કૃત્ય કરે છે ત્યારે તે કૃત્ય ખોટું છે કે ખરૂં તેનો તેમના મનસાથે પડઘો થાય છે, જેમ, ચોરી કરવા જાય છે ત્યારે તેનું મન તે કામ ખોટું છે એવું જણાવે છે અને તેના જણાવ્યા છતાં પણ ચોર લોકો 'એમાં શું' પૈસા મળશે, ખોટું કે ખરૂં; એમ કહી ચોરી કરવા તત્પર થાય છે. અને તેવીજ રીતે દરેક મનુષ્યને કોઈ પણ કામ ગમે તો ખોટું હોય કે ખરૂં તોપણ તે કરતા પહેલાં તેને તેનું મન તે કામ કરવું કે નહિ તેનો અભિપ્રાય આપે છે. આ અભિપ્રાય, આ સલાહ, તે બીજું કોઈ નહિ પણ તેના અંતરાત્મા તરફથીજ આપવામાં આવે છે. અને તે સત્યજ હોય છે. જે કોઈ આ સલાહ સમજી જાય છે તે સુખી થાય છે, અને જે કોઈ આંખઆડા કાન કરે છે તે આખરે દુઃખી થાય છે.

મનુષ્ય માત્રે આ સલાહતરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ અને ગમે તે કામ કરતાપહેલાં જો તેને તેના અંતરાત્માતરફથી તે ન કરવામાટે સલાહ આપવામાં આવે તો તે કામ કદી પણ કરવું નહિ.

સત્ય કામ કરતી વખતે તે કામ કરવાને ઉત્સાહ આપનાર પણ અંતરાત્માજ છે. અને અસત્ય કામ કરનારને પાછાં પગલાં ભરાવનાર, અને તે કામ અસત્ય છે એવું જણાવનાર પણ અંતરાત્માજ છે.

શું કરવું અને શું ન કરવું તેનો નિશ્ચય પોતાના અંતરાત્માનેજ પુછીને કરવો. કોઈ પણ કામ કરતાપહેલાં તે કામ કરવાથી શું લાભ કે હાનિ થશે તેનો વિચાર પોતાના અંતરાત્માને પૂછ્યાપછીજ કરવો. ઘણા માણસો કહે છે કે 'હું અમુક કામ કરવા જતો હતો પણ માફ મનજ તે કામ કરવાનું ના કહેતું હતું' 'તે કામ કરવાનું માફ મનજ નથી!' આ મન આમ કહે છે અને આ મન તેમ કહે છે, એ બીજું કોઈ નહિ પણ તે મન અંતરાત્માને! સંદેશોજ માત્ર પહોંચાડે છે. અંતરાત્માના સ્વરને બહાર લાવી સંભળાવવો એ મનનું કામ છે. અને તે જ્યારે મનની શાંત સ્થિતિ હોય છે ત્યારેજ જણાય છે.

ઘણા માણસો કોઈ વસ્તુ ભુલી જાય છે, કોઈ વસ્તુ આડી અવળી મુઠ્ઠી હોય છે અને જ્યારે જડતી નથી ત્યારે થોડીવારે તે સંભારી કાઢવાને માટે

ગાત થાય છે, અને તે વસ્તુ કયા છે તેનો વિચાર કરે છે તે વખતે તેને સા
ભગી આવે છે કે તે વસ્તુ કલાણી જગ્યાએ છે, અગર ભૂલી ગયેલી વસ્તુ
યાદ આવે છે આ યાદ લાવગવનાં ધીબુ ડોઈ નથી પણ તેમના અતરા-
ત્માનો સુદેશો છે એકાગ્ર અને શાત ચિત્ત થવાથી તેનો ખુલાસો અંતરાત્મા
દ્વારા આવે છે અને તે ઘટાણ જણાવે છે કે મને યાદ આવ્યું આ યાદ લા-
વરાવનાર અતરાત્મા છે

તેવી રીતે અસુક કામ કરવાયોગ્ય છે કે નથી કરવાયોગ્ય, તેનો પ્રથમ
એકાગ્ર અને શાત ધર્મ વિચાર કરવો અને જેથી તે કામ કરવું કે કેમ, અ-
થવા કરવા યોગ્ય છે કે નથી, તેનો નિર્ણય પોતાના અતરાત્માદ્વારા સહજમા
ધર્મ શકશે જો તે કરવા યોગ્ય હશે તો તમારું મન ઉત્સાહિત થશે અને તે
કરવાનો નિશ્ચય કરશે, અને નહિ કરવા યોગ્ય હશે તો તમારું મન કહ્લુપિત
થશે અને તે કરવા માટે તમારા પાછા પગલા ભરાવશે અથવા તો તે કરવા-
નો વિચાર કરતાજ તમારું મન ચિંતાતુ થશે અને વિચાર આવશે કે આ
કામ ન કર્યું હોય તો સાડ તો તે વખતે સમજાવે કે આ અતનો નિશ્ચય
અતરાત્માજ મનદ્વારા જણાવે છે જેથી તે જેવો વિચાર જણાવે તે પ્રમાણેજ
વર્તવાનો નિશ્ચય કરવો

કોઈ પણ કામમા ધીબની મલાહ લેવા કરતા તમારા અતરાત્માનીજ
સલાહ લેતા શીખવો અતરાત્માની સલાહ લેનારા આખરે વિજય પામે છે,
ન્યારે ધીબની સલાહ હોડી જનારા અને પોતાના અતરાત્માના સ્વરને ન
ગણકારનારા આખરે નિષ્ફળતાને મેળવે છે

અતરાત્માની સલાહ લેવાનો અભ્યાસ પડ્યાપછી સહેજ બાબતનો નિ
ર્ણય કરવો હશે તોપણ થોડીજવાગમા ધર્મ જશે અભ્યાસ વધતા અતરાત્માના
સખધમા વારવાર આવવાની જરૂર પડશે અને જેમ જેમ સખધ વધશે તેમ
તેમ ઉન્નતિનું પણ એકક પગથીઉં આગળ વધતા જશે

અતરાત્માની સલાહ લેવાને માટે ટાઈમની જરૂર પડે છે જેમ કોઈ અ
ધિકારીને મળવા જવું હોય છે તો તે વખતે તેમને વીઝીટીંગ કાર્ડ આપવું
પડે છે, અને જો તેમને મળવાનો વખત દોય કે તોજ આપણી ખુલાકાત લે
એ, તેવીજ રીતે અતરાત્માની સલાહ દેતી વખતે પણ તેમને તે વખતે ટાઈ
મ છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે તેમને હ મેલા ટાઈમ તો છેજ
પણ તેમને મળી ગઈવાને માટે આપણને અનુદાન છે કે નહિ તેનો વિચાર

કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. એટલે આપણે સર્વ ઉપાધિથી મુક્ત થયાપછીજ તે મેની સલાહ લઈ શકીએ છીએ.

ઉપાધિથી મુક્ત થવું એટલે ઘરખાર કે ખેરી છોકરાંનો ત્યાગ કરવાનો નથી પણ આપણા વિચારોનાં કોકડાંને વાળી લઈ, બધો આમતેમ અને અગડ' બગડ' વિચારોને એક ખૂણે મુકી આપણે એકલાએજ શાંત થઈ અંતરાત્માના સંબંધમાં આવવાને માટે એકાગ્ર થવું. એકાગ્ર થઈ પછી આપણે જે બાબતની સલાહ પૂછવી હોય તે તમામ બાબત મનમાં અને મનમાં જણાવવી. આમ જણાવવાથી જો તે કામ કરવાનું તમારું મન ઉત્સાહિત થતું હોય તો જાણજો કે તે કામ કરવાની તમારા અંતરાત્માતરફથી સલાહ મળી છે અને જો તેમ કરવાનું મન ન થતું હોય તો જાણજો કે તે કામ કરવાની તમને તમારા અંતરાત્માતરફથી સલાહ મળતી નથી.

પ્રત્યેક કાર્ય કરતાપહેલાં તે કાર્ય કરવાયોગ્ય છે કે કેમ તેનો નિર્ણય દરેક મનુષ્યે કરવો જોઈએ. જોડું કામ કરતાપહેલાં મનુષ્યને પાછા હુકાવનાર બીજું કોઈ નથી પણ અંતરાત્માજ છે. તે કામ કરતાં મનદ્વારા તે શકે છે. મનદ્વારા તે આંચકો ખવરાવે છે છતાં ન માને અને દુઃખી થાય તો તેમાં તેનોજ વાંક છે.

આથી દરેક મનુષ્યે પોતાના અંતરાત્માતરફથી જેવી સલાહ મળે તે પ્રમાણેજ વર્તવું જોઈએ. શું કરવાયોગ્ય છે ને શું કરવાયોગ્ય નથી તેનો નિર્ણય અંતરાત્મા પાસેથી કરી લેવો અને પછી જે કરવાયોગ્ય હોય તેનો આરંભ કરવો.

જે કામ કરવાથી આપણને સુખની પ્રાપ્તિ થાય તે કામ કરવાયોગ્ય છે અને તે કામ કર્યું છે તેનો નિર્ણય અંતરાત્મા સિવાય બીજો ભાગ્યેજ કરી શકે છે. તેવીજ રીતે જે કામ કરવાથી તેનું પરિણામ દુઃખમય આવે છે તે તે કામ કર્યું છે તેનો નિર્ણય પણ અંતરાત્માજ કરી શકે છે, અને જેથી તે જે નિર્ણય કરે તે પ્રમાણે વર્તવું એ મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે.

જો મન ખરી કેળવણી પામ્યું હોય—તેમ ખરી રીતે કેળવવામાં આવ્યું હોય તેનાપર ઉત્તમ સંસ્કારો લાગેલા હોય તો તે સ્થિરતાને પામે છે, અંચળપણને છોડી દે છે, વ્યગ્રતા ઉપજવનારા પ્રસંગોમાં પણ વ્યગ્રતાને વશ થતું નથી અને શાંતિનો અનુભવ કરે છે. આવી જાતની મનની સ્થિતિ મનઃસમાધાન કહેવાય છે. જેઓએ આવું મનઃસમાધાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેઓ મનુષ્યત્વ પામીને જે ઉંચામાં ઉંચા લાભ તેણે મેળવવા જોઈએ, જે ખરા કર્તવ્યને તેઓએ આ-

વકાર આપી સિદ્ધ કરવું જોઈએ તે લાલ મેળવે છે અને તે કર્તવ્યને સિદ્ધ કરી ગણે છે એ મનઝવવું આવશ્યક હેવાથી હવે પછી આપણેપણ મન.સમાધાનલાલ એ અધિકારને આવકાર આપીશું અને આ અધિકારની સમાપ્તિ કરીશું.

મન.સમાધાન લાલ-અધિકાર

પ્રથમ ન જોઈ શકાય તેવા પરમાણુઓ જ્યારે એકઠા મળે છે ત્યારે આપથી જોઈ શકાય તેવી એક વસ્તુ બને છે મનુષ્ય પોતાના મનમા જે જે વિચારો-શુભ વા અશુભ સહજો બાધે છે તેનું કૃપા મનુષ્યોને અવશ્ય મળે છે તેથી સુખી થવા દરેક મનુષ્યે સફલિત-રજ બાધવા, નહિતર તદુલમત્સ્યની માર્ક ખરાબ સહજથી નરકસ્થિતિ ભોગવવી પડશે

“સમુદ્રમા જ્યારે મગરમચ્છ પોતાનો આહાર કરવા ઇચ્છે છે ત્યારે પોતાના પહોળા મોઢામા ઘણું પાણી ભરી લે છે, તે પાણીમા અનેક જળજ-તુઓ પોતાના મોઢામા આવી જાય છે અને પાણી ઠાઠી નાખી જળજતુઓને પોતે ગળી જાય છે તે વખતે ડેટલાક નાના જતુઓ પાણીની સાથે નીકળી જાય છે

મગરમચ્છની આખની પાપણમા સહિ હીલાથી ચોખાના આકારનો એક મત્સ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેને તદુલમત્સ્ય એવું નામ આપવામા આવે છે તે તદુલ મત્સ્ય મગરમચ્છના સુખમાથી નીકળી જતા પાણીની સાથે બચી જતા જળ જતુઓને જોઈ વિચાર કરે છે કે જો હું મગરમચ્છને ઠેકાણે હોઉં તો સુખમા આવેલા જળજતુઓને બચવા હવે નહિ એવા અશુદ્ધ વિચારથી તે તદુલમત્સ્ય નરકસ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે તો વિચારદ્વારા પણ પાપ નહિ બાધવા ભલામણ કરવા આ અધિકારની ચોખ્ખતા માની છે

મનોનિમ્લ-તદુલમત્સ્ય

અનુષ્ટુપ્ ૧ થી ૭.

મન મટણુ હે વિદ્વન્નસટતમના યત્ ।

યાતિ તન્દુલમત્સ્યો દ્રાક્. સમ્પર્મી નરકાગ્નીમ્ ॥ ૧ ॥ } (અ. ક.)

“હે વિદ્વાન! મનનો સવર કર, કારણકે તદુલમત્સ્ય મનનો સવર કર “તો નથી તો તુરતજ સાગથી નરકે જાય છે ” ૧

વિવેચન—મનોવ્યાપાર મનોભાષણ અધિકાર આજ વિષયપર લખાયેલો છે. અત્ર વધારે સ્પષ્ટ શબ્દમાં મનોનિગ્રહ કરવાની ભલામણ કરે છે. સર્વ યોગોમાં મનોયોગનું રૂંધન વધારે મુશ્કેલ છે પણ તે તેટલુંજ વધારે કૃણદાયી છે. વળી જો મનોયોગનો નિરોધ કરવામાં આવતો નથી અને મનને ગમે તેમ રખડવા દેવામાં આવે છે તો તે મહા પાપબંધ કરાવે છે. તદુલ-મત્સ્ય મનના વેગથીજ મહાતીવ્ર પાપબંધ કરે છે. એનું દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. એ તંદુલમત્સ્ય મોટા જળરા મગરમચ્છોની આંખની પાંપણમાં ગર્ભજપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ૧ અંતર્મુહૂર્ત ગર્ભમાં રહે છે અને પછી તેની માતા મગર-મચ્છની પાંપણમાંજ તેને પ્રસવે છે. ગર્ભજ હોવાથી તેને મન હોય છે. તેનું શરીર તંદુલ (ચોખા) જેવડું હોય છે, અને આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે મગરમચ્છની આહાર લેવાની રીત વિચિત્ર છે. એ પાણીનો મોટો જથ્થો મો-ઢામાં ભરી લે છે અને તેમ કરતાં સંખ્યાબંધ માછલાંઓ તેના મોઢામાં બંધ છે. પછી તેના મોઢામાં જળી હોય છે (દાંતની જેવડ) તેમાંથી તે પાણી પાછું કાઢી નાખે છે, પણ આ જળીનાં છિદ્રો મોટાં હોવાથી સંખ્યાબંધ ઝીણાં ઝીણાં માછલાંઓ નીકળી બંધ છે. આ વળતે દુર્ધ્યાની તદુલમત્સ્ય આં-ખની પાંપણમાં જેઠા જેઠા વિચાર કરે છે કે જો હું આ મગરમચ્છના સ્થાને હોઉં તો આમાંથી એક પણ માછલાંને નીકળવા દઉં નહિ. આવા દુર્ધ્યાનમાંજ નરકાયુ બાંધી કાળ કરી તેત્રીશ સાગરોપમને આદિપે સાતમી નારકીમાં ઉ-ત્પન્ન થાય છે. ૨ ઉક્ત પાપ તદ્દન માનસિક છે, છતાં પણ તેની વૃત્તિ બહુજ ખરાબ હોય છે. મનપર અંકુશ ન હોય તેની આવીજ સ્થિતિ થઈ બંધ છે. જેઓ આખો વખત ગામની વાતો કરતા હોય, કુથલી કરતા હોય, તેઓએ આ નાની હકીકતથી બહુ-સમજવાનું છે. સ્ત્રીઓએ પણ વિકૃતા ત્યાગ કરવા ખાસ વિચાર કરવો જોઈએ, એમ આ દૃષ્ટાંત બતાવે છે. વળી જેમ મનથી મહા પાપબંધ થાય છે તેમજ તેનો સંવર કર્યાથી મહા લાભ થાય છે તે માટે હવે જુઓ. ૧

મનના વેગ વિશે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું દૃષ્ટાંત

પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષેર્મનઃ પ્રસરસંવરૌ ।

નરકસ્ય શિવસ્યાપિ, હેતુભૂતૌ ક્ષણાદપિ ॥ ૨ ॥

{(ચ. ક.)

૧ અંતર્મુહૂર્તના ધણા ભેદો હોવાથી નાનાં નાનાં કેટલાક અંતર્મુહૂર્તો મળીને પણ અંતર્મુહૂર્તજ કાળ કહી શકાય.

૨ તંદુલમત્સ્ય તથા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની હકીકત થોડી થોડી ઉપર લખી છે, તેપણ ખસ કારણથી તેનું અત્ર પુનરાવર્તન કર્યું છે.

“ક્ષણવારમા પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિને મનની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ અનુક્રમે નરક અને મોક્ષનું કારણ થઈ = ૦

વિવેચન—મનનો વેગ અત્યંત છે શુભ અધ્યવસાયની ધારા ત્યારે માનકિ રાજ્યદ્રાગ આત્મકુચપ પટે છે તે વખતે તેનાપરનો મેલ એક દમ ખાગી જાય છે, પડી જાય છે, હઠી જાય છે અને જીવ અદ્ય સમયમા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમા આવી જાય છે. પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિનું ચરિત્ર શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ છે તેઓને પણ એજ પ્રમાણે થયું હતું મેતાર્ય મુનિ, ધન્નાશાખિભદ્ર, ગજસુકુમાળ વિગેરે અનેક મહાપુરુષો મનોગભ્યપગ અકુગ પ્રાપ્ત કરી શુભ ગતિના ભાગી થયા છે ધનવિજયગણિ પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિનું ચરિત્ર આપે છે, તદનુસાર અન્ય દુકામા લખીએ છીએ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામે એક નગર હતું વિચિત્ર પ્રજાગની શેભાથી આખા વિશ્વને તે પોતાના તરફ આકર્ષણ કરતું હતું અનેક દુકાન, બજારો અને હુમ્મેથી તે નગર બહુ શોભતું હતું પ્રસન્ન ચદ્ર નામના ગજા ત્યા રાજ્ય કરતા હતા વિશાળ ભુજબળવાળા આ મહા ગજા શત્રુદમનમા કુશળ અને ન્યાયના નમુના હતા તેની પ્રજા સર્વ પ્રકારે સુખ લોગવલી હતી રાજ્યસુખ લોગવતા હતા તેવામા શ્રી વીર પરમાત્મા એક વખત તે નગરની બહાર સમવસર્યા રાજ્યે સમાચાર સાભળ્યા એટલે વદન કરવા સારૂ ગયા સમાગના અગ્નિચ ભાવનું સ્વરૂપ સાભળી રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, સમાગવાસના ઉડી ગઈ અને અતરદષ્ટિ ભગત થઈ બાદયાવસ્થાના પુત્રને રાજ્યપર સ્થાપન કરી તેને દીક્ષા લીધી અભ્યાસ કરતા ગીતાર્ય થયા અને રાજર્ષિતરીકે ઝાળખાવા લાગ્યા અન્યદા ધર્મતત્ત્વનું ચિંતવન કરતા અને શુભ ભાવના ભાવતા તે રાજર્ષિ રાજગૃહ નગરની બહાર કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહ્યા છે હવે તે વખતે વીરપરમાત્મા નજીકના ભાગમા સમવમર્યા છે, તેમને વદન કરવામાટે લોકો ટોળે મળીને જાય છે લોકોના સમૂહમા સિતિપ્રતિષ્ઠિતપુગના બે વાણીઆ હતા, આ બન્ને જણા વાતો કરતા કરતા શ્રી વીગ્રમજીને વદન કરવા જતા હતા, તેવામા તેઓએ પોતાના આગણ ગાનને દીકા એટલે વૃદ્ધ વલ્લિક જોલ્યો. “અહો! રાજ્યલક્ષ્મીને ત્યાગ કરી આ રાજર્ષિએ તપત્ત્વમીને સ્વકાર કર્યો છે તેથી તે ધન્યાત્મા છે, બાઅશાગી છે ” બીજે વાણીએ જોલ્યો “અરે જવા દેને! આ મુનિને ધન્યવાદ તે શું ઘટે છે? તેને તો ખરેખરે કપકો ઘટે છે એમલે દીક્ષા લીધી ત્યારે પુત્ર બહુ બાળવયનો હતો, બજવગનો હતો, પણ એ વાતનો વિચાર કર્યાવગ તેને રાજ્યપર સ્થાપી પોતે તો મન લઈ લીધું એટલે કૃતકૃત્ય થઈ ગયા! હવે એના સગામહાતા બિચાગ બાગને દેરાન કરે છે, આખા શહેરને ઉપદ્રવ દે

છે અને લોકોમાં કાળોદ્ધર વરતાઈ રહ્યો છે. આટલામાટે આ મુનિની તો સામું જોવું પણ યોગ્ય નથી.” આવો વાર્તાલાપ કરતા કરતા તેઓ તો કષ્ટ-પથથી દૂર થયા, પરંતુ તેની વાત સાંભળી રાજર્ષિ ધ્યાનબ્રષ્ટ થયા, તેમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને સંસારથી એકવાર નિવૃત્ત થયેલું મન પાછું સંસારમાં રખડવા માંડ્યું. આર્તધ્યાન ચાલ્યું અને વિચાર થયો કે-અહો ! અહો ! હું બેઠાં પુત્રની આવી હાલત કેમ થાય !! આવા વિચારની સાથેજ મનમાં તેના વિરોધીઓની સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું.

આવી રીતે મુનિમહારાજના મનમાં પ્રચંડ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તે વખતે વીરપ્રભુનો પરમભક્ત શ્રી શ્રેણિક નૃપતિ તેમને વંદન કરવા ચાલ્યો. રસ્તામાં મુનિને જોઈ વાંધા, પરંતુ મુનિએ તેનાપર નજર પણ કરી નહિ. શ્રેણિકે ધાર્યું કે આ મહાત્મા આ વખતે શુકલ ધ્યાનારૂઢ થયા હશે. શ્રેણિકે પ્રભુ પાસે ગયા સવિનય નમસ્કાર કર્યો, વાંધા, દેશના સાંભળી. પછી પૂછ્યું “હે ભગવન ! જે સ્થિતિમાં મેં પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને વાંધા તેજ સ્થિતિમાં તે વખતે તેઓ કાળ કરે તો કઈ ગતિમાં જાય ?” ભગવાન જોડ્યા-“સાતમી નરકે જાય.” શ્રેણિકે રાજને આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી ખડુ આશ્ચર્યસાથે દિલગિરી થઈ.

હવે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને શું થયું તે જોઈએ. તેઓ તો મનમાં મોટી લડાઈ કરવા માંડી ગયા. મોટા સમરાંગણમાં સર્વ શત્રુઓને મારી નાખ્યા પણ ખાકીમાં એક પ્રધાન શત્રુ રહ્યો. આ વખતે સર્વ શસ્ત્રો ખૂટી ગયાં, હાથમાં તરવારસરખી પણ રહી નહિ, છતાં ક્ષત્રિય વીર ડર્યો નહિ. હિંમત મજબૂત રાખી માથાપરના ટોપથી એને મારી નાખીશ એમ વિચાર કર્યો. હવે પોતાના માથાપરનો ટોપ લેવા હાથ ઉંચો કર્યો અને માથાપર હાથ ફેરવે છે તો કેશ લુંચિત તાલકું મળ્યું. સુસૂ વીર ચેત્યો, જ્ઞાનદષ્ટિ જાગી, વિપર્યાસ ભાવ ભાગ્યો અને સંવેગ પ્રાપ્ત થયો. વિચાર્યું કે અરે જીવ ! આ તું શું કરે છે ? કોના પુત્ર અને કોનું રાજ્ય ? વગર વિચાર્યે તેં પ્રથમ વ્રતનો ભંગ કર્યો. આવા શુદ્ધ અધ્યવસાયમાં ધ્યાનારૂઢ થતાં સ્વઆચરણની નિંદા કરવા માંડી અને અતિચાર આલોચવા માંડ્યા. મનથી ખાંધેલાં કર્મો મનથીજ ખપાવી દીધાં અને સાતમી નરકને યોગ્ય દળીયાં એકકાં કર્યા હતાં તે વિખેરી નાખ્યાં. હવે વીરપ્રભુને શ્રેણિકે થોડો વખત જવા દઈ ફરીને-પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “હે પરમાત્મન ! તે રાજર્ષિ કદાચ અત્યારે કાળ કરે તો કયાં જાય ?” પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે “અનત્તર વિમાને દેવ થાય.” શ્રેણિકને આ ઉત્તરથી વંધારે આશ્ચર્ય થયું, તેથી તેનું કારણ પૂછ્યું. મનોરાજ્યનું સ્વરૂપ, તેનું જ્વર, તેને વશ કરવાથી

થતી અન તશુભુની પ્રાપ્તિ વિગેરે પ્રભુએ સમજાવ્યું તે સમયે દેવદુહિનીએ
અવાજ થયો શ્રેણિકે પૂછ્યું કે “હે પ્રભુ! આ દુહુલિ જેની વાગે છે?”
પ્રભુએ કહ્યું કે “શ્રેણિક રાજા! એ રાજર્ષિને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે” શ્રે
ણિક રાજાને આ હકીકત જાણી મનનો વેગ ડેવો જળવાન હોય છે તે જગ-
બર સંમળાયું ૧

આ દૃષ્ટાંતથી મનોરાજ્યની વેગવાળી ભાવના સમજાણી હશે એ અગ-
ત્યના વિષયમા વારવાર પર્યાયોચન કરવાની જરૂર છે બધાંજુ પશુ જાણવા
જેવું છે

સ્થિર થવાનો હંપાય

યંથા યયો મનઃશુદ્ધિર્મુનિઃ માક્ષાત્ પ્રજાયતે ।
તથા તથા વિવેકશ્રીર્હૃદિ ઘત્તે સ્થિરં પદમ્ ॥ ૩ ॥

{(કસ્યાપિ.)

જેમ જેમ મનની શુદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ વિવેક બુદ્ધિવાળો મુનિ
અત કરણને વિષે શાંત થતો જાય છે ૩

બધ મોક્ષનું કારણ મન છે

મન એવ મનુષ્યાણા, કારણ ગ્ન્વમોક્ષયોઃ
બન્ધને વિપયાસદ્ધિ મુક્તૌ નિર્વિપય પુનઃ ॥ ૪ ॥

{(પા ૩)

મનુષ્યોને બધન તથા મોક્ષનું કારણ મનજ છે વિષયોની આસક્તિથી
બધનનું અને વિષયોથી વેગળ રહેવાથી મોક્ષનું કારણ પ્રાપ્ત થાય છે ૪

શુદ્ધ મનથી મોક્ષ દર રહે છે

સતતોદારવૃત્તામુ, કથામુ પરિશીલિતમ્ ।
સપન્નનિર્લં ચેતો, મોહપદ્કૈર્ન લિપ્યતે ॥ ૫ ॥

{(શા ૫)

હૃદયેશ થતી શુદ્ધ આચરણવાળી કથાઓને લીધે સમ્યક્ત્વાદિ સ પત્તિથી
મુક્ત અને નિર્મળ અત કરણ મોહરૂપી કાદવથી ખરડાતુ નથી ૫

શુદ્ધ મનઉપર સમૃદ્ધિનો આધાર

સર્વાઃ સમ્પત્તયસ્તસ્ય, વિશુદ્ધ યસ્ય માનસમ્ ।
વપાનદ્ગૃહપાદસ્ય, નન્નુ ચર્માવૃતૈવ મૂ ॥ ૬ ॥

{(મૂ. મુ)

જેવી રીતે જોડા પહેરનાર મનુષ્યને આખી આમડાથી મટેલ વાસે
છે તેવી રીતે જોડું મન શુદ્ધ છે તેને સર્વ છે ૬

એકાગ્ર મનનું ધ્યાન.

एकाग्रमनसा ध्याता, देवाः शैलमया अपि ।

अचि णैव तुष्यन्ति, कि पुनः चेतनो जनः ॥ ७ ॥

{(સૂ. મુ.)

એક મનથી ને પથ્થરના દેવોનું પણ ધ્યાન કર્યું હોય તો તે દેવો ટુંક વખતમાં પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે ચૈતન્યમય મનુષ્યનું તે પ્રભાણે ધ્યાન કર્યું હોય તો તે ટુંક સમયમાં પ્રસન્ન થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી. ૭

वैराग्यनी भास नरः.

आर्या (८-धी-१०)

चेतःपशुमशुभपथं, प्रधावमानं निराकर्तुम् ।

वैराग्यमेवमुचितं, गलकाष्ठं निर्मितं धात्रा ॥ ८ ॥

{(કા. ચ્ય. ગુ.)

અશુદ્ધ રસ્તા તરફ ને બાંધ દોડતા પશુરૂપી મનને અટકાવવાને માટે વિધાતાએ વૈરાગ્યરૂપી ગળે લાકડું લટકાવ્યું છે એ યોગ્ય છે. અર્થાત્ વૈરાગ્ય વિના મનનું અશુદ્ધ વલણ બદલાતું નથી. ૮

વ્યાધરૂપી મનને નિરોધ કરવાને ઉપાય.

अद्वारतुङ्गकुडये, गृहेऽवरूढो यथा व्याघ्रः ।

बहु निर्गमप्रयत्नैः, श्रान्तस्तिष्ठत्यनुपतन्स तथा ॥ ९ ॥

सर्वेन्द्रियावरोधादुद्योगशतैरनिर्गमं वीक्ष्य ।

शान्तं तिष्ठति चेतो, निरुद्यमत्वं तदायाति ॥ १० ॥

{(કા. મા. ચ્ય.)

જેમ ખારરહિત અને ઉંચી ભીંતવાળા ઘરમાં પૂરાયેલા વાઘ બહાર નીકળવાના ઘણા પ્રયત્નો કરી, કૂદવાથી થાકી જઈને શાંત ઉભો રહે છે તેમ મન સર્વ ઇન્દ્રિયોના રૂંધાવાથી (દાબથી) નીકળવાના સંકટો ઉપાયો કર્યા છતાં નહિ ફાવવાથી શાંત થઈ ઉભું રહે છે અને ત્યારે નિરૂદ્ધમ બને છે. ૯-૧૦

મનોનિયંત્રના કેટલાક ઉપાય.

उपजाति.

स्वाध्याययोगैश्वरणाक्रियासु, व्यापारणैर्द्वादशभावनाभिः ।

सुधीस्त्रियोगीसदसत्प्रवृत्ति फलोपयोगैश्च मनोनिरुन्ध्यात् ॥ ११ ॥

{(ચ્ય. ક.)

“સ્વાધ્યાય (શાસ્ત્રનો અભ્યાસ), યોગવહન, ચારિત્રક્રિયામાં વ્યાપાર, “ખાર ભાવના અને મન વચન ક્રિયાના શુંબ અશુભ પ્રવૃત્તિનાં ફળનાં ચિત-
“વનથી સુજ પ્રાણી મનને નિરોધ કરે.” ૧૧

ભાવાર્થ-શાસ્ત્રાભ્યાસ-સ્વાધ્યાયના પાત્ર રૂપ છે વાચના (ભણવું), પૃચ્છના (સવાલો કરવા), પરાવર્તના (પુનરાવર્તન-રીવીઝન), અનુપ્રેક્ષા (મનમાં ચિતવન) અને ધર્મકથા (ધર્મઉપદેશ) યોગ એટલે મૂળ સૂત્રોના અભ્યાસની યોગ્યતા માટે ક્રમ તથા તપશ્ચરણ આ યોગોદ્દહન મનોનિઝહનું પ્રબળ સાધન છે અને ઉત્તમ બીજા વાવવામાટે એ ભૂમિકાને શુદ્ધ કરનાર પ્રબળ ઉપાય છે એ બંનેનો એકઠો અર્થ 'સ્વાધ્યાયમાં વ્યાપારથી મનનો રોધ કરવો' એવો પણ થાય છે આ અર્થ પણ સુદર છે એ રીતે વચનયોગપર જ્ય મેળવવાની સૂચના કરી, અને વળી એમ પણ કહ્યું કે જ્ઞાન એ મુખ્ય મોક્ષસાધન છે

મનોનિઝહનું બીજું સાધન ક્રિયામાર્ગ છે આવક યોગ્ય દેવપૂજા, આવન્યક સામાયિક, પૌષ્ઠ વિગેરે તથા સાધુને આહાર, નિહાર, પ્રતિલેખન, પ્રમાર્જન, કાયોત્સર્ગ વિગેરેમાં કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિ જેઓ ક્રિયામાર્ગતરફ કટાક્ષની નજરથી જોતા હોય તેમણે ખાસ યાદ ગણવું કે ક્રિયામાર્ગ એ પણ મનોનિઝહનું પરમ સાધન છે પ્રવૃત્તિવાળા હવને તો જો નિનત મળે તો તે કઈક જાતનું તોજ્ઞાન આદરી જાએ, તેને માટે ક્રિયા બહુજ ઉપયોગી છે, એટલુજ નહિ પણ ખાસ જરૂરની છે આ રીતે ક્રમયોગપર જ્ય કન્વાની સૂચના કરી

આ સંસારમાં ડોઈ વસ્તુ જેમી રહેવાની નથી-સર્વ નાશવત છે (અનિત્ય), આ હવને મરતી વળતે ડોઈ થોભી ગાખનાર નથી (અશરણ્ય), સંસારની રચના વિચિત્ર છે (ભવ), આ હવ એટલો આવ્યો છે અને એ ઠલો જવાનો છે (એકત્વ), બીજા સર્વથી જુદો છે (અન્યત્વ), શરીર મળ મૂત્ર વિદ્યા વિગેરેથી ભરેલું છે (અશુચિ), મિથ્યાત્વ, અવિગતિ, ત્યાગ અને યોગથી કર્મ બાધી હવ સંસારમાં રખરે છે (આશ્રવ), પણ તેજ હવ જો સમતા રાખે-મન વિગેરેનો નિઝહ કરે તો કર્મબંધને રોડે છે (સવર), અને જો તપસ્થા કરે તો નિદાચિત કર્મોથી પણ મૂલય છે (નિર્જંગ), ચોદ રાજલોકનું સ્વરૂપ ચિતવવા યોગ્ય છે (લોકવલ્લાય), અમ્યત્વ પામવું ખરેખર દુર્લભ છે (ભોધિ), ધર્મને કહેનારા ઘણા થયા છે, પણ અરિહત મહારાજ જેવા નિરાગી કહેનારા બહુ થોડા છે (ધર્મ) એવી ગીતે બાર ભાવનાએને વાર વાર ભાવવી, તેપર વિચાર કરવો એ મનોનિઝહનો ત્રીજો ઉપાય છે આ ઉપાયથી મનપર અક્રમ આવે છે

શુભ પ્રવૃત્તિ કન્વામાં આવે તેનું ફળ સાદુ થાય છે અને ખરાબ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તેનું ફળ ખરાબ થાય છે એસબધી વિચારવા કન્વી, આત્મનિરીક્ષણ કરવું, આત્મભાવવોક્ષન કરવું એ મનોનિઝહનો ચોથો ઉપાય છે. જે

પ્રાણી પોતાની પ્રવૃત્તિપર વિચારણા કરે છે તેને મનોનિબંધ બહુ જલદી થઈ જાય છે. અત્ર મનોનિબંધના ચાર ઉપાય દર્શા. શાસ્ત્રાભ્યાસ, ચારિત્ર અને ક્રિયામાં શુદ્ધ વર્તન, ભાવનાનું ભાવન અને આત્મનિરીક્ષણ. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આત્માને નિરંતર સંયમયોગોમાં પ્રવૃત્ત રાખવો; તેથી ઘણી જાતના ક્ષયકા થાય છે. જો એને છૂટો મૂક્યો હોય તો ઉપર જણાવ્યું તેમ એ ઘણી જાતનાં તોફાન કરે છે. તેટલા માટે ઉભાસ્વાતિવાચક કહે છે કે—

‘પૈશાચિકમાખ્યાનં, શ્રુત્વા ગોપાયનં ચ કુલવધ્વાઃ ।

સંયમયોગૈરાત્મા, નિરન્તરં વ્યાપૃતઃ કાર્યઃ ॥

‘પિશાચની વાત અને કુળવધૂનું વૃત્તાંત સાંભળીને આત્માને નિરંતર સંયમયોગોમાં પરોવેલો રાખવો.’ એક વાણીઆએ પોતાનું કાર્ય સાધવામાટે એક પિશાચની સાધના કરી. મંત્રયોગે તે પિશાચ સિદ્ધ થયો. તેણે પિશાચને પોતાનું કામ બતાવ્યું. મનકામ સાધ્ય કામ કરનાર પિશાચે અત્ય સમયમાં કાર્ય સિદ્ધ કરી આપ્યું. પછી તે વાણીઆને કહે કે હવે મને કામ બતાવ નહિ તો તને મારી નાખું. અખંડ ઉદ્યમવાળાઓ નવરા બેસતા નથી. વાણીઓ બુદ્ધિશાળી હોતો. તેણે કહ્યું કે અત્રે ખાડો ખોદ; ખાડો ખોદાવી તેમાં પાણી આણ્યું એટલે કહ્યું કે તેમાં એક વાંસ નાખ. પછી એક ઠાણો વાટકો તેને આપી તે વાંસપર ઘંધાલ્યો અને કહ્યું કે તારે કુવામાંથી પાણી કાઢી વાટકો ભરી દેવો, અને એનું કાણું પૂરાઈ ન જાય એ ધ્યાનમાં રાખવું. જ્યારે હું તને ખીજું કામ ન બતાવું ત્યારે તારે આ કામ કર્યા કમ્બુ.

કુળવધૂનું દષ્ટાંત પણ એવુંજ છે. પતિ પરદેશ જવાથી તેને ખરાબ થવાની ઇચ્છા થઈ છે એમ સસરાએ દાસીનારક્ત બાણ્યું ત્યારે પોતે વહુને માથે ઘરનો સર્વ કારભાર મૂક્યો અને એટલા કામમાં નાખી દીધી કે વિષય-સંબંધી વિચાર કરવાની પણ કુરસદ મળે નહિ. આવી રીતે તે સુધરી ગઈ. આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખી આત્માને નિરંતર સંયમયોગોમાં પ્રવૃત્ત થયેલો રાખવો, કે જેથી તેને અસ્તવ્યસ્તપણે જ્યાં ત્યાં રજળવાની ટેવ પડે નહિ અને પડી હોય તો મટી જાય. ૧૧

મનઃસમાધાનપર ગુર્જર કવિતાઓ.

મનહર—૬૨ થી ૧૫.

મનવિના હાથ પગ હોય તે ન કામ કરે,

મનવિના કાણા જેવા આંખ કાન નાક છે;

મનવિના મીઠા મેવા પણ ખાણુ જેવા લાગે,
 મનવિના મિથ્યા બધુ જપ તપ દાન છે
 મનવિના હેત પ્રીત પણ પરખાય નહિ,
 મનવિના ભણતર ભારની સમાન છે,
 કેશવ કહે છે એક મનની રમત બધી,
 મનવાળા માણસોને માણસોમા માન છે

૧૨

શરીર સ્થદનરૂપ ધટ્ટિયો છે અમ્થરૂપ
 મન સારથીથી દૂર દૂર દોડ્યો જાય છે,
 મન જેમ લઈ જાય તેમના ઘોડા તણાય,
 મહારાજ શુવ જેસનાર મલકાય છે,
 કામકાજ કરવાના મનને આધીન બધા,
 મન તારનાર ને છુડાડનાર થાય છે;
 કેશવ કહે છે એજ મન હાથ રાખવાથી,
 ભારે ભવસાગરને પાર ઉતરાય છે

૧૩

મનને સુખેથી સુખ મનને દુ ખેથી દુ ખ,
 મનને મનાવાયકી સ તોય મનાય છે,
 મન મિત્ર મન પુત્ર મન છે કલત્ર રૂપ,
 - મનવડે મમતામા ચકાય પકાય છે,
 મન વિના બ્યવહાર સિદ્ધ કોઈ થાતો નથી,
 મન વિનાનો માનવ પશુમા મનાય છે,
 કેશવ કહે છે તન મનનો સુયોગ છતા,
 ભાન ભૂલી જાય તેના ભુડા હાલ થાય છે

૧૪

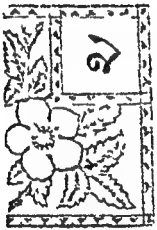
ચિત્ત વિના કામ કાજ સાચુ ન મનાય કોઈ,
 ચિત્ત વિના લેખ પત્ર પીપળાનું પાન છે;
 ચિત્ત વિના આરભ અધુરા રહી જાય બધા,
 ચિત્ત વિના કોનું માન કોનું અપમાન છે,
 ચિત્ત વિના સુખ દુ ખ દેહને જણાય નહિ,
 ચિત્ત વિના ધૂળધાણી જપ તપ ધ્યાન છે,
 કેશવ કહે છે ચિત્ત વિના ચતુરાઈ દેવી,
 એક ચિત્ત વિના તન લાકડા સમાન છે.

૧૫

વ્યગ્રમનવાળાં મનુષ્યો સામાન્ય વ્યવહારના કાર્યમાં પણ સિદ્ધિ મેળવી શકતાં નથી. સિદ્ધિ મેળવી શકતાં નથી એટલુંજ નહિ પણ હાથમાં લીધેલાં કાર્યની સ્થિતિ વીંખી નાખી તેને નષ્ટ કરી દે છે. વ્યગ્રમનવાળો રોગી સાધ્ય-રોગના સપાટામાં છતાં અસાધ્ય આપત્તિના પંજમાં સપડાય છે અને અસાધ્ય રોગના પંજમાં પડેલો માણસ પણ જો સ્થિર મનવાળો હોય તો તે પરમાત્માની કૃપાથી સુખી જીવનનો લાભ લઈ શકે છે તેવીજ રીતે સંસારસાગરમાં પડેલા મનુષ્યો મનની વ્યગ્રતાને લીધે તરી શકવાની બીજી સગવડો છતાં તરત ડૂબી જાય છે અને જો તેઓમાં મનઃસમાધાન હોયતો ભયંકર મોંઝાંઝોની સામે થઈને પણ તેમાંથી તરી જાય છે. વળી તેઓનામાં મનઃસમાધાન હોય છે તેઓજ પોતાની સંકલ્પશક્તિને કેળવી શકે છે. સંકલ્પશક્તિ શું ? તથા તેનો શો પ્રભાવ છે તે દેખાડવામાટે સંકલ્પશક્તિ અધિકારને સ્થાન આપવાને આ મનઃસમાધાન અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

સંકલ્પશક્તિ અધિકાર.

મનુષ્યમાં સંકલ્પશક્તિ હોય છે તે મનુષ્ય આ સંસારમાં પોતાના પ્રત્યેક ધારેલા કાર્યમાં નિઃસંશય સિદ્ધિ મેળવે છે જેઓને મનઃસમાધાનની સિદ્ધિ થયેલી હોય છે તેઓજ સંકલ્પશક્તિ મેળવી શકે છે. સંકલ્પશક્તિ મેળવવી, તેને કેળવવી અને જાળવવી એની કેટલી જરૂરીયાત છે, એનો કેવો મોહોટો પ્રભાવ છે અને એનાથી કેવો અતિશય ઉંચામાં ઉંચો લાભ થાય છે તે સંક્ષેપથી જણાવવા માટે આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

સંકલ્પશક્તિ મેળવવાની અને કેળવવાની આવશ્યકતા.

આગળના ઋષિ મુનિઓ, મહાત્માઓ, અને બ્રહ્મીભૂત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરનાર મનુષ્યો સંકલ્પથી ઘણું સામર્થ્ય દર્શાવતા હતા. કોઈ દેવ પોતાના ભક્તને વરદાન આપતા હતા. તે વરદાન આપવાને માટે માત્ર તમને અસુક ક્ષણ પ્રાપ્ત થાઓ એવા ભાવનો સંકલ્પ કરતા હતા. સંકલ્પશક્તિ એ એક આશ્ચર્ય-

કારક શક્તિ છે આ શક્તિ પ્રાપ્ત થવાથી ણીભુ કર્તવ્ય ગ્રહેતુ નથી આ શક્તિ મનુષ્યમાત્રમા રહેવી હોય છે પરતુ તે ગાઢ મુધુસિમા હોવાથી તેને જાગૃત કરવાની જરૂર હોય છે જેમ ડોઈ મનુષ્ય પોતાની પાસે દિવ્ય આયુષી પોતાના જ ધરમા હોય અને તેમ છતા જાણતો ન હોય તો તે નકામા છે, તેવીજ રીતે આ દિવ્ય શક્તિ માણુમાત્રમા રહેલી છે, તેને ડોઈ જાણતું નથી, અને જાણવા છતા પણ તેનો ડેવી ગીતે ઉપયોગ કરવો તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી નકામા જેવીજ પડેલી હોય છે મહત્ત્વશક્તિ એ એક દિવ્ય શક્તિ છે અને તેનું સામર્થ્ય અગાધ છે તેનાથી આપણે જે કાર્ય ધારીએ છીએ તે કરી શકીએ છીએ અસંખ્ય દ્રવ્યને આર્થિક શક્તિએ છીએ અને આપણે જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તેવી પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ આ શક્તિને માણુસ માત્રે ઉપલબ્ધી નોંધીએ અને તે દ્વારા ધારણે જર્થ મિદ્ધ કરવું નોંધીએ પોતાના મૃતપતિને સંભવન કર્યા છે આ શક્તિવડેજ દુષ્ટ મનુષ્યાને મનીષોએ ભય કર કષ્ટ આપ્યા છે અને આ શક્તિવડેજ મહાત્માઓએ પોતાના ભક્તોને તાર્યા છે આ શક્તિ તે કાની છે તે તમો જાણો છો? તે આપણા અત કરણમા વિલસી રહેલ દૈવ સામર્થ્ય શક્તિમ પદ પરમાત્માનીજ તે તેના ઉપયોગ કરવાની રીત આ પ્રમાણે શીખીએ છીએ તો પછી ડોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ થવી એ મુશ્કેલ નથી આપણા મૂળ સ્વરૂપપ્રતિ વક્ષ આપો આપણે ડોણ છીએ તે તમો જાણો છો? આપણે પરમતત્વાલિનન પદ્મશ્રીએ આપણે શ્રદ્ધાસ્વરૂપ છીએ અને જેથી આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો તે આપણું કર્તવ્ય છે તે શક્તિ તે આપણીજ છે આપણી વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો તે આપણું કર્તવ્ય છે આપણે પરમાત્મા સ્વરૂપ છીએ એવું આપણા શાસ્ત્રો ઠિઠિમ વગાડીને કહે છે, અને તે ઘણા કાળથી પડેલા ઉલટા સંસ્કારોથી આપણે આપણા મૂળ સ્વરૂપને ભૂલી ગયા છીએ અને તે માથે આપણા સામર્થ્યની પણ વિમ્મૃતિ થઈ ગઈ છે

અહરબ્રહ્માસ્મિ. આ વેદવાક્યના આધારે હું શ્રદ્ધાસ્વરૂપ છું, તેમ પરમાત્મા તેનું પોતેજ છું, એવું આપણા ગાંધો કહે છે અને આપણું ખરૂં સ્વરૂપ દર્શાવે છે તો પછી આપણા ખરા સ્વરૂપનો અને તેના સામર્થ્યનો અનુભવ કરવા કેમ પ્રયત્ન ન કરવો? હવે આપણે પોતેજ પરમાત્મા છીએ અને આપણા પોતાનામાજ પરમાત્મા વિલમી રહ્યા છે એવું જાણવા પછી તે પ્રમાણે કેમ ન માનવું નોંધીએ? આપણા ખરા સ્વરૂપનો અનુભવ કરવામાટે આપણે તે ખરા સ્વરૂપના શુભુ ધર્મો શા છે તે પણ સાચે માથે જાણવું નોંધીએ અને તે જાણવાપછી તે તે

આપણામાં સ્થાપન કરવું જોઈએ. જ્યારે આપણે પરમાત્માજ છીએ ત્યારે પછી એવું મોઢે જોલવામાત્રથીજ તેના સામર્થ્યનો અનુભવ થતો નથી. પરંતુ પ્રયત્નવડે તેના જેવા ગુણોનું આપણામાં સ્થાપન કરીએ છીએ ત્યારેજ આપણે તેના સામર્થ્યનો અનુભવ કરીએ છીએ. સંકલ્પ શક્તિ એ પરમાત્માના સામર્થ્યરૂપ દિવ્ય શક્તિ છે અને તે શક્તિ આપણે જ્યારે આપણા મૂળ સ્વરૂપને આપણામાં જાગ્રત કરી તેના મૂળ ગુણધર્મોનું આપણામાં સ્થાપન કરીએ છીએ ત્યારેજ વાપરી શકીએ છીએ. અંતઃકરણની ઉચ્ચતા, રાગ, દ્રેષ, ક્રોધ, મહ, લોભ, શોક, મોહ, કામ, લય આદિ શત્રુઓનો ત્યાગ, અને હુમેશાં આપણામાંજ આપણા ગુણધર્મોના સ્વરૂપનોજ વિચાર કરી તેનું જ્યારે આપણે આરોપણ કરીએ છીએ, આપણા સ્વરૂપનુંજ વારંવાર ચિંતન કરીએ છીએ ત્યારેજ આ સંકલ્પશક્તિરૂપ દિવ્યશક્તિ આપણે વાપરવાને લાયક થઈએ છીએ. અને ત્યારેજ તે વાપરવાની કળા આપણામાં આવે છે. તેથી સંકલ્પશક્તિ વાપરવાની કળા જોઈતી હોય તો આપણે આપણા ખરા સ્વરૂપનું અને તેના ગુણધર્મોનું આપણામાં સ્થાપન કરવું જોઈએ, આપણા સ્વરૂપનું અખંડ ચિંતન કરવું જોઈએ અને તૈલ ધારાવત્ આપણે આપણા સ્વરૂપના ગુણધર્મોથી વિમુખ થવું જોઈએ નહિ. કોઈ પણ વખતે, કોઈ પણ કામ કરતાં, કે કોઈ પણ વિચાર કરતાંપહેલાં આપણે જોઈએ કે આ કામ આપણું છે કે કેમ? ક્રોધ થાય તો વિચાર કરવો કે ક્રોધ શું પરમાત્મામાં હોય છે? જો પરમાત્મામાં નથી હોતો તો પછી આપણામાં તે ક્યાંથી આવે? અને આવીજ રીતે આપણામાં પરમાત્માનાજ ગુણો છે કે નહિ તેનું અખંડ ચિંતન કરવું જોઈએ. સંકલ્પશક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે એકાગ્રતાની ખાસ જરૂર છે. વિચારની એકાગ્ર સ્થિતિ થતાં આ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. વિચાર સર્વ કરવાને શક્તિમાન છે. અદૃષ્ટમાંથી જે કાંઈ ઉત્પન્ન કરવું હોય છે તે વિચારવડે ઉત્પન્ન થાય છે. આજે આપણી નજરે જે જે જણાય છે તે તે સર્વ અદૃષ્ટમાંથીજ થાય છે-ઉત્પન્ન થયું છે. જે જોઈએ તે સર્વ અદૃષ્ટમાં ભરેલું છે, અને અદૃષ્ટમાંથી દૃષ્ટમાં એટલે સૂક્ષ્મમાંથી સ્પષ્ટમાં પ્રકટ કરવાને માટે વિચારનાં આંદોલનોના બળને મેળવવામાટે સંયમ-એકાગ્રતાની જરૂર છે. અને એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થતાં 'અદૃષ્ટમાંથી દૃષ્ટમાં લાવવાનું સામર્થ્ય આવે છે અને આ સામર્થ્ય આઠ્યાપણીજ સંકલ્પદ્વારા વિચારનાં આંદોલનો-કેંકવામાં આવે છે. આગળ આપણે માહાત્માએના સામર્થ્યોની વાતો આપણાં સૂત્રોમાં વાંચીએ છીએ ત્યારે આશ્ચર્યચકિત થઈ જઈએ છીએ કે વળી આમ તે બનતું હશે? નાટકોમાં ઋષિમુનિઓનાં પાત્રો-દ્વારા સંકલ્પો કરતા વેષધારીઓને આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે કેટલું આશ્ચર્ય.

લાગે છે ? તો જ્યારે આપણા તે ઋષિમુનિઓનું સામર્થ્ય આપણામા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કાઈ ઓછું આશ્ચર્ય ? તેમણે પોતાના વિચારબળને સયમદારી ઘસું કેળવી તેના ઉપર વિજય મેળવેવો હતો અને તેથીજ તેઓ પોતાના સકલ-વડે જે ધારતા હતા તે કરતા હતા વિચારનું સામર્થ્ય સર્વ સામર્થ્યોંકરતા શ્રેષ્ઠ છે વિચારસિવાય કશી વસ્તુ દુનિઆમ જનવો અસભવિત છે વિચાર એ સર્વ કરવાને સમર્થ છે સકલપશક્તિ એ સર્જનશક્તિ છે અને તે વિચાર શેઠારાજ ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે વિચારની જેટલા પ્રમાણમા એકાગ્રતા સાધવામા આવે છે, તેટલા પ્રમાણમા તેની સિદ્ધિ થાય છે વિચારની એકાગ્રતાની મિદ્ધિ ઠગવામા એક વિચારનેજ વળગી રહેવું વિરોધી વિચારને તેમા પ્રવેશ થવા દેવાથી આવેલું સામર્થ્ય ક્ષીણ થઈ જાય છે, માટે દ્રાઈ પણ એક વિચારનેજ વળગી રહેવાનો અભ્યાસ મેવવાથીજ વિચારનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે મત્રો એ શુ છે ? તે એકજ વિચારને વળગી રહી તે મત્રના અર્થમા વિચારની એકાગ્રતા કરવાની કળ છે આ મત્રોના અર્થમા વિચારની હીનતા જના સુધી થતી નથી ત્યા સુધી તે મત્રથી જે સામર્થ્ય આવવાનો મલવ છે તે સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, અને આ સામર્થ્ય તે એકાગ્રતાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે વિચારની એકાગ્રતા થતા વિચારના આદોલનોના જળદારા સકલપથી કાર્ય સિદ્ધિ કરવાનું સામર્થ્ય મનુષ્યમા આવે છે પૂર્વના ઋષિમુનિઓએ આ સામર્થ્યને મેળવ્યું હતું અને તે મેળવવામાટે તેમણે હજારો વર્ષસુધી તપ કર્યું હતું, આ તપ તે ધીમ્નુ કાષ્ઠજ નહિ પણ વિચારનું એકજ વિષયમા તક્ષીન થવું અને આ પ્રમાણે એકજ વિષયમા વિચાર વળગી રહે તેને માટે પૂર્વે હજારો વર્ષ સુધી આપણા ઋષિમુનિઓએ તપ કર્યું હતું અને સકલપદારા મહાન કાર્યો કરવાનું સામર્થ્ય મેળવ્યું હતું આ સિદ્ધિ હાલ પણ મેળવી શકાય છે મન-વિચારની એકાગ્રતા થતા આ સિદ્ધિ દરેક માણસને મળે છે અને આ મિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતા ધીમ્નુ દ્રાઈપણ વસ્તુની ન્યૂનતા રહેતી નથી. આ સિદ્ધિનું નામજ સંકલ્પ શક્તિ છે ભક્તિ, યોગ કે તત્ત્વવિચાર એ સર્વ માર્ગો, વિચારની એકાગ્રતાની સિદ્ધિ કરવાને માટેજ છે વિચાર ઉપર અકુશ પ્રાપ્ત થતા સર્વ કાર્યો કરવાનું સામર્થ્ય વિચારબળમા આવે છે જે પ્રકારની વિચારની એકાગ્રતા કરવામા આવે છે તે પ્રકારનું જળ તે વિચારમાં આવે છે આપણે જેવું જળ મેળવવું હોય, જેવી શક્તિઓ કે સામર્થ્ય મેળવવું હોય, તેવી દિગામા વિચારની એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થવામાટે પ્રયત્ન કરવો વિચાર માત્ર આદોલનો પ્રકટાવી શકે છે પણ તેની સિદ્ધિ તે વિચારની એકાગ્રતાઉપર આધાર રાખે છે માણસ જેવા વિચારને વધારે જખત સેવે છે તેવા સામર્થ્યને તે પોતાના પ્રતિ આકર્ષે

છે. તમે સુખના, આનંદના, સામર્થ્યના, વિગેરે શુભવિચારો વારંવાર કર્યા કરો તો તમને સુખ આનંદ વિગેરે પ્રાપ્ત થયેલું જણાશે. દુઃખના, ક્લેશના, ભયના અને ક્રોધના વિચારોને વારંવાર સેવો, થોડાજ વખતમાં તમને તે તે પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયેલા જણાશે. આવી રીતે તમે જેવા વિચારને વધુ વખત સેવશો તેવા સામર્થ્યને તમે પ્રાપ્ત કરશો. આથી હવે તમને સુખ કે દુઃખ આવવું એ તમારાજ હાથમાં છે. તમારી સ્થિતિ તમેજ માગી લીધી છે, તેમાં ખીજા કોઈનો દોષ કાઢવો કે અમુકથી મને અમુક દુઃખ આનંદ તો તે મિથ્યા છે. કારણ કે તમે જેવા વિચાર કર્યા હશે તેવા તમે હાલ છો, અને હાલ જેવા વિચાર કરશો તેવા તમે ભવિષ્યમાં થશો. જો તમારે સુખ જોઈતું હોય તો સુખના વિચાર કરો અને દુઃખ જોઈતું હોય તો દુઃખના વિચાર કરો. તમારે જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તેવી સ્થિતિ તમે તમારી મેળેજ પ્રાપ્ત કરો. વિચારોદ્વારા જે આંદોલનો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ કરવાને શક્તિમાન છે, અને તે આંદોલનો પ્રેરવાનું સામર્થ્ય મેળવવાને માટે વિચારોની એકાગ્રતા કરવાની જરૂર છે અને તે એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થતાં વિચારોનાં આંદોલનોદ્વારા જે સંકલ્પો પ્રેરવામાં આવે છે તે સિદ્ધિજ થાય છે. આ વાત આપણા પૂર્વજોનાં દૃષ્ટાંતોથી સાબીત થાય છે. તેમણે વિચારની એકાગ્રતા કરી તે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી હતી અને તે વાત તેમનાં દૃષ્ટાંતોથી આપણાં શાસ્ત્રોમાં વાંચતાં મળી આવે છે. સંકલ્પોદ્વારા થતી સિદ્ધિના વિષયને હાલમાં કેટલાંક મનુષ્યો અમેરિકન વિચારોના આ વિષયો છે એવું માને છે પણ તેમનું આ માનવું ભૂલભરેલું છે. તેમણે આવા સામર્થ્યને અનુભવેલ રૂષિમુનિઓનાં જીવન આપણા શાસ્ત્રોમાંથી વાંચી ખાત્રી કરવી.

આપણે સંકલ્પશક્તિનું સ્વરૂપ તથા પ્રભાવ જાણ્યો પણ તે સંકલ્પશક્તિના પ્રત્યેક અંગમાં એકાગ્રતાની કેટલી જરૂર છે તેપણ જાણવું જોઈએ. કારણ કે જો એકાગ્રતા ન હોયતો સંકલ્પશક્તિ વીંખાઈ જવાનો ભય તૈયારજ ઉભો હોય છે. વળી એકાગ્રતાથીજ પ્રત્યેક કાર્યમાં વિજય મળે છે અને એકાગ્રતાના અભાવથી પ્રત્યેક કાર્યમાં પાછા પડવું પડે છે. તેથી એકાગ્રતાના લાભ દેખાડવાને હવે પછી એકાગ્રતા અધિકારને સ્થાન આપવાને આ અધિકારની વિરતિ કરવામાં આવી છે.

एकाग्रता-अधिकार

આમા એકાગ્રતા નથી તેઓ ઉચ્ચભૂમિકાપર કદીપણ ચડી શકતા નથી એકાગ્રતા વગરનું મન તેઓને હુમેશા પાછા ખેંચતુ રહે છે અને સાધેલી એકાગ્રતા મનુષ્યને તેની વિજયભૂમિમા-સિદ્ધિ સ્થાન મનુષ્યજન્મના સાહસ્યના લક્ષ્યગિંદુ તરફ આગળ વધાર્યા

કરેજ માટે મનુષ્યે એકાગ્રતા સાધવી જોઈએ ધર્મપ્રવૃત્તિ અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એ સઘળામા એકાગ્રતાની જરૂર છે એ દેખાડવા માટે આ અધિકારનો આરભ છે

એકાગ્રતા એજ વિજયનો વારણ છે

*વિજયથી મળનારા સુખને સર્વ ઝખે છે, પણ જે પ્રયત્નથી વિજય મળે છે તે પ્રયત્ન કરવા કોઈકજ કમર બાધે છે અને વિજય પ્રયત્નવડેજ મળતો હોવાથી પ્રયત્ન ન કરનારા વિજયવિના દુર્ભાગીજ રહે છે

વિજયને આપનાર પ્રયત્ન તીવ્ર ઇચ્છામા પ્રકટે છે ઝેઈ મનુષ્ય કહે કે મને વિદ્વાન થવાની ખહુ ઇચ્છા છે, પણ જો તે અભ્યાસ કરતો નથી, તો તેની 'ખહુ ઇચ્છા' તે તીવ્ર ઇચ્છાજ નથી પ્રયત્નવિનાની ઝોળી ઇચ્છા તે ઇચ્છાજ નથી જે અડતા દગાડતો નથી તે જેમ અગ્નિ નથી, તેમ જે વૃત્તિ અત કચણમા પ્રકટતા, પ્રયત્ન થતોજ નથી તે ઇચ્છાજ નથી જેમ દ્વારમા બેસાડેલો માટીનો સિપાઈ દેખવા માત્ર હોય છે, અને તે ધરતું રણણ કરી શકતો નથી, તેમ પ્રયત્નવિનાની ઇચ્છા દેખવામાત્ર હોય છે તે તીવ્ર ઇચ્છાજ નથી, અને તેથી તે વિજય અપાવતીજ નથી

તીવ્ર ઇચ્છા જે અત કચણમા પ્રકટે છે, તે મનુષ્યને પોતાની ઇચ્છાના વિષયવિના બીલુ કશુંજ સૂજતું નથી ઇચ્છાનો વિષય નથી મળતો સ્વાસુધી તે પૃથ્વી તળેઉપર કરી નાખે છે તે ખાતો નથી, પીતો નથી, અને ઉંધતો નથી

સર્વોત્તમ વિજય પ્રાપ્ત કરનારા પૂર્વના તથા વર્તમાનકાળના કોઈપણ મનુષ્યના જીવનને તમે જોશો તો તેમા તમને ઉપર કહેલી તીવ્ર ઇચ્છા અને તે નાથી થતો અખડ પ્રયત્ન એ બને આપી રહેલા જોવામા આવશે તીવ્ર ઇચ્છા આગળ અચળ પર્વતો માર્ગ આપે છે, અને દુસ્તર મહાસાગર ખાલોચીયા-દેવડો થઈ જાય છે

વિજય શી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે વિષે વિદ્યાર્થીઓને કહેવા હું ઇચ્છું છું. તેઓએ ઇચ્છાના વેગને અંતઃકરણમાં પ્રકટાવતાં શીખવું જોઈએ. ઇચ્છાને હૃદયમાં પ્રકટાવવાનું, અને તે પણ એકજ વિષયની ઇચ્છામાં પોતાનું તનમન અને સર્વસ્વ તદ્દીન થઈજાય, એવી તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટાવવાનું જ્યાંસુધી તેમને નહિ આવડે ત્યાંસુધી જેવા થવાની તેઓએ ધારણા રાખી હશે તેવા તેઓ કદીએ પણ થઈ શકશે નહિ. જે ઇચ્છા, સિદ્ધ નથી થતી ત્યાંસુધી હૃદયમાં શલ્યની-પેઠે વેદનાઉપર વેદના કર્યાજ કરે છે અને એક ક્ષણપણ જંપવા દેતી નથી, એનું નામજ ઇચ્છા છે; અને આ ઇચ્છાજ વિજયને અર્પનારી છે. આવી ઇચ્છાના મહાવેગને આપું જગત્ એકસંપ થઈને પણ અટકાવવાને સમર્થ નથી. ગમેતેટલી નિર્ધનતા અને ગમેતેવો વ્યાધિ, આવી ઇચ્છાને પ્રતિબંધ કરવાને અસમર્થ છે. એક ચકલાસરખાની પણ મદદ ન હોય તોપણ આવી ઇચ્છા જરાપણ નાહિમત થતી નથી. આવી ઇચ્છા પ્રકટતાં તત્કાળજ પ્રયત્ન થાય છે. ઇચ્છા અને પ્રયત્ન મનુષ્યને ત્રિભુવનનો પતિ બનાવે છે. વિજય મેળવવાની અમથી નિર્માલ્ય ઇચ્છાથી વિજય મળતોજ નથી. પણ ઇચ્છાનો વિષય મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યાવિના જેને આપું નથી ભાવતું, પીવું નથી ભાવતું ઉંઘવું નથી. ભાવતું કે કશુંજ ખીજું કરવું ભાવતું નથી તેનેજ-આવી ઇચ્છા વાળાનેજ-વિજય મળે છે.

એકાગ્રતા વ્યવહારની પણ સર્વોત્તમ સિદ્ધિ કરાવનાર છે.

એકાગ્રતાને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરનાર પુરુષો વ્યવહારમાં પણ કેવા વિજયી થાય છે, એ સંબંધમાં બાળા ભારતીએ અમેરીકામાં કરેલા એક વ્યાખ્યાનમાંનો નીચેનો ફકરો સારો પ્રકાશ પાડનાર હોવાથી તેનું ભાષાંતર આપીએ છીએ:—

“ નેપોલીયનની સૈનિક કારકીર્દિ નિર્દોષ હતી, એમ હું કહેતો નથી, પરંતુ તેનું ઉદાહરણ આપીને સાંસારિક કીર્તિના લોભથી લોભાયલા એક યોગીનું અત્યંત જ્વલાંત ઉદાહરણ હું તમને આપું છું. પૂર્વજન્મમાં નેપોલીયન એક યોગી હતો. કોઈ પૂર્વ શરીરમાં તેણે પોતાની મનની શક્તિઓ કેળવી હતી અત્યંત એકાગ્રતાથી પરમેશ્વરની ભક્તિ કરનારો કોઈ મોટો મહાત્મા તે પૂર્વજન્મમાં હશે-હશે શું, કેટલાંક કારણોથી હું જાણું છું કે તે હતો. કોઈ કર્મને લીધે, કેટલાંક દુષ્ટત્યોના પ્રભાવથી જગત્માં કીર્તિ સંપાદન કરવાની તેને ઇચ્છા થઈ આવી, -કીર્તિની અમર્યાદ લલુતા થઈ આવી, એમ હું કહેતો નથી, કારણ કે તેમ કહેવું એ તેની બદબોઈ કરવા જેવું છે, અમર્યાદ લોભથી કે લલુતાથી

તેણે કશુંજ કર્યું નથી, - તેણે જે ઠાંધક કર્યું છે, તે કીર્તિને માટેજ કર્યું છે પણ તેની પ્રત્યેક ક્રિયામાં તેણે સ પાદન કરેલા અગાધાગ્રહ મનોબળનો ઉપયોગ થયા વિના રહેલો નહિ. એકાગ્રતાથી તેણે પ્રાપ્ત કરેલું યોગબળ તેના આ જન્મમાં કાઈ નાગ પામ્યું નહોતું (મનને એકવાર એકાગ્ર કરતા આવડ્યું કે પછી તે જ્ઞાન કદી નષ્ટ પામતું નથી. મન એ એક એવું ગત્ત છે કે જેને એકવાર ઘડીને તૈયાર કર્યું કે પછી તે આપણને આપણા અર્થજન્મમાં જ્યાંમુઠી આપણે આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય જે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનું છે, તે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ ત્યાંમુઠી આપણા ઉપયોગમાં આભ્યાજ કરે છે)

સેટહેલીનાના ડેહખાનામાં નેપોલીયનની સાથે જે ડાકટર હતો તેણે એકવાર તેને પૂછ્યું, મહારાજ ! તમે આજમુઠીમાં જે આશ્ચર્યકારક કામો કરીધા તે તમે શીરીતે કર્યા તે કહેજો ? કાંઈપણ વિષયનો પહેલેથી તમે શી રીતે વિચાર કરી, તેનો તોડ જોણી ઠાઠતા, અને તેનો પરિણામ લોઠોને જણાવતા ? અને તમે કહેવોજ પરિણામ પછીથી તમે શી રીતે આણી શકતા ? હવે તમે મને દેહો કે તમે જે જિતો મેળવતા તે કયા મૂળ કારણમાથી મેળવતા અને તે જિતો મેળવ્યા અગાઉ તમે તે મેળવવાનું ભવિષ્ય ગીરાંતે કહી શકના ?

નેપોલીયને ઉત્તર આપ્યો માન આખા જીવનમાં હું લોઠોને ઠહેલો આભ્યો છું કે હું શું કરવાને છું, તેની અગાઉથી મે કદીપણ યોજના ઘડી નથી હું જે કાંઈ કરતા, તેનું પરિણામ ડેહુ આવશે તે સખધી વિચારે કરવાનુંજ, ખરેખર હું બધ કરીદેતો (હું જે કાંઈ કરતો તે મનની અત્યંત એકાગ્રતાથી કરતો અને પરિણામે મને વિજય શી રીતે મળતો તે હું જાણતો નથી) મારા ઉદ્દેશઉપજ્ઞ કેવળ મારૂ મન એકાગ્ર થતું, અને તેવિના બીજા કશાઉપર તે જતું નહિ, અને આ પ્રમાણે મારા ઉદ્દેશમાં મારા મનને તદાકાર કરીને હું મારૂ કર્તવ્ય કર્યેજ જતો અને જે પરિણામ આવતો તે એકાગ્રતાના કૃણરૂપજ હતો આમ જુઓ ડાકટર ! હું જે કરું છું તેઉપર તમને વિશ્વાસ પડતો રોય એમ જણાતું નથી વળી હું કેહું છું કે મારા ભાગ્યની દોરી મારા હાથમાં લેવાને બદલે હું ભાગ્યનાજ હાથમાં મારા કૃત્યોનું સ્વરૂપ રચવાનું સોપી દેતો તમને મારૂ કરું છું સાચું જાગતું નથી હવે ડાકટર ! હું તમને આ વાતનો એક પુનવો આપવા ઇચ્છું છું, અને તે પુરાવો પણ હું હમલાજ આપુ છું મારા મનજમાં, જૂદા જૂદા વિષયના, જાણે જૂદા જૂદા ખાના ડોય, એમ માડ ૧ કે ૨ વિચાર કરવો દોય છે તે હું

વિના ઘીજી કોઈપણ વિષયનો હું વિચાર કરતો નથી; ઘીજી કોઈ વિચાર મારા મગજમાં પ્રવેશતો નથી, અને મને વિશ્લેષ ઉપજવતો નથી. તે રાજનીતિના વિચારોનો પ્રવાહ મારા મગજમાં અખંડિતપણે, અને ઘીજી કશાપણ વિચારના કબજાવિના ચાલ્યાજ કરે છે. જો મારે મારી સ્ત્રીવિષેનો વિચાર કરવો હોય છે, તો જે ખાનામાં મારી સ્ત્રીપ્રત્યેનો મારો પ્રેમ છે, તે ખાનાને હું ઉઘાડું છું, અને સ્ત્રીનાજ વિચારોનો પ્રવાહ મારા મનમાં ચાલે છે; તેવિના ઘીજી કશોજ વિચાર મને સ્ફુરતો નથી, અને વિશ્લેષ કરતો નથી. ડોક્ટર ! આ વાત તમારા માનવામાં આવે છે ?

ડોક્ટરે અવિશ્વાસને સૂચવનારું, અત્યંત વિનયવાળું મંદહાસ્ય કર્યું.

નેપોલીયને કહ્યું, હવે ડોક્ટર ! અબઘડી હું તમને આ વાતની સાખીતી આપું છું, હું તમને ઘીજી એક વાત કહું:—જ્યારે મારા મગજનાં બધાં ખાનાં હું અડકાવી દેઉં છું ત્યારે હું એકદમ, તે ક્ષણેજ ઉંઘી જાઉં છું.

ડોક્ટરે કહ્યું, આપ નામદાર આ ક્ષણે મને તે ખતાવો.

નેપોલીયને કહ્યું, હા, ડોક્ટર,—ડોક્ટર, હું બધાં ખાનાં અડકાવી દેઉં છું. અને આ શબ્દો બોલતાની સાથે તે ધળ લેઈને તેના તકીયાઉપર પડ્યો, ડોક્ટર તેની પાસે ગયો, અને પોતાની પાસેનાં સઘળાં ઓબરોવડે તેને પ્રત્યેક રીતે તપાસ્યો, લાંબા વખતસુધી તેને તપાસ્યાજ કર્યો. નેપોલીયન ભરનિદ્રામાં ઘસઘસાટ ઉઘતો હતો.”

એકાગ્રતાથી વિદ્વો પણ વિજયરૂપ થાય છે.

*દરેક કામમાં જ્યારે જ્યારે વિધ્નો આવે છે ત્યારે ત્યારે એ વિધ્નો દુઃખ આપવામાટે નહિ પણ ભવિષ્યમાં મળનાર મહાન્ લાભ આપવામાટે આવે છે એમ સમજવું. તે વિધ્નોમાંથી શીરીતે પસાર થવું તેને માટે આગળથી યોજના કરી મુકવી કે ભવિષ્યમાં તેના લોગરૂપ થવાય નહિ. જેમ પરીક્ષા પાસ કરતાં પહેલાં તે પરીક્ષામાં આવનાર વિષયોમાં શીરીતે પાસ થવાય તેને માટે અભ્યાસ કરી રાખવામાં આવે છે અને પછીજ તેમાં જેસવામાં આવે છે કે જેથી તે પરીક્ષામાં પાસજ થવાય. તેમ કોઈપણ કામ કરતાં પહેલાં તે કામ નિર્વિધ્ને શીરીતે પસાર થાય અથવા તેમાં વચ્ચે વચ્ચે આવી પડનાર વિધ્નો ઉપર જય શીરીતે મેળવવો કે ભવિષ્યમાં નાસ્તીપાસ થવાય નહિ તેને માટે પ્રથમથીજ તબવીજ કરી રાખવી જોઈએ.

કોઈપણ કામ કરવામાં સામર્થ્યની જરૂર છે અને તે સામર્થ્ય અંતઃકર-

બુના ધાગની ઉચ્ચતા સિવાય મેગવી શકાતુ નથી જેમણે જેમણે સામર્થ્ય મેળવવુ હોય તે સર્વેએ પોતાના અત કરણની એવી ઉચ્ચસ્થિતિ કરવી કે ભવિષ્યમા તે કામ પાર ઉતારી શકાય, અને વચ્ચે વચ્ચે આવી પડનાર વિધ્નો સામે ટકી શકાય આ અત કરણની ઉચ્ચતા કંવાને માટે પોતાના આત્મબળ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ અને તેને માટે દિનપ્રતિદિન સયમદ્વારા આત્મા સાથે એકાગ્રતા સાધવી જોઈએ જેમ જેમ એકાગ્રતાની સિદ્ધિ થતી જાય તેમ તેમ આત્માના સામર્થ્યો જે ગુણપણે રહેલા છે તે આપણામા પ્રકાશવા લાગશે અને પછી જે કામ કરવામા આવશે તે તે સધળા કામમા વિજયજ મેગવી શકાશે.

કટાઈ ગયેલુ લોહુ જુઓ તે અત્યારે કેવુ નિરૂપયોગી થઈ પડી રહ્યુ છે? પણ તેજ લોહાને ન્યારે ભઠ્ઠીમા તપાવી અને ઘસવામા આવે છે ત્યારે તેનું ખડુ સામર્થ્ય તેમથી બહાર આવે છે અને પછી તે દરેક કામમા ચોથુ શકાય છે, તેવીજ રીતે મનુષ્યનામા દરેક કામ કરવાની શક્તિ રહેલી છે પરંતુ તે શક્તિ ગુણપણે રહેલી હોય છે, તેને ન્યારે એકાગ્રતાદ્વારા ભગત કરવામા આવે છે ત્યારે તે આપણામા પ્રકાશી નીડળે છે અને તેઠારા ધાર્યા કામ થઈ શકે છે આ સામર્થ્ય મેળવવુ એ ણીબના હાથમા નથી પણ આપણા પોતાનાજ હાથમા છે જે પ્રમાણમા એકાગ્રતા સિદ્ધ થાય છે, તે પ્રમાણમા આ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માટે દરેક મનુષ્યે એકાગ્રતાની સિદ્ધિ કરવીજ જોઈએ.

કેટલાક મનુષ્યો કહે છે ભક્તિ કરનારા, એકાગ્રતા કરનારા અને તેવાજ પરમાર્થ નાધનારા મનુષ્યોથી વ્યવહાર સાધી શકાતો નથી, પરંતુ તેમનું આ કહેલુ ભૂલભરેલુ છે એકાગ્રતાથી પરમાર્થ સધાય છે એટલુજ નહિ પણ સર્વોત્તમ વ્યવહાર સધાય છે અને તેથી દરેક મનુષ્યે પોતે પોતાના કાર્યમા વિજય મેળવવાને માટે એકાગ્રતાની સિદ્ધિ કરવીજ જોઈએ જેણે જેટલા પ્રમાણમા એકાગ્રતા સાધી હોય છે તેણે તેટલા પ્રમાણમા પોતાના વ્યવહારમા પણ વિજય મેળવ્યો હોય છે અને પછી વ્યવહાર સાધવામા એકાગ્રતાની જરૂર નથી એવું કહેનાર તો અવિજયનેજ મેળવે છે.

જેણે જેણે આ વ્યવહારમા વિજય મેળવ્યો છે, જેણે જેણે આ સસારમા આવી પડનાર વિધ્નો સામે ટકી રહેવાનું સામર્થ્ય મેળવ્યું છે તે તે સર્વેએ થોડા યા ઘણે અંગે, બાબતો યા અભગ્રતા પણ એકાગ્રતા સાધેલીજ હોય છે અને તેથીજ તેમને પોતાના કામમા વિજય મળે છે.

આથી વિધ્નો આવે ત્યારે ઊંચાકળા ચવાની કે દુ ખ પામી માથે મોઢ

ઓઢી ' હવે હું શું કરીશ ' આવું યોલવાની જરૂર નથી. તેમણે પોતાના ઉપર આવી પડેલાં વિધ્નોને વધાવી લેવાં જોઈએ. કારણ કે તે વિધ્નો એ ભવિષ્યમાં મળનાર મહાન્ લાભને અપાવનાર દ્વારરૂપ છે. જો તે દ્વારરૂપ વિધ્નોમાંથી આપણે અદર પસાર થયા તો પછી કુદરત આપણા ગળામાં વિજયની વરમાળ પહેરાવવા ઉભીજ છે.

જો તેમાંથી નાસીપાસ થયા અને ગભરાયા તો પછી ભવિષ્યમાં મળનાર લાભ મળતા નથી એટલુંજ નહિ પણ પ્રાપ્ત સુખને પણ ત્યજવું પડે છે. તેથી દરેક માણસે આ વિધ્નોમાંથી પસાર થવાય તેવું સામર્થ્ય પ્રથમથીજ મેળવી કામનો આરંભ કરવો કે પછી ભવિષ્યમાં પરતાવાનો વખત ન આવે.

પરીક્ષા આપવી એ કાંઈ દુઃખદાયક નથી, જો તે દુઃખદાયક હોત તો આજે યુનીવર્સિટીમાં અને બીજી પરીક્ષાઓમાં હજારો વિદ્યાર્થીઓ દર વર્ષે બેસે છે તે બેસત નહિ. તે દુઃખદાયી નથી, પણ ભવિષ્યમાં મેળવી આપનાર સુખદાયી છે. તેવીજરીતે વિધ્નો આવવાં એ દુઃખદાયક નથી પણ ભવિષ્યમાં સુખને મેળવી આપનાર પરીક્ષારૂપ છે. અને તેથી વિધ્નોરૂપ પરીક્ષાઓ પાસ કરવાનું દરેક માણસે સામર્થ્ય મેળવવુંજ જોઈએ.

જેમણે જેમણે વિધ્નોને સહન કર્યા છે તેમને જઈ પુછો, કે આ વખત તેઓ જે સુખ લોગવે છે તે શાના પ્રતાપ ? તો તે એજ જવાબ આપશે કે, અમને આવી મળેલાં વિધ્નોનાજ પ્રતાપ. કારણકે જો તેમણે તે વિધ્નોઉપર જય મેળવી પોતાની સ્થિતિ ટકાવી રાખી નહોત તો આજે તેમનાં પણ પાટી-આં બેસી ગયાં હોત, અને ઓટરો દોડાવવાનો કે સેલ મારવાનો વખત રહેત નહિ. પણ તેમણે વિધ્નોરૂપી પરીક્ષાઓ પાસ કરી છે, અને તેથીજ હવે તે નિશ્ચિત થઈ પોતાને મળતા લાભોના સ્વાદો આખી સુખમાં દિવસ વીતાવે છે. માટે પ્રિય બંધુ ! તમારે કોઈપણ કામમાં આવીપડતાં વિધ્નોથી નિરાશ થઈ દીકાદળ થઈ જવાની જરૂર નથી, પણ તેની સામે ટકી રહેવાનું સામર્થ્ય મેળવી ભવિષ્યમાં મળનાર લાભને ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે.

અને આ સામર્થ્ય અંતરાત્માસાથે એકાગ્રતા કરતાં તમારામાં આપો-આપ આવેલું જણાશે. તેને મેળવવામાટે એકાગ્રતા સાધવી એ તમારું કામ છે. પછી વાંચીને બેસી રહો યાતો તેની સિદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન કરો તે તમારી મર-હની વાત છે.

સુત્ર બંધુ ! હું ધાંરું કે હવે તમે બેસી રહો તેવા નથી. સુખ કોને

ન લેઈએ ? આનહ ડોને ન લેઈએ ? સામર્થ્ય ડોને ન લેઈએ ? તે દરેક મનુષ્યને લેઈએ છીએ અને તે મેળવણી એ દરેક માણસનું કામ છે તો પછી ચાલો, આપણે આ નવીન વર્ષના આજીવનમાં મેં સાચે પ્રયાણ કરીએ આપણે આપણા અતઃમા અતઃગતમા પામે જઈએ અને ત્યાં સ્થિર થઈ આતરબળને મેળવીએ

મ સાગમા જે જે પુરવો અથવા જે જે સ્ત્રીઓ ઉત્તમગીતે અસાધારણ પદ્ધિમા પ્રકાશી ગયેલ છે તે તે પુરવો અને તે તે સ્ત્રીઓ પોતાના મનની એકાગ્રતાને વધીપણુ છોડતા નવી નિશાન તાકનારો પુરુષ એકાગ્રતાવગ્નને હોય તો પોતાના કાર્યમા નિષ્ક્રમ નિવડે છે પણુ જે એકાગ્રતાવાળો હોય તોજ નિશાનને પાડી શકે છે તેમ જન્મમાકૃત્યની પ્રવૃત્તિમા પરાયણ થયેલો પુરુષ એકાગ્રતાવાળો હોય તોજ પોતાના જન્મને સફળ કરી શકે છે એ આ અધિકાગ્રથી સમજાવીને હવે પછી સાવધાનતાવાળો પુરુષજ એકાગ્રતા જાળવી શકે છે તેવી સાવધાનતા-અધિકારને આજ આપવાને આ અધિકારની વિગતિ કવવામા આવે છે

સાવધાનતા-અધિકાર

કાર્ય કે જે વિચારપર આરૂઠ થવામા આવે તે કાર્ય કે તે વિચાર ઉપર મનોવૃત્તિની સ્થિતતા છે તે એકાગ્રતા કહેવાય છે અને તેવી આરૂઠ સ્થિતિમાથી ખસી ન જવાય તેવી આવૃત્તી તે સાવધાનતા કહેવાય છે જેઓમા આની સાવધાનતા હોય છે તેઓજ તે એકાગ્રતાને જાળવી રાખીને સિદ્ધિ મેળવી શકે છે આજ સાવધાનતા

પ્રત્યેક મનુષ્યને આજે જાહેર આવૃત્તી છે એ સમજાવવાને આ અધિકારનો આરભ છે
 સાવધાનતા એ સિદ્ધિની માતા છે

*આ વ્યવહારમા જેની જરૂર છે તેને ઘણા માણસો જાણવા છતા જાળવી શકતા નથી એ તે ન જાળવી શકવાથી તેઓ વારંવાર ઉત્તરિના ગસ્તે જતા ઠાકના ખાયા છે આ જાળવી રાખવાથી તેને ઉત્તરિ યવામા વિશેષ પ્રતિબંધ નહોતો નથી, પરંતુ તેના ઉત્તરિયના પૈસા આગમ અને આગમ ચાલ્યા છે એ આ વસ્તુને જાળવી રાખવી એ માણસમાત્રનું કાર્ય છે તે જાળવી રાખવી એવું ત વારંવાર વાનું છે, સમજું છે, અને માને છે હતા પણ વારં-

વાર ભૂલ કરે છે અને તેતરફ ખેદરકાર રહેવાથી થતા નુકશાનને સહન કરે છે. આ શું છે તે તમે જાણો છો ? તે કાંઈ નવિન નથી છતાં તેતરફ જોઈએ તેટલું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી અને તેથીજ માણસ વારંવાર અન્યાય, દ્વેષ, અને ભૂલો કરી પોતાની ઉન્નતિના પ્રતિબંધરૂપ પોતેજ થાય છે.

આ શું છે તે જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય છે ? તો ચાલો, સાંભળો તેનું નામ સાવધાનતા છે. તે સાવધાનતાનુંજ ગ્રહણ કરી રાખવાથી વારંવાર થતી ભૂલો મટી જાય છે. ઘણા માણસો વાંચે છે વધારે, સમજે છે વધારે, અને વિચારે છે પણ વધારે, પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તન કરવામાં ઘણી વખત નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત કરે છે, અને તેનું કારણ એટલુંજ છે કે તેમણે સાવધાનતાને પરિત્યાગ કર્યો છે.

કોઈપણ કામમાં તમારે વિજય મેળવવો હોય તો તે કામ કરતી વખતે સાવધાનતાને જાળવી રાખજો.

આ સાવધાનતાને જરાપણ દૂર ખસવા દેશો નહિ, તો તેથી તમારા કાર્યમાં ભાગ્યેજ વિઘ્ન આવશે. સાવધાનતા એ દરેક કાર્યમાં કુળતાને ખહાર કાઢનાર છે. ખોટું કામ કરતાં પહેલાં સાવધાન થજો અને વિચાર કરજો કે આ હું શું કરું છું ? આ કામ કરવું શું મને યોગ્ય છે ? આમ પોતે પોતાને પ્રશ્ન કરવાની સાવધાનતા રાખજો. તરતજ તમો આડે રસ્તે જઈ ખોટું કામ કરતા હુશો તો ચેતી જશો અને સવળે રસ્તે વળશો. સાવધાનતા એ શું છે ? તે માણસ માત્રને ખોટાં કૃત્યોથી બચાવનાર છે.

ન્યાય કરનારાએ અન્યાય કરતાં ડરવું જોઈએ, ખીજાઓના વૈરી થતા પહેલાં તેનાપર વૈર રાખતાં અટકવું જોઈએ, ખીજાનો દ્વેષ કરવા જતાં પાછાં પગલાં ભરવાં જોઈએ. ચોરી, અન્યાય, લાંચ, વ્યાલિચાર વિગેરે દુષ્ટ કર્મો કરતા પહેલાં પોતે પોતાને ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછવાની સાવધાનતા રાખવી. અને આ સાવધાનતાને હુમેશાં કાયમ રાખવાથી ભાગ્યેજ કોઈ મનુષ્ય ખોટાં કામ કરી શકે છે.

આપણે કોણ છીએ ? તેનો વારંવાર વિચાર કરવો. એક વખત જાણ્યું કે ‘હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું’ પણ તે જાણ્યા છતાં આચારમાં ઉતારવાની તસ્દી ન લેવી એથી શું લાભ થનાર છે ? ન્યાંસુધી વર્તનમાં ખતાવી શકતા નથી ત્યાં સુધી સુખથી પોપટની માફક ખોલ્યા કરવાથી કાંઈ લાભ થનાર નથી. અને જેથી પોતે કરેલા તે વિચારને વારંવાર વળગ્યા રહી કોઈપણ ખોટું કામ કરતા પહેલાં સાવધાન થઈ વિચાર કરવો કે શું ચોરી કરવી, અન્યાય કરવો, છળપ્રપંચ કરવો, લાંચ લેવી, ખીજાઓના ઉપર દ્વેષ રાખી વૈર રાખવું, ખી-

નબોની નિંદા કરવી, ક્રોધ કરવો, પરસ્પર મોહ પામી ઠામવશ થવું, પારકા પૈસા અન્યાયથી મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કરવો, આવા અને આવાજ ધીજી અનીતિના કાર્યો કરવા એ શું બ્રહ્મસ્વરૂપ થવા ઈચ્છનારને યોગ્ય છે? અને જો યોગ્ય નથી એવું તમારું અતઃકરણ દણુલ કરતું હોય તો પછી તમે કે જે બ્રહ્મસ્વરૂપ હો એવું માનો છો તો તમને શું તેવા કામો કરવા યોગ્ય લાગે છે? જો ના, તો પછી તેવા કાર્યો કરતા કેમ અટકતા નથી? આવીજ રીતે દરેક કાર્યોમા તે કરતા પહેલા તે કાર્ય કરવાને માટે પોતે યોગ્ય છે કે કેમ તેટલો પ્રશ્ન પૂછવાની સાવધાનતા સેવનારા ભાગ્યેજ ખોટા ઠામ કરી શકે છે.

આ સાવધાનતા રાખવી એ માણસમાત્રનું કર્તવ્ય હોવા છતાં, ઘણા માણસો તે જાણવા છતાં ભૂલી જાય છે અને સાવધાનતાથી મો ગાઉ દૂર રહે છે, અને અનીતિના કાર્યો કરતી વખતે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિના મદમા અજાણ જઈ પોતાના મૂળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન ભૂલી જાય છે.

કોઈપણ ઠામ કરતી વખતે પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન ભૂલાય તેને માટે માણસમાત્રે સાવધાનતા રાખવી, સાવધાનતા રાખવાથી પોતાના સ્વરૂપનું વિચ્છિન્ન થશે નહિ અને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અખંડ જાગ્રત રહેશે. આ પ્રમાણે પોતાના સ્વરૂપનું અખંડ ચિત્તન કરનારા ઘણાજ શેડા પરિશ્રમે બ્રહ્મીભૂત સ્થિતિનો અનુભવ કરે છે.

સાવધાનતા એ એક હૃદયીઆરૂપ છે, તેને હૃદયેશા અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળાએ ધ્યાન કરી રાખવું જોઈએ જેમ રણમા યુદ્ધ કરવા ઈચ્છનાર બળવાન યોદ્ધો હૃદયીઆરમિવાય રણમા જતો નથી અને જાય છે તો તેનો વિનાશ થાય છે તેમ તમારે પણ આ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવામાટે વિકારો ઉપર સામ્રાજ્ય મેળવી, તેમની સાથે યુદ્ધ કરી તેમનો પરાજય કરવામાટે સાવધાનતારૂપી હૃદયીઆ હૃદયેશા પાસે રાખવાની જરૂર છે. સાવધાનતા રાખનારા મનુષ્યો વ્યવહાર અને પરમાર્થ બંને સર્વોત્તમ રીતે સાધી શકે છે.

જેવી રીતે પરમાર્થના સાધનો માધવાને માટે તેની અગત્ય છે, તેવીજ રીતે વ્યવહારના કામોમા વિજય મેળવવાને માટે પણ તેની જરૂર છે. સાવધાનતા એ એવો ગુણ છે કે તે માણસમાત્રને દુખના ખારામા પડી જતા બચાવે છે આમ છતાં તેને ઘણાજ શેડા મનુષ્યો ધ્યાન કરી શકે છે તેને પારકા કરવાનું ઘણાને મન હોય છે, પરંતુ તેનું તેઓ વાગવા વિચ્છિન્ન કરી દે છે, અને દુખી થાય છે.

સાવધાનતાનેજ માત્ર ધારણ કરી રાખવાથી મહાન કાર્યોમાં વિજય મેળવી શકાય છે. અવનતિમાં, સાવધાનતાનું વિસ્મરણ કરવું એ એક મુખ્ય કારણ છે. જેણે જેણે વિજય મેળવવો છે, જેણે જેણે વ્યવહાર અને પરમાર્થનાં ઉપયોગી સાધનો સાધવાં છે તે સર્વેએ સાવધાનતા રાખવાની સુખ્યત્વે કરીને જરૂર છે. સાવધાનતા એ વિજય અપાવનાર છે એમ કહીએ તો ચાલી શકે તેમ છે.

ઘણા માણસો પુસ્તકો વાંચી ઉત્તતિ શીરોતે કરવી એ બાંહે છે છતાં તે રીતે ન વર્તવાથી પોતાની ઉત્તતિ કરી શકતા નથી તેનું કારણ સાવધાનતાનું વિસ્મરણ એજ છે. અંધારે જતાં હાથમાં ફાનસ રાખવાથી ખાડા, વિગેરેથી જેમ બચી જવાય છે તેમજ સાવધાનતા એ ઉત્તતિનો માર્ગ બતાવનાર અને દુઃખ-રૂપી ખાડામાં પડી જતાં બચાવનાર ફાનસરૂપ છે. તેને હુમેશાં ધારણ કરી રાખવાથી સુખને સહજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સુખની ઈચ્છાવાળા તમામ મનુષ્યે સાવધાનતાને ધારણ કરી રાખવી જોઈએ.

ન્યાયાધીશ ન્યાય કરતી વખતે પોતે તે વખતે કઈ સ્થિતિને પ્રાપ્ત છે તેનો વિચાર કરી ભે ન્યાય કરે છે તો ભાગ્યેજ તેના હાથે અન્યાય થાય છે. ન્યાય કરતી વખતે પોતે જે રાજ્યસત્તાના બળે કામ ચલાવે છે તે રાજ્યસત્તાતરફ તેણે લક્ષ રાખવું જોઈએ. તે વખતે તેણે હું ફલાણો છું, હું મહોટો હોદ્દાવાળો છું, હું ધારૂં તે કરી શકું તેવો છું એવું ભાન રાખવું જોઈએ નહિ પણ પોતે પવિત્ર રાજ્યસત્તાના પ્રતિનિધિરૂપ છે એવું માનવાની સાવધાનતા રાખવી અને પોતે અમુક માણસ છું તેનું વિસ્મરણ કરી પોતે એક રાજ્યસત્તાધીશ છે અને જેમ રાજ્યસત્તા અન્યાય કરી શકતી નથી તેમ મારે પણ અન્યાય નજ કરવો જોઈએ એમ માનવાની સાવધાનતા રાખી યોગ્ય ન્યાય આપવો જોઈએ તેવીજ રીતે મનુષ્યમાત્રે પોતે પોતાનું આત્મસ્વરૂપનું વિસ્મરણ ન થાય તેને માટે સાવધાનતા રાખવી અને દરેક કામ કરતી વખતે પોતે મનુષ્ય છે, પોતે પૈસાવાળો છું, લાગવગવાળો છું કે અમુક સત્તા ધારણ કરવાવાળો છું, તેવા અભિમાનનું વિસ્મરણ કરી મનુષ્યસ્વભાવથી થઈ જતાં અનીતિનાં કાર્યો કરતાં પોતાના આત્મસ્વરૂપના ભાનની સાવધાનતા રાખી ડરવું જોઈએ.

મનુષ્યનું કર્તવ્ય સુખ મેળવવાનું છે અને એ સુખ તે સુખસ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય મળી શકતુંજ નથી અને પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાને માટે પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેનું અખંડિતપણે ભાન કાયમ રાખવું એસિવાય સહજો ઉપાય નથી.

બ્રહ્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન અખડિતપણે કાયમ રહે તેને માટે સાવધાનતાની જરૂર છે અને સાવધાનતાને હુમેશા કાયમ રાખવાથી પોતાના આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી વિમુખ થતા બની જવાય છે અને અખડિતપણે પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કાયમ રાખીશકાય છે

જેથી વિવેકીએ જો સુખ મેળવવુજ હોયતો કોઈપણ કામ કરતા પહેલા તે કામ કરવાનેમાટે પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી ચોચ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર કરવાની સાવધાનતા રાખવી, અને આ સાવધાનતા રાખવાથી હુમેશા આવી પડતા દુ જોથી બચાવ કરીશકાય છે અને સુખને સત્વર પ્રાપ્ત કરીશકાય છે

મિત્ર વાચક! તમારે પણ સુખની ઈચ્છા હોય તો આ સાવધાનતાને ય હુણુ કરી રાખજો, તેનું કદી પણ વિસ્મરણુ કરશો નહિ તેનું વિસ્મરણુ કંવાથી દુ ખને આવતા વાજ લાગવાની નથી અને તેને સતત કાયમ રાખવાથી સુખને આવવાને વિલંબ થવાનો નથી

વ્યવહારના કામો કરતી વખતે પણ આ સાવધાનતાનું વિસ્મરણુ કરતા નહિ દરેક કામમા તેની જરૂર છે તેનું વિસ્મરણુ મોટા મોટા પણ કરે છે, તો મારા અને તમારાજોવાની તો વાતજ શી! તે બાળવથી ઘણું સુસ્ફેલનું કામ છે, અને તે અહર્નિશ બાળવો રાખવી એ પણ એક બહાદુરીનું કામ છે

અતમા આ સાવધાનતાને મનુષ્યમાત્ર ધારણુ કરી આવીપડતા વિધ્નોથી બચવા પ્રયત્ન કરો એજ શુભેચ્છાસહુ વિરમાય છે

સાવધાનતાને સાચવી રાખવી એ જે પુરૂષ સ્વાશ્રયી હોય તેનાથીજ ખનો શકે છે પરશ્રયી પુરૂષ સાવધાનતાવાળો ન હોતા ઘણું ભાગે ગાફલજ હોય છે કારણુકે તે પરવશ છે માટે સ્વાશ્રયી કેમ બનવુ તથા તેમા કેવા લાભ છે તે મમબલવવાને સ્વાશ્રય પ્રસન્ન સ્થાન આપવા માટે આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામા આવે છે

સ્વાશ્રયી અધિકાર.

જો પોતાના કોઈપણ કાર્ય માટે બીજાઓની ઉપર આશા રાખી બેઠા ગઢે છે તેવા પરશ્રયી પુરૂષો કોઈપણ કાર્યમા ધારેલી ક્ષેત્ર મેળવી શકતા નથી “ પારકી આશ સદા નિરાશ ” આ એક સા

માન્ય કહેવત સોના લક્ષમા હોય છે છતા તેનું રહસ્ય મમબલનારા બહુ થોડા-નિકળે-છે પોતાના કાર્યમાટે બીજાઓપર આધાર રાખનારા અને આશામા ને આશામા ખેચાના રહી પરિણામે ખેદનો અનભવ

કરનારાઓ ઠેકાણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. આવા પુરૂષો પોતાના વ્યવહારને પણ સિદ્ધ કરી શકતા નથી તો પછી આત્મકલ્યાણરૂપ ઉચ્ચકોટિના કાર્યને ક્યાંથી સિદ્ધ કરી શકે? આમ હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વાલંબી અથવા સ્વાશ્રયી થવાની જરૂર છે તે સમજાવવાને આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવે છે.

પરાશ્રયી દરેક કાર્યમાં પાછાજ પડવાનો સંભવ છે.

* તમે કોઈપણ કામ કરો તે ગમેતો તે નાનું હોય, મ્હોટું હોય, હલકું હોય, મ્હોટું હોય, ગમેતેવું હોય તોપણ તે કરવાને માટે તમારે બીજાઓના ઉપર આધાર રાખવો નહિ. જો તે કામ કરવાનું તમારામાં તમને સામર્થ્ય જણાય તોજ તેનો આરંભ કરજો, નહિતો બીજાઓના ઉપર આધાર રાખી તેનો આરંભ કરશો નહિ.

અમુક માણસ આવી માફ અમુક કામ કરી આપશે એવું માની જેઓ લામણે હાથ દઈ બેસી રહે છે તે અવશ્ય દુઃખી થાય છે. બીજાઓના આધારે જેઓ કામનો આરંભ કરે છે તેઓ તે કામમાં આખરે પોતાનું બળ હોય છે તોજ ફોટો મેળવે છે, નહિતો તેમનું ગાડું અધવચ્ચથી ઉંધું પડે છે.

સ્વાશ્રયી થાઓ. તમે તમારા પોતાનાજ બળવડે જુઓ. શામાટે બીજાઓની આશા રાખો છો? તમારામાં શું નથી? તમારામાં સર્વ કરવાનું સામર્થ્ય છે, કારણ તમે પોતેજ સામર્થ્યરૂપ છો દુનિયામાં મહાન્ કાર્ય કરનારાઓતરફ દૃષ્ટિ આપો, શું તેમણે બીજાઓના ઉપર આશ્રય રાખ્યો હતો? શું તેઓએ બીજાઓ આપણું કામ કરી આપશે અને આપણે ખાઈશું એવો વિશ્વાસ રાખ્યો હતો? શું તેમણે બીજાઓની એથથી કામનો આરંભ કર્યો હતો? નહિજ. તે સર્વેએ પોતે પોતાના બળવડે આ દુનિયામાં વિજયને મેળવ્યો છે. પોતાનાજ સામર્થ્યના વિશ્વાસે કામનો આરંભ કર્યો હતો, પોતાનાજ બળઉપર આધાર રાખી મહાન્ કાર્યો કર્યા હતાં, અને પોતાનાજ બળવડે આજે મહાન્ પુરુષોની ગણનામાં પોતાનું નામ મુકી ગયા છે.

દુનિયામાં થઈગએલા મહાન્ શોધકો તરફ દૃષ્ટિ નાંખો, શું તેમણે જે જે શોધો કરી છે તે સર્વ બીજાના આશ્રયથી કરી છે? ના. તેમણે તે સર્વ શોધો પોતાનાજ સામર્થ્યવડે કરી છે. અને આજે પોતાનાજ બળવડે અને પોતાનાજ સામર્થ્યવડે મહાન્ શોધોમાં રૂબીભૂત થઈ દુનિયાની દૃષ્ટિએ દૃષ્ટાંતરૂપ થઈપડ્યા છે.

જે માણસો બીજાઓના ઉપર આધાર રાખે છે તે સર્વથા દુઃખ લોગવે છે. જે માણસો પોતાનાજ બળઉપર જીજીમે છે તે ધાર્યા કામ પાર પાડે છે.

તમે પણ તમારા ડોષપિણ કામમા ધીનના આશ્રયે ઝુકુમો નહિ, પણ તમારા પોતાના બળવડે-ઝુકુમો. તમાગમા શુ નથી? જે બેઠાએ તે સર્વ છે ત્યારે ધીનનામા તમારૂ કામ કરી આપવાની શક્તિ છે એમ તમે માનો છો, ત્યારે તે શક્તિ તમાગમા કેમ નથી? ન હોય તો મેળવવા પ્રયત્ન કરો, અભ્યાસ કરો, અને પછી તે કામ કરવાનું તમાગમા સામર્થ્ય આવે ત્યાંજ તમે કામનો આરભ કરો, અવસ્થ તમે તે કામમા વિનય મેળવશેજ

તમારામા શક્તિ ન હોયતો જેટલી શક્તિ હોય તેટલુજ કામ કરો, વધુ કામ કરવાનેમાટે અને વધુ શક્તિ મેળવવાનેમાટે પ્રયત્ન કરો, અને ત્યારે તમારામા તે શક્તિ આવેલી તમને જણાય ત્યારેજ તે કામનો આરભ કરો ધીનઓના ઉપર આધાર રાખવાથી તમે પરત્ર બની જશો, અને તમારી જે શક્તિ હશે તે પણ જતી રહેશે, અને આખરે તમે ઢીલાદળ થઇને ધીનઓના મોસામુ બેઠા બેઠી રહેશો

ધીનઓના સામર્થ્ય ઉપર આધાર ગળી દરિદ્રીની માફક બેઠી રહેવુ એ શુ યોગ્ય છે? નહિજ તમે તમાગ સામર્થ્યને મેળવો અને પછી તેના ઉપર વિશ્વાસ ગળી કામ કરવાનો આરભ કરો

આ સામર્થ્ય શીરીતે મેળવવુ એવો પ્રશ્ન થાય છે? સાબળો આ સામર્થ્ય મેળવવુ એ ઘણુંજ ઠહિન કામ છે એવુ માનશો નહિ આ સામર્થ્ય મેળવવુ એ ઘણુંજ સ્કેલુ કામ છે પણ તે તમારા પોતાના ઉપર આધાર રાખે છે તે મેળવવાને માટે પ્રયત્નનો જરૂર છે, અને જો તે પ્રયત્ન તમે જરાપણ અસકયા સિવાય કરશો તો તમને તે સામર્થ્ય મળશે અને પછી ધીનનો આશ્રય લેવાની તમને જરૂર પડશે નહિ

આ પ્રયત્ન તે કયો? તે એજ કે તમારે તમાગ આત્માસાયે એકતાનો અનુભવ કરવો અને આત્મામાથી જે સામર્થ્યનો પ્રભાવ હમેશા તમારા તરફ વહા કરે છે તેનો આશ્રય લેવો આત્માની સાથે એકતા કરવાનેમાટે તમારે આત્માનુજ સમ્પ્ત, મનન અને નિદિધ્યાસન કરવાનુ છે, તેમનામાજ હીન થવાનુ છે તમે પાતે આનન્દવડેપ છો એમ માની આત્માના જે શુભધર્મો છે તેજ શુભધર્મો તમારામા છે એવુ અખટ જ્ઞાન કાયમ રાખવુ અને આ જ્ઞાન કાયમ રહે તેને માટે તમારે અહોનિગ્ર આવધાનતા ગમવાની જરૂર છે તમારે તમારા આત્માના જે શુભધર્મો છે તે શુભધર્મોથી જટ થવુ નેહએ નહિ અને અહોક્ષય તમે પોને આત્મવરૂપજ છો એમ માની તેનાજ શુભધર્મોને પાલકુ કરી કરવાનુ છે આત્મા એ સામર્થ્યનો મહાસાગર છે, અને તેથી તમે

પણ સામર્થ્યના મહાસાગર છે, એવું લાન હુમેશા કાયમ રાખો; એટલુંજ નહિ પણ વર્તનમાં પણ તે પ્રમાણેજ ઉતારો. આવું લાન કાયમ રાખ્યા પછી નાનાં મોટાં કર્તવ્યો કરવાનાં માથે આવી પડે તે વખતે કાયર બની બીકણ બિલાડીની પેઠે નાસલાગ ન કરો, પણ તે કર્તવ્યોને સાધવાને માટે કમર કસી તૈયાર થાઓ. મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે તેવો કરી શકે છે. તમે મનુષ્ય છો. તમે પોતે જેવું ધારશો તેવું કરી શકશો. તમારામાં તે કરવાનું સામર્થ્ય છે. તે સામર્થ્યને મેળવો અને પછી કામનો આરંભ કરો. પછી તમારે બીજાના બળઉપર ઝુઝવાનું નહિ રહે. તમારામાં જે જોઈએ તે સર્વ છે, કારણ કે તમે પોતેજ આત્મસ્વરૂપ છો, આત્મા અને પરમાત્મા એક છે.

તમારામાં રહેલા અલૌકિક સામર્થ્યને પ્રકટ ન કરતાં બીજાના સામર્થ્ય-ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેના બળવડે ઝુઝવું એ યોગ્ય નથી. પોતાનીજ પાસે ધનના ભંડારો ભરેલા હોવા છતાં બીજાની પાસે ભીખારીની માફક યાચના કરવા બંધાર મનુષ્યને કોણ ડાહ્યો કહી શકશે? પોતાની પાસે ભરેલા ધનના ભંડારો ન ઉઘાડતાં બીજાઓને ત્યાં પાઈ પૈસાના ણાચકા ભરવા જવું એ શું યોગ્ય છે? તેવીજરીતે તમારામાંજ અખંડ સામર્થ્યના ભંડાર ભરેલા છે તે ન મેળવતાં આડાંઅવળાં કૂંકાં મારવાં એ શું યોગ્ય છે? તે સિદ્ધ કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે એમ માની તે સાધવામાટે ઉત્સાહથી મચી પડો. અવશ્ય તે કામ સિદ્ધ થશેજ. આ પ્રમાણે દરેક કાર્યમાં તમારે તમારા સામર્થ્યને ભૂલી જવું જોઈએ નહિ, પણ તે કામ સિદ્ધ કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે એવું માની તે કરવાને માટે વળગ્યા રહેવું.

તમારે તો આત્માના સંત, ચિત્, અને આનંદ, આ જે આત્માના મુખ્ય ગુણો છે તેને તમારામાં સ્થાન આપવું. તેના વિરોધી ગુણોનો તમારામાં લેશ પણ સંચય થવા દેવો નહિ. ક્રોધ કરવો, એ આત્માનો ગુણ નથી. ભય, કલેશ અને એવાજ બીજા જે ગુણો છે તે પુહ્લલના ગુણો છે. તેમને તમારામાં સ્થાન ન આપવું. તમારે અહોનિશ તમારા આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહેવું અને તેનાજ ગુણધર્મોનું ચિતન કરવું. નાની નાની બાબતમાં પણ તમારે તમારા આત્મસ્વરૂપનું વિસ્મરણ કરવું નહિ.

આવું લાન અહોનિશ કાયમ રહેતાં પુહ્લલલાવના ગુણધર્મો આપો-આપ તમારાથી વેગળા નાસશે, અને તેથી તમારામાં આત્માના તમામ ગુણ-ધર્મોનું સ્થાપન થશે. જેમાં સામર્થ્ય એ પણ આત્માનો ગુણ છે અને તેથી તે સામર્થ્ય તમારામાં પણ આવશે. એટલે પછી કોઈપણ કામ સિદ્ધ કરવાને માટે રામાં સામર્થ્ય આવેલું તમને જણાશે. આ સામર્થ્ય આવ્યા પછી તમારે

બીજાઓના આશ્રયની જરૂર રહેશે નહિ, અને કોઈપણ કામમાં બીજાઓના ઓળીયાળા થવાનું તમને પસંદ પડશે નહિ અને દરેક કામ તમે તમારા સામર્થ્યથી સિદ્ધ કરી શકશો.

સ્વાશ્રયી થવું કે પરાશ્રયી થવું એ તમારૂં કામ છે સ્વાશ્રયી થશો તો આખરે વિજય મળશે અને પરાશ્રયી થશો તો આખરે શુ થશે તેના વિચાર હું તમને જ ઓપું છું.

(સ્વાશ્રયીપદ દર્શાવતો)

* એક ટટામાં બે લાઇઓ એક ન્યાયાધીશસન્મુખ આવ્યા, તેમાંનો એક લક્ષાધિપતિ હતો અને બીજો ગરીબ હતો ન્યાયાધીશે લક્ષાધિપતિને પૂછ્યું કે "તું આટલો બધો શ્રીમંત શી રીતે થયો ? અને ત્યારે લાઈ આટલો બધો ગરીબ કેમ ?" તેણે જવાબ આપ્યો કે— "પાંચ વર્ષ પહેલાં અમે બંનેને અમારા બાપ તરફથી સરખીજ મિલકત મળી હતી દરેકને લાગ દોઢ દોઢ લાખ રૂપિયા આવ્યા હતા મારા લાઇને 'હું ઘણેજ પૈસાદાર છું' એમ લાગવા માડ્યું, અને આપને માલમજ હતો કે 'કેટલાક શ્રીમંતોને કામ કરવું એ હલકુ સમજે છે તે પ્રમાણે એ પણ આગમુ બન્યો અને બધું કામ નોકરો ઉપર નાખવા લાગ્યો એટલે પત્ર આવે તોપણ નોકરના હાથમાં આપીને 'આ વાચ અને શું છે, તે સમજી તે પ્રમાણે જવસ્થા કરો' એમ કહે જે જે કંઈ કરવાનું હોય તે સર્વ નોકરને કહે એ પ્રમાણે સર્વ કાર્ય નોકરોને હવાડે કરી પોતે બધો વખત એશઆરામમાં ગાજી પાવું, પીવું અને આનંદ કરવો એજ તેના આશુબ્ધકમ હતો તે સદા પોતાના નોકરને કહેતો કે "જ પેલું કામ કર, પેલું જો, ફલાણું સભાળ "

પોતાના સબધમાં તે પૈસાદાર મનુષ્ય જોત્યો— "મને જ્યારે દોઢ લાખની મીલકતનો લાગ મળ્યો, ત્યારે મારૂં કામ મહે બીજા કોઇને સોંપી દીધું નહિ જ્યારે જ્યારે કંઈપણ કરવાનું હોય ત્યારે તે કંવાને હું બંતે ઉઠતો અને નોકરોને હુમેશા 'આવો, આવો, મારી પાછળ આવો, મને મદદ કરો' એમ કહેતો મારા મર્યાદા હુમેશા 'આવો આવો' એ શબ્દો મહેતા અને મારા જાણના મર્યાદાથી મદા 'જાઓ જાઓ' એ શબ્દો નીકળતા તેના સર્વ વિતે તેનું જ કહેવું પાડ્યું તેના નોકર, તેના મિત્ર, તેની માલમના, તેની સપત્તિ, સર્વ તેને છોડીને જતા ગયા! મારૂં તત્ત્વ 'આવો' હતું તેથી મિત્રો આવ્યા મિલકત વધી અને સર્વ વસ્તુઓ મને આવી મળી "

આ પ્રમાણે જ્યારે આપણે 'બીજાઉપર આધાર રાખી બેસીએ છીએ

* આમાં ગમતીઈ લાગ બીજો

ત્યારે હુમેશાં આપણે ‘જા જા’ એમ કહીએ છીએ, પરંતુ ત્યારે આપણે આપણા પોતાનાજ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ અને આત્માસિવાય બીજા કશાઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી ત્યારે સર્વકંઈ આપણને આવી મળે છે. આપણી આસપાસ કાર્ય એકઠું થાય છે. જે તમે પોતાને ગરીબ, તુચ્છ, કીટ અથવા જંતુ જેવા માનશો તો તમે ખરેખર તેવાજ બનશો. પરંતુ જે તમે પોતાને માન આપી સ્વાવલંબી બનશો તો ઐશ્વર્ય તમને વિનયમાળ આરોપશે. જેવી તમારી ભાવનાઓ હશે તેવા તમે બનશોજ બનશો.

હિંદુસ્તાનમાં એકવાર એક નિશાળ તપાસવાને ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવ્યા. એક શિક્ષકે એક છોકરાતરફ આંગળી કરી કહ્યું: “આ છોકરો એટલો બધો હોંશિયાર છે કે એને મિલ્ટનનું “પૅરડાઈઝ લૉસ્ટ મ્હોટે છે. તેમાંનો ગમે તે ભાગ કહેશો તોપણ તે મ્હોટે બોલી જશે.”

તે છોકરાને ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબસામે બોલાવવામાં આવ્યો, પણ તેનામાં વેદાંતનું તત્ત્વ નહોતું. તે તરત શરમાઈ ગયો. અને તેને એ કાવ્ય મ્હોટે આવડે છે? એમ પૂછતાં તે બોલ્યો કે “ના સાહેબ! મ્હારામાં કંઈજ નથી, મને કંઈ આવડતું નથી!”

‘આ શબ્દોથી હું વિનયશીલ અને નમ્ર ગણાઈશ’ એમ તેને લાગ્યું. તે ફરીથી બોલ્યો:—“ના સાહેબ! મને કંઈ આવડતું નથી. હું તે શીખ્યો નથી!”

ઈન્સ્પેક્ટરે ફરીથી પૂછ્યું તોપણ તેણે એજ જવાબ આપ્યો! બિચારો માસ્તર પણ શરમાઈ ગયો. ત્યાંજ એક બીજો છોકરો હતો તેને તે કાવ્ય આખું મ્હોટે નહોતું, તોપણ તે બોલ્યો:—“સાહેબ! મને આવડે છે, હું ધારું છું કે તેમાંનો તમે કહેશો તે ભાગ હું બોલી બતાવીશ.”

ઈન્સ્પેક્ટરે તેને કેટલાક સવાલો પૂછ્યા, તેણે તુરત તેના જવાબ આપ્યા અને શ્લોક પછી શ્લોક બોલી બતાવીને ધનાર્મ મેળવ્યું.

તમે તમારી પોતાની જે કિંમત ઠરાવશો તેના કરતાં અધિક કિંમત કોઈ કરશે નહિ.

કૃપા કરીને તમારી જાતને બીજાને માખણ લગાડનાર—ખુશામત કરનાર—કાજ હા કરનાર ક્ષુદ્ર પ્રાણી બનાવશો નહિ.

માનાપમાન, પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રતિષ્ઠા, શત્રુઓની ટીકા અને મિત્રોની પ્રશંસા, એ સર્વ દ્વંદ્વો અર્થવગરનાંજ ભાસે. આજ ઉત્કર્ષનું, યશપ્રાપ્તિનું શુદ્ધ તત્ત્વ છે.

નાયગાગના ધોધના જોસલાર્યા પ્રવાહમાં જે મનુષ્યો તણાતા જતા હતા તેમાના એકને એક મોટું લાકડું હાથ લાગ્યું, અને પોતાના બચાવને માટે તે તેણે પકડ્યું જીભને, તેને જચાવવા માટે કિનારા ઉપરથી ફેટલાક માણસોએ નાખેલી એક નાનીસરખી દોરડી મળી સદ્ભાગ્યે તે તેણે પકડી લીધી તે લાકડાના જેવી ભારે નહોતી તે દોરી દેખવામાં પાતળી અને હલકી હતી, તેપણ તેનો પ્રાણ તો બચ્યો, પરંતુ જેણે પેડું મોટું લાકડું પકડ્યું હતું તે તો લાકડાની સાથેજ પ્રવાહના ભેરમાં ધોધ નીચેના પ્રચંડ મોજના ઉછળતા પાણી તરફ ધસડાઈ ગયો અને ડૂબી ગયો.

તેવીજ રીતે હે સસારી જનો ! આજ કીર્તિ, વિજ્ઞા, સ પત્તિ, જ-મીન, જાગીર અને ઐશ્વર્ય ઉપર તમારો ભરોસો છે અને પેલા લાકડાના ડુંઢાની પેઠે એ બધા મોટા અને ભારે જણાય છે અરા પણ તે તાગક નથી તાગક તત્ત્વ તો પેલી પાતળી દોરી જેવું છે. તે ભારે નથી, ઇદ્રિયગોચર નથી, તે હાથમાં લઇને જોઈ ગકાય એવું નથી, તેનો તમને સ્પર્શ થતો નથી એ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ, એ સૂક્ષ્મ સત્ય, અણુરૂપ છે પરંતુ તમને તારનાર એજ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ છે જેના ઉપર અત્યારે તમે વિશ્વાસ રાખો છો તે મર્વ ઐહિક વસ્તુઓ તમારો નાગ કરશે અને તમને નિગાળા, ચિંતા અને ડુંબળી ઉડી ખાઈમાં દેશે તે માટે એતો 'એનો !' સત્યને મ જબત પકડી રાખો, અને આજ વસ્તુઓના વરતા મત્યઉપરજ વધારે શ્રદ્ધા રાખો. જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય આજ વસ્તુ અને મ પત્તિઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે, ત્યારે તે જરૂર નિષ્ફળ થાય છે કુદરતનો નિયમજ એવો છે.

જે તમે અપવિત્ર વિચારો મનમાં લાવ્યા કરશો, અને અધોગતિએ દોરના અનીતિને તમાગ દૃઢ્યમાં જ્યા આપશો, તો તમારી એ સ્વાર્થી વાસનાઓ તૃપ્ત થતાજ દૃઢ્ય વિદીર્ષ્ કનારી વેદના, તીવ્ર ધીડા અને ચિત્તક્ષોભ ઠનાગ ડુંબે તમને પ્રાપ્ત થશે અને શોક તમાગ આત્માનો ગ્રામ કશે વિપયોનો આપણે ઉપલોગ લઈએ છીએ એમ મૂર્ખ લોક મમને છે, પરંતુ અપવિત્ર વિચાર અથવા આચારથી તેમની શક્તિનો વ્યય થઈ તે ક્ષય પામે છે સ્વાર્થી વૃત્તિથી જ્યારે તમે તેનો દુરૂપયોગ કરો છો ત્યારે કર્મનો કાયદો તેનું વેર લેશે, અને તમને ગભરાવી નાખે છે.

વાચનાર સ પૂર્ણ મમત્ત્વ હોય કે પગશ્રયી પુરૂષ સસારસાગરમાં અધ-સાયાજ દરે છે અને સ્વાશ્રયીપુરૂષ મોહોટી મુશ્કેલીઓને પણ ત્રોડીને પોતાના માગને મુગમ કરે છે પણ સ્વાશ્રયી યવા માટે ઉચ્ચ-શુદ્ધ વિચારની જરૂર છે હરેક મર્મમાં યોગ્યનિગાળ કરવાની ટેવ પડવી એ જરૂરની છે અને તેથી

વિચાર અધિકારનો વિચાર કરવા આ સ્વાધ્યયી અધિકારની અહીં સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

વિચાર-અધિકાર.

એક કાર્ય તેનો પરિણામ સુધીનો વિચાર કરીનેજ કરવું અને જે સાહસિક લોકો વિચાર કર્યા સિવાય કાર્ય આરંભે છે તેમને તે આખતમાં સંકટ આવી પડતાં મહા કલેશમાં પડવું પડે છે ઈત્યાદિ આખત જણાવવાસાથે આ અધિકારની યોગ્યતા મानी છે.

દરેક કામ વિચારીનેજ કરવું.

અનુષ્ટુપ્. (૧-૬)

અપરીક્ષિતં ન કર્તવ્યં, કર્તવ્યં સુપરીક્ષિતમ્ ।

પશ્ચાદ્ભવતિ સન્તાપો, વ્રાહ્મણી નકુલં યથા ॥૧॥

વિચાર (પરીક્ષા) કર્યા સિવાય કોઈ કામ ન કરવું, પરંતુ પરીક્ષા કરીનેજ કામ કરવું, નહિતર તપાસ્યાસિવાય કાર્ય કરનાર મનુષ્યને જેમ પ્રાહ્મણી સ્ત્રીએ નોળીઆનો નાશ કરી પછી પશ્ચાત્તાપ કર્યો તેમ પાછળથી સંતાપ થાય છે. (આ વાર્તા પ્રસિદ્ધ છે). ૧

વિચારનો મહિમા.

પુંસો નિજમનોમોહઃ, કલ્પિતોઽનલ્પદુઃસ્વદઃ ।

સંસારવિષવેતાલો, વિચારેણૈવ લીયતે ॥૨॥

મનુષ્યને પોતાના મનનો મોહ (અજ્ઞાન) તે ઘણા દુઃખને આપનારજ કલ્પાય છે એટલે અજ્ઞાનથી સાહસ કરી મનુષ્ય અનેક દુઃખોને પ્રાપ્ત થાય છે પણ એ સંસારના મોહરૂપી ઝેરી વેતાલ-પ્રેત વિચારથીજ લીન થઈ જાય છે અર્થાત્ સદ્વિચારથી તે નષ્ટ થઈ જાય છે. ૨

અવિચારે કાર્ય કર્યાનું ફળ.

યથા કોઽપિ પુરા વિદ્યા સિદ્ધસિંહાસ્થિર્દર્શનાત્ ॥

સિંહાઙ્ગં સકલં કૃત્વા, સજીવં કર્તુમુદ્યતઃ ॥ ૩ ॥

વારિતઃ સુહૃદા કિન્તુ, સજીવમકરોન્મદાત્ ॥

હનોઽસૌ તેન સિંહેન, ત્વમપ્યેવં વિભાવય ॥ ૪ ॥

{(સિ.પ્ર.)

{(શા.પ)

{(પા.વ.)

બુદ્ધિમાન લોકો ક્ષમા કરે કે એટલે નહુન કર્યા કરે છે તે પણ

નિચાનુજ જાણુ છે

સહતિ મેષઃ કારણતત્પદ્ધર્તુ મૃગપતિરપિ કોપાત્સદ્કુચત્યુત્પતિણ્ણ' ।
 નિદિહતવૈરા ગૃહમત્રપચારા, કિમપિ ત્રિગણયન્તે ગુહિમન્તઃ સદન્તે ॥૮॥ } (સૂ મુ)

વિશેષ બાધથી પ્રહાર કરવામાટે ઘેટા પાછો હુકે છે અને તલપ માગવાની ઇચ્છાવાળો સિંહ પણ પોતાના ગળીગને સડોવે છે તેમ હૃદયમા વગ્ને છુપા વનારા, વિચારવાળી જોઠવપુને ગૃહ રાખનારા બુદ્ધિમાન પુરુષો કાંઈપણ ગણુ-તરી વરીનેજ સહુન કરે છે મતલબ કે વિચાર કરીનેજ પગલુ ભગનાગ પુરુ પોની મામે તેના શત્રુઓ ક્ષાવવાને બદલે પશ્ચિમામે કુમાઈ બંધ છે કારણ કે વિચારશક્તિવાળો પુરુષ બુદ્ધિસાહાર ચડી આવતા શત્રુને પોતે પાછળ હુકી પર્યુ આપી પોતાનો દાવ આવતા પકડી પછાડી દે છે ૮

ઉચ્ચપાવટ નહિ તપાસનાથી પશ્ચાતાપ

શાર્દૂલવિકીરિત (૧-૧૦-)

કશ્ચિદ્દક્ષમુદીર્ય પૂજ્યતુ શુક નિદાસમુવેડન કઃ

સન્દેહસ્તિતિમાત્રગિતિવશુક પૃથ્સ્તદેવાત્રીત્ ।

તાત્રન્માનકૃતમતોતિત્રનિના ક્રીતો ગૃહીલાપગં,

સોડગાદેપ સ્તોટ્ઠ ઠન્ન પરતો ભૂયઃ પરીન્વાત્રયેત્ ॥ ૧ ॥

} (દ પ.)

એક ઠગાએ પોપટ પાળીને બીજની પામેથી લાખ રૂપીઆ કઠાવા "એમા શુ મ દેહ છે" એવો અભ્યામ પોપટને કરાવ્યો સુવર્ણની ઘુડીવાળુ રૂપાતું પાજર બનાવી પોપટને અદર ગણી એક નગરમા વેચવામાટે દુન્યા લાગ્યો અને ધૂતારો કહેવા લાગ્યો કે આ પોપટ સર્વ જ્ઞાનનો જ્ઞાતા છે અને પોપટની લાખરૂપીઆની કિમત છે આવા ગખ્દો એક ધનાઢય ચેકે માણ્યા અને તેમને બોલાવીને પોપટને ધનાઢયે પૂછ્યું કે કેમ પોપટ ! તારી લાખરૂપીઆ કિમત છે ? ત્યાં શુકે જવાબ વાળ્યો કે તેમા શુ મ દેહ છે ?

કુરી ચેકે પૂછ્યું કે તું ક્ષર્વ શાસ બલ્લે છે ? જવાબમા પોપટે કીધું કે મા ગુ સ દેહ છે ? આવા બે જવાબ ઉપચી ચેકે ખુન ખુન વધ ગયો અને લાખ રૂપીઆ ગણી આપ્યા, બાદ દુમને ગયો કુનારો દુકાને જઈનેના વખાલુ કરવા લાગ્યો કે આપ શુભગ્રાહી છો વિગેરે પ્રગમા વ્તો કવ્તો આગો ગયો અને દરેતો ગયો કે ચેકે એ પોપટનો ભોજનનો સમય આવ્યો ગયો છે

नेम पहेलां डोर्ष विद्यानी सिद्धिमान् पुश्य सिद्धनां हाडकां जेवाधी सि-
द्धनुं आपुं शरीर गनावीने तेने सशुव करवा तत्पर थयो. तेने सन्मित्रे
वार्यो छतां गर्वथी शशुव कर्यो ते (सिद्ध) तेज सिद्धथी ह्याथो. तुं पशु
तेम जाणु.

आ दधान्त डोर्ष विचारहीन अलिमान् शक्तिमान पुश्य अने तेना मि-
त्रना संगंधनुं छे अथवा विचारहीनने विधा विगेरेनुं दान देवाडपर छे. ३-४

दुःभने भसेडवानो सरस उपाय.

विचारदर्षणे लयां, धियं धैर्यधुरंगताम् ।

आधयो न विलुम्पन्ति, वाताश्विन्नानलं यथा ॥ ५ ॥

{ (शा. प.)

नेम पवनो चित्रमां रडेला अग्निना नाश करी शकता नथी तेम विचार-
शी आरीसाभां आसक्त थयेली, उत्तम धीरवथी धोंसरीने-प्राप्त थयेली बुद्धिने
भननी पीडाचो छीनवी शकती नथी. ५

अविचारशी आगती आपत्ति असाध्य व्याधितेवी छे.

शल्यवन्निहविपादीनां, सुकरैव प्रतिक्रिया ।

सहसाकृतकार्यस्याऽलुतापस्य तु नौषधम् ॥ ६ ॥

{ (सू. सु.)

शस्य (गाणुनो शरीरमां, भुंयेतो लाग), अग्नि अने जेर वगेरे पद्म-
थीही हुरकत आवी होय तो तेनी प्रतिक्रिया (ते दुःभ मटाडवानी क्रिया)
सुकर छे अेटसे डे सुणेथी करी शकय छे परंतु साहुसथी करेस कार्यना प-
श्चात्तापनुं डोर्ष नौषध नथी. ६

विचारहीन कार्यनुं पीडापरक परिष्णाम.

मालिनी. (७-८)

उचित मनुचितं वा कुर्वता कार्यं जातं,

परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।

अति रभराकृतानां कर्मणामाविपत्ते-

र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यां विपाकः ॥ ७ ॥

} (सू. र. जो.)

योग्ये डे अयोग्य गमे तेवुं कार्य करती वणते अद्या माणुसे-पंडिते अ-
वश्य तेनुं परिष्णाम विचारवुं जेधंजे. (कारणु डे) अति उतावणे करेसां द-
र्योनुं परिष्णाम विपत्तिरेपे शस्यनी चेडे हृदयमां दाहु करनार-थाय छे. ७

એટલે વધારે હુધાતુર થયો હશે માટે તેમને દાડમના બીયા ખનરાવી પણ આપ તેની સાથે વાર્તાવાપ કરગો

ડેટલાક દિવસો વિત્યાબાદ શેઠ પોતાના ઘરમા મિત્રમ હળની સાથે ગેઠે હોતો તે વખતે પ્રમગ આવતા પોપટનું પાજડ મજાવી તેમાથી પોપટને બહાનુ જાતી એક હાથડપર બેસારી બીજા હાથવતી તેની પીઠ ઘાબડીને શેઠે પૂછ્યું કે આપની જન્મભૂમિ કયા છે? જવાબમા કીધું કે એના શું મદદ છે એ માલાગી મર મિત્રો હુમી પડયા અને શેઠ જળનાઈ ગયા ફરી ગેઠે પૂછ્યું કે શુ માગ લાખ રૂપીઆ પાણી થયા? જવાબમા પોપટે કીધું કે તેમા શુ મદદ છે વગી થઈ પૂછ્યું કે ત્યાં હુ શુ મૂર્ખ? જવાબ મળ્યો કે તેમા શુ મદદ છે?

અવા બન્ને જવાબો સાલગી ગેઠે લાખ રૂપીઆ જવાના ભાગ્યી રૂઠન ઠવા લાગ્યો માટે બીજા પાગેળી વસ્તુ લેતી વખતે તેની મારી રીતે પરીદ કર્યા બાદ તે વસ્તુને સ્વીકારવી હ

૧૮૧—

તસ્મા દસ્તચ દોરમૃચ વૃપિતો વૃનાશ્રયેડહેર્મુવા-
 ત્ત્રો મૈદ્વપતદ્વર વૃપતિના નીરેન્ડયાત્ત તદા ।
 તદ્દૂરીકૃતમન્નગેન ઠિ પુનઃ ક્રોત્રેન ય મારિતો,
 મૃપસ્તગદ્વૃગશ્ચ પતિત સેદ્વ તુ દ્વષ્ટા રુગેત્વ ॥ ૧૦ ॥

(દ. જા જૈ)

એક નાન હાથમા ચંદ્રારપક્ષી ધાન્ડુ દગી વનમા એક વૃક્ષનીચે ઉભે છે અને પોતાને ઘણીજ તૃપા લાગી છે તે સમયમા વૃક્ષઉપગથી અજગન્ ગુણમાથા ડેર પડવા લાગ્યુ સલ્લએ તેને પાણી માની પ્યાવો લગી લીધો ; પાણી પીવાની તેયારી ઠરે છે તે વખતે ચંદ્રોપક્ષીએ પાખ માની પાણીનો પ્યાલે ટાળી નાખ્યો ફરી રાત્રએ પ્યાલો લયો તે પ્રમાણે વળી પક્ષીએ ટાળી નાખ્યે એટલે રાત્રને બહુજ ક્રોધ આવવાયો તે ચંદ્રાર પક્ષીને મારી નાખ્યુ ગઈ વાર થઈ એટલે વૃક્ષ ઉપ થી મરેવ અજગર-સર્પ પડ્યો તે ઉપરથા રાત્રને વિચાર થયો કે ત્રદે!!! આમર્ષ છે, તેના ગુણમાથી ડેર પડ્યુ હતું, ને હુ તેને પાણી માની પીડ બન તો જરૂર મરી બન પણ ના ઉપકારી દયાશુ પક્ષી એ મને બચાબ્યો અટે! મે તેના ઉવટા પ્રાણ લીધા? હુનેયો બીજે દાણુ દુષ્ટ હુશે? મને ધિક્કાર હો? ૧૦

વિચારનું ઉત્તમ કૃષ્ણ.

મનહર.

પ્રથમ શ્રવણ કરી ચિત્તકે એકાગ્ર કરી,
 ગુરૂ ઐર આગમ કહે સો ઉર ધારીએ;
 દ્વિતીય મનન વારવાર હિ વિચારી દેખે,
 ભેષ કષ્ટ સુને તાહિ દેરિકે સંભારીએ;
 તૃતીયે પ્રકાર નિદિધાસન બુ નીકે કરી,
 નિસર્ગ વિચાર તે અપનમેં સુ ટારીએ;
 તેહીએ સાક્ષાત યાત્રી સાધન કરત હોઈ,
 મુંદર કહત કૈત્યુદિકું નિવારીએ.

૧૧

એક હિ વિચાર કરી મુખદુઃખ સમજનો,
 એક હિ વિચાર કરી મલ સળ ધોઈએ;
 એક હિ વિચાર કરી સંસારસમુદ્ર તરે,
 એક હિ વિચાર કરી પરંગત હોઈએ;
 એક હિ વિચાર કરી બુદ્ધિ નાનાભાવ તને,
 એક હિ વિચાર કરી દુસરે ન કોઈ હે;
 એક હિ વિચાર કરી મુંદર સ દેહ ચીટે,
 એક હિ વિચાર કરી એક બ્રહ્મ ભેઈએ.

૧૨

શુદ્ધ વિચાર પ્રતિ વિનતિ.

રાગ—ગરબો.

સુતીં વિનતી કરે શુદ્ધ વિચારને, પિતાજી હું લાગું તમારે પાયને;
 મા નવદારી નગરીના તમે નરપતિ, હું હજુ છૌ કુંવારી કન્યાયને. સુ૦ ૧૩
 મમરવર વરવાનો મારે નેમ છે, અવિનાશીને અર્પું મારું અંગને;
 મન સુખાનું કહું રખે માનતા, રહ્યો એતો રંગમાં પાડે લાંગને. સુ૦ ૧૪
 યુદ્ધવિચાર પિતાને શાંતિ માવડી, જોગ કરી જોળી કહાડો જીવનને;
 મનસુએ માણક સ્થાલ ચોડયો. ચોકમાં, અળાંડાનંદ સુતીંનું છે મનને. સુ૦ ૧૫
 સ્વયંપ્રકાશક સ્વામિ છે સોહામણા, સુતીંએ ભેયું સ્વામીનું રૂપને;
 સઉસામગ્રી સોંપી કન્યાદાનમાં, મોહન મહા પદમાં લાળવું નામને રૂપને. સુ૦ ૧૬
 મોહન પદાવલી.

મરણ વિચારમાંજ મુખ છે.

એક સસલો, સર્પ અને શિયાળ એ ત્રણે લાઇબ ધ હતા, તેથી તેઓ એક ખડની ગજમા એકઠા રહેતા હતા એક વખત તે ગજ દેવયોગથી સળગી તે જોઈ ત્રણે જણા ગભગયા, અને એક ખીબને પૂછવા લાગ્યા કે આ વખત મૈા સૌની અક્ષલ દોડાવવાની છે, માટે ઉગરવાનો શુ ઉપાય સૂઝે છે ?

મર્પ-મારી તો કાર્ક કિક્ક કરવી નહિ હું તો લાખ મતિવાળો છું તેથી જમે તો સડેડાટ આડો અરજો જમીનપર દોડી જઈ, કે જમીનમાંહે પેચુ અગ્ન ઉચે ચડી જઈ, પણ આ વખત તો આડપર ચડી જવુ ઠીક લાગે છે, માટે હું તો આ પાએના આડપર જડી જઈશ

સસલો-મારી અક્ષલ કાર્ક ઝોાડી નથી હું મો મતિવાળો છું હું જમીનપર દોડી જઈ એટલુંજ નહિ, પણ જમીનની માહે પણ પેચી જઈ તેથી હું તો અહિંઆ નીચે માડ દર છે તેમા પેચી જઈશ

શિયાળ-તમે બધા ઘણી મતિવાળા છો પણ હું તો એક મતિવાળો છું આપણે તો ક્રક્ટ એકજ તરેહતું જ્ઞાન છે કે કાર્ક મજટમા હોઇએ તો લાગી છુટવુ, માટે હું તો લાગીને દૂર જઈ રહીશ

એમ કહીને ત્રણે જણાએ મૈા સૌનો રસ્તો પડડયો ગજ જોરથી નળગવા માધી તેની જ્યાળા પાએના આડને લાગવાથી બાહરા પાહરા તમાગ બાગી ગયા, અને મર્પ ગેકાઇને તેનું જોખુ લટકતુ રહ્યું સસલો એજ ગજ નીચ દગમા પેઠા હતો ત્નાજ ઉપગના તાપના લીધે મટસડી ગયો

શિયાળ જે ત્યાથી ઘણે દુર નાથી ગયો હતો તે માત્ર બગયો તેણે આ વીને પોતાના મિત્રોના હવાલ જોયા અને જોાએ કે “લાખમત લકખડી સોમત મડમડી, પણ એક મત ગિચારી બાપડી, તે ઉભે માર્ગે મેટયા તાપડી.”

વિચારમજિની કંગાટી

સકટના વખતમા ખરેખરી હોશિઆનીની પરીક્ષ થાય છે હોશિઆરીનું અભિમાન ધરાવનાગજોએ તે વખતે પોતાનું અભિમાન છોડી દઈ લાગે વિચાર કરવો જરૂને છે પણ એમ નહિ ઠરતા એમા શુ છે, એગ તુમ્જ ગણી દામ ડરવા વાય તો મકટની બેડી તુટવાને બદલે ગામામા મજટડ જડાઈ વાય છે

મિત્રાંભાઈનો ગોખડો.

જુનાગઢમાં એક તીસમારખાં નામે મુસલમાન રહેતો, તે ઘણું મુશ્કેલીમાં હાલતમાં આવી ગયો તેથી પોતાની હુવેલી વેચવા તૈયાર થયો. એક વાણિયાએ તે હુવેલી અમુક કિમ્મતથી વેચાતી લીધી. હુવેલીમાં એક ગોખડો હતો તે વેચાણના સાટામાં ગણવામાં આવ્યો નહોતો. “એ ગોખડો પોતાના પીરને છે. તેથી તેમાં ધુપ દીવો કોઈ વખત કરવો પડે છે. તે ગોખડો વેચવામાં આવે તો વેચાણ દેનાર ઘણી ગોખડો કાઢી નાંખે તેથી અરોને આટું લાગે.” એવું બહાનું બતાવી ગોખડાપર મિત્રાંએ પોતાનો હુક રાખ્યો. વાણિયાએ ગોખડાની વાતને દમવગરનો ગણી કાંઈ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ, ને વિચાર્યું કે “મિત્રાંભાઈ પોતાની આખી હુવેલીની માલેકી લખી આવે છે, તો પછી ગોખડો રહ્યો તોય શું ને આવ્યો તોય શું!!! તેની દરકાર થોડીજ છે.” તેથીકરીને ગોખડાપરનો મિત્રાંનો હુક કબુલ રાખ્યો. એ રીતે ઈમારતનું વેચાણખત થયું તેમાં પણ ગોખડો મિત્રાંભાઈનો છે એમ મજબુર લખવામાં આવ્યો.

વાણિયા હુવેલીમાં જઈ વાસ કરીને રહ્યો, ને મુળથેનમાં દહાડા કાઠવા લાગ્યો, મિત્રાંભાઈ કોઈ કોઈ વખત તેનો તહેવાર હોય, ત્યારે ગોખડાની સંભાળ લેવા આવે, ધૂપ ધુમાડો કરે, થોડીવાર ખેસે, કલમો પટે અને ચાટ્યો બચ. કેટલીક મુદત તો વાણિયાને તેથી કાંઈ હુરકત જણાઈ નહિ પણ કોઈ વખત ઘરનાં માણસો ખારણું બધ કરી પોતાનું કામ કરતાં હોય, ત્યારે મિત્રાંભાઈ અચાનક આવી ભુમો પાડે અને ખારણું ખોલવામાં વિકળ થાય તો ધાંધલ મચાવી લોકોનું ટોળું એકઠું કરે. આથી વાણિયાને ઘણું માઠું લાગવા માંડ્યું. વખતપર સામા થવાનું મન કરે, પણ લાચાર! દસ્તાવેજમાં ગોખડાપર તેનો હુક કબુલ રાખ્યો હતો, તેથી ના પાડવાનું આલે એમ નહોતું. મનમાં ઘણું પશ્ચાત્તાપ કરવા માંડે કે ખરે! માફ હૈયું કુટી ગયેલું કે મેં મિત્રાંભાઈના ગોખડાનો હુક કબુલ રાખ્યો. તે વખત આ બાબત મને ઘણી નજીવી લાગી પણ હવે તો મહા પીડાકારી થઈ પડી, આ તો “કાગના વાઘ” જેવું થયું.

એમ અનેક તરેહનાં વાક્યથી ખેદ કરતો હતો. મિત્રાંભાઈએ આથી બાબતમાં ઘી હોમલું શરૂ કર્યું, ને વધારે તોરપર ચઢવા માંડ્યું. પેહેલાં તો તે ખરે તહેવારે આવતો પણ હવે તો તેણે થોડી થોડી મુદતે કાંઈ કાંઈ તહેવારનું બાનું બતાવી આવવા માંડ્યું. વળી પેહેલાં તો તે પોતે એકલો આવતો

પણ હવેરી પાચ દશ લાઈંગ માને માથે તેડી લાવે, ઘાઘલ મચાવે, અને વાલિઆના ઘરના બગની ઠંકા મરકરી પણ કંઈ આવી આવી ગીને ઘણું કનડવા માડયું 'હાડિયાને મન હમરુ પણ દેકેકાનો જીવ જાય' તેમ આ મિઆલાઈ તો પોતે ગમત માનતો, પણ વાલિઆને તો ઘણું ભારે પડતું હતું એક વખત વાલિઆથી તે મહન થઈ શકયું નહિ તેવી મિઆલાઈ ભેડે મોટે મોટે વડવાડ મચાવી પણ તેથી તેણે ઉલટો 'ખર્ખ ખાડો કર્યો' મિઆ લાઈ તો વધાઈ ભેગર આવી ગયો ને વાલિઆને પૂરી વિપત્તી પાડવા નિશ્ચય કર્યો

એવામા વાલિઆને ત્યા તેના દીકરાના લગ્ન નિઠાર્યા હતા તેથી વિના હના માગલિલ ઠામગાઈ સુગોલિન મરુપ કગળ્યો હતો, ને હાડીઓ, તુમરો તખતા વગેરે ગિરોગી કચથી સાગી ગીતે શણગારવામા આવ્યો હતો એના તુ બન્યો આગ આગ વમાલકાર પહેરી સમય મમયના મગગ ગીનો ગાના હતા જામ પગમાના પોતાના મગવહાલાઓ વિવાહ માલરા આવ્યા હતા ના તને જમવાને માટે માનના પાચ વાગનાના નોતગ ક્રી વચ્ચા ફૂતા તેવી નિ ગેને વખતે ન્યાનીલાઓ તરેકુ તરેકુના કેશમી વમ પહેરી જમનાના ઉછગની આવવા લાગ્યા ને એક પછિળધ બેસી ગયા તે વખત તેમને માટે બના વલા ઠામદા પકવાન વગેરે પિન્મના ગઠ થયા માણનો ઘણા હતા તેથી એક પડી એક પિન્મના પા કનાક થઈ ગયો, તોપણ પીન્મવાનું ઠામ ખવામ થયું નટોતું પછિળમા પનાગી માડી બેકેલ જમનારાઓના મોમાવી પાગી 'ડુટવા માડયું એક દોટગ તો ઠાવળો થઈ તેના બાપને પૂછ્યાજ કગતો કે "હવે આ જમવાની શી વાજ છે" એક જામડીઓ જમવા આવેત તે તો ભેટના આદગીને પૂછનો કે "આને ભેટલુ પીન્મયું છે એટલુજ ખાવાનું કે બીલુ ભેટતું હવે તો મગયો ?" તેમ બીજાઓ પણ પેટની પૂનને માટે ઠાપી ગ્યા હતા પણ કાજ પીજતિ નારી ઊ જમવાને મો આગ મહેલ પાગી ખારી છેજ તેમ બેમકથી પણ કહી શકા છે ? "આદર્યા અધળીચ ગદે ને હરિ કહે સો દોચ" એ વાચ કોટુ પાડના ? ? અહીં ને વખત જાય છે તેમ જમવામા-આડુ લાયક વાજ અડી આવ્યો એમ કાના વાલુ વામા હોય !

નર્થ પીન્મઈ ફુ ને ન્યાને જમવાનો આગ ક વાની આના આપ વામા આડી એવામા મિત ભાઈ પાતાના આગ પાચ નેખતી આને એક બ કડ લઈ હવે પીના નેખનાઆ આ હાજર થયા, અને લકડ નેખતા નશક

મૂકી, એક જણને તેનો વધ કરવા હુકમ કર્યો. આ સાંભળતાં જન્મવાનું જન્મવાને ઠેકાણે રહ્યું? જેના પત્રાળીમાં હાથ તેના પત્રાળીમાં, મોઢામાં તેના મોઢામાં રહ્યા; જન્મવાનો કોળીઓ ગળે ઉતરે કે કરે। વળી જન્મતાં ઉઠાય પણ કેમ! તેથી હાં! હાં! હાં! એમ મનાઈનો પોકાર સર્વતરફથી ઉઠ્યો, જે ચાર મોટા શેઠીઆ હતા તેમણે મિયાંને વિનવવા માંડ્યો કે, “તમે હિંદુના ઘરમાં આ શો ગળજ કરવા બેઠાછો? ચરે! વળી આ વખતેજ?” મિયાંએ કહ્યું, “ક્યા હમ ધીનહકસે કરતે હૈ? ઘરકા માલિકસે વાકિફ હોકે પીછે તકરાર કરનેકું આઝો. એ ગોખલેકી નજીક હમ આહે સો કર શકે. ણિંચમે બોલનેકા દુસરેકા ક્યા અખત્યાર!”

મિયાંનું આવું બુસ્સાબંધ બોલવું સાંભળી લોકો ચૂપ થઈ ગયા. ઘર-ઘણી ણિચારો ઘણી મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો. આંગણે ન્યાત જન્મવા બેઠેલી, તેથી ટંટો કર્યો પાલવે નહિ. તેમજ મિયાં હકદાર હોવાથી ઉલટા સરકારના વાંકમાં આવી જવાની દેહસત વાણિયાને લાગી. અંતે ન્યાતીલાઓની સલાહ મુજબ કાંઈક રૂપિયા આપી, ગોખલાપરથી મિયાંનો હક ઉઠાવું તો હમેશને માટે સુખ થાય એમ વિચારી મિયાંને પુછ્યું, “મિયાં સાહેબ! તમારો ગોખલાપરનો હક કેટલે રૂપિએ વેચવા ખુશીછો?” મિયાંને લાગ્યું કે આ વખતે આપણે માગશું તે પ્રમાણે મગશે તેથી તેણે કહ્યું કે, “જીતને રૂપિએ હવેલીકે હજોહૈ, ઇતને રૂપિએ ગોખલેકા દો તો મેરા હક છોડું.”

લાઇલાને વાણિયાએ તેટલી રકમ આપી મિયાંને વિદાય કર્યો.

કાંઈપણ-કરાર યા કળુલત વખત ખુબ સંભાળથી કામ દેવાનું છે. સામા ઘણીનો કાંઈ હક, હિસ્સો, પગપેસારો યા લગતી વાત બનતાં સુધી રાખવી કે કળુલત કરવી નહિ, પણ સૌ સૌનો સ્પષ્ટ હક હિસ્સો કરી અલગપણું થાય તેમ કરવું. નહિતો સદાનો ટંટો ઉભો રહે છે. ને વખતપર નકારે માણસ હોય તો ઘણુંજ કપટ કેળવીને દુઃખ આપે છે. એ બતાવવાનો આ વાતનો ઉત્તુ છે.

મેંસાણાના ભાટ જમે કાલ.

ગાયકવાડના કુટુંબ પરગણામાં મેસાણા ફરીને ગામ છે, ત્યાં ભાટ લોકોની વસ્તી વધારે છે. તે ભાટોના વાણિયાપર કેટલાક પ્રસંગે જન્મવાના હક કરેલા હતા. એક વખત વાણિયા મહાજનમાં કાંઈ પ્રસંગ હતો તે પ્રસંગમાં ભાટ લોકો જન્મવાનો હક કરવા લાગ્યા. વાણિયા તે હકનો ઇનકાર કરતા હતા.

આથી ભાટ લોટો લેવા થઈ મહાજનના ઉપર લાઘવાને ઝેલા બગાડ બે દિવસ ભુખ્યા તરખ્યા હાયા, પણ તેથી પક્કા ઠરાવના મહાજન ઝઈ ડગ્યા નહિ, એટલે ભાટ લોટોએ ત્રાગા કરીને મહાજનના મુખીઓને લોહી છાટનાનો નિશ્ચય કર્યો તેઓ હાથમા છગ, છરી, કટાર, તલવાર લઈને એકદમ ધંશી આવ્યા આવી ગીતનું ધાધવ ભેઈ ધર્મધેલા ને વેહમી લોકોને અરગટ વહટયો, અને કહેવા લાગ્યા કે, “આતો હુમણા મોટો ગજબ થયો, ભાટના લોહીના તરખ્યા વાણિઆ કાઈપણ માનતા નથી, લોહી પડાવવામા તેમના ઉપર ઈશ્વરનો ઠાપ થયો ને ભુકુ થઈ જશે વિચારા ભાટ, વાણિઆપામે હલ કરીને કહેવા નહિ બય તો બીજા કોની પામે બંગે ? એતો મહાજનની ગાયો છે ‘ગાયના ઉપર પટંગણુ’ મહાજનને ભેઈએ નહિ ” આવી ગીતની ભાટના પક્ષની વાતો કહેના લાગ્યા ને વાણિઆઓને તિરસ્કાર આપવા લાગ્યા આખા ગામની દોડ ડામના મુખ્ય મુખ્ય માણુનો વાતમા પડ્યા ને મહાજનને કહુ કે, “ ભાટ લોટોનો તમે નામ લેવો કહેના ઘો ને તેમને જમાડો ” ઘટ્ટ આ અહવાણુ બરાનું કહેવુ આભાગી મહાજને કબુલ કયુ, પણ તે વખતે તો જમવાનું હતુ નહિ તેથી “ કાલ જમાડયુ ” એમ કહ્યુ ભાટ લોટોએ એ જાન મુખાનુમાનપગ ગખવા હુગ્ગા ધારી નહિ, તેથી લખિત ઠરાવ કઠી આપવા કહ્યુ એ વાત નોને ગમી ને મહાજન પામેથી કાવગેજ જમાડવાનું કલખન માગ્યુ ટામેલ તથા ભાડની ડાગાગેગથી કટાળી ગુમ્સે થએવ વાણિઆઓનું દિવ ચોખ્ખુ નહોતુ, ભે કે ભાટની માગણી મુજબ એક લખન કનો આચ્યુ ખર, ને ‘ મેમાણુના ભાટ કાવે જમે ’ એમ કબુલત લખી આખી ખગી, પણ તેમા લાગીખ નાખવામા આગી નહોતી, એ એક પેચ હતો ભાટ લોટોને પણ તારીખનુ ચાદ આચ્યુ નહિ લખન લઈ તે ગાજ સા ભાટ પોતપોતાને ઘે હુગ્ગાતા હુખાતા ગયા ભૂખ્યા હતા તેથી ઘેર ખાધુ, ને બીજે ગાજ જ મવાની ગલ ભેઈ બેા

પક્ષ વાણિઆઓએ નક્કો કર્યુ હતુ કે જમાડવા નથી, કેમકે એક વખત રહેમ નજરથી જમાડયા તો પડી હમેશનું લાડકુ ભાટ પ્રાદાણનું પેડુ તે નીકળવાનુ નહિ કહેનાય છે કે, ‘ આમુ ભુવે ત્યા ઠભો ગહે, ને આવો કહે ત્યા બેસે, ભાટ પ્રાદાણનુ લાકડુ તે, ગણુ છોટયુ પેમે. ’

બીજે રાજ જમવાનેમાટે સીધુ લેવા મહાજન પામે ભાટ લોટોએ આગી માગણી કરી, પણ મહાજન એમ કહીને બેા ડ આજ નહિ કાવે જમાડયુ ભાટોએ કહુ કે, “ ભવે કાવે જમાડે એક વિવનના કયા ખાટુ મોગ્યુ નહિ જવાનું છે ? વગી બીજે રાજ જઈત ચીતુ આપવાનુ કહુ, ત્યાએ પણ જવાખ

મળ્યો કે, “કાલે વાત.” એમ ૩-૪ રોજ મહાજને કાઠી નાખ્યા ત્યારે ભાટ-લોકો તકરાર કરી કહેવા લાગ્યા કે, “તમે કાલ કાલ ક્યેજાઓ છો અને અમને ફેરા ખવરાવો છો, તેમ કરવાનું કારણ શું? તમારાજ હાથનું દીવા જેવું લખતું છે. એમાં કાલ એક દિવસની વાત હતી ને તમે તો હવે વાયદા કરો છો પણ એમ છુટકો થવાનો નથી!”

મહાજને કહ્યું કે, “અમારું લખત લાવીને જુઓ; તેમાં એક દિવસની વાત ક્યાં લખી છે?”

તુરત લખત લાવીને વંચાવ્યું તો માંહેથી લખાણ નીકળ્યું કે ‘એસા જુવના ભાટ કાલે જમે,’ તેનો જવાબ મહાજને દીધો કે, “કાલ જમાડવાની કબુલત છે, આજ જમાડવાની નથી, માટે જ્યારે કાલ થાય ત્યારે આવજો.”

ભાટે કહ્યું કે, “આજનો દહાડો તે પાછલા દહાડાથી ગણે તો કાલ થાય છે કે નહિ? માટે જમાડો.”

મહાજને કહ્યું કે, “એમાં કાંઈ તિથિ નાખી છે? અથવા ફલાણી તિથિથી ગણવાનું અમે લખી આપ્યું છે? લખતમાં તિથિ નથી માટે હવે તો જ્યારે કાલ થાય ત્યારે આવજો.” ભાટોએ કહ્યું કે, “એમ તો કાલનો કાંઈ દિવસ છેડો આવે નહિ.”

મહાજને કહ્યું કે, “તેમાં અમે શું કરીએ? જો તમારે જરૂર હતી તો લખતમાં ધરાબર ચોકસ લખાવી દેવું હતું.”

ભાટોની રીસ ઉતરી ગયેલી તો હતી ને તેમનો ફરીથી તકરાર કરવાનો જુસ્સો રહેલ નહોતો, તેથી વગર જોડ્યા પોતાની ભૂલને તાબે સમ્મિ જોશી રહ્યા. તે દિવસથી ‘એસાજુના ભાટ જમે કાલ’, એ કહેવત પ્રસિદ્ધ થઈ.

કાંઈપણ કૃત્ય અંતઃકરણથી કરવાનું ન હોય ને ફક્ત એટલી હા કહી, વાયદે ચલાવવાનું હોય તેવા કામના પ્રસંગમાં ‘એસાજુના ભાટ જમે કાલ’ એ કહેવત વપરાય છે. તેમજ સુદાના વિચાર વગરનાં લખાણથી કેવાં પરિણામ નિપજે છે તે પણ આ વાત બતાવે છે.

શુદ્ધ વિચારના વિસ્મરણથી થતી હાનિ.

* પરમાત્માનું વિસ્મરણ થવાથી ભય, દુઃખ, કલેશ આદિ પ્રસંગો આપ-

* ભાગ્યોદય અંક ૫ સને ૧૯૧૨

બુને ત્રામ આપે છે પરંતુ ન્યા આપણે આપણી વૃત્તિઓ પરમાત્માને જોવી માગીએ છીએ ત્યા તેવા હું બધા પ્રસંગો આવી શકતા નથી

પરમાત્મા એજ ન્યાએ આપણું બધું સ્વરૂપ છે અને તેજ જ્ઞાન-સ્વરૂપ આપણે અટોનિશ કાયમ રાખી રહીએ છીએ, તો પછી તેમનું જે સર્વસ્વપણું, સર્વશક્તિમાનપણું, આદિ સામર્થ્ય આપણને કમ પ્રાપ્ત ન થવું જોઈએ? (ન્યા સુધી સામર્થ્ય આપણને પ્રાપ્ત થતું નથી ત્યાસુધી આપણે માત્ર મુખથીજ જે-લીએ છીએ અને તે માત્ર મુખથી જોતી લોકોની આગળ આડવું જતાવળ જેટલુંજ નહિનો ન્યાએ તમે બન અત ડરણથીજ માનતા હોતો પરમાત્માના સર્વ સામર્થ્યનો તમાગમા આવિર્ભાવ થવોજ જોઈએ

તમે હું પરમાત્મા છું તેવું મોટે જોલો, બીજાને કહો કે લાઈ આપણે તો પ્રહારાક્રમ છીએ અને દેવપૂત્ર કે ઇશ્વરોપાસના ડરથી વળને હું આત્મ-સ્વરૂપ છું એની ભાવના ડરા નેવીજ લઈ આત્માનું સામર્થ્ય તમાગમા આવી શકવાનું નહિ કાલુ હ ન્યાસુધી માત્ર મોટે જોવાપણુંજ છે, ત્યાસુધી માત્ર શબ્દમાત્ર આત્મા જોલાય છે આપણામા નહિ, આપણામા છે પરંતુ નહિ શ્રાથી કે તેના ખરા સ્વરૂપનો આપણામા આવિર્ભાવ થયો નથી, અને ત્યારે આપણામા જોલવામાત્રથીજ આત્માનું સામર્થ્ય આવતું નથી

તમે મોટે જોલોતો કે હું આત્મા છું, હું પરમાત્મસ્વરૂપ છું અને માત્ર સર્વમાનના મહોદધિ છું પરંતુ પરમાત્મા તો માત્ર મુખથી જોલવા માત્રમાત્ર નુમાઈ જોના હોય છે ન્યાસુધી પરમાત્માની શક્તિઓ આપણામા આવી નથી, ત્યાસુધી હું પરમાત્મસ્વરૂપ છું એવું જોલવું તે માત્ર શબ્દમાત્ર રહેલું હોય છે, પણ વર્તનમા નથી

અને આનું ડરણ આપણે તમાગીશું તો માત્ર એકજ છે અને તે એ કે આપણી વૃત્તિઓ પરમાત્મામા સધાયેલી હોતી નથી

એક માણસ ચોંચેલાલ ટોચ, કોડેને ત્યા 'માળાપ થપટી આપણે આણુ જોવી લીખ માગી જાતો હોય અને તેમજા જોલો કે હું તો માત્ર તમે તમે સર્વ મારી જ્યત છે અને હુંનો ચક્રવર્તી રાજ હું તો તેવા મનુ અને જમેતેવા અગુસ્તમનુ મનુપ પચુ શુ ઢોડેયે? તેને રાજ છે તેવું ઢોડેયે? ન થવા જ્યત તેને માત્રવરીકે સ્વીકાર કરયે? કહીજ નહિ તેને દરેક મનુપ એક માણસની ગાળી કાઢયે અને મૂર્ખ છે એવોજ ઇન્કાણ આપણે પણ માત્ર તે કોઈ ઢોડેજ નહિ

રાજા કોને માનશે કે જે રાજ્યપદે સ્થિત હશે, રાજાના વસ્ત્રાલંકારોથી, તેની રાજ્યરુત્તાના સામર્થ્યથી અને તેના પ્રમાણમાં સમૃદ્ધિસુક્રત હશે તેનેજ રાજા માનશે.

તેવીજ રીતે તેવા લાખો તો શું પણ કરોડો ચક્રવર્તી રાજાઓ પણ જેના દર્શનની ઇચ્છા કરે છે, જેના સામર્થ્યની ઇચ્છા કરે છે અને જેદ્વારા પોતે સુખી થવા માગે છે તે એક આખા વિશ્વના પતિ પરમાત્મા થયું તે કાંઈ મોઢે જોલવામાત્રથીજ થવાતું નથી.

આપણે માનીએ છીએ કે આપણે પરમાત્મસ્વરૂપ છીએ પરંતુ આ વિચાર આપણા મનમાં એક વખત કરી અને તેને વળગી રહેતા નથી. દિવસમાં એકાદ વખત આવો વિચાર કરી બાકીનો બધો વખત તેથી ઉલટા, દુઃખના, કામના, શોકના અને કલેશના વિચારો કરીએ તો પછી આપણામાં પરમાત્માના ગુણો શી રીતે આવી શકે ?

આપણે બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ એ વાત સાચી છે. પરંતુ માત્ર મોઢે જોલવામાત્રથી નહિ, આપણે જ્યારથી આ વાત બાણી ત્યારથીજ આ વિચાર આપણામાં અખંડિતપણે બંધત રાખવો.

જ્યારે પરમાત્મા તેજ આપણું સ્વરૂપ છે તો પછી પરમાત્માના જે ગુણધર્મો તે આપણામાં આવવાજ જોઈએ.

અને તે જ્યાંસુધી આવ્યા નથી ત્યાંસુધી આપણે બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ એ વાત મુખથી જોલીએ તે માત્ર ઢાંગજ છે. અને ખીલતને બતાવવા અને ઉપદેશ કરવા ખાતરજ છે એમ સમજી શકાય છે.

આપણે પરમાત્મસ્વરૂપ છીએ એવું માનવા લાગ્યા કે તેજ ક્ષણથી પરમાત્માના ગુણધર્મોને આપણે બાણવા જોઈએ. અને બાણી તે ગુણધર્મોને આપણામાં સ્થાન આપવું જોઈએ.

મોઢેથી જોલીએ કે હું પરમાત્માસ્વરૂપ છું અને પછી બહાર નીકળી બંધરમાં ગયા અને ત્યાં શાક લેતાં કાછીઆને જરા તાજવું ઉચું જતું જોઈ, 'સાખા બેતો નથી કે આતે ઘી છે કે શાક ? આંખો છે કે નહિ ? આટલું બધું જોઈ શાક તે હું લઈશ ?' આમ કહી બે ચાર ગાળો ચોપડી દેવી, અને સામી તેની સાંભળત્રી, એ કાંઈ પરમતત્વનું લક્ષણ છે ? ઘરમાં પોતાની સ્ત્રીથી અબખતાં પાણીનો ઘડો કુટી ગયો કે તેને પણ બે ચાર સંભળાવી લાકડી લઈ 'લિ આપવી, આ શું પરમાત્માનું લક્ષણ છે ? કહીજ નહિ. આવા પ્રસં-

ગોમા આપણા વિચારને આપણે વળગી રહેતા નથી અને આપણે કરેલા વિચારનું વિસ્મયુ ક્ષત્રી કોધાદિ છવલાવના જે શુભો તેને આમ ત્રણ ડગીએ છીએ પરંતુ તેજ વખતે જો આપણામા હું પ્રહસસ્વરૂપ છું, આવો વિચાર કાયમ રહેતો હોય તો પછી પ્રહસમા કોધનો આવિર્ભાવ થાયજ ગી ગીતે, ગમેતો ગમે તેટલું નુકસાન થાય તોપણ શુ ધર્મ ગરુ

શુ પગ્માત્મા ક્રોધસ્વરૂપ છે? કહીજ નહિ અને જો તેમને ક્રોધ નથી તો આપણામા ક્રોધ આવેજ શી રીતે

અને આવીજ રીતે વ્યવહારના આઠે પહોળા માવધાનતા સેવવાની જરૂર છે અને આપણે એકવાજ જે વિચાર કરીએછીએ તે વિચારને વળગી રહી વાજવાર તેનું સ્મરણ કર્યા કરવુ

પગ્માત્માના સુખ ત્રણ શુભ છે મત્, ચિત્ અને આનંદ આ ત્રણ શુભથી પરમાત્માનું નામ મન્ચિદાનંદ પણ પડેલુ છે અને તેથી વ્યવહારના ડોઠપણ મમયમા એક પણ મિનીટ જો આપણે આ શુભથી વિમુખ થઈએ છીએ તો આપણે પરમાત્મા છીએ એવું મિયા ઘોલીએછીએ એમ જણવુ

પગ્માત્મા આનંદસ્વરૂપ છે તો પછી આપણામા આનંદ હ મેશા વ્યાપી રહેવજ હોવો જોઈએ

કોઈપણ પ્રમગ વલગને પ્રાપ્ત થતા વિચાર કરવો કે શુ પગ્માત્મામા વલેશાદિ હુશુભો છે? જે નથી તો પછી તે આપણામા ગી રીતે પ્રવેશ કરી શકે સહેજ મહેજ બામતમા ક્રોધ કરવો, સહેજ સહેજ બામતમા વલેગ કરવો, જરાપણ કોઈએ આપણા તરફ અણગમો બતાવ્યો કે તેના ઉપર કોધે બગવુ, આ શુ પ્રહસનું લક્ષણ છે? નહિજ કાલુ કે આ બધાથી આપણા આનંદને નાશ થાય છે અને આનંદ કે જ પરમાત્માનો ધર્મ તેને આપણામાથી જના પણ નહ થતો આપણે કેમ જોઈ શકીએ?

આવીજ રીતે ઘણા મનુષ્યો જાણે છે છતાં કરે છે જગત કોઈએ આ પણ અપમાન કર્યું તો પછી તે વખતે ભવેને સુખથી આપણે કહેતા હોઈએ કે અમે તત્ત્વજ્ઞાની છીએ અમે પ્રહસસ્વરૂપ છીએ તોપણ તે વખતે તેમના પ્રહસસ્વરૂપ અને તત્ત્વજ્ઞાનને ભૂલી જવાય છે અને માત્ર એક અપમાન, તેનીજ ખાતજ મોટો મહાજગ મથાવી ચુકે છે, અહ અહ ક્રોધ કરે છે, કનેચ જ ગવ છે, અને બીજાના ઉપ- કેવ લાવી તે ગમે તો પ્રતિષ્ઠાવાજો હોય તોપણ તેને હતાની પાંગા રહેક કમી મગી પડે છે. તે વખતે નથી જોતા શુ

કે નથી જોતો પુત્ર. ગમેતે હો પણ હું, અને મારું વળી એ અપમાન કરે? આજ તેના મનમાં રમી રહે છે. અને નાહક દેવ ઉત્પન્ન કરી પોતાના આત્મબળનો ક્ષય કરી પોતાનું ખરું સ્વરૂપ બે પ્રહત્વ તેથી વિમુખ થાય છે.

આવું મોટા મોટા વિદ્વાનો, પંડિતો અને ધર્મરક્ષકો પણ કરે છે. તો બીજા કરે તેમાં તો નવાઈજ શી?

આજ પ્રમાણે આપણે જરાપણ આપણા મૂળસ્વરૂપને વિસારી દઈએ છીએ કે તરતજ આપણા દુશ્મનો કે જે રાગદ્રેષાદિ છે તે આપણા ઉપર ચઢી બેસે છે, અને આપણને આપણા મૂળ સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ કરે છે.

માટે જો આપણે આપણામાં પરનાત્માના સામર્થ્યને આકર્ષવાં હોય તો આપણા સ્વરૂપનું જરાપણ વિસ્મરણ કરવું જોઈએ નહિ.

અને આપણામાં આપણા મૂળ ધર્મને અખંડિતપણે સ્થાન આપવું જોઈએ.

પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ પ્રેમ રાખવો એ પરનાત્માનું લક્ષણ છે. તો આપણે પણ પ્રાણીમાત્રપ્રતિ પ્રેમ ન રાખવો? અવશ્ય આપણે પણ સર્વ પ્રસંગમાં પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ પ્રેમ રાખવોજ જોઈએ.

પ્રેમ એ ઈશ્વરનો ગુણ છે, તો તે પ્રેમને આપણામાં કેમ સ્થાન ન આપવું જોઈએ?

બ્યારે આપણે સર્વતરફ પ્રેમ રાખીએ છીએ ત્યારે આપણી દૃષ્ટિ વિશાળ થાય છે. વસુધૈવ કુટુંબકમ્ આ હાનેયા તે આપણા કુટુંબરૂપ થાય છે. અને પછી ત્યાં આ મારો દુશ્મન કે આ મારો મિત્ર એ ભાવ છૂટી જાય છે. અને સર્વ મિત્ર તુલ્યજ આપણી સાથે વર્તે છે.

પ્રેમ એ એવો ગુણ છે કે જો તેને આપણામાં સર્વદા સ્થાન આપતાં આપણે શીખ્યા તો પછી આપણાતરફ દરેક અંકિત આકર્ષાય છે, દરેક અંકિત આપણાતરફ પ્રેમ રાખે છે, અને તેથી સર્વ આપણા મિત્રો થઈને રહે છે.

જો કેઈ માણસ આપણો ખિગાડ કરી જાય તોપણ તેના તરફ તમો પ્રેમની નબરથી જુઓ, તે તમારા સમાગમમાં આવે તે વખતે તમો તેને તમારું તેના ઉપર હેત છે તેવું બતાવો, તેના ઉપર પ્રેમ ધરો, તેણે કરેલાં કૃત્યનો ખદતો વાળવા ન જાઓ, પરંતુ તેનો ખદતો તેના ઉપર પ્રેમ લાવી અને વાળો, તો પછી તે તેના કરેલા કૃત્યને માટે આપોઆપ પસ્તાશે. અને જેમ તેઈ તરવારને વજ્રમાં મારવાથી વજ્ર તુટતો નથી કે તેમાં ઘા થતા નથી તેવું તે તરવાર લોચો થઈ જઈ પાછી પડે છે અને પાછી પડવાથી તેનો

આચકો તે તરવાર માગનાર મનુષ્યના હાથનેજ વાળી હુલકો કરે છે, તેવી રીતે તમો તમારૂં અત કરણુ તેનો દ્વેષ ન કરે તેવું વજ્ર જેવું બનાવો કે જેથી તમારૂં અશુભ ઇચ્છનારને તમારા વજ્રરૂપ અત કરણુપરથી પાડી પડેલી દ્વેષરૂપ તરવાર એને આપોઆપ વાગશે અને તેણે કરેલા કૃત્યને માટે તે પોતાની મેળેજ પરતાશે તે તમારા મમાગમમા આવે તે વખતે તેણે કરેલા કૃત્યનું વિચારણુ કરી જલો અને બાણે તે પ્રમગ બન્ગોજ નથી તેવી રીતે તેના તરફ પ્રેમભાવ બતાવવો તમે તેના માયામા માયા મિત્ર હો તેટલો તેને પ્રેમ બતાવવો કે તરતજ તેના અત કરણુમા તેણે કરેલા કૃત્યનો બદલો મળી જશે અને તેથી શાત થઈ તમાગ તરફ માનની નજરથી જશે તે તમાગ તરફ પ્રેમ બતાવશે અને એજ મારામા મારા મિત્રોની ગજ્જ સાગશે.

માટે તમારૂં કોઈનું પણ દેવથી કે ક્રોધની અશુભ કરણુ નહિ ને તમે કોઈનું પણ અશુભ કરો છો અથવાતો અશુભ કરવા વિચારસરખો પણ કરો છો કે તરતજ તમાગમા વ્યાપી ગળેવા પરમાત્માનુ તમે પ્રેમરૂપી ગુણને તિલાંજલિ આપવારૂપી અપમાન કરો છો તમે પ્રેમરૂપી ગુણનું વિચારણુ કરવાથી બીજાનું અશુભ નથી કરતા પણ તમે તમારૂં પોતાનુંજ અશુભ કરો છો.

માટે ભરને ગમેતેની હાનિ થાય તોપણ શું થઈ ગયું? ગમેતેવા ક્રોધને ઉત્પન્ન કરે તેવો પ્રમગ આવી પડે તોપણ શું થઈ ગયું? ગમે તે થાય તોપણ તમારા આન્માના ધર્મથી વિમુખ થાઓ નહિ હાનિ અને ક્રોધને ઉત્પન્ન કરે તેવા પ્રમગ તે બરેબર તમને હુ બદ બાપુતા હોય તોપણ તે ખરૂં જોના હુ બદ નથી કાગ્યુ કે તેના માનવામાત્રજ છે પરંતુ તમે તમારા આત્માના ધર્મથી વિમુખ થાઓ છો, ત્યારેજ તમારૂં માથે ખગ હુ બદ પ્રમગો આવે છે એ નક્કી મમજને.

વિચારની માચી જિગા મમજવાની જરૂર.

* જેના કોઈ ગજ્જનો દિવાન રાજનું તમામ કામ કર્યા કરતો હોય અને તેના ઉપર ગજ્જ વિશ્વાસ ગળી તે જ કાર્ય કરે તે બરેબર કરે છે એમ માની યતરફ નજર રાખતો ન હોય તેને વખતે ગજ્જના આવા વિશ્વાસનો ગેર-ઉપયોગ કરી તે દિવાન તે ગજ્જના પ્રદેગ ઉપર ધણા વખત પડી પોતેજ ગજ્જ છે એવું ક્યાવી પોતાને સન્ન ગજ્જવતો હોય અને તેની અનાન બિચારી પ્રબ્લ, ખગ ગજ્જને બદો ના વિવાનને ગજ્જ માની તેનો વિશ્વાસ ગળી મલ્લે ગુલ આપ્યા કરે તમે ન્યાય અન્યાય વેડયા કરે તેમજ આપણે પણ આપણું

જે મૂળ સ્વરૂપ આપણું વાસ્તવ હું છે તેને વિસારી દઈ તેના ગાઠ સંબંધમાં રહેનાર આ મનને હાલ આપણે આપણા વાસ્તવ હું તરીકે ઓળખીએ છીએ.

આથી આપણા વાસ્તવ હુંનોજ પરમાત્મા સાથે ગાઠ સંબંધ છે તે તરફ નજર રાખતાં મનના પ્રદેશમાં રખડી હર્ષ શોક અને ક્રોધને પ્રાપ્ત થઈ આપણે સુખી અને દુઃખી એવા બેદને ગ્રહણ કરીએ છીએ.

પરમાત્મા સામર્થ્યસંપન્ન અને સુખના મહોદ્ધિ છે. પરમાત્માજ્ઞ જ્ઞાન-સ્વરૂપ છે, અને પરમાત્માનો આપણા વાસ્તવ હું જે પરમાત્મા તેમની સાથે ગાઠ સંબંધ છે. જેથી યથાર્થ સુખ અને જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છનારે મનના પ્રદેશમાં રખડવાનું નથી પણ આપણું વાસ્તવ હું જે આત્મા તેના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો છે.

આત્મામાંથીજ યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકે છે; માટે મનુષ્યોએ મનના પ્રદેશમાં રખડવાથી આત્મામાંથી ઉઠતાં જ્ઞાનનાં સ્ફુરણોને તેઓ બાણી શક્તા નથી.

જેમ કાચ એ દીવાના તેજથીજ પ્રકાશે છે તેમ મન એ અંતરાત્માના પ્રકાશથીજ પ્રકાશે છે. જેમ દીવો લઈ લેવાથી કાચનું તેજ જતું રહે છે તેમ અંતરાત્માના પ્રકાશસિવાય મન એ કેવળ જડ છે. અને તેથી ચૈતન્ય સ્વરૂપ જે અંતરાત્મા તેનાજ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરી યથાર્થ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

એકાગ્રતા અને મનની શાંત સ્થિતિ એ જ અંતરાત્માના પ્રદેશમાં જવાને માટે અગત્યનાં છે. અને આ જ પ્રાપ્ત કરવાથી અંતરાત્માના પ્રદેશમાં જઈ શકાય છે.

અંતરાત્માના પ્રદેશમાં જવાને માટે બાહ્યપ્રદેશ, અને અંદરનો પ્રદેશ, આ જ પ્રદેશમાં થઈ અંદર જવાનું હોય છે.

બાહ્યપ્રદેશઉપર જ્ય મેળવવાને માટે જ્ઞાનેન્દ્રિયોને કબજામાં રાખવી પડે છે, કારણ કે મન એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયવડે બાહ્ય જગતનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે, અને તે જ્ઞાન સત્ય નથી પણ ભ્રાંતિવાળું છે. વ્યવહારના વિવિધ ભોગો, અને વ્યવહારના પદાર્થો મળવાથી યથાર્થ સુખ મળતું નથી. કારણ કે તે નાશવાન હોય છે અને જેની તે પદાર્થોમાંથી આસક્તિ છુટી ગઈ હોય છે તેને યથાર્થ જ્ઞાનના અધિકારી ગણવામાં આવે છે.

ઈન્દ્રિયોદ્વારા થતું જ્ઞાન એ અસત્ય જ્ઞાન છે. જ્યારે ઈન્દ્રિય વિના જે જ્ઞાન થાય છે તે સત્યજ્ઞાન છે. ઈન્દ્રિયોના જ્ઞાનમાં મશગુલ રહેનાર કોઈપણ મહાન કાર્ય કરી શક્તા નથી. જેઓ વિષયોમાં મશગુલ રહે છે તેઓમાં જ્ઞાનની ઝાંખી પ્ર-

ઠટેલી હોતી નથી નવા નવા ચોખો અને કગાઓ ગોધી કાઢનાર મહાન પુરૂષો વિષયોમા મશગુલ રહેતા નથી પણ વિષયોથી દૂર રહે છે

ઉત્તરદિશા તરફ જનાર મનુષ્ય દક્ષિણ દિશામા શી રીતે પ્રવેશ કરી શકે? ઘરમા જવા ઇચ્છનાર ઘરની બહાર દોડ્યા કરે તો ઘરમા ક્યારે જઈ શકે? તેવીજ રીતે બાહ્યજગતમા જે માણસો પોતાની ઇદ્રિયોને અને મનને ફેકી તેમાજ મશગુલ રહે છે તે અત્યંત પ્રદેશોને ઝોળગી અતરાતમાના પ્રદેશમા શી રીતે જઈ શકે?

એક નદી પૂર્વથી નીકળી પશ્ચિમમા વહેતી હોય તો પછી તે નદી પશ્ચિમમા વહેવાની કે પૂર્વમા? તેનું જળ પૂર્વમાજ એકઠું થવાનું તેમજ આપણા મન અને ઇદ્રિયો બહાર કાઢી ભારતા હોય તો પછી તે અહીં શી રીતે જઈ શકે? અહીંજવાને માટે તો તેમને બહારના પ્રદેશમાથી પાછા વાળી અતરના પ્રદેશમા વાળવા જોઈએ

ઇદ્રિયોના વિષયોને જેઓ જેટલેઅશે ત્યજે છે અને વિષયો શોધવાને ઠોટેલી ઇદ્રિયોને તથા મનને જેટલેઅશે જ્ઞાન જ્યા ઉલ્લસ પામે છે ત્યા એટલે અતરાતમાના પ્રદેશમા જોડે છે તેટલેઅશે તેઓ ઉંચા ઉંચા જ્ઞાન અને મામર્થને મેળવીશકે છે

એકજ વખતે જો દિશાપ્રતિ ઠોઈપણ વખત પ્રવેગ થઈશકતો નથી એ કજ વખતે એકજ દિશાતરફ પ્રયાણ થઈશકે છે માટે જો આપણે બહાર કાઢી માની નાગવાન પદાર્થોમા મોહવગ થઈ તે મેળવવા કાઢી મારવા હોય તો ઇદ્રિયો અને મનને બહાર દોડાવવા, પરંતુ મત્યજ્ઞાન અને અખડ સુખને મેળવવું હોય તો તો પછી અતરમા આપણા અતરાતમાના પ્રદેશમા આપણી ઇદ્રિયો અને મનને જોડવું જોઈએ

ઠોઈપણ કામ કરવું હોય, પછી નાનું હોય કે મોટું, તોપણ તે જો માફ કરવું હોય તો, શાત અને એકાગ્રતાવાળી સ્થિતિમાજ થઈશકે છે, નહિકે બહાર કાઢી મારતા ઠોઈએ કે આપણું મન બહાર વિચાર દોડાવતું હોય અને આપણે તે કામ સાફ કરી શકીએ

વ્યવહારનું કામ સર્વોત્તમ કરવું હોય તોપણ એકાગ્રતાની જરૂર હોય છે, તો પછી યગ્માત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવવું હોય તેમા એકાગ્રતાની કેમ જરૂર નહિ

એકાગ્રતા અને શાતસ્થિતિ મિલાઈ ઠોઈપણ કામ સર્વોત્તમ થઈ શકેતું જ નથી.

આત્માના સામર્થ્યો પ્રાપ્ત કરવા, અખંડ સુખને પ્રાપ્ત કરવું હોય અને દુઃખમાત્ર ઉપર જ્ય મેળવવો હોયતો આત્માવલંબી થાઓ. આત્મામાંજ શ્રદ્ધા રાંખો, અને આત્માનોજ આશ્રય લ્યો. વિધ્યોની આસક્તિ લ્યજી, વિવ્યોનાં ચિંતન લ્યજી આત્મામાંજ આસક્તિ ધરો અને આત્માનુંજ ચિંતન કરો. તમારી યથાર્થ ભક્તિ થતાં આત્મા પોતાના યથાર્થસ્વરૂપનો પ્રકાશ તમારા મન ઉપર નાંખી, તેમનાં સામર્થ્યોનું દાન તમને કરશે.

સુખ મેળવવાને માટે આ એકલોજ સર્વોત્તમ રસ્તો છે. આ સિવાય સુખ મેળવવાનો બીજો એકપણ રસ્તો નથી અને તેથી જો તમારે સુખજી જોઈતું હોય તો અત્યારેજ તમારા આત્માના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરો. આત્માના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવો એ સુખના ભંડારમાં પ્રવેશ કરવા બરાબર છે.

એકાગ્રતા સિવાય એકપણ મનુષ્યે મહાન્ કાર્ય કર્યું નથી અને કરવાનો પણ નથી. જે જે માણસોએ મહાન્ કાર્ય કર્યા છે તે તરફ દૃષ્ટિ સ્થાપો. તેઓએ પોતાનો ઘણો સમય એકાંત અને એકાગ્રતામાંજ ગાળેલો જણાશે.

એકાગ્રતા સિદ્ધ થતાં થોડા કે ઘણા અંશે આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને તેના પરિણામરૂપ તે મહાન્ કાર્ય કરી શકે છે.

બહાર ભટકતા મનનો માણસ કશું કરી શકવાને સમર્થ નથી. આત્મા તે જ્ઞાન અને સામર્થ્યનો અખૂટ ઝરો છે. જ્ઞાન અને સામર્થ્યને ઈચ્છનાર મનુષ્યે આત્માતરફ વળવું જોઈએ. જેમ તૃષા નિવૃત્ત કરવા ઈચ્છનારે જળ મેળવવા નદી કે સરોવરનો આશ્રય લેવાની જરૂર છે, તેમજ જ્ઞાન અને સામર્થ્યને ઈચ્છતા મનુષ્યે આત્માના આશ્રયની જરૂર છે. આત્મામાંથી પ્રકાશ પામતું યથાર્થજ્ઞાન તેજ જ્ઞાન છે. તે બહાર કાંઈ મારવાથી કે પુસ્તકોમાં શોધ્યા કરવાથી મળતું નથી, પણ આત્માસાથે સંબંધવાળા થવાથીજ મળે છે. પુસ્તકો વાંચો પણ તે ઉપયોગી અને સારભૂત પુસ્તકો વાંચો, એક વાંચ્યું, બીજું વાંચ્યું એમ ન કરો. સારભૂત થોડાં પુસ્તકો વાંચો અને મનન કરો અને એકાંતમાં આત્માસાથે સંબંધવાળા થઈ સત્યના પ્રકાશનો અનુભવ કરો.

અન્નની દરેક માણસને જરૂર પડે છે. દિવસમાં એક કે બે વખત જમવાની જરૂર પડે છે. જમવાનો વખત થાય છે ત્યારે વૃત્તિ વલવડે છે. જરા વહેલું-ચોડું થાય છે તો ધુંવાપુંવા થઈ જાઓ છો, અને તે સિવાય ચાલતું નથી. આ બધું શાને માટે? માત્ર શરીરના પોષણમાટેજ છે. અન્નનું ગ્રહણ કરવાથી શરીર ઠંડીશકે છે, છતાં પણ ગમેતેવા અન્નનો સ્વિકાર કરતા નથી પણ જે રૂચિકર અને સ્વાદિષ્ટ હોય, જે શરીરને પોષણ આપી શરીરને પુષ્ટ કરનાર હોય તેવા અન્નનેજ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

શરીરના પોષણમાટે અન્નની જરૂર છે અને તે અનુકૂળ અન્ન કે જેથી શરીર પુષ્ટ થાય તેવું, તે પછી મનના પોષણમાટે કશાની જરૂર નથી? શરીર જગતા મનની અધિક ઉપયોગિતા છે અને તેથી મનના પોષણમાટે સાગ પુસ્તકો વાગવાની પણ જરૂર છે પુસ્તકો વાચવાથી મન પોષાય છે જેવા પુસ્તકો વાચવામા આવે છે અથવા તેા જેવી મેળવત કરી જેવા વિચારનો સગ ક્રમવામા આવે છે તેવા પ્રકારનું મન બને છે

એક પુસ્તક વાચ્યું વળી બીજું વાચ્યું તેથી કાઈ સફળતા નથી, વાચી વિચાર કરતા શીખવું એ નેટલું જરૂરનું છે તેથી અધિક વર્તનમા ઉનારવાની જરૂર છે

ખહાર ભટકતા મન અને ઇદ્રિયોને એકાતમા સ્થિર કરી પગમાતમા મળવને સેવણે એ કાર્ય ઘણું દુર્ઘટ લાગશે, પરંતુ દરેક કાર્ય પ્રયત્નથી સિદ્ધ થાય છે દરેક પ્રયત્ન કરી મનને ખહાર ભટકતું અટકાવી અતગમા ઉનારે મન અને ઇદ્રિયોના વેગને ઠોડા વખત સ્થિર કરી દુહયમા વાળી જીવ્યો ત્યા આગળ મનના ખહાર વાળેલા ગોટાળાના ડેટલા સુચના આવી ખડા થાય છે? આ ખધા તરફ દ્રષ્ટિ ન નાખો અને તમારી વૃત્તિઓ અતગતમાપ્રતિ ઉદાસમા ઉનારો મન અને મનના વિચારતરફ લક્ષ આપો નહિ, કેવળ શાંત નિવનિતો અનુભવ કરો, ત્યા તમને તમારા આત્માનો સ્વર સંભળાશે, અને આવી એકામતાવાળી શાંત સ્થિતિમા આત્મામાથી જે સ્વર સંભળાય છે તે કેવળ મત્ય હોય છે આવી સ્થિતિમાજ મહાન્ કાર્યો મહાન્ શોધોએ કર્યા છે આત્માના ગાત સ્વરની મદદથીજ મહાન્ વિધાડના અને શોધો પેદા થઈ છે

નેટલે અથે ખહાર ભટકતા મનને પાછુવાળી અતગતમાસામે જોડાયે તેટલે અન્ન તમાગમા મહાન્ કાર્યો કરવાનું સામર્થ્ય આવશે ઇદ્રિયોના વચ-કલાટને પેડા અને તમારા અત્યંત નજીકમા રહેલા મત્યજ્ઞ અને મામર્થના મહોદધિમા દુગદ્ધી મારો, ત્યા જ્ઞાન અને મામર્થરૂપ મોલી શોધો ઉતાવળા ન થાઓ, જલગળો નહિ જેમ જેમ તમે તમાગ ઇદ્રિયોના વેગને ખહાર ભટકનો અપકાવયો તેમ તેમ તમારો પ્રયત્ન સફળ થયેવો તમને જણાશે

મત્યજ્ઞાન, મુખ અને મામર્થ મેળવવાનો આ નિવાય બીજો રહેતો નથી.

મુખ કે દુ ખને લાવનાર વિચારજ છે.

કમનુષ્ય જેવા વિચાર કરે છે તેવો તે થાય છે, તમે જેવા વિચાર કર્યો

તેવા તમો થશો. હવે તમારે જેવા થવું હોય તેવા થાઓ. મારા થવું યા નરતા થવું એ તમારાજ હાથમાં છે. ખીજા માણસના ઉપર આધાર રાખી જેઓ રોડડાં રહતા ફરે છે તેઓ હુંગેશાં રોડડાં રહ્યાજ કરે છે. માટે તમારે તમારી સ્થિતિના સંબંધમાં ખીજાને દોષ દેવાની ખીલાકુલ જરૂર નથી. તમારી હાલ જે સ્થિતિ છે, તે દુઃખી હોય તોપણ તેને તમેજ બોલાવી છે, અને સુખી હોય તોપણ તે તમારા વિચારોનાજ પ્રતાપ છે.

x x x x x x

દુઃખી થવું એ પણ તમારા હાથમાં છે, સુખી થવું એ પણ તમારા હાથમાં છે, એક હાથમાં અમૃત અને ખીજા હાથમાં વિષ. જેમાંથી તેને તમો ઇચ્છતા હો તેને અહુણુ કરો. અમૃત અહુણુ કરશો તો તેથી તમનેજ હાલ છે, અને વિષનું પાન કરવાથી પણ તમનેજ હાનિ છે. તેવીજ રીતે સુખ અને દુઃખ એ બંનેમાંથી તમને જે પ્રાપ્ત હોય તેમાં તમેજ ધારણભૂત છો. દુઃખના વિચાર કર્યા કરો, તમારા આગળ દુઃખનાજ હુંગેરો જણાયા કરશે. સુખના વિચાર કરો, તમને સુખનાજ ભંડારો જણાશે. તમો જેવા વિચારો કરશો તેવું જુખ તમને પ્રાપ્ત થયેલું જણાશે.

x x x x x x

મનુષ્ય જો આનંદના વિચારો સેવે છે તો તેને હુંગેશાં આનંદજ પ્રાપ્ત થાય છે. આનંદ એ મનુષ્યમાત્રને પ્રિય છે. આનંદથી જડતા જતી રહી શરીરમાં કાઠક નવિનજ જગૃતિ પેદા થાય છે. શરીરસંપત્તિમાં પણ એક આનંદિત મનુષ્યને જુઓ, તેનું શરીર કેવું તેજસ્વી અને સુદૃઢ હોય છે. તેના સુખ ઉપરનો આનંદનો પ્રભાવ કેવો! ખીજા મનુષ્યને પોતાના તરફ આકર્ષિ લાવે તેવો હોય છે. તેને ખદલે એક કોધી મનુષ્યને જુઓ! તેનું સુખ કેવું નિસ્તેજ અને દમવિનાતું લાગે છે, શરીર કેટલુંબળું કૃશ થઈ ગયું છે, નેત્રો કેવાં પીકાં પડી ગયાં છે, બંને મનુષ્ય છે. છતાં પણ એકે આનંદને સ્થાન આપ્યું છે, બ્યારે ખીજાએ કોધને સ્થાન આપ્યું છે તેમાં કેટલો ફેરફાર લાગે છે. તેવીજ રીતે માણસ જેવા વિચારોને રાત્રિ દિવસ પોતાના મગજમાં સેવ્યા કરે છે તેવાજ સુખ કે દુઃખોને તે મેળવે છે.

x x x x x x

તમો આનંદને ઇચ્છતા હોતો હુંગેશાં આનંદમાં રહો! આનંદનાજ વિચારો સેવો, સુખ ઉપર પ્રસન્નતાને ધારણુ કરો, તમારું સુખ શામાટે રાત દિવસ થી મલકાતું ન રહે. અભ્યાસ કરો. ખંતથી પ્રયત્ન કરો અને આનં-

દને તમારામા સ્થાન આપો. આનંદ એ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ છે જો તમે ઈશ્વરના રૂપ થવા ઇચ્છતા હોતો પછી ઈશ્વરનાજ શુભધર્મરૂપ જે આનંદ તેને તમે શામાટે વિનારી મુડોછો? તેને દૂર કરવાથી ઈશ્વર દૂરજ રહેશે તેને ધારણ કરવાથી ઈશ્વરરૂપ પરમાત્મા તમારામાજ પ્રકટ થશે

x x x x x x

આનંદ એ એકજ શુભને વળગી રહો આનંદનું ચિંતન કરો મુખથી નહિ પણ વર્તનમા પણ આનંદનેજ લાવો તમારા મુખ ઉપરથીજ ખીળ મનુષ્યને તમે આનંદીપુરૂષ છો એવું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય તેવો પ્રયત્ન કરો જુઓ પછી તમને મુખના લડાચોની કુચી પ્રાપ્ત નથી થતી? અવશ્ય થશેજ આનંદ છે ત્યાજ મુખ છે જ્યા આનંદ છે ત્યાજ લક્ષ્મી છે અને આનંદ છે ત્યાજ પરમાત્મા છે જો તમારે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરવું હોય તો આજે આ નવિન વર્ષના આરંભમાજ નિશ્ચય કરો કે 'હું હ મેશા આનંદમાજ ગ્રહીશ' ગમે તેવા વિપત્તિના પ્રસંગ આવે તોપણ હું હ મેશા આનંદ આનંદ અને આનંદમાજ હીન રહીશ' આવોજ નિશ્ચય આજથી કરો, કાલથી તેજ નિયમે વર્તો જુઓ પછી તમારા બ્યવહાર અને પરમાર્થના કાર્યો ડેવા સર્વોત્તમરૂપે સધાય છે

x x x x x x

હોધ, ભય કે દુખના પ્રસંગો કોનેમાટે છે? તે તમારેમાટે નથી, તેનું તમારા આગજ કશું પણ ચાલતું નથી કારણ કે તેમના જળકરતા તમારું આનંદનું જળ વિશેષ છે જો તમે તમારા હાથમા માત્ર આ એકજ હુથીઆગને આચવી રાખશો તો પછી તે હુથીઆર તમારા હાથમા જ્યાસુધી હશે ત્યાસુધી બોધ, કલેશ અને દુખજેવા નિર્માલ્ય શત્રુઓ તમારા ઉપર સામ્રાજ્ય મેળવીશકશે નહિ પણ જ્યા તમારા હાથમાથી તે હુથીઆર ગમેતોએલાન અવસ્થામા, જાત-તમા કે નિદ્રામા નીચે પડી ગયું કે તુરંતજ તમારા શત્રુઓ તમાગ ઉપર ત્રહી બેસશે અને પોતાનું જોર મલાવશે માટે તેને જાદુજ સાવચેતીથી સાચવવાનું કામ છે આ સાચવવાનું કામ ચોટોક વખત નવેનવ હુશે ત્યાસુધી તમને કઠિન જણાશે પણ જ્યા મહાવરો થયો કે પછી તે હુમેશા તમારી પાસે અને પાસેજ રહેશે પછી તેને જાદુ સાચવવાની તમારે જરૂર પડશે નહિ માટે હાલ તે છટકી ન જાય તેટલામાટે જાદુજ સાવધાનતા ગખવાની જરૂર છે

x x x x x x

પરમા કામ કરતા કરતા સ્ત્રી, પુત્ર કે જાઈથી કાઈ નુકશાન થયું તો તેથી તમારો પિત્તો કેમ ખસી જાય છે! તે વખતે તમે તમારા આનંદને એક પૂજો

સુવાડી દેઈ શામાટે ક્રોધના તાણેદાર થઈજાઓ છો ? આ તમારા સંબંધી વર્ગ-થી થયેલું નુકશાન તમે ક્રોધી થઈ ધમપછાડા કરશો તેથી કાંઈ સુધરવાનું છે ! એતે થયેલું નુકશાન સુધરતું હોય તો તો બૂદી વાત છે. પણ તેમ તો બનવાનું નથી, ત્યારે શામાટે ધમપછાડા કરી આનંદરૂપ પરમાત્માને ત્યાગ કરી ક્રોધરૂપ પિચાશને તમારામાં સ્થાન આપોછો ? આથી થયેલું નુકશાન સુધરતું નથી એટલુંજ નહિ, પણ તમે તમારી સ્થિતિ કંફેડી કરી નાખોછો. આ ક્રોધને સ્થાન આપવાથી તમારા મનમાં કેટલો ઉદ્વેગ થાય છે અને તેથી તમારા હૃદયમાં કેટલો ધક્કો પહોંચે છે, તેનો વિચાર કરા, તે વખતે તેજ વિચારમાં તમે ગાંડા જેવા થઈ જાઓછો. નુકશાન કરનાર તમારું જાણ સ્નેહી હોય તોપણ તને તેને તે વખતે દુસ્મન દેખોછો. અને એક જે કલાકચુધી તમારો હૃવ ઠકાણે બેસતો નથી. શાંતિ ખોઈ જાયોછો, કામમાં મન ગોઠતું નથી અને માત્ર નુકશાન અને તે કરનાર મનુષ્ય બંનેના વિચાર તમારામાં વારંવાર આવી ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી એક નજીવી વસ્તુનું નુકશાન થવાથી બં હાનિ થઈ હોય છે તેના કરતાં તમે તમારા અંતઃકરણની સ્થિતિ આનંદમાંથી ખલટાવી ક્રોધમાં લઈ જાઓ છો તેથી તમને વિશેષ હાનિ પહોંચે છે. આવા વખતે કોઈ કરવો નહિ પણ નુકશાન કરનાર મનુષ્યના તરફ ક્ષમાની દૃષ્ટિથી જોવું, તમારા અંતઃકરણની આનંદની સ્થિતિ સાચવી રાખવી અને તે મનુષ્યને તેનાથી થયેલા નુકશાનના પરિણામમાં તેને થયેલા ખેદને ભૂલી જવા કહેવું અને ક્રોધને બદલે તેને આશ્વાસન આપી કહેવું કે હોય ! આથી કાંઈ ગલરાવા જેવું નથી, ફરી લાવીશું. માટે ખેદ કરવો નહિ. આવું કહી તેને ધીરજ આપવી. એકતો નુકશાન થવાથી તેનું અંતઃકરણ ચિતાવશ તો થયું હોય તેમાં તમે તેના ઉપર સવાર થઈ જાઓ એ કેટલુંખંધું નિર્દયપણું કહેવાય ? આવું કરવાથી તમે ઘણુંજ નુકશાન વેઠો છો અને તમારી આનંદની અમૃતમય સ્થિતિમાં ક્રોધરૂપ વિપને રેડી આનંદને વિષમય કરી સુકોછો. જે ફરી પાછી આનંદની સ્થિતિ લાવતાં લાવતાં મહાભૂ-શ્કેલી પડે છે. એટલુંજ નહિ પણ વ્યસની માણસ જેમ એક વખત ચટાકા કરવા બીડી પીએ છે અને ફરી ‘એમાં શું ! લાવો જરા પી લઈએ’ એથી કાંઈ વળગી જવાની છે એમ માની ફરી પીએ છે. એમ કરતાં કરતાં ગાંડી બની જાય છે તેવીજ રીતે તમે એક વખત ક્રોધવશ થયા કે ફરી વારંવાર તે તમારા ઉપર સ્વામિત્વ લોગવશે અને આખરે તમારામાં આનંદરૂપ પરમાત્માને બદલે ક્રોધરૂપ પિચાશનું સ્થાન થશે. અને જ્યાં આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માના રાજ્યમાં સુખ અને સામર્થ્યનો લોગ કરતા હશે ત્યાં પિચાશરૂપ ક્રોધનું સામ્રાજ્ય થવાથી તે દુઃખ, કલેશ આદિ વિદ્યાનાં કુંડેકુંડાં તમારામાં જમાવ કરી દેશે.

માટે તમે તમારામા કોઈપણ પ્રકારે ક્રોધનો આનિર્વાવ ન થાય તેને માટે જાણર સાધવેત રહેજો, અને આનદને હુમેથા કાયમ રાખજો

x x x x x x

તો તમારે મુખ જેઈતુ હોય તો પત્રી શામાટે કલેશના અને ક્રોધના વિચારને મેઘી દુ ખને વહાગી તોડો ? શામાટે આનદનાજ વિચારોમા મમ ગઈ આનદ આનદ અને આનદમાજ મક્કા રહેતા નથી ? આનદ એ પરમાત્મસ્વ રૂપ છે તમે આનદને તમારા દૃઢ્યમા સ્થાન આપો કે પછી જુઓ તુરતજ તમાગ દુ જો વિલાઈ જશે અને તમે મુખને પ્રાપ્ત કરોગા

અદરના દુરમનોને ઓળખનામા ગાકલ રહો નહિ.

* દુરમનોથી તમામ મનુષ્યો માવધ ગ્હે છે ઓગથી તમામ મનુષ્યો સા વધ ગ્હે છે અને ઓવીજ રીતે પોતાને નુકશાન કરનારાઓથી દરેક માણુમ સા વધ ગ્હેવા બગેળા ડાળા નાખે છે તોપણ તેઓ પોતાને થતા નુકશાનથી બચવા પામતા નથી કાણુકે તેઓ શત્રુઓથી અને ઓગથી જેવા માવધ રહે છે તેવી રીતે તેની નજીકમા નજીક જે શત્રુઓ છે તેનાથી માવધ ગ્હેતા નથી અને તેથી તે શત્રુઓ તેમના ઉપર ચઢી જશે છે અને નુકશાન કરે છે

x x x x x x

જો એવાજ એમ જાણનામા આવે કે અમુક મનુષ્ય પોતાના ઉપર વેર ભાવ નાખે છે તો તે મનુષ્યને તે ફરી વિશ્વાસ રાખતો નથી, અને તેનાથી હુનેજા સાચવીને કામ લેજે તેમજ ધણા એવા મનુષ્ય છે કે આવાજ વેરભાવ ગાખનાર અને તેવીપણ ધર્મજ અહિત કરનારા તેમના ધણા શત્રુઓ છે એવુ જાણવા હતા પણ તેમનાથી સાવધ રહેવા નથી

x x x x x x

ગગેના શત્રુઓ જહાગથી હાનિ કર્યાસિવાય જેમ રહેતા નવી તેવીજ ગીતે માનસિકગત્રુગો પણ હાનિ કર્યાસિવાય ગ્હેતા નથી જહારથી જણાતા શત્રુઓ ન્યાજે સનીરથી દુ રહી હાનિ કરે છે ત્યાજે આ માનસિકશત્રુઓ સનીરની અદર પ્રવેશ કરી અને નુકશાન કરે છે

x x x x x x

જહાગના શત્રુઓ ડી માણેગ ગ્હેવામાટે ગગેતેમ પ્રયત્ન કરવામા આવે છે ત્યાજે આ માનસિક શત્રુઓથી જરવાને માટે ખીલુલ કાળજી ગાખવામા આનતી નથી ગાગેગિક શત્રુગો જેટલી હાનિ કરે છે તે કરતા આ માનસિક

* આગેલ્ય નં ૧૨ તમ ૧૯૧૪

શત્રુઓ ઘણીજ હાનિ કરે છે. અને તે જાણવા છતાં પણ તેનાથી બચવાને માટે જેટલી સાવચેતી રાખવી જોઈએ તેટલી ઘણા રાખતા નથી.

× × × × × ×

આ શત્રુઓ તે ખીજા કોઈ નહિ પણ તે કામ, ક્રોધ, ભય, શોક વિગેરે છે. આ સર્વ અનર્થ કરનારા છે એવું જાણવા છતાં પણ કેટલાક મનુષ્યો તેની દરકાર રાખતા નથી અને તેમની મૈત્રી કરે છે. આખરે આ શત્રુઓ જાતી જાય છે અને પછી પોતાની સોળતનું જે દુઃખરૂપી ફળ તે પોતાના મિત્રને આપે છે અને જ્યારે જાદ મૈત્રી થાય છે અને દુઃખ પડે છે ત્યારે તેને છોડવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે પણ તે પ્રયત્ન નકામો જાય છે, અને આ શત્રુઓથી બચાવ થતો નથી.

× × × × × ×

જાહારના શત્રુઓથી ખડીવાની જેટલી જરૂર છે તેના કરતાં આ શત્રુઓ કે જે આખું આયુષ્ય ખરાબ કરી સુકનાર છે તેમનાથી વધારે ડરવાની જરૂર છે. જાહારના શત્રુઓ કદાચ નિંદા કરશે, કદાચ કોઈ કામમાં આડા આવી નુકશાન પહોંચાડશે અથવાતો એવોજ કોઈ ગેરલાભ કરશે, પણ આ શત્રુઓતો આપણામાં ધીમે ધીમે પ્રવેશ કરી આખરે આખી જીંદગી દુઃખમય કરી મુકે છે. અને પછી આખરે ઘણા દિવસનો સહવાસ થવાથી તેમને છોડવાનો ખીજો કોઈ ઉપાય રહેતો નથી.

× × × × × ×

સુખને ઈચ્છનાર દરેક મનુષ્યે જેવી રીતે વ્યવહારમાં શત્રુઓથી સાવધ રહેવું જોઈએ તેવીજ રીતે આ માનસિક શત્રુઓથી પણ સાવધ રહેવું જોઈએ. અને તેમને આપણી સાથે જરાપણ સંબંધ ન થાય તેને માટે ખાસ ધાનજી રાખવી જોઈએ.

× × × × × ×

કર્તવ્યનું મૂળ વિચાર છે. પ્રથમ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યારપછી કર્તવ્ય જન્મ પામે છે. આ વિચાર જેટલો દરબજે શુદ્ધ તેટલો દરબજે કર્તવ્યની સિદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધ વિચારનું સેવન કરનારાઓનું લક્ષ્યસ્થાન સુખ મેળવવાનું હોય છે અને અશુદ્ધ વિચારરૂપી કામ ક્રોધાદિ દુશ્મનોનું સેવન કરવાથી તે તેમને દુઃખને રસ્તે દોરી જાય છે. માટે કર્તવ્ય કરવામાં જેટલી સાવધાનતા રાખવી જોઈએ તે કરતાં વિશેષ સાવધાનતા પોતે કેવા વિચારોનું સેવન કરે છે તેની રાખવી જોઈએ. કેમકે જેવા વિચારોનું તે સેવન કરે છે તેવા ફળને તે પામે છે.

× × × × × ×

જેમ બહારથી ઘરમાં ચોર ન પેત્રી બંધ તેની કાળજી રાખવામાં આવે છે તેવીરીતે બહારથી આવા શંકાના, ભયના અને અશ્રદ્ધાના વિચારોથી ચોરો આપણા મનમાં પ્રવેશ ન કરે તેને માટે સાવચેતી રાખવી જોઈએ. જેમ ચોરોથી રક્ષણ મેળવવા બારીબારણાં બંધ કરી પૂર્ણ બંધપતો રાખવામાં આવે છે તેમ આ કુવિચારોથી ચોરોથી બચવાને માટે તેઓ આપણા મનમાં પ્રવેશ ન કરે તે માટે આપણે તેમને પ્રવેશ કરવાનાં બારીબારણાં બંધ કરવાં જોઈએ.

x   x   x   x   x

કુવિચારોનું સેવન કરનારાઓની સોળતથી આવા વિચારો આપણામાં ઘાબલ થાય છે. માટે જે મનુષ્યો આવા શંકા, ભય અને અશ્રદ્ધાના વિચારોનું સેવન કરનારા હોય તેમની સોળત કરવી જોઈએ નહિ અને તેમની વાતો સાં-લણવી નહિ. જેમ અને તેમ તેમના વિચારો આપણામાં પ્રવેશ ન કરી બંધ તેને માટે સાવચેત રહેવું.

x   x   x   x   x   x

મનને શુદ્ધ વિચારમાં જોડી રાખવાથી અશુદ્ધ વિચાર તેમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહના વિચારોમાંથી મનને છુટું ન પડવા દેવાથી તેમાં શંકાના કે ભયના વિચારો પ્રવેશ કરી શકતા નથી. માટે હુમેશાં મનને શુદ્ધ વિચારમાં જ જોડી રાખવું. ઉન્નતિને કરવી હોય, વિજયને મેળવવો હોય અને કાર્યસિદ્ધિ કરવી હોય તો શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહના વિચારોનું સેવન કરવું અને ભય, શંકા અને અશ્રદ્ધાના વિચારોને તિલાંજલિ આપવી એજ સુખ મેળવવાનો સરળ રસ્તો છે.

શુદ્ધ વિચારોનું સેવન

*પ્રવેશના નિયમોનું પાલન અવશ્ય કર્તવ્ય છે, અને શુદ્ધ વિચાર અને શુદ્ધાચરણ એજ આ નિયમોનું પાલન છે. આ જન્મમાં અવશ્ય મને ઇષ્ટસાક્ષાત્કાર અથવા સ્વરૂપસાક્ષાત્કાર થશેજ, એવી દૃઢ શ્રદ્ધાથી સ્વરૂપ સાક્ષાત્કારની વાટ જોયા કરવી, એપણુ શુદ્ધ વિચાર છે. આ આદિ અનેક પ્રકારોની શુદ્ધવિચારમાં ગણના થાય છે. આવા વિચારોને નિરંતર સેવવા, એજ ચિતિ શક્તિના અનંત સામર્થ્યને હૃદયમાં પ્રકટાવવાની અમોઘ કળા છે. મનુષ્ય જેવા વિચાર કરે છે, તેવો તે અવશ્ય થાયજ છે. શુદ્ધ વિચાર મનુષ્યને શુદ્ધચિતિ શક્તિસ્વરૂપ અવશ્ય કરી મૂકેજ છે. અખંડ સુખનો, અનંત સામર્થ્યનો આ

વિના અન્ય કોઈ ઉપાય પૂર્વે હતો નહિ, આજે છે નહિ, ભવિષ્યમા હશે નહિ સાધનમાત્રનો ઉદ્દેશ પછી તે ભક્તિ હોય, યોગ હોય, સાખ્ય હોય કે ગમે તે હોય પણ વિચારની અત્યંત શુદ્ધિ સાધવી, વિચારને ચિતિશક્તિમય કરી દેવો એજ છે શુદ્ધવિચારને સેવો. શુદ્ધવિચારનું જ સેવન કરો શુદ્ધ વિચારનેજ અત્કરણમા સર્વદા પ્રકટ રાખો. અશુદ્ધવિચાર તત્કાળ ત્યજી દો, હુમણા ત્યજો, આ ક્ષણે ત્યજો તમે દેવ થગો, દેવના પણ દેવ થયો ત્રિભુવનમા તમારૂં સ્વામિત્વ પ્રવર્તશે ધન, ઐશ્વર્ય આગેગ્ય બળ, વિદ્યા, જે નોંધશે તે સર્વ તમારે ચરણે પડશે તમને કંઈપણ દુર્લભ નહિ રહે તમે સર્વાધિપતિ પૂર્ણપુરૂષોત્તમ થશો શુદ્ધ વિચાર સેવવો કઠિણ જણાય છે? શુદ્ધ આચરણનું પાલન અશક્ય જણાય છે? શામાટે મિથ્યા ભડકો છો? સરળને કઠિન બ્રાતિથી શામાટે માનો છો, તમારા અત કરણમા સર્વાધિપતિ ચિતિગદ્ધિત વિગતે છે સિંહની સમીપમા રહીને મસલાથી ખીંહો છે? લગ્ન પામેો અસખ્ય મહારથીઓને પુત્ર પડે એવો અર્જુનસમાન ચિતિશક્તિરૂપ અતિગથી તમારા હૃદયરથમા છતા ખીંકણ ઉત્તરકુમારની પેઠે પાછેપજે નાસો છો શુ? સ્થિર થાઓ, શ્રદ્ધા ધરો, ભયને પરિત્યજો શુદ્ધવિચાર સેવવો એ બહુજ સગળ છે, શુદ્ધવિચાર સ્વાભાવિક છે અશુદ્ધ વિચાર અસ્વાભાવિક છે સ્વાભાવિકને એ વધુ એમા કઠિન શુ?

ન્યારે અત કરણમા ભય પ્રકટે, અંન સતાપ આપે, ત્યારે ભય એ બાણે કોઈ મનુષ્ય હોય તેમ નેત્ર મીંચી મનમા તેને કહેવુ, ભય! મારા હૃદયમાથી આ ક્ષણે ચાલ્યોજા આખી દુનિયામા ફરીઆવ, અને સર્વ અથોથી મારેમાટે પ્રેમને લઈ આવ જા, હુમણાજ જા

વિકાગેની સાથે આ પ્રમાણે વાતચીત કરવાનો અને આપણા અત કરણુ માથી તેમને કાઢીને વિશ્વમા ફરવા મોકલવાનો ઉત્તમ સમય ગત્રિએ પથારીમા મુતા પછીનો છે તે સમયે સઘણુ શાત હોય છે, અને તેથી આપણું કાર્ય વિકારો બહુ સત્વર કરે છે

જ પ્રકારનો ભય આપણને સ્પુરતો હોય તે પ્રમરના ભયને કહેવુ, ભાઈ ભય! જા, વિશ્વમા ફરીને મારે માટે નિર્ભયતા અને હિમતને મત્વર શોધી લાવ

કોધને કહેવુ, ક્રોધ! મારે રાત્રે તારૂ કશું કામ નથી, માટે હું નિદ્રાવશ થાઈ છુ, તે સમયમા વિશ્વમા ફરીઆવ, અને શાંતિને ન્યાત્યાથી શોધીને મારે માટે લેઈ આવ

દ્રેખને મનમાજ કહેવુ, ભાઈ દ્રેખ! તું પણ હુમણાજ મારી પાસેથી જા

અને આખા જગત્માં ફરીને મારે માટે પ્રેમને લેઈ આવ. સમજ્યોકે ? જા,
હમણાજ જા.

નિર્ધનતાની, વ્યાધિની, મૃત્યુની અને એવીજ વિવિધ પ્રકારની ચિંતાને
કહેવું, ચિંતા ! તારૂં પણ અત્યારે મારે પ્રયોજન નથી; માટે તું પણ અહીંથી
હમણાં જા, અને આખા જગત્માં સ્થળે સ્થળે ફરજે, અને પરમેશ્વરની રક્ષક
સત્તામાં વિશ્વાસને અને શ્રદ્ધાને શોધીને મારે માટે લેતી આવજે. જા, સત્વર જા.

આ પ્રમાણે ધીજા પણ જે જે વિકારોને કહેવું ઘટે તેને કહેવું. ખરા મન-
થી આમ કરવું. અજ્ઞાન અવિદ્યાને પણ તેજ પ્રમાણે કહેવું, કે સૃષ્ટિમાં બધે
ફરીને જ્ઞાનને અને વિદ્યાને લેઈ આવ.

આ પ્રમાણે વિકાર વગેરેને આજ્ઞા કરી શાંતિથી નિશ્ચિત થઈ ઉઠવું,
આપણે પ્રેરેલા વિચાર બહાર જશે, અને વિશ્વમાંથી આપણે જે મંગાવ્યું છે,
તે અવશ્ય લાવી, આપણા હૃદયમાં સ્થાપશે, એવો વિશ્વાસ રાખવો. વિચારો,
એ એક અહમુત સામર્થ્ય છે; અને જાણત્માં આપણે પ્રેરેલા વિચારો, નિદ્રામાં
આપણે ન જાણીએ તેમ આપણામાં વિવિધ ફેરફારો કરે છે, માટે આ ક્રિયાને
દ્રાઈએ હસવાલાયક ગણી કાઢવા જેવી નથી. આપણે નિદ્રામાં હાઈએ છીએ
ત્યારે વિશ્વમાં પ્રવર્તતાં વિચારનાં હજારો આંદોલનો, આપણા અંતઃકરણની સ્થિ-
તિ પ્રમાણે આપણને સારી અથવા નહારી અસર કરે છે. ઉપર વર્ણવેલી ક્રિયા-
ધી સારા વિચારનાં આંદોલનોજ આપણા તરફ આકર્ષાઈ આવે, એવી આપણે
આપણા હૃદયની સ્થિતિ કરીએ છીએ, અને તેથી જો નિત્ય આપણે આ અભ્યા-
સને સેવીએ છીએ તો આપણે આમંત્રણ કરેલા ગુણો આપણામાં આવે છેજ.

વ્યર્થ વિચારોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

*એક માણસ સારી સ્થિતિનો હતો તોપણ તે બહુ ફિકર કર્યા કરતો, ને પોતાની
બાયડીપાસે બેસી રોજરોજ લવિધ્યનાં દુઃખોની ગણતરી કર્યા કરતો. તે કહેતો કે,
હવે આપણને છોકરાં થશે ને ખર્ચ વધશે, છોકરાંની સગાઈ કરવી પડશે ને
વેવાણા ખરાણ મળશે તો પંચાતી. આપણામાં રીતલાતો વધી ગઈ. એક
વહુ લાવતાં ત્રણહજાર રૂપિયાનો દાગીનો લેઈએ. જો ચાર પાંચ છોકરા થાય
તો લોગ મળે ના ? રોજગાર ઘટી ગયા, રસકસ ઓછા થયાં, વેપારમાં સાર
રહ્યો નહિ ને ખર્ચ વધ્યાં જાય છે. હવે કરવું કેમ ? મારી મા પણ હવે
માંદી સાલ. તે કેસ પણ પાંચ પંદર દિવસે ખેડો છે, એટલે કાંઈ દહાડોપાણી

ક્યાંવિના ચાલશે ? છ મહિના પછી તારી સુવાવડ આવશે ત્યાં વળી પ-
ચાલી સુવાવડ કરવા કોને ઘોલાવશું ? ખેન તો કાઈ આવે તેમ નથી, એને
ને તારેતો ખારમો ચદ્રમા આવતે વરમ તારો કાઈ પરણશે ત્યારે વળી દે-
શમા જલુ પડશે મારો કાકો પણ મરવા પડ્યો છે, કાણે ગયાવિના કાઈ
છુટકો છે ? ઉપરાઉપર ખરચ હવે તે કરવું કેમ ? શેઠનો છોકરો જીવાન
થતો જાય છે તેમ તેમ તેનો મીઠાજ પણ ફાટતો જાય છે એની માત્ર પણ
વખત જતા પાધરૂ ચાલે તેમ નથી નાની બેનનો વગ પણ માદો માને તાન
ખાપનો મીઠાજ તો એરજ, એની તરફથી પણ કાઈ દોકડો મળવાની આશા
છે ? આપણું જીવું ઘર પણ કાઈ ઉખેળ્યાવિના ચાલે તેમ છે ? એ ઉખેળણું
ત્યારે ખારી મૂકવાસાડ પાડોશીજોડે કહ્યો ક્યાંવિના છુટકો નથી આફત તે
કાઈ થોડી છે ? આટલાબધા દુખ તો ડોઢને હોય નહિ એટલીબધી જનજ
તે કેમ ખમાય ? આવી રીતે બીજાઓપાસે ને પોતાની બાઈડીપાસે તે જાન
રાજ રોજી રોયા કરતો એ ફિકરમા ઉદામ વહેતો, ને હલકા વિચારો કરતો,
તેથી બાઈડીને લાગ્યું કે પોતાની મૂર્ખાઈથી વગર દુખે દુખી થતો આ તો
ઠાઈક દિવસ મફતની ફિકરમા આપઘાત કરી બેનશે મારે તેને ઠાઈ સમજ
વવો જોઈએ એમ ધારી એક દિવસ બાઈડીએ ઘરમા ઠાઈ ઠમકાજ વર્થું નહિ,
તે બાઈનેબેનને ઉદાસનેવો એકેરો કરીને સૂઈ રહી રાતે ધણી ઘરમા આ
બેયો ત્યારે જીવે છે તો હીવો કરેલો નહિ, અડુ કહારેલું નહિ, વામણ માનેલા
નહિ, એાઈ કહેલી નહિ ને પાણી પણ બરેલું નહિ ત્યારે ધણીએ શુભે થ
બને પૂછ્યું કે, આને શું છે ? બાઈડીએ વહુ કે, માગ દ ખનો કાઈ પાન નથી
આને એક પ્રાણલુ આવ્યોતો, તે કહી ગયો કે તમારૂ આયુષ સાઠ વરસનું
છે તેમા હજીતો મને વીગ થયા, બાઈ ચાળીશ રહ્યા, તે ચાળીશ વરસમા
મારે શું શું કરવું પડશે ? તેની એ ગણતરી કરી તે જરા માણગો, પછી માગી
ઉપર શુભે થાઓ જાન બે પાલી મને દળવું પડે છે તે મહિનાનું સાઠ પાલી
ને વરસનું ૭૦૦ પાલી થયું, અને ચાલીગ વરસનું અઠાવીશ હજાર ને આઠમો
પાલી થયું રોજ દમ ઘડા પાણી બગ્ગુ પડે છે, તે મહિનાનું ત્રણમો ઘડા ને
વરસનું ત્રણહજાર છમો ઘડા થયું; ને ચાલીગ વરસનું એક લાખ ચુમાલીશ
હજાર ઘડા પાણી થયું રોજ બેય વખતના મળીને નાના મોટા ચાલીશ વા
સણ માનવા પડે છે, તે મહિનાના ખારસો વાસણ થયા, વરમના ચાંદનર
ચાંગો વાસણ થયા ને ચાલીગ વરમના પાચ લાખ છોતેરહજાર વાનણ માટે
માનવાના થયા હવે તમે વિચાર કરો કે અઠાવીગ હજારને આઠનો પાલી મળ
તું કેમ હળી શકું ? એક લાખ ને ચુમાલીગ વાન ઘડા ૮, પાણી કેમ બની

શકું ? અને. પાંચ લાખ ને છોતેરહજાર વાસણ મારા. ખાપનો ખાપ ને તેનો ખાપ આવે તોપણ હું કેમ માંજી શકું ? વળી તે બ્રાહ્મણ કહી ગયો કે તમને ચૌદ છોકરાં થશે. એક છોકરું હજી તો ત્રણ મહિનાનું પેટમાં છે, એટલામાં તો મરવા પડી છું. ત્યારે ચૌદ છોકરાં ! એય મારા ખાપલિયા ! એટલુંબધું દુઃખ કાંઈ આપણાથી ખમાય નહિ; એ કરતાં તો મરી જવું સાડું. ત્યારે ભાઈડાએ કહ્યું કે, રાંડ મૂખી ! દિવાની કેમ થઈગઈ છે ? એ બધું તારે એક દહાડામાં થોડુંજ કરવાનું છે ? ચૌદ છોકરાં કાંઈ તારે લેખાં જણવાં છે ? તારે તો રાજના જેટલુંજ કામ કરવાનું છે. એમાં વળી એવી ગણત્રી શાની ? ત્યારે બાઈડાએ કહ્યું કે, તમે છોકરાંના છોકરાંની ફિકર શું કરવા કરો છો ? જેમ મારાં વાસણ, પાણી મને ખખર નહિ પડે તેમ થઈ જશે, તેમજ તમારાં દુઃખો પણ તમને બહુ ખખર ન પડે તેમ ચાલ્યાં જશે. એમાં ભવિષ્યનાં દુઃખોને યાદ કરોને વિનાકારણ શામાટે દુઃખી થાઓ છો ? ભક્તિમાન બાઈડાને એ ઉપદેશ તેને સચોટ લાગી ગયો, ને તે ત્રિવસથી ભવિષ્યની મફતની ફિકર તેણે છોડી દીધી.

સંસારમાં ઉત્તમ પંક્તિમાં સ્થિતિ મેળવી, આત્મકલ્યાણ કરવું વગેરેનો આધાર વિચારની વિશુદ્ધતા ઉપરજ છે. વિચારશીલ મનુષ્યના હાથથી કદીપણ હીનકર્મ થતું નથી અને શુભાશુભ સ્થિતિનો આધાર વિચારઉપરજ છે. મનુષ્ય જેમ જેમ વિચારવંત થતો જાય છે તેમ તેમ પોતાના અવગુણોને પણ સમજે છે, એટલુંજ નહિ પણ બીજાઓની પરીક્ષા કરવામાં તેની ઊંદિ વિકાસ પામે છે અને સત્યાસત્યને શોધતાં શીખે છે. વિચાર કરવાથી પરીક્ષા કરવાની ટેવ પડે છે તો પરીક્ષા કેમ કરવી એ અનુભવ મેળવવા હવે પછી પરીક્ષા અધિકાર લેવો યોગ્ય માની આ વિચારઅધિકારને અહિ વિસ્તર્યો છે.

પરીક્ષા-અધિકાર.

દેક પદાર્થની પરીક્ષા સમય આવ્યેજ થાય છે, સમય આવ્યા સિવાય તેની સત્ય પરીક્ષા થઈ શકતી નથી, મનુષ્યને સંપત્તિમાં ઘણા મનુષ્યો મદદ કરવામાં તત્પર રહે છે પણ ખરી સ્થિતિમાં તેઓ બધાં ખસી જાય છે. તેમજ કોઈ સાથે સંબંધ બાંધવો, કોઈ મંડળમાં ભળવું, કોઈપણ ચીજ ચહુણ કરવી. એ સઘળું

પરીક્ષા કર્યા બાદજ કરવું જરૂરનું છે. ઈત્યાદિ બાબત સમજાવવા સાડું આ ધિકાર આરંભાય છે.

પ્રસંગે પરીક્ષા થઈ જાય છે.

અનુષ્ઠ (૧ થી ૩)

હસ શ્વેતો વક્ર શ્વેતઃ, કો મેદો વક્રહસયોઃ ।

નીરક્ષીરવિભાગે તુ, હસો હસો વક્રો વક્રા ॥ ૧ ॥

{(સુ ર જાં)}

હસ પણ ધોળો છે અને બગલો પણ ધોળો છે, માટે હસ તથા બગલામા શો ભેદ ? ઉત્તર-હુધ તથા પાણીને જુદા પાડવામા તેા હસ તે હસ છે અને બગલો તે બગલો છે એટલે સજ્જન પુરુષની પરીક્ષા તેના કાર્યમાજ થઈ શકે છે અને ત્યા મૂર્ખનું મૂર્ખપણું પણ જણાઈ રહેડે, એવોભાવ છે ૧

વાણીથી સજ્જન તથા દુર્જનની પરીક્ષા થાય છે

ન વિના મધુમાસેન, અન્તર પિક્કાકયોઃ ।

વસન્તે ચ પુનઃ પ્રાક્ષે. કાકા કાકઃ પિક્કઃ પિક્કઃ ॥ ૨ ॥

{(સુ મુ)}

વસન્ત (ચેત્ર) માસવિના કાગડો તથા કોયલનો ભેદ જાણી શકાતો નથી, પરંતુ વસન્તઋતુ પ્રાક્ષ થતા કાગડો તે કાગડો છે અને કોયલ છે તે કોયલ છે અર્થાત્ વસન્તઋતુમા કોયલનું જાલણ થાય છે એવી રીતે વિદ્વાનની પરીક્ષા તેના જોવવાથીજ થઈ શકે છે ૨

નિકટના કુટુંબની પરીક્ષાનો સમય.

જાનીયાત્મેપણે મૃત્યાન . ગાન્ધવાન વ્યસનાગમે ।

મિત્રમાપદિ કાલે ચ, માર્યા ચ વિભવક્ષયે ॥ ૩ ॥

{(સુ મુ)}

કાઈપણુ સ્થાનમા મોકલી ચાકરોની પરીક્ષા કરવી એટલે પોતાની પાને જ્યામુધી નોડર હાય ત્યામુધી તેા તે બરાબર ધ્યાન આપી કાર્ય કરે પરંતુ જ્યારે પગેક્ષમા ચિત્ત દઈ નોકરી બળવે ત્યારેજ તેની પરીક્ષા થઈ શકે સકટ વખતે બાધવ-સગાઓની પરીક્ષા થાય છે અને દુ ખ વખતે મિત્રની પરીક્ષા થાય છે, તેમજ જ્યાં ઘરમા કાઈપણુ વૈભવ (ધન વિગેરે) ન હાય ત્યારે સ્ત્રીની પરીક્ષા થાય છે ૩

કોની કોની પરીક્ષા ક્યાં ક્યાં અને ક્યારે ક્યારે થાય છે

ઉપજાતિ (૪-૫)

વન્દૌ સુવર્ણમ્ય રણે મટ્મ્ય, ગતૌ તુરગસ્ય ગયે નૃપમ્ય ।

નાર્યાંશ નૈઃસે વ્પસને સ્વન્ગોર્દાત્. પુનર્દુસમયે પરાક્ષા ॥ ૪ ॥

{(મ ચ)}

અગ્નિમાં સોનાની, રણસંગ્રામમાં યોદ્ધાની, ચાલવામાં ઘોડાની, ન્યાયમાં રાબતની, નિર્ધનસ્થિતિમાં સ્ત્રીની, સંકટમાં પોતાના બંધુની અને ખરાબ સમય (નિર્ધન અવસ્થા) માં દાતા પુરુષની પરીક્ષા થાય છે, અર્થાત્ કે ખરા સમય આવ્યાસિવાય ખરી પરીક્ષા થઈ શકતી નથી. ૪

કોણ કોની પરીક્ષા કરી શકે છે. ?

યોગી સમાધિ વિરહં ત્રિયોગી, મૃગો નિનાદં સુરતં ચ ભોગી ।
જાનાતિ શૂરં સુમટાવતંસઃ, કવિઃ કવીંદ્રં ગુણિનં ગુણાઢ્યઃ ॥૫॥ } (મ. ચ.)

યોગી પુરુષ સમાધિની, વિયોગી (વિરહી) પુરુષ વિરહની, મૃગ સં-
તના નાદની, ભોગી ભોગના સુખની, ઉત્તમ શૂરવીર શૂર પુરુષની, કવિ (કા-
વ્યકર્તા) કવીન્દ્રની અને ગુણાઢ્ય પુરુષ ગુણી પુરુષની પરીક્ષા કરી શકે છે. ૫

અનુભવીવગર પરીક્ષા થઈ શકતી નથી.

વંશસ્ય.

ગુણો ગુણં વેત્તિ ન વેત્તિ નિર્ગુણો, વલી વલં વેત્તિ ન વેત્તિ નિર્વલઃ ।
પિક્વો વસન્તસ્ય ગુણં ન વાયસઃ કરી ચ સિંહસ્ય વલં ન સૂપકઃ ॥ ૬॥ } (સુ. ર. જાં.)

ગુણી પુરુષ ગુણને જાણી શકે છે પણ ગુણહીન પુરુષ ગુણને જાણી શ-
કતો નથી. બળવાન પુરુષ બળને જાણી શકે છે પણ નિર્બળ મનુષ્ય બળને
જાણી શકતો નથી. વસન્તઋતુના ગુણને કોયલ જાણે છે પણ કાગડો જાણી
શકતો નથી, અને સિંહના પરાક્રમને હાથી જાણી શકે છે પણ ઉંદર તેના
પરાક્રમને જાણી શકતો નથી. ૬

કેટલાંએક સુપરીક્ષક દર્શાવો.

* મનહર છંદ.

જીવતાં તણાય નહિ તણનાર તણી મરે; તે તો ધર્મ કુસંધી ધંધામાં કે ધરાણમાં;
તમ મધ્યમ સર્વ એકઠુંજ કુટી મારે, એતો ગુણ અવિવેકી પ્રાણી કે પરાણમાં;
તમ મધ્યમ મળ્યાં અલગ અલગ કરે, એતો ગુણ મહા મતિમાન કે મરાણમાં;
શી ગતિ અઢેને અઢાવે દલપત કહે, એતો ગુણ વડોવડા લોક કે વરાણમાં. ૭

* દલપતકાવ્ય ભાગ ૫૧જો.

૧ ગાડાને ઘોંસરા તરફ ઝાઝો ભાર થાય તે ધરાણ, અને પાછળ ઝાઝો ભાર થાય,
જાણ કહે છે.

પરીક્ષા કરીને ત્રણુ કહે જાણવુ માર્ગ, કોઈપણ સી / કોઈપણ મનુષ્ય, ધર્મ કે વ્યવસ્થામાં મુખ્યમંત્રી થાય છે પણ વગર પરીક્ષાએ જમા તેમા કમાઈ જવુ એ દુ ખકારક છે શુભવાન મનુષ્યો હોય છે તે ॥ એકમાત્ર જાતની પરીક્ષા કરીને પાસ થઈને સુખમય માથે છે પણ એક શુભવાન અને એક શુભુકીન એઓ વચ્ચે મનુષ્ય કદાચ નથી કાચ મધાય છે તે તેમા પરીક્ષાના અભાવને કારણે દુ ખકાર થાય છે

શુભુકાદી પુત્રો મળે ત્યાં જે નેટવા પાસ પર જાનદ થાય છે તેટલા જાનદ અભુક્ષમનુ માથાકુટીઆ પુત્રો મળે ત્યાં જે થતા નથી, તે તે અભુક્ષમનુ કવા હોય તે દર્શાવવા પરીક્ષા અધિકાર પૂર્ણ કરીને અપરીક્ષક અધિકારની પ્રાપ્તિ માની છે

— સ્વસ્તિ સ્વસ્તિ સ્વસ્તિ —

અપરીક્ષક અધિકાર

— સ્વસ્તિ સ્વસ્તિ સ્વસ્તિ —

દેવ ઉત્તમ અગા પશ્ચિમ ન તેમ હોય, વેશ્યાની સતીમાનમા જણાવી હોય, વિદ્યાનો મર્ણની પશ્ચિમ જેણાડવામા આતો ગાય, ન્યાયાધીશ અને અગા આડભગદ કંગો હોય, ઉપદેશક ની છત્ર મહાતમા પી જાનમા તેમજ હોય એવા અપરીક્ષક ન્યન ॥ વમનું એ સિલકર નમો મનુ, કે " ટકે નેર ભાગુ ટકે નેર ખાન " એ વાત પી મદક શિખની જમ દદની સ્થિતિ થ) ને પ્રમાણ આપી પણ લેગ થવા સભવ છે તેમા માનીને તે આનને દૂરથી ત્યાગ કરવો એ તેખાડવાને આ અધિકાર નો આભ છે

તઃકોડાર્થેના પોતાનું / શુભવાનનું આશ્રમન

મનુષ્ય.

અવિ સ્વજાગિ કમ્વૃદિ. વાગે વડુવડુયા ।
 અલ સંદેન મુવાગા, ડિં ૩ વર્તિ વરોગે ॥ ૧ ॥ { (સુ ૪ તા)

વસન્તતિલકા.

हे राजहंस किमिति त्वमिहागतोऽसि,
योऽसौ वकः स इह हंस इति प्रतीतः ।

तद्गम्यतामनुपदेन पुनः स्वभूमौ,

यावद्दन्ति न वकं खलु मूढलोकाः ॥ २ ॥

(સુ. ર. જાં.)

હે રાજહંસ ! અહીં તું શા વાસ્તે આવ્યો છે ? કારણ કે જે આ બગીચો હતો તે અહિં હંસ એવી રીતે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છે એટલે રાજહંસ થઈ ગયો છે. તેથી ભ્યાંસુધીમાં મૂર્ખલોકો તને બગીચો ન કહે ત્યાંસુધીમાં આવ્યો તેમ તરત પોતાના સ્થાનપર પલાયન કરી બ. ૨

કેવળ મૂર્ખતાની સમજણ.

ગાર્દલવિક્રીડિત્.

छेदश्चन्दनचूतचम्पकवने रक्षापि शाखोटके,

हिंसा हंसमयूरकोकिलकुले काकेषु नित्यादरः ।

માતૃજ્ઞેન સ્વરક્રયઃ સમતુલા કર્પૂરકાર્પાસયો-

हेषा यत्र विचारणा गुणिगणे देशाय तस्मै नमः ॥ ३ ॥

(સુ. ર. જાં.)

અંદન, આંજો તથા અંપકનાં વનોને કાપવાં અને ગોરડી બાવળના ઝાડની રક્ષા કરવી, તેમજ હંસ, મેર, કોકિલનાં કુતોની હિંસા કરવી અને કાગડા તરફ સ્નેહ રાખવો તથા હાથી આપીને ગંધેડા ખરીદવો; કપાસ અને કપૂરની સરખી કિંમત, ગુણી અને મૂર્ખની સરખી ગણના, એવી પરીક્ષા જે દેશમાં હોય તે દેશને નમસ્કાર છે એટલે તે દેશમાં વસવું નહિ. ૩

બુદ્ધિહીનમાં પરીક્ષાની ખામી.

મનહર.

*સાધારણ કનકની કિંમત ન કરી બાણે, કુંદનની કિંમત તે કેમ કરી બાણે;
હળદીની કિંમત હયાતિમાં ન કરી હોય, કેસરની કિંમત તે કેમ ઉર આણે;
કિડિયાં મોતીની કાંઈ કિંમત ન કરી બાણે, મેંધાંસુલાં મોતીને શું વિવિધ વખાણે;
કહે દલાપત કાંઈ કવિતા ન કહે કરી, કવિતાની કિંમત તે શી પેરે પ્રમાણે. ૪

બુદ્ધિની ખામીને લીધે આ અધિકારમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પરીક્ષાની રીતિ મળી શકતી નથી તો આવા દુર્ગુણમાંથી સુક્ત થવાને માટે અવશ્ય બુદ્ધિની જરૂર છે. વળી બુદ્ધિની ખામીને લીધે કુટુંબમાં કલેશ, ક્ષાતિમાં અઘડા, ગામ કે શહેર અથવા દેશમાં ઉથલપાથલ થાય છે. તો બુદ્ધિ કેવાં કેવાં કાર્યો કરે છે તે દર્શાવવા બુદ્ધિઅધિકારને હવે પછી યોગ્યતા યોગ્યતા માની છે.

બુદ્ધિ અધિકાર

યસ્ય નાસ્તિ સ્વય પ્રજ્ઞા, જ્ઞાન્ન તસ્ય કરોતિ ક્ષિમ્

બેને સ્વાભાવિક બુદ્ધિ નથી તેને જ્ઞાન શું કરી શકશે ?
બુદ્ધિ-વિચારશક્તિ આ મનુષ્યોનું ઉત્તમ મનુષ્યત્વ કહેવરાવનારૂં લક્ષણ છે માટે તેનું સંરક્ષણ કરવું એ ઉત્તમ પ્રકારનું કર્તવ્ય છે
ઈત્યાદિ જાળન જણાવવા સાડ આ અધિકાર શરૂ થાય છે

બુદ્ધિથીજ સારગ્રાહી થવાય છે.

અનુષ્ટુપ્ (૧-ચી-૫)

ષટ્પદઃ પુષ્પમધ્યસ્થ યથા સાગ સમુદરત્ ।

તથા સર્વેષુ કાર્યેષુ, માગ શૃણોતિ બુદ્ધિમાન્ ॥ ૧ ॥

ભમરે પુષ્પના મધ્યમા શહેલા સારને જમ તેથી લે છે તેમ
કર્મોમા બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સાગને અહણુ કરે તે ૧

‘બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિની મતા.

एक हन्यान्न वा हन्यादिपुर्मुक्तो धनुष्मता ।

बुद्धिर्बुद्धिमता त्यक्ता, राष्ट्रं हन्यात्सराजकम् ॥ २ ॥

ધનુર્ધારી પુરુષે શુક્રેણ બાણ એક મનુષ્યને હણી શકે અથવા ન હણી
શકે, પરંતુ બુદ્ધિમાન પુરુષે મૂંઝલી બુદ્ધિ રાજસહિત દેશને નાશ કરે છે ૨

બુદ્ધિ અવસ્થાઉપર પણ આધાર રાખે છે

वयोऽनुरूपा प्रायेण प्राणिना हृदि जुद्धयः ।

रसालस्य रूपायाम्लमधुरा क्रमशो रसाः ॥ ३ ॥

પ્રાણીઓને ઘણુંકર્મને હૃદયમાં અવસ્થાપ્રમાણે બુદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય તે
ત્યા હયાત કહે છે કે—આજામા (કરીમા) કમ્બેથી તુંગે, ખાટો, મધુર (મીઠો),
આવા રસો તે વૃક્ષની અવસ્થા પ્રમાણે કમથી ઉત્પન્ન થાય છે ૩

પાણી આલ્યાપહેલા પાણ બાંધવી.

वत्पन्नपरितापस्य बुद्धिर्भवति यादृशी ।

तादृशी यदि पूर्वं स्यान्कस्य स्यान्न समोहितम् ॥ ४ ॥

(સૂ મુ)

(કુદ્યુત્પના પરિણામરૂપ) પીડા જેને ઉત્પન્ન થઈ છે એવા મનુષ્યની ખુદ્ધિ જેવી તે વખતે થાય છે તેવી જો (તે કાર્ય કરવા) પહેલાં થાય તો કયા મનુષ્યનું ઇન્દ્રિયતરૂણ સિદ્ધ ન થઈ શકે ? ૪

કાપેલ હૈવની ખુળી બતાવે છે.

દૈવં સૃષ્ટં ત્રપેતાં કિં, વિશ્રાણયતિ જ્ઞતુચિત્ ।
કિંતુ તાં દુર્મતિં દત્તે, યયા રોદિતિ રંકવત્ ॥ ૫ ॥ } (સૂ. મુ.)

૩૫ થયેલ હૈવ કદીપણુ તમાચો લગાવતું નથી પણ તે ખરાબ ખુદ્ધિ આપે છે કે જે ખરાબ ખુદ્ધિવડે મનુષ્ય રાંકની પેઠે રૂઢન કરે છે. અર્થાત્ ઉચે રહતે ચઢી એવાં કામ કરે છે કે પરિણામે તેને શેવું પડે છે. ૫

શુદ્ધખુદ્ધિ તે ખરેખર કામચેનુ છે.

ઉપજાતિ.

શ્રિયં પ્રસૂતે વિષદં રુણદ્ધિ, શ્રેયાંસિ મૂતં મલિનં પ્રમાર્ષિ ।
સંસ્કારયોગાચ્ચ પરં પુનીતે, શુદ્ધા હિ વુદ્ધિઃ ફિલ કામચેનુઃ ॥ ૬ ॥ } (સૂ. મુ.)

શુદ્ધખુદ્ધિ ખરેખર કામચેનુ ગાયજ્ઞ ॥ છે, તે લક્ષ્મી (ધન) ને ઉત્પન્ન કરે છે, દુઃખનો નાશ કરે છે. કટ્યાણોને જન્મ આપે છે. મલ (અપયશ-પાપ) નો નાશ કરે છે અને સંસ્કારના યોગથી જીવને પણ શુદ્ધ કરે છે. અર્થાત્ શુદ્ધખુદ્ધિ મનુષ્યોની તમામ કામનાઓને શિદ્ધ કરીશકે છે. ૬

ખુદ્ધિબળથી થતો શાલ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત્.

जीवान् हन्ति हरिस्तादा वनचराः प्रोचुः किमर्थं हरे,
प्रत्येकोप्यपरे वरं हि शशको यस्त्रे विलम्ब्यागतः ।
पृष्ठो वक्ति हरे वने तय रिपुर्भो दर्शये हन्मि तं,
रूपे स्वं प्रतिविम्बमीक्ष्य पतितस्तेनाथु बुद्ध्या हतः ॥ ७ ॥

હ.શ.જૈ.

એક સિંહ (વનમાં) સર્વ પશુઓને મારવા લાગ્યો, ત્યારે પશુઓ યોદ્ધાં કે હે સિંહ! શામાટે સર્વ પશુઓને તમે ત્રાસ આપો છો. તમોને વારા પ્રનાણે હથેશાં એક એક પશુ આપીશું એટલે બીજાં પશુઓ સુખે રહે. તે. ત-હનાહું સિંહે કપુલ રાખ્યું. એક દિવસે સસલાનો વારો આવ્યો અને તે જરા મોડો ગયો, એટલે ક્રોધાયમાન થયેલો સિંહ યોદ્ધો કે કેમ મોડો આવ્યો ? સસલે જવાબ આપ્યો કે હે ભાઈ! વનમાં તારો શત્રુ છે અને તેમણે અને

રોકી રાખ્યો એટલે મારે આવવાને વિલગ થયો કહાતો તેને દેખાડુ મિ હે કીધું કે મને તે બતાવ એટલે તેને હુણી નાખુ પેલો સસલો તે મિહને વનમા ન્યા એક કૂવો હતો ત્યા ભઈ ગયો કૂવાના કાઠાઉપર ઉભો રાખીને કીધું કે ભે આ કૂવામા તારો શત્રુ છે, એટલે સિ હે કૂવામા ભેયું તો પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખાયું કે તરત તે કૂવામા પડ્યો આવી રીતે સિહ સસલાની બુદ્ધિથી મરણ પામ્યો ૭

બુદ્ધિનો પ્રભાવ

દોહા.

વગર બુદ્ધિએ ભેરથી, ચતુ હોત ભે કાંજ,
વાઘ વરૂ ને વાદરા, કરત જગતમા રાજ ૮
જે નિજ બળ ભાણે નહિ, વરતે પર આધીન,
હાથી અજાને રહે, માવત આગળ દીન ૯

મનહર

બુદ્ધિ વિના વિવેક વિચાર રહી શકે નહિ બુદ્ધિ વિના ધન ધામતલ્લો ડાટ વળે છે,
બુદ્ધિ વિના રૂપ બા શયની સમાન થાય, બુદ્ધિ વિના ઉલમનું કૂળ ડાને મળે ને
બુદ્ધિ વિના દુ ખ કોઈ ફર ન કરી શકાય, બુદ્ધિ વિના મોટા હોય તોય પશુ લગે છે,
બુદ્ધિ વિના બેલબેય લોકને બગાડવાને, કેશવ કહે છે હીન લોક માયે હળે છે ૧૦
બુદ્ધિમાન પાસે ધનધામ કામ ફર નથી, બુદ્ધિમાન બળવાન લોકને દખાને છે,
બુદ્ધિમાન બાલ હોય વૃદ્ધની સમાન તોય, બુદ્ધિમાન વિદ્યા કલા મુશલતા લાને છે
બુદ્ધિમાન સમય વિચારી સુખ શોધી શકે, બુદ્ધિમાન લોક નિજદેશને બચાવે છે,
કેશવ કહે છે દેહ મનને વાલીના દુ ખ, વિવેક વિચારવડે બુદ્ધિ વિસરાવે છે ૧૧

બુદ્ધિની કરોટી

* અકબરશાહના રાન્યમા દિનપ્રતિદિન ખીરખલનું માન અધિક અધિક વૃદ્ધિ થતું આદ્યું, તેમજ શાહ પશુ ગિરગલના ચાતુર્યબળથી કેવળ ઇશ્તમિ ત્રની મુજબ તેને નિરતર આહતો હતો તે ભેઈ ઇર્ષ્યાબોના અત કરણ અ ત્યત ધણી ઉઠયા ઘણી વખત તેઓના હાય હેઠે પડ્યા હતા, અને ગાહે પુષ્કળ વખત અપમાન કરેલ તદ્દપિ 'કુતરાની પુછડી ગમેતેટલી વખત ભોાયમા ગખો તોપશુ બહાઈ કહાડી કે વાકીને વાકીજ' "પડી દેવ તેતો ટળે કંમ ટાળી" તે પ્રમાણે પોતાની હમેશાની પુરી આદતને

આગળ વધારી વખતોવખત હુરમ સાહેબને સમાચાર આપતા કે “નામદાર ! બિરબલે બાદશાહ સાહેબને શું ભુરકી નાંખી છે કે તેનીજ આંખ્યે જુએ છે !” અમે આપના બાઈને વજીરાત મળી જોઈ સર્વકોઈ હુર્પવંત થયા હતા અને ખુદા પાસે હુવા માગતા હતા કે ‘સદાકાળ નેકબંદાઉપર આવીજ નીધાહ રાખી ઉચેદ ખર આબુશો.’ પરંતુ તે હુર્પ તો વાદળની છાયા જેટલોજ વખત ટકવા પારખ્યો ! હશે એતો હવે એકવાર કદિ મનને સમજવી લઈએ, પણ સલાના દેખતાં આપના બાઈ પાસેથી વજીરાતનો હોદ્દો છીનવી લઈ બિરબલને સુપરદ કર્યો, એ અપમાન થયું જોઈ અમોને કારી જખમ થયો; પરંતુ કરવું શું ? “સત્તા અગાડી શાહુપત શું કામ આવે ?” એમ સમજ મુંગે મોકોડે બેસી રહેવું પડ્યું; પરંતુ આપ હરકોઈ રીતે તે બાઈનું અપમાન થયાનો ખદ્દો વાળવા બિરબલને આપણા રાજ્યમાંથી પદચ્યુત કરવા ન જૂલવા અમારી વારંવાર લલામણુ છે. આ પ્રમાણે હુરમ સાહેબને સમાચાર ઉપરાઉપર લાગતાવળગતા મારફતે પહોંચાડવા લાગ્યા, તેથી હુરમ સાહેબને પણ પોતાના બાઈનું અપમાન થયું તેવિષેનો ખદ્દો લેવા તરફ બહુજ મન ઉફકેરાયું. અહા ! દુષ્ટજનોની દુષ્ટવૃત્તિવિષે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે “મન્યે દુર્જનચિત્તવૃત્તિરજો ધાતાસ્તિ મત્રોચ્ચમઃ” અર્થાત્ વિધાતા સર્વપ્રકારનાં કલિન કાર્યો સાધ્ય કરવામાં ફેતેહમંદ નિવડેલ છે, પણ દુર્જનના ચિત્તની વૃત્તિ હરવામાં તેનો ઉદ્ધમ લાંગી પડ્યો છે (નિષ્ક્રાંજ નિવડ્યો છે). ખરેજ એ વાક્ય ઉક્ત વાર્તાની પૂર્ણ પ્રતીતિ આપી રહ્યું છે.

એક સમય તે હુરમ સાહેબના મહેલમાં શાહનું પધારવું થયું તે વખતે અનેક હાવ-લાવ-હાસ્ય-વિલાસની ગમ્મતો કરતાં ન્યારે શાહનું પ્રસન્ન (રાજી) ચિત્ત પોતાના સ્નેહમાં લીન થયું જણાયું ત્યારે સમય વિચારી બિરબલને ખસેડવાની યુક્તિ આદરી તેણે કહ્યું કે “આપ આટલો બધો પ્યાર રાજો છો તદ્દપિ તે પ્યારના પ્રમાણમાં મારા જીવને આનંદ આપવામાં બહુજ લેહખુદ્દિ રાજો છો તેથી ચોખું જણાઈ આવે છે કે સ્વાર્થના જેટલીજ સગાઈ ધરાવો છો. સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમની કોઈ અલૌકિકજ ખુબી પ્રકાશે છે ! પરંતુ તે પ્રેમની મજાહ લુંટવા હજી હું લાગ્યશાળી થઈજ નહિં ! તેથી હવે મને ઘણો કંટાળો આવે છે કે આવા પ્રપંચી પ્રેમભાવ કરતાં પ્રાણને પરલોક પાઠવી દેવો એ વધારે સારું છે.” એમ કહી સ્ત્રીચરિત્ર ગતાવી અશ્રુપાત કરવા લાગી. તે જોઈ શાહે બહુ પ્રકારે તેનું મન રાજી કરવા અનેક યુક્તિ લડાવી કહ્યું કે “દિલો-જાન ! તું શામાટે ઉદાસ થાય છે ? હું તારા કહેવા પ્રમાણે શું નથી કરતો ? કે તું આવા મર્મમાં જોલ જોલી મારા કોમળ કાળજને કંટાળો ઉપજાવે છે !”

ने तारा भनभा भटक होय ते गेधउकथी कहे ओटवे तेना निकाल आवे ग-
 वाराय छे शाने !” आ प्रभाणे शाहनु त्रीतियुक्त जेखनु मांजणी पोतानी
 धारणाने पार पाडवा जेवली ते “ शु तमे माइ कहेवुं मानो छे ? ठेक तो
 पाछण गोवे पणु हुं तो आपना भ्हाडेण कहुं छु के ओक रतिवार माइ भन
 आप गभताज नथी ! अने जे राणो छे अे वार्ता सिद्ध होय तो तेनी भने
 आत्री करावना ओक सुकन आपने अत्यारे कहुंछु ते गिरणवने ओकदम तेना
 होवा उपन्थी हर करी माग बाधना पासेथी छीनवी वीधेवी नग्या पात्री
 मारा बाधने सुपरह करे ! जे नहिं करे तो तुरत आपना प्रेमपनगने
 रग देवाडी देवग, ओटलुंज नहिं पणु ते साथे हुं मारा व्हाला प्राणने अ
 हाणे एनतमा भोकली देवश ! जस आ छेत्तु जे कहेवानु हुंते उही वीधुं”
 आवां ‘ छेने ज्यारे पाण्णी पडोअ्या ’ सरणा हुं भद वचने साजणी शाद
 भडा भुजवणुना व टोणीआमा घेगथी अडा ! आओ उेवी भूर्ण होय छे ?
 उवण पोतानी वात साची करवा, मरेनुं अकथाणु करवा यल आहरे छे ? धि-
 छार छे स्त्रीहठने ! ! जे तेणी स्त्रीहठ करी प्राणु त्यल ? तेनी भने जरा
 हकार नथी ! ओक करता ओकाशी तेवी स्त्रीओ भने भगशे, परतु गिणन
 सरणो पिढान बुद्धिशाणी नग्न भत्री भने भगयो भडा सुश्रेव छे भाटे
 हुं तेना उठ प्रभाणे कटिपण अवावना आडिशज नहिं ! साची भडोणत भरहनी
 व भरी वभते मायु कुरणान करे ! राउनु भडे मायववाथी गुं दारिद्र माग
 वानी हुती ? शु ओक स्त्रीनुं कलु भानी माइ वचन केक कइ ? ‘ वचन पाजे
 ते राय भाडी तो गडीरडो ! ’ भाटे गमे ते थाय पणु -> अे रेक प
 कडी ते नणवता ‘ याबुलकानरहोनरहो परएरुहीटेरुग्रहीसोग्रही ’ जेवा नि
 श्वय उपर आवी शाडे आवेशसाथे कहुं ते ‘ तने गिरणवना बुद्धिगविधेनी
 अनेक वपन प्रतीति भणी छे छता ते नग्ननुं निकहन थवा चाडे छे जेनुं
 परिष्ठाभ साइ आवशेण नहिं ! जे वागभा पाछणथी पस्तावो थाय ते वातमा
 प्रथम विचार करी पोतानो लावालाव तपात्री प्रवेग करीअे तो विशेष लाव
 थाय छे ! भाटे हेथुं उघाडी उंडु तपासी जे ! तेभ करता पणु तने मारी
 सुगिहा असर्ग न करती होय तो लवे ! तुं प्राणु त्यल्लग जेभा तनेल हानि
 छे ? परतु हुं मारी राजनीति, रेक अने नेकने जेण वजाडना व्हाला विवेकी
 गिरणवने त्यल्लश नहिं ? केभडे कमुर शिवाय तेने ओक सुणन पणु उभ हडे-
 वाय ? भाटे जे कमुर होय तं गताव तो तेने ठणगे हई, पणु तने परब्रह्म
 करवो जे माराथी तो नहिंजण ! ’ वाहु धन्य छे जेवा अट ही शुभशाही
 नीतिवान नरवरोन ! ! !

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમે વિચાર્યું કે ' જો હું વધારે હક કરીશ તો હવે સારમાં ' કોઠી ઘોઝે કાદવ નિકળે ' તેવો પ્રકાર બનશે ! ઘણું તાણવા બાદ તો તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી, અને શાહની શુદ્ધ પ્રીતિ ખિરબલ ઉપર છે, એટલે મારી ખટપટ હવે નકામી છે જેથી શાહનું મન બાળવી ઉપાય આદરું તોજ ઠીક થાય, નહિ તો ' ડાહપણથી દાટ વળશે. ' એમ વિચારી શાહ પ્રત્યે દેહેવા લાગી કે ' ખુદાવિદ ધન્ય આપની નેક ટેંકને ? હું એજ બેવા ચાહતી હતી કે દિલ્લીપતિ દિલદારપણના ધર્મને પૂર્ણપણે ઓળખે છે કે નહિ; પણ હવે મને પૂર્ણ ખાત્રી થઈ તેથી હું આપના અવિરલ પ્રેમને શતકોટિ ધન્યવાદ આપું છું ?

તદનંતર શાહે હુરમ પ્રત્યે જણાવ્યું કે ' જો આ વાક્યો તમારા લેદ-લાવરહિત હશે તો તેથી હું ઘણાજ સંતોષ પામું છું અને બલામણ કરું છું કે-જો ખિરબલનું ખુદ્દિગળ કોઈપણ યુક્તિ આગળ શાંત કરી શકે તેવી યુક્તિ શોધી કહાડે તો તમારા ભાઈના અપમાન થયા બદલનો બદલો વળી શકે તેવો રસ્તો મારી પાસે છે. ' આવાં શાહનાં વાક્યો સાંભળી હુરમ નમ્રતાસાથે બોલી કે ' જો આપ શુસ્સો ન કરો તો ગમ્મતખાતર એક યુક્તિ રચીએ કે-કાલે પ્રાતઃકાળે આપ મારા ઉપર શુસ્સો બતાવી દોપણવનમાં નિવાસ કરો અને ખિરબલને એવો તાકીદી હુકમ આપો કે આજે હુરમસાહેબ પોતાની મેળેજ અહીંયાં આવી મને મનાવી બંધ તેવી યુક્તિ લલાવે. જો એ યુક્તિમાં પછાત પડશે અને કોઈ ખીલે એ કામ પાર પાડશે તો હું તમારી જગ્યા (હોદ્દો) ખીબને સોંપી દેઈશ ! આજે મારી ટેક રાખવા એ યુક્તિ રચવાની અત્યાવશ્યકતા છે. ' લાખ જતાં પણ સાખ રહેવી જોઈએ. ' માત્ર નોકચોકનાં નાણાં છે જેથી તે કામ જલ્દી પાર પાડે. તેમજ ખીરબલ મને સમજાવવા આવશે તોપણ હું કોઈપણ પ્રયત્નકે એનું કહેવું મનીશજ નહિ, એટલે તે કામ તેનાથી પાર ન પડ્યું બાણી તેનો ચાજ હુસેનખાને આપવામાં કરી અડચણ રહેશે નહિ. પરંતુ આપ આ વાતનો લેદ તેને કરી આપશો નહિ.

આ પ્રમાણે હુરમની પ્રપંચરચના બાણી શાહે વિચાર્યું કે " ખીરબલ હરેક પ્રયત્ને તેને મારી પાસે સોકદયાવિના રહેનારજ નથી એવી મને પક્ષી ખાત્રી છે. " એમ બાણી તે વારતા શાહે કબુલ રાખી તેજ ગોઠવણ મુજબ પ્રાતઃકાળે હુરમસાથે દરબારી લોકો બાણે તેમ તકરાર ઉઠાવી પ્રપંચરચના અમલમાં લીધી અને ખીરબલને પૂર્વોક્ત પ્રમાણે તાકીદ આપી. તે સાંભળી ખીરબલે વિચાર્યું કે " દંપતિ (ધણી ધણીઆણી) ની તકરાર લાંબો વખત ટક-

વાની ડેગ નહિ, પરંતુ એની મેળેજ હુમસાડેજ શાહને મનાવા જાય એવી યુક્તિ રચી તેજ માફ નામ ધીરજલ ” તદ્વતર ધીરજલ હુરમમાડેખને મહેલે ગયો અને મલામ ઠગી અગાડી ઉઠ્યો રહ્યો તેને જોઈ હુરમ મનમા વિચારવા લાગી કે—“ અજા ! માગ લાઈનું માનખડન કરનાર આવી પહોંચ્યો, ખરેખર આજે એનો ઘાટ ઘડી નાખુ ! પણ દિવમથી માતેલા સાદની માફક ત્યા ત્યા માથુ ઘાલી મહુને સ્ટેજમા ફાવતો હતો, પરંતુ “ઘણું કરે એ ઘોડાને માટે” આવા આવા સ્ત્રીબુદ્ધિને લાયક તર્ક કરી કુલાતી હતી, તેટલામા ધીરજલે ઠરી ગયેલ સંવેતથી એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો કે, ‘નામદાટે હુકમ કરમાવ્યો છે કે થયેલી વાર્તા આપણો હેતુ જલદી પાગ પાડવા ઠીક સખધ ધ રાવે છે માટે એવિયે ધીજલ બિલકુલ યત્નો આદર્યો નહિ, પણ આપણું ધારેલુ કાર્ય જેમ જલદીથી મિદ્ધ થાય તેમ તેમાટે અટપટ ધ્યાન આપવુ, નહિ તે વચમા કાઈ રાજખટપટના વિદ્ધો આવી નહો’ એમ ટહી પટાવાળો ત્યાથી રૂખશન થયો પટાવાળાના જોલવાતરક આમ હુમ સાહેબે ધ્યાન આહટાડયું હતુ તેથી તે સમાચાર સાલળી ગનમા વિચારવા લાગી કે “એની શુ વાર્તા ? ગમેતેમ હોય પણ કાઈ છુપા લેદબરેલી વાર્તા છે ? એમતો એ ગળદનેા અર્થ વિચારતાજ અપ્પ માદમ પડે છે ” એમ વિચારી ધીરજલ પ્રયે પૂછવા લાગી કે “ ધીરજલજી ! આ કહી ગયો તે વાનાનું કમ શુ છે ? ” તારે ધીરજલે હાથ જોડી કહ્યું કે “ જહાપનાહનેા એવો હુકમ છે કે, આ વાર્તા હાલ બે દિવસ સુધી ટાઈને પણ જણાવવી નહિ અને પછી જે વચે તે એની ગણે પ્રકાશમા આવશે, એનો હુકમ છે એટલે તે વાર્તાનું રહસ્ય મનમાવવા લાચાર છુ ! આપની સેહેજ સલામી કરવા આવ્યો હતો હાલ મને જગપણ અવકાશ મળી શકતો નથી એટલેજ આપની હજુર પણ વધારે વખત હાજર રહી શકતો નથી અહા ! અણધાર્યું શું બની આવે છે ! મારા જીવને એ વાતથી ઘોરાજ પગેતાપ ઉપચયો છે, પરંતુ જેનું નિમક ખાવુ તેનું કલુ માથે ચઢાવી લેવું એ માણસનેા સત્યવર્મ છે ! ” આવુ લેદબર્યું ધીરજલનું જોલવુ સાલળી હુરમ ઘણાજ ઉંડા વિચારમા પડી ગઈ અને એવી જાજ ઉત્પન્ન થઈ કે “ ત્યાજે મને કહેવાય તેની વાર્તા નથી ત્યાજે ખાસ એમ મનજાય છે કે—જાદગાહ અરકાર ધીરજી સીસાથે માદી કરવાના હોજ ! તે ગિરાય આટલી છુપી ગાળત હોય નહિ ? તેમજ મને ખાત્રી ધાય છે કે હાલમા માગ ઉપરવી પ્રેમ પણ તેમાજે ઉતાળી દીયો છે, માગ લાઈનું અપમાન પણ તેજ કાણુથી વયું અને મારા કહેરા પ્રમાણે રૂમણ કરવુ પણ જ્યુવ કર્યું તેનું પણ એજ કારણ હોવું જોઈએ ” મને માફ લગાડવા માગી યુક્તિ જ્યુવ ગાળી, પરંતુ અદાગા તેા એજાતમા રહી પા

તાનો પેચ પાર પાડવા યુક્તિ ઝડપથી આદરી છે એમાં જાન શંકા નથી ! મારા મારા નસીબેજ પટાવાળો આવી ઝોલી ગયો તેથી પ્રથમ મારા સમજવામાં આવ્યું. હું મારા ડહાપણમાં ખીરખલને ખસેડવામાં યુક્તિ રચતાં હું જ ક્યાંક ખસેડાઈ જઈશ અને સરકારને એકાંતમાં રહેવા દેવા, એથી મારે માથે અપાર દુઃખનો ડુંગર ડાલશે. તેથી ડાહ્યાપણ ડાળવું મૂકી દેઈ ઝટપટ ખુદાવિંદની હબ્બુર બવું એમાંજ સાર છે. નહિ તો બાજી હાથથી ગયા પછી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ. ” એમ વિચારી જ્યાં શાહે કોપભુવનમાં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં એકદમ છડીસ્વારીએ જઈ પહોંચી અને ખાવિંદ આગળ પોતાના ભાઈબહેલ ટીથેલી હઠવિષેની ખનેલી કસુરની માપી માગવા લાગી. તે બેઈ શાહને ભારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને હુરમ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે “ ખ્યારી ! આપણો કરેલો ઠરાવ કેમ ભૂલી ગઈ ? ” તે સાંભળી હુરમે કહ્યું કે “ શું ત્યારે રૂખણું રાખવા દેઈ આપને બીજી સ્ત્રીસાથે લગ્ન કરવા દેઉં કે ? ‘ એવું ચોનું શું કામનું કે કાન ત્રોડે ’ એવા રૂઝણામાં મારો મનખો લાસ થઈ ન્થ. માટે સંકેતને શું કરવો ! ” તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે “ આ બહેમ તને કોણે ઠસાવી દીધો ? હું કુરાનના સોગંદ ખાઈને કહું છું કે મારો એવો વિચાર ખિલકુલ છેજ નહિ ! હું ખાત્રીપૂર્વક સમજી ચુક્યો છું કે તને ખીરખલે એ રૂંદમાં રૂઆવી હશે ! અને જે વાર્તા આપણી ધારેલી પાર પાડવાની હતી તે માટે ફેકટજ દોડાદોડ થઈ છેવટે ‘ રૂખિયા ગઢવી કયાં ગયા હતા કે ઘેરના ઘેર અને ભારકડા ભેર ’ તેવું બન્યું. ” આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક શાહતું ઝોલવું સાંભળી હુરમને ખાત્રી થઈ કે “ હું ભરમમાં ભૂલી અને મારી અક્કલતું તોલ કરાવ્યું અને ખીરખલના ખુદ્દિખળને અધિક બળવાન બતાવ્યું તથા હાથે કરીને મારો દાવ હું હારી ગેડી. હશે ભાઈતું ‘ નસીબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ. ’ રહે છે ? હું શું કરું ? એની ખટપટથી ઉલટો ખીરખલને વિગેપ લાલ થયો ‘ ભાગ્યશાળીને માટે ભૂલ રૂખે ’ એ વાત સર્વાશે સત્યજ છે. એમ વિચારી ખીરખલતું ખુદ્દિખળ બેઈ પોતે શરમીંદી બની ગઈ અને શાહે ખીરખલની ખુદ્દિનાં વખાણ કરી તેના ગાનમાં વધારો કર્યો.

વસંતતિલકા છ દ.

બેને અનીતિ પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી, તેને સુનીતિ પથ ગાતી જણાય પાણ;
પાપી પ્રપંચ કરી પૂષ્કળ દ્વેષ ધારે, સીઝે ન અર્થ તદ્દપિ ન મતિ સુધારે.

ખિરખલ અને નાનસેનની ખુદ્દિનો મુકાબલો.

* દિલ્લીપતિ નામદાર અકબરશાહની હબ્બુર ખિરખલ નામનો પ્રધાન (દિવાન)

મહા ચતુર, વૂર્ત અને અક્ષવવાન હતો તેથી કદરદાન બાદશાહ સલાહ લીધા શિવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો, તેના સળધથી તમામ મુસલમાનવર્ગ ધોળ નારાજ રહેતો અને નિરત એજ વિચાર થતા કે “આપણા મુસલમાની રાજ્યમા વળી “કુબાબમા હુકુમી” મમાન નકનાર એ બ્રાહ્મણે મેટા રાજ્યના કારોબારની લગામ ટેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણને તેની તેહનાતમા રહેવુ પડે છે, ખરેખર હીલુપદ છે! માટે ડોધપણ પ્રકારે તે પદબ્રહ્મ થાય અગર અહીયાથી દૂર ટળે તો તેની જગ્યા આપણી કોમના માણસને હાથ આવે!” એમ નિશ્ચય કરી એક તાનસેન નામનો ગવઇયો કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમાનોને પોતાની ગાયનકળાવડે ડેવળ વચ્ચ કરી લીધા હતા, તેને તે જગ્યાઉપર દાખલ કરવો! એમ ધારી એક દિવસ તાનસેનને ગાયન કરવા એક અમીરે બોલાવ્યો અને ગાહુ નામદારને આમ ત્રણ કથુ કે “આજ આપ મીજલસમા પધારવા મહેરબાની કરવો” તબ્દન તો સર્વ અમીર ઉમરાવ અને બા’શાહ વગેરેનું પધારવુ થયુ મીજલસ ભરાણી તેવચ્ચે તાનસેને પ્રથમ દી પક રાગ ડોડયો કે તે રાગના પ્રલાવથી રાશનીમાટે કરી ગણેલી બત્તીઓએ એની મેળેજ તત્કાળ જ્યોતિ પ્રગાશી દીધી અને જ્યોત્યા રાગની ઝગઝગાટ બધ દીમગાન થઇ, તેથી બા’શાહ અને સર્વ મીજલસના મનુષ્યો અત્યંત આશ્ચર્યચુકત થઇ ગયા, તબ્દન તો તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગરાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાઇ બતાવી, તે વખતે સર્વ મહળ આનન્દમય બની એકે અવાજે વાહ! વાહ!! સાળાશ છે!!! એમ કહી તાનસેનના શુણ્ણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યુ કે “તાનસેનકી તાનમે સુખી તાન શુલતાન” બા’ ગાયન બધ ર્યા પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુમદી વર્ગ વગેરે બાદશાહની મરણ સુપ્રસન્ન નિહાળી કહેવા લાગ્યા કે “જહાપનાહાં ગિરબલથી તાનસેન ઠેટલા શુણ્ણવાન અને જ્ઞાનવાન છે? તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો ઠિવા મુઠાળો હંજુરની હંજુરજ મોબુદ છે એટલે વિશેષ તારીફ કવવાની જરૂર નથી! માટે એવડો ચાહે છે કે એવા અક્ષવવાન પુરુષને કદાચ ગિરબલની જગ્યા આપવામા આવે તો ઘણુજ ઉત્તમ ગણાય” આવુ તેઓનું બોલવુ નાભળી બા’શાહે જણાવ્યુ કે “તમારૂ કહેવુ ખરૂ છે, અને ગિરબલ કરતા ગમે તેટલા તાનસેન વધારે શુણ્ણવાન છે, ત’પિ ગિરબલના બુદ્ધિગળઅગાડી તાનસેનના શુણ્ણ વખતે માન્ત થઇ જાય એમ હું માનું છું! અને એ વાતની ખાત્રી તમોને યોડાજ વખતમા બતાવીગ” એ પ્રમાણે કેટલીક વાતચીત થયા બા’ પાનશુલાબ વહેચ્યા પછી મીજલસ ભરખાસ્ત થઇ

બીજે વિષે બાદશાહે ઇનનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે “આપ તરફ

ગિરખલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમનાં આ પત્ર દેખતાં શિરચ્છેદ કરાવશો.” એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહોર-છાપ કરી તે પત્રસાથે તમે ધરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રતિઉત્તર લઈ આવો.” એમ કહી તે બન્નેને ત્યાં રવાના કર્યાં.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દિવસે બન્ને જણાએ ઘટીત દુબદબાસાથે પ્રયાણ કર્યું, કેટલેક દિવસે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા બાદ દરબારમાં જઈ યોગ્ય રીતિ પ્રમાણે વંદન કરી અદબ સાથે રહી અકબર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો, તે પત્ર શાહે વાંચવાની સાથેજ એવકોને હુકમ કર્યો કે આનાં મસ્તક ઉડાવી દો. આવી શાહની આજ્ઞા થવાથી સ્ત્રીપાદઓ બન્નેને પકડી વધસ્થાનકે લેઈ ચાલ્યા; ત્યારે તાનસેન ઘણોજ ભયભીત થઈ રડવા લાગ્યો તે જોઈ ગિરખલ ખોલ્યો કે “હવે રડવાથી શું વળવાનું છે ? કષ્ટવખતે ઘણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે; તેમજ મારા કરતાં આપ ગુણમાં અધિક શ્રેષ્ઠ છો; કારણ કે ગિરખલની જગ્યા આપને અપાવવી એવી તમારા જાતિલાઈઓએ ખુદ બાદશાહને વિનતિ પણ કરી છે; માટે બાદશાહે આપણુ બન્નેની અક્કલનો સુકાબલો કરવા આવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવવડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી જોલ્યો કે “ભાઈ ! તમે મોટા પરોપકારી છો અને આપનું પુન્દ્રિગળ અગાધ છે, હું આપને શરણ છું ! જેથી મારો ઉપહાસ ન કરતાં પ્રાણરક્ષણ કરવાની સુક્તિ યોજા મને જીવિતદાન આપો.” આ પ્રમાણે દીનવાણીયુક્ત તેનું જોલવું સાંભળી ગિરખલે કહ્યું કે “જહીશો નહિ ! ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટરહિત થશો.”

તાનસેને તે કષ્ટલ કર્યું. બાદ ગિરખલે જણાવ્યું કે “જે વખતે આપણને આ સ્ત્રીપાદઓ વધસ્થાનકે લેઈ જાય તે વખતે ઘણાજહર્ષસાથે મને પાછળ હઠાવી સ્ત્રીપાદઓને કહેવું કે “ભાઈઓ ! પહેલું માંડે માથુ કાપો ! અને હું તમને પાછળ હઠાવો કહીશ કે ભાઈ ! એનાથી પહેલું માંડે માથુ કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ જતાવવો; પછી જે મારે જોલવું-હશે તે હું જોલીશ.”

તદનંતર ચાલતાંચાલતાં કેટલાક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા)ની સાથે પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાજેલી જોલવાણુ સુજબ બન્ને જણે ધામ આદરી, તે જોઈ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે “આ બન્ને કેવા જાણી છે ! સાદાન મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદવૃત્તિથી માંહોમાંહે ગમધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પેહેલાં માંડે માથુ કાપો અને બીજો કહે છે કે પહેલું માંડે માથુ કાપો ! માંડે આ આશ્ચર્યજનક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી

જોઈએ, પછી જેમ તે નામનારનો હુકમ હશે તેમ કરીશું એમ વિચાર કરી તે બંનેને શાહની હજુર લેઈ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી, જેથી શાહ પણ તાબુબ થયો અને કહ્યું કે “મનુષ્યમાત્રને પ્રાણથી વધારે બહાલી કોઈ ચીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બંને જણ બેટીકરા બની અદર અદર પ્રથમ જાન (જીવ) આપવામાં આકળા થઈ રહ્યા છો એવું શું કારણ છે ?” એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે ગિરબલ જોડ્યો કે “નેકનામ કદરવાન ! એ વાત આપ અમોને પુછ્યોજ નહિ અને કહીશું પણ નહિ કારણ કે એથી અમોને ઘણુંજ નુકશાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપની પાસે મોકલેલા છે તેમની આશા પૂરી થશે નહિ અમારા પ્રાણ લેવા એવો અમારા ખાવિંદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ જોઈએ કે તેમાં કાંઈ ખાસ મતલબ હોવાજ જોઈએ ! એમ આપના દિલમાં ખ્યાલ રહેજ આવવોજ જોઈએ, કેમકે જે અમારા ફક્ત પ્રાણજ અમાગ ધણીને લેવા હોત તો તેમને કાંઈ ત્યાં મુરઠેલ નહોતું, પરંતુ આપની તરફ શિરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એ તો સિદ્ધજ થાય છે, માટે વાર ન કરતા એકદમ માફ શિરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું ” આ પ્રમાણે ગિરબલનું જોલવું સાલળી ગાહને ધણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોકલ્યા તેનું સળળ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે “જ્યાં સુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહિ કરો ત્યાંસુધી શિરચ્છેદ કરવામાં આવનારજ નથી ” ત્યારે ગિરબલ જોડ્યો કે “જ્યારે આપ એ વાત ખરીખર જાણી ટ્યો ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ કરવા અને એ વાત અમારા બાદશાહને જાને બિલકૂલ જવા દેવી નહિ !” શાહ જોડ્યો કે “કપુલ છે ’ પછી ગિરબલ હાથ જોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે “અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામાં લેવા માટે ઘણી વખતથી આતુરતા ભરી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ ખુદ આપ તો મમશેજળહાદુર છો ! એથી લઢાઈ કરી મનની મુલાદ ખર આવે એમ ન જણાવવાથી ના (લા) ઇલાજ થયા હતા, પણ હાલ મહેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક પીરબદા પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પૂછ્યું કે “ઈરાનના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ?” તેના ઉત્તરમાં પીરબદાએ કહ્યું કે “ઈરાનનો શાહ મહોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવત છે, માટે એનું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહિ, પણ જે તેમના હાથથી જે મનુષ્યો નાહક-બેગુન્હેગાન મરાય તો એની મેજેજ તે ગાહ ગુજરી જશે પરંતુ જે જણા વગરવાકે મરાય તેમાં જેનો પહેલો વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે તે ગિરબલની પદવી પામશે !” એવું પીરબદાનું જોલવું સાલળી બાદશાહે અમને જે જણ્યુંને વિગેપ

વધવાથી ભરાઈ ગયો તે ભેઈ તેને ડીંટડેથી કાપી અલગ કર્યું. બાદ બાદશાહને બહુવ્યું કે “ નામદાર અછલથી ઘડો ભરાઈ ગયો છે, માટે તુર્કસ્થાનના શાહની પાસે મોકલી દેવાડાવો અને પત્ર લખી જણાવો કે આપના પત્ર પ્રમાણે ઘડો ભરીને અછલ મોકલી છે. માટે ઘડો ન લાંગતાં, અછલનો ચૂરો ન કરતાં, અકબંધ અછલને કહાડી લઈ અમારો ઘડો પાડે. સાજેતાને એનો એજ જલ્દી મોકલાવી દેશો. જો એમ ન બને તો અર્થાત્ ઘડાનો કે અછલનો નાશ કર્યો તો તે અછલની કિમ્મત ત્રણ કોડ રૂપિયાની છે, માટે તે રકમ મોકલી આપશો; જો એમ પણ ન બને તો લડાઈ કરવા તૈયાર થજો, અમો લડાઈ કરવા તૈયાર છીએ ! ”

આ પ્રમાણે પત્ર અને અછલનો ભરેલો ઘડો શાહે તુર્કસ્થાનના શાહ હુનૂર સાંઠણી સ્વાર સાથે મોકલાવી આપ્યો. કેટલીક સુદતે તે સ્વાર ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને તુર્કસ્થાનના શાહ હુનૂર જઈ ઘડો તથા પત્ર રજુ કર્યો. તુર્કસ્થાનના શાહે પત્ર વાંચી તમામ દરબારીઓને તેની બીના બહિર ફરી તેથી સહીકોઈએ પોતપોતાની અછલ પ્રમાણે ઘડાને ખાલી કરવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા; પરંતુ તમામ ઈલાજ નકામા ગયા. તેથી બહુવું કે અકબર બાદશાહની હજાર હજાર અછલવાળા ખીરબલ મોજુદ છે માટે જો લડાઈનો મામતો ઉડાવશું તો કેવળ લાગેની તુકસાની સિવાય કશો ફાયદો મળનાર નથી, તેમજ અછલને કહાડી લેઈ ઘડાને પાછો મોકલવાનું કામ પણ બનવાનું નથી માટે ત્રણ કોડ રૂપિયા આપી સુપચુપ બેસી રહેવું એ વધારે સારું છે ! ” એમ સર્વાનુમતે સિદ્ધ વિચાર કરી ત્રણ કોડ રૂપિયા અકબરશાહને મોકલાવી આપ્યા અને તે રૂપિયા અકબરશાહે બજાનાને શરણુ કર્યા.

આણુંદ ઠહે પરમાણુંદા, માણુંસે માણુંસે ફેર;

એક તો લાખ રૂપીયે ન મળે, (અને) એક તાંબીઆના તેર.

બુદ્ધિવંતની બંધારી.

*એક સમયે અકબરશાહે વિચાર કર્યો કે “ હુરમ પોતાના લાઇવિષે જાહેરાત સમને છે, માટે તેનામાં કેટલી જાહેરાત (અછલ-ચાતુરી) છે? તે દર્શાવવા એક અજબ યુક્તિ રચી હુરમને પ્રતીતિ કરાવી આપું ” એમ વિચારી હુરમને જોલાવી ક્ષણ કે “ રૂમશ્યામના શાહને એક લેટ દાખલ અમૂલ્ય રીંગે મોકલીએ તો ઠીક; કેમકે તે શાહ તરફથી ઉત્તમ નિવાલેશો માનમરતબો

વગેરે મળવા સભવ છેજ, માટે હુસેનખાને એ કલવા નિશ્ચય કરેલ છે, તે વિષે તમારો શુ અભિપ્રાય છે ? ” તે સાંભળી હુરમ બોલી કે “ જો આપે મારા ભાઈ માટે વિચાર્યું હશે તે યોગ્ય હશે એટલે મારો અભિપ્રાય તે વાર્તાને પૂર્ણ ટેકા આપે તેમા શી નવાઈ ? ” શાહે જણાવ્યું કે “ ઠીક છે ! ત્યારે કાંચે તેમને તે કાર્યમાટે અવસ્ય પ્રયાણ કરાવીશુ ! ” એમ કહી શાહ ગન્યકાર્યમા પ્રવ-
 ત્યે તદનતર ખીજે દિવસે એક સુંદર સોનાની દાખડી ત્રિવિચિત્ર ચિત્રો અને અમૂલ્ય નગોથી જડિત તેમા મહિપુત્રીને ભરી બધ કરી તે ઉપર કારંચાપી કામ કરેલા તથા જરીદાર, કીનખાપ, ગેશમી અને નકશીદાર ગયેકે એક પછી એક વીંટી દલાખતુની દોરીથી કુચુમગુચ પ્રમાણે આકૃતિ કરી તે દડો હુસેન-
 ખાને ખોલાવી સુપરદ કર્યો અને કહ્યું કે “ હાથી, વોડા, પેદલ અને અન્ય સુ-
 શોભિત સજ્જમ સહિત યોગ્ય દબદબાથી ખીરખલની પદવી સાથે આ અમૂલ્ય લેટ આપવા માટે રૂમસ્થામના ગાહ હુજૂર બંચો અને શાખાશી રેખાવી વ-
 ડેલા આવો ’ તે સાંભળી હુસેનખા હર્ષવેશે ખની ગયો અને સલામ કરી ગા-
 હના હુકમ પ્રમાણે દબદબાસહ રૂમસ્થામભાણી પ્રયાણ કર્યું મજલ દરમજલ કરી કેટલાક દિવસે રૂમસ્થામની સરહદ નજીક પહોંચ્યો તે ખાખમી ત્યાના ગાહને મળી ઠે તુરત હર્ષવત થઈ યોગ્ય સ્વાગી સાથે પોતાના દિવાનને બિ-
 બલ જેવા શાહમેખાનને માનઆવકાર આપવા મોડત્યો અને ધામધુમમાથે ગ હેરમા પ્રવેશ કરાવી ઘટતો સત્કાં કર્યો ખાદ બનાવટી બિગ્બને (હુસેનખાએ) શાહની સુલાહત લેઈ નમ્રનામહ અકબરગાહે આપેલી ડબ્બી (દાખડી) શાહના આગળ લેટ કરી કહ્યું કે “ નેક નામદાર ! અકબરશાહે આ દા-
 ખડીમા પેક કરીને કાઈ અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલી છે તે વસ્તુ મસ્તક અને દાહીમા નાખવામાટે દિવ્રીપતિએ બલામણ કરી છે ” તે સાંભળી શાહ પરમ ઉત્સાહથી દડો છોડવા લાગ્યો, જેમ જેમ છોડતો બંધ છે તેમ તેમ નવિન અમૂલ્ય ગણેકની રચના નિહાળી “ વાહ ! શોભાન અલાહ ! કયા મેકે અજીબ બિરાદને મેરે વાસ્તે તજવીજ ખનાલ હા લેબ હૈ ! ઉમકી કોનસે સુ-
 ખનોલ તારીફ કરે ? નયા નયા રંગ, ઝાર નયે નયે કીસમકી કારીગીરી ખડે કિમ્મતી કપડુકે ગણેક લપેટ કે જે ચીજ યુખસૂરત ઝાર જવાહીરોસે જડી-
 હુઈ ડબ્બીમે રખખકા લેલ હૈ, બંદા ચીજ કયા ઉમદા હોગી ! ઝાર પુસ ચીજસે મેગ બેહેતર-શુકર હો બય વંસી ઈદમોમે ભરી હુઈ હોગી ! યા પાક પરવગદિગાર ! યા મેરે માલા ! તેરી અજબ તરકીબ હૈ ’ એવા હર્ષમા મમ થયેલા શાહે ત્યારે દાખડી બેમબધ ઉઘાડી કે અદા તા ઝીલ્લી જેત બ-
 દેલી હતી ? તે એમ્દમ ઉડી અને આખ તથા મરોગા પડી તેથી શાહે અત્યંત

१ प्रमादीनुं अेक वणत अपमान कथुं, तदपि इरी अकप्रशाडे पोतानो माये नातो न्दणववा मने भोक्तयेो छता आप तेने धूण गळी इरी अपमान इरो ठो अे पुढतालानुं अपमान क्वा वेवो-प्रकार छे । आप गुणने अफे अवगुणु हेध प्रमादी आपना आपनाग्ने तग्वाग्ने तागे वरवातु कडोठो अे पणु अेठ लाग्नी ग्यना छे ? ”

आ प्रमाळे गिरणलनुं गोवपु मालणी शाह तो दुर्धरोको णनी गयेो अने ते दाणडीमाथी धूगनी अपटीओ लगी पुनी प्रसाफी गोढामा माथामा अने दाढीमा पोताने हाथे नापवा मडी पडयो अने उडेवा लाग्यो के “ या पुढताला या पाकपरवरदीगा या गपुरे हीम, या माला मे तेग गुण्डेगार हुं, मे तोआड पुकारता हुं, मेरी अडी गूक दुध हुं मेरा णीगदने अमी उमदा थीन लेछ, तोमी मे देसा गेवक्षांर मेमुरवत हुं ? या पुढा गुणु । तेगी भडेरणानीमे आन मे निहायत न्यामतआण्यो दुवा हुं, आं स म अ लाण्यो के दुध वाड । अये अण्यो पीराद अण्यो । तेगली गुणुगेगा हुं ’ अेम डेटलीक माशी माग्या आ पोताना जनानणानामा तथा माला ग्या अने णीग रने ते प्रसाफीनी लेट लेवा सयव्यु तदनत गिरणवजप ग्वाण पुगी थर्ध मयो के “ शाण्यो । अकल णडादुर गिरणल । मैतो गेवाडेक गागीसे अणे मायनेवाणी वातकु पुनी मानवर मालिकका णडा गुणुगेगा डो-ताथा लेकीन तुने मयेो पात मजल अरसे सय अण्यो डो गया, मदीये तेराळी मे अमानमद हुं, अण्यो तेरी कथा तारीक कड ? अमी तारीक मेने मेरे कानुने सुनीथी वोअेळी न्यादे देणी । पुढताला दुमेया नेके अलावा आर हुं आकतोने अयावे अोर अण्यो लर पुढा मोगमजल व तदुरस्तीमे रण्ये ” अेम वडी उमदा पोण्यो पडेरवी अेक साउ पण्यो तथा मोठी गकम अक्षिअ कगी पाद डेटलाक दिवम त्या गणी सारी मेमानगत गपवी न्यादि गिरणवे जवानी गळ मागी त्यारे नाधलाय थर्ध शाडे रण्य आ री अने गि रणलने मानपत्र तथा गाहुने पुशाळीना पत्र लणी आपी मान अकगम साथे विदाय उर्यो गिरणल पोताना रमाळा साथे मजल दग्मजल करता दिङ्गी आवी पडोअ्यो गने अकप्रशाहनी लेट लेध पोताने मजेलु मानपत्र तथा गवेडी लगी-नाने इके । अने आभारवत पुशाळीना पत्र रण्यो वी उलेो रयो गाडे ते पत्रेथी वाड थर्ध आश्वर्यतासाथ गनेली हुक्रीकन विप पृथयु तेथी गिरणवे मधणी हुक्रीकत निवेदन करी ते सालणी शाह घणु प्रसज थयो अन मुंदर पोनाड अयो णाद दरणारीओने तथा हुसेनणा अने हुंम साडेमने ते सधणी णीना कही मलणावा तथा हुसेनणा अने गीरणलनी अकनमा डेटलो

તકાવત છે ? તેનો તાદશ દાખલો આખો તેથી સર્વકોઈ ચુપ થઈ ગયા. શુભિજનો ગર્વાનંદ બન્યા અને દુર્જનો ઈર્ષાગ્નિમાં બળી ખાખ થઈ ગયા.

‘ સમય વર્તે તેજ સુબાણુ, નહિ તો નર નહિં પણ ખર બાણુ.

અક્કલની કર્સોટી.

*એક દિવસ બાદશાહ સવારના પહોરમાં મોઢું ઘોઈ ખીજમતદારોની અક્કલ જોવા ખીજમતદારોને કહ્યું કે “ જાઓ જલદી યોલાવી લાવો. ” કોને યોલાવી લાવો તે માટે કશું જણાવ્યું નહોતું; તેમ ફરી પૂછાય પણ કેમ ? તેથી ખીજમતદારો આમથી તેમ દોડાદોડ કરવા લાગ્યા અને કોને યોલાવી લાવવો તે વિષે ગડમથલ કરવા લાગ્યા; તેવા સમયે ખીરબલે આ લોશને ઘાલરા બનેલા જોઈ પૂછ્યું કે “ કેમ આમ દોડાદોડ કરી રહ્યા છો ? ” તે સાંભળી અરજ કરી “ સાહેબ ખુદાવિદે હુકમ કર્યો છે કે જાઓ જલદી યોલાવી લાવો, પણ કેને યોલાવી લાવવો તે ફરમાવ્યું નથી માટે મહા મુંઝવણમાં પડ્યા છીએ, આપ કાંઈ રસ્તો બતાવો તો જીવીએ, નહિ તો નોકરી જવાનો સમય સાંપડ્યો છે ” એવી દીનતાયુક્ત વાણી સાંભળી ખીરબલે પુછ્યું કે “ તમોને હુકમ કર્યો તે વખતે બાદશાહ શું કરતા હતા ? ” હબુરીઓએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે “ સુખ ઘોઈ ઉભા રહ્યા હતા. ” ખીરબલે કહ્યું કે “ જાઓ ત્યારે હબમને યોલાવી લાવો, આ હુકમ થતાં તેજ પ્રમાણે હબમને યોલાવી બાદશાહ હબુર ગયા અને અરજ કરી કે “ ખુદાવિદે યોલાવી લાવ્યો. બાદશાહે કહ્યું “ કોને ખીજમતદારો જણાવ્યું ” નામદાર ! હબમને યોલાવી લાવ્યો ” તે બાણી શાહને વિસ્મય થયો અને વિચાર્યું કે આ ખુદ્દિચાતુર્ય ખીજમતદારો પૈકી કોઈનું હોય એમ સંભવ નથી; પરંતુ કોઈ અન્યની હોવી જોઈએ ! એમ વિચારી ઉલટપુલટ તપાસ કરતાં જણાયું કે આ ખીરબલનું ખુદ્દિચાતુર્ય છે ! તે બાણી શાહ ઘણો ખીરબલની તારીફ કરતો પોતાની હબુરમાં ખુદ્દિનિધાન નરતો છે એવા તરંગમાં ગર્વાનંદ પાસ્યો.

ખુદ્દિખાળ.

*દિલ્લી શહેરમાં એક મહા કુટિલ કૌલાંડી અને તરકટ રચનાર સ્ત્રી રહેતી ૧, તે સ્ત્રીને એક દિવસ તેની પડોસણની સાથે કાંઈ કારણસર તકરાર થઈ ૨ તે (પડોસણ) નો ઘાટ ઘડવા તેણે પોતાના છોકરાને મારી નાખી મો- ૩ યુમ મારો. તે પાપણી પ્રપંચ રચી ખિચારી પડોસણને ગળે પડી કે

કદ ગી રીત માટે વટતો ઉપાય લેઈ તેને શામન અપાય તો ઠીક, કાગણ કે તે શિવાય તેમનો છવ ઠેકાણે આવશે નહિ ।” આ પ્રમાણે ફરીયાદીના છોકરા-ઓનું બોલવું સાભળી ફરીઆદીને પુછ્યું કે “આવિષે હવે શુ બોલવા માગો છો ?” તે સાભળી ડાસે અરજ કરી કે “નેકનામદાર ! એ બોલવા માગુ છુ કે હું દિવાનો નથી । છોકરા કે ડેઈ મનુષ્ય પૈસાસાયેજ સગાઈ ધરાવે છે એ આપ સાહેબથી અબવ્યુ નથી । મારી પાને કશું નથી એમ મે છોડગ્યોને દર્શાવ્યુ તેથી મને તેઓએ ત્યજ દીધો છે, મે વૃદ્ધાવસ્થામા કામ આવે એવા હેતુથી આ વિશ્વાસુ વાણિઆને છોકરાઓ ન જાણે તેમ રૂપિયા સોખ્યા હતા તે વખતે કોઈ સાક્ષી નહોતું, માત્ર આખાના ઝાડતળે ગણી આખ્યા અને એ લઈ ગયો ।” આ પ્રમાણે ફરીઆદીનું બોલવું સાભળી ગિરમલે પુછ્યુ કે,— “જ્યારે આખાના ઝાડનીચે બેસી ગણી આખ્યા છે ત્યારે શુ પ્રીકર છે ? જાઓ આખાને જઈને કહો કે “નામદાર સગ્ગર તને મારીવતી સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડે છે માટે તે વિષે તારો શુ વિચાર છે ? અને તુ કેવા પ્રકારે સાક્ષી આપવા આહે છે ?” આણુ ગિરમલનું બોલવું સાભળી સર્વ સભાજનોને નવાઈ જેવુ લાગ્યું ! વાદી ત્યાથી આખા તરફ ચાલ્યો આશરે ઘડી થવા આવી એટલે ગિરમલે ખટુજ તાકીદ બતાવી કહ્યું કે “હજુ સુધી વાદી ઝાડપાસે જઈને કેમ આવી પહોચ્યો નરિ ? કટલીગધી વાર । તે સાભળી પ્રતિવાદી ડહે સાહેબ તે આખો દૂર છે તે સાભળી ગિરમલ બોલ્યો કે જ્યારે તે ફરીયાદીની થાપણુ રાખીજ નથી અને તે વાતજ તદન ખોટી છે તો તને શુ ખખર ? કે તે ઝાડ દૂર છે ! માટે માગી ખાત્રી આ તારા ચળદથીજ થાય છે કે તે તેજ આખાના ઝાડતળે ફરીયાદીની થાપણુ ગ્રહણ કરી છે એમા જરા શક નથી । માટે જતદી આખી દે નહી તો મજ્જ શિક્ષાને પાત્ર થઈશ ।” આથી પ્રતિવાદી ગભરાયો અને ગુપચુપ તે થાપણુના ૧૦૦૦ રૂપિયા લાવી ફરીયાદીને સ્વાધીન કર્યા આ ભેઈ બાદશાહ અને કચેરીમડળ ગિરમલના બુદ્ધિબળની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યુ

બુદ્ધિથી અદલ ઇનસાફ

*એક સમય કોઈ બે સ્ત્રીઓ શાહ હજુજ આવી, તે પૈદી એક જણીએ ફરીયાદી કરી કે “મારો દીકરો આ છિનાળ ધુતાગીએ ફોસલાવી ફટાવી પોતાના કબજે કરી દીધો છે માટે માટે હવાવે કગવવો ભેઈએ ’ શાહે ખીજ સ્ત્રીને

પુછ્યું કે-તારી શું ફરીયાદ છે ? ખીજી સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે “ નેક નામદાર ! મારી એ ફરીયાદ છે કે આ સ્ત્રીએ જે આપ હજુર ફરીયાદ કરી છે, તે તદ્દન પાયા વગરની છે; ઉલટો ચૈર કોટવાળને દાંડે તેવું તેણે કરવા માંડ્યું છે; કેમકે એ દીકરો મારોજ છે; છતાં કેવળ બદદાનતથી ‘ મારો છોકરો છે ’ એવો દાવો ધરાવે છે; પરંતુ છેવટ ન્યાયીનામદાર આગળ દુધના દુધમાં અને પાણીના પાણીમાં વિભાગ પડશે. ” આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરોધી ફરીયાદ સાંભળી શાહ ભારે સુઝવણમાં પડ્યો તેથી ખીરબલે ચરજ કરી કે-સુંઝવણમાં પડવાનું કશું કારણ નથી, માત્ર કરવતવડે એ છોકરાના બે ભાગ કરી બન્નેને આપી દેવા એટલે તકરાર પતી. એમ કહી વધ કરનારને યોલાવવા સીપાઇને હુકમ આપ્યો; એટલે જે છોકરાની સાચી મા હતી તે ગભરાઇને બોલી કે-ગરીબપરવર ! મારે એ છોકરાની જરૂર નથી, એતો હું મારો દાવો પાછો ખેંચી લઉં છું; કેમકે છોકરાને કાપી તકરાર પતાવવી તેથી તો એ બહુતર છે કે, ભલે એજ છોકરાને લઈ જાય. જે જીવતો હશે તો હું તેને દૂરથી નિહાળી આનંદ પામીશ; પરંતુ નાહક તેનું નિકંદન કરાવવું એ હું દુરસ્ત ધારતી નથી. ભલે એ છોકરાને આ બાઈ લઈ જાય. પ્રભાકર પંડિતના સરખું અતોબ્રહ્મ અને તતોબ્રહ્મ થવાથી પરિણામે પશ્ચાન્તાપનો પાર નહે નહિ. શાહ પુછ્યું કે-તે પ્રભાકર શી રીતે બન્ને તરફથી બ્રહ્મ થયા ? અને પરિણામે કેવા પ્રકારે પશ્ચાન્તાપ કરવો પડ્યો ?

સ્ત્રી બોલી કે ‘ પ્રભાકર નામનો એક પંડિત પરદેશથી વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતાના ઘરભણી પાછો ફર્યો, તે વખતે એક ગામમાં રાત્રિએ વિશ્રામ લેવા માટે લોકને પુછ્યું, કે આ ગામમાં કોઈ બ્રાહ્મણનું ઘર છે ? લોકોએ કહ્યું કે હા. એક બ્રાહ્મણનું ઘર છે, શું તમારે રાતવાસો કરવો છે ? બુઝો પેલું સ્હામું દેખાય તેજ ઘર. પછી પ્રભાકરે. ત્યાં જઈ ઉતારો લીધો અને તે ઘરવાળા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ સત્કાર કર્યો. તથા ખાનપાનની પણ સગવડ સાચવી શયનમાટે ગોઠવણ કરી આપી. પ્રભાકર પણ તે લોકની બરદાસથી ખુશી થયો અને નિદ્રાને સ્વાધીન થઈ આરામમાં રાત્રિ વ્યતીત કરી પ્રાતઃકાળે ન્હાઈઘોઈ સંધ્યા પૂજા કરી લોજન આરોગી આરામમાં બેઠો; તે વખતે પ્રભાકરને તે બ્રાહ્મણી પુછવા લાગી કે મહારાજ ! આ મારા બે છોકરા છે તેને જનોઈએ દેવી કે સુનત કરાવવી ? આ વાક્ય સાંભળી પ્રભાકર તો બિચારો વિચારમાં પડ્યો કે બ્રાહ્મણના છોકરાને સુનત કરવી કેવી ? ! એમ વિચારી પ્રભાકર બોલ્યો કે ‘ બાઈ ! બ્રાહ્મણના દીકરાને તો જનોઈનોજ અધિકાર છે. પણ તમે સુનત કહો છો તેનું કારણ શું ? ! બાઈ બોલી કે ‘ વીરા, હું પહેલાં તો બ્રાહ્મણી હતી

પણ આ છોકરાનો આપ સૈયદ તેની સાથે મારે નેક બધાવાથી તેમના ઘરમા આવીને બેઠી ત્યા પછી આ બે છોકરા થયા આ ગામમા કોઈ બ્રાહ્મણનું ઘર નહોતું તેથી ગામના લોકોએ મળીને વિચાર્યું કે કોઈ પડિત, પુરાણી કે વટે-મારણ બ્રાહ્મણ આવે છે ત્યારે તેને ઉતરવા ખાવાપીવાની અડચણ પડે છે માટે એક બ્રાહ્મણનું ઘર હોય તો વધારે સારૂ માટે આપણા મૈયદના ઘરમા બ્રાહ્મણી છે, તેથી તે સૈયદને બ્રાહ્મણ બનાવવો એટલે થયું 'એમ વિચારી અમોને બ્રાહ્મણ બનાવ્યા, તેથી હવે આ છોકરાઓને જનોઈ આપવી કે સુનત આપવી તે-વિષે મને વારવાર વિચાર થવા લાગ્યા, પણ કોઈ સમજી બ્રાહ્મણ મળે તો પૂછું, એવા ઇરાદામા હટી, તેટલામા તમે આવ્યા તેથી બહુ રાજી થઈ અને મારા મનનો ખુલાસો પણ કર્યો માટે હવે આપ જે સલાહ આપો તે કરીએ, પ્રભાકરે આ ઇતિહાસ સાંભળ્યો બિચારો ચિત્રામણના પૂતળાની પેઠે સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને મહા પશ્ચાત્તાપ કરતો વિચારવા લાગ્યો કે 'અરે પ્રભુ ! મારૂ બ્રહ્મત્વ સમૂગ્ય નાશ પામ્યું યવનનું અજ્ઞ પાણી આરોગ્યુ જેથી વિધા, કર્મ, ધર્મ અને દેહ બ્રષ્ટ થયા, પણ હવે ઉપાય શો ?' બ્રાહ્મણી બોલી કે- 'મહારાજ ! કેમ મારી વાત સાંભળી નિસ્તોજ બની ગયા ? મારા પૂછેલા પ્રશ્ન માટે શું આપનો અભિપ્રાય છે ? તે તો મને જણાવો ' મહારાજ બોલ્યો કે- 'બાઈ શું મારૂ કષ્ટાળ અભિપ્રાય આપુ ? તારે તો જનોઈ કે સુનત જે થવાનું હશે તે થશે, પણ મારી ઘેર કે ચિતા ? તેજ મોટી સુ અવજમા પડ્યો છું હું ન બ્રાહ્મણ રહ્યો કે ન સુમલમાન ધોખીનો કુતરો ઘરનો કે ઘાટનો એકેમા ન રહ્યો. આ પ્રમાણે અપાગ પશ્ચાત્તાપ કરતો પોતાના દેહની શુદ્ધિ કરવા ગગાજના શરણુમા ગયો અને શુદ્ધ થઈ તપશ્ચર્યામા પોતાનું જીવન ગાળ્યું કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, એ મૈયદના છોકરા તો સુસલમાનપણામા મોજથી રહ્યા, પરંતુ બિચારો પ્રભાકર વિનાકાળે જગતથી વિરત થયો તેજ પ્રમાણે અમો બન્ને જણાઓ પોતપોતાના તાનમા રહીએ, પણ બિચારા છોકરાનો નાહક જીવ બધ માટે એમા કથો પણ હું કાયદો સમજતી નથી, તેથી ખુશીની સાથે મારા છોકરાને એ સ્ત્રી લઈ બધ,

આ પ્રમાણે વિચારચુક્ત કરુણાના વાત્સલ્ય પ્રેમશક્તિના વચનો સાંભળી ગિરબલ બોલ્યો કે- 'બાઈશાહે આલીજહા ! આ બાઈનોજ તે છોડશે છે એમા જરા શકા નથી, કારણ કે, જે અતરનું સજી હોય છે તેનાજ અતરમા પ્રેમનો અશ ઉત્પન્ન થાય છે અને એજ હેતુ માટે છોકરાનું મૃત્યુ થવા વિષેનો પ્રકાર તેને ગમ્યો નહિ, તથા પોતાનો દાવો રદ કરવા તૈયાર થઈ માટે માના પેટમાજ આતરડાની મગાઈ હોય કે એ કહેવત બિદ્ધ થાય છે અર્થે આ

બીજી સ્ત્રી છે તે કેવળ ગળેપડુ છે. તેમ તેનો એ છોકરો નથી, તેથી તેને કાપી બે ભાગ ઠરી વહેંચી લેવા હુકમ થયો છતાં તે કશું બોલી નહિ, માંદ એ તરકટખોર છે, તેથી તેને ચોગ્ય નરીયત આપવી ઘટે છે; આ પ્રમાણે બી-રખલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે છોકરો સમન્વબાઈના સ્વાધીન કર્યો અને ગળે-પડુ રાંડને વિનાભાડાની ડોટકીમાં મોકલાવી દીધી.

વાણિયા મગનું નામ પાડે નહિ. તે પણ બુદ્ધિ.

*એક વખત બાદશાહ કચેરી ભરીને બેઠા હતો, તે વખતે તેને વિચાર થયો કે સર્વથી દુરઅદેશી જાત કઈ હશે ? તેથી તેણે લહુવાને પૂછ્યું. “અણે લહુવા સખસે દુરઅદેશી જાત કોનસી ?”

લહુવો—સાહેબ, વાણિયાની.

બાદશાહ—છટ્ ! એતો ગંડુજાત હૈ, ઉચ્કી શિકલતો દેખો કેમ્પી ગુમાર-મુઆફક લગતી હૈ !

લહુવો—ગરિબપરવર, આપ ન માનો તો મરજી. પરંતુ હુંતો ધાઈછું કે વાણિયા જેવી બીજી કાંઈપણ જાત દુરઅદેશી નથી.

બાદશાહ—તખતો હુમારી ખાતરી કરદે કે બનિઆકી જાત દુરઅદેશી હૈ. લહુવાએ કોઠારમાંથી તરત એક મણ મગ મગાવી ઢગલો કર્યો, ને બન્દર-માંથી બે આર વાણિયાએને બોલાવી, તેમને મગનો ઢગલો બતાવી પૂછ્યું કે “આ શી ચીજ છે ?” વાણિયાતો બહુ વિચારમાં પડ્યા કે આ મગ છે તે લહુવો તથા બાદશાહ બંને જાણે છે, તેમ છતાં આપણને પૂછે છે, તો એમાં કાંઈપણ ભેદ હશેજ, તેથી તેઓ એક બીજાની સલાહ પૂછવા લાગ્યા કે જવાબ શો દેવો ?

પહેલો—આપણને વાંકમાં લાવવાનો બાદશાહનો ઇરાદો હશે, તેથી પૂ-છતા હશે.

બીજો—“નવરો બેઠો નખોદ ઘાલે” તેમ બાદશાહને કાંઈ કામ નથી લાગતું, આટો ખાવો પડે છે તો આપણે, ખોટી પણ આપણે થઈશું, ઉભા રહીને પણ આપણા દુખશે અને ભૂખે તરશે પણ આપણે મરીશું. એને કાંઈ ઉચાટ છે ? મોઢેથી બોલવાનું પણ આજસ તેથી લહુવા પાસે પ્રશ્ન પૂછાવે છે ? પણ કાંઈક મર્મવિના આમ હોય નહિ.

ત્રીજો—ભાઈ ગમેતેમ હોય, પણ ઉત્તર આપ્યા વગર કાંઈ છૂટકો છે ?

કદાપિ આપણી પરીક્ષા કરવા પૂછતા હોય માટે જવાબ તો દેવોજ લેખએ ?

ગોથો વાણિયો—તમે બધા નાના છોકરા જેવી વાતો કરો છો, આમા જરૂર કંઈ દગો છે, માટે મગનું નામજ પાડવુ નહિ એજ ખરો રસ્તો છે

આ પ્રમાણે માહોમાહે સતલસ કરતા હતા, તેવામા ફરીથી લહુવાએ હાકોટો મારી પૂછ્યું, “ભાઈઓ! શુ વિચાર કરો છો? આ શી યીજ છે? તે જલદીથી કહીદો.”

એક વાણિયો—આતો કંઈ અનાજ જણાય છે

બીજો ,, —હા, કઠોળ જેવુ કંઈ લાગે છે ખર

ત્રીજો ,, —કઠોળતો ખરૂ, પણ પેલા કેવારે અરે! તેનું શુ નામ (યાદ આવતુ નથી એવો ટાળ કરી) નાના દાણા જેવુ લાગે છે તે?

ગોથો વાણિયો—આતો મરી જેવા ઝીણા ઝીણા દાણા છે અહંના હોય તો ના નહિ

બાદશાહ—(શુએ થઇને) મળ બનીએ અથે હોગયે કે યા? એ મુગ કે સો દેખતે નહિ

બધા વાણિયા બોલી ઉઠયા, હા, આ આ! સાહેબ એજ, આપે નામ દીધુ એજ

લહુવો—શુ નામ ?

વાણિયા—બાદશાહે કહ્યુ એએએજ એનું નામ

લહુવો—તમે ફરીથી બોલો એનું શુ નામ ?

વાણિયા—(બુલી ગએલુ યાદ ઠરતા હોય એમ) પેલુ કેવુંરે, બાદ શાહે કહ્યુ, એજ, એજ, એતો બાદશાહ સાહેબ બોલશે ત્યાં યાદ આવશે આમ રગઝગ થઈ પણ ફરીથીએ મગનું નામ દીધુ નહિ તેથી બાદશાહને ખાત્રી થઈ કે વાણિયાની બત ણડી ખખઠાર છે પછી એ વખત તો મૈને રબ આપી

(૨)

બાદશાહ ઉપલી વાતથી સમજ્યો કે વાણિયાની બત પરોએલીતો ખરી પણ કોઈ પ્રકારે એમને કદામા લાવી શિક્ષા કરવી એમ નિશ્ચય કર્યો. તેના ડાહ્યા પ્રધાન લહુવાએ સુક્રિત બતાવી કે “સાહેબ, આપ વિગરમા સૂવગ મા રીને લાવો, તેને દગવાબની વચોવચ ટાંગી વાણિયાએને બોલાવીને પૂછવુ કે, ‘આ શુ જનાવગ છે?’ વાણિયા કહેશે કે ‘સાહેબ સૂવગ છે,’ એટલે આપ સાહેબને અપશબ્દ કહ્યાનું તમે મૂકી શિક્ષા, કાશે” બાદશાહને

આ વાત ગમી. બીજે દિવસે શિકારમાં સૂવર મારી લાવી દરવાજા વચ્ચે ટાંગી, વાણિઆઓને યોલાવવા મોકલ્યા. સિયાઈઓ તેડવા આવેલા જોઈ વાણિઆઓએ વિચાર કર્યો કે, બાદશાહ આપણને યોલાવે છે, તો આપણે કાંઈ વાંકમાં આવ્યા હઈશું. અથવા તો વાંકમાં લાવવા હશે. અગાઉ પણ મગ જેને સઘળાઓ યોળાએ, એવી ચીજનું નામ આપણી પાસે કહેવરાવવાનો ચત્ત કર્યો હતો માટે જીવાનીઆઓનું કામ નહિ. ચાર ઘરડા વાણિઆઓ જવા તૈયાર થયા. ને હેલી આગળ પહોંચ્યા કે તરતજ તેમને સવાલ કર્યો કે, “અંજો ખનિયા ચહ કેનસા જનવર હૈ ?” આવા સવાલથી વાણિઆઓ તાજી થઈ ગયા, ને કાંઈપણ ખટપટવાળો નવો ખુટ્ટો છે, એમ અગમ ખુદ્દિવડે ધ્યાનમાં સહેલાઈથી આવી ગયું. તેથી તેઓએ એનું ખરું નામ સૂવર કહેવું નહિ, એમ સંતલસ કર્યો. બાદશાહતો સૂવરના શિકારસાથે વાણિઆઓનો શિકાર નજીક આવેલો જોઈ ખુશાલીને ચહેરે મંદ મંદ હસતો હતો. આથી વાણિઆઓના મન પર એ મર્મની અસર વધારે થઈ. આખરે તાકીદથી જવાળ માગવાથી વાણિઆઓ એક પછી એક કહેવા લાગ્યા:—

પહેલો વાણિઆ—(મોં ઉંચું કરી આંખઉપર ચાર આંગળા ધરી, ધારીને જોતો હોય એવો ડાળ કરી) સાહેબ, કદાપિ હાથી સૂકાઈ સૂકાઈને આવે થઈ ગયેલ હોય તો ના નહિ.

બીજો વાણિઆ—[આસપાસ ફરીને] સાહેબ, હું ધારું છું કે બિલાડી ખુબ જાડી થઈ ગઈ હોય તેના જેવું આ જનાવર છે !

ત્રીજો વાણિઆ—સાહેબ, આતો અમારી ગોળની વખારમાં વણિઅર આવે છે તેવું છે !

ચોથો વાણિઆ—અરે સાહેબ, આતો રીંછનું ખચ્ચું છે !

બાદશાહ આવા જૂદા જૂદા ઉત્તર સાંભળવાથી ગુસ્સામાં આવી જઈ કહે છે, “તુમ સખ દેખતે હો કે નહિ ? એતો સૂવર હૈ.”

સઘળા વાણિઆઓ—હા આ આ, એજ, સાહેબ.

બાદશાહ—[ફરીથી] કયા નામ ઉસકા ?

વાણિઆઓ—આપ સાહેબે કહ્યું એજ.

આ ઉપરથી બાદશાહને લહુવાના કહેવાની વિશેષ ખાત્રી થઈ.

ઉપરની ખંને વાતો ઉત્તમ પ્રકારની દીર્ઘદષ્ટિનો ચિતાર ખરાબર આપે છે. હરેક જાતના કામકાજમાં તેવી શક્તિ ગુચવાડામાંથી નિખાલસ કરી સાંખાશી અપાવે છે.

બુદ્ધિથી ચોરને વિછી કરડાવના વાણિયા

એક વખત નાદોષ ગામમાં વાણિયાવાડમાં રોજ રાતના ચોરો ફરતા અને ચોરી કરવાનો લાગ જોવા જતા હતા શેરીના તમામ માણસોના જણવામાં આ વાત આવી હતી તેવી તેઓ સવળાઓ સાવધપણે ગેદવા લાગ્યા કોઈએ આખી રાત જાગતાજ રહેવાનો ઠગવ કર્યો, તો કોઈએ આખી રાત દીનો ખગતો ગળવાનું વાજબી ધાર્યું કોઈ ચોકીદાર માણસ આવડવા લાગ્યા તો કોઈ કવાલ બે ઠલાલ જોખારા હાડોટા ડ્યો કંઈ પરતુ એક હોશીઆર અને વિચક્ષણ વાણિયાએ કાંઈ ભૂલો જુદાઈ કરી તેણે એક વાઘરીપાસે વિંચી પકડાવી મગાવ્યો તે એક દાખડામાં મૂકી તે વાતથી પોતાની આંધડીને વાટેકગાર કરી દાખડો ઘરમાં મૂકવા આપ્યો જોગજોગ તેજ ગત્રે તેના ઘરમાં ચોરોએ ખાનગ પાડ્યું અને એક ચોર માટે પેઠા ચોર પેઠાની વાણિયાને ખબર પડી એટલે ધીમેથી ચોરને મળવાવવામાટે પોતાની સ્ત્રીને કહે છે કે —

વાણિયા—સાલજે છે કે ? અરે ! માલજે છે કે ?

વાણિયાણુ—હા, હા, શું કહો છો ?

વાણિયા—આજ મેં તને પેલો દાખડો આપ્યો તે કયા મૂક્યો છે ?

વાણિયાણુ—તે તો સ્ત્રીની ભાંતના જોખલામાં મૂક્યો છે

વાણિયા—અરે રાડ ! એમ જોખલામાં તે મૂકાતો હશે ! એ દાખડામાં તો લાજો ઉપજાના હીંગ માણે ને રત્ન છે

વાણિયાણુ—જાણ હવે રાત્રીએ તો નિગતથી ઉંધો ને ઉંધવા દો એ તો જ્યાં મૂક્યો હશે ત્યાંનો ત્યાં હશે ! મવાગમાં કહીને પટાગમાં મૂકી દર્દશું, તમે દિવસે નચિત નહિ તો નહિ, પણ ગત્રે પણ તેવાજ !

વાણિયા—નચિત તે ગાના હોય ? સ્ત્રીને લાવવું હોય તે ખબર પડે “ તારે તો ખાઈ પીધે દીવાળી ને ઉગરે ઉચાટ ”

ઘંઘલીના ઠહેવા ઉપગ્રથી દાખડામાં લાજો રૂપિયાના જવાહિર બહુની ચોર ઘણું હુગ્યાયો, અને તે ચોરી જગાનું ધારી, વાણિયા અને તેની સ્ત્રી બંને જણ પાછા જાયા તેની રાડ જોતા જોડા ચોરીવારે જોલના આનતા જાધ થયા, એટલે ચોરે જોખલામાંને દાખડો જોખવા માડ્યો ચોરી વારમાં તે હાથ લાગ્યો કે ચોર વાઈને ગડે દાખ નાખ્યો એટલે તરત વિંચીએ જાય

માર્થો. ચોરને ઘણું વસતું લાગ્યું પણ પકડાઈ જવાની ધારતીએ રાડ નહિ પાડતાં હાથપર પુક મારવા મંડયો. આ સાંભળી વાણિએ ખોલી ઉઠ્યા, “ચોર ભાઈ, જરા થુંક ચોપડો થુંક, અને હાથ જરા ઊંટો નાંખો અટલે ખીજાં સારાં રત્ન જડશે.” આ સાંભળી તે વાણિઆનો પ્રપંચ બાણી ગયો. અને કાંઈપણ ચોર્યાં સિવાય શરમીટો થઈ લાગ્યો નાશી ગયો.

બેનામાં પોતાનું હિત કે અહિત સમજવાની યુક્તિ નથી તે આ જગતમાં પશુતુલ્ય જીવન ગાળે છે, માટે સારાસાર સમજવાની શક્તિ આવે તેવાં પુસ્તકો વાંચવાં તથા તેની યોગ્ય સંગતમાં રહેવું તે બહામણુ આપી હવે પુસ્તકીન મૂર્ખ લોકોની રિથિતિ કેવી અયોગ્ય છે તે બતાવવાને મૂર્ખ-અધિકારને સ્થાન આપવા આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

મૂર્ખ-અધિકાર.

નીચામાં મૂર્ખતાથી અધમ એકપણુ પદાર્થ નથી. મૂર્ખતાથી લેઈએ તેવો ધનવાન પણ તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે. મૂર્ખતા એક જાતની નથી તેના ઘણા અવાંતરલેહો છે. એક તો જે તદ્દન કાંઈ બાણ્યો-ગણ્યો ન હોય તે પોતાને આવડે તેમ હોય છતાં કહે છે કે બાણનાર પણ મરે છે ને આપણે પણ મરવું છે, નાહક મગજને શામાટે તરહી આપીએ ! આવા વિચાર કરે તે, ખોટું જોલવાથી કાંઈ જલ કાપી લેતું નથી. તેમ તાળવામાંથી ખરીપણુ પડતી નથી; માટે ઈચ્છા પ્રમાણે જાણ્યુંઅજાણ્યું બેધડક બંધનાર, પોતાના ગુરૂની વિદ્યાથી અભિમાન રાખનાર, આપકમાઈ ઉપર મોજમજ ઉડાવનાર, સારાસારા પદાર્થો અને ખીજાની સ્ત્રીઓ તરફ અવળું વલણુ રાખનાર, કોઈની ખોટી ખોટી વાતોમાં ખુશી રહેનાર, ખૂબ મોં ફાડીને દાંત દેખાડી ખડખડાટ હસનાર, વગર કારણે વાતની વાતમાં હસનાર અને ખીજાઓને પણ આરોપી બનાવવામાં ખોટા ખોટા કુતર્કો ણાંધનાર; આવી રીતે મૂર્ખોના ઘણા લેહો છે કે જેઓ પોતાનો અમૂલ્ય મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવે છે. તેમ ન થવા અને તેવી મૂર્ખતામાંથી છુટવા માટે આ રથજે દયાન્તસહિત લખવાની જરૂર પડી છે, તો દરેક મનુષ્યે તે વાંચી તેવી મૂર્ખતામાંથી નિર્મુક્ત રહી શુભ માર્ગ કે જેમાં લોકમાં યશ વધે અને પરલોકમાં કલ્યાણુ થાય તેવે માર્ગે ચાલવું. એવા અભિપ્રાયથી આ અધિકારને સ્થાન આપ્યું છે.

મૂર્ખનું હૃદય શૂન્ય હોય છે.

અનુવ્રુષ્. (૧-ચી-૫)

અપુત્રસ્ય ગૃહ શૂન્ય, દિશઃ સૂન્યા અવાન્યવા. ।

મૂર્લસ્ય હૃદય શૂન્ય. સર્વશૂન્યા દરિદ્રતા ॥ ૧ ॥

{(જ. ની. શ.)}

પુત્રહીનનું (વાઝીયાનું) ઘર શૂન્ય છે, બંધુઓવિનાની દિશાઓ શૂન્ય છે, મૂર્ખનું હૃદય શૂન્ય હોય છે અને દરિદ્રતા સર્વ રીતે શૂન્ય હોય છે અર્થાત્ બ્યારે પુત્ર ન હોય ત્યારે ઘરમા કોઈ ન રહેવાથી શૂન્ય (ખાલી) ધાય અને દિશાઓમા (પરદેશમા) મામા, માસી, કુધ-વગેરે સખધી ન હોય તેથી જુબુ ન પડે માટે તે પણ શૂન્ય અને મૂર્ખને કોઈ જોઈએ તેટલા હિતવાક્યો કહે પણ તેના હૃદયમા ન રહે તેથી તે પણ શૂન્ય તેમજ દરિદ્રતાવાળાને કાઈપણ ન મુઝે તેથી તેને સમગ્ર જગત્ શૂન્ય લાગે છે ૧

નિરૂધમી મૂર્ખનો વિચાર.

પઠિતેનાપિ મર્તવ્ય ગઠેનાપિ તયૈવ ચ ।

વખયોર્મરણ દૃષ્ટા, કળ્થગ્રોપ કરોતિ કઃ ॥ ૨ ॥

{(જ્ઞા. પં. ક.)}

બણનારો પણ મરેછે અને મૂર્ખ પણ તેમજ મરેછે, માટે જ્યેનું મરણ જોઈને કદશોષ કોણ કરે (જણ કોણ તાણે)? જે વિદ્વાન ન મરતા હોય તો તો બણવું ઠીક છે, આતો તેઓ પણ મહેનત કરીને મરી જાય છે આવા કુવિચારથી તે પોતાના જીવિતને નિષ્ફળ કરે છે ૨

બીજાની મોટાઈથી મોટાઈ માનવી એ મૂર્ખતા છે.

શુરુણા વિચયા વિદ્વાન્, પિતૃવિત્તેન વિચવાન ।

શુરઃ પરમહાયેન. નન્દિપ્યતિ ક્રિયશિર્મ્ ॥ ૩ ॥

{(સુ. સુ.)}

શુરની વિદ્યાથી પોતાને વિદ્વાન માનનાર અથવા જુદું હોય ત્યારે શુર-પાસે જાય ત્યાંજે જાણી શકનાર, આપના પૈસાથી પૈસાવાળો (પોતે કમાવાની શક્તિવગરનો) અને બીજાની મદદથી શુરવીર હોય તે પુરુષ કેટલો સમય આનંદ કરી શકે? અર્થાત્ શુર ન હોય ત્યારે તેનું પોગળ પ્રહુ ધાય છે આપ ન હોય ત્યારે બીજા જાણજોવગેરે સાથે વેચણ થતાં તેમથી માઠ જમરે મરું મરે છે અને પોતાનામા કમાવાની શક્તિ નથી હોતી નેથી પાછ-જાણી તે કુખીજ યાય છે તથા પોતાનામા આમર્ષ (બલ) ને વેચ અને બીજાના

હે તુચ્છ મતિવાળા ! મૂર્ખતા મેળવવી સુલભ છે, માટે તે મૂર્ખતા મેળવ. મૂર્ખના આઠ ગુણો છે. જેમકે નિશ્ચિત રહેવું, ખટુ જમવું, અતિ ણકવું, રાત દહાડો સુઈ રહેવું (આઠ કલાક કરતાં વધારે ઉઘવું), સારાનરસા કાર્યમાં આંધળા અને બહેરાતરીકે વર્તવું, માન અપમાનમાં સમાનતા, ઘણે ભાગે રોગવર્જિત અને મજબુત શરીરવાળો મૂર્ખ સુખે છવે છે. ૧૦

મૂર્ખનું ઔપધ શું ?

શક્યો વારયિતું જલેન હુતશુક્લત્રેણ મૂર્યાતપાં,
નાગેન્દ્રો નિશિતાકુશેન સમદો ઢ્ણેન ગોગર્દભૌ ।

વ્યાધિર્મેપજસદ્ગ્રહૈશ્ચ ત્રિવિધૈર્મન્ત્રપ્રયોગૈર્વિપં,
સર્વસ્યૌપધમસ્તિ શાસ્ત્રવિહિતં મૂર્ખસ્ય નાસ્ત્યૌપધમ્ ॥૧૧॥

(જ. ની. શ.)

અગ્નિ પાણીવડે શાંત કરાય છે, સૂર્યનો તડકો છત્રીવડે વારી શકાય છે બહેંકી ગયેકો હાથો તીક્ષ્ણ અંકુશવડે વશ કરાય છે, ગાય કે ગધેડું લાકડીવતી વાળી શકાય છે, વિવિધ પ્રકારનાં ઔપધોથી વ્યાધિ મટાડી શકાય છે અને મંત્રોના બળથી ઝેર ઉતારી શકાય છે એટલે સર્વનાં ઔપધો શાસ્ત્રોએ બતાવ્યાં છે પણ મૂર્ખનું ઔપધજ નથી. ૧૧

ઉપરાઉપરી મૂર્ખાઇનું દષ્ટાંત.

સ્રગ્ધરા.

કશ્ચિન્મત્ત્વેષ્ટદેવીં કિલ નિજરમણીં પૂજયન્ પ્રાપ કાંચિન્.

મૂર્તિં લમ્બોદરીયાં તદધિક્કવલિનં મૂપકં તદ્દુજં ચ ।

શ્વાનં સંસેવમાનઃ પુનરપિ રમણીં સ્વાં ચ તત્તાઙ્ગયિત્રી-

માનર્ચાતીથ મૂર્ખઃ કલયતિ ન મર્તિં સ્વલ્પમાત્રોપદેશૈઃ ॥ ૧૨ ॥

(દ. પ.)

કેઈ એક મૂર્ખ વાણીઓ વિચારવા લાગ્યો કે મારે કોની પૂજા કરવી જોઈએ ? છેવટે વાણીઓ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મારી સ્ત્રી હુમેશાં મને અન્ન સંધીને લોજન કરાવે છે, માટે તે મહાદેવીની પૂજા કરવી જોઈએ; એમ વિચારીને સ્ત્રીની પૂજા કરવા લાગ્યો. એક દિવસે વાણીઆને ત્યાં કેઈ મહાત્મા આવ્યા તેમણે આ વાત જાણીને વાણીઆને કીધું કે અરે મૂર્ખ ! સ્ત્રીકી ક્યા પૂજા કરતે હો, કેઈ દેવદેવીકી પૂજા કરો, ત્યારે વાણીએ કીધું કે મહારાજ કોની પૂજા કરું ? આપ સમજાવો. એટલે મહાત્માએ એક પત્થરની નાની ગણેશની મૂર્તિ આપી. તે વાણીઓ હુમેશાં ગણપતિની મૂર્તિની પૂજા કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે ઉદર ગણેગની મૂર્તિને એક દરમા લઈ ગયો શોધતા શોધતા ઉદરના દરમાથી મૂર્તિ હાથ લાગી એટલે વાણીઓ સમજ્યો કે આ મૂર્તિકરતા ઉદર ખળવાન છે માટે તેની પૂજા કરવી યોગ્ય છે એમ વિચારી લાડુવિગરેનું નેવેલ ઉદરને આપી તેની પૂજા છેટેવી કરવા લાગ્યો તેવામા એક ખિલાડીએ આવીને ઉદરને મોક્ષ કરી નાખ્યો એટલે વાણીઓ સમજ્યો કે આ ઉદર ક્રૂતા તો ખિલાડી દેવી મોટી જણાય છે માટે ખીલાડીની પૂજા કરવી યોગ્ય છે એમ વિચારીને ખીલાડીની પૂજા શરૂ કરી ચોડા દિવસ ગયા પાદ એક કુતરે આગ્યો એટલે ખીલાડી જોઈ તે ગસ્તો માપી ગયા એટલે વાણીઓ સમજ્યો કે ખીલાડી કરતા આમરક્ષક (કૂતરો) મહાન દેવ જણાય છે તેથી નહીં લાત વિગેરે ખવરાવી તેની પૂજા કરવા લાગ્યો કોઈ દિવસે આમદેવ ભક્ષવા લાગ્યા એટલે વાણીઓની સ્ત્રીને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો એટલે તેણીએ લાડી લઈને આમ દેવને વધાવ્યો એટલે પાઉ પાઉ કરતા આમદેવ તો પલાયમાન થયા એટલે વાણીઓ સમજ્યો કે આપણે તો ન્યા ત્યા મદત લઈકયા કાળુ કે ખળવતી એવી આ ગૃહદેવા (સ્વર્ગીને) છોડીને ખીલાડીને તો ગામાટે પૂજા કરવી આમ વિચારીને ગૃહદેવીને સાધાંગ પ્રણામ કરીને નિત્ય પૂજા કરવા લાગ્યો

આ ઉપરથી એમ જણાઈ આવે છે કે અત્ય ઉપદેશથી ભૂર્ધન મમજી શકતો નથી ૧૦

ભૂર્ધનને કેમ ઓળખવો ?

હોણ

*જગમધે જુદા નથી, ગાદા જનના ગામ, શુણ્ઠીજા તે ગાડીયા, દિને દવપતગમ ૧૦
મૂર્ધન નચ્છે અર્ગમુખ, ખાનખાન શુલતાન, ગિશુ શુ કટે મુવર્ણને, લક્ષ ધ્યાનુ ભાન ૧૧
મોટાસાથે માન લે, શુણ્ઠીજુ નહિ વખણાય, હરિ માથે પૂજાય પલુ, મૂર્ધન શખ ગણાય ૧૨
ભણ્યો નથી હું ભવવિષે, લખી ન જાણું તેજ, માટે કામ મુસદિનું, મોયો મને નરેશ ૧૩
નાપુત શું જોશો તમે, મન રાજો મજ્જુત, સમજાવ્યું મમજો નહિ, તે પડે તાપુત ૧૪

વિવાહની વરશી

ચોપ,

વધામણી વીવાની કહી, મૂર્ધને મોકલીઓ તર્ણ,
અવળુ મવળુ જઈ ઉચ્છે, વીવાની વગરી તે કરે ૧૮
ઓળખિ ન શકે અક્ષર એક, દૂરો કર્યો મમતમા કેક,
વગી વેષાગ વડા આદરે, વીવાની વગરી તે કરે ૧૯
હરુક ન જાણે હોય હુલમ, કટે વગી વૈદકનુ કામ,

પછી પરાયા પ્રાણુ હરે, વીવાની વરશી તે કરે.	૨૦
બોલિ ન બાણુ વિગતે બોલ, તેનો તે શો કહિયે તોલ;	
સભા વિષે પછિ બે સંચરે, વીવાની વરશી તે કરે.	૨૧
નીતીનું તો ન મળે જ્ઞાન, પૃથ્વીપતિનો થાય પ્રધાન;	
સંધિવિગ્રહ શું સાંભરે, વીવાની વરશી તે કરે.	૨૨
ભય નિર્ભયનું ન મળે ભાન, એને દરિયે આગેવાન;	
તો લક્ષ્મર તે સઘળું મરે, વીવાની વરશી તે કરે.	૨૩
સને ભલો શોભીતો વેષ, લાયક શુણુ તો ન મળે દેશ;	
તેનાથી કંઈ શું સુધરે, વીવાની વરશી તે કરે.	૨૪

એ પણ એક ગમાર.

ઢાહા.

આખાની આશાથી, અરથો તને આહાર; પછી પૂરો પસ્તાયછે, એ પણ એક ગમાર. ૨૫
 ને વસ્તુ બતી રહે, એનો શોક અપાર; કરે સદા સંભારીને, એ પણ એક ગમાર. ૨૬
 નેની સોખતથી થયું, અતિ દુખ એકેવાર; વળી તેની સાથે વસે, એ પણ એક ગમાર. ૨૭
 સહસા કામ સમેટીને, વળતી કરે વિચાર; પાણીપીને ઘર પૂછે, એ પણ એક ગમાર. ૨૮
 વાદે નાહું વાવરે, આપે બની ઉદાર; કરજ કયાનો ડર નહિ, એ પણ એક ગમાર. ૨૯
 ભૂતગમાં બુંડાઈનો, ભરે ભલો ભંડાર; સાળાશી સપને ન લે, એ પણ એક ગમાર. ૩૦
 સાંડનરસું ગોધિને, બુએ ન સારઅસાર; ગોળ ગોળ સરખાં ગણુ, એ પણ એક ગમાર. ૩૧
 છત ઝાઝી ઘરમાં છતાં, નામ ધરે નાદાર; કૃપણપણું પોતે કરે. એ પણ એક ગમાર. ૩૨
 ઘરધણિયાણીથી લડી, બાળીદે ઘરબાર; વિમાસણુ વળતી કરે, એ પણ એક ગમાર. ૩૩
 કરી ન પાળે કોઈ દિન, વળતી વધે વિકાર; ભારે ખીડા લોગવે. એ પણ એક ગમાર. ૩૪
 વિખનું ભેવા પારખું, તે મુખમાંહી લગાર; મોહિ વગર મોતે મરે, એ પણ એક ગમાર. ૩૫
 સમને જે જન સર્વથી, હુંજ ઘણો હુંશિયાર; પછી ન પૂછે કોઈને, એ પણ એક ગમાર. ૩૬
 ચહે નજર જન આલતાં, ચાલે લારોલાર, ખીછે નહિ પરિણામને, એ પણ એક ગમાર. ૩૭
 વિરૂદ્ધ દીસે વિશ્વમાં, એમ સને શણુગાર; અપજશથી નવ ઓસરે, એ પણ એક ગમાર. ૩૮
 કરે ખુશામતખોર જન, વખાણુ વારંવાર; સાચું માને સર્વતે, એ પણ એક ગમાર. ૩૯
 ઉપજ ખરચના આંકનો, શોધે નહિ શુમાર; વણુલેખે ધન વાવરે, એ પણ એક ગમાર. ૪૦
 મોળપણુથી ભૂમિમાં, ઠગાય વારોવાર; કપટ કશું ન કળી શકે, એ પણ એક ગમાર. ૪૧
 નનની ખીડા ટાળવા, કરે નહિ પ્રતિકાર; ભરુંસો કરે ભવિષ્યનો, એ પણ એક ગમાર. ૪૨
 માલ તણુ મીઠાશનો, વિખની ભરે વખાર; સાલે સૌને સાલસમ, એ પણ એક ગમાર. ૪૩
 ઉદ્યમને અળગો ધરી, ભૈને રસે બુગાર; ઇચ્છે ધન એમાં થકી, એ પણ એક ગમાર. ૪૪
 । પેટભરે સદા, ચહે સ્વરગ સંચાર; ભલકો રાખે ભગતનો, એ પણ એક ગમાર. ૪૫

पक्षा पाण डीतल्लो, पणु राणे पतियार, भत्ता भाय भरो पत्री, ओ पणु ओक गभार
 नेता धधं नता रक्षा, जन नभगणठार, तोपणु तेना त्रास नहि, ओ पणु ओक गभार
 वेगे कलाक वडिगध, उग्या पत्री अज्यार, तोय न येते चित्तभा, ओ पणु ओक गभार
 पोते मोपे पुत्रने, अनधनने आगार, वेठे सकट वृद्ध धध, ओ पणु ओक गभार.
 वृद्धपणु पणु वणी, नानी मरणी नाग, वणती हेरे हेरणा, ओ पणु ओक गभार
 प्रभु कडुणारी पृथ्वीपर, धध सुभो सरदार, आशिप ले नहि अवरनी, ओ पणु ओक गभार

अलंकारनी अचरत.

हरि लखन पिना ओ गग

“मन शरभारो, नगली जन आगण हागण नव जोवे,
 ने जन पासे, हागण नव जोवे ते नगली तोवे ओ टक.

ओक भडेतो नगली जन साथे, मोकटया इण हागण धध हाथे,
 गथे नगली गासडी लध माथे मन गभारो ५२
 कडे नगली नया इण जणु वेथे, कटला छे ते त्या गणु कडेथे,
 कडे भडेतो हागण वडी हेगे मन० ५३
 अग्धे नते ते तो आण्ये, त्या विचार ते मनमा लाण्ये,
 हागण धध सुनने गीवगण्ये मन० ५४
 हागणने सुभ डे लल नथी, तो कडेगे कथन किया सुभथी,
 सताडु इण हु तो सुभथी मन ५५
 कडेवा लाण्ये हागण लधने, लाध ले तु जोवे त्या नधने,
 तो जोवे अर्द्धे सनसुभ धधने मन० ५६
 धध हागण नव जोवे वाणी, नगलीओ वात लुठी नाणी,
 तेथी दीधा भाडीथी इण वाणी मन० ५७
 नध इण डंगवो नृप पास धर्यो, हागण पणु नृप आगणध धर्यो,
 दीसभा सुरणो हाधये न धर्यो मन० ५८
 हागण वाची कण गापी लेता, ते लभ्यायकी ओध रडेता,
 पृथु नगलीने धमकी देता मन० ५९
 कडे नगली गेणु ओध कडे छे, नृप कडे आ हागण कडी देछे,
 कडे नगली वात लुठी ओ छे मन० ६०
 ले हागण हरे सुभ सावणता, ने दीधा प्रभाणु नथी गणता,
 तो दड कगे भारो वगता मन० ६१

રાજા કહે મુરખ જન પાસે, કાંઈ કહેતાં કાગળ શરમાળે;

સમજી સાથે ખોલવા ચહાશે.

મન ૦ ૬૨

સુષી જંગલી અચરજ ઉર ધરે, આ માણસ નહિ પણ દેવ ણરે;

જડવસ્તુ જો સંગ વાત કરે.

મન ૦ ૬૪

ચલ જાઉં કે ટપ જાઉં !!!

*કાઠિયાવાડના એક એજન્સી થાણુદારની કચેરીમાં જમાલભાઈ કરીને એક નવો સિપાઈ રાખવામાં આવેલ હતો. જમાલભાઈ ગિચારો અવસ્થાવાન, ચો-લીયો, ને સર્વ વાતે જીતના જમાનાના સિપાઈનો નમુનો હતો. એવા માણસને સરકારી નોકરીમાં રહેવું પડયાથી “જૂની આંખે નવા કોતકે” જેવું હતું. પ્રથમની તમામ નોકરી રજવાડામાં કરેલી, જેથી તે વખતની નોકરી નહિ પણ સાહેબીતરીકે ગણી મિઆંએ દિવસ ગુજારેલા; પણ આ સરકારી નોકરીમાં કાંઈ તેમ આવે નહિ.?

જમાલભાઈને નોકરીમાં રહ્યાને થોડી મુદત થઈ એટલામાં અણીયાળી ગામ જઈને તેમનો વારો આવ્યો. થાણુદાર તરફથી સુખીને યોગ્યવી લાવવા હુકમ થયો. જમાલભાઈ અણીયાળી જવાનું સાંભળી અમકયા। “અરે ખુદા! એસા ગામ તો મૈને કથી મેરી જીંદગાનીમેં નહિ સુનાઈ! ચે ગામ કિધર આયા। કેનસા રસ્તા! એ અપનકું તો માલૂમ નહિ. અરે! હુસરાતો કુછ નહિ, લેકીન ગામકા નામ કીસ તરેહસે યાદ રહ્યા જયગા? યાદ રહેતેચે તા તો બંદા વિ-લાતસેબી હુંઠલાવે એસા હું! મગર નામ બરા અટપટા હું!” એમ કહીકહવા માંડ્યું. તે જોઈ ભલા નાયકે એક સોટીને અણી કાઠી જમાલભાઈના હાથમાં આપી કહ્યું કે, “અણીઆળી નામ મોઢે યોલતા જઓ ને કદાચ ભુલી જઓ તો આ સોટીની અણીસામું જેજે, એટલે ગામનું નામ અણીયાળી યાદ આવશે.”

મિઆં સોટી લઈ અણીયાળી યોલતા રસ્તે પડયા. ચોમાસાનો વખત હતો, તેથી રસ્તામાં ગારો, કીચડ, અને ઘણાં ખાડા ઝાળોચીયાં પાણીભરેલાં આવતાં હતાં. એક પાણીનો વહેજો આવ્યો, ત્યાં આગળ પાણી અને કીચડ હતો. તે જોઈ મિઆં વિચારમાં પડયો કે જે પગરખાં ઉતારીને ચાલીશ તો પગે કીચડ ચોંટશે માટે આટલો નાનો વહેજો ફૂદી જવો એજ ઠીક છે. પણ કદાચ પડી જવાયું તો વાગશે ને હાથપગ કીચડવાળા પણ થશે, તો ચાલીને જવું ફૂદીને જવું? એ એકે વાત સૂઝે નહિ, પણ “ચલ જાઉં કે ટપ જા-”

” એમ વિચાર થયા કરે. આખર મિઆંએ પોતાના હાથની સોટીનો ટેકા

हर्ष ठेकी जवा निश्चय क्यो, ने तेम करी ठेकीने पेटी तरकू ते पडयो अरे, पणु मोटी पातणी अणीसहीत लागी कडका थर्ष, ते कडका ज्माललाधजे नाणी हीधा

हुवे तो ज्माललाधने "अल्ल लडि डे टप लडि" जे गोळ मेठे अ ढ्यो हतो, तेना ते याद रही गयो पोताने जवाना गामनु नाम पणु जेध धारी गेठो गामनु नाम सयवनार सोटीनी अणी हती ते लागी गर्ध हती जेटले भीयाने अर् नाम याद आववापणुं रह्यु नहि भीया रभ्तो हापतो जय ने टप मुज्जण गोळतो जय रस्तामा भजे ते भाषुसने "अल्ल लडि डे टप लडि" गाम डेटले दूर जेम पूछे, त्यारे लेो आश्चर्य पाभी कहेता डे "जेवु गाम तो ठोर्ष ज्योये छे नहि" जेम पाय छे जणुये हल्लु, जेटले भियानो हाथ उपर आव्यो ने जोळवा लाव्यो डे "मेने अवदर्थज जोळवी याथा डे असा गाम तो मेरी लुडगानीमे मुना नहि डे। आभरवी नसने असाज हुवा। सरदार णडी दिवानी डे? असे असे घरकुलमे पढते सण लडडेकु थानदार जनाता डे टपु गामज नामणी भावूम नहि डोता जे हरवारी होतीया डोवे तो अमा गामकु कणी जेजनेवावा नहि अल एव। पाछा ये थानदारही पास लडे अछी तरेहसे करी धूल जटकना"

जेम कही ज्माललाध पाछो वणीने थाषुदाग पास साने आव्यो. था षुदार पृथु "तमने जे गाम मोडत्या हुता त्या जर्ध आव्या?" त्यारे ज्माललाधजे हल्लु, "अरे? तुमने आलीपीवी मेठेकु 'अल्ल लडि डे टप लडि' गाम जेज असा गाम तो हुनियाकी जियमेली नहि डे।"

थाषुदार हल्लु, "तमने अणीयाणी गाम मोडत्या हुता ने 'अल्ल लडि डे टप लडि' तु नाम कयाथी लाव्या जोलावे नायकने?"

नायके आवी ज्मालने पृथु, "ज्माललाध! तमने अणीयाणी गाम जवा हल्लु हुतु, ने तेनी निशानीमाड सोटीने अणी हादी आपी हती, तेम छता तमे डेम त्या न गया? मोटी कया गर्ध! डेम देणाती नथी?"

ज्माललाध-हाआआआ! अण याद आया! सय्यजात! सोटीकु अणी नीकाल हीधथी जे जेड पानीके अरापर मे हूदा, तण टुकडा डो गर्ध लेकीन टसी-जभ्त मने "अल्ल लडि डे टप लडि" जेआ जियार कियाथा मे याद देगया आ सावणी मे हसवा लाव्या करीथी कानगभा नाम लणी आपी तेने मोडयो

१ मेरेता, धारजुन, श्रीरदार. द्यात राख ता ते होतीया. कनरमा कांणी निजनी द्यात गभी ६ तानी गीन ज्माललाध २५ छे ने टप थी कदेवाप

આ વાત તદ્દન ભોળા અને અકલ્પવગરના અગાઉના રજવાડી સિંચાઈના રેનમુના વિષેની છે.

જીવ તો ગયો પણ રંગ તો રહ્યો.

* એક ગેવાસી ડોળી પરજીલો હતો, પરંતુ તેની ઝોરત ગેર આવતી નહોતી. વારંવાર ગિચારો ડોળી તેડવા જાય, ત્યારે ઝોરતનો પદ્મ ટરી, તેનાં માખાપ એવું બહાનું બતાવતાં કે, તેના પગપર રેઢીનો રંગ મૂક્યો છે, તે રંગ રસ્તામાં રહે નહિ, માટે હમણા મોઢલીશું નહિ. તજવીજ પણ એમજ રાજેલી કે ઘણી તેડવા આવે કે તેજ વખત પગ ઉપર મેંદીનો રંગ નવેસરથી મૂકે, અને જ્યાંસુધી તે રહે, ત્યાંસુધી તે રંગને ઘણી તરેહથી સાચવી રાજે. પગ દૂએ નહિ, બહાર તળાવ કે નદીએ જાય નહિ. એવી રીતે પોતાના ઘણીને દેખાડવા ઢાંગ કરી મૂકે. જ્યારે ઘણી વીલં મોટે પાછો ગેર જાય એટલે પાછું કાંઈજ નહિ.

આવી રીતે દશ વીશ વખત તે ડોળીને નકામા આંટાફેરા થવાથી ઘણા ઘુસ્સે થયો, ને પોતાની ઝોરતને છાની રીતે ઉપાડી લઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ પ્રથમ કોઈ ચાર પાંચ ન્યાતિલાઓને બહાર કરવું એ વધારે સાફ છે, એમ સમજી તે થોડા ન્યાતિલાઓને બહાર કરી, ઝોરતને તેડવા બેઠે લઈ ગયો. તે લોકોને બેઈ ઝોરતે પગ ઉપર મેંદીનો રંગ લગાવી દીધો. ઝોરતને મોઢલવાનું કહેતાં તેનાં માખાપે રંગ જતો રહેવાનું બહાનું બતાવ્યું, તેથી સાથેના ન્યાતિલાઓએ ઘણા ઠપકા દીધો કે, “મોટાં છોટાં સાસરે સારાં.” રાબતે શું કમી હોય છે; પણ તેની દીકરીએ પરઘેર જાય છે. કેમકે દીકરી તો સાસરે કે મસાણુ શોભે! આમ ઘણી રીતે સમજાવતાં પણ હઠીલાં સાસરીઆં એકેનાં એ ધયાં નહિ. છેવટે નાતબાર મૂકવાનો ભય બતાવ્યો. અંથી એ બાઈને તેનાં ઘણીસાથે સાસરે મોઢલવા ઠરાવ્યું તો ખરું, પણ તેને પગે મેંદીનો રંગ છે, તે રંગને કાંઈપણ હરકત ન થાય એવી શરતે કબુલ કર્યું. આ શરત કરવાનો તેમનો હેતુ એ હતો, કે રંગને હરકત થયા સિવાય તે લઈ જઈ શકે તેમ નથી, તો “એ પાણીએ ટોઠા મગ ચડવાના નથી” પણ તેમાં તેઓ નિષ્ફળ થયા. ઘણીનો ધરિહો તો ગમેતેમ કરી “દુગાણું દુગાણું પાણુ વસ્તી રાખવા” નો હતો, તેથી તે કંટાળી ગયેલ ઘણીએ રંગ રહેવા દેવાની શરત કબુલ કરી, ઝોરતને પોતાની બેઠે લીધી. પગના

સોઈ બનાવી પીરશી. ધાણધાર મૂલકના જડભરથનેવા કણુખીએ તેવી રસોઈ સ્વભામાં પણુ જોએલ નહિ, તેથી અચ્છો તરાકો માર્યો, બે પેટ કડી જમ્યો ને છેવટ તૃપ્ત થઈ ઉઠ્યો. જમી રહ્યાબાદ ધરધણીએ પાનની ખીડી આગળ ધરી રહ્યું કે, “આ લ્યો.” પટેલે રહ્યું, “એ શું છે.” ધરધણીએ રહ્યું, “એ પાનની ખીડી છે.” પટેલે વિચાર્યું કે, વળી આ બધા તે ચ્યાંથી વળગી! પેટમાં જે જરાએ મારગ હોત, તો જેમ પાંચ વખત પીરસાવ્યું, તેમ એક વખત વધારે પીરસાવીને વધારે જમત નહિ? હવે તો જરાએ ભૂખ્યો નથી, ને આ શું કામ પાનની ખીડી આપતા હશે? એમ વિચારીને ધરધણીને રહ્યું કે, “હું નથી ભૂંછ્યો મારે મારે નથી ખાવી, તમે ખાઓ.” ધરધણીએ રહ્યું “અરે લ્યો, લ્યો, તમે પદોણા ન ખાઓ ને અમારાથી કેમ ખવાય?” પટેલે રહ્યું, “ના, પણુ હું ભૂંછ્યો નથી.” ધરધણીએ રહ્યું, “પટેલ, આગ્રહ શામાટે કરાવે છે, મારા સમ આ ખીડી લ્યો” પટેલે રહ્યું, “ના ભાના હમ, હું નથી ભૂંછ્યો” જે ભૂંછ્યો હોઈ તો ઝીનું લહણહતું પાંદડું ચમ રવા દઉં” (કેળનાં પાંદડાંમાં જમવાને પીરસેલ તે પત્રાળી પરતી મૂકેલ માટે) આથી ધરધણી સમજ્યો કે આ જડસાનેવા પટેલને પાનની ખીડી તે શું હશે, ને ક્યારે ખવાય, તેના વિવેકની ખગર નથી! “ગદ્દા કયા જાને જલકેરા-નકી ખાત-!” તેને જે તેનું અજ્ઞાનપણું બતાવી આગ્રહ કરીશ તો વળતે ખોટું લાગશે. માટે આ વળત વધારે કાંઈપણુ કહેવું નહિ એમ દુરરત ધારી વગર બાક્યો રહ્યો.

ગામડાના લોકો શહેરના લોકોની રીતભાત ને વિવેકથી કેટલા અણુવાકિક્ષ હોય છે, તે બતાવવાને ઉપરની વાત ઉપયોગી છે.

કર્યું ભગાના જેવું.

*જેડામાં ભગવાનદાસ કરીને એક વાણિઓ રહેતો હતો. તે ભગાના ઉપનામથી ઓળખાતો હતો. પોતે સારા કુળનો હોવાથી નાનપણમાં મહેમદાવાદ પરણ્યો હતો. તેનો ખાપ તેને નાનો મૂકીને મરી ગયો હતો. તેથી તેની રાંડેલી માને હરીકરીને તેના સામું જોઈ રાંડાપો ગાળવાનો હતો. તે તેને આંધળાની આંખ માફક ગણતી હતી. જરાવાર પણુ તેને વિલો મૂકતી નહિ. રમવા તો શું, પણુ ભણવાએ ધરણહાર જવા દેતી નહિ. આથી ભગો ૧૮-૨૦ વર્ષનો થયો ત્યાંસુધી કેવળ વ્યવહારની માહિતીવગર મૂર્ખ રહ્યો.

લગાને માસરે લગ્ન હોવાથી તે અવસરે તેને તથા તેની વહુને તેડાવ્યા વહુ ણિચારી માદી રહેવી હવી તેથી તેનાથી જવાય તેમ નહોતું લગાને ટોઈ દટાટા ણાચુણદાન દાટેવો નહિ, તેથી તેને એકવે મોકલવાની તેની માની હિમત ચાલતી નહોતી પણ મોકલ્યા વિના "ટકો નહોતો ટાશીના સાસુ સમગ્ર આવા શુભ અવસરે પોતાના જમાઈ લગાલાઈને ઘેર આવેલા ન જુએ તો ઘણું ખોટું લાગે એમ હતું આખરે લગાને મોકલવે એમ એની માએ નક્કી કરી જવાના દિવસે તેને પોતાની પાએ બોલાવી કહ્યું "ભાઈ, તારે માસરે લગ્ન છે માટે તારે આને મહેમદાવાજ જવું છે, તો ત્યાં થા' લગો ત્યાં થઈ પોતાની મા પાએ રજા લેવ નજો આજે શ્રીમદ્ગણ દીધી" "દીકરા, તું હજી ણાજક છે ટોઈ દિવસ પગામ એકવે જવો નથી, તેમા વગી ચાતો સામરે જવું છે માટે કાવકા થવું, એકું બોલવું, પૂરે તેનો ઉત્તર ધીમેથી આપવો, એક વાતની હા કહેવી તો એક વાતની ના કહેવી, એમ રાહ્યો રમશે થઈને -હેને લગાએ કહ્યું, "મા ! તારે શ્રીક નાખવી નહિ તાન દીમગમા દાઈપણ કહેવાપણુ આવવા નહિ દઉં પડી દાઈ ?" આમ કહી વિ દાય થયો તેની અધિરી મા લાગોળ મુધી વળાવા ગઈ, ત્યાપણુ કરીથી એની એ ગિણામણુ દીધી

આજ વખતે ભગો મહેમદાવાજ આવી પહોંચ્યો મામગને ઘન જુહાન કરી બેઠો જમાઈ પોતાને આગળે આવેલો બેઈ માયાણુ સામુએ ઉલટને આસી તેના શ્રીકલા લીધા રમીલી સાર્ણ.ઓએ પાણી લાવી મુક્યુ હોમીના સાળો પાનગોપારી તેચાન કરી આપવા બેઠો એમ લગાલાઈને આને ત-કવી આદર સરકાન થવા લાચો સામુએ સમાચાર પૂઠવા મારયા

મામુ--(પોતાની દીકરી ન આવી તેથી) એકલાજ આવ્યા છે ન ?

ભગો--હા

સામુ--અમારી દીકરી નથી આવી ?

ભગો-- ના

મામુ--તમા ? મા માન છે ?

ભગો--હા

મામુ--બધા જ હેમખેમ છે ?

જો માસરે મામ મામુન મા મામુ પોતાના મામ મામુ તે મામુ પુ મા પાનાના સમગ્ર સાથે દામી દામમ ભાગીરી દામુ પુ મા મા મામુ મામી દામી મામીમામા મામ આપવાની મીન છે

ભગો--ના.

સામુ--અમારી દીકરી હજી માંદી છે ?

ભગો--હા.

સામુ--હજી સારું થયું નથી ?

ભગો--ના.

સામુ--ઝોસડ વેસડ કરતા હતા ?

ભગો--હા.

સામુ--કેઈ ઔપધની ટીકરી લાગતી નથી ?

ભગો--(દણા જવાળ દેવાથી કાયર થઈ ગયો હોય તેમ મોઢું કહાણું કરીને) ના.

સામુ--(જમાઈએ મોં જગારયું તેથી વહેમ આવવાથી,) શું કંઈ ઇતું રાખવા જેવું છે ?

ભગો--હા.

સામુ--(કેરે જોલાવીને ધીમેથી) છોકરીતો જીવતી છેકની ?

ભગો--ના.

સામુ--અરર ! મરી ગઈ ?

ભગો-- હા!!!

આથી ઘરમાં રડારોળ થઈ રહી. એવામાં ભગાનો સાસરો જાડાર ગયો હતો ત્યાંથી આવ્યો. તેની જોડે જોડાનો રહેનાર ભગાનો પારોશી કામને પ્રસંગ હાવાથી આવ્યો હતો. તેઓ રડારોળ જોઈ ગભરાઈ ગયા, અને પૂછતાં માલમ પરચું કે જોડામાં પરણાવેલી તેની દીકરી ગુજરી ગઈ. પેલો પારોશી એ જાણને નજરથી જોઈ તુરતનો આવેલ હતો તેણે રહ્યું, “ હું તમારી દીકરીને નજરે જોઈ ઘોડાપર બેસી હમણાંજ ચાલ્યો આવું છું. અને આવા માઠા સમાચાર તમને કેણે કહ્યા ? ” એટલે સૌએ ભગાલાઈતું નામ દીધું, જે ત્યાં હાજર હતો. ત્યારપછી તે બંનેની રબુઆત થઈ તેમાં ભગાલાઈતું લોપાળું ઉઘાડું થયું કે, તેની ચોરત તો જીવે છે, પણ માંદી છે તેથી આવી શકી નથી. તેની માએ એક વાતની “હા”ને બીજી વાતની “ના” કહેવા શીખામણ દીધી હતી તે ઉપર સુરત રાખી જવાળ દીધો છે તેથી આમ થયું, એમ ખુદલું તેણે કહી દીધું. આથી સૌએ તેને ઢાર જેવો મૂર્ખ કહી ફિટકાર આપ્યો ! આ વાત ગામોગામ અને દેશોદેશ પ્રસરી ગઈ, અને તે દિવસથી કેઈ માણસ જો બહુ ખોટું કામ કરે તો “કર્યું ભગાના જેવું” એમ કહેવાયું.

અનુભવવગરનો અણુઘડ નવો મુનિમ દુકાનનું કામ શું કરી શકે ? બિ-
ચારા, શેઠાણીના ભાઈના ખાપગોત્રમાં કોઈએ તે કામ કરેલ હોય તો જાણે-
કના ? અનુભવવગરનું કાચું. એક વખત ગામને પાદર પરદેશી ધીનાં ૫૦૦
કુરલાં વેચવાને આવ્યાં હતાં, તે દેવા નવા મુનિમને મોકલવામાં આવ્યો, પ્રથ-
મ તે ધીનો ભાવ પૂછી આવ્યો, ફરીને મોકલતાં બીજી વખત કેવો તોલ તે
પૂછી જોયો. ત્રીજી વખત કેવા રૂપિઆનો ભાવ કહ્યો છે, એમ જૂદા જૂદા ત્રણ
ચાર આંટા ખાધા ત્યારે એક ધીનો ભાવ નક્કી થયો. તે પછી એ ધી લેવું કે
નહિ, એ સાફ ગામમાં ધીનો શો ભાવ ચાલે છે એ તપાસ કરવા મોકલ્યો. પોતાને
કાંઈ ભાન નહિ એટલે શેઠ કહે એટલું કરે, આથી શેઠ પણ કાયર થઈ ગયો.

એટલામાં જૂનો મુનિમ સવારમાં પાદર ગયો હશે, તેનાં જોવામાં ધીના
કુરલાં આવ્યાથી તુરત ત્યાંજ તમામ પાંચસે કુરલાનું સાટું કરી, પોતે શેઠના
નામથી લઈ લીધાં. તે વખત બીજા ગામના વેપારીઓ ધી દેવા હાજર હતા,
તેમને શેરાં શેરાં ધીનાં કુરલાં અંકેક રૂપઆના નક્કી કરવાયું વેચી લીધાં ને
રૂ. ૫૦૦ નક્કીના ગાંઠે ખાંધી શેઠની આગળ મૂકી બધી વાત કહી આપી.

શેઠ ઘણેજ પ્રસ્તુ થયો ને શેઠાણીને કહ્યું કે, “આ જો તારો ભાઈ ચાર
વખત ધી આગળ બઈ આવ્યો. જેટલું કહ્યું તેટલું કરીને આખર પાછો આવ્યો
અને આ જૂના મુનિમે વગર પૂછે પોતાની અમ્મલથી ધી ખરીદ કરી વેચી
પણ લીધું, જેના નક્કીના રૂ. ૨૦૦) લાવી આગળ દર્શા છે. હવે કહે, જેમાંથી
કોણ હોશિઆર ને સારો ? તારો ભાઈ ખતાવ્યુંજ કામ કરે તે શા કામનું ?
એક દામમાં અનેક કામ તેની અમ્મલના જોઈથી કરી લાવે તો તે મુનિમ-
પણને લાયક કહેવાય.”

શેઠાણી—ઓહો ! કોઈ કામમાં એમ પણ થાય, તેમાં તમે તેનું વાંકું
તે શું જોઈ છે ? કામ કરવાથી ધીરે ધીરે આવઠે ! કોઈ શીખીને અવ-
સરનું નથી !

શેઠાણીનાં વચન સાંભળી શેઠ વગર જોડ્યા રહ્યા. શેઠાણીએ છાની રીતે
પોતાના ભાઈને કહ્યું કે, “હવેથી હુશીઆરી રાખતો જા. આજે શેઠ વદતા
હતા, માટે એક કામમાં અનેક કામ સાથે કરવાની ટેવ રાખવી.

શેઠને એક છોડી ખાર વર્ષની થવા આવી હતી. તેના લાયક હુશિઆર સોળ
ધીનો વર જોવા સાફ શેઠાણીએ તેના ભાઈને મોકલવાનું પસંદ કીધું, અને
તેને તૈયાર કર્યો. જતી વખત તેને શીખામણ આપી કે “સારા કુળનો, ખાન-
હુશિઆર ને સોળ વરસનો વર શોધી લાવજે હો ! વર્ષ વધારે કે ઓ-

માથાસુધી જવાળા ઉઠી ને તેના ભાઈને કહ્યું કે, “અરે, પીટયા, ગજબના કરનાર! તું તારા બનેવીને મારવાનું ધારે છે ને મને રાંડાપો આજી છે! જા! તું તારું કાળું કર! તું તો એવો મૂર્ખ છું કે તું એક મૂર્ખામાંથી ચો ચો મૂર્ખા થાય!”

એમ કહી શેઠાણીએ તેને રળ આપી, એટલે શેઠ જૂના મુનિમને બોલાવી પાછો રાખ્યો. આ ઉપર એક સાળી છે કે:—

આણુંદ પૂછે પરમાણુંદ, માણુએ સાણુએ ફેર;
એક નાણું ખરચે ન મળે, એક ત્રાંબીયાના તેર.

માણુસ સૌં સરખાં હોતાં નથી. માણુસની કિમત તેના ગુણુ કર્મપરથી થાયછે. એ બતાવવાનો આ વાતનો હેતુ છે.

ઘી ખાતા, ગુડ ખાતા ને બરાબર ‘સલ્તા ક્યું’ નહિ.

*એક અણુધ નામનો આરબ એક રાંજની નોકરીમાં હતો. એક વખત ત્રીજેરી પરગામ મોકલવાની હતી, તે સાથે તેની નોકરીની કરમાસ થઈ. તેથી સળગતી જામગરીવાળી-રૂપાનું પતરું જડેલ બંદુક બાંધપર મૂકી, કમરમાં જામૈએમ, છરી, તલવાર અને માળર વગેરે લટકાવી તૈયાર થયો, ને ત્રીજેરીની ગાડી જોડે ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ગાડીનું ‘ઠાંઠું’ છોડે નહિ. ગાડી ઉભી રહે તો પોતે ઉભોજ છે, ને જ્યાં ચાલી કે તે પણ ચાલ્યોજ છે. નહિ ભૂળ કે તરસની દરકાર! નહિ ટાઢ કે તડકાંબી અને નહિ અંધારી કે અજવાળી રાતની દરકાર! આરબની નિમકહલાલ બત જે ગુણુથી પંકાઈ છે, તે સર્વ ગુણુ તેનાર્થે હતા. સુખ્ય એક નિમકહલાલીપર બરાબર સુરત હતી. રસ્તામાં ઘી ગોળની રાતબ આપવા રાજનો હુકમ હતો, તે સુખ્ય આ આરબને પણ ઘી ગોળ મળતાં હતાં. ચાલતાં ચાલતાં એક છાણુનો પોદળો લોંચપર પડેલ તે પ્રથમથી અણુધના જ્ઞેવામાં નહિ આવ્યાથી તે ઉપર અચાંક પગ પડ્યો, ને તે ઢળતી જમીન ઉપર હોવાથી પગ લપસ્યો. એટલે શરીર હાથમાં રહી શક્યું નહિ, ને અણુધ લોંચપર પડી ગયો. તે જોઈ જોડેના તમામ માણુસો ખડખડ હુસ્યા.

આથી તમોગુણી આરબે પૂરી રીતે પોતાની મસ્કરી થવાનું માન્યું, ને તેમ થવાનું કારણુ, તેનો પગ જે બરાબર રીતે આવ્યો નહિ ને લપસી ગયો,

તે માટે પગના એ મોટા વાક બહલ તેને શિક્ષા કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો તુરત કમ-પગ હાથ નાખી રૂંદની મ્યાનમાથી જમથો બહાર દાઢી, પોતાના પડી જના પગ પ્રત્યે જોયો કે, “ઓ પગડુ ધી ગુડ ખિલાયા, ઓ તેરેકુ નહિ ખિલાયા ? તુ ધી ધી ખાતા, ગુડ ખાતા ને બગબર સદતા કયુ નહિ ? જગ નિમકહુરામ !” એમ કહી જોતજોતામા જમથો તે પગ ઉપર લગાવી દીધો, ને જાણે પોતાના પગને શિક્ષા કરી મગ થતા હાથ એણે ડાળ ગતાબધુ એ જોઈ સર્વ ડોઈ તેની સમજણને માટે વિચ્ચય પામ્યા, પણ કરે શું ! જે બન્યુ તે નહિ બન્યુ ચવાતું નહિ, પગમાથી લોહી વેહેવા માડ્યુ ! જગવાર થઈ લ્યાતો ધા કર્યો ને તેથી તેના પગ જોયપર માઢી ગદાય તેમ રહ્યુ નહિ, એટલે ગાઢી ઉપર બેસારી મુકામપગ લાવ્યા ત્યા કેટલાક દિવસ દુ ખ પામી, પાટા પીઢી ને દવા દાડ કરવાવી આખર આરામ થયો

આ વાત જોઈ તનેહતું જ્ઞાન ધગવનારાઓનું જોણપણુ ગતાવ છે

મૂર્ખસામે લડાઈ ચલાવનાર મિત્રાં.

શુજરાતમા મુમલગાનનો એક નાનો દસજો હતા ત્યાથી નહુવ ત્રાપુ ગાઉ ઉપર એક રેલેઝ આવેલુ હતું ત્યા મરકારની મુખ્ય કચેરી હતી, તથા કરગાતીઓના હેવટ દેવટનો મર્વ નીટનો સબ ધ ઠોવાથી હુવ્વબન તેમને યે દેગમા આવણુ પડતુ હતુ જગાતી મિત્રા સાહેબો પગ બધાણી હતા બધાણીઓની આ જોણી છે કે, “ગિયાલેકા પગેઠ, ઉન્હાલેકા દુપેઠ, આર ચોમાગેકી ગત અદકા મગણુ દીજુઓ, મગગ ગમન મત દીજુઓ.” તે શુજળ તરફમા જવા આવવાને બદલે તે મનજને વધારે પગદ કરતા આવી મિત્રાલાઈ જવા મા શીંગવીને નીજગતા તે દુકા નડગડાવના કશુવ કશુક કરતા કટાક નવ દગને મુમા રેલેઝમા આવી પડોચતા કચેરીના ને ધીજા કામથા દારક મઈને આ પાચ વા તાતો મુમારે પાછા વળતા તે આ જના છેઠ માત વાનતે ધરબેગા થતા કસળાથી કચેરીનું ગરેઠ ઉગમણી દિગાએ હતુ, તેથી સ્વારમા જતી ને ગાજના આવતી જેઠ વળા તેમને સૂચ સામે આવતો હતો સૂચને તડકા જરાગ મ્હો ઉપર આવતો રોચ તે ગમેતેના માણનને પણ આપના લા-લ વિના રહે નહિ તે ગપીજના બધાણી મિત્રા માહજને લાગે તેમા શું આશ્ચર્ય ! નિત્યના આ તડગાનો પીડાથી મિત્રાલાઈ

તદન કંટાળી ગયા અને દુઃખ ટાળવાને માટે ઇલાજ યોજાવાના ઇલાજથી તમામ કરણાતીઓએ હેંગા થવા નિશ્ચય કર્યો. સાને દુઃખરૂપી કૃપા આડો આવતો હતો તેથી તે યાજ્ઞત શાસ્ત્રો આનાકાની નહિ કરતા હલટથી એક પછી એક ચારાપર આવી ઘેઠા એટલે વાત શરૂ થઈ.

એક મિત્રાં—હેંગા યારા, ચે સૂરજ અપને પીછે લગાઈ, હસ વખ શેહરકું જાતે હસ વખ સામને આતા હૈ, ઝીર પીછે આતે હસ વખતલી સામનેકા સામને !

બીજો—તોખાહ અહાહ ! સામને આતા ઇતનાહિ નહિ હૈ મગર આંખું મેં પેઠકે અધે કર ઠાલતા હૈ. ઇસ્કા કુચ્છ ઇલાજતા કરનાહી આહીચે.

ત્રીજો—ખડે લાઇ, તુમ સચ કહેતેહો, ઝીસા ઇલાજ કરના કે પ્રીરસે સામને આના ન પાવે !

એક વૃદ્ધ મિત્રાં—તુમ સળ લડકાંકી મુઆફક યાતચીત કરતેહો, ઇસસે કયા કાયદા હોગા ? ઇલાજ કરના હોવે તો અલો સળ કુલરમેં મેરી સંગ અપને અપને હથિઆર-ઢાલ, તલવાર, ખંડુક, ખરછી, ઝીર તીરકામઠે સળ લેકે ! કમખખત સૂરજકી કયા ઝોકાત કે અપની સામને રહ શકે ? અપને સળ અઢારે લાઇહું ઝીર સામને ચે એકીલા સુરજ ! ગોલી ઝીર તીરકે મારસેં સૂરજકા ટુકડે ટુકડા કર ઠાલંગે !

આ વૃદ્ધ મિત્રાંની વાત ટુકે અફલના અને હિંચાંચળા રનના મિત્રાંલાઇઓને ગમી ને સૌ એક મતે તે પ્રમાણે કરવા કબુલ થઈ ચેર ગયા. રાત્રિએ સૂતા પણ બાંધ આવી નહિ, અનેક પ્રકારના તુરંગ આવવા લાગ્યા. ક્યારે સવાર થાય અને હથિઆર બાંધી મેદાનમાં નીકળી મહાઈ જતાવીએ ! એકાદ સૂરજનો ટુકડો હાથમાં આવે તો તો આપણે ઢાલપર જડી દઇશું. વગેરે લિલ્લ લિલ્લ હવાઈ તુરંગમાં વહાણું વાયું.

સવાર થતાં આંદલાઈ, સુલતાનલાઈ, અહમદમિત્રાં, મહમદમિત્રાં, અક્કડખાં, કુક્કડખાં વગેરે અઢાર લાઇઓ હથિઆરબાંધ થઈ ગામ વચ્ચેથી નીકળ્યા. આ તમાસો ગામના એક સમજી પણ પ્રપંચી વાણિયાના દીઠામાં આવતાં, પૂછવા લાગ્યો કે, “મેહરબાનો, આ સર્વ હથિઆર બાંધી તૈયારી કરીને ક્યાં આદ્યા ?” એક મિત્રાંએ ઉત્તર આપ્યો કે, “સૂરજકી સામને લડાઈ કરનેકું ઝીર હસકું માર મારકે નીચે ગીરનેકું જાતે હૈ. ક્યા હમ કુચ્છ કમતી હય ?” વધારે પૂછગાઇ કરતાં ઉપરની તમામ હકીકત વાણિયાના બાણવામાં આવી તેથી મનમાં હસ્યો. આ મૂર્ખના સરદારો કેવળ અશક્ય કામ પાર પાડવા ઇચ્છે

छे ता तेभा कां छेओनु वणवानुं नथी ओ ओमनी भोठी भूर्जांतेना लावा
आपणे न लधंओ तो वाण्डिआना दीउग शाना !

आम विचारी समय ओणणीने अपा गहाउ तमाम भिआलाई ओकडा
थया हुता त्या ँई वाण्डिओे कहुं डे “तमे ओकदम सूअनी सामे लडाई क-
वाने तैयार थया छे, पण तेने आगथी गजर आपी छे ? अगउ तेने मत
वढवाने के ताणे थवाने छे ते तमे कांई नहयो छे ? गूग पुइयो आम अणुयोता
ढोई उपउ थदाई करता नथी, भाटे तमाने प्रथमथी विष्टि थदाववीओेओे ”

वाण्डिआनुं आ कहेवु सर्वने व्याअणी लाउथु ओक डाहामा गपनाउ
भिआओे कहुं डे, “तुम्हारी भात ता नअणी हुं लेकीन उम्की ओंउ हुमारी
पथातमे डोन पडेगा ? और उरनी पाम पेगाम ठोखु ले नथया

वाण्डिओे—अरे भिआ साहेण, नेणना गाडा काई नेणमा रह्या
आमगथा छे। पाय पेसा अग्य करवा होय तो गधुओे थय

भिआ—अर्थकी कुअथ गीनती नहि, ओतो थधंओे धतना कंओे, लेकी
न काम कनेवासा डोन छे ?

वाण्डिओे—काम करवावाणे हुं तैयाउ छु इपिआ पायन तमाने आ
पना पडे तो तमाने अने भूर्यने कलओे हुं पतावी र्धग

भिआ—पायओे इपिआ कुअथ गीनती नहि दे। पागमा कसु नदि
होता ! हुम कुअथ इअथभा नहि ल डे तेनेओे पीछा छे ? काम गण तेनु
तैयाउ है

वाण्डिओे—हीक लार, अत्याओे तो भो भौने थेउ नओे, गत्रे हुं भूर्य
थनी मात्रे विष्टि कनी तमने ओे गणतना सभाथार देवा आवीग

सवणा भिआ साहेणे। पोत पोताने थेउ गथा वाण्डिओे। पोतानी हुकाने
नधने विद्याउ करवा ओेउ डे अर हैव ! गाडाना गाम काई गृहा वमना
नथी। पाउ तेओे गीनत माणुओेनी नेणा गामभाअ वने डे ! गेरेउ अर्द्धथी
उगमणी रिआओे गे, तेथी नती आवती। अणत भूर्य सामे आवेअ आन !
ओेटकी महेदी गणत पण तेना गजगमा आवती नथी ! कुअती नियग तो
कांईथी कनी गडे ओेग नथी, पाउ भिआओे। पोताने वणत गहवे ओेटवे गे
हेरगा नवाने वणत गानेने ने पाउ वणवाना वणत सवाओेने नणे तो
पीडा भठी गंउ थरी, भाटे ओे गाडीआओेओेने नया आववाने टाडिम क-
वावयो अने इपीआ पायने पडावी देना सुकवु नहि

આવો ઠરાવ કરી રાત્રે વાણુ કરીને મિત્રાંગાર્ધ પાસે ગયો. ત્યાં તમામ તેની રાક બેઈ ઘેઠા હતા; હોકાનો ગડગડાટ થતો હતો; કોઈ અપ્રીયના જ્ઞેરથી માથું નમાવી ઝોકાં ખાતા હતા; તો કોઈ અગાદિના ઘાદશાલોની વાતો કરતા હતા, તે સાંભળી ધીબ્ધ હોંકારા આપી રાહ જતા હતા. ને વાણિયાને આવતો બેઈ તેમણે તેને આદરમાન આપી ઘેસાર્યો ને એક છુદ્દાએ પૂછ્યું. “ક્યું શેઠ, કેસી ખબર હું?”

વાણિયો—ખબરમાં શું પૂછવું! તમારા સામે આજ ગારખુંટ ધરતીમાં કોણ થઈ શકે એમ છે! બધાં સૂરજને વાત કરી કે “અમારા કસ્થાતી તમારી સાથે લડાઈ કરવા તૈયાર થયા છે.” તેવાંજ તેના તો યાત્રજ શિથિલ થઈ ગયાં! બહુ તેલસાં માંખી દૂબી હોય તેવો થઈ ગયો! તેણે ક્યું ને “મિત્રાં સાહેબો કહે તેમ કબૂલ છે. હું કાંઈ તેમનાથી બહુ નથી, પણ તેણે—

છુદો મિત્રાં—(વચ્ચે ઘોલી ઉઠ્યો) દેગો સૂરજ દેસા નરમ વેંસ ને-સા હો ગયા! હં અં અં! પીછે ક્યા? (વાણિયાને આગળ વાત ચલાવવા કહ્યું.)

વાણિયો—(કહેવું બરી રાખ્યું) પણ તેણે કહ્યું છે કે એક મારી વાત પણ દસ્થાતિઓએ મંજૂર રાખવી.

મિત્રાં—ઓ ખાત ક્યા હૈ. સૂરજ એસા ડર ગયા હું, તમ હમ કાયકું ઉસ્કી ખાત મંજૂર ન રજો! અલખત રજો.

વાણિયો—તેનું કહેવું એવું છે કે ‘તમારે સાંને શહેરમાં જવું અને સવારે પાછા આવવું, એટલે કોઈ વખત સામે આવીશ નહિ.’”

છુદો મિત્રાં—એ ખાતકી ફિકર નહિ. અપના ઠરાયા ડરગયા તો ઝો તો મંગતા હૈ ઝો હમારે કબૂલ હૈ. લેકીન ઉસ્કી પાસ પ્રીર બનકે દેહ્યાના કે અબ કળી સામને આયગાતો ટુકડે ટુકડા કર ડાલેંગે!!!

વાણિયો—એમાં શો શક? હું જઈને એને કહી આવીશ. માટે ઠરાવ-મુબળા રૂપિયા અને આપવા બેઈએ.

કસ્થાતીના ઘરમાં તો કાંઈ રૂપિયા હતા નહિ તેથી તુરત કરને કાઢી રૂપિયા પાંચસે આપ્યા તે લઈ વાણિયો મિત્રાં સાહેબોની મૂર્ખાઈને હસતો હસતો ઘેર આવ્યો.

આ વાત કુદરતના નિયમવિરૂદ્ધ અશક્ય ધીના ખનવાની ઇચ્છા રાખનારા મૂર્ખ ને અછલના દુશ્મન માણસોના દષ્ટાંત તરીકે વપરાય છે. તેમજ તેવા ખેવકૂદ્દ લોહોને પ્રપંચી લોકો કેવી યુક્તિ વાપરી સંતોષ પમાડી ઠંગે, તે ખતાવી આપે છે.

અહાલે ઉર હોય તો અસાંજે માણીએ અચ !

* કાઠિઆવાડના મચ્છુઝાઠામા માણીઆ તાલુકો આવેલો છે તળ માણી આમા અને તેની આત્પાસના ગામોમા મિઆણા બતના મૂમલમાન વસેઠે તેઓ ગરીરે કદાવળ, હીમતે બહાદુર, લડવે શૂગપૂરા, નોકરીએ નિમકહલાલ, અને જેનું એક વખત જગ અન્ન ખાધેલ હોય તો તેને માથુ આપનાર તરીકે બાણીતા ઠે

એ જાતનો એક મિઆણો પગ્ગામથી આવતો હતો ગ્સ્તામા ધર્મચુસ્ત આરણ પોતાના હુમેગના રીવાજ સુજબ નિમાજ પઢતો હતો નિમાજ પઢતા ડોઘવાર ઉભા ગ્હીને, તો ડોઘવાર વાકા વળીને, ડોઘવાર ઘુટણુલેર બેશીને તો ડોઘવાર લોચસાયે માથુ અડાડીને ખુદાની બદગી કરવી પડેઠે, તેમ આ આરણ કરતો હતો તે જોઈ અજ્ઞાન મિઆણાના મનમા આગ્યું ઠે, “આ આરણ જરાવાર ઉભો રહે છે બેશી જાય છે, અને વળી વાકો વળે છે એનું શુ કારણ હશે ? જરૂ તે ડોઘનાથી ડરે છે ને ધાસ્તીનોમાર્યો આમતેમ કરે છે, માટે તેને પૂછી જોઈ તો ખરો !” એમ ધારી —

મિઆણો—અરે, જનાદા, તુ આમ ઉચો નીચો થયા કંઈ છે તે ઠા નાથી ડરે છે, અને શામાટે ડર રાખવો પડે છે ?

આગળ—નારે ભાઈ, મારે ડોઘ માણસનો હજુ ઝેજ નહિ

મિઆણો—સારે તુ આમ શામાટે ઉચો નીચો થયા કરે છે ?

આરણ—આતો હું નિમાજ પડુ છું અહાની બદગી કરૂ છું

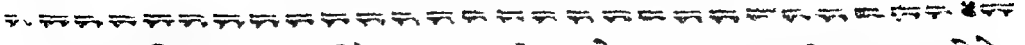
મિઆણો—અહા ડોપુ છે ? અને શામાટે તેની બદગી કરવી પડેઠે ?

આરણ—અહાએ આપણને પેદા કરેલ છે તે આપણું પોપણ કંઈએ આપણને જે જોઈએ તે મળી આવે છે તે એની ગ્હુમીઅત દે આથી કરીને તેની બદગી કરી તેના શુણ ગાવા જોઈએ, અને આપણા હાથથી ઘણી તક સીર બને છે તે બાબતની માફી ચાહવી જોઈએ, તેથીજ આ તેની બદગી કરૂ છું

મિઆણો—તુ અહાની આમ બદગી ન કરે તો તે શુ કરે ?

આગળ—તેમ ન કરીએ તો તે ગેળી ગિક્ષા કરેઠે માટે એક અહાનો ડર રાખુ છું અને તેનાથી ડરીને આમ કરૂ છું

મિઆણો—“ અહાલે ઉર હોય તો અસાંજે માણીએ અચ !

મૂર્ખવિષે વધારે વિવેચન કરવું એ અયોગ્ય છે. કારણ કે મનુષ્ય જેવો ભાવ અથવા રજકણો સેવે તેવો ભાવ અંતઃકરણમાં જન્મતો બધ છે-જેમકે મનુષ્ય કામપ્રદીપક પુસ્તકો વાંચે અથવા કામપ્રદીપક વાતો સાંભળે તો જરૂર મનમા કામવાસના જાગે છે. તેવીજ રીતે ડોઈ સ્ત્રી કરુણાજનક જો રૂદન કરતી હોય તો અવશ્ય વજ્રમય પુરુષની આંખમાંથી અશ્રુપાત શરૂ થાય છે તેવીજ રીતે પ્રભુ ભક્તિમય વાર્તાલાપ થતો હોય તો જરૂર હૃદયમાં નાસ્તિક જેવાને પણ થોડે અંશે ભક્તિભાવ ઉદ્ભવે છે. તો દિવ્ય પુરુષને તેની પૂર્ણ અસર થાય એ સ્વાભાવિક છે.

મૂર્ખોના જૂદા જૂદા પ્રકારોપર લક્ષ આપતાં તેમાંથી એક એવું સામાન્ય લક્ષણ આપણા ધ્યાનમાં આવે છે કે પરિણામે પોતાનું હિત ન સમજે તે મૂર્ખ કહેવાય. વ્યવહારમાં પોતાનું હિત જાળવતો હોય છતાં પોતાના પાર દૌકિંક હિતને શુભાવતો હોય તો તે વ્યવહારમાં ડાહ્યો ગણાવા છતાં પરિણામમાં મોહોટી ધંડાનું પાત્ર બનવાનો હોવાથી મોહોટો મૂર્ખ ગણાય છે. આજ કાલ ઈશ્વરને, તેના ભક્તોને તથા ધર્મને માનવામાં શંકા કરનારાઓ અથવા તેને એક જાતની ઘેલછા ગણનારાઓ ઘણાએક નાસ્તિકલોકો પોતાને સૌથી ડાહ્યા ગણે છે અને ભગવાનની પૂજા કરનારાઓને, ભવિકજનોનો સત્કાર કરનારાઓને તથા ધર્મમાં ચુસ્ત રહેનારાઓને મૂર્ખ કહે છે તથા તેનો ઉપહાસ કરે છે. સર્વવ્યાપક જ્ઞાનવાળા સર્વેશ્વરમાં પોતાની અચલ ચિત્તવૃત્તિને સ્થિર કરવા માટે જેઓ મૂર્તિમાં ઈશ્વરભાવનાના અભ્યાસી હોય છે તેમને તેઓ અણસમજી ગણે છે અને પોતે મૂર્તિપૂજના નિદક બની પોતાને સમજી અને વિદ્વાન ગણાવવાની ડોશીસ કરે છે. આવી વિકળ વિદ્વત્તાના ઝલ્લા નીચે ઢંકાએલા એવા ખરા મૂર્ખાઓ સમજતા નથી કે મૂર્તિપૂજામાં ખરી શ્રદ્ધા રાખી ઈશ્વરભક્તિ કરનારાઓ ચિત્તની નિર્મળતા અને એકાગ્રતાને પામીને ધારુ સહેલથી તત્ત્વવેત્તા બની ઈશ્વરરૂપજ થાય છે. જ્યારે નાસ્તિકલોકો એકંકડો જન્મે પણ તેવાને તેવાજ એટલે માત્ર પાણી વલોવવાવાળાજ રહે છે. માટે મૂર્ખતાની મોહોટામાં મોહોટી નિશાની નાસ્તિકપણું છે તેનો ત્યાગ ફરથીજ કરવાની ભલામણ છે.

કદાચ કોઈને પ્રશ્ન થાય કે ત્યારે આવા મિથ્યાત્વ અથવા અજ્ઞાન અથવા મૂર્ખ વિગેરેના અધિકારોજ ન વર્ણવ્યા હોય તો ઘણું સાફ. છતાં એવા અધિકારો આજ શામાટે માન્યા છે, તો તેનું સમાધાન કરવામાં આવે છે કે-

જગતમાં જો દુર્જન હોય નહિ તો આપણે સજ્જન કેને કહેત ? માટે

સંજનને અને ડાહ્યાને ઝોળખવા ખાતર દુર્બનને તથા મૂર્ખને જાણવાની જરૂર છે જેમ મુવર્ણ અને પીતળની લગડીઓ સાથે પડી હોય તો પીતળની લગડી છોડી દેવી ને સોનાની લગડી લઇને ઘરેણા ઘડાવવા એ પીતળની માહેતી વિના કેમ જાણી શકાય ! એ નિયમને આધારે મૂર્ખ વિગેરે અધિકારની ગણના કરી છે

—❦❦❦—

મૂર્ખ સ્વયં પ્રગટે-અધિકાર.

—❦❦❦—

મૂર્ખ મનુષ્ય જેમ શુરૂ વગેરેને સત્તાપ આપનાર હોય છે તેમ તેવા અક્ષલહીન વગજરૂરના વાંચો ઉચ્ચારીને કે વગજરૂરની કાઈ એટાઓ કરીને પણ જનસમૂહમાં પોતાની મૂર્ખતાને પોતે જ જાહેર કરનાર હોય છે તે બતાવવા માટે આ અધિકારને સ્થાન આપવામ આવે છે કે જે વાળી તેવાઓ કાઈ મનજણુ ધગવતા થાય

મૂર્ખ મનુષ્યો યુપ રહી શકતા નથી

શાર્દૂલચિક્રીહિત.

લોલામાત્યવશાશ્વતુર્મુલ્લસમાઃ શ્રુતા નૃપસ્તદ્ગૃહે,
 ગત્વા પચ્યતિ તાઃ પતિર્વદતિ મો મૌન ત્રિયેય તદા ।
 તદ્ભોજ્યે નૃપવર્ણિતા સુવટિકા તિસ્રો ગિરોચુ સ્વતો,
 દગ્ધ્યા ક્રોશતિ તૂર્યકા દિ હસત' પ્રોચે નર્કિ કા પય' ॥૧૧॥

(દ શ જૈ)

કેઇએક પ્રધાનને ચાર સ્ત્રીઓ હતી તે ચારે સ્ત્રીઓ ઝોળડીઓ હતી એ વાત રાજાએ સાણળી અને વિચાર કર્યા કે આપણા પ્રધાનની ચારે સ્ત્રીઓ ઝોળડી છે એ વાત ખરી છે કે ખોટી છે એ જાણવા સારૂ તેની તપાસ કરૂ એમ વિચારીને પ્રધાનને ઘેર જમવાનો વિચાર બતાવ્યો એટલે પ્રધાને પોતા ની સ્ત્રીઓને મૌન ધારણુ કરવા ફરમાવ્યું એ વાત ચારે સ્ત્રીઓએ કબુલ કરી બાદ રાજા ઘેર જમવા આવ્યા ત્યારે સર્વ સ્ત્રીઓને હસણુ આવે એવી રીતે વાત કહીને વડીતું શાક ધણુજ સાડે થયું છે એમ પ્રગ સા કરવા લાગ્યા, ત્યારે એક સ્ત્રીથી રહેવાયુ નહિ એટલે જોલી કે “એ વવાચા તો એ તવીચા ’ ત્યા તો બીજી જોલી કે “એ વવીચા તો તે તવીચા જો માઈ આઈચા તેવાઈ પછચા ” ત્યારે ત્રીજી જોલી કે “આહિયા ડીગડઈચા ’ આવુ માણળી ગજ

હસ્થો ત્યારે પ્રધાને આંખ કરડી કરીને ચોથી સ્ત્રીના સારું બેસું. ત્યારે તે બોલી
કે “મધમાએ બોયાં નહિ, ચાયાં નહિ, ડોયાં શું કાઢી આવા.” ૧

પટેલકી બેઠને તલ ચોરકર ખાયા, યે ખાત પાડા
કહે સો માનીઓ મત.

*એક લોકે પટેલ કરીને નાના ગામડાને પટેલ હતો. પટલાણીનું નામ
રાધા હતું. પટેલ પોતાની ખેતીવાડીનું કામ ઉભારાથી કરીને કાળ ગુબરતો
હતો. પટલાણી ઘર આગળનું ટોરાંઠાખર ઘાંધવાં, દોડવાં, ખર પાણી નીરવાં,
અને સંધવાસીધવાનું કામ કરવામાં આજે દિવસ ગુંથાએડી રહેતી.

પોતાના ખેતરની નીપળના ચોડા તલ આવ્યા હતા તે પટેલે ઘરમાં રાખી
મૂક્યા હતા. તે તલ બહાર કાઢી એક વખત પટલાણી ખાતી હતી. એવામાં
કૂર્ણામા બાપેલ પાડું તેના સ્વભાવ પ્રમાણે આરરથું. પટલાણી પટેલથી છાના
પૂછ્યાગાછ્યા સિવાય તલ લઈ ખાતી હતી તેવી બિચારી લોખીલટુકને ઉગી
આવ્યું કે “પાડે આ વાત બાણી છે તે રખેને કાઢને કહી દેશે તો મારા વિષે
ઘરમાંથી છાનું ચોરી ખાનાર તરીકે લોકોને હલકા વિચાર આવશે ! અરે ! પછી
તો આ જવતર શા કમનું !” તેથી તે બાબતના ઇલાજની તબવીબમાં તે પડી.

પટેલને આવવાના વખતઉપર મોઢું ચઢાવીને તોળરા બેલું કયું ! તેને
આવતો દેખી આડું બેઠને બેઠી ! પટેલે આવી પાણી માગ્યું પણ સાંભળેજ
કોણ ! તેનો બાપ ? પટલાણીને બોલાવવા લાગ્યો તો બહુવારે જવાબ દીધો કે,
“તમારું કાંઈ કૈકાણું છે ? આજકાલનું પાડું તે પણ મારી મસ્કરી કરવા
શીખ્યું ! મારે તો આ ઘરમાં રહું પાલવવાનું નથી. તમારે ગમેતો પાડાને
રાખો ને કાંતો મને રાખો ! કાંતો પાડું નહિ ને કાંતો હું નહિ !”

પટલાણીનાં આવાં બુસ્સાભરેલાં આક્રાં વચન સાંભળવાપરથી પટેલ
ડરી ગયો ને ગુસ્સે થવાનું કારણ ધીમે ધીમે પૂછવા લાગ્યો. પટલાણી આંખો
ફેંવી બોલી કે, “આજે તમારા ગયા પછી તલ સાફ કરતાં કરતાં બેદાણા
મ્હોમાં નાખ્યા, કે તરત મૂઝા પાડાએ આરડી મારી ફેંટેલી કરવાનું કર્યું ! એ
આજકાલનું પાડું મારી ફેંટેલી કરનાર કોણ ! હું ઘરઘણીઆણી છઉં ! તલ
ખાધા તો મારા ઘણીના ખાધા ! એમાં એના બાપનું શું લીધું ? તમને કહે
એનીતો ફિકર નહિ, પણ કોઈ બીજને મોટે કહે તો લોકો તલ ચોરી ખાધાનું

માને, તેથી મારી આખર અને સાચવટને બંદો લાગે, માટે એ મારી ફરેતી લટાવનાગ પાડાને અહીંથી કાઢી મૂકો બસ માટે ઘેર નહિ ”

પટેલ--આપણે જો અહીંથી તેને બહાર કાઢી મૂકશુ તો રીસનું બધું બધે ફરેતી કંગે માટે કાઢી મૂકવું એ ઠીક નહિ

પટલાણી--હા તમારે તો ઠીક જ છેતો. હાલ પણ આપણે વે છતા ખીબને મોઢે ઠહીને કબેતી કરશે તો તેને કોણ ના ઠહેના છે ?

પટેલ--અરે ! તુ દિકર મૂક લલેને પાડુ બધાને કહેતુ ફરે, પણ ટોઈ માનેજ નહિ એવો સારો ઇલાજ મારી પાસે છે, હું ગામનો પટેલ છું એટલે મને ઠાઈ વાગ નથી

આમ બોલી તુરત પટેલે હવાલદાર પાસે જઈને તે વાત કરી, એટલે પટેલના આમહ સુજબ હવાલદારે ભગીચાને બોલાવી સાઠ પાડવા હુકમ કર્યો કે, “પટેલકી જોડને તલ ચોર કર ખાયા, ચે ખાત પાકા કલે મો માનીઓ મત” ભગીચો એ સુજબ ગામમા દાડી પીટી માઠ પાડી આવ્યો

આથી પટલાણી ખુશી થયા કે હવે ઠીક થયુ માટે પીટયુ ઠોને બધ કહેતુ ફરે ! પણ હવ તેનું ઠહેવું માનશે કોણ ! ગામના લોકો વાત જાણતા નહોતા તેમણે તે વાત જાણી અને પટેલ પટલાણીની મૂર્ખાઈને હસી પડયા

આ વાત પોતાની છુપી ણિન. જાહેરમા મૂનના મૂર્ખનો ચિતાર ખતારે કે

મૂર્ખ મનુષ્યો જો આગળપડતો ભાગ ન લે અને ચુપ રહે તો તેમની મૂર્ખતા જાહેર થતી નથી અને લોકોમા તેમની પ્રતિષ્ઠા પણ જતી નથી પણ ધણીઓ એવા હોય કે કે પોતાની મેળે પોતાની મૂર્ખાઈ જાહેર થાય તેવી વધા લોકોની હાજરીમા ઠરી તેઓને મજકરીનું ઠારણ આપે કે માટે મૂર્ખ જનોએ નિપુણજનોની સમક્ષ પોતાનું ઠહાપણ ન ઠાળતા ચુપ રહેવું એજ તે ઓને માટે સાઠ છે એ જણાવવા હવે પડી મૂર્ખભૂષણ અધિકારને સ્થાન આપવાને આ અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે

મૂર્ચ્છૂષણ-અધિકાર.

ખંને જે પોતાનું માન બળવવું હોય તો મૈન જેવો બીજો દોષપણુ રસ્તો નથી. જે મૈનમાં ને મૈનમાં સારા લુગડાંલતાં પહેરી રૂડાંરૂપાળા બેઠા હોય અને જીભ ન ચલાવે તો તો વાત ભારમાં રહે, પણ જે જીભ હાલીતો તોલ થઈ જાય. માટે તેઓએ

જ્યાંસુધી યોગ્ય જનરંજક સમયાનુકૂલ બોલતાં ન આવડે ત્યાંસુધી મૈન (મુંગે મોઢે) રહેવામાંજ ગાલ છે એમ દેખાડવા આ અધિકારનો આરંભ છે.

ન બોલવાથી મૂર્ખને અનેક ગુણ.

અનુષ્ટુપ (૧ યી ૪)

રૂપવાંશ્ચાપિ મૂર્ચ્છોડપિ, ગત્વા ચ વિપુલાં સમામ્ ।
 રક્ષેચ્ચ સ્વકાં જિહ્વાં, માર્યાં દુશ્ચારિણીં યથા ॥ ૧ ॥ { (સુ. ર. જ્ઞાં.)

પુરૂષે જેમ પોતાની ખરાબ ચાલની સ્ત્રીને વશ રાખવી જોઈએ, તેમ મૂર્ખ પુરૂષે પોતે રૂડાં રૂપાળા હોય તોપણુ મોહોટી સભામાં જઈ પોતાની જીભને કાબુમાં રાખવી જોઈએ. (જીભને વશ ન રાખતાં જે કાંઈ બોલવા જાય છે તો તેથી તેની મૂર્ખતા બહાર થાય છે.) ૧

મૈનમાં ગુણ.

મુશ્વદોષેણ વદ્યન્તે શુક્લસારસતિત્તિરાઃ ।
 વકાસ્ત્ર ન વદ્યન્તે, મૈનં સર્વાર્થસાધનમ્ ॥ ૨ ॥ { (સૂ. મુ.)

પોતાના મુખના (મોહાલાના) દોષથી પોપટ, સારસ અને તેતર બંધાય છે (પાંજરામાં પુરાય છે), પણ બગલાઓ તેમાં બંધાતા નથી. માટે મૈન છે તે તમામ અર્થનું સાધન છે (મૈનથી બધાં કામ સધાય છે). મૂર્ખ જે મોહાથી બોલે તો બંધાય છે ? વિદ્વાનો બોલે તો બંધન આવે પણ મૂર્ખ ન બોલે તો શેનો બંધાય ? વિદ્વાનતો વિદ્વત્તાથી છુટી શકે, પણ જે મૂર્ખ બોલે તો બંધાઈ જાય માટે તેમણે ન બોલવું તેજ સાઈ છે. ૨

જીભની વ્યર્થતા (નકામાપણું).

પ્રસ્તુતં હેતુસંયુક્તં શુદ્ધં સાધુજનપ્રિયમ્ ।
 યો વક્તું નૈવ જાનાતિ, સ જિહ્વાં કિં ન રક્ષતિ ॥ ૩ ॥ { (સૂ. મુ.)

જે માણુમ સમયાનુકૂળ, હેતુના સળધવાણુ, શુદ્ધ, સારા માણુસોને પ્રિય લાગે તેણુ, જોલી બાણુતો નથી તે ચોતાની જીભને શાસ્ત્રે (વશ) નથી રાખતો ? અર્થાત્ મૈન રાખી જેની રહે તો અત્યંત સાડ છે. ૩

મૈન રાખવાનુ દૃષ્ટાન્ત.

વર મૌનેન નીયન્તે ક્રોઠિલૈરિવ વાસરાઃ ।

યાત્સર્વજનાનન્દદાયિની ગીઃ પ્રવર્તંતે ॥ ૪ ॥

{ (સૂ મુ)

દાયક ત્યામુધી બધા માણુસોને ખુશ કરનારી વાણી થાય ત્યામુધી વગર જોયે દિવસો કાઢે, તેમ મૂર્ખ પણ માણુસોને પ્રિય લાગે તેવી વાણી બોલતા ન આવડે ત્યામુધી મુગા રહેણુ સાડ છે ૪

મૂર્ખોપર વિધાતાની કૃપા (!)

રૂપજાતિ.

સ્વાયત્તમેજ્ઞાન્તગુણ વિધાત્રા, વિનિર્મિત છાદનમગ્નતાયાઃ ।

વિશેષતઃ સર્વવિદા સમાજે, વિભુષણ મૌનમપણ્ડિતાનામ્ ॥૫૥॥

{ (સુ. ર. જા.)

પડિતોની સભામા અપડિતોએ વિગેધે કરીને ચુપ રહેણુ એ મૂર્ખોને ઘરેણુરૂપ છે કારણુ કે મૈનપણુ એ મૂર્ખતાને ઢાકી દેવાનાર પ્રકારાએ ચોતા (મૂર્ખો) ને આધીન એવો ઉત્તમ ગુણ સર્વથો છે ૫

મૂર્ખો એાળખવાના સમજણુ

દોહા— મુકરે વિચાર કર્યા વિના, અવસર વિરૂદ્ધ ઉચ્ચાર,

સમય વિશેષ સમજે નહિ, એ પણુ એક ગમાર

અતરફેગ લક્ષણ, બધીને કહારે બહાર,

ચોખ્ખ અચોખ્ખ જુએ નહિ, એ પણુ એક ગમાર

કથને જનના કાળજા, કાપે જેમ કટાર,

ચતુરપણુ ચિત્તમા ગણુ, એ પણુ એક ગમાર

વણુ તેડાવ્યે વળી વગી, આવે વાર અઠાર,

વણુ જોલાવ્યો બહુ બડે, એ પણુ એક ગમાર.

હસે ભસે લડના ધસે, ભરી સભા મોજાર,

માણુમની મરબદ નહિ, એ પણુ એક ગમાર

ચોપાઈ-મોલી ન જાણુ વિગને જોલ, તેનો તે શો કહીએ તોલ,

સજાવિધે પછી જો મચરે, વિવાડની વર્ષી તે કરે

કણ્વપીસોકોની સૂર્ષતા.

- એ.પાઈ : સાંભળ એક હતો સુલતાન, મનમાં મોટું ધરતો માન;
પુત્ર પટેલતણો તે પાસ, કારજ કરવા ગયો પ્રકાશ. ૧૨
- કરી ટુંકારો ઉચર્યો કામ, શિર નમિને નહિ કરી સલામ;
લાસ્યો નહિ હોખાનો ભેદ, ક્રોધ કરીને ક્રીષો કેદ. ૧૩
- ભૂખણુ તેનો મોટો ભાઈ, આડ્યો ગૃહી ગાંધે ચિત્ત ચાઈ;
ધાયુ જે ધીરજ મન ધરું, સલામ જેવડી સારી કહું. ૧૪
- હુંવો દીકો સુલતાન, હુરગે જે બોલ્યો હેવાન;
સલામ દિલ્લીના શાહને, વળી સલામ વડી હુંદને; ૧૫
- ખરેખરો સુણી ઉપજ્યો જેદ, ક્રીષો તેને પણ ત્યાં કેદ;
જેની વાત સુણી તેનો ગાપ, આવ્યો શાહ સમીપે આપ. ૧૬
- પ્રેમ ધરીને કરી પ્રણામ, ઠીક ઠરી બોલ્યો તે કામ;
લોકતણી તમ હાથે લાજ, માફ કરો અવગુણ સહારાજ. ૧૭
- શાહ કહે તારો સુત એક, સમજ્યો નહી સલામ વિવેક;
મુગે સલામ ખીલું કહી સુને, દુજી સલામ કહી હુંદને. ૧૮
- કારણુ એથી કેદજ કર્યો, એવું પટેલ સુણી ઉચર્યો;
તરને સલામ ન કરી તેજ, સોટો મુરખ માણુસ એજ. ૧૯
- ખીલે ગણુ છે બહુ બકનાર, ચિત્તમાં ચેતી ન કર્યો વિચાર;
સાહિબને કરીયેજ સલામ, કહેાને હુંદતાણું શું કામ. ૨૦
- હેતૂ તો સુલતાનજ હતા, હુંદે ઘરવો, તો દેવતા;
ઝાઝી એ સુણી લાગી ઝાળ, કેદ કર્યો તેને તલકાલ. ૨૧
- સુણી પટેલતણો જે સગો, ભૂપતિ આગે આવ્યો ભરો;
કરી સલામ કહું તતકાલ, પટેલને છોડો ભૂપાલ. ૨૨
- છે મારે સાંકડી સગાઈ, અગે બને આંગળીયા ભાઈ;
રાજી થઈને પૂછે રાય, કેને આંગળીયા કહેવાય. ૨૩
- દેતોતો ઉત્તર દીવાન, હું કહું કહી બોલ્યો હેવાન;
પાછયાનો મરી જાય પિતાય, પાછયાની મા નાત્રે જાય. ૨૪
- પ્રસવે પુત્ર સુવાવડ ખાઈ, એ પાછયા આંગળીયા ભાઈ;
કાપત સુણી માથું તે કાળ, હુકમ કર્યો જે પૂરો હાલ. ૨૫
- ચારે ચક્રે આંલી વાત, જથે થઈ કણ્વખીની જાત;

દીકા જે જણ કા'પણુદાર, તેને ત્યા કીધા તૈયા
 સાહિબ પાને તમે મચગી, ડહો ઘણી આજીજી કરી,
 છવાડો તોતો જીવીએ, છેક તમારા છોડ છીએ
 પ્રભતણા છે માતા પિતા, શબ્દ કહો એવા ગોહિતા,
 ચડે દયા રાબને ચિત્ત, પટેલ છુટે પુત્ર સહિત
 ફાલ'

લુગતી મુણીને જે જણા, અતગમા ધની આશ,
 આબ્યા અજી ચારવા, ખાદગાહની પામ
 ખી'તા ખી'તા જે જણા, ચર્યા એવુ આપ,
 તમે અમાગ છોકરા, અમે તમાગ જાપ.
 શબ્દ સુણી સુલતાન તે, ખીજી પામ્યો ખેદ,
 હાલ દાલ હુમે ઠરી, કીધા તેને ડેદ
 ડોષએ વાત જઈ ઠહી, જા કણુખીની બાત,
 પ્રધાન પાસ ગયા પરી, નજ જે જણા નાન
 પ્રીતે ઠરી પ્રધાનને, વળી વળી વિગત વાત,
 પ્રધાન જોત્યો પ્રેમથી, સુણો મહુ મદગાત
 અધિપતિ આવે અનસરે, માને નહી સુજ વેણ,
 જગમ જોવે જે કથન, ઠાઈક માને કેણ
 પછે જગમ પામે ગયા, કણુખી ઠની વિચાર,
 પ્રણામ ઠની પ્રેમથી, એવો ઠરો જોત
 સઠ પડીયું મામટુ, તે માટે તુજ પાગ,
 આજ મર્ધ આબ્યા અમે, જગવાની આશ
 ધણી અજ નથી ધાગતા, વાત ન સુખે વજી,
 તોય અમારી ખ્યારી તુ, ધણીયાળી હુ ખીજ
 જોલી જગમ જોલના, જાન રીમ લગાય,
 કણુખી ઠી ધણીયાળી તો, કણુખણુ તે કહેવાય
 એમ કહી એ અવસરે, હુકમ કરીને હાલ,
 કેદ કરાબ્યા કણુખીને, કોષ કરી તત્કાલ
 વાત વિગતવાર કહી, પૃથ્વીપતિની પામ,
 પતિયે કણુ પ્રધાનને, કગ્યો નહિ ક્યાશ
 મૂરખ એવા માનવી, જ જે જણી જાન,
 માની કાલો મહાકથી. જે ન જોવે માન

ચોપાઈ.

- પ્રધાનમાં ડાંપણુ ભરપૂર, હેતે બોલ્યો શાહ હબ્બર;
કણુખી આકરી આકરી કરે, કણુ પકવી કોઠારો ભરે. ૪૨
- મને હુકમ આપો મહારાજ, કેને લે સોંપું એ કાજ;
પૃથ્વીપતિ વિચારે પડ્યો, જન એકે એવો નહિ જડ્યો. ૪૩
- કરી શકે કણુખીનાં કામ, હૈયામાં રાખીને હામ;
પછી બોલ્યો પોતે પરધાન, કથન કથું તે ધારો કાન. ૪૪
- રૂઠું કણુખીથી છે રાજ, એમાં તો સશે નહિ આજ;
અધિક વસેછે વરણુ અઠાર, કણુખી સૌના પોપણુકાર ૪૫
- નહિ તિથિ વણુ મહિનાનું નામ, ગણાય નહિ કણુખીવણુ ગામ;
તે કણુખીના ગુણુ અતોલ, પણુ બોલી નહિ બાણુ બોલ. ૪૬
- રૂઠે કણુખી શિર જે રાય, પછી ઘણુ મનમાં પસ્તાય;
તમે તજો તે માટે રોસ, આપો કણુખીને આશીષ. ૪૭
- શીતલ થયો સુણી સુલતાન, મેલ્યા કણુખીને દૈ માન;
જમ્યા રમ્યા કણુખી ઘર જઈ, મસ્કરી તો મહિપતિની થઈ. ૪૮

વિદ્વાનોની સલામાં કે અન્ય જનસમૂહ જેમાં કોઈ કોઈ પણુ નિપુણુ-જનો હોય તેમાં મૂર્ખજનો પણુ સારાં કપડાં પહેરી મૈન ધારણુ કરી બેઠા હોય ત્યાં લગી તેઓ પણુ સભ્ય પંક્તિમાં ગણાય છે. પણુ જો તેઓ મૈન રાખી ન શકતાં ડાંઈપણુ ઉચ્ચાર કરે છે તો તેઓની કિમત થઈ જાય છે; એટલા માટે તેઓએ મૈન રાખવું એમાંજ તેઓની શોભા છે. માત્ર સુંગા સુંગા બેસી રહી વિદ્વાનો અને નિપુણુજનો સાથેનો પરિચય વધારતા રહે તો તેઓની મૂર્ખતા ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે અને તેઓનામાં બોલવાનું આતુર્ય પણુ ક્રમે ક્રમે આવે છે. માટે મૂર્ખજનોએ પોતાના ભવાને માટે યોગ્ય પંક્તિના મનુષ્યોના પરિચયમાં રહેવું અને તેમના ઉપદેશો સાંભળી તેનું મનન કરવું એ બહુ આવશ્યક છે એમ સમજાવીને પઠિતમૂર્ખ (વેદીયા ઢોર) અધિકાર લેવા યોગ્યતા માની છે. કેટલાક ભણી ગયા હોય છે પણુ વ્યવહારને બિલકુલ બાણુતા-જ નથી તે પણુ એક જાતના મૂર્ખોજ છે અને ચાલતું પ્રકરણુ પણુ તેજ સંબંધનું હોવાથી ઉક્ત અધિકારને સ્થાન આપવા આ ચાલતો અધિકાર બંધ કરેલ છે.

पठित—मूर्खाधिकार.

—ॐ(०)३—

वग मनुष्य शास्त्र श्रवण कर्म अने साधना अन्वयात् समस्त शस्त्रे नहि तो अने मनुष्य जगतने वधाये उपयोगी नीवडतो नवी दास्युं दे, मनुष्यो नेवी रीते समस्त तेवी गीते दास्युं वा स्त्रीजाती ने सम लषी उच्य कणाओ पात्रे तो ते लषी सखर्वनभा अने आभद-

शाम्ना आगण वधे. माटे उत्तम शास्त्रवेत्ताओ पण व्यावहारिक ज्ञान गेणवषानी नक्षर छे ते ज्ञान न होय तो दरेक शास्त्रवेत्ता वेदीया दास्युं अर्थ छे ज्येस गभन्तववा आ अधिकाणे उपयोगी मान्यो छे

वेदीया दास्युं.

अथवा पणु गणया नदि.

इशोचक्रामा रहेना वेदमति गङ्गशकणे विद्यावत् नामना पुत्र हुतो तेने सात पूरा यथने आठशु वर्षे जेहु, ज्येठवे शास्त्रनी आज्ञानुमान उपवीन-सम्प्राप्त कुर्यो अने तेज परे काष्ठ भाग कुचीन गृहस्थनी उच्य माथ लन पणु वरी दीधा गङ्गशकणा भाषदादा वेदीया हुता, तेवी रमा अशितो-नो कुट हुतो त्या वेदाज्ञ नीतिप्रभासे सदा जिया यती हुती पानानो यावतो आवेदा धधो छोकदा पणु यथावे ते माटे गङ्गशकण धधो गती-हुतो ते माडे गङ्गशकण गाङ्ग न गेता विद्याधने वेदना अथवास वरापना आरभ्यो प्रात द्वागमा स्नान कनी कृणीमा दर्शनी साददीपन सामनामा कृणी छोकणने मोटथी वेदन. भत्र अष्टाववा भास्य

गङ्गशकण—उ गणानान्वा गणपति—

विद्याधर—उभ गणान—

गङ्गशकण—गहना स्पर्श उच्यार क—

विद्याधर—(उड कनी गणानो यथं ज्य) उगनानाचा.

छोकदायो जगण शुद्ध उच्यार नदि धया, तेथी कोपमा जावो ज्य गङ्गशकण तेना वासामा ने चार मोठी जेथी क्षी क्षी, आथी उच्यारवे ताणीने राषा भास्युं तनी भा आथी परेक्षी, ने पानाना धधने कहेता ज्यी २ " उच्यारने माती नाथयो छे हे शुभ ज्येस विद्या आवती दये? दयेथी ने ज्येस मान्यो होय तो माटे अष्टाववा ना । "

આમ થવાથી ગફલશંકરે વિચાર્યું કે ઘેર રહીને છોકરો ભણશે નહિ માટે પરદેશ મોકલવો. તેથી છોકરાને કાશીએ ભણવા મોકલી દીધો. ત્યાં ગુરૂની આજ્ઞા મુજબ વિદ્યાધરે આલવા માંડ્યું. રાત્ર દિવસ મેહિનત કરી ગુરૂ આપે તે પાઠ કરવા ચૂકે નહિ, અગત્યનાં કામ સિવાય શાળા ખહાર જતો નહિ. આવી રીતે વેદ ભણવામાં પોતાનું લક્ષ ચોંટાડી પોપટીઈ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. વ્યવહારની બાબતપર બિલકૂલ લક્ષ આપતો નહિ, તેથી તેવા જ્ઞાનથી તદન અબ્બણ્યો રહ્યો. સુમારે દશ વર્ષ કાશીમાં રહ્યો તે અરસામાં ચારે વેદ મોકલે કર્યાં. તે એવી રીતે બોલતો કે બાલુ ગંગાની ધારા છૂટી. તેમાં વળી હૃદય દીર્ઘનો પણ દોષ આવે નહિ. ગુરૂએ તેના આવા સારા અભ્યાસથી પ્રસન્ન થઈ તેને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપી, તેથી પોતાની અઠાર વર્ષની વયે તે વતનભણી વળ્યો. કેટલેક દિવસે સોજાથી ત્રણ ગાઉ ઉપર ગામ છે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મધ્યાહ્નનો વળત થયો હતો તેથી તે ગામના પાદરે એક નદી વહેતી હતી તેમાં સ્નાન કરી કંઈક ટીમણુ કરી લેવાનો વિચાર કરતો હતો. તેવામાં તેના ગામના પિછાનવાળા ત્રણ ચાર જણ મળ્યા. ઘણા દહાડે વિદ્યાધરનો મેળાપ થયો તેથી બળ હુર્ષથી લેટયા. તેઓમાં એક જરા ટીખળી હતો તેણે પૂછ્યું—“મહારાજ કયાં સુધી અભ્યાસ કર્યો?”

વિદ્યાધર—ચાર વેદ પૂરા.

ટીખળી—શાખાશ ! હવે તમારી ખરાબરી કરે એવો આ પ્રાંતમાં કોઈ નથી.

વિદ્યાધર—મારે ઘેર સૌ કુશળ છે ?

ટીખળી—હા. સૌ ક્ષેમ કુશળ છે. પરંતુ (વેદમૂર્તિની વ્યવહારના જ્ઞાનમાં કેવી કુશળતા છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે) એક શોકકારક બનાવ બન્યો છે.

વિદ્યાધર—(અધીરો થઈને) તે શો મને ઉતાવળે કહેા ભાઈ.

ટીખળી—તમે વસ્ત્ર ઉતારીને નદીમાં ઉભા રહો એટલે કહું.

વિદ્યાધર—(નદીમાં ઉભો રહી) લો, હવે કહેા.

ટીખળી—તમારી સ્ત્રી રાંડી છે.

વિદ્યાધર—શિવ ! શિવ ! શિવ ! આવો ડોપ !! (આમ બોલી નહાતો નહાતો પોક મૂકીને રોવા લાગ્યો).

ટીખળી—હવે તમે છાના રહો અને ઘેર જલદી બાઓ.

વિદ્યાધર—હું શું મોહું લઈને ઘેર જાઉં ! મારા તો પગજ ઉપડતા નથી !!

ટીખળી—શું કરીએ ! એમાં આપણો ઇલાજ નથી !

વિદ્યાધરે કપડાં પહેરી ઘરભણી આલવા માંડ્યું. બે ત્રણ ખેતરવા આલ્યો ખેતરે વિચાર થયો કે, “મારે ઘેર જવું તે શી રીતે ? મને કાંઈ આવી બાબ-

ક્રમ વચ્ચેના કાવચો કાવચો કાવચો કાવચો કાવચો કાવચો કાવચો કાવચો કાવચો કાવચો કાવચો

તનું જ્ઞાન નથી” તેથી પાછો વળી પેવા ટીખગીને પૂછ્યું કે “મારે ઘેર પાધરા જલુ કે કેમ ?”

ટીખગીએ સવાહ આપી કે, “તમારે માથે વેતીડ ઓટ્ટી દવાનેવી પોક મકવા માટવી તે ધન મુખી ચાલુ ગખવી પત્રી ઘેર પટોચ્યા કે ત્યા ઘેરી ઘેરી વાગ ગયા હવું, ને વગના માલુનો આવી છાના ગજો એટલે ગદી જલુ”

વિધાધર નો પેલા ટીખગીની અજાડુ પ્રમાણે પોક મૂકનો ઘર આગા જઈ ગેઠા. આટાશીપાટાશી લેવાને એકકા થયા તેના ગેવાને માદ સાભગી તેની વિધવા બેન ધનમાવી જાડુગ આવી, અને જુગેછે તો પોતાના ભાઈને પોક મૂકતો દીઠો, તેથી ઘલું આશ્ચર્ય પામીને પૂજવા લાગી કે, ભાઈ, તમે આજ દય વાં ઘેર આવ્યા તેથી અમારે દીવાળીના દિવસ જ્યો આનદ થયો, પણ તમે ગેના કેમ આવ્યા ?

વિધાધર—મદા દેવકોપ થયો !

બાદેન—ગો કોપ થયો ?

વિધાધર—માગી સ્ત્રી ગદી કેને ! !

બાદેન—અરે ! ભાઈ, એ મુ જોગેઠો ! નમે જો. ઠો અને તમારી સ્ત્રીતે ગટ ! !

વિધાધર—તેને બેન, હું જો. ન, તું સદી છે, તો તે કેમ ન સર ?

વિધાધરનું આલુ અતિ મૂર્ખાઈ ભરેલુ જોવવુ સાભગી તેની બેન શરૂ માઈને ધનમા જતી સદી બે ! ! મગેયા લોકાએ કહ્યુ કે, “તમે દાશીને જઈને ગમે એટલુ વેદતું જ્ઞાન ગેળી આવ્યા પણ આજ “વેદીઆ ટોર,” “ભાગ્યા પણ ગણ્યા નહિ”

મમ ગુરુ જપે પતિત ધાન્યુ ટોરા. ।

જોકે શિષ્ય ગુરુની પાને ધર્મી મુજનથી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી અમૃત નાગી રીતે સીખ્યો હતો પોતાને અમૃત આવડે છે એમ બનાવવાની જોકે તરફથી અભ્યાસ પૂરી હતી, તેમ વળી ગુરુને અભ્યાસનો બોધ રોજ દેનો કે બોલતા ગણ્યો જાડુગ જીવાંતુ જાસામા સખયો સીવાંતુ તે જિવવાળી છે. પ્રામુત જાસા નિવિદ છે, તે યાવની બાપાથી શેગે જ છે યાવની બાપા તો કહે પ્રા, જાસા જાય તેખજુ બાંડવી નહિ, રોન ગુરુની જાના છે, માટે પ્રાજાડુના રીગાર અમૃત જાસા વાપરી યોગ્ય છે

ગુરુના મોખે જુજ શિષ્યે જાસા આવવાને ને ભખવાના પ્રવજમા નવ રખ જાસા વખ મ પત્રી ને જો મિયાય સીલ તો જોડે પ્રજ મોટા

પડતો હતો, કેમકે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં તે હતો; તેથી પ્રાકૃત ભાષાવગર અડચણ કવચિતજ આવતી.

ગુરૂને કાંઈ કારણસર પરગામ જવાનું હોવાથી શિષ્યને સાથે લીધો. રસ્તામાં ગુરૂને તૃષા લાગવાથી એક કુવાપર જઈને માંહે પાણીની તપાસ કરવા માંડી. ગુરૂ કુવામાં નજર કરવા જાય ત્યાં અકસ્માત રીતે ખરી જવાયું, તેથી માંહે પડી ગયા. આજ્ઞાકિત સેવક બહાર હતો તે ગભરાઈ ગયો, ને યુમો પાડવા લાગ્યો કે, “મમ ગુરુઃ કૃપે પતિતઃ ધાવન્તુ લોકાઃ” એમ સંસ્કૃત ભાષામાં ટેટલીક યુમો પાડી તે પાસેના ખેતરોમાં કામ કરનાર ખેડુનોએ સાંભળી તેો ખરી, પણ તે બિચારા તેનો અર્થ સમજ્યા વિના શી રીતે આવે! ગુરૂની આજ્ઞા પ્રાકૃત ભાષા બોલવાની નહોતી, તેથી પ્રાકૃત ભાષા બોલે તેો ગુરૂની આજ્ઞા ભંગ કરવાનો દોષ ખેસે !

ગુરૂતો એકદમ પાણીમાં કૂવાને તળીએ ઉતરી ગયા, પણ તેમને પાણીએ ઉછાળો મારી ઉપર આણ્યા; તે વખત તેમને તરવાની યુક્તિ થોડી થોડી આવડતી હતી તે કામે લગાડી, એટલે પાણીની સપાટી ઉપર મોઢું રાખી શક્યા, ઉપરથી શિષ્યની યુમો સંસ્કૃત ભાષાની સાંભળી વિચાર થયો કે આ ભાષાથી કાંઈ લોકો આવી લેગા થઈ શકશે નહિ, ને આખર મારે મૂંઝાઈ મરી જવું પડશે. વળી શિષ્યને તે બાબતનો કાંઈ વિચાર નથી, કે લોકો એ બોલવું સમજી શકશે નહિ. તેથી તુરત માંહેથી હાક મારી કે, “વાહ્ણઃ સમયઃ ત્વાહ્ણો વિધિઃ” (જેવો સમય હોય એમ ચાલવું.) એટલી સૂચના કરવાથી શિષ્ય સમજી ગયો ને પ્રાકૃતમાં યુમો મારી કે, “મારો ગુરૂ કૂવામાં પડી ગયેલ છે માટે દોડજોરે લોકો.” આ સાંભળી તુરત ખેતરના ખેડુતો દોડી આવ્યા ને ગુરૂને બહાર કાઢ્યા.

આ વાત માત્ર કહેલું કાર્ય કરનારા, પણ પોતાની અણલથી સમયને અતુસરીને નહિ વર્તનાર લોકોના દાખલા તરીકે બોલાય છે.

હુમેશાં શાસ્ત્રની, કે ધર્મ સંબંધી જે આજ્ઞાઓ છે તેમાં દેશ, કાળ ઇત્યાદિ જોઈ વર્તવાનો અપવાદ મૂકેલોજ હોય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

વૃતાધારે પાત્ર ? કિંવા પાત્રાધારે વૃત ?

* એક પરલો કરીને વિદ્યાર્થી નાના પ્રકારના વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો. એક વખત તેના શિષ્યમાં આકર્ષણ વિષયની વાત આવી. આકાશમાં ચંદ્ર સૂર્ય,

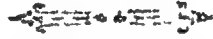
અને લાખો તારાનું મહાન દેખાઈ રહ્યું છે, તે સર્વ અદ્ભુત કેમ કરી રહેવા છે? શામાટે જમીન ઉપર પડી નથી જતા? વળી આપણે રહીએ છીએ તે પૃથ્વી પણ શા આધારે (થાગલા વગર) ગ્રહે છે? તેનો વિચાર કરતા આકર્ષણશક્તિઉપર વાત આવી સર્વ પદાર્થને આકર્ષણશક્તિ વળગેલી છે, તેથી એ જમીન અદ્ભુત રહી શકે છે આવી વાત તેના મનમા ઉપલક રીતે ઠસી ગઈ હતી આ વાત કારણોસાથે શીખવવામા આવેલ તે મુજબ તેના મગજમા ઉતરેલું નહિ, અને તેથી ખરી રીતે મગજ્યાવગર ખોટા ડાળથી સમજણ પડવાનું માની લીધું હતું હવે તેને એ અચળાલરેલ વાત યાદ રહી, તેથી હાવતા આવતા કાંઈ ચીજ જોવામા આવે કે તેના ઉપર આકર્ષણ શક્તિનું યાદ લાવે અરે! આતે શા આધારે રહેલ હશે? એમ તજવીજ કરેજ કરે પણ ખરી રીતનું પરિપક્વ જ્ઞાન એ મળ ધીનું નહિ હોવાથી લા ગાખોખરા વિચારથી સમાધાન કરી સતોષ માને

એ જ વખત ટોઈ ગૃહસ્થતરફથી પરલા વિદ્યાર્થીને શેર ધીનું મીધું મળ્યું, તે વાડકામા લઈને મુકામપર આવતો હતો રસ્તામા વિચાર થયો કે, “વૃતાધારે પાત્ર? કિંતુ પાત્રાગરે મૃત?” અરે આતે શીને આધારે વાસણ છે કે વાસણને આધારે ધી રહ્યું છે? એ મવાલ નક્કી કરવો જોઈએ! વાસણને આધારે ધી રહેલ છે એતો નજરે જોવાથી માલમ પડે છે, પણ ધીને આધારે વાસણ છે કે કેમ, એ ખોટી શકા છે માટે લાવને અજમાવી તો જોઈ કે તેનો નિશ્ચય થાય? એમ વિચારી પોતાના હાથમાનું વાસણ ઉધું નમાવ્યું કે ધી તુરત નીચ ઢળી ગયું! ખાલી વાસણ હાથમા રહી ગયું અરે! આતો નુકશાન થયું! પણ ધીના આધારે વાસણ નથી, એ નક્કી થયું તે નવી શોધનો ગધો વૃત્તાત હરખાતો હરખાતો જઈ ચુકેને કહ્યો, ચુકે તેની મૂર્ખાઈસામું જોઈને હસી પડયા.

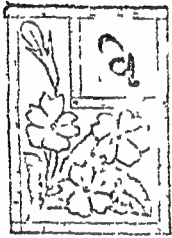
કાંઈપણ અધુરૂ શીખ્યાથી તેનું પરિણામ સાફ થયું નથી એ વાત સૌ ડાંઘના જાણવામા છે અધુરો ઘડો છલકાય, એટલે ઢળી પડે, તેમજ અધુરૂ શીખેલ પણ છલકાય ને નુકશાનકારક થઈ પડે

માત્ર જોખણીયા જની ગ્રહે અને ચાલુ વ્યવહારને, ચાલુ પ્રસંગને, લોકોની મનોવૃત્તિને કાંઈ સમજેજ નહિ તે ઉપહામપાત્ર થાય છે એટલુંજ નહિ પણ પોતાનું કાંઈપણ હિત સાધી શકતા નથી વિદ્યા ભણીને પણ વ્યવહાર,

આણુ પ્રસંગ વિગેરેમાં પોતાની વિચારશક્તિને ઢોરતાં શિખવું જોઈએ, નેથી પોતાને અને અન્યને પણ લાભ થાય. અને જો એમ કરતાં ન આવડે તો વિદ્યા લણાવવામાં ગુરૂએ લીધેલી મેહેનત ફ્રાટ્ટ બંધ છે. કારણ કે તેવા વેદીયાં ઢોરને સહ અસહનો વિચાર બિલકુલ હેતો નથી. એ જતાવી હવે મૂર્ખવિચાર અધિકારને સ્થાન આપવા આ અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે.

મૂર્ખ વિચારાધિકાર.

ધા લણ્યા છતાં પણ જેઓ મૂર્ખ રહે છે તેઓ પંડિત મૂર્ખ કહેવાય છે. આની પહેલાંના અધિકારમાં એ પંડિત મૂર્ખ કેવા હોય છે તેવું દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. હવે આ અધિકારમાં વિદ્યા ન લણવાથી અથવા સુસંગતિના અસાવથી નંગલી જેવા

રહેલા દુનિયાના વ્યવહારના ભાનવગરના મૂર્ખ ટોટોમાં કટ્ટીપણુ વિચાર કરવાની શક્તિ હોતી નથી અને આવતી પણ નથી તેઓ વિચાર વગરનાજ હોય ને અથવા ક્ષુદ્ર વિચારના કે વિચિત્ર વિચારના હોય છે અને તેમ હોવાથી તેઓ જનસમાજને ઓછા ઉપયોગી નિવડે છે બિલકુલ ઉપયોગી નથી થતા અથવા વખતે હાનિકારક પણ નિવડે છે એ જતાવવાને આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

આપણે ત્યાં 'આઠહું' ?

*શવહાસ અને નાજો એ બે ભરવાડને ઘણી મૈત્રી હતી. તેઓ હમેશાં સાથે ઢોર ચરાવવાને જતા હતા. વગડામાં ઢોરને ચરવા મેલી પોતે લાકડીના ટેકાવતી આગ્રો દિવસ ઉભા રહેતા હતા. ભૂત જેવી ભરવાડની જાતને તેથી જરાપણુ થાક વર્તીતો નહિ. કોઈ વખત કાનમાં આંગળીઓ ઝોશી સામસામા દૂડા અણકાવતા હતા. તે બાજુ કૃષ્ણુ, ગોળીઓ અને ગાયોને બોલાવવાને વેણુ વગાડતા હોય તેની નકલ જેવું લાગતું હતું. કોઈ વખત મોઢાથી ડચકારા, ખડકારા, રણકારા, વગેરે બોલીને બાજુ ઢોરાંની ભાષાથી સમજાવતા હોય એવો ડાળ લાગતો હતો. સાંજ વખતે ઢોરાંને હાંકી, ખણે આડી લાકડી રાખી,

પાછળ પાછળ આનહસેર આવતા હતા તેઓના મનેશકા છેટે છેટે હતા તે મની વચ્ચે આડી નદી હતી

એક વખત આખી રાત વગસાદ થયો, તેથી નદીનાળા ભરાઈ ગયા, ને કીચક પણ થઈ ગયો, તેથી સવારમા ઉઠતા નાબને વિચાર થઈ આવ્યો કે, આપણે આને ઠ્યા દોર ચરાવશુ ? રાત્રે વરસાદ થયો છે તો કઈ જગો નદીનાળાની અડચણ વગર દોરાને લઈ જવાય એવી ઠીક હુગે ? એ બાબત શનદામને પૂછુ તો ખરો ? તે શુ કહેડે, એવા ઇરાદાથી શવદાસને બોલાવવા લાગ્યો •

નાબે—શવદાસ ! હે એએએ !!! આઈ આવ આઈ

શવદાસ—હે એએએ ! શુ કામ એ શુ કામ !!!

નાબે—હે એએએ ! આઈ આવ !!! મારી પાડે

શવદામ—અધ્યા, હે એએએ !! કાઈ કામ બામ કહેતો ખરો

નાબે—હેએએએ ! કામવાળાના દીચરા ! હે એએએ ! આઈ આવ આઈઈઈ

શવદાસે બંધુ ડે, પોતાનો મિત્ર આટલો આગ્રહ કરીને બોલાવે છે તો જરૂર જલુ ભેડએ કદાપિ ગઈ મોટે સ્વચ્છેથી ન જ્યા જેલુ જડનુ કામજ હાય ! આતો વગડો છે તેથી મો જણા આવના જતા હોય તે સાબળે, માટે મારે જલુ એ ઠીક છે, એમ ધાગી કછોટો વાળી લીંગે, ને ધાળગો કાગપત્ર ભગની લીંગે નદીમા જતા જતા પાણી છાતીપુઁ થઈ ગયું, કપડા પવળી ગયા, ક્ષત વાખળો કાગપર ભેરની અહુ ગળવાથી ડોરો જ્યાં એ રાતે પોતાના મિત્ર પામે ગયો

શવદામ—ભાઈ નાબ ! હું કામ એ ?

નાબે—કામ વના તે બોલાવ્યો હશે ?

શવદાસ—તારે હુ કામ સે તે જ્ઠી દેને ?

નાબે—જે ! આવ્યો તો ઘોડે ચડીને હું આવ્યો સુ ? ઉતાવળો હું થાય સે !! ધીરે ધીરે કહેવાય સે

શવદાસ—પણ ચટ સરીજો બોલીદેને કે હું કામે મને બોલાવ્યો ?

નાબે—સે તો એટલા હાડુ બોલાવ્યો કે આખી રાત મે' વગ્યા એ તો હવે “ આપણે ઠ્યા આહહુ ? ”

શવદાસ—તો માળા ભૂત ! એટલુ પૂછલુ હતુ તો મને અહી સુધી હું કામ બોલાવ્યો ? હું લ્યા, બેઠા બેઠા કહેત નહિ ! આતો મારા લુગડા પવળી ગયા ને ઉગતા હુ ખી થયો તેતો યાત નહિ

નાબે—ભૂતના ભાઈ ! મને હું બળ કેતુ આવો આજસુ થઈ ગીયો હઈશ ?

* ત્રણમા કે ૧૧૨ ૧૧૩ વિગેરે પોતાનુ નેગણુ દુ છે તેને નેશાગ કરે છે

ના દાખલાઓથી ખતાવવામાં આવ્યું છે. પણ તેઓ મૂર્ખ હોવા છતાં નો દોષ તેમની ભૂલ જણાવે અથવા તેમને સમજાવવા જાય તો તેઓ એવા દુરાચારી હોય છે કે પોતાની ભૂલ માનતા નથી એટલુંજ નહિ પણ સામા માણસને હલકો પાડવાનોજ યત્ન કરેછે માટે તેવા મૂર્ખ લોકોના સમૂહમાં ડાહ્યા માણસે યુગ રહેવું એ વધારે સારું છે એમ દેખાડવાસારૂં પછી હવે પછી “ મૂર્ખ સમીપે વિદ્વન્મૌન ” અધિકારને લેવામાટે આ અધિકારની વિરતિ કરવામાં આવેછે.

મૂર્ખસમીપે વિદ્વન્મૌન-અધિકાર.

ખોની સભામાં સમય આવ્યા શિવાય વિદ્વાને મૌન રહેવું યોગ્ય છે કારણ જે સ્થળે મૂર્ખોના ડાલાહલ મચી રહ્યો હોય ત્યાં વિદ્વાનનું ભાષણ સંભળાય પણ ક્યાં ! જેમ કાગડાના કીકાટામાં કોયલનું ટવકવુ વ્યર્થ છે તેમ વિદ્વાનોએ ખોલેલું મૂર્ખોના ખોલવામાં વ્યર્થ છે તેથી સમય આવતાં સૂધી મૌન રાખી ખેસવામાં વિદ્વાનોની ખામી ગણાતી નથી મૂર્ખો ખોલતા હોય ત્યાં પોતાથી શ્રવણ ન કરાય તો ચાલી નિકળવું અથવા મૌન રહેવું પણ મૂર્ખોને ખોલતાં ખંધ રાખવા જતાં તેને ન સમજાવી શકતાં પોતાને પણ તેમની ખંજિતમાં ગણાવું પડે છે, માટે સર્વથા મૌન શ્રેષ્ઠ છે ઇત્યાદિ સમજાવવા આ અધિકારનો આરંભ છે.

મૂર્ખોની સભામાં વિદ્વાને મૌન રહેવું.

અનુષ્ટુપ.

યુક્તમેવ કૃતં મૌનં, કાલે પ્રાવૃષિ કોકિલૈઃ ।

વક્તારો દર્દુરા યત્ર, તત્ર નષ્ટં મુખાપિતૈઃ ॥ ૧ ॥

{(સૂ. મુ.)

વર્ષાઋતુમાં (ચોમાસામાં) કોયલ મૌન રાખે છે તે યોગ્ય છે. કારણ કે જેમાં દેડકાં ખોલનારાં છે તેમાં સુભાષાવાણાએ ખોલવું નષ્ટ (વ્યર્થ) છે માટે જે જગ્યોમાં મૂર્ખોના સમાજ હોય ત્યાં વિદ્વાનોએ મુંગા રહેવુંજ ઉચિત છે. ૧ તથા--

આર્યા.

અપસરણમેવ શરણં, મૌનં વા તત્ર રાજહંસસ્ય ।

કદુ રત્નતિ નિકટવર્તી, વાચાદાષ્ટિદ્વિમો યત્ર ॥ ૨ ॥

{(સુ. ર. જ્ઞા.)

ને જ્યાએ સામે બેઠેલો બહુ જોવકો ટિટોડા કહવુ જોતે છે ત્યા
 ગજલએ મૌન રાખવુ અથવા ત્યાથી ચાલી નિકળવુ સાર છે
 તેમ ગજમાન્ય પુરૂચે જ્યા વાતુડા મામે બેડા અગ્રિય જોવતો હોય ત્યા
 કાતો મૌન બેહુ રહેવુ અથવા ચાલી નિકળવુ જ ઠીક છે ૨
 વળી—

ઉપજાતિ.

કોળ્યાજલે કારુકુદસ્ય જાતે, વિરાજતે કોકિલક્રજિત કિમ્ ।
 પરસ્પર સચ્ચતા ચ્વલાના, મૌન વિરેય સતત મુખીભિઃ ॥ ૩ ॥

(સુ. ર. જાં.)

જ્યા કાગડાઓનો કોલાહલ મળી રહ્યો હોય ત્યા શુ કોયલનો ગજલ યોગે?
 માટે ને ઠકાતો મૂર્ખો પગ્ગપ વાહ કરતા હોય ત્યા કાઠા માણુએ સગ જાન
 પહેલુ ૩

મૌનથી વિદ્વાનના ગુણમાં ખામી ગણાતી નથી.

ગિલ્હરિણી.

અમુષ્મિન્નુગાને વિદ્વગલ્લ ત્વ પ્રતિકલ
 વિલોલ કાકોલઃ ક્ષણતિ કિલ્ ચાચત્પહુતરમ્ ।
 સર્વે તાવત્કીર દ્રવ્ય હૃદિ રાચયમકલામ્
 ન મૌનેન ન્યૂનીભવતિ ગુણભાજા ગુણગણ ॥ ૪ ॥

(જા. પ.)

કાઠાની પાસે પોપટને ઉદેગીને વિદ્વાનપ્રયે અન્યોક્તિ છે
 હે મિત્ર પોપટ ! જ્યામુખી આ બગીચામાં પક્ષીઓમાં ધુતાને ગપ
 આ કાગડો બહુ જ અપવપલો મિહતાવગરનું જોવે છે ત્યામુખી તારા હૃદયમાં
 મૌનકાને મચળૂત કુ કાગ્લુ છે શુભવાનનો શુભમનુદ મૌનથી કઈ ન્યૂન
 થનો નથી જ્યા વચનોની પરીધા ન હોય અથવા જ્યા અનાદર - ઉપ-
 યવા મવાય હોય ત્યા વચનનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ એ વિદ્વાનો ક જોવો
 મૌનપાત્ર છે તેજોને માટે વાજબી છે ૪

અધ્યાના યોગ્યતા તરુક યોગીની ઉપેક્ષા.

મગ્ધરા

વક્રેષ્વળમર્ષપઃ મમરમુચિ તવ માગમ્ભાપિ િવા-
 ન્ત્વેચ્છાપાર્ગે ન વાસ્તે નદિભવતિ તથા માગ્વાગો નિવાનમ
 ઇત્યુક્તાઽથ' સ્વરેણ પ્રદગિનરડનો મૂક પ્કાવતમ્યે
 તસ્માન્નાત્વા ક્ષણ્ણોઽપમગનરિપયે મૌનમેશામ્બવનો ॥૫॥

(સુ. ર. જાં.)

એક ગધેડો ઘોડાને કહે છે કે તારે હુમેશાં ભાર વહન કરવો પડતો નથી, પણ તારા મુખમાં લગામનું આકર્ષ રહે છે. કોઈ વખતે રણસંગ્રામમાં તારાં પ્રાણુ પણ દૈવયોગેજ બચે છે. વળી રવેચ્છા મુજબ હરવું કરવું તને થતું નથી, વિગેરે કહ્યા છતાં પણ ઘોડો હસતું મોહું રાખીને મૌન રહ્યો, માટે તેઓ જાતિવંત છે તેઓ નીચ લોકોના વચનથી મૌનજ રહે છે (અને તેજ નીચને જીતવાનું શસ્ત્ર છે.) ૫

મૂર્ખ વિદ્વાનને પણ મીણુ કહેવરાવે છે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

મૂર્ખજ્ઞો પથિ ગચ્છતં: કુલુમિતં તામ્યાં પલાશદ્રુમં,
 દૃષ્ટ્વા વક્તિ હિ પાટલં જડમતિર્મો મૂર્ખ નો પાટલ: ।
 વાદં તૌ કુસ્તો લહેન મુકવિર્યપ્ત્યાદિમિસ્તાડિતો,
 યદૃચા મુષ્ટિવશાદ્વિમુશ્ચ જડ હે મો પાટલ: પાટલ: ॥૬॥

(દ. શ. જૈ.)

એક રસ્તાને વિષે મૂર્ખ અને પંડિત ગને જણુ આડ્યા જય છે તેઓએ કુલવાણું ખાખરાનું વૃક્ષ જોયું એટલે મૂર્ખ ઘોલવા લાગ્યો કે આ વૃક્ષ પાટલનું છે ત્યારે પંડિત ઘોલ્યો કે હે મૂર્ખ! એ પાટલ નથી પણ ખાખરાનું વૃક્ષ છે. આમ પરસ્પર વાગ્યુદ્ર આલ્યું. છેવટે મૂર્ખે લાકડી અને સુંઠીના પ્રહારથી પંડિતની પૂલ કરી એટલે તે પ્રહારથી પંડિત મૂર્ખને કહે છે કે અરે મૂર્ખ! મને છોડીદે એ ખાખરા નથી પણ લાઈ! પાટલ છે પાટલ છે. ૬

મૂર્ખની સામે વાહવિવાહ કરવાથી દૂર રહેવું.

દોહા.

*ગણે નહિ ગંભીર જન, દુર્જનતાણા અવાજ;

શ્વાન ભસે સો સામટાં, ગણે નહિ ગજરાજ. ૭

ઉઘાડવો સંડાસ તો, ઢાંકો નાક નિદાન;

જો છંછેડો નીચને, કરો બંધ નિજ કાન. ૮

મનહર.

યા પરાયા દોષ ચક્ષુ જો અંચળ થાય, અંચળ તો આપણીજ આંખ આડું ધરીએ;
 યા મુખ ત્રાહ માટે કરે જો વિવાહ કોઈ, રાખીએ વહન બંધ વેણુ ન ઉચરીએ;

મજી વિસારી કદી સડસ ઉઘાડીએ ન, જો ઉઘાડીએ તો નાક બધ કરી ફૂગીએ,
 હે દલપત્તરામ જો કદાપિ ડોઈ ઠામ, ખજ મુખ જોલે ત્યારે કાન બધ કરીએ ૯
 રાનવીઓ મધ્ય અભિમાન ધરી શ્યાન કહે, નગરીના લોક છેક નળળા નરમ છે,
 ડૂતો ભસ્તુ સર્વને મને ભરી ન શકે ડોઈ, કેવુ મોટુ માડુ ચોખુ ગઢતુ કરમ છે,
 આરે તેને તેજ ઠામ કહે દલપત્તરામ, જોટો એવો મોટો તારા મનમા ભરમ છે,
 મસવાનો ભાઈ તેતો તારોજ ધરમ ધાર, સજ્જનને ભસવાની અતિશે શરમ છે ૧૦

મૂર્ખ લોકોની વાતો તથા તકરારો ઠગધડા વગરની હોય છે, ડોઈ ડાહ્યો
 માણસ તેનો ચોગ્ય જવાબ આપે તેનાપર તેઓ ધ્યાન દેતા નથી તેઓ કાચ
 ધ્યાન દેછે તોપણ તેનું રહસ્ય સમજવાની તેઓનામા શક્તિ હોતી નથી તેઓ
 પોતાનોજ કહ્યો ખરો હોવાનુંજ કુટયા કરે છે અને પદ્ધતિસર વાત કનનાર
 ડાહ્યા માણસનું માથુ પકવે છે માટે તેવા મૂર્ખોના સમાગમમા કોઈ કારણ-
 સર આવી જવાયું તે વખત ડાહ્યા માણસે મુંગા રહેવું એજ ઉત્તમ છે

બનતાસુધી મૂર્ખ લોકોના સમાગમમા ન આવવાની સલાહ રાખવી એજ
 વધારે ઉત્તમ છે રાજા ભર્તૃહરિ એમજ કહે છે કે પશુઓની સાથે જ ગવમા
 ભટકવું પડે તો તે કષ્ટુલ કરવું પણ સ્વર્ગ જેવા સ્થાનમા પણ મૂર્ખોને સમા-
 ગમ કરવાથી દૂર રહેવું

આ દશમ પરિચ્છેદમા આવા પ્રકારના પણ અધિકારો લખને દેખાડવામા
 આબુ કે બુદ્ધિહીન લોકો દુનિયામા નિદાને પાત્ર થાય છે અને તેઓ પોતાનું
 કષ્ટપણ હિત સાધી શકતા નથી ધર્માચરણ અને આત્મવિચાર કરવાનો રસ્તો
 તેઓને માટે ખુલ્યો કયાથીજ હોય ? કારણ કે તેઓની બુદ્ધિ કુટિન હોય છે
 માટે બુદ્ધિ કેવા કેવા પ્રયત્નોથી ખૂલે તેવા પ્રયત્નોનું તથા બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ હોય
 છતા શરીર રોગગ્રસ્ત હોય તો બુદ્ધિને બ્યથતારૂપી પિશાચી વળગી તેનો રસ-
 કસ ચુસી જાય છે માટે આરોગ્ય પણ જાગવવું જેથી બુદ્ધિ સ્વચ્છ રહે અને
 આત્મહિત સધાય તે સમજવાને હવે પછીના પચ્ચિછેદમા યથાગતિ પ્રયત્ન
 કરવાનું ધારી આ અધિકારની સાથે આ પચ્ચિછેદની પણ સમાપ્તિ કરવામા
 આવે છે અને આ અથના વાચનારાઓને માટે ઇચ્છવામા આવે છે કે તેઓ
 સુબુદ્ધિવાળા અને સુપ્રયત્નશીલ બની સમગ્ર સમારનું તથા પોતાનું પણ કલ્યાણ
 થાય તેવી પ્રવૃત્તિમા પરાયણ રહી પચ્ચિછેદને નિવૃત્તિનું સાધન સુખ લોગવે તવાનું

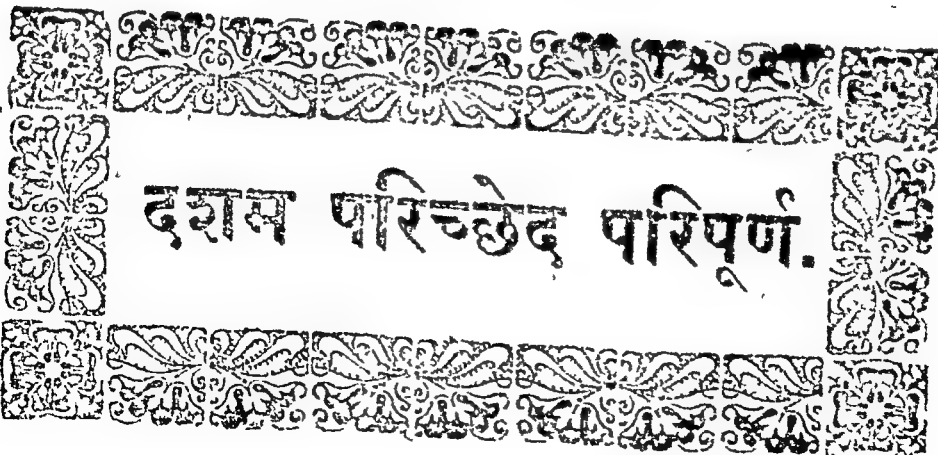

॥ ग्रन्थं संग्रहिता ॥

गीति.

दशमपरिच्छेदोयं विनयविजयमुनिवरमणीनेऽस्मिन् ।

ग्रन्थे समाप्तिमगमत्कारोनु न्नं सर्वदा सर्वा गृणिनाम् ॥

श्रीविनयविजय मुनिवदे इदेवा आ अंथमां आ दशमो परिच्छेदः समाप्तः
त्यथै ते सर्व गुणवान् सन्त्यनोने शुभं कश्नार थाञ्चो.

दशम परिच्छेद परिपूर्ण.

एकादश परिच्छेद.

ગમ પરિચ્છેદમા લીધેલા અધિકારોનું મનન કરનાર મનુષ્યને નીચત્વ તથા મૂર્ખત્વ વગેરેપર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થઈ ઉત્તમતા વિદ્રતા વગેરે તરફ માનવૃત્તિ પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. મનુષ્યે પોતાનું મનુષ્યત્વ શોભાવવાને ઉત્તમ થયું જોઈએ અને

તેને ઉપયોગી બનાવવાને વિદ્વાન થયું જોઈએ સારા ગુણો મેળવવા અને વિદ્યાને આદર કરવો તથા ગુણની પરીક્ષા થાય તે માટે અને વિદ્યાનું સહેલાઈથી સપાઠન થઈ શકે તે માટે વિવિધ પ્રયત્નોથી બુદ્ધિને ડેળવવી જોઈએ છુટ્ટી ધારવાળા હુથિયારથી એક નાનું સરખું ઢાતણ પણ કાપી શકાતું નથી પણ તેજ હુથિયારને સજવામા આવે તો તેનાથી લોઢાની છડી પણ કપાઈ જાય છે તેવી રીતે ડેળવણી વગરની બુદ્ધિ માઠી વાત સમજવામા પણ પાછી પઠી જાય છે અને ડેળવાયેલી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ શાસ્ત્રીય વિષયોમા પણ આરપાર જાય છે તો પછી વ્યાવહારિક વિષયોના તત્વને હસ્તગત કરવામા તે સહેલાઈથી ક્ષતેહ મેળવતી રહે તેમાતો નવાઈજ શું ? એટલામાટે બુદ્ધિને ડેળવવાના વિષયોમા શ્રમ લેવો આવશ્યક છે તથા શરીરની અસ્વસ્થ દશામા ડેળવાયેલી બુદ્ધિપર પણ વ્યથતાનું આવરણ આવે છે માટે શરીરની સ્વસ્થતા જાળવવામા યેનરકાર ન રહેતા પ્રયત્નશીલ રહેવું એ પણ જરૂરનું છે વગેરે હકીકતો સમજાવવા માટે આ ૧૧ મા પરિચ્છેદનો આરણ છે

પ્રહેલિકા-અધિકાર.

મનુષ્યોની બુદ્ધિની આતુરી-કેટલીક અસહવિત જેવી જણાતી, પણ ખરી માર્મિક વાતોથી બહુ સારૂ કામ કરી ગકે છે, વગી તે વિચારશક્તિને વધારે છે તેમજ પ્રહેલિકાની કવિતાઓ સમજવાથી મનને વિનોદ શાય તે તેની આગે

ગૂઢ અભિપ્રાયો શોધી કહાડવાનું અને સમજવાનું સામર્થ્ય વધે છે, જે સામર્થ્ય ગૂઢ અભિપ્રાયવાળા તત્ત્વ વિષયોનું રહસ્ય તેમાં ઉડા ઉતરીને ધરાધર સમજવામાં પણ રસ્તો ખુલ્લો કરે છે. આવાં દુષ્ટાંતો જેમને ભાષામાં વ્રત (વસ્ત) કહેવામાં આવે છે તેનાથી આશ્ચર્યજનક અમતકારિક કથનશક્તિ પણ વધે છે. વગેરે જણાવવાને આ અધિકારનો આરંભ થાય છે.

પ્રાંતિ ઉત્પાદક રચના,

અનુષ્ટુપ્ (૧ થી ૨)

અપદો દૂરગામી ચ, સાક્ષરો ન ચ પण्डितः ।

अमृखः स्फुटवक्ता च, यो जानाति स पण्डितः ॥ ૧ ॥ } (શા. પ.)

પગ વિનાનો છે પણ ફર જનારો છે, સાક્ષર (અક્ષરવાળો) છે પણ પંડિત નથી. મુખવગરનો છે પણ ચોખ્ખું બોલનાર છે. આમાં તમામરીતે વિરોધાભાસ થાય તેવું છે પણ તેમ નથી આ સમસ્યા છે અને તેનો પ્રત્યુત્તર-પત્ર (કાગળ) થાય છે. ૧

કાગડાનો કોણાહલ.

तिमिरारिस्तमो हन्ति, चिन्ताचकितमानसाः ।

वयं काकां वयं काका, वदन्ति वायसा इति ॥ ૨ ॥ } (કસ્યાપિ.)

સૂર્ય અંધારને હણે છે એવી ચિન્તાથી આકુલ વ્યાકુલ મનવાળા કાગડાઓ અમો કાકા (કાગડા) અમો કાકા (કાગડા) છીએ આમ બોલે છે અર્થાત્ સૂર્યને ઉદય થાય તેથી અંધાઈ હણાય છે માટે કાગડાઓને ભય લાગ્યો કે આપણે પણ કાળા અંધારાનેવા છીએ માટે ક્યાંક આપણને પણ હણી નાખશે તો? આવી શંકાથી પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યના ઉદયના સમયમાં કાકા કાકા શબ્દ બોલીને અમોતો કાગડા છીએ અંધાઈ નથી આમ તેઓ સૂચવે છે. ૨

શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામી.

आर्या (૩ થી ૪)

अड झुह नयणा सोलस, पनरस जीहाड चलणजुअलंच ।

दुग्निजिअ दुग्नि करयल, नमाम्यहं एरिसंदेवम् ॥ ૩ ॥ } (રુ. વ.)

સોળ નયનવાળા, પંદર જીભવાળા, બે પગવાળા, બે જીવવાળા અને બે હાથવાળા એવા દેવને હું નમું છું (અર્થાત્ પાર્શ્વનાથ).

ખુલાસો—શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીના શરીર ઉપર સાત કૃષ્ણવાળો સર્પ છે.

સહિત લગવાનું આ વર્ણન છે. સાત કૃષ્ણ હોવાથી ચૌદ નેત્ર સર્પનાં અને

બે નેત્ર ભગવાનના એમ સોળ નેત્રો, સર્પની એક એક કૃષ્ણમા બબે જીભ હોય તેથી સર્પની ચૈદ જીભ અને એક જીભ ભગવાનની એમ કુલ પદર જીભ, બે પગ અને બે હાથ તે માત્ર ભગવાનનાજ સર્પને તે હોય નહિ અને બાનેના મળીને બે જીભ આ પ્રમાણે વિશિષ્ટ સ્વરૂપનું વર્ણન કરી તે શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીને નમન કરેલું છે જે વર્ણન સમજાયા પછી ભક્તજનોના અત કરણમા વિશેષ ભક્તિભાવ અને અલૌકિક આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે ૩

સ્વમ.

ઉપ્પણવિમળનાગો, ક્રોયાલોચ્છયાસદ્ભૂતોવિ ।

જક્લેવકી ન પાસદ, તદિદ્ધ અજ્જરાઈપ ॥ ૪ ॥

{(રુ. વ.)}

શુદ્ધ જ્ઞાનવાળા, લોક અને અલોક જ્ઞેવામા સમર્થ એવા જે કેવલી જેને જોઈ શકતા નથી તેને જે આજ રાત્રિમા જોયું, (અર્થાત્ જે સ્વપ્ન જોયું)

ખુલાસો—ચાર પ્રકારના ઘાતી અને ચાર પ્રકારના અઘાતી એવા આઠ પ્રકારના કર્મો દરેક જીવને હોય છે ન્યારે ઘાતીકર્મને ક્ષય થાય ત્યારે જીવ કેવલી બને છે અને ઘાતીકર્મમા બીજી કર્મ જે દર્શનાવરણીય છે તેનો ન્યારે ઘાત થાય છે ત્યારે કેવલીને નિદ્રા હોતી નથી કારણુ કે નિદ્રા દર્શનાવરણીય કર્મનો જોડ છે તેથી કેવલીને સ્વપ્ન હોઈ શકે નહિ ૪

નાળીએરની સમસ્યા

ઉપજાતિ. (૫-૬)

દુષ્ટાગ્રવાસી ન ચ પક્ષિરાજસિનેત્રધારી ન ચ શૂલપાણિઃ ।

ત્વગ્વસ્ત્રધારી ન ચ સિદ્ધયોગી જલચ વિભ્રજ ઘટો ન મેઘઃ ॥૫॥

{(સુ. ર જાં)}

ઢાડના અગ્ર ભાગ ઉપર નિવાસ કરનાર છતા પક્ષીરાજ (ગરૂડ કે ઉત્તમ પક્ષી) નથી, ત્રણ નેત્ર છતા શકર નથી, છાલરૂપી વચ્ચેને ધારણુ કર્યા છતા સિદ્ધયોગી નથી, જળને ધારણુ કર્યા છતા ઘટો કહેવાતો નથી તેમ વાદળુ પણ કહેવાતું નથી એટલે તેનો જવાબ નાળિયેર ૫

આંખા (કેરી) ની સમસ્યા.

દુષ્ટાગ્રવાસી ન ચ પક્ષિજાતિસ્તૂળ ચ શ્વયા ન ચ રાજયોગી ।

મુવર્ણકાયો ન ચ હેમઘાતુઃ પુસથ નામ્ના ન ચ રાજપુત્રઃ ॥૬॥

{(સુ. ર. જાં)}

ઉપર શયન કર્યા છતાં રાજયોગી નથી, સુવર્ણ જેવી પીળી કાંતિ છતાં સુવર્ણ નથી અને નરજાતિ છતાં રાજપુત્ર નથી, પણ “આંગો” છે. ૬

વૃષભની સમસ્યા.

ઇન્દ્રવજ્રા.

ચક્રી ત્રિશૂલી ન હરો ન વિષ્ણુર્મહાન્બલિષ્ઠો ન ચ ભીમસેનઃ ।
સ્વચ્છન્દચારી નૃપતિર્ન યોગી સીતાવિયોગી ન ચ રામચન્દ્રઃ ॥૭૭॥ { (સુ. સ. જાં.)

ચક્ર ધારણ કર્યા છતાં વિષ્ણુ નથી, ત્રિશૂળ ધારણ કર્યા છતાં શંકર નથી, મહા બલિષ્ઠ છતાં ભીમસેન નથી, સ્વચ્છન્દચારી છતાં રામ કે યોગી નથી સીતા (કોશ) નો વિયોગ છતાં રામચંદ્રજી નથી એટલે આનો જવાબ આંકેલ વૃષભ (ખુંટ) છે. ૭

અનેકાર્થ શબ્દથી થતો ચમત્કાર.

દોહો.

હરિઆગ્યો, હરિ ઉપન્યો, હરિપુંઠે હરિધાય;

હરિગયો ઝટ હરિ વિષે, હરિ ખેઠો વા ખાય. ૮ કસ્યાપિ.

(હરિ) વરસાદ આવવાથી (હરિ) દેડકો ઉત્પન્ન થયો અને (હરિ) સર્પ (હરિ) દેડકાની પાછળ દોડ્યો (હરિ) દેડકો ઝટ (હરિ) પાણીમાં પેશી ગયો એટલે (હરિ) સર્પ દેડકાની ગેરહાજરીમાં વાયુલક્ષણ કરવા લાગ્યો. અર્થાત્ સ્થળચર સર્પો પાણીમાં રહી શકતા નથી તેથી દેડકો ખર્યો અને સર્પ કાંકાં મારીને પાછો વળ્યો. ૮

બંને બાબુથી શણગાર.*

સવૈયો.

વાહરે વાહ રસાણિ મહીજ, જહીં મણિ સાર હવારે હવા

વોસ વસે જહિ આહિતપીક, કપિ તહિ ચાહીજશે વસવા;

વાદ કરે હજિ તાગ નહીંજ, જહીં નગ તાજિ હરેક દવા;

વાજણિ તાશિર ચાર કહીશ, સહી કર ચાર શિતાળી જવા. ૯ (દલપત.)

* આ સવૈયો સંસ્કૃત કાલિદાસ કવિ જેવાની કવિતાની સાથે ટકે તેવા છે એટલે

મ આના ચાર ચરણો અવળાં વાંચવાથી તેનાતેજ શબ્દો આવે છે એ કવિની જિંદગી શક્તિનું

માન બતાવે છે. ૧મી તેમાં આશુના પર્વતની જમીન, હવા, ત્યાંનાં, જનવરો તથા ત્યાંની

વનસ્પતિ વિગેરેને વખાણી, ત્યાં જવા માટે કવિએ લખામણ કરી એક સામાન્ય મખાણને

મ. હો આંગો છે એ ખુબી છે.

પ્રહેલિકા એટલે બાળકો ને ઉખાણા કહે છે તે સમજવા, આવી પ્રહેલિકાથી તર્કશક્તિ વધે છે તેમજ કવિ કે શ્રોતાઓને આનંદ ઉપને છે પ્રહેલિકા મમજવામાટે વધારે શબ્દજ્ઞાનની જરૂર છે આપણા દેશમા એવી પ્રહેલિકા અર સપરસ પુછવાનો વધારે પ્રચાર હોતો, એટલુંજ નહિ પણ લગ્નવખતે વરકન્યા પણ એવી સમસ્યાના શ્લોકો પરમ્પર પુછતા હતા તર્કશક્તિને ખિલવવાનો તે એક સરલ વસ્તો છે આ પ્રહેલિકા એ અર્થકૂટ છે તેથી તેની સાથે સબધ ધરાવતો શબ્દકૂટ અધિકાર લેવા આ અધિકાર અનેજ પૂર્ણ કર્યો છે

—❦❦❦—

શબ્દકૂટ-અધિકાર

—❦❦❦—

કવિતાનો અર્થ સરલતાથી ન સમજાય એટલે શુચવાડાબ રેલો હોય તે કૂટ કવિતા અથવા શ્લોક કહેવાય છે એનો અર્થ પડિતો પણ બહુધા મુશ્કેલીએ કરી ગઢે છે અથવા કાઠવાર તો તેનો કર્તા પોતેજ જો ખરો અર્થ કહે છે ત્યારેજ

સમજાય છે આવા કાવ્યમા કવિઓ ઉપરટપકે નોતા માણસને ભૂલાવામા નાપો એવા અર્થવાળા શબ્દો તથા એતિહાસિક અને પૌરાણિક પ્રસિદ્ધ કથાઓ ગોઠવે છે એટલુંજ નહિ પણ ડેટલેક ઠેકાણે સાદી વાત કહેલી હોય પણ તેને બદલે લાખીકરીને શુચવાડો ઉભો કરે છે જેમ કે ખીલાડી ઉદર પકડીને ધરમા દોટે છે એટલી કહેવી હોય તેને બદલે નીચલા બે દોહરા બોલે છે

વૃષભ વિધાતા યાય તે, વિષ્ણુ ગાય યર્ષ ધાય;

દાનવ સુધાપતિ ધરે, પય પીવાને ભય

૧

તેના અરિના પુત્રનું, વેગી વાહન જેહ,

તેની ગળચી દાળતી, ખીલી દોટે ગેહ

૨

સ્પષ્ટાર્થ—દાનવ (દૈત્ય) ની સુધા (અમૃત) તેનો અધિપતિ મય

દાનવ તેને ઘેર વિધાતા (બ્રહ્મા) વૃષભ (વાછડો) બનીને અને વિષ્ણુ ગાય બનીને પય (અમૃત) પીવાને ભય છે આ કથા વાગવૈતના સમ્પ્રદાયના ૧૧ મા અધ્યાયમા પ્રસિદ્ધ છે તે મય દાનવના અરિ (શત્રુ) યકર તેનો પુત્ર ગણપતિ, તેનું વેગવાણુ વાહન ઉદર તેની ગળચી દાળીને ખીલાડી ધરમા દોટે છે

આથી જણાવે કે કૂટ એ “ જોહવો ડુગર અને કાઢવો ઉદર ” એવી ઘણી મહેનતે ચોટાસાર શોધના તર્કશક્તિ અને સ્મરણશક્તિ ખીટી છે તથા બહુશ્રુતપણું પમાય છે

ગુણુમાં દોષારોપણુ.

અનુષ્ટુપ (૧-૨)

કિં કુર્મઃ કસ્ય વા વ્રૂમો મોહસ્ય ગતિરીદશી ।

દુષેર્ધાતોરિવાસ્માકં. દોષનિષ્પત્તયે ગુણઃ ॥ ૧ ॥

{ (ક. સુ.)

શું કરીયે અને કેની આગળ કહીયે? મોહની આવી ગતિ છે કે ને ગુણુ કરીયે તે પણ દુષ્ઠાતુના ગુણુની માફક દોષ થાય છે. દુષ્ ધાતુ છે તેમાં ગુણુ કરીયે એટલે ઉનો એ થવાથી દુષને ઠેકાણે દોષ થાય તેમજ અમારો કરેલો ગુણુ (ઉપકાર) પણ દોષરૂપ થઈ પડ્યો. ૧*

સુલભ વસ્તુતરફ અણુગમો.

સુદ્વત્તોઽપ્યેક એવાચર્યો, લઘુતાપિ તયોર્દ્વયોઃ ।

વર્ણેષ્વેકઃ શિરસ્યોઽભૂત, વિન્દુસ્તદ્ગમગ્રગમ્ ॥ ૨ ॥

{ (સૂ. મુ.)

દરેક વર્ણુમાં (જાતિમાં) સુવૃત્ત (સદાચારવાળો-ગુણુવાન) એક હોય તેજ પૂજ્ય (મનાય) તે જે થાય તેપણુ તેમની (ગુણુવાનોની) હલકાર્થ થાય છે (કિંમત ઘટી જાય છે). તે પછી ગાઝા થાય ને તેમ અને તેમાં તે શું કહેવું? જેમ વર્ણુમાં (અક્ષરોમાં) સુવૃત્ત (સારી રીતે ગોળ) બિન્દુ (અનુસ્વાર-મીડું) એક હતું ત્યાં સુધી સૌની માથે હતું (ચડતું) અને જે જે મીડાં થયાં તે તુરત તે વિસર્ગ થઈને આગળ આવે છે અને જે તેથી ગાઝાં થયાં તે પછી તે નંકામાં ગણાય છે. ૨

આવાં શબ્દકૂટનો કુરસદ વખતે ઉપયોગ કરવાથી બુદ્ધિ ખીલી શકે અને વિશેષ અભ્યાસથી પંડિતની પંક્તિમાં ગણાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. હવે તેની અત્રેજ સમાપ્તિ કરતાં વળી પણ તેનેજ લગતો કર્તૃકર્મ અને ક્રિયાદિ શુભ અધિકાર અહીં લેવો ઉચિત ધારેલ છે.

* આ દર્શાવે શ્રી મહાવીરસ્વામીના જન્મનું છે કે બ્યારે તે પોતાની માતાના ઉદરમાં હતા ત્યારેજ તેમને વિચાર થયો કે જે હું હાલીશ આલીશ તે માતાને દુઃખ થશે તેથી સ્થિર થઈ રહેવું તે સારું છે આમધારી સ્થિર થઈ ગયા ત્યારે તેમનાં માતૃશ્રીને ઉલટા ખેદ થયો કે આ ગર્ભ તે શું ગમી ગયો અથવા છોડ થઈ ગયો હશે શું? આવા વિચારથી મહા શોકાકુલ બની ગયાં માટેજ કહેવું પડ્યું કે મોહની કેવી ગતિ છે કે જે સુખને માટે કર્યું તેપણુ દુઃખ મનાય છે અને ગુણુ દોષરૂપ થાય છે.

કર્તૃકર્મક્રિયાદિગુણાધિકાર.

— ❀ ❀ ❀ —

અધિકારના શ્લોકોનો પણ અર્થ વાચ્યાવિના તેમથી કર્તા-કર્મ તથા ક્રિયા વગેરે ગોતવા બહુ કઠણ પડે તેમ છે અને તેથી તેમા બુદ્ધિનો વધારે ઉપયોગ કરવો પડે એ સ્વાભાવિક છે વ્યા-કરણ બહોલાને તે આવા શ્લોકો તેના અર્થ વાચ્યા વિનાજ

સિખવાનો મહાવરો રાખવાથી ઘણો કષ્ટદો થવા સભવ છે આ પણ એક વિદ્વાનોને વિનોદકારક અધિકાર હોવાથી અત્રે તેને સ્થાન આપ્યું છે જેથી તે મુશળનોને આનહકારી થશે

એકથી આઠ સુધિના આ શ્લોકોમાં કર્તા ગુપ્ત છે

અનુષ્ટુપ્ ૧ થી ૬

ગૌરીનલ્લરસાદૃશ્યશ્રદ્ધયા શશિન દમૌ ।

इहैव गोप्यते कर्ता वर्षेणापि न लभ्यते ॥ ૧ ॥

{(સુ. ર જાં.)

ઉમાના નખની સમાનતાની શ્રદ્ધાથી ચંદ્રને ધારણ કર્યો. અહીં કર્તા ગુપ્ત છે એક વરસ સુધી (શોધે) તોપણ જડે નહિ

૨૫૫ીકરણ—ઉત્તરાર્દ્રમા ઇહૈવ છે તેમા ડહા અને એવ એ પ્રભાવે પદ મળે છે ૩ એટલે કામદેવ તેને દા એટલે હુણનાર એવા જે શકર તે અહીં કર્તા છે ૧

अन्नवत्समुवर्णानि रत्नानि विविधानि च ।

ब्राम्हणेभ्यो नदीतीरे ददाति त्रज सत्वरम् ॥ ૨ ॥

{(સુ. ર જાં.)

(હે વાઈ) અન્ન, વસ્ત્ર, સુવર્ણ અને અનેક પ્રકારના રત્નો નદીના કાંઠા ઉપર બ્રાહ્મણોને આપે છે માટે જલદી તું બ

૨૫૫ીકરણ—આ શ્લોકમા બ્રાહ્મણ અને ડમ્ય એમ બે શબ્દો જૂદા પાડવાથી ડમ્ય એટલે ધનાઢય કર્તા નીકળે છે એટલે હે બ્રાહ્મણ ! કોઈ એક ધનિક નદીકાંઠે અન્ન, વસ્ત્ર વિગેરે આપે છે માટે તરત બ એવો અર્થ થાય છે ૨

राक्षसेभ्य' मुता हत्वा, जनकस्य पुत्रीं ययौ ।

अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवर्षिणी ॥ ૩ ॥

{(સુ. ર જા)

રાક્ષસો પાસેથી પુત્રી હરીને જનકની પુત્રીમાં ગયો. અહીં કર્તાપદ શુભ છે તેને શોધવામાટે દશ વર્ષનો અવકાશ છે.

૨૫૫ટીકરણ—રાક્ષસેભ્યઃ એમાં જે પદ છે. રાક્ષસાનાં હૃમ્બઃ (રાક્ષસોનો સ્વામી) રાવણ જનકની પુત્રી સીતાને હરીને લંકામાં ગયો. ૩

જ્યામૌ તવ સ્તનાવેતૌ પિવન્તિ સતતં મુદા ।
અત્રે કર્તૃપદં શુભં, મર્યાદા દશવાર્ષિકી ॥ ૪ ॥ } (સુ. ર. જાં.)

તેઓ હૃમ્બેશાં હૃષ્થી આ તારા કાળા જે સ્તનને પીએ છે અહીં કર્તા પદ શુભ રહેલ છે તેને શોધવાની મર્યાદા દશ વર્ષની છે.

૨૫૫ટીકરણ—જ્યામૌતથઃ (કાળા રંગના બીલાડા) એ શબ્દ અહીં કર્તા છે એટલે તે બિલાડાં આનંદથી પોતાની માતાના જે સ્તનનું પાન કરેછે. ૪

વ્યયવાસાઃ પશ્ચશિરા, યરિર્વીનારિભૂષણઃ ।
અસિરોમા ક્રિયાદુર્વઃ શક્કલાયનવીક્ષણઃ ૫ ॥ } (સુ. ર. જાં.)

વસ્ત્ર વગરનાં એટલે દિગંબર, પાંચ મસ્તકવાળા, યરિ એટલે કામદેવના શત્રુ બીનારીભૂષણ પક્ષીઓના સ્વામી ગરૂડના શત્રુ સર્પોરૂપી આભૂષણોવાળા, અસિતુઃશ ચોમવાળા અને ચંદ્ર સૂર્યરૂપ નેત્રોવાળાં ૩ એટલે મહાદેવજી તમારું કલ્યાણ કરો.

૨૫૫ટીકરણ—આ સ્ત્રોકમાં યરિ, બીનારિભૂષણ એ જે વિશેષણો મુકુટેલીથી ધ્યાનમાં આવે તેમ છે ક્રિયાદુર્વઃ એમાં પદઅર્થે કરણ જતાં પ્રમાદ થાય તેવું છે. જેમકે ક્રિયાત્-૩ઃ અને વઃ એમ ત્રણ પદો એની અંદર છે તે સમન્વય ત્યારે અર્થ કરવો સહેલ પડે છે. આ ઉદાહરણ પણ કર્તૃશુભનુંજ છે. ૫

વ્યામોહં તવ મિન્દન્તુ છિન્દન્તુ દુરિતાનિ ચ ।
કર્તૃશુભમિમં શ્લોકં, યે જાનન્તિ વિચક્ષણાઃ ॥ ૬ ॥ } (સુ. ર. જાં.)

તારા પુષ્કળ મોહનો નાશ કરો, અને પાપોને છેદી નાખો. આ સ્ત્રોકમાં કર્તા શુભ રીતે રહેલ છે તેને જેઓ જાણે તે વિચક્ષણ ગણાય.

૨૫૫ટીકરણ—આમાં (વ્યાઃ) એ કર્તા છે ૩ મહાદેવ, ૩ બ્રહ્મા અને અ-વિષ્ણુ એ ત્રણે પદોનો સમાસ થતાં પહેલી વિક્ષિપ્તિનું બહુવચન વ્યાઃ થાય છે. તેનો અર્થ એ ત્રણે દેવો તારા મોહનો અને પાપોનો નાશ કરો; એ પ્ર-

भावे थाय आमा पशु व्यामोहम् એ એક પદ જણાતા કર્તારૂપ વ્યા એ પદ
છૂટ તરતમા ધ્યાનમા આવતુ નથી ૬

આર્યા ૭ થી ૧૦.

ન કરોતિ નામ રોપ, ન વદતિ પરુપ ન હન્ત્યય શત્રૂન્ ।
રક્ષયતિ મહીમલિલા, તથાપિ ધીરસ્ય વીરસ્ય ॥ ૭ ॥ } (સુ ર. જાં.)

ખરેખર આ પુરુષ કોઈના ઉપર રોષ કરતો નથી, કહોર ઘોલતો નથી
અને શત્રુઓને હણતો નથી, તોપણ ધીર, વીરની આખી પૃથ્વીને રજન કરેછે
રૂપટીકરણ—આ શ્લોકના ધોરણ આ એક જણાતા પદમા જી કર્તા છે
આ વીરની ખુદ્ધિ સઘળી પૃથ્વીને રજન કરેછે એમ ખરો અર્થ થાય છે ૭

શરદિન્દુકુન્દધવલ, નગપતિનિલય મનોહર દેવમ્ ।
યૈઃ સુકૃત કૃતમનિશ, તેપામેવ મસાદ્યતિ ॥ ૮ ॥ } (સુ ર જાં)

જેઓએ હમેશા પુણ્ય કર્યું છે તેઓનુંજ, શબ્દ ઋતુના ચંદ્ર તથા ડોલર
પુષ્પના જેવા ધોળા, હિમાલયમા રહેનારા, મનોહર દેવને પ્રસન્ન કરે છે
રૂપટીકરણ—આ શ્લોકમા મનોહર પદમાથી મન કર્તા નીકળે છે એ
ટલે તેઓનું મન શ કરને પ્રસન્ન કરે છે ૮

૯-૧૦ માં કર્મની ગુપ્તતા.

સુભગ તવાનનપદ્મજદર્શનસજ્ઞાતર્નિર્ભરમીતેઃ ।
શમયતિ કુર્વન્દિવસ, પુણ્યવતઃ કસ્ય રમણીયઃ ॥ ૯ ॥ } (સુ. ર. જાં.)

હે સુહૃદ કાતિવાળા પુરુષ ! તારા સુખરૂપી કમળના દર્શનથી ઉત્પન્ન
થયેલી પ્રીતિવાળા ભાગ્યથાળી કયા પુરુષનો રમણીય દિવસ શાત કરે છે
રૂપટીકરણ—આમા શમયતિ પદમા શ કલ્યાણ એ કર્મ નીકળે છે અને
તેથી શાત કરે છે તેને જાહેરે કલ્યાણને આપેછે એવો અર્થ થાય છે ૯

एहि हे रमणि पश्य, कौतुक धूलिधूसरतनु दिग्म्वरम् ।
सापि तद्ददनपद्मज, पपौ भ्रातरुक्तमपि किं न बुध्यते ॥ १० ॥ } (सु. र. जां.)

હે મનોહર સી ! અહીં આવ અને ધૂળથી ધૂસર અગવાળા તથા નાગા
કોતુકને જો. તે સી પણ આવીને તેના સુખરૂપી કમળને પીવા લાગી હે ભાઈ !
આમા કર્મ સીધુ છે છતા કેમ અમજતો નથી ?

૨૫૫ટીકરણ—કૌતુક—કૌ પૃથ્વી ઉપર અને કુક બાળકને એ પ્રમાણે તુક શબ્દ કમ છે એટલે પૃથ્વીપર ધૂળથી ભરાઈ રહેલ નમ્ર બાળકને ને. ૧૦

૧૧-૧૨ માં કરણ (તૃતીયા વિભક્તિ) ગુપ્ત.

અનુષ્ટુપ્ ૧૧ થી ૨૧.

પૂતિપક્કમયેડત્યર્થે કાસારે દુઃસ્વિતા અમી ।

દુર્વારા માનસં હંસા ગમિષ્યન્તિ ઘનાગમે ॥ ૧૧ ॥

{ (સુ. ર. જા.)

ખરાબ ગંધવાળા કાઠવમય સરોવરમાં દુઃખી થયેલા આ વારી શકાય નહિ એવા હંસો વર્ષાઋતુમાં માનસરોવરમાં જશે.

૨૫૫ટીકરણ— દુર્વારા એ કરણ વિભક્તિ છે એટલે ખરાબ પાણીને લીધે હંસો માનસરોવરમાં જશે. ૧૧

અહં મહાનસાયાતઃ કલ્પિતો નરકસ્તવ ।

મયા માંસાદિકં શુક્તં, મીમં જાનીહિ માં વક ॥ ૧૨ ॥

{ (સુ. ર. જા.)

મહાનસાયાતઃ (મોટા રસોડામાંથી આવેલો) તારા કાળરૂપ કદપાયેલો હું છું. મેં સર્વ માંસાદિક આધું છે હે બકાસુર ! હું ભીમ છું એમ મને તું બળુ.

૨૫૫ટીકરણ—મહાનસા એ કરણ વિભક્તિ છે એટલે મોટા ગાડાવડે હું ભીમ આવ્યો છું. ૧૨

૧૩-૧૪ માં સંપ્રદાન (ચતુર્થી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

અમ્બોરુહમયે સ્નાત્વા વાપીપયસિ કામિની ।

દદાતિ મક્તિસંપન્ના પુત્રસૌભાગ્યકામ્યયા ॥ ૧૩ ॥

{ (સુ. ર. જા.)

ટોઈ એક સ્ત્રી કમળથી ભરપૂર વાવના પાણીમાં સ્નાન કરીને ભક્તિસંપન્ન થઈને પુત્ર અને સૌભાગ્યની ઇચ્છાથી આપે છે.

૨૫૫ટીકરણ—અમ્બોરુહમયે એ પદમાં અંભોરુહ અને અયે એવા બે શબ્દો છે, તેમાં અયે એ ચતુર્થી વિભક્તિ છે તેનો અર્થ કામદેવને માટે થાય છે. કામદેવને માટે તે સ્ત્રી કમળ આપે છે. ૧૩

પ્રશસ્ત્યાયુક્ત માર્ગસ્ય, તવ સમ્માનિતાં શ્રિતાઃ ।

સ્પૃહ્યન્તિ ન કે નામ, ગુણરત્નાલયં પ્રમો ॥ ૧૪ ॥

{ (સુ. ર. જા.)

હે ગુણરત્નાકર પ્રભુ ! યોગ્ય માર્ગે ચાલનારા આપના આશ્રિત જનો કાષ્ટ

સ્પષ્ટીકરણ—પ્રજાસ્ત્વૈક્ત એમ બે પદ છૂટા કરવાથી સપ્રદાન વિભક્તિ નીકળી આવે છે, એટલે કલ્યાણને માટે આપે કહેલા માર્ગથી કોણ સન્માનની ઇચ્છા કરતા નથી ! એવો અર્થ થાય છે ૧૪

અપાદાન (પચમી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

શિલીમુરૈસ્ત્વયાવીર દુર્વારૈર્નિર્જિતો રિપુઃ ।
વિમેલ્યત્યન્તમલિનો વનેઽપિ કુસુમાકુલે ॥ ૧૫ ॥ } (સુ ર. જ્ઞા.)

હે વીર ! તે દુર્વાર બાહ્યોવડે શત્રુને છૂટી લીધો છે તેથી અત્યંત મલિન તે પુખ્ત સમૃદ્ધાચવાળા વનમાં પણ બીડે છે

સ્પષ્ટીકરણ—અત્યંતમલિન એમથી બે પદ છૂટા કરતા પુષ્પિત વનમાં (મલિન) ભમરાથી પણ તે અત્યંત બીડે છે એમ અપાદાન વિભક્તિ ધ્યાનમાં આવતા અર્થ નીકળે છે ૧૫

સબન્ધ (છઠ્ઠી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

માનુર્વૈ જાયતે લક્ષ્મ્યા, સરસ્વત્યાયવા મતા ।
અન્ન પૃષ્ઠીપદ ગુપ્ત, મર્યાદા દશવાર્ષિકી ॥ ૧૬ ॥ } (સુ ર જ્ઞા)

લક્ષ્મી અથવા સરસ્વતીવડે મૂર્ધ ઉદય પામે છે આ વાત મનાયેલી છે આમાં છઠ્ઠી વિભક્તિ ગુપ્ત છે તેની મર્યાદા દશ વર્ષની છે

સ્પષ્ટીકરણ—માનુ એમાં મા અને ત્ત એમ બે પદ છૂટા પડવાથી વૃ શબ્દની છઠ્ઠી વિભક્તિનું ત્ત એણે ૩૫ ધ્યાનપર આવે છે એટલે સન્સ્વતી અથવા લક્ષ્મીવડે પુરૂષની મા ક્રતિ ઉદ્ભવે છે એમ મનાય છે એવો અર્થ નીકળે છે ૧૬

અધિકરણ (સાતમી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

યા કટાક્ષન્ઠટાપાતૈઃ પવિત્રયતિ માનવમ્ ।
ષ્કાન્તે રોપિતપ્રીતિરસ્તિ સા કમલાલયા ॥ ૧૭ ॥ } (સુ ર જ્ઞા)

જે જરા જોવા માત્રથી મનુષ્યને પવિત્ર કરે છે અને એકાતસ્થાનમાં પ્રીતિ રાખનાર છે તે કમળનિવાસી લક્ષ્મી છે

સ્પષ્ટીકરણ—રજાગ્ન આમાં એ અને કાન્ત એમ બે પદ છૂટા પડે છે એટલે જ વિષ્ણુ તેની સપ્તમી વૃ પતિરૂપ વિષ્ણુને વિષે પ્રીતિવાળા લક્ષ્મી છે એવો અર્થ થાય છે ૧૭

૧૪-૯૧ માં સંબોધન (આઠમી વિભક્તિ) ગુપ્ત.

કમલે કમલે નિત્યં, મધૂનિ પિવતસ્તવ ।

મવિષ્યતિ ન સન્દેહઃ, કથં દોષાકરોદયે ॥ ૧૮ ॥

(સુ. ર. જ્ઞા.)

કમળે કમળે હુમેશાં સારી રીતે મધુ પીતાં તને દોષાકર (દોષ સમૂહ તથા ચંદ્ર) ઉદય તથા છતાં નિઃસંદેહ કષ્ટ થશે.

૨૫૪ીકરણુ—કમલે આમાંથી કં મલે એમ બે પદ નીકળે છે. તેમાં મલે એ સંબોધન છે. તેથી હે ભમરા! કમળમાં સુખથી નિત્ય મધુ પીતાં જ્યારે ચંદ્રોદય વખતે તે કમળ ળીડાઇ જશે ત્યારે તને કષ્ટ થશે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી એવો અર્થ થાય છે. ૧૮

સર્વજ્ઞેન ત્વયા કિચ્ચિન્નાસ્ત્યવિજ્ઞાતમીદ્રશમ્ ।

મિથ્યાવચસ્તથા ચ ત્વમસત્યં વેત્સિ ન ક્વચિત્ ॥ ૧૯ ॥

(સુ. ર. જ્ઞા.)

તને સર્વજ્ઞને કંઈપણ અજ્ઞાત નથી આમ કહેવાય છે તે મિથ્યા છે કારણ કે તું ક્યારેય પણ અસત્યને જાણતો નથી.

૨૫૪ીકરણુ—સર્વજ્ઞેન આમાં સર્વજ્ઞ અને જ્ઞ એમ બે શબ્દો છે તેથી સર્વજ્ઞેન એ ત્વયાના વિશેષણરૂપે ત્રીજી વિભક્તિનું એકવચન નથી પણ સર્વજ્ઞેન એમાં બન્ને સંબોધનજ છે. એટલે હે સર્વજ્ઞ સ્વામી! એવો અર્થ થાય છે. ૧૯

૨૦ થી ૨૨ સુધિ ક્રિયાપદ ગુપ્ત.

પ્રાતઃ પ્રાતઃ સમ્પ્રત્યાય, દ્વૌ મુની ચ કમળ્ડલ ।

અત્ર ક્રિયાપદં ગુપ્તમવધિર્બ્રહ્મણો વયઃ ॥ ૨૦ ॥

(સુ. ર. જ્ઞા.)

હુમેશ પ્રાતઃકાળમાં બે મુનિઓ ઉઠીને બે કમળડળોને આમાં ક્રિયાપદ ગુપ્ત રહેલું છે તે શોધવા માટે બ્રહ્માનાં સો વર્ષ સુધીની હદ છે.

૨૫૪ીકરણુ—પ્રાતઃ એ ક્રિયાપદ છે પ્રા= પૂરવું. ત્રીજી પુરુષ દ્વિવચન વર્તમાનકાળનું પ્રાતઃ એવું રૂપ થાય છે. એટલે બે મુનિઓ બે કમળડળોને પ્રાતઃ કાળમાં ભરે છે. ૨૦

તથા—

લલાટતિલકોપેતઃ, કૃષ્ણઃ, કમલલોચનઃ ।

ગોકુલેડત્ર ક્રિયાં વક્તું મર્યાદા દશવાર્ષિકી ॥ ૨૧ ॥

(સુ. ર. જ્ઞા.)

લલાટમાં તિલકવાળાં, કમળનાં જેવાં નેત્રવાળાં, કૃષ્ણ ગોકુળમાં. અહીં ક્રિયાપદ કહેવાને દશ વર્ષની હદ ળાંધી છે.

૨૫ષ્ટીકરણ—લલાટ એ પરોક્ષભૂતકાળ ત્રીજા પુરુષનું એકવચન છે એ
ટલે કૃષ્ણ બાળકીડા કરે છે ૨૧

દ્રુનવિલમ્બિત.

ધનઘનાઘનકાન્તિઘનોઽધનુન્નુજપુહ્નમિનાત્રિજગુર્વિંગઃ ।

સકમલોઽપિનહર્ષસગ ક્રિયામિદ્ધ વિલોકયિતુ ચ સર્વકામ્ ॥૨૨॥ } (સુ ર જ્ઞા

પુષ્કળ પાણીથી ભરપૂર વાળાની કાતિ જેવા મુદર, પાપનો નાગ કર-
નાર, સૂર્ય અને ચંદ્રથી નેત્રવાળા, ગરૂડ ઉપર બેસનારા, લક્ષ્મીજી સહિત
એવા (કૃષ્ણ અથવા રામચંદ્રે) દેવ્ય સમૂહને અહીં કર્તા સહિત ક્રિયાપદ
ઓળખવાને છ માસની મર્યાદા છે

૨૫ષ્ટીકરણ—આમા અપિનદ એટલે પીચી નાખ્યો એ ક્રિયાપદ અને તે
હાસ્તન ભૂતકાળ ત્રીજો પુરુષ એકવચનનું ૩૫ છે (અર્થાત્ કૃષ્ણે ગણ્ય સમૂ-
હને ઠણી નાખ્યો) અને વિંગ (ગરૂડ ઉપર બેસનારા) એ કર્તા છે ૨૨

કર્તા, કર્મ તથા ક્રિયાપદ ગુપ્ત.

અનુષ્ટુપ્ ૨૩ થી ૨૫.

મવાનિશકરોમેશ પ્રતિ પૂજાપરાયણ ।

કર્તૃકર્મક્રિયાગુપ્ત, યો જાનાતિ સ પण्डित. ॥ ૨૩ ॥ } (સુ ર જ્ઞાં)

પૂજામા પગાયણ થયેલ ભવાનીગ કર માઝ ઠ્યાણ આ સ્લોકમા કર્તા,
કર્મ અને ક્રિયાપદ ગુપ્ત છે તેને જે બાણે તે પડિત કહેવાય

૨૫ષ્ટીકરણ—આ સ્લોકના પ્રથમ ચરણમાથી મઘ અનિશં કર વ્વેશ એમ
પદો છૂટા પાડતા ઈચ્છિત સ્વખંધ મળી આવે છે હે કર ૧ (હાથ) તુ ઉમેશ
(શ કર) પ્રતિ અનિશ (નિરતર) પૂજાપગાયણ થા આમા કર એ કર્તા,
શ કર એ કર્મ, અને ભવ એ ક્રિયાપદ ગુપ્ત જેવામા આવે છે ૨૩

સમાસ ગુપ્ત

વિપાદી મૈશ્યમદ્નાતિ સદારોગ ન મુચ્ચતિ ।

શ્લેનાપિ ત્વયા વીર શમ્મુનાગિ. સમઃ કૃત ॥ ૨૪ ॥ } (સુ ર જ્ઞા)

હે વીર ! તે રોપવાળા થઈને પણ તારા ગત્રુને ગણુના જેવો કર્યો
જેમકે શણુ વિપાદી (કાલકૃત વિરતું ભક્ષણ કરનારા) છે તેમ તારા શત્રુ પણ
વિપાદી (દુ ગને લીધે કટાણીને જેર ખાનારો) થયો છે તથા શણુને માટે
આપણે કહીએ કે મહા રોગ ન અચતિ (મદ્યાર ભગ ન અચતિ) એટલે અધી

ગના-પાર્વતી સહિત છે અને અગ-કૈલાસને છોડતા નથી તેથી તારા શત્રુને માટે પણ સદારોગં ન મુંઝાત એટલે હુમેશાં રોગને છોડતો નથી અર્થાત્ હુમેશાં માંદો રહે છે. શિક્ષા માગીને ખાય છે એ વિશેષણ સાદી રીતે બંનેને માટે સમાન છે. ૨૪

વિભક્તિ ગુપ્ત.

પ્રમોદં જનયત્યેવ, સદારા ગૃહમેધિનઃ ।

યદિ ધર્મશ્ચ કામશ્ચ, ભવેતાં સજ્જતાવિવ ॥ ૨૫ ॥

} (સુ. ર. જાં.)

ધર્મ અને કામ એ બંનેને જો સાથે હોય તો સદારા (સ્ત્રીવાળા) ગૃહસ્થો આનંદ ઉત્પન્ન કરેજ છે.

સ્પષ્ટીકરણ—આમાં ગૃહસ્થો અનેકવચનમાં છે અને ક્રિયાપદ એકવચનમાં છે તેથી એ વાક્યમાં દોષ જણાય છે માટે ગૃહમેધિન એ પછી વિભક્તિ એકવચન સંસ્કૃત વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે થઈશકે છે અને સદારા એમાં સદા ન એમ બે પદ છૂટાં પાડવાં તેથી જ એટલે ગૃહસ્થની લક્ષ્મીને સાથે ધર્મ અને કામ હોય તો હુમેશાં આનંદ આપે છે એ ખરે અર્થ થાય છે. ૨૫

સમજવાના અને સમજીને યાદ રાખવાના ઉપયોગી વિષયો સામાન્ય લા-પાવડે જો કે તરત સમજાઈ જાય છે પણ તેમાં બુદ્ધિને મહેનત ન પડેલી હોવાથી તેને તે સાચવી રાખવાનો વિશેષ આદર હોતો નથી. વગર મહેનતે મળેલું ધન સાચવી રાખવાના પ્રયત્ન કરતાં હુમેશાં પૂર્ણ પ્રયત્નને પરિણામે જે વસ્તુ મળે છે તે બહુ આદરપૂર્વક સાચવી રાખવામાં—તેનું પૂર્ણ રક્ષણ કરવામાં આવે છે અને વારંવાર તેનાતરફ ધ્યાન ખેંચાયા કરે છે. તેમ જ વિષય સમજવામાં બુદ્ધિને વિશેષ શ્રમ પડયો હોય તેવા વિષય વિશેષ યાદ રહે છે. તત્ત્વવિચારના કઠિન વિષયો સમજવામાટે કંટાળો ન લાવતાં પૂરતો શ્રમ લેવાનો બોજો ઉઠાવવાની બુદ્ધિમાં યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે તેની કસોટી કરનારા આવા શબ્દકૃત અને અર્થકૃતના સાહિત્યના શ્લોકો બહુ ઉપયોગી છે અને તે બુદ્ધિને ખીલવે છે અને સમજાયા પછી જેમ કોઈપણ વિષયમાં ફતેહ મેળવનારને આનંદ અને સંતોષ થાય છે તેમ આનંદ અને સંતોષ આપનાર બને છે. માટે આવા સાહિત્યનું પણ થોડું આસ્વાદન કરાવી આ અધિકાર સ-માપ્ત કરવાની સાથે હવે પછી શકુન અધિકાર કે જે બુદ્ધિને માટે ભાવિ અ-વુમાનો કરવામાં કસોટીરૂપ છે તેને સ્થાન આપવામાં આવે છે.

ગકુન-અધિકાર

કમા શકુન જોવાની ઘણી રીતિ છે, તેમા કેટલાક શુભ સુચન-
નારા છે, કેટલાક અશુભ દર્શાવનારા છે, કેટલાક શકુનથી પો-
તાનું, દેશનું, રાજનું, વર્તનું, વ્યાપાર-ધર્મનું હિતાહિત જાણી
શકાય છે કેટલાક શકુન અતર છે અને કેટલાક બાહ્ય છે

આતરનામા પોતાના અગસ્પુરણના શકુનો જાણવા, અને બાહ્યમા ધૂવડપક્ષી,
કાગડા, કૃતરા તે ત્રિવાયના બીજા પશુપક્ષીઓની ચેષ્ટા સમજવી તેઓના
જેવા જેવા દેખાતો દર્શાવ્યા છે તેવાજ ફળ આપનારા થાય છે માટે જો અ-
શુભ શકુન થાય તેમની ડોઈ સારા વિદ્વાન અનુભવીને મળીને શાન્તિ કર
વાથી આરોગ્ય આદિ મળે છે માટે ઉપરનું જ્ઞાન મેળવવાસારૂ આ અધિકારની
જરૂરીઆત માની છે

ઉત્તમ ગકુને

અનુષ્ટુપ. (૧ થી ૪)

પોતકી પિદ્મલા કાકો, જમ્બુકી ધપણસ્તયા ।
પશ્ચૈતાન્યુત્તમાન્યાહુ, ગકુનાનિ મુનીપરા' ॥ ૧ ॥ } (ગા. ૫.)

ધરમા માળો બાધી રહેનારી ચક્રી, ચકુવ નામનું પક્ષી, કાગડો, ગિયાળ
અને કૃતરા એ પાવના ગકુનો મુનીશ્વરોએ ઉત્તમ કહેલા છે ૧

ધૂવડના બોલવાથી લાભ.

જાન્તાયા દિગ્નિ વૃક્ષેષુ, ગ્રામદૂરે ચ ગચ્છિત' ।
ધૂરુઃ સ્પાત્સર્વલોકાનામૃદિટદ્વિસુગાર્યઠૃત્ ॥ ૨ ॥ } (ગા. ૫.)

પોતાની પૂર્વ દિશામા ગાડ ઉપર અને ગામથી છેટે ધૂવડ બોલું હોય તે
તમામ માણસોને સમૃદ્ધિ વૃદ્ધિ (વધારો) સુખ, અને પૈસાનો લાભ કરે ૨

શશતો કેવે મ્થળે દેખાવાથી લાભ થાય.

કેદારપાલ્યા ગેહે વા, ગચ્ચકો દશયતે યદિ ।
નહામુખિમ જાનીગાઝીતાના ચાપિ નિર્ભયમ્ ॥ ૩ ॥ } (ગા. ૫.)

વાડીમા જેનવું રણ કાનારને રહેવાની ક્ષપત્રીમા અથવા કવારાની

પાળ ઉપર નો શશ્વો (પેઠેવો) દેખાય તો અત્યંત સોંધવારી બાણુવી અને બેઓ ભયવાળા હોય તે નિર્ભય થાય (કોઈ પ્રકારની ધીક રહે નહિ). ૩

વરસાદ વરસવાનો નિર્ણય.

નીરતીર્થે તટસ્થશ્વેદજ્ઞં કમ્પયતે શુનઃ ।
તત્ર દેશે ઘનાં મેઘવૃષ્ટિં વદતિ ભાવિનીમ્ ॥ ૪ ॥ } (શા. પ.)

પાણીવાળા તીર્થના કિનારા ઉપર નો કૂતરો શરીર કંપાવે તો ત્યાં (તે દેશમાં) ઘણો વરસાદ થવાનો એમ કહે છે. ૪

અંગસ્પુરણુ (શરીરના ભાગો ફરકે તે) નાં શુભાશુભ ફળ.

આર્યા. (૫ થી ૭)

દક્ષિણમઙ્ગં પુંસઃ સ્ત્રિયાશ્ચ વામં શુભાવહં સ્ફુરિતમ્ ।
નીચોચ્ચમધ્યમાત્રઃ, ફલતિ ચ ગાત્રોચિતઃ સ્પન્દઃ ॥ ૫ ॥ } (શા. પ.)

પુરુષનું દક્ષિણ [જમણું] અંગ અને સ્ત્રીનું વામ [ડાબું] અંગ ફરકે તો સાઈ કરે, શરીરના નીચા ભાગમાં ઉંચા ભાગમાં, અને વચલા ભાગમાં તથા થડીનો ભાગ એટલે જેને પેડુ કહેવામાં આવે છે તે જગ્યો પૈકી કોઈપણ ભાગ સ્ફૂરે તો શરીરની યોગ્યતા પ્રમાણે ફળ આપે છે. ૫

વળી—

ધનવૃદ્ધિરન્ત્રકમ્પે, નાભિસ્પન્દઃ સ્વદેશનાશાય ।
પૃષ્ઠે પરાજયાય, સ્ફુરણં હૃદયસ્ય વિજયાય ॥ ૬ ॥ } (શા. પ.)

થડી (જેને જલાશય વેદક રીતે કહેવામાં આવે છે) તે ફરકે તો ધનની વૃદ્ધિ થાય, નાભિના ભાગમાં ફરકે તો પોતાના દેશનો નાશ થાય, વાંસાનો ભાગ ફરકવાથી પરાજય થાય અને હૃદય (છાતી) ફરકતું હોય તો વિજય થાય. આ પ્રમાણે શરીરના ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠભાગનાં ફળ આપે. ૬

તથા—

પ્રિયસજ્જમાય વાક્નોઃ, કર્મ્પો હૃત્કર્મ્પસમ્ભવો મીત્યૈ ।
મૂર્ધ્નિ સ્ફુરિતે રાજ્યં, લભતે સીમન્તિનીમંકુનોઃ ॥ ૭ ॥ } (શા. પ.)

ગેય હોય ફરકવાથી પ્રિય-(સ્નેહી) સાથે મેળાપ થાય, અંતઃકરણ થકકતું તો ભય ઉત્પન્ન થાય, માથું ફરકે તો રાજ્યનો (રાજ તરફથી) લાભ અને આંખો ફરકે તો સ્ત્રીનો લાભ થાય (ઇચ્છિત સ્ત્રી મળે). ૭

कोश (भजनो) ज्ञान.

उपजाति.

वसुन्वरायाः कमपि प्रदेश, मूर्त्ता स्पृशन्वग्रवलोक्तुते श्वा ।
ध्रुव तदा तत्र महानिधानमस्तीति सिद्धैः कथित रहस्यम् ॥८॥ } (शा. प.)

भूमिना उर्ध्वपृष्ठे भागने उर्ध्वे लोभे पोतानुं भायु अडाडीने ले कृतरे
लुके तो ते स्थले अवश्य मोटे लडार डोवो लेधये आम सिद्धपुरुषोम्मे
शुभ वात लघुवापी छे ८

अरिष्ट (ध्रुव) सूचन.

इन्द्रवज्रा. (९-१०)

ग्राम निशाया खरसारमेयाः, सून्य विधातु सहिता रुदन्ति ।
ग्रामे भपित्ता भपणा स्मजाने, रुदन्ति नाशाय च मुख्यपुसः ॥९॥ } (शा. प.)

ले रात्रिभा गधेडा अने कृतरे साथे इये अटले गधेडा लुके तेनी साथे
कृतरे पद्य देवा भाडे तो लघुर्षु डे ते गाभने भाडी करवाभाटे इम्मे छे अ-
र्थात् गाभभा अनेक प्रकारना रोगादि उपद्रवो थाय अने गाभभा लक्ष्मीने
स्मशानभा लधने इम्मे त्यारे लघुर्षु डे कोर्ध मुग्ध पुत्रपत्नी नाश थरो ६

तथा—

निष्कारण सम्मिलिता रुदन्तो, ग्रामेऽन्ननाशाय भवन्ति काराः ।
रोधं च चक्राकृतयो वदन्ति, सव्यापसव्यभ्रमणाद्भय च ॥१०॥ } (शा. प.)

कारणविना अेकडा थधने कागडाओ देता डोय (कजेजाट करता डोय)
तो गाभभा अनाजने नाश करे [मोधवारी करे], अकर [मोजाकारे] करता
डोय अने मोलता डोय तो कार्य इधे अटले न थवा डे अने आडा ने अवजा
लय ने आवे तेम करता मोले तो गाभभा लय थाय १०

तेभज—

-उपजाति. (११ थी १७)

निष्कारण यः प्रपलायते श्वा विरौति, वा वारिणि योऽवतीर्य ।
मृताङ्गरक्तास्थिमुखो म्गार्त्तट्टकविशेयः स च मृत्युमाह ॥ ११ ॥ } (शा. प.)

वगः कश्चे कुतरे डोडाडोड करतो डोय [लागी लतो डोय] अथवा

પાણીમાં ઉતરીને રડતો હોય તો તે તથા મુવેલાં પ્રાણીનું અંગ, લોહી, અને હાકકું એમાં લઇને આવેલો કુતરો રોગીના ઘરમાં પેઠા હોય તો તે મૃત્યુ સૂચવે છે તેમ જાણવું. ૧૧

તે પ્રમાણે--

રાત્રૌ ગૃહસ્ત્યોપરિ ભાષમાણો, દુઃસ્વાય ધૂકઃ સુતમૃત્યવે વા ।
ગૃહસ્થનાશાય ચં સંસરાત્રાન્નાશાય રાત્રો દ્વિગુણાનુવન્ધી ॥૧૨॥ } (શા. પ

રાત્રિમાં ઘર ઉપર આવીને ધૂવડપક્ષી ઝોલે તો દુઃખ આપે અથવા પુત્રનો વિનાશ કરે, સાત રાત્રિ સુધી ઝોલે તો ઘરઘણીનો નાશ કરે અને એ અથવા તેથી વધારે ઝોલે તો રાત્રનો નાશ કરે. ૧૨

વળી--

ગૃહં ગૃહદ્વારિ સ્વત્યુલ્લકે, હરન્તિ ચૌરા દ્રવિણં પ્રસન્ન ।
તસ્મિન્પ્રદેશે નિશિ સાક્રયુક્તસ્તદોપનાશાય બલિઃપ્રદેયઃ ॥૧૩॥ } (શા. પ.)

ઘરના આંગણમાં ત્રણ દિવસ સુધી ધૂવડ ઝોલે તો બલાતકારથી ચોરલોકો તેનું દ્રવ્ય હરિ જાય [હુંટી લેય] તેથી તેની શાન્તિને માટે જે જગ્યોએ તે ઝોલતું હોય ત્યાં શાકસાથે બલિ-આકુળા રાત્રે મૂકવા. ૧૩

કાગડાનું ભયકારક શકુન.

મધ્યન્દિને વેગ્મનિ યસ્ય કાકો, વિરૈતિ રૈદ્રં ત્રિધુનોતિ ચાગ્નમ્ ।
હરન્તિ ચૌરા દ્રવિણાનિ તસ્ય, ધ્રુવં તથાન્યો ધવતિ પ્રમાદઃ ॥૧૪॥ } (શા. પ

મધ્યાહ્ન [બપોર] સમયે ઘર ઉપર કાગડો ઝોલે અને શરીર ધુળવે [કંપાવે] તો તે ઘરઘણીને ત્યાં ચોરી થાય અથવા ચોક્કસ તેવોજ બીજો કાંઈ પ્રમાદ થાય [ધનહાનિ થાય]. ૧૪

કાગડાના શકુનથી ભોજનની પ્રાપ્તિ

ગોપૃષ્ઠદૂર્વાતરુગોમયેષુ, તુળં વિકર્ષન્નવલોકિતોઽગ્રે ।
આહારમન્યસ્ય મુલ્કે દદાતિ, દદાતિ મોજ્યં વલિમ્મુગ્વિચિત્રમ્ ॥ ૧૫ ॥ } (શા. પ

બનાર આદમી આગળ ગાય અથવા બળદની પીઠ [વાંસા] ઉપર, પ્રો-
ખડ ઉપર, ઝાડ ઉપર અને છાણુ ઉપર પોતાની આંચ કાગડો તાણતો હોય
અને બીજાના મોડામાં આહાર આપતો હોય [બવરાવતો હોય] એવી રીતે
દેખે તો તે દિવસે તે બનારને સુંદર પકવાનો વિગેરે ભોજન કરવાના પદાર્થો
મૂળે. ૧૫.

તથા—

ધાન્યપયોવાદધિવાઘવાપ્ય વિરોત્તિપદ્યત્રિધિલાભકારી ।
 કરોતિ લાભ પુરતઃ સ દૃષ્ટો યસ્યાસ્તિ વ્રકે ત્વમપ્યગ્રુપ્કમ્ ॥૧૬ ॥ } (શા પ)

અનાજ, દુધ, દહીં ખાઈને અથવા લઈને આગળ [મામે] ઠાગટા બોલે
 તો દ્રવ્યના ભંડારનો લાભ કંઈ અને લીલુ ઘાસ [ખડ] મોખા હોય ને આ
 ગળ જોયો હોય તો લાભ આપે ૧૬

વળી—

કા કામિતિ ક્ષેમવિધૌ વિગમઃ, કીકીમિતીષ્ટાશનપાનદેતુઃ ।
 કરોતિ કૂંક્રૂમિતિ ચાર્થલાભ, ક જ્વ રનિઃ કાચ્ચનલાભમાહ ॥૧૭ ॥ } (શા પ)

ને ઠાગટા કવા ઠવા એવા શબ્દ બોલતો હોય તો ગુપ્તગાતા સમજવી,
 અને કીં કીં એવી રીતે બોલે તો ઇચ્છિત લોભન કરાવે, કૂં કૂં ગે પ્રમાણે બોલે
 તો દ્રવ્યનો લાભ કરે, કવ ઠવ એવા શબ્દ ક-તો હોય તો સોનાનો લાભ થાય ૧૭

અગરપુસ્તક કળ.

મદાક્રાન્તા.

વામસ્વાધઃ રફુરણમસક્રુતસદ્ગરે મદ્ગઠતુ—
 સ્તસ્યેયોર્ધ્વ દરતિ નિતરા માનમ દુઃગ્વજાલમ્ ॥
 નેત્રોપાન્તે દગ્તિ ચ ધન નેત્રકોણે ચ વન્તુ,
 સગ્યે ચૈતત્ફલમવિક્રમ વ્યત્પય ચાપસગ્યે ॥ ૧૮ ॥ } (શા. પ)

ડાબુ અગ નીચેના ભાગમા [કેટલી નીચ] વારવાર કરે તો લડાઈગ-
 બાયનું કારણ સમજવું, તે તરફનું જો નાણિના ઉપરના ભાગમા ક-ક તો મ
 નની સમગ્ર ચિન્તાને હરે [મનના દુ ખ મટે] આજની ઉપાતે કરકે તો
 ધનનો નાશ કરે અને નેનનો પુનો ક-કવાથી ખ-ધુનો નાશ કરે આ પ્રમાણે
 ડાબા ભાગનું કથા યથાર્થ વાણવું અને જમણી બા-ત્રનું તેનાથી ઉત્ક્ર વાણવું
 એટલે ડાબી બા-ત્રમા શુભ હોય તો જમણી બા-ત્રએ અશુભ અને ડાબીબા-ત્ર
 અશુભ તે જમણી તરફ શુભ વાણવું ૧૮

અનુસારી પુત્રો ખાન મેકે છે કે શકુન નો ઉપયોગી વસ્તુ છે—અર્ધિ
 જેમ આધિ શકુનનું વર્ણન કર્યું છે તેમ હવે પરી પ્રશ્વાન [પગેશ વ્યા
 સભધિ] શકુન વર્ણન કરવા પારી આ જાનતો શકુનાધિમર વર્ણ કર્યો છે

પ્રસ્થાન શકુન—અધિકાર.

—ॐॐॐ—

ક્રમાં શકુન છે તે ખરેખર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે તેને (શકુનને) થોડી સમજવાળા લોકો પણ સ્વીકારે છે, માટે દરેક શુભ કાર્યમાં પ્રસ્થાન કરવું હોય ત્યારે સારાં શકુન જોઈને પ્રયાણુ કરવાથી ઈન્દ્રિય કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, એ બતાવવા આ અધિકારને અત્ર યોજ્યો છે.

શુભ શકુન જાણવાની રીત.

અનુષ્ટુપ્.

શુભઃ પ્રાગશુભઃ પશ્ચાદશુભઃ પ્રાહ્લુમસ્તતઃ ।

પાશ્ચાત્યઃ ફલદોઽવચયં, શકુનઃ સર્વકર્મસુ ॥ ૧ ॥

}(શા. પ.)

ચાલતાં પ્રથમ શુભ શકુન થાય અને પાછળથી અશુભ થાય અથવા પ્રથમ અશુભ થાય અને પાછળથી શુભ શકુન થાય તો પાછલા શકુનનું જ ધ્યાન આપે છે. ૧

ગામડે વા પરદેશ જવાની તૈયારી કરવાની સમજણ.

આર્યા. (૨ થી ૩)

પ્રીતોવદાતવેષઃ, કૃતમજ્જલ્યઃ પ્રણસ્ય ગુરુદેવાન્ ।

અપ્રતિરથં જપિત્વા, શુભે મુહૂર્તે પ્રતિષ્ઠેત ॥ ૨ ॥

}(શા. પ.)

પ્રસન્નતાપૂર્વક સારાં કપડાં વિગરે પહેરી, મંગલતિલક વિગરે કરી, શુભ શબ્દો શ્રવણુ કરી, દેવગુરુને નમન કરી અપ્રતિરથ—ઇષ્ટમંત્રનો જપ કરીને શુભ મુહૂર્તમાં પ્રયાણુ કરવું. ૨

પ્રસ્થાનને દિવસે વર્જ્ય કાર્યો.

મુળનવપનવિકર્તનતૈલાભ્યજ્ઞાશ્રુમોક્ષમુશ્યાનિ ।

મૈથુનમચ્છુરોદરકલહાનપિ વર્જયેત્તદહઃ ॥ ૩ ॥

}(શા. પ.)

જે દિવસે પ્રસ્થાન કરવું હોય તે દિને મુંડન ન કરાવવું, વપન ન કરાવવું અને વિકર્તન ન કરાવવું, શરીરે તેલ ચોળીને નહાવું નહિ અથવા તેલ ચોળવું નહિ, આંખમાંથી આંસુ પાડવાં નહિ, મૈથુન (સંલોગ), મધપાન કોઈ પણ જાતની હોડ (રવદ—અથવા સદા જુગાર) કળયો વિગરે પણ ન કરવાં.

પુસ્કાસો—મુંડન, વપન અને વિકર્તન એ ત્રણે હજામત કરાવવાના લેદો

છે એટલે જે એટલી ઉત્તરાવવામા આવે તે સુકન, માથામા એટલી રહેવા ઈ હનમત ડગવથી તે વપન અને કાર વિગેરેથી વાળ કપાવવા તે વિક-
ર્તન કહેવાય ૩

આ શકુન હુમેશા વિદેગ જવાને માટે નક્કી કર્યો છે અને કઈ કઈ વસ્તુ દષ્ટિગોચર થઈ હોય તે શુભ ફળ આપે, એ જતાવવા હવે શુભ શકુ નનો અધિકાર લેવા યોગ્ય ધારી આ પ્રસ્થાન શકુન અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે

— ❧ —

શુભશકુનાધિકાર

— ❧ —

“શકુન ચ મૃદસ્પતિઃ” મૃદસ્પતિ મુનિ શકુનને ઉત્તમ માને છે અને અનુભવથી પણ સિદ્ધ થઈ શકે છે તે શકુન તે હીવો છે, માટે શુભ શકુનો કોને કહેવા ? તે જાણવાની પ્રત્યેક મનુષ્યને ધણી અગત્ય છે ઇલાહિ ખાખત સ્પષ્ટ સમજાવવા સારૂ આ અધિકારને સ્થાન આપ્યું છે

શુભ શકુનની સમજણ.

અનુષ્ટુપ્ (૧ થી ૪ સુગી.)

સયઃ પ્રમૂતા સુરમી, સવત્સાઃ કામરેનયઃ ।
રશ્મિવદ્ભો વૃષઃ શ્રેષ્ઠો, દ્વૌ ચે વૃત્યન્તત* શુભૌ ॥ ૧ ॥ } (શા પ)

તુર્ત જેણે વાછગડાને જન્મ આપ્યો છે એની ગાય, વાછરડા સહિત એની કામદુધાઓ (ગાયો) અને રાશથી બધાયેનો બગદ પ્રયાણ વખતે મનુષ્ય મળે તો શ્રેષ્ઠ છે તથા જો તેવા જ બગદ સામા મળે તો અત્યન્ત શુભ સમજવા ૧

ગજ વગેરેનાં શુભશકુન કહેવાય છે.

દૃષ્ટઃ શુભો વા મૂપાલધામ્બઃ કેલી કરી વૃષ* ।
મસ્થાને યા પ્રવેશે યા, સર્વસિદ્ધિરુગઃસ્મૃતા ॥ ૨ ॥ } (શા. પ)

ગજ, ઘોડા, ગે, હાથી, બગદ, આ પાચ વ્યક્તિઓ પ્રયાણ વખતે અથવા પ્રવેશ વખતે જોવામા અગર માળખવામા આવે તો તે મર્વે કાર્યની સિદ્ધિ કળાચ યાય છે એટલે સર્વ વાચ્છિત અર્થોને તેઓ સિદ્ધ કરે છે એવો ભાવ છે ૨

કુતરો વગેરેનું શુભ શકુન.

સ્પષ્ટચેષ્ટઃ શુભઃ શ્વાનો, નિર્ભીકો નિકટસ્થિતઃ ।

સર્વથા સિદ્ધયે ગ્રાહ્યાઃ શકુનાઃ સ્પષ્ટદર્શનાઃ ॥ ૩ ॥

} (શા. પ.)

કર ચરણ વિગેરેની સ્પષ્ટ ચેષ્ટાવાળો ભયરહિત સમીપમાં ઉભો રહેલ કુતરો શુભ સમજવો. તેમ ખુદ્દાં દેખાતાં પક્ષીઓ હુમેશાં કાર્યની સિદ્ધિને માટે શુભ શકુનરૂપે ગ્રહણ કરવાં એટલે તે પક્ષીઓ શુભ છે એમ સમજવું. ૩

કુંજડા નામના પક્ષીનું શુભ શકુન.

સમકાલં સજાતીયા, વામદક્ષિણરાવિણઃ ।

શકુનાસ્તોરણાસંજ્ઞાઃ, સિદ્ધિં કુર્ચુર્ગમાગયે ॥ ૪ ॥

} (શા. પ.)

એક વખતે સરખીબતના વામ અથવા દક્ષિણ તરફ ગોલનારા તોરણના આકારમાં ગોઠવાયેલાં કુંજનામના પક્ષીઓ પ્રયાણ વખતે અથવા આગમન વખતે મળે તો શુભ સમજવાં. ૪

શુભ શકુનમાં ૧૪ વસ્તુની ગણના.

આર્યા. (૫-૬)

દધિદૂર્વાક્ષતપલ્લવશશ્વશ્રીસ્વર્ગહુમુમાનિ ।

આદર્શામિષમૃત્સ્નાગોષયગોરોચનાયુધમધૂનિ ॥ ૫ ॥

} (શા. પ.)

દહિં, દૂર્વા, [ઘો] ચોખા, પલ્લવ, શંખ, ચંદન, યુષ્પ, આરીસો, માંસ, માટી, ગાયનું છાણ, ગોરોચન [એક બતનું ચંદન] હથીયારો અને મધ આ બધાં શુભ શકુન બાણવાં. ૫

રોવા સંબંધી શુભ અને અશુભ શકુન.

વામં રોદનમાહુઃ, શસ્ત્રં યદિ રોદિતા ન દ્રઘ્યઃ સ્યાત્ ।

શંસન્તિ દ્વેષ્યાણાં તોરણરુદિતં ચ સંસિદ્ધયૈ ॥ ૬ ॥

} (શા. પ.)

જો રુદન કરનાર મનુષ્ય દેખી શકતો ન હોય તો ડાબી તરફ થતું રુદન [રોવું] શ્રેષ્ઠ કહેલું છે અને તોરણમાં [દાર દેશમાં] કરાતી રોવાની ક્રિયાને દુશ્મનોની ઉત્તમ સિદ્ધિને માટે સુર પુરુષો કહે છે એટલે દાર દેશમાં થતી રુદન ક્રિયા શત્રુઓનો વિજય કરાવે છે અને પોતાનો ખરાબય કરાવે છે-એવો

નોનો ભાવ છે. ૬

આ અધિકારમાં કેવળ શુભ શકુનજ દર્શાવ્યા છે, તે હવે પત્રી એટલે વસ્તુથી કાગ્નિશુભ શુભ અને અશુભ શકુન ઉત્પન્ન થાય છે તે સમજાવવા આ શુભ શકુન અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

શુભાશુભ શકુનાધિકાર

— ૧૧૮(૧)૨૦ —

ટલાક શુભ શકુન હોય છે અને કેટલાક અશુભ શકુન હોય છે પણ કેટલાક પ્રકાર તથા સમયના લેદને લીધે શુભાશુભ (સારા નગ્ના) આમ મિશ્રરૂપે થાય છે આ જાળત જણાવવા સાડ આ અધિકારની પાત્રતા માની છે

અનાજથી ઉત્પન્ન થતાં શુભાશુભ શકુન.

અનુષ્ટુપ્.

પિષ્ટાન્નમશુભ સર્વ, મૃષ્ટ ધાન્ય ન સિદ્ધયે ।
સિદ્ધમન્ન સર્વસિન્ધૈ, કથિત રુદ્ધેતવે ॥ ૧ ॥ } (શા. ૫)

સવ પ્રકારનું દળેલું અનાજ, એટલે વખામ જાતના અનાજનો વોટ તથા જુનેલું ધાન્ય, જો શકુનમા મળે તો તે અશુભ ગણાય અને કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય અને જો સિદ્ધ કરેલું (સધેલું) અનાજ સામું મળે તો સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય અને જમડેલું અનાજ સામું મળે તો સકટની પ્રાપ્તિ થાય ૧

વચનથી ઉત્પન્ન થતા શુભાશુભ શકુન.

આર્યા (૦ થી ૬)

સિન્ધૈ કેનચિદુક્ત પૃષ્ઠે ગન્ધેતિ પુરત પત્રીતિ ।
માગાઃ ક યાસિ તિષ્ઠેત્યેવં, રુપ નિપેષાય ॥ ૨ ॥ } (શા. ૫.)

પ્રયાણ કરતી વખતે કોઈ પછવાડેથી એમ કહે કે ભા, અને આગળથી એમ કહે કે આવ, તો કાર્યની જડ સિદ્ધિ થાય અને કોઈ એમ કહે કે ભા, કયા ભા છે ? ઉત્તર એ આવા પ્રકારનું જે વચન તે નિરેધને માટે છે એટલે અપશુકનરૂપ હોવાથી કાર્યસિદ્ધિ થવા રેતું નથી ૨

ગળ (મુડા) ના શુભાશુભ શકુન.

રુદ્ધ ગમ મયારો મોદનવચ્ચ. મિયાણિ માગવત્તિ ।
પલ્લે સ તુ મવેજે દીર્ઘરુદ્ધે દીર્ઘનિદ્રા યા ॥ ૩ ॥ } (શા. ૫.)

પરદેશ પ્રયાણ સમયે રૂદ્ધતા ધ્વનિથી રહિત એવું મુઠહું જેવામાં આવે તો તે મનુષ્યનાં પ્રિય કાર્યોને સિદ્ધ કરી આપે છે. અને ગામમાં પ્રવેશ કરતી વખતે મુઠહું સામું મળેતો મહાન રોગ તથા લાંબી નિદ્રા (મરણ) ને ઉત્પન્ન કરે છે. ૩

મનુષ્યોમાં ત્યાગી ત્રિગેરેના મળવાથી થતાં શુભાશુભ શકુન.

દીનક્ષપણોન્મત્તપ્રવાજકવિકૃત્વેપહીનાઙ્ગાઃ ।

ન શુભાઃ શુભાસ્તુ સર્વે ચતયો મિશ્નોલ્લસત્પાત્રાઃ ॥ ૪ ॥

{ (શા. પ.)

કંગાલ, ક્ષપણ (બૌદ્ધલિક્ષુ), ગાંડો, સંન્યાસી, વિકૃત (ખરાખ) વેપવાળા + પુરુષો, હીન અંગવાળા જેવા કે આંધળા, લંગડા વગેરે. આ સર્વ પ્રયાણ વખતે સામા મળે તો શુભ નહિ અને જે ભિક્ષાથી ભરપૂર પાત્રવાળા ચતિ-સાધુ મળે તો શુભ જાણવા. ૪

શબ્દોથી થતું શુભાશુભ શકુન.

આર્તદ્રુતસ્વરજ્ઞા વિભિન્નદીનમભિન્નલઘુતૌદ્રાઃ ।

નિન્દ્યાઃ શુભાસ્તુ શબ્દાઃ પ્રમુદિતપરિપૂર્ણદૃઢશાન્તાઃ ॥ ૫ ॥

{ (શા. પ.)

પીડાયુક્ત, ઉતાવળા, સ્વરને જણાવવાવાળા જુદા જુદા દીનલોકોના જુદા જુદા નીચેથી બોલાતા (કંગાલીભરેલા) ભયંકર શબ્દો પ્રયાણ વખતે સંભળાય તો તે નિંદાને પાત્ર કહ્યા છે અને આનંદયુક્ત સંપૂર્ણ દૃઢ (મજબુત) અને શાંત શબ્દો જે સંભળાય તો તેને શુભ જાણવા. ૫

આશીર્વાદરૂપે જે રક્ષણ તેનાથીજ ભક્ષણ તેથી તે અપશકુન.

સંહારવીજવહુલા કેનચિદુક્તા પ્રજાસ્યતે નાશીઃ ।

ગમને યદ્વત્સાક્ષાત્ર્યક્ષઃ ક્ષપયતિ વિપલંતે ॥ ૬ ॥

{ (શા. પ.)

ગમન (પ્રયાણ) સમયે સંહારનાં બીજે જેમાં ઘણાં છે એવી વાણીવાળી આશીષ કેઈ મનુષ્યથી કહેવાયલી હોય તો તે શુભ શકુન કહેવાતું નથી. સંહારખીજવાળી વાણી કેમ જાણવી ? ત્યાં કહે છે કે, સાક્ષાત્ ત્રણ નેત્રવાળા હર (શિવજી) તારા દુશ્મનનો નાશ કરે તેવી, એટલે પ્રયાણ સમયે તેવી વાણી બોલવી તે વિચારીનેજ બોલવી એવો ભાવ છે. ૬

આ અધિકારમાં શુભ અને અશુભ એમ બન્ને શકુન જાણાવ્યાં હોય તો અશુભ શકુનમાં જેની ગણતરી કરી છે તેતરફ દૃષ્ટિ એવવા આ ચાલતો માશુભ શકુન અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

અશુભ શકુનાધિકાર

નુમ્ય અશુભ શકુનો થતા હોય છતા પ્રયાણ કરે તો તે કે
તર્વ્યકાર્યમા વિજય મેળવી શકનો નથી માટે તે અશુભ
શકુનો કેને કહેવા ? તે જાણવની જરૂર છે કાંઈ કે જો
તે અપશકુન થાય તો પાછા ફરવું અને પુન પાછાના અ

ધિકારમા કહ્યા પ્રમાણે કરવું તેથી અનુમ્યને અશુભ ફળ થતું નથી ઇત્યાદિ
બાબત જણાવવા સારૂ આ અધિકારની ગોઠવણ કરી છે

યુદ્ધ વિગેરે અપશકુનો જણાવે છે

આર્યા (૧ થી ૫)

માર્जारમહિપયુદ્ધ, સ્તનિત્ત ગૃહદાહન્યુરુલહાયમ્ ।

વિગૃહાત્યાદુર્દિનમયાત્રિક સૂતકે દ્વે ચ ॥ ૧ ॥

{ (શા ૫)

ગીલાડાનું તથા પાડાનું યુદ્ધ (લડાઈ), મેઘની ગર્જના, ઘરોનું બળવું,
બધુઓમા કલહ વગેરે, વિજળી, વટોળીઓ (પવન), મેઘ (વાહળા) થી ઠકા-
યેક્ષા દિવસ અને મરણ તથા જન્મસબંધી આમ જે પ્રકારના સૂતકો, આ બધા
પ્રયાણમા નિષેધ છે, એટલે અપશકુનરૂપ છે ૧

ઉલ્લાપાત વિગેરે અપશકુન કહે છે.

મતિસૂર્યદર્શનોલ્કા પ્રપાતકેતુમગ્નોનિર્વાતાઃ ।

વૃષ્ટિ* કરકાપાતઃ, પુસા પ્રમ્યાનવિત્રાય ॥ ૨ ॥

{ (શા ૫.)

આકાશમા જે સૂર્ય દેખાય, ઉલ્લાપાત થાય, કેતુ નામનો પુછડીઓ તાલે
દેખાય, વજ્રપાત થાય, એકદમ વર્ષા પડે, કરા પડવા માટે, આ બધા મનુ-
ષ્યોને પ્રયાણ બખતના વિધો (અપશકુનો) કહ્યા છે ૨

યુદ્ધ પ્રયાણનું અપશકુન.

ક્ષોભવલાયનમદ્ગસ્ત્વલનવિપર્યાસમદ્ગવેગાદિ ।

યન્મુરયવાહકાના, તદ્વપિ નિષેત્રાય ગમનસ્ય ॥૩ ॥

{ (શા ૫)

(રણમ ગ્રામમા પ્રયાણ સમયે) અગ્રેસરોમા બળભાગટ, પવાયત (ભ
યથી ચાત્યું જવું તે), જ ગાણ પડવું, ઠેસ આવવી, ઉધા પડી જવું, અને
વેગનો ભંગ થવા વગેરે જે થાય તે પણ પ્રયાણના નિષેધનેજ સૂચવે છે
એટલે એ અપશકુનો છે એમ સમજવું ૩

પદાર્થોનું અપશકુન જાણાવે છે.

નિન્દ્યાનિ લોહશૂક્લભસ્મેન્ધનરજ્જુરિક્તમાળાનિ ।

કર્પાસકેશવિષ્ટાસ્થીનિ ગુહચર્મલવણાનિ ॥ ૪ ॥

{ (શા. પ.)

પ્રયાણુ સમયે લોહાની સાંકળ, લસ્મ (રાખ), ઇધણુ, દોરડું, ખાલી વાસણુ, કપાસ, કેશ, વિષ્ટા, હાડકાં, ગોળ, ચામડું અને ચીકું સામું મળે તો અપશકુન જાણવું. ૪

તથા—

તત્રવસાતૃળકર્પરપિણ્યાકાઙ્ગારમુજગમાર્જારાઃ ।

નિન્દ્યાસ્તુમુળ્લમલિના સ્તૈલ્લરિપુ મહિષ ગર્દભારુઢાઃ ॥૫॥

{ (શા. પ.)

છાશ, ચરખી, ઘાસ, માથાની ખોપરી, તલનો ખોળ, ધૂમાડાવાળો અગ્નિ, સર્પ, ખીલાડો, મુંડન કરાયેલો, મલિન શરીરવાળો, તેલ, શત્રુ, પાડો તથા ગધેડા ઉપર સ્વારી કરનાર મનુષ્ય આ બધાં અપશકુન સમજવાં. ૫

જે જે કારણોથી નુકશાની થાય તે તે કારણો પશુ જાણવાની જરૂર છે અને તેનું નિવારણ કરવાની પશુ ખાસ જરૂર છે. જેથી અપશકુન નિવારણ અધિકારને સ્થાન આપવા આ અશુભ શકુન અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

— ❀ ❀ ❀ —

અપશકુન નિવારણ-અધિકાર.

— ❀ ❀ ❀ —

પશકુન કુત્સિત દુષ્ટને ન આપે તે માટે તે અપશકુનોનું નિવારણ જાણવાની આવશ્યકતા છે. તે જાણાવવામાટે આ અધિકારને ગ્રાહ્ય ગણ્યો છે.

શુભ શકુન મેળવવાનું સાધન.

અનુષ્ટુપ. (૧ થી ૨)

પ્રાણાયામાદિકં કુર્યાદાદ્યે દ્વિગુણિતં દ્વયે ।

વૃત્તીયે શકુને દુષ્ટે, તદ્દિનં ગમનં ત્યજેત્ ॥ ૧ ॥

{ (શા. પ.)

પ્રયાણુ કરતાં પ્રથમ જો અપશકુન થાય તો પ્રાણાયામ વગેરે કરવું, અને ખીલ વખતે પ્રયાણુ કરતાં અપશકુન થાય તો પ્રાણાયામ વગેરે બંધ કરવું, અને ત્રીજી વખતે પ્રયાણુ કરતાં અપશકુન દેખાય તો તે દિવસે જવાનું કામ હેતું એટલે જવું નહિ. ૧

अपशकुनभां देवने शरणिं नृषु .

नरस्यात्यन्तिके कार्ये जाते दुःशकुन भवेत् ।

यदा तदा जपेत्तत्र, मन्त्रं सुशकुनाप्तये ॥ २ ॥

{ (शा. प.) }

કાઈ કાર્યમાં અવશ્ય જવાનું હોય અને તેના પ્રયાણમાં અપશકુન થાય તો શુભ શકુનની પ્રાપ્તિમાટે ત્યાં મંત્રનો જપ કરવો એટલે ઇષ્ટદેવના મંત્રનો યથાશક્તિ જપ કરીને પ્રયાણ કરવું એવો શાવ છે ૨

શકુન તથા અપશકુનનો નિર્ણય ઠગવામાં ખીબ પદાર્થોઉપર આધાર રાખવામાં આવે છે, કદાચ તેમાં સમજણુકેર થવાથી શકુનના નિર્ણયમાં ભૂલ થવા સભવ છે તો આ કિલ્લે પ્રયત્ન એટલે કરવા સ્વરોદય પ્રકરણ ઉચ્ચ જ્ઞાન દર્શાવનાર હોવાથી આ અપશકુન નિવારણ-અધિકારની મમાપ્તિ કર્યાબાદ સ્વરોદયતરફ વાચકનું ધ્યાન એવું છે

સ્વરોદય-અધિકાર.

૨૨ ઠાળી જમણી નાસિકામાં ચાલતો પ્રાણવાયુ ભાવિ શુભા શુભને સૂચવે છે, તેનો સ્વરજ્ઞ પુરુષો સારી રીતે અનુભવ કરે છે અને તેનો ફલાદેશ પણ કલ્યાણમુજબજ મળતો આવે છે તેમ સ્વરના બળઆગળ શકુન વગેરેનું ક્ષણ પણ કાઈ કામ

કરી શકતું નથી આ બાબતને સ્પષ્ટ સમજાવવાસાથે આ અધિકારની ખામ જરૂર માની છે

શકુનોકરતાં સ્વરની ઉત્તમતા

અનુષ્ટુપ. (૧ થી ૫)

સ્વરોદયે શુભે જાતે, શકુનૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ।

તસ્મિન્પ્રાપ્યશુભે જાતે, શકુનૈઃ કિં પ્રયોજનમ્ ॥ ૧ ॥

{ (શા પ) }

સ્વરનો ઉદય જો શુભ હોય તો શકુનોથી શું પ્રયોજન છે ? એટલે જો ઉત્તમ પ્રકારનો સ્વર ચાલતો હોય તો અપશકુન થાય તોપણ તે કાઈ વિધા કરી શકતા નથી અને તે સ્વરજ્ઞ જો અશુભ ઘર્ષ બને હોય તોપણ શકુનોથી

શું પ્રયોજન છે ? એટલે સ્વર અશુભ ચાલતો હોય અને શકુનો શુભ થતાં હોય તોપણ તે કાંઈ ક્ષણ આપી શકતાં નથી માટે સ્વર સર્વોપરિ છે. ૧

સ્વરના જ્ઞાનમાટે પ્રથમ નાડીજ્ઞાન કહે છે.

इडा सोमस्य नाडी स्यात्पिङ्गला सूर्यनाडिका ।

इडा सौम्या भवेद्दामा, पिङ्गलोग्रा च दक्षिणा ॥ २ ॥ } (शा. प.)

ઇડા તે ચન્દ્રની નાડી છે, અને પિંગલા તે સૂર્યની નાડિકા છે તેમ ઇડાનાડી ડાબી તરફની છે અને શાંત છે, અને પિંગલા નાડી જમણી બાબુની છે અને ઉચ્ચ છે. ૨

पवननी गति कहे छे.

हंसाभिधानः पवनो, नाभिमूलात्समुत्थितः ।

नाडीमार्गेण जन्तूनां, प्रकरोति गतागतम् ॥ ३ ॥ } (शा. प.)

મનુષ્યની નાભિના મૂળમાંથી હંસ નામનો પવન નાડી (ઉપર જણાવેલી છે તે) ના માર્ગથી આવવું જવું કરી રહ્યો છે. ૩

प्राणवायुं शुभाशुभत्व कहे छे.

इडया सञ्चरन् वायुः, सौम्ये कार्ये शुभःस्मृतः ।

पिङ्गलायां तथा दीप्ते, द्वयोः कापि न शोभनः ॥ ४ ॥ } (शा. प.)

પ્રાણવાયુ ભે ઇડા (ડાબી તરફની નાસિકાની) નાડીથી ચાલતો હોય તો શાંત કાર્યમાં શુભ કહેલો છે અને પિંગલા (જમણી તરફની નાસિકાની નાડી) માં પ્રાણવાયુ ચાલતો હોય તો ઉચ્ચ (તેજવાળા) કામમાં શુભ કહેલ છે; પરંતુ ભે પ્રાણવાયુ બન્ને નાસિકામાં સમાનગતિથી ચાલતો હોય તો સૌમ્ય તથા દ્વિષ બન્નેમાંથી કોઈપણ કાર્યમાં શુભ નથી. ૪

प्राणवायुना प्रवेश तथा निर्गमनेनुं श्ल कहे छे.

शुभः स्यात्प्रविशन्नन्तर्मास्तो न तु निःसरन् ।

सौम्ये वा दीप्तकार्ये वा, सर्वत्रैषा विचारणा ॥ ५ ॥ } (शा. प.)

(પ્રશ્ન વખતે) શાંત કાર્યમાં અથવા ઉચ્ચ કાર્યમાં ભે પ્રાણવાયુ નાસિકાની અંદર પ્રવેશ કરતો હોય તો તે શુભ સમજવો. પરંતુ બહાર નિકળતો હોય તો તે શુભ ન જાણવો. ૫ :

કાર્યપગ્ત્વે ચન્દ્ર સ્વરનુ કૃણ કહે છે.

આર્યા. (૬ થી ૮)

અ'યનમિત્રસદ્ગમવેશયાત્રાવિવાહદાનેષુ ।

શુભકાર્યેષ્વસ્વિત્તેષ્વપિ શસ્ત્ર' સોમા'ગમ' પવન' ॥ ૬ ॥ } (શા પ.)

વિદ્યાભ્યાસ, મિત્રનો સગ, કોઈ સ્થાનમાં પ્રવેશ, યાત્રા, (વિદેશ જવું,) વિવાહ, અને દાન, આ કાર્યોમાં તથા અમત્ર ગુણ કાર્યોમાં પણ ચંદ્રની (કાળી) નાડીથી ચાલતો પવન ઉત્તમ કહેલો છે ૬

સજીવ નાડી કેને જાણવી ?

યમ્યા મવહતિ વાયુનાડી, સા જીવસયુતા ગદિતા ।

યમ્યા નૈવ મવહતિ, નિર્જીવ સા સમારયાતા ॥ ૭ ॥ } (શા પ.)

જે નાડીમાં પ્રાણવાયુ ચાલતો હોય તે નાડી જીવશુક્ત કહેલી છે, અને નાડીમાં પ્રાણવાયુ ન ચાલતો હોય તે નિર્જીવ કહેલી છે ૭

કાર્યમિદ્ધિનો નિર્ણય.

દીપ્તે કાર્યે નાડી પરદિશિ નિર્જીવિતા સદા કૃયાત્ ।

ગાન્તે ચ જીવસદિતા. તતમ્તુ સિ'ષ્ફન્તિ મર્વકાર્યાણિ ॥ ૮ ॥ } (શા પ)

દીપ્ત કાર્યમાં સદા પશ્ચિમ (ચંદ્ર) નાડીને નિર્જીવ કહવી, અને ચાત કાર્યમાં સજીવ કહવી તેથી મર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે ૮

કાર્યપગ્ત્વે ચૃર્ચવગ્નુ કૃણ કહે છે.

ચયોદ્ધતા.

યુદ્ધવાદરતિચન્દુવિક્રિય પૂતમ્બોજનમયોગ્રકર્મણુ ।

સૂર્યમાર્ગમનઃ સમીરણસ્તરદર્શિભિર્ગનીવ શસ્યતે ॥ ૯ ॥ } (શા. પ)

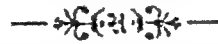
યુદ્ધ કરવું, વાહ કરવો, ત્રીસગ કવો, વન્નુઓને વેચવી, ધન, લોભન, ભય તથા ભયકર કર્મોમાં સૂર્યમાર્ગની ગતિ કરવાને પવન તત્ત્વદર્શી પુન્નુઓ અચળ વખાણ્યો છે ૯

આ અધિકારમાં જેમ અન્વેષણથી શુભ અથવા અશુભ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ હાથના પલ્લ ઉપરથી પણ મનુષ્યનું ભવિષ્ય જન્મોત્તરીની મા ૧૧૧ દરી શકાય છે ખરેખર કોઈ વિદ્વાન સામદ્રિકવિદ્યામાં તથા જ્યોતિષ

શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય તે સામુદ્રિક જ્ઞાન અને જન્મોત્તરી એ બંનેનું ભવિષ્ય કૃપા મળતું કહી શકે છે, અને જે મનુષ્યોના જન્માક્ષર નથી હોતા-તેવા મનુષ્યોને હવે પછી લેવામાં આવતો સામુદ્રિક-અધિકાર ઉપયોગી થઈ પડશે એવી મતલબથી તે અધિકારની સમજૂતી આપવા આ સ્વરોદય અધિકારને પૂર્ણ કર્યો છે.

સામુદ્રિક-અધિકાર.

સુદ્રિક” શાસ્ત્ર કેટલું ગંભીર અર્થને બતાવવાવાળું છે? આ બાબતનું જ્ઞાન જિજ્ઞાસુ પુરુષને આ અધિકારનું સમાયોજન કર્યા પછીજ થશે. અને આ સામુદ્રિકશાસ્ત્રના જ્ઞાનની દરેક મનુષ્યવ્યક્તિને ઘણીજ આવશ્યકતા છે. કારણ કે કોઈ મનુષ્ય ની ઉત્તમાધમતાની પરીક્ષા કરવી હોય તો તેમાં આ શાસ્ત્ર ઘણુંજ ઉપયોગી છે. અને મનુષ્યને જેવામાત્રથી તેના ગુણદોષ જાણી લેવા એજ વિદ્વાન પુરુષની વિદ્વત્તા છે અને તે જાણવાના જ્ઞાનનો આધાર આ શાસ્ત્રઉપર છે. નીતિમાં કહ્યું છે કે—“આકારૈરિજ્ઞિતૈર્ગત્યા, ચેષ્ટયા ભાષણેન ચ । મુલનેત્ર-વિકારેણ, દૃશ્યતેડન્તર્ગતંમનઃ” આકારથી, અંદરનાં ચેષ્ટિતોથી, ગતિ (ચાલ) થી, બહારની ચેષ્ટાઓથી, ભાષણથી અને મુખ તથા નેત્રના વિકારથી અંદરનું મન જોખળી શકાય છે. આમ શાસ્ત્રજ પુરુષો જે મનુષ્યની પરીક્ષા કરી તેની ઉત્તમાધમતા વિષે ધડા ખાંધે છે, તેમાં મુખ્ય સાધનભૂત સામુદ્રિક શાસ્ત્ર છે. એમ ઉપયોગી જાણી આ અધિકારનો આરંભ કરવામાં આવે છે.

મનુષ્યનાં અંગોઉપરથી સ્વભાવવિગેરેની પરીક્ષા.

અનુષ્ટુપ (૧ થી ૪૨)

યથા નેત્રે તથા શીલં, યથા નાસા તથાર્જવમ્ ।

યથા રૂપં તથા વિત્તં, યથા શીલં તથા ગુણાઃ ॥ ૧ ॥ } (ક. સુ.)

મનુષ્યનાં જેવાં નેત્ર હોય તેવો સ્વભાવ જાણવો, એટલે સ્વભાવની પરીક્ષા આંખ ઉપરથી થાય છે. જેવી નાસિકા (નાક) હોય તેવી નમ્રતા જાણવી. એટલે નમ્રતાની પરીક્ષા નાક ઉપરથી જાણાય છે. જેવું રૂપ હોય તેવું ધન સમજવું; એટલે ધનનું અનુમાન રૂપ ઉપરથી થઈ શકે છે; અને જેવું આચરણ હોય તેવા ગુણો જાણવા. ૧

આવર્તઉપરથી શુભાશુભની પરીક્ષા.

આવર્તો દક્ષિણે ભાગે દક્ષિણઃ શુભ કૃત્વણામ્ ।
 વામો વામેડતિનિન્ન્રઃ સ્યાદ્, દિગન્યત્ત્વે તુ મધ્યમઃ ॥ ૭ ॥ } (જ. સુ)

મનુષ્યના જગણા ભાગમા દક્ષિણ તરફનો આવર્ત—જમણા ભાગ તરફ વળેલી વર્તુલ (ગોળ) રેખા હોય તો તે શુભકારી છે, અને ટાળા ભાગમા ડાબી તરફનો આવર્ત હોય તો તે નિંદવા યોગ્ય છે અન્ન-ખાકીની દિશા (વાગ) મા આવર્ત હોય તો તે મધ્યમ જણવો ૨

હથેળી એ હર્ષણુ છે.

અરેલ્લ વ દુરેલ્લ વા, ચેષા પાણિતલ્લ વૃણામ્ ।
 તે સ્વુરલ્પાયુપો નિઃસ્વા, દુઃસ્વિતા નામ્ સશયઃ ॥ ૩ ॥ } (ક. સુ)

જે મનુષ્યોનું હાથનું તળ (તળીયું) રેખાવગરનું હોય અથવા ઠાંડું (ઘણી) રેખાવાળું હોય તે મનુષ્યો અદ્ય (થોડી) આયુવાળા, નિર્ધન, અને દુઃખી જણવા. આમા સશય નથી ૩

ટચલી આગળીની લખાઈ ઉપરથી ધનની પરીક્ષા.

અનામિકાન્તપરેલાયાઃ કનિષ્ઠા સ્યાન્નદારિકા ।
 ધનવૃદ્ધિસ્તદા પુસા, માતૃપક્ષો વહુસ્તયા ॥ ૪ ॥ } (ક. સુ)

અનામિકા એટલે ટચલી આગળી પાસેની આગળી તેની છેલ્લી રેખાથી જો ટચલી આગળી અધિક એટલે ટાળી હોય તો તેથી પુસ્ત્રોને ધનનો વધારો થાય છે તેમ તેની માતાનો પક્ષ ધણો હોય એમ સમજવું ૪

હાથની ત્રણ મુખ્ય રેખાઓનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

મણિરન્ધાત્પિતૃર્જેભવા, ધરમાદિભવાયુપોઃ ।
 છેલ્લે દ્વે યાન્તિ તિમ્નોડપિ તર્જન્યક્રુષ્ટકાન્તરમ્ ॥ ૫ ॥ } (ક. સુ.)

મનુષ્યના હાથની હથેળીના મૂળભાગથી જે રેખા નિકળી આવે છે તે પિતા (બાપ) ની (આયુષ્ વળેદને સૂચવવાવાળી) જાણવી અને હથેળીના પડખા ભાગથી જે તે રેખાઓ આવે છે તે ધન તથા આયુષ્ની રેખાઓ જાણવી એટલે આગળીઓવરફની, આયુષ્ની અને કાઠાતરફની ધનની જાણવી કોઈ મનુષ્યની જે રેખાઓ અથવા ત્રણ રેખાઓ પણ તર્જની (અધુનાપારેની આગળી) તથા અશુભના મધ્યમા જાય છે એટલે કે કાઠીની ત્રીજી રેખા આયુ-

પ્ની ત્યાં પહોંચી શકતી નથી. તો જો રેખા ધન તથા પિતાની છે, તે ત્યાં-
સુધી જાય છે એવો ભાવ છે. ૫

ઉપરના ૨ શ્લોકમાં કહેલી રેખાઓનું કૃણ કહે છે.

येषां रेखा इमास्तिस्त्रः, सम्पूर्णा दोषवर्जिताः ।

तेषां गोत्रधनायुषि, सम्पूर्णान्यन्यथा तु न ॥ ६ ॥

}(ક. સુ.)

ઉપરના ૨ શ્લોકમાં જણાવેલી આ ત્રણ રેખાઓ જે મનુષ્યના હાથમાં સં-
પૂર્ણ અને દોષવર્જિત હોય, એટલે મધ્યમાં અથવા બીજા કોઈ સ્થાનમાં ખં-
ડિત ન થઈ હોય તે મનુષ્યનું કુલ (કુટુંબ), ધન અને આયુષ્ સંપૂર્ણ જાણવાં
એટલે તેઓ કાંગા વખત જીવી શકે તથા ધન, કુટુંબનું પણ સુખ રહે. અને
બીજી રીતે એટલે આ રેખાઓ ત્રુટી ગએલી તથા દોષવાળી હોય તો ઉપ-
રનું સુખ રહેતું નથી. ૬

આયુષનો નિર્ણય.

उल्लङ्घयन्ते च यावन्त्योऽयुर्यो जीवितरेखया ।

पञ्चविंशतयो ज्ञेयास्तावन्त्यः शरदाम्बुधैः ॥ ७ ॥

}(ક. સુ.)

આયુષરેખા જેટલી આંગળીઓને ઓળંગી જાય છે, તેટલાં પચીસ વર્ષો
તે મનુષ્યનું આયુષ્ સુઝ પુરૂષોએ જાણવું. એટલે તે રેખા ટચેલી, તેની પાસેની
અનામિકા તથા વચકી આમ ત્રણ આંગળીઓને ઓળંગી ગઈ હોયતો પા-
ણોસો વર્ષનું આયુષ્ તે મનુષ્યનું જાણવું. અને ચાર આંગળીઓને ઓળંગી
જાય તો સો વર્ષનું આયુષ્ જાણવું. ૭

શરીરના વર્ણઉપરથી સુખના સાધનનો નિર્ણય.

न स्त्री त्यजति रक्ताक्षं, नार्यः कनकपिङ्गलम् ।

दीर्घनाहुं न चैश्वर्यं, न मांसोपचितं सुखम् ॥ ८ ॥

}(ક. સુ.)

જે પુરુષનાં લાલ નેત્ર હોય તેને સ્ત્રી તજતી નથી. એટલે વશ રહે છે.
જે પુરુષનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન પિંગ્લો હોય તેનો ધન ત્યાગ કરતું નથી.
જે પુરુષના લાંબા હાથ હોય તેનો ઐશ્વર્ય ત્યાગ કરતું નથી. અને જેનું શરીર
પુષ્ટ હોય તે મનુષ્યનો સુખ ત્યાગ કરતું નથી ૮

અંગુઠાના મધ્યના જવનું કૃણ.

यत्रैरङ्गुष्ठमध्यस्थैर्विघ्नारूपातित्रिभूतयः ।

શુક્રપક્ષે તથા જન્મ, દક્ષિણાઙ્ગુષ્ઠૈશ્ચ તૈઃ ॥ ૯ ॥

}(ક. સુ.)

મનુષ્યના અગુઠાના મધ્યમા રહેલ એવા જવના ચિન્હોથી તેઓની વિદ્યા, કીર્તિ અને લક્ષ્મી જાણી શકાય છે એટલે અગુઠાના મધ્યનો જવ સ્પષ્ટ દેખાતો હોય તો તે મનુષ્યમા વિદ્યા, કીર્તિ, લક્ષ્મી જરૂર હોય છે તેમ દક્ષિણ (જમણા) હાથના અગુઠામા રહેલા તે જવોથી શુકલપક્ષમા થયેલો મનુષ્યનો જન્મ પણ જાણી શકાય છે ૯

અગોની સ્તિગ્ધતા (કોમળતા)નું ક્ષણ.

ચક્ષુઃસ્નેહેન સૌભાગ્ય, દન્તસ્નેહેન ભોજનમ્ ।

વપુઃસ્નેહેન સૌખ્ય સ્યાત્પાદસ્નેહેન વાહનમ્ ॥ ૧૦ ॥ } (ક. સુ)

નેત્રની સ્તિગ્ધતાથી (અમીથી) સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે અને દાન્તોની સુઠોમક્ષતાથી લોજનની પ્રાપ્તિ થાય છે શરીરના રસભરપણાથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અશ્લોના સુઠોમળપણાથી વાહન (ઘોડા વિગેર) ની પ્રાપ્તિ થાય છે ૧૦

સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો ઉપક્રમ કહે છે.

ઉક્ત સામુદ્રિકે શાસ્ત્રે, નરાણા ચન્દ્રમાશ્રમમ્ ।

લક્ષણ તત્સમાસેન, નલ્લકેશાગ્રમુચ્યતે ॥ ૧૧ ॥ } (પા ચ)

સામુદ્રિક શાસ્ત્રમા પુરુષોનું જે લક્ષણ ગુણ અથવા અગુણ કહેલું છે તે નખથી દેશના અથ લાગ સુધી સંક્ષેપથી કહેવાય છે ૧૧

પગની શ્રેષ્ઠતાનું વર્ણન.

અસ્નેદૌ પાટલૌ ક્ષિપ્તાદ્રલી ફર્મોન્નતૌ મૃદ્ ।

ઉષ્ણૌ તામ્રનલ્લૌ ગૃઢગુલ્ફૌ પાદૌ ત્રુણા શુભૌ ॥ ૧૨ ॥ } (પા ચ)

જેમા પ્રસેનો થતો નથી એટલે જે આગળતા નથી, તેમ લાલાઈવાળો ઘેત જેઓનો રંગ છે, તેમ જેની આગળીઓ એક બીજી સાથે મળીને રહે છે, અને કાચળાની માફક ઉંચાઈવાળા, કોમળ, ગરમ, લાવ નખવાળા અને ગૃઢ (અદર રહેલી) ઘુટીવાળા આવા જે પુરુષોના ચરણ (જે પગ) છે તે ગુણ છે એમ જાણવું ૧૨

અશુભ પગો કહેવામાં આવે છે

નૂર્પાંકારાસ્તથા મયા, વક્રાઃ ક્રીતાઃ તિરાયુતાઃ ।

સસ્વેદાઃ પાણ્ડુરા રુખાથરણાસ્ત્રતિનિન્દિતાઃ ॥૧૩॥ } (પા. ચ.)

સુપડાના આકારવાળા, તેમ ચીંટીથી લંગવાળા, વાંકા, ઠંડા, નાડીઓથી વિટાયેલા, ઓગળતા, શ્રીકા રંગવાળા, રૂક્ષ (લુખા-નિસ્તેજ) આવા પ્રકારના મનુષ્યોનાં ચરણો (પગ) ઘણા નિહિત છે એટલે અશુભ છે એમ જાણવું. ૧૩

ચરણમાં રહેલા ધ્વજ વગેરે ચિન્હો તથા શુભ
આંગળીઓનું ક્ષણ.

રાજ્યાય પાદયો રેલા, ઘ્વજચક્રાહુશોપમાઃ ।

અજ્ઞુલ્યોઽપિ સમા દીર્ઘાઃ સંહિતાશ્ચ સમુન્નતાઃ ॥ ૧૪ ॥

(પા. ચ.)

જે મનુષ્યના પગમાં ધ્વજ, ચક્ર, અંકુશજેવી રેખાઓ હોય તેને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમ પગની આંગળીઓ પણ સમાન, લાંબી, મજેલી તથા ઉંચી હોય તે હિત (શુભ) ને આપવાવાળી જાણવી ૧૪

પગના અંગુઠાનું શુભાશુભ ક્ષણ કહે છે.

અજ્ઞૃષ્ટૈર્વિપુલૈર્દુઃસ્વં, સદાઽધ્વગમનંતૃણામ્ ।

વૃત્તૈસ્તામ્નરઘ્નૈઃ સ્નિગ્ધૈઃ, સહિતૈસ્તુ સુસ્વં ભવેત્ ॥ ૧૫ ॥

(પા. ચ.)

મનુષ્યોના પગના અંગુઠા જે જડા હોય તે તેથી હુમ્મેશાં રસ્તામાં પંથ કરવો પડે તેમ સંકટની પ્રાપ્તિ થાય અને તે અંગુઠા ગોળ, લાલ નખવાળા, ક્રોમળ અને કચ્ચાણુકારી હોય તે તેથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૫

અંગુઠાકરતાં તેની પાસેની આંગળી ઓટી હોય તે તેનું ક્ષણ.

હસ્વાલ્કેશાય મોગાયાઙ્ગુઠાદીર્ઘા પ્રદેશિની ।

સમા તુ મધ્યમાશ્લિષ્ટા ધિયે દીર્ઘા કનિષ્ઠિકા ॥ ૧૬ ॥

(પા. ચ.)

મનુષ્યના પગનો અંગુઠા ટુકો હોય અને તેના કરતાં તેની પાસેની આંગળી લાંબી હોયતો તેને કલેશની તથા વિષયલોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. એટલે આવી આંગળીવાળો મનુષ્ય કલેશ કરનાર તથા વિષથી (કામી) હોય છે. અને તે આંગળી અંગુઠા બરાબર હોય તેમ વચલી આંગળી સાથે ભેટીને રહેતી હોય તથા ટચલી આંગળી લાંબી હોય તે તેથી મનુષ્ય ધુન્ધિમાન છે એમ જાણવું. ૧૬

મનુષ્યની ટુકડી આંગળીઓનું કૃણ કહે છે.

અસહિતાભિર્સ્વામિરદ્ગલીભિસ્તુ માનવઃ ।

દાસો વા દાસકર્મા વા, સામુદ્રવચન યવા ॥ ૧૭ ॥

{ (પા. ચ) }

સામુદ્રિકના વચન પ્રમાણે જૃદ્ધી અને ટુકડી એવી આંગળીઓથી તો મનુષ્ય કોઈનો ચાકર અથવા તો ચાકરતુલ્ય કામ કરવાવાળો થાય છે ૧૭

મનુષ્યની ચાલવાની ઢબ ઉપરથી શુભાશુભ કહેવાય છે.

હસેભટ્ટપમક્રૌઞ્ચસારસાનાઙ્ગતિઃ શુભા ।

સ્વરોષ્ટ્રમઢિપશ્વાનગતયસ્તુ મહાધમા' ॥ ૧૮ ॥

{ (પા. ચ) }

જે મનુષ્યની ચાલ (ગતિ) હસ, ગળદ, હાથી, કાંચપક્ષી અને સારમ નામના પક્ષીસમાન હોય તો તે ગતિ શુભ જાણવી અને ખર (ગધેડો) સાદીયો, પાટો અને કૂતરાના જેવી હોય તો તે ગતિ મહા અધમ જાણવી ૧૮

જ વા (પીડી-ગોઠણની નીચેના ભાગ) નું

શુભાશુભ કૃણ કહે છે

દૃ સ્વિનઃ કારુજહ્વાઃસ્યુર્દીર્ગજહ્વાઃ સ્યુર્ વગાઃ ।

વન્નન ચામ્બજહ્વાના, મૃગજહ્મ્તુ પાર્થિવ ॥ ૧૯ ॥

{ (પા. ચ) }

જે મનુષ્યોની કાગરાતુલ્ય પીડીયો હોય તે કુષ્ઠી થાય છે અને જે લાળી (પ્રમાણથી અધિક) હોય તો તે મનુષ્યોને સદા ચાલવું પડે છે અને જેઓની ઘોડાના જેવી પીડીયો હોય તો તે મનુષ્યોને ગધનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જે મૃગલોસમાન પીડી હોય તો તે મનુષ્ય રાજા થાય છે ૧૯

ગોઠણ, સાથળ, કેડ તથા મધ્ય ભાગની ઉત્તમતા.

જાનુની માસલસ્નિગ્ને, વરુ વિસ્તીર્ણવર્તુલે ।

ઈષ્ટિકામા રટ્ટી ગસ્યા, મ'ય તુ કુલિગોપમમ્ ॥ ૨૦ ॥

{ (પા. ચ) }

માસથી ભરેલ ડોમળ એવા જે ગોઠણ, વિશાળ અને ગોળ એવી જે સાયળ, ઇંટસમાન કટ્ટી (કેડ) અને વજ્રસમાન પાતળો મધ્ય ભાગ, આ ગધ ઉત્તમ કહેવાય છે ૨૦

હવે ઉર્ધ્વ (પેટ) નું શુભાશુભપણું કહે છે.

મૃગવ્યાગ્રોદરો મોગી, શ્વટ્ટગાલોદરોઽધમ' ।

મળ્દ્રમન્ન યસ્યોદર સ સ્યાન્મહીપતિ ॥ ૨૧ ॥

{ (પા. ચ.) }

મૃગ તથા વાઘનીસમાન પેટવાળો મનુષ્ય સંસારના લોગમાં આસક્ત હોય છે. અને કૂતરા તથા શિયાળનાસમાન પેટવાળો મનુષ્ય અધમ (નીચ) જાણવો. પરંતુ જે મનુષ્યનું દેહકાનાતુલ્ય ઉદર હોય તે પૃથ્વીપતિ-રાજા થાય. ૨૧

નાભિ તથા કુક્ષિ (કાખ) નું શુભાશુભ ફળ.

વર્તુલાવર્તગમ્भीરા નાભિસ્શ્યા ન તૂન્નતા ।
ગમ્भीરે ભૂપતિઃ કુક્ષાવુત્તાને સ્ત્રીમુખેક્ષિકઃ ॥ ૨૨ ॥ } (પા. ચ.)

મનુષ્યની ગોળ, ઉંડી અને ગંભીર નાભિ (કુંટી) હોય તો તે નાભિ શ્રેષ્ઠ જાણવી. પરંતુ ઉંચી નાભિ હોય તો તે ઉત્તમ ન જાણવી. અને જો કુક્ષિ (પડખાંનો ભાગ) ગંભીર હોય તો તે મનુષ્ય રાજા થાય અને ચિતો હોય તો તે મનુષ્ય સ્ત્રીઓના મુખોને જોયા કરે. અર્થાત્ વિષયી થાય. ૨૨

વાંસા તથા હૃદયનું શુભ ફળ કહે છે.

ईश्वरों व्याघ्रपृष्ठः स्यात्कूर्मपृष्ठस्तु पार्थिवः ।
समोपचितविस्तीर्णहृदयेन स भोगभारु ॥ २३ ॥ } (પા. ચ.)

જે મનુષ્યનો વાઘના સમાન વાંસો હોય તે ઇશ્વરતુલ્ય થાય. અને કઃ યખા જેવા વાંસાવાળો મનુષ્ય રાજા થાય. સમાન કુલેલ વિસ્તારવાળા હૃદય (હૈયા) થી તે મનુષ્ય લોગને લોગવવાવાળો થાય. ૨૩

બાહુનું શુભાશુભ ફળ કહે છે

प्रलम्बबाहुः स्वामी स्याद् ह्रस्वबाहुस्तु किङ्करः ।
स्वच्छारुणनखौ दीर्घाङ्गुली रक्तौ करौ श्रिये ॥ २४ ॥ } (પા. ચ.)

લાંબા હાથવાળો મનુષ્ય શેઠ થાય અને ટુંકા હાથવાળો પુરુષ આકર થાય છે. સ્વચ્છ (નિર્મળ) અને લાલ નખવાળા, લાલ રંગવાળા, લાંબી આંગળીઓવાળા હાથ જો હોય તો તે મનુષ્ય લક્ષ્મી મેળવે છે. ૨૪

રાજા થવાનાં ચિન્હો.

शक्तितोमरदण्डासिधनुश्चक्रगदोपमा ।
यस्य हस्ते भवेद्रेखा, राजानं तं विनिर्दिशेत् ॥ २५ ॥ } (પા. ચ.)

જે પુરુષના હાથમાં શક્તિ, તોમર, દંડ (લાકડી), તરવાર, ધનુષ, ચક્ર ને ગદાસમાન રેખા હોય તે પુરુષને રાજા જાણવો. ૨૫

भास (च'छुनां चिन्हो कहे छे.

ध्वजवज्राङ्कुशं छत्रगद्गदयस्तले ।

पाणिपादेषु दृश्यन्ते, यस्यामौ श्रीपति. पुमान् ॥२६॥

{ (पा च)

ध्वज, वज्र, अङ्कुश, छत्र, गद्गद अने पद्म विगेरे चिन्हो ने पुरुषना हाथ तथा पगना तशीयाभा देखाता होय ते पुरुषने साक्षात् लक्ष्मीना पति विष्णुसमान लखुने २६

स्वस्तिके (माथीया) वगेरेना चिन्हनु कृण कहे छे.

म्वस्तिके जनसौभाग्यं, मीने सर्वत्र पूजितः ।

श्रीयत्से वाञ्छिता लक्ष्मीर्गणाय दामकेन तु ॥ २७ ॥

{ (पा च.)

ने मनुष्यना हाथमा माथीयानु चिन्ह होय तेने माताम्यनी प्राप्ति थाय अने भाद्वानु चिन्ह होय तो ते मनुष्य मर्व ठेकाबु भान गेणये अने श्री वरम (नागे माथीया) नु चिन्ह होय तो तेने लक्ष्मीनी प्राप्ति थाय अने दाम (नोन्ना) नु चिन्ह होय तो ते मनुष्यने गाय लेस वगेरे पशुजोनी प्राप्ति थाय २७

हृयेणीना पदभानी तथा अ गुडा पासेनी

देणानु कृण कहे छे

पुत्रदा करमे रेखा, कनिष्ठाथ फडनकृत् ।

अङ्गुष्ठमूलरेखा तु, भ्रातृभाण्डानि शसति ॥ २८ ॥

{ (पा. च)

२२३ (हाथनी हृयेणीना पदभा) नी देखा पुत्रने आपवावाणी लखुवी ओटवे त्या ओटवी देखाओ होय तेटवा अतान समन्वा, अने टथवी आग जीवी नीचे अने आयुनी देखाना भवना यत्मा ने देखा छे ते श्रीसणधी लखुवी ओटवे ओटवी देखा होय तेटवी नी ते मनुष्यने प्रास थाय गने अ-शुभाना भूषनी देखा ताईलाहुने लखाये छे २८

अथ तथा उर्वरुणाओनु कृण.

मङ्गलेषु सर्वभाग्यं. त्रिग चाङ्गुष्ठमूलैः ।

उर्वाकाग पुन पाणिने रेखा यथाधिरे ॥ २९ ॥

{ (पा च.)

मङ्गलाभा रेखी लखुवुय देखाओणी लाननी प्राप्ति थाय छे अने

અંગુઠાના મૂલમાં રહેલા જવનાં ચિન્હોથી વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. અને નો મનુ-
ષ્યના હાથમાં ઉચ્ચ આકારવાળી રેખાઓ હોય તો તે ઘણું ધન આપે છે. ૨૬
આયુષ્કેશનું સિંહાવલોકનથી પુનઃ ૩૫ જણાવે છે.

ચાન્ત્યાં કનિષ્ઠિકામૂલરેખાયાં તર્જનીં પ્રતિ ।
દૃઢિઃ સ્યાદતિવૃદ્ધાયાં, હીનાયાં હાનિરાયુષઃ ॥ ૩૦ ॥ } (પા. ચ.)

ટચલી આંગળીના મૂળમાંથી નીકળી ને રેખા તર્જની (અંગુઠા પાસેની
આંગળી) તરફ જાય છે તે રેખા નો અતિ ગહોટી હોય તો આયુષ્ય મહોટું
સમજવું અને તે નહાની હોય તો આયુષ્ય ટુંકું જાણવું. ૩૦

જાડી, સૂક્ષ્મ, ખંડિત અને પુટેલ રેખાનું ૩૫.

સ્થૂલરેખા દરિદ્રાઃ સ્યુઃ મૃક્ષ્મરેખા મહાધનાઃ ।
સ્વણ્ડિતસ્ફુટિતામિઃ સ્યાદાયુષઃ ક્ષય एवहि ॥ ૩૧ ॥ } (પા. ચ.)

જાડી રેખાવાળા મનુષ્યો દરિદ્ર થાય, સૂક્ષ્મ (ઝીણી) રેખાવાળા મનુષ્યો
ઘણું ધનાઢય થાય અને ખંડિત તથા કુટેલી રેખાઓથી આયુષ્યનો નાશ જ
સમજવો. ૩૧

ડોક, હોઠ તથા મુખના આકારનું ૩૫.

શંખગ્રીવાઃ પ્રશસ્યન્તે, શુક્રોષ્ટગ્રીવકૌ નતુ ।
સમ્પૂર્ણવદનં ફુલ્લકપોલકલકં શુભમ્ ॥ ૩૨ ॥ } (પા. ચ.)

નો મનુષ્યની શંખતુલ્ય ગ્રીવા (ડોક) હોય તો તે પ્રશંસાને પાત્ર છે.
પરંતુ પોપટનાતુલ્ય હોઠ અને ડોક હોય તો તે પ્રશંસાપાત્ર નથી. કુડેલાં
ગાલના ફલકવાળું સંપૂર્ણ મુખ શુભ કહેલું છે. ૩૨

દાંતનું શુભાશુભ ૩૫ કહે છે.

કુન્દદન્તો ભવેદ્ભોગી, વિદ્યાવાન્દન્તુરઃ પુનઃ ।
દુઃખિતો વિકૃતે રુઘૈર્દન્તૈઃ શૂંપકસન્નિમૈઃ ॥ ૩૩ ॥ } (પા. ચ.)

નો મનુષ્યના ડાહરની કળીસમાન દાંત હોય તો તે અનેક પ્રકારના
ભોગ ભોગવવાવાળો થાય છે. દન્તુર (ઉંચા દાંતવાળો) વિદ્વાન થાય છે અને
વિકારને પામેલા, લુખા અને ઉદરડાના દાંતસમાન દાંતોથી મનુષ્ય દુઃખી
થાય છે. ૩૩

દાંતની સખ્યાનું રૂળ.

દ્વાત્રિશદ્શનો રાજા મોગી સ્યાદેરુહીનકઃ ।
ત્રિંગદન્તાશ્ચ મુશ્ચિન એતદ્વીનાસ્તુ દુઃખિતાઃ ॥ ૩૪ ॥ } (પા. ૪)

જે મનુષ્યને બત્રીંગ દાંત હોય તે રાજા થાય અને એકત્રીશ હોય તે બનેકે પ્રકાશના ઉત્તમ લોગ લોગવવાવાળો થાય અને જો ત્રીંગ દાંત હોય તે સુખી થાય અને આટલી સખ્યાથી ઓછા દાંત હોય તે સુખી થાય છે ૩૪

જીભ તથા સ્વરનું રૂળ કહે છે.

પદ્મપત્રસમા જિહ્વા રક્તા સૂક્ષ્મા મુશોમના ।
હસક્રૌઞ્ચસ્વરો ધન્યઃ, સ્ત્રીણમિન્નસ્વરોઽધમઃ ॥ ૩૫ ॥ } (પા. ૪)

જે મનુષ્યની કમલના પત્રસરખી જીભ અને પાતળી જીભ હોય તે સુખ ભણુવી (અને જાડી તથા શીકા રંગની હોય તે અસુખ ભણુવી એમ ઉપરના કથનથી અનુમાન કરી લેવું) અને જે મનુષ્યનો સ્વર હસ તથા કૈાચ નામના પક્ષીસમાન હોય તે તે સ્વર ઉત્તમ ભણુવો અને ક્ષીણ તથા ક્ષાટી જતો સ્વર હોય તે તે અધમ સમજવો ૩૫

નાસિકા (નાક) નું રૂળ કહે છે.

પાર્થિવઃ શુક્રનાસઃ સ્યાદ્ધસ્વનાસસ્તુ ધાર્મિકઃ ।
સ્વલાગ્રા વિહ્વતા નાસા યેવા તે પાતકપ્રિયાઃ ॥ ૩૬ ॥ } (પા. ૪.)

જે મનુષ્યની ચોપટના સરખી નાસિકા હોય તે રાજા થાય અને નાક નાક હોય તે તે મનુષ્ય ધાર્મિક થાય છે અને જેઓની જાડા અથવાગાળી અને ભય કર નાસિકા (નાક) હોય તે લોકોને પાપ વખૂંચ પ્રિય હોય છે ૩૬

આંખ ઉપરથી પુરુષની પરીક્ષા.

શ્વાનતુલ્યેક્ષણાશ્ચૌરાઃ પિન્નાક્ષાઃ ક્રૂરકર્મગઃ ।
ગવાક્ષાઃ શુભમા નિન્નક્રેક્રરાક્ષા દુરાગયાઃ ॥ ૩૭ ॥ } (પા. ૪.)

જે મનુષ્યોના કૂતરા જેવા નેત્રો હોય તે ચોર થાય પિંગળી આંખોવાળા પુરુષો ક્રૂર કર્મ કરનારા હોય છે અને જળદમમાન નેત્રો હોય તે તે સુખ ભણુવા તથા ઉડા (નીચા) અને ઉચ્ચ જોયા નેત્રવાળા પુરુષો દુષ્ટ અત કરણવાળા હોય છે ૩૭

કાન, શ્રુકૃટિ તથા ગણાનું ક્ષ્ણ.

આવર્તકર્ણા ધનિનઃ, સ્નિગ્ધકર્ણા મહામુગ્ધાઃ ।

મૂઘુમ્મે મિલિતે કૃપાવર્તગણે કુચીલતા ॥ ૩૮ ॥

{ (પા. ચ.)

ગોળ કાનવાળા પુરુષો ધનાઢ્ય હોય છે. ઢોમળ કાનવાળા પુરુષો મહા મુખી હોય છે. અને બે લામર સાથે મળી ગઈ હોય તેમ કુવાના ખાડા સમાન ગાલ હોય તો તે મનુષ્યનો ખરાબ સ્વભાવ હોય છે. ૩૮

લલાટ ઉપરથી ક્ષ્ણ કહે છે.

લલાટે ચાર્ધચન્દ્રાભે રાજા ધાર્મિક ઉન્નતે ।

વિદ્યાભોગી વિશાલે સ્યાદ્વિપમે નૈઃસ્વદુઃસ્વિત ॥ ૩૯ ॥

{ (પા. ચ.)

જે મનુષ્યનું લલાટ અર્ધચન્દ્ર જેવું હોય તે રાજા થાય અને લાલ ઉંચું હોય તો તે ધાર્મિક થાય. પહોળું હોય તો વિદ્વાન તથા ભોગી (ભોગ ભોગવાવાળો) થાય અને ઉંધું કપાળ હોય તો તે મનુષ્ય નિર્ધનપણથી દુઃખી થાય છે. ૩૯

લલાટની રેખાઓ તથા સ્વરૂપ ઉપરથી ક્ષ્ણ.

રેસ્યાઃ પચ્ચ લલાટસ્થાઃ સમાઃ કર્ણાન્તગોચરાઃ ।

મળિતં યસ્ય મરુધીરં તં વિદ્યાત્સકલાયુષ્પ્ ॥ ૪૦ ॥

{ (પા. ચ.)

જે મનુષ્યના લલાટમાં સરખી કાનપર્યંત પહોંચેલી પાંચ રેખાઓ હોય, તેમ જે મનુષ્યનો સ્વર [અવાજ] ગંભીર હોય તેને દીર્ઘાયુવાળો જાણવો. ૪૦

મસ્તક ઉપરથી શુભાશુભ ક્ષ્ણ.

છત્રાકારં નરેન્દ્રાણાં, શિરો દીર્ઘં ચ દુઃસ્વિનામ્ ।

અથમાનાં ઘટાકારં, પાપિનાં સ્થપુટં પુનઃ ॥ ૪૧ ॥

{ (પા. ચ.)

રાજાઓનું મસ્તક છત્રના આકારવાળું હોય છે. દુઃખી મનુષ્યોનું મસ્તક ઝાંખું હોય છે. નીચ મનુષ્યોનું ઘડાસમાન આકારવાળું હોય છે અને પાપી પુરુષોનું મસ્તક પડીયા જેવું હોય છે. ૪૧

કેશ (વાળ) ઉપરથી શુભાશુભ ક્ષ્ણ કહે છે.

મૃદુમિશ્નયાશલસ્નિગ્ધૈઃ સૂક્ષ્મૈર્ભવતિ ભૂપતિઃ ।

સ્ફુટિતૈઃ કપિલૈઃ સ્થૂલૈઃ, રુક્ષૈઃ કેશૈસ્તુ દુઃસ્વિતઃ ॥ ૪૨ ॥

{ (પા. ચ.)

ઢોમળ, સ્થામ [કાળા] ચળકતા અને સૂક્ષ્મ [ઝીણા] કેશોશી મનુષ્ય રાજા થાય છે. અને પુટલ, પીંગળા, જડા અને જરડ કેશોથી દુઃખી હોય છે. ૪૨

કથો પુરુષ ળત્રીશ લક્ષણવાળો કહેવાય ?

આર્યા.

इह भवति सप्तरक्त*, पङ्कतः पञ्च सूक्ष्मदीर्घश्च ।
त्रिविपुललघुगम्भीरो, द्वित्रिगुलक्षणः स पुमान् ॥४३॥ } (क. सु.)

જેના સાત સ્થાનમા લાલાશ હોય, છ ભાગ ઉંચા હોય, પાચ કામળ ને ત્રીણા હોય, પાચ લાળા હોય, ત્રણ બહા, ત્રણ ન્હાના અને ત્રણ સ્થાનના ભાગ ગભીર હોય *આ પુરુષ ળત્રીશ લક્ષણવાળો કહેવાય ૪૩

આર વિશાલ સ્થાનનુ ક્ષેત્ર કહે છે.

उपेन्द्रवज्रा.

उरोविशालो धनधान्यभोगी, शिरोविशालो नृपपुङ्गवश्च ।
कटीविशालो बहुपुत्रदारो. विशालपाद* सतत सुखी स्यात् ॥४४॥ } (क. सु.)

જે મનુ'યની છાતી વિશાળ હોય તે ધન તથા ધાન્યને લોગવનાર થાય અને મસ્તક વિશાળ હોય તે ઉત્તમ રાજા થાય કટિ (ડેહ) વિશાળ હોય તે ધણી સ્ત્રી તમા પુત્રવાળો થાય અને વિશાળ ચણવાળો હોય તે હમેશા મુખી થાય ૪૪

ઉત્તમ રાજચિન્હો

शार्दूलप्रिक्रीडित

उत्र तामरस धनूरधवरो दम्भोलिकूर्माङ्कुशा,
वापी स्वस्तिरुतोरणानि च सर* पञ्चाननः पादपः ।
चक्र शङ्खगजौ समुद्रकलौ प्रासादमत्स्याय वा,
गृपस्तूपक्रमण्डलन्यत्रनिभृत्सञ्चामरो दर्पण* ॥ ४५ ॥ } (क. सु.)

* ૩ વાન—વખ, વરણ, ઝલ, હોમ, વાતુ, હન્ન, નેત્રના છેડા

૬ ળયા—કાખ, હંપ, ડાડ, નાડ, વખ, ન્દોડુ

૫ કામન—(સુદમ) દાન, ચામડી, ઢેલ, જાળીના વેળા, નખ

૫ વામા—નેન, લય, નાડ, દાસડી, વાથ

૩ વિ ળણ—કાળ, શતી, મુખ

૩ ટુકા—કાન, પાંડી, પુરુષચિન્હ

૩ ગભીર—મમ, સાર નાલિ

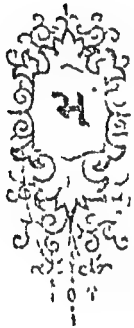
છત્ર, કમળ, ધનુષ, ઉત્તમ રથ, વજ્ર, કાચળો, આંકુશ, વાપી (વાવ) સાથીઓ, તોરણ, તળાવ, સિંહ, વૃક્ષ, ચક્ર, શંખ, હાથી, સમુદ્ર, કળશ, મહેલ, મત્સ્ય (માછલું), ચવ, (જવ) યૂષ, [સ્તંભ] કીલ્લો, કમંડલ, ઉત્તમ પ્રકારનો ચામર, [ચમરી ગાયના પુછડાના વાળનો બને છે તે] અને અરીસો આવાં ચિન્હવાળો પુરુષ રાજજ થાય છે. ૪૫

જાગૃત અવસ્થામાં પક્ષી તથા હાથના પંજ ઉપરથી લવિંચની સ્થિતિ જાણી શકાય છે પરંતુ નિદ્રાને તાળે થયા પછી પણ જેવાં જેવાં સ્વપ્નાં આવે છે તેવાં તેવાં એટલે તે ઉપરથી અમુક જાતનાં કૃષ્ણ આપણને મળે છે એમ ઘણું લાગે એકસ જેવું અનુમાન ખાંધી શકાય છે. એ વિષય ધ્યાનમાં લેવા આ સામુદ્રિક અંધતું જરૂર જેટલું જ્ઞાન આપી તે અધિકારને સમાપ્ત કર્યો છે

— ❧ —

સ્વપ્ન-અધિકાર.

— ❧ —

નુબ્યોને શકુન, સ્વર અને સામુદ્રિક શુભાશુભ કૃષ્ણતું સૂચન કરે છે તેમ સ્વપ્ન પણ શુભાશુભ કૃષ્ણતું સૂચન કરે છે. પરંતુ તે સ્વપ્ન શીરીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? અને કયા કયા મનુષ્યને કયે કયે વખતે સ્વપ્ન થાય તો કૃષ્ણ આપી શકે છે ? વિગેરે બાબતો જાણવાની દરેક સુજ્ઞ પુરુષોને આવશ્યકતા છે, તો ઉક્ત બાબતનું દિગ્દર્શન કરાવવા સારૂ આ અધિકારની જરૂર મानी છે.

છ પ્રકારથી સ્વપ્નની ઉત્પત્તિ.

અનુષ્ટુપ્ (૧ થી ૬ સુધી.)

અનુભૂતઃ શ્રુતો દૃષ્ટઃ પ્રકૃતેશ્ચ વિકારજઃ ।

સ્વભાવતઃ સમુદ્ભૂતશ્ચિન્તાસન્તતિસમ્ભવઃ ॥ ૧ ॥

} (ક. સુ.)

પ્રથમ તો જે વસ્તુઓ અનુભવેલી હોય તેમાંથી સ્વપ્ન થાય છે અથવા કાને સાંભળેલ હોય વા આંખોથી જે પદાર્થ જોયેલ હોય તેના સંબંધમાં સ્વપ્ન ઉત્પન્ન થાય છે અથવા મનુષ્યની [કઈ વિગેરે] પ્રકૃતિના વિકારમાંથી સ્વપ્ન ઉત્પન્ન થાય છે અથવા સ્વભાવમાંથી ઉદભવે છે તેમ (કાર્યો સંબંધી) ચિન્તાના સમૂહમાંથી સ્વપ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. ૧

સ્વપ્નેત્પત્તિનુ ણીજ.

દેવતાયુપદેગોત્યો, ઝર્મકર્મપમાયજ' ।

પાપોદ્રેકસમુત્થશ્ચ, સ્વપ્નઃ સ્યાન્નવધા વૃણામ્ ॥ ૨ ॥

} (ક. સુ.)

મનુ'ગેને સ્વપ્ન *દેવતા વિગેરેના ઉપદેશથી ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ધર્મ કાર્યના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પાપના વધી જવાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે (આ બંને શ્લોકમા કહ્યા) પ્રમાણે સ્વપ્નના નવ પ્રકાર થાય છે ૨

સ્વપ્નના કૃણની નિષ્કળતા.

પ્રકારૈરાદિમૈઃ પદ્મિરશુભશ્ચ શુભોઽપિ ત્વા ।

દૃષ્ટો નિરર્થકઃ સ્વપ્નઃ, સત્યસ્તુ ત્રિભિરત્તરૈ' ॥ ૩ ॥

} (ક સુ)

પ્રથમ શ્લોકમા કહેવાયેલા છ પ્રકારોથી જે શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્ન લેવામા આવે તે તે જીભ શ્લોકમા જણાવેલા ત્રણ પ્રકારોથી સ્થિત હોય તો નિરર્થક થાય છે પરંતુ જો તે ત્રણ પ્રકારોથી યુક્ત હોય તો મત્ત થાય છે એટલે શુભાશુભ કૃણ આપે છે ૩

રાત્રિના પહેલો પ્રમાણે સ્વપ્નના કૃણનો સમય કહે છે.

રાત્રેશ્વર્તુર્પુ યામણુ, દૃષ્ટઃ સ્વપ્ન' ફલપદ' ।

મામૈર્દ્વાદશમિઃ પદ્મિસ્ત્રિભિરેકેન ચ ક્રમાત્ ॥ ૪ ॥

} (ક સુ)

રાત્રિનો પહેલો, ણીજો, ત્રીજો, ચોથો એમ ચાર પહેલોમા સ્વપ્ન લેવામા આવે તો તે અનુક્રમે ણાર, છ, ત્રણ અને એક માસે કૃણ આપે છે એટલે જો સ્વપ્ન રાત્રિના પહેલા પહેલમા લેવામા આવે તો ણાર માસે, ણીજ પહેલમા સ્વપ્ન થાય તો છ માસે, ત્રીજા પહેલોમા સ્વપ્ન થાય તો ત્રણ માસે અને ચોથા પહેલોમા સ્વપ્ન થાય તો એક માસે કૃણ આપે છે ૪

પ્રાત.કાળના સ્વપ્નના કૃણનો નિર્ણય.

નિશાન્ત્યઘટિકાયુગ્મે, દશાહ્વાત્ફલતિ યુવમ્ ।

દૃષ્ટઃ સૂર્યોદયે સ્વપ્ન', સપ્તઃ ફલતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૫ ॥

} (ક. સુ)

રાત્રિની છેલ્લી જે ઘડીમા સ્વપ્ન થાય તો દશ દિવસમા નક્ષી કૃણ આપે છે અને જો સૂર્યોદય વખતે સ્વપ્ન લેવામા આવે તો તે તુર્ત કૃણ આપે છે ૫

* એટલે સ્વપ્નના દેના આવી અમુક જાનનો ગુણ ઉપર । આથી ૧૫) કે તારે આમ ગર્વ કરવું ની

સ્વપ્નની નિષ્ફળતા.

માલાસ્વપ્નોઽહિ દૃષ્ટશ્ચ, તથાધિવ્યાધિસમ્ભવઃ ।

મલમૂત્રાદિપીડોત્થઃ, સ્વપ્નઃ સર્વો નિરર્થકઃ ॥ ૬ ॥

} (ક. સુ.)

એક પછી બીજો, બીજા પછી ત્રીજો એમ પરંપરાથી જોએલ સ્વપ્નબળ તથા જે સ્વપ્ન દિવસે જોવામાં આવે તથા જે મનની પીડા અને શરીરની પીડા [રોગ] થી ઉત્પન્ન થાય અથવા જે મળમૂત્ર વિગેરેની પીડાથી એટલે દીર્ઘશંકા લાગી હોય, લઘુશંકા લાગી હોય તેથી ઉત્પન્ન થાય તે સર્વ પ્રકારનું સ્વપ્ન નિરર્થક બાણું. ૬

સ્વપ્નને અનુસરીને ક્ષણ મળવાની યોગ્યતા.

આર્યા. (૭ થી ૧૨)

ધર્મ્મરતઃ સમઘાતુર્યઃ સ્થિરચિત્તો જિતેન્દ્રિયઃ સદયઃ ।

પ્રાયસ્તસ્ય પ્રાર્થિતમર્થે સ્વપ્નઃ પ્રસાધયતિ ॥ ૭ ॥

} (ક. સુ.)

જે મનુષ્ય ધર્મમાં પ્રીતિવાળો છે. તેમ સ્વસ્થ પ્રકૃતિવાળો અને જે સ્થિર ચિત્તવાળો છે, જે જિતેન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયોને જીતનારો) છે અને દયાલુ છે તે પુરુષને ઘણુંકરીને સ્વપ્ન ઇચ્છિત અર્થ આપે છે. ૭

સ્વપ્નની વાર્તા જાહેર મેલવામાં ઉઠતી શંકાનું સમાધાન.

ન શ્રાવ્યઃ કુસ્વપ્નો, ગુર્વાદેસ્તદિતરઃ પુનઃ શ્રાવ્યઃ ।

યોગ્યશ્રાવ્યાભાવે, ગોરપિ કર્ણે પ્રવિશ્ય વદેત્ ॥ ૮ ॥

} (ક. સુ.)

શુરુ વિગેરે મ્હોટા પુરુષ આગળ ખરાબ સ્વપ્નની વાત ન કરવી પરંતુ જે શુભ સ્વપ્ન હોય તો તે વાર્તા તેઓ પાસે કરવી અને વખતે શુભ સ્વપ્ન સંભળાવવાને યોગ્ય એવા શુરુ વિગેરે મહાત્માઓ ન મળી શકે તેમ હોય તો ગાયના કાનમાં મ્હોટું રાખીને સ્વપ્નની વાર્તા કહેવી. ૮

શુભ સ્વપ્ન થયા પછી નિદ્રા ન કરવી.

ઈષ્ટં દૃષ્ટ્વા સ્વપ્નં, પ્રસુપ્યતે નાપ્યતે ફલં તસ્ય ।

નેયા નિશાપિ સુધિયા જિનરાજસ્તવનસંસ્તવતઃ ॥ ૯ ॥

} (ક. સુ.)

જો મનુષ્ય ઇચ્છિત સ્વપ્નનું દર્શન કરી શયન કરી [ઉઠી] જાય છે તો તેને તે સ્વપ્નનું ક્ષણ પ્રાપ્ત થતું નથી માટે શુભ સ્વપ્ન લાઘ્યા પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનાં સ્તોત્રોના સ્તવન [વર્ણન] થી સંપૂર્ણ રાત્રિ ગાળવી, પણ નિદ્રા ન કરવી. ૯

દુષ્ટ સ્વપ્ન થાય તો મનુષ્યે પુનઃ ઉઘી જવું.

સ્વપ્નમનિષ્ટ દૃષ્ટ્વા, સુષ્યાત્પુનરપિ નિશામવાપ્યાપિ ।
 નૈતત્કલ્પ્યંરુધમપિ, કેપાચ્ચિત્ ફલતિ ન સ યસ્માત્ ॥૧૦ ॥ } (ક સુ)

અનિષ્ટ સ્વપ્ન દેખીને પાછું પણ મનુષ્યે ગયન કરવું અને રાત્રિને પામ્યા પછી પણ એટલે રાત્રિ ગયા બાદ આ દુષ્ટ સ્વપ્ન કોઈપણ રીતે કોઈને પણ ન કહેવું કારણ કે તે દુષ્ટ સ્વપ્ન ગયન કર્યું છે માટે ફળતું નથી ૧૦

શુભ પછી અશુભ અને અશુભ પછી શુભ સ્વપ્ન આવે તો તેના ફળનો નિર્ણય.

પૂર્વમનિષ્ટ દૃષ્ટ્વા સ્વપ્ન યઃ પ્રેક્ષતે શુભં પશ્યાત્ ।
 સ તુ ફલદસ્તસ્યમવેદ્દ્રઘ્ન્યં તદ્દિવિષ્ટંડપિ ॥ ૧૧ ॥ } (ક સુ)

પહેલા અશુભ સ્વપ્નને જોઈ પછીથી જે મનુષ્ય શુભ સ્વપ્નને દેખે છે તો પછી દેખેલું શુભ સ્વપ્ન તેને ફળદાન કરનાર થાય છે તેમ ઈષ્ટ સ્વપ્નમાં પણ બાણુવું એટલે પ્રથમ ઈષ્ટ (શુભ) સ્વપ્ન થયેલ હોય ને પછી અશુભ સ્વપ્ન થાય તો અશુભ સ્વપ્ન ફળ આપે છે એમ બાણુવું એટલે છેલા સ્વપ્નનું ફળ મળે છે ૧૧

કેવું સ્વપ્ન પોતાને અથવા બીજાને ફળ આપે તેની સમજાવતી.

દૃષ્ટ્વા સ્વપ્ન યે સ્વપ્નમતિ તેઽન્ન શુભાશુભા વૃણા સ્વસ્ય ।
 યે પ્રત્યપર તસ્ય જ્ઞેયાસ્તે સ્વસ્ય નો કિચ્ચિત્ ॥ ૧૨ ॥ } (ક સુ)

અહિં મનુષ્યોએ જે સ્વપ્નાઓ પોતા તરફના જોયા છે તે પોતાને શુભા શુભ ફળ આપનારા થાય છે અને જે સ્વપ્નાઓ બીજા મનુષ્ય તરફના જોયા છે તે તે મનુષ્ય તરફ શુભાશુભ ફળ આપનારા થાય છે તેમાં સ્વપ્નના દેખનાર મનુષ્યને કોઈ શુભાશુભ ફળ નથી ૧૨

મામાન્ય હકીકતતરીકે સ્વપ્નનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું પણ શુભ સ્વપ્ન જોને કહેવા એ બાણુવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે સમજાવવા હવે પછી શુભ સ્વપ્ન અધિકાર લેવા યોગ્ય માની આ સ્વપ્ન અધિકારને અહિં પૂર્ણ કર્યું છે

શુભસ્વપ્ન-અધિકાર.

— ❀ ❀ ❀ —

કુન તથા સ્વરની માફક સ્વપ્ન કૃષ્ણ આપે છે એમ આગળના અધિકારમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેમાંથી શુભ સ્વપ્ન કયું કહેવાય ? અને તેનું શું કૃષ્ણ થાય ? વિગેરે બાબત જણાવવાસાથે આ અધિકાર આરંભાય છે.

સ્વપ્નમાં ઉત્તમ વાહન ઉપર બેસે તેનું કૃષ્ણ.

આર્યો. (૧ થી ૯)

સ્વપ્ને માનવમૃગપતિતુરજ્ઞમાતૃક વૃષભસિંહીભિઃ ।
યુક્તં રથમારૂઢો, યો ગચ્છતિ ભૂપતિસ્સ ગવેત્ ॥ ૧ ॥ } (ક. સુ.)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં મનુષ્ય, સિંહ, ઘોડો, હાથી, બાબલ અને સિંહી [સિંહણ] આ પ્રાણીઓથી બેઠાયેલા રથમાં બેસી [એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે] જાય છે, તે મનુષ્ય રાજા થાય. ૧

સ્વપ્નમાં સૂર્ય ચન્દ્રના બિંબને ગળી જાય તેનું કૃષ્ણ.

યઃ સૂર્યચન્દ્રસોર્વિચ્ચં ગ્રમતે સગ્રમપિ પુરુષઃ ।
કલયતિ દીનોઽપિ મહીં, સસુવર્ણાં સાર્ણવાં નિયતમ્ ॥ ૨ ॥ } (ક. સુ.)

સ્વપ્નમાં જે પુરુષ સંપૂર્ણ એવા સૂર્ય તથા ચન્દ્રના બિંબને (પોતાના મુખમાં) ગળી જાય છે તે મનુષ્ય દીન [કંગાળ] હોય તોપણ સમુદ્રસહિત સુવર્ણયુક્ત સમગ્ર પૃથ્વીના રાજ્યને લોગવે છે. ૨

નદીને કાંઠે ઘોળા હાથીઉપર બેસી ચોખા જમે તેનું કૃષ્ણ.

આરૂઢઃ શુભ્રમિમં. નદીતટે શાલિભોજનં કુરુતે ।
મુહુઃહિ, ભૂમિમશ્વિલાં, સ યાતિ દીનોઽપિ ધર્મધનઃ ॥૩॥ } (ક. સુ.)

જે મનુષ્ય શ્વેત હાથી ઉપર ચડી નદીના કાંઠા ઉપર ચોખા [ભાત] ડુંલોજન કરે છે, ધર્મરૂપી જેને ધન છે એવો તે પુરુષ દીનબલતિનો હોય તોપણ સમગ્ર પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત રાજા થાય છે. ૩

સ્વપ્નમાં જમણે હાથે ધોળો સર્પ કરડે તેનું ક્ષણ.

શુભ્રેણ દક્ષિણસ્યા યઃ ફણિના દૃશ્યતે નિજશુજાયામ્ ।
આસાદયતિ સહસ્ર કનકસ્ય સપચ્ચરાત્રેણ ॥ ૪ ॥ (ક સુ)

સ્વપ્નમાં જે મનુષ્યને દક્ષિણ [જમણી] પોતાની ભુજામાં ધોળો સર્પ કરડે તો તે મદ્ય પાચરાત્રિમા હુલાર સોનામહોર મેળવે છે. ૪

સ્વપ્નમાં અગભક્ષણનું ક્ષણ.

યો માનુપસ્ય મસ્તકચરણશુજાના મક્ષણ કુરુતે ।
રાજ્ય કનકસહસ્ર, તદર્થમાત્રોત્પસૌ ક્રમગઃ ॥ ૫ ॥ } (ક સુ)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં મનુષ્યનું મસ્તક, ચરણ [પગ] ભુજ આ ત્રણ અગોતું ભક્ષણ કરે છે, તે મનુષ્ય ક્રમેથી (મસ્તક ભક્ષણ કર્યું હોય તો) રાજ્ય, (ચરણનું ભક્ષણ કર્યું હોય તો) હુલાર સોનામહોર અને (ભુજનું ભક્ષણ કર્યું હોય તો) પાચસો સોનામહોર મેળવે છે ૫

સ્વપ્નમાં તળાવ, મધુદ્ર, નદી વિગેરેના દર્શનનું ક્ષણ

કમલાકરરત્નાકરજલસમ્પૂર્ણાપગાસ્મૃદ્ધન્મારણમ્ ।
યઃ પશ્યતિ લભતેઽસાવનિમિત્ત વિક્રમતિરિપુલમ્ ॥ ૬ ॥ } (ક. સુ)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં કમળની ખાણરૂપી તળાવ, રત્નાકર [સમુદ્ર], જલથી પૂર્ણ એવી નદીઓ અને મિત્રના મરણને જુવે છે તે મનુષ્ય નિમિત્ત [કારણ] વિના ધણા ધનને મેળવે છે ૬

સ્વપ્નમાં દેવની પ્રતિમાની પૂજાવિગેરેનું ક્ષણ.

દેવસ્ય પ્રતિમાયા યાત્રામ્નપનોપહારપૂજાદીન ।
યો વિદધાતિ સ્વપ્ને, તસ્ય મષેત્સર્વતો વૃદ્ધિઃ ॥ ૭ ॥ } (ક. સુ.)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં દેવની મૂર્તિની યાત્રા, અભિષેક, ભેટ અને પૂજાવિગેરે કરે છે, તે મનુષ્યને સર્વ તરફથી [ધન વગેરેની] વૃદ્ધિ [વધાઈ] થાય છે ૭

સ્વપ્નમાં ધીવિગેરેના ભોજનનું ક્ષણ કહે છે

આર્યમ્ પ્રાર્યમ્ સ્વપ્ને યો વિન્દતિ વીક્ષતે યજ્ઞન્તસાત્ ।
તસ્યામ્બવહરણ વા, ક્ષીરાનેનૈઃ સહ ાસ્તમ્ ॥ ૮ ॥ } (ક સુ.)

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં શુદ્ધ એવા ધીને ભોજન કરે છે તે તેથી પોતાના યજ્ઞનું

દર્શન કરે છે. એટલે તેની કીર્તિ વધે છે એમ સમજવું અથવા દુધપાકનીજ સાથે તે [ઘૂત] નું ભોજન કરે તો તે શુભ સમજવું. <

શ્લોક ૧ તથા શ્યામ વસ્તુના દર્શનનું ફળ.

કૃષ્ણં કૃત્સ્નમશસ્તં, મુક્તા ગોવાજિરાજમદેવાન્ ।

સકલં શુભં ચ શુભં, ત્યક્ત્વા કર્પાસલવણાદીન્ ॥ ૧ ॥

(ક. સુ.)

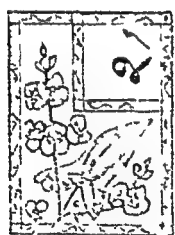
ગાય, ઘોડો, રાત્ત, હાથો અને દેવતાઓને છોડીને બાકીની સમગ્ર કૃષ્ણ [કાળી] ચીજ સ્વપ્નમાં દેખાયતો તે અમંગલ બાણવી. અને કપાસ, લવણ [મીઠું] વિગેરે વસ્તુઓને છોડીને સમગ્ર ઘોળી ચીજ સ્વપ્નમાં દેખાયતો તે શુભ સમજવી. ૯ *

મનુષ્યોને એટલાં બધાં સ્વપ્ન આવે છે કે તેની ગણના કરવી એ કાળ-ક્ષેપ કર્યા જેવું છે તથા અથનો પણ વિસ્તાર થવા લાયક રહે છે તેથી આ નવમા શ્લોકથી સર્વજન લાગુ પડે તેવી ટુંક સમગ્રણ સારી અપાર્થ ગર્થ છે એમ માની હવે અશુભ સ્વપ્ન કેને કહેવું? એ સમજાવી શકાય હોવાથી તે અધિકાર તરફ મનને ફેરવી આ શુભ સ્વપ્ન અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે.

— સ્લોક —

અશુભ સ્વપ્નાધિકાર.

— સ્લોક —

મ શુભ સ્વપ્ન બાણવાની અગત્ય છે તેમ અશુભ સ્વપ્નો પણ બાણવાની જરૂર છે. કારણ કે તેના ફળને મનુષ્ય બાણવો હોય તો તેનું નિવારણ આ પછીના અધિકારમાં બતાવવામાં આવેલ છે તેમ કરે અને તેથી સંકટમાંથી બચી

શુભ ફળને પ્રાપ્ત કરે. આ કારણથી આ અધિકારની અપેક્ષા રાખી છે.

સ્વપ્નમાં ઘોડાવિગેરેની ચોરી થયાનું ફળ.

આર્યો (૧ કી ૧)

અપહારો હયવારણયાજ્ઞાસનસદનનિવસનાઢીનાસ્ ।

નૃપશક્કાસોક્કકરો વન્ધુવિરોધાર્થહાનિકરઃ ॥ ૧ ॥

(ક. સુ.)

* આ શ્લોકમાં શુભસ્વપ્ન તથા અશુભ સ્વપ્ન એમ બંને સ્વપ્નનું કથન કરવામાં

स्वप्नमा न्ने मनुष्यना घोडा, हाथी, रथ, आसन, घर अने वस्त्र विगेरेनी थोरी थाय तो तेने रत्न तरकनी गडा (णीक) नी तथा थोकी प्राप्ति थाय, लाध्कोमा विरोध थाय, अने पैसांतुं नुकशान थाय १

हृथीयार विगेरेनु हरषु थाय तो तेनु कण.

हरणं प्रहरणभृषणमणिमौक्तिकरुनरुह्यप्यकुप्यानाम् ।
धनमानम्लानिकर, दारुणमरणावह रहुशः ॥ २ ॥ } (क. सु.)

स्वप्नमा न्ने मनुष्यना हृथीयार, घण्ट्या, मणि, मोती, मोतुं, इपु अने कासाना पात्रा विगेरेनु हरषु थाय तो ते मनुष्यनुं धन अने मानना नाश थाय अथवा णहुवार तेनु हु स्वप्न तथा करे तो लथ कर अथवा भरषुनी प्राप्ति थाय २

स्वप्नमां पोतानी स्त्रीना हरषु विगेरेनु कण कहे छे

निजभार्याया हरणे, वमुनाशः परिभवे च सहेशः ।
गोत्रस्त्रीणा तु नृणा, जायेते जन्धुरमवन्मौ ॥ ३ ॥ } (क. सु.)

ने मनुष्य स्वप्नमा पोतानी स्त्रीनुं हरषु हजे तो तेना धनना नाश थाय अने स्वप्नमा जोध भगलव करी लथ तो केशनी प्राप्ति थाय अने पोताना कुणनी श्रीकोतुं हरषु लुवे तो ते मनुष्येना लाध्कोना नाश थाय अथवा णध (कागृह विगेरे) थाय अथ ममजु ३

स्वप्नमां शयन विगेरेना हरषुनु कण.

जायेत यस्य हरण निजशयनोपानहा पुन' स्वप्ने ।
तस्य म्रियते दयिता, निनिडा स्वशरीरपीडा च ॥ ४ ॥ } (क. सु.)

स्वप्नमा न्ने मनुष्यना पोताना शयन (पर्यक वगरे) तथा उपानह (पगरभा) नुं हरषु थाय तो तेनी स्त्री भरषुने पात्रे अथवा पोताना शरीरमा घण्टी पीडा थाय अथ ललुवु ४

स्वप्नमा आर विगेरे लांगी पडे तो तेनु कण

द्वारपरिघस्य शयनमेहोलनपादुकानिकेतानाम् ।
भजनमपि य' पश्यति तस्यापि कलनाशः स्यात् ॥ ५ ॥ } (क. सु.)

स्वप्नमा आरलुं, तेनी लोणण, शयन, (ढालीयो विगेरे) हांडाको, आपडी अने घरनुं लांगी पडवु अथ ने पुइप लुवे छे ते पुडपनी स्त्रीना नाश थाय ५

કેટલાંક સ્વપ્ન ઉપરથી મરણની અટકાવ.

અતિતપ્તં પાનીયં, સગોમયં ગરલમૌષધેન યુતમ્ ।
યઃ પિવતિ સોઽપિ નિયતં ત્રિયતેતીસારરોગેણ ॥ ૬ ॥ } (ક. સુ.)

ને મનુષ્ય સ્વપ્નમાં છાણુ સહિત અત્યંત તપેલું પાણી પીએ, અથવા ઔષધની સાથે એર પીએ તે મનુષ્ય પણ અતિસાર (જાડા) ના રોગથી નક્કી મરણુ પામે છે. ૬

તથા—

સ્વપ્ને હૃદયસરસ્યાં, યસ્ય પ્રાદુર્ભવંતિ પન્થાનિ ।
ક્ષુષ્ટવિનષ્ટશરીરો, યમવસર્તિં યાતિ સ ત્વરિતમ્ ॥ ૭ ॥ } (ક. સુ.)

સ્વપ્નમાં ને મનુષ્યના હૃદયરૂપી તલાવડીમાં ક્રમ્લે પ્રકટ થતાં દેખાય છે તે મનુષ્યનું શરીર કોઠથી નષ્ટ થઈ જાય છે અને તુર્ત યમપુરીમાં જાય છે. એટલે તુર્ત મરણુ પામે છે. ૭

સ્વપ્નમાં હસે, નાશે અને બાણે તેનું ઇળ.

હસને શોચનમચિરાત્પ્રવર્તતે નર્તને ચ વધ્રવન્ધ્યાઃ ।
પઠને કલહશ્ચ નૃણામેતત્પ્રાજ્ઞેન વિજ્ઞેયમ્ ॥ ૮ ॥ } (ક. સુ.)

ને મનુષ્ય સ્વપ્નમાં હસે તો તેને થોડા વખતમાં શોક થાય અને નૃત્ય કરે તો મરણુ અથવા બંધન થાય તથા અભ્યાસ કરે તો મનુષ્યોની સાથે કલેશ (કલ્મષો) થાય એમ વિદ્વાન પુરુષે જાણી લેવું. ૮

દુષ્ટ સ્વપ્ન નિવારણની ભક્ષાભણુ.

દુઃસ્વપ્ને દેવયુરૂપજયતિ કરોતિ શક્તિશ્ચ તપઃ ।
સતતં ધર્મરતાનાં, દુઃસ્વપ્નો ભવતિ સુસ્વપ્નઃ ॥ ૯ ॥ } (ક. સુ.)

દુષ્ટ સ્વપ્ન પ્રાપ્ત થતાં ને મનુષ્ય દેવતાઓ તથા ગુરુઓની પૂજા કરે છે, શક્તિ પ્રમાણે તપશ્ચર્યા કરે છે તથા ને મનુષ્યો હમેશાં ધર્મમાં પ્રીતિવાળાં છે તેઓને દુષ્ટ સ્વપ્ન સુસ્વપ્નરૂપ થઈ જાય છે. અર્થાત્ દુષ્ટ સ્વપ્ન હોય તોપણ તે શુભ રૂપને આપે છે. ૯

દુષ્ટ સ્વપ્નને નિષ્ક્રમ કરવામાં દેવદર્શનનો પ્રભાવ.

અનુષ્ટુપ્.

અમોઘા વાસરે વિદ્યુદમોઘં નિશિ ગર્જિતમ્ ।
અમોઘા દેવતાવાણી, અમોઘં દેવદર્શનમ્ ॥ ૧૦ ॥ } (રૂ. ચ.)

દિવસે વિજળીનું ઝખકવું, રાત્રિએ મેઘનું ગાજવું, દેવથી બોલાયેલી વાણી અને દેવદર્શન એ ચાર બાબત નિષ્કળ જતી નથી ૧૦

સારાંશ—દિવસે વીજળી ઝખુકે અથવા રાત્રિએ વરસાદ ગર્જના કરે તો જાણવું કે અવસ્થ મેઘવૃષ્ટિ થવાની છે તેમજ દેવતાઓએ ક્રોધને આપેલ વચન નિષ્કળ જતું નથી એટલે કદા પ્રમાણે ક્ષણ પ્રાપ્ત થાયછે તેજ પ્રમાણે દેવનું દર્શન પણ નિષ્કળ નિવડતુ નથી તેમજ—

દાહરે।

દિવસે ઝખુકે વીજળી, રાતે ગાજે મેઘ,

દેવ વાણી ઝુનિ વચન તે, નિષ્કળ થાય ન છેક ૧૧

ધણા સ્વપ્નેા શરીરમા થયેલી રોગાદિ વિકૃતિને લીધે પણ થાય છે અને ધણા દુષ્ટ સ્વપ્નેા જે સ્વસ્થ અને અસ્વસ્થ બનાવવાનું ક્ષણ આપનાર હોય છે તેઓ અસ્વસ્થ એટલે રોગીને મૃત્યુના મોહોડામા મૂકનારા બને છે માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે શરીરરક્ષણમા તત્પર રહેવું જોઈએ કારણ કે શરીર સ્વસ્થ હોય તોજ સાસારિક કામો તેમજ ધાર્મિક કાર્યો બની શકે છે, માટે પોતાના શરીરની સ્વસ્થતા માટે તથા પોતાના પુત્રાદિક વા શિષ્યાદિકની સ્વસ્થતા જળવવા આયુર્વેદસખધી સામાન્યજ્ઞાન મેળવવું આવશ્યક હોવાથી તેના મખધમા જરૂર જેટલું દિગ્દર્શન કરાવવાને આ અધિકારની સમાપ્તિ કરવામા આવે છે

આયુર્વેદ-જ્વરસખધી-અધિકાર

મનુષ્યોના સુખરૂપ જીવનમા દુખ આપનારા વ્યાધિઓ છે, તે શેનાથી ઉદ્ભવે છે તેનું નિહાન જાણવામા હોય તો સુરાજનોન તે વ્યાધિઓ દુખપ્રદ થતા નથી અને તે સર્વ રોગોમા અમે સર-રાજ જ્વર (તાવ) છે અને તેમની પાછળ આખુ ઢળ

(લક્ષર) ક્રમે ક્રમે ચડાઈ કરીને આવી સ્થાન મેળવે છે તો પ્રથમથીજ રા બને રોગમા પ્રયત્ન કર્યો હોય તો લક્ષરને આવવા મમય મળતો નથી એ રાજ ન્યારે ચડવાનો હોય છે ત્યારે અગાઉથી તેના ફૂતોને મોકલે છે, જે શરીરમા ટુટ થવી, માથુ દુખવું, વ્યર્થ શોક, બ્રમ વિગરે પ્રથમથી આક્રમણ કરે છે કે તુરત રાજસાહિબની સ્વારી આવી પડાયે છે તેની જો સારી રીતે ઉપેક્ષા અથવા સરભરા (ગરહાસ) થાય તો પછી ત્યાથી જવાનો વિચાર ન કરતા તેનું શરીર નગર પચાવી પાડવામા તે પદાત રહેતો નથી માટે પૂ

પહેલાં પાળ બાંધવી યોગ્ય છે કે તેનો જન્મજ ન થાય અર્થાત્ તેમને આવવાનો સમય ન મળે તે પ્રસંગ સમજવા માટે આ અધિકારનો આરંભ છે.

તાવ આવવાનાં ચિન્હો.

અનુષ્ટુપ્. (૧ થી ૬)

અક્લમ્બિર્મિઃ સ્ફોટિઃ, શોકઃ શ્વાસઃ શિરોવ્યથા ।
દાહો જ્વરસ્ય વક્ત્રાણિ, સપ્તાપિ સ્ફુટતામયુઃ ॥ ૧ ॥ } (પા. ચ.)

શરીરનું ત્રુટવું, બ્રમ, શરીરનું ભારી થઈ જવું, શોક, બગાસાં, માથાનું દુખવું, ઠાહ થવો આ સાત તાવના મુખ્ય (ચિન્હો) તાવની પ્રસિદ્ધિને પ્રગટ કરે છે. ૧

મુખ્ય જ્વરોની સખ્યા.

તત્ર ઉચ્ચરા દશ દ્વૌ ચ, મલાજીર્ણત્રિદોષજાઃ ।
સ્વેદજો રક્તકાલોત્થૌ, દૃષ્ટ્યૈકદ્વિત્ર્યહાન્તરાઃ ॥ ૨ ॥ } (પા. ચ.)

તેમાં મુખ્ય બાર જાતના તાવ છે તે મલ, અજીર્ણ અને વાતપિત્ત ને કફના દોષથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે શિવાયના આગન્તુક જ્વરના તેર લેહો છે તેમાં સ્વેદ જ્વર (પરસેવા વળીને આવતો) રક્તજ્વર (લોહી બગડવાથી) કાલજ્વર (આતુર્માસાદિમાં આવતો) દષ્ટિદોષથી આવતો, એકાંતરે નિત્ય, તરીયો, ચોથીયો વગેરે મળી કુલ ૨૫ પ્રકારના છે. ૨

પહેલો જ્વર આવે ત્યારે શું કરવું તેની સમજણ.

જ્વરસ્ય પ્રથમોત્થાને, મેષજઙ્ઘૈર્દિનત્રયમ્ ।
ન દેયં કથિતં તોયં, મેષજઞ્ચ ન રોગિણઃ ॥ ૩ ॥ } (પા. ચ.)

પહેલો જ્વર આવે ત્યારે કુશલ વૈદ્યોએ-ડાક્ટરોએ ત્રણ દિવસ સુધીતો બિલકૂલ રોગીને કાંઈ કંવાથ (કહાડા) કે ઔષધ આપવું નહિ. ૩

તાવને મોટે શું ક્રિયાઓ યોજવી ?

પ્રવૌતં નાતિનિર્વાતિમપથ્યં નૈવ લઙ્ઘનમ્ ।
ક્રિયા સાંધારણી કાર્યી, માનુષે જ્વરસંસ્થિતે ॥ ૪ ॥ } (પા. ચ.)

મનુષ્યને જ્યારે તાવ આવે ત્યારે બહુ પવન આવતો હોય તેવા સ્થાનનું કે બિલકૂલ પવન નજ આવે તેવા સ્થાનનું સેવન તેને ન કરવા દેવું. અપ-થ્ય—નુકશાન કરે તેવા ભારે પદાર્થો તેને ન આપવા. તેમ લાંબણુ પણ ન કરાવવી પણ સામાન્ય ક્રિયાની ગો... ..

લવનનો નિપેદ.

ભૂતતાપશ્રમાનક્કશોરુશક્રાદિસમ્ભવે ।

જ્વરે પિત્તાધિક્કે ચાપિ ન લ્હનવિધિર્મતઃ ॥ ૫ ॥ } (પા ન)

ભૂત ણાધાથી, પશ્ચાન્તાપ્રથી અથવા ડોઈ માથે ક્કેશ વિજેરે કરવાથી, ખેદ કરવાથી, મહેનત કરવાથી, કામથી, શોકથી અને શકા આદિથી આવેલા તાવમા અને પિત્તજ્વરમા લઘન (લાઘણ) ની મનાઈ છે ૫

કાયિક અને માનસિક રોગાને માટે ઉપાય

વાતપિત્તરુફોદ્ભૂતો, રોગઃ ગ્રામ્યતિ મેપજૈઃ ।

માનસો જ્ઞાનવિજ્ઞાન સ્મૃતિર્થૈર્ય સમાધિભિઃ ॥ ૬ ॥ } (પા ચ.)

વાતપિત્ત અને કક્કથી ઉત્પન્ન થયેલો રોગ એમડથી શાત થાય છે અને મનની નળળાઈથી અથવા વિચારોથી ઉદ્ભવેલો રોગ જ્ઞાન, અનુભવ, સ્મૃતિ (ધર્મશાસ્ત્રો) ના અવનોકનથી, ધીરજથી અને સમાધિ (ચિત્તની એકતા) થી તમામ વિચારો છોડી એકજ નિશ્ચય રાખવાને લીધે શાત થાય છે ૬

જ્વરઃ શાંતિ માટે ઔપધ મેવત,

ઉપજાતિ

સગર્કરાનિમ્નફલપ્રયોગૈ ઈન્નત્રય મ્હતિ તસ્ય ઢન્તિ ।

દાહજ્વર શીતજપિત્તજ ત્રા, ફરુન્તર કામલરુચન્પાત્ ॥ ૭ ॥ } (કસ્યાપિ)

સાકર મહિત લીળડાના ફલના પ્રયોગ સાથે પ્રવૃત્તિ અને શગનું નિદાન સમજી યુક્ત આપધ ત્રણ દિવસ રેવન કરેલો દાહજ્વર (ઉભે તાવ) શીત જ્વર અને પિત્તજ્વર એકાનરીયો વિજેરે તમામ તાવને ફરુ કર અને કમળાને પણ ખમેટ ૭

કક્ક, પિત્ત, અને વાયુમાથી સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિ જ્વણાય છે તેથી કક્ક, પિત્ત અને વાયુ ગા કાવુથી ડોષે છે અને ડોષ્યા પછી તેમનું દયા આપધ-વટે ગમન કરાય છે એ જ્વણવાનો હુરે પ્રમગ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે અધિકાર કરાવવા આ આયુર્વેદ નવમઝાધી અધિકાર કૃકાગા સમાપ્ત કર્યો ૭

વ્યાધિનિદાન-અધિકાર.

—*—

ર્ષના બાર માસ છે અને છ રૂતુઓ છે તેમાં કયા માસમાં કોઈના પ્રકોપથી કયો વ્યાધિ થાય છે અને તે શું અનુપાનથી તે દોષ શાંત થાય છે તે જાણવાથી આરોગ્ય જાળવી સુખી રહેવાય છે તેને માટે દિગ્દર્શન ન્યાયથી આ અધિકાર લેવામાં આવે છે.

કફ, પિત્ત અને વાયુનો કઈ કઈ ઋતુમાં કોપ હોય છે તેની સમજૂતી.

અનુષ્ટુપ. (૧ થી ૨)

પિત્તં રાજા શરત્કાલે, વૈશાખજ્યેષ્ઠયોરપિ ।

ચૈત્રફાલ્ગુનયોઃ શ્લેષ્મા, શ્લેષ્ણુ પવનઃ પુનઃ ॥ ૧ ॥ } (પા. ચ.)

શરદ ઋતુમાં (એટલે વિશેષે ભાદરવા આસો માસમાં) પિત્તને રાજ સમજવો તેમજ વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠમાં પણ પિત્ત રાજ છે કારણ કે તે આરો માસમાં સૂર્ય બહુ ઉચ્ચ તપે છે તેથી પિત્તનો પ્રકોપ થવાનો સંભવ છે અને ચૈત્ર અને ફાલ્ગુમાસમાં કફનું પ્રાધાન્ય સમજવું તથા તે શિવાયનાં બાકીના માસોમાં વાયુનો પ્રકોપ સમજવો. ૧

કફ, પિત્ત અને વાયુના સમનનો ઉપાય.

કદ્મલ્લવણૈર્વાયુઃ, કષાયસ્વાદુતિક્તકૈઃ ।

પિત્તમેતિ શમં તિક્તકષાયકદ્મિઃ કફઃ ॥ ૨ ॥

} (પા. ચ.)

કડવાં, ખાટાં અને ખારાં ઔષધો સેવવાથી વાયુ શાંતિ પામે છે, તુરાં, મધુર અને કડવાં ઔષધોના સેવનથી પિત્ત શમે છે તથા કડવાં તુરાં અને તીખાંથી કફ શાંત થાય છે. ૨

કફ, પિત્ત અને વાયુને નિયમમાં નહિ રાખવાથી રોગો ફાટી નીકળે છે માટે કેવું વર્તન રાખવાથી કફ વિગેરે કોપે છે તે બતાવવા રોગોદ્ભવ અધિકારની હવે પછી યોગ્યતા માની આ વ્યાધિનિદાન અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે.

આયુર્વેદ-રોગોદ્ભવ-અધિકાર.

—→ૐ←—
 ગે ની ઉત્પત્તિ અનિયમિતરીતે પદાર્થોનું સેવન કરવાથીજ થાય છે, અતિશય લોગો લોગવવાથી, ખાચન થાય નહિ તેવું લો-
 જન કરવાથી, પુષ્ટિને માટે બહુજ ધાતુઓ સેવવાથી, દિવસે
 સુવાથી, રાત્રિએ જાગવાથી, ઝાડા પેસાળ વિગેરે રોકવાથી

તમામ રોગો શરીરમા ઉદ્ભવી સમય આવે ત્યારે ચાતુર્માસમા ખીજેની પેઠે
 બહાર આવે છે જેથી આત્મહિત આહવારાઓએ તેવા રોગજનક પદાર્થોનો
 અને તે પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

રોગોની ઉત્પત્તિનું વર્ણન.

અનુષ્ટુપ્ (૧ થી ૬)

અત્યમ્બુપાનતો ઘસ્રશયનાન્નિશિ જાગરાત્ ।

વિષ્મૂઝાદિનિરોધાચ, ત્રિપમાશનતસ્તથા ॥ ૧ ॥

} (પા. ૩)

ઝાણુ પાણી પીવાથી, દિવસના સુઈ ગહેવાથી, રાત્રિમા ઉજાગરા કરવાથી,
 ઝાડા અને પેસાળ રોકવાથી અને વિષમ (ન પચે તેવું) જમવાથી અથવા
 વાસી થઈ ગયેલા અતિગય ખાટા લીખા અને બગડેલા અન્ન વિગેરે પદાર્થો
 ખાવાથી રોગ થાય છે. ૧

તથા—

શોરુક્રોગાદિચિન્તાભયો, વનિતાત્પન્ત સદ્રતઃ ।

અજીર્ણાચ ભવેદ્રોગો, ધાત્વતુલ્યાશનેન ચ ॥ ૨ ॥

} (પા. ૩)

શોક, ક્રોધ, મદ, મોહ, મત્સર વિગેરે અનેક ચિન્તાઓથી, સ્ત્રીઓ સાથે
 ઝાઝો મગ કરવાથી, જમણું અનાજ ન પચવાથી અને પ્રકૃતિને વિરૂદ્ધ પડે
 તેવું લોજન કરવાથી રોગો ઉદ્ભવે છે. ૨

અશ્ણુના પ્રકારો

તેમજ—

અજીર્ણમમવા રોગાસ્ત્રાજીર્ણં ચતુર્વિધમ્ ।

આમ ત્રિપક વિષ્ણુ, રસરોપ તયાપરમ્ ॥ ૩ ॥

} (પા. ૩)

રોગો અશ્ણુથી થાય છે અને તે અશ્ણુ આમ, વિષ્ણુ, વિષ્ણુ અને
 રસરોપ એમ ચાર પ્રકારનું છે. ૩

અર્જુનાં લક્ષણો.

આમે સદ્દશગન્ધઃ સ્વાદ્વિદગ્ધે ધૂમગન્ધતા ।
 ગાત્રમજ્જશ્ચ વિષ્ટબ્ધે, રસશેષે ચ જાડચતા ॥ ૪ ॥ } (પા. ચ.)

આમ સંબંધી અર્જુન હોય તો તેના એકાકાર, અધોવાયુ, દસ્ત વિગે-
 રેમાં આમના જેવીજ ગંધ હોય છે, વિદગ્ધ (અધપચા) માં ધૂમાડા જેવી
 ગન્ધ આવે છે; વિષ્ટબ્ધમાં શરીરમાં ત્રુટ (કળતર) થાય અને રસશેષમાં જ-
 ડતા (કોઈનું બોલવું સમજાય નહિ, ધ્યાનમાં રહે નહિ, કોઈ સ્થળે મહેનત થાય
 નહિ તેવી સ્થિતિ) થાય છે. ૪

અર્જુના મુખ્ય ઉપાયો.

આમે ચ વમનં પ્રોક્તં, વિદગ્ધે તૂળ્ણમાપિવેત્ ।
 વિષ્ટબ્ધે સ્વેદનં કુર્યાદ્રસશેષે પુનઃ સ્વપેત્ ॥ ૫ ॥ } (પા. ચ.)

ને આમ અર્જુન હોય તો તેને વમન [ઉલટી] કરાવવું, વિદગ્ધ હોય
 તો ખૂબ ગરમાગરમ કઠી અથવા ગરમ પાણી પાવું, વિષ્ટબ્ધમાં પરસેવો લા-
 વવો અને રસશેષમાં નિદ્રા લેવી. ૫

શત્રુરૂપ થનારા વિષયો.

પૌષમાસે નિરાહારા વહ્વાહારાશ્ચ કાર્તિકે ।
 ચૈત્રે માસે ગુહાહારા ભવન્તુ તવ શત્રવઃ ॥ ૬ ॥ } (સૂ. મુ.)

પૌષમાસમાં ઉપવાસ કરવામાં આવ્યા હોય, કાર્તિકમાં ગહુ ખાવામાં
 આવ્યું હોય અને ચૈત્ર મહિનામાં ગોળનો આહાર કરેલો હોય, તો તેવા દિ-
 વસે તારા શત્રુઓ થાય છે; અર્થાત્ પૌષમાસમાં લોજન નહિ કરવાથી, કાર્તિક
 માસમાં વિશેષ લોજન કરવાથી અને ચૈત્રમાસમાં ગોળ ખાવાથી શરીરમાં રોગ
 ઉદ્ભવે છે. ૬

રોગ થવાનાં મુખ્ય છ કારણો.

ઉપજાતિ.

અત્યમ્બુપાનાદ્વિષમાશનાશ્ચ, દિવાશયાજ્જાગરણાચ્ચ રાત્રૌ ।
 સન્ધારણાન્મૂત્રપુરીષયોશ્ચ ષડ્ભિઃ પ્રકારૈઃ પ્રભવન્તિરોગાઃ ॥૭॥ } (સૂ. મુ.)

ગહુ પાણી પીવાથી, વિષમ-ન પચે તેવા પદાર્થો ખાવાથી, દિવસે નિદ્રાથી,
 રાત્રિમાં જાગવાથી અને મૂત્ર તથા વિષ્ણને રોકવાથી એમ છ પ્રકારે રોગો
 થાય છે. ૭

પ્રતિકૂળ વર્નનથી રોગોની ઉત્પત્તિ બતાવ્યા બાદ આવતા રોગાગ અધિકારમા રોગીને લગતા કેટલાક સાધનો બતાવવાની જરૂર જણાવાથી આ રોગોદ્ભવ-અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે

આયુર્વેદ-રોગાગ-અધિકાર

ગોની શાંતિ માટે યોગ્ય વૈદ્ય અને રોગીની પૂર્ણ શ્રદ્ધા વગેરેની જરૂર છે તેમ ન હોય તો તે રોગ એકદમ મટતો નથી, તેમાં રોગીની સરભરામાટે સારો ચાલાક માણસ હોવો જોઈએ કે જ રોગીની તમામ હકીકત વૈદ્યને કહી સંભળાવે તેમ થવાથી વૈદ્યને

તે બહુજ મદદગાર થાય છે અને રોગીને પણ તે યથાયોગ્ય પ્રકૃતિ બળીને યોગ્ય દવા આપે તેથી તથા સારવારથી એકદમ આરામ થાય છે

આર અગથી ચિકિત્સાની પરિપૂર્ણતા.

અનુષ્ટ્. (૧ થી ૩)

મિષક્ દ્રવ્યાણ્યુપસ્થાતા રોગીપાદચતુષ્ટયમ્ ।

ચિકિત્સિતસ્ય નિર્દિષ્ટમત્યેક તચ્ચતુર્ગુણમ્ ॥ ૧ ॥

{ (ક. સુ)

વૈદ્ય, દ્રવ્ય, ઔપધને માટે સરભરા કરનાર માણસ અને રોગી આ પ્રમાણે ચિકિત્સાના આર પાદ છે અને તે એક એક પાદ અથવા અગના આર આર ગુણો છે તે હોય તોજ તે અગ રોગ મટવામા ઉપયોગી થાય છે ૧

વૈદ્ય તથા ઔપધના આર ગુણો.

દક્ષો વિજ્ઞાતશાસ્ત્રાર્યો, દષ્ટકર્મા શુચિર્મિષ્ણ ।

વહુકલ્પ વહુગુણ સમ્પન્ન યોગ્યમૌષધમ્ ॥ ૨ ॥

{ (ક સુ.]

કુશલ, શાસ્ત્રોના અર્થને બાણુનાર, ઘણો અનુભવી, અને પવિત્ર, વૈદ્યકનેા ધ ધો કરનારો વૈદ્ય આર ગુણુવાળો હોવો જોઈએ, અને ઔપધ પણ સૂર્ણ અવલેહ વિગેરે જૂદી જૂદી બનાવટો યઈ શકે તેવુ, ઘણો ફાયદો કરે તેવુ, નહિ બગ ડેલુ તથા જે રોગપર વાપરવુ તે રોગને મટાડવાની યોગ્યતાવાળુ એમ આર ગુણુવાળુ હોવુ જોઈએ ૨

પરિચારક તથા રોગીના ચાર ગુણ.

અનુરક્તઃ શુચિર્દક્ષો, બુદ્ધિમાન્ પ્રતિચારકઃ ।

આદ્યો રોગી મિષગ્વત્સૌ, જ્ઞાપકઃ સત્ત્વાનપિ ॥ ૩૥ ॥ } (ક. સુ.)

પ્રીતિવાળો, પવિત્ર, ચતુર અને બુદ્ધિવાળો એ ચાર ગુણવાળો પરિચારક હોવો જોઈએ અને રોગી પણ સાધનસંપન્ન, વૈધપર આસ્થાવાળો, પોતાને થતી પીડા વગેરે ખરાખર જાણવી શકનારો અને હિંમતવાળો એ ચાર ગુણવાળો જોઈએ. ૩

રોગાંગ એટલે રોગવાળી સ્થિતિમાં જે જે મુખ્ય અંગો છે તે તે યોગ્ય ગુણવાન હોય તો રોગ તરત મટે છે અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. એ આરોગ્યની આવશ્યકતા દેખાડવા આ અધિકારની વિરતી કરવામાં આવી છે

આયુર્વેદ-આરોગ્ય અધિકાર.

એ પોતાનું આરોગ્ય જાળવી જાણતા નથી અથવા પોતાના આરોગ્યને માટે જોરજોરથી રહે છે તેઓ પોતાના શરીરને જ હાનિ કરે છે એટલું જ નથી પણ આ લોક અને પરલોકને પણ ખગાડે છે. કારણ કે આરોગ્ય એટલે તંદુરસ્તી લઈડવાથી

તેઓ પોતાના કુટુંબનું પોષણ વગેરે બંધાર ચલાવવા કાંઈ ઉદ્યોગ કરવા સમર્થ થતા નથી તેમ ધર્મનું ઉપાસન પણ કરી શકતા નથી. કારણ કે શરીર નીરોગ હોય તો જ કોઈપણ જાતની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે. માટે આરોગ્ય મેળવવું અને જાળવવું એ ખડું જરૂરનું છે એ સમજાવવાને આ અધિકારને સ્થાન આપવામાં આવે છે.

* આરોગ્ય નહિ જાળવવાથી થતી હાનિ.

તંદુરસ્તી, જાળવિ જાણે નેજ ઘણા જન જંગલી;

નાની વયમાં-મરણ થતાં દે દોષ વૃથા પ્રભુને વળી.

ટેક૦

કાયા કુચ્છીમાં ચૂક પડે, દરદો દિલમાં તેવાર ગડે,

નહિતો માંદગી દુખ નેજ નડે,

તંદુરસ્તી ૦ ૧

जे तोडे कुदस्तनेो कायदो, तो जय तदुरस्ती क्क्यादो,	
आ मत अर्वायिन धर्कायदो,	तदुरस्ती० २
आकस्मिक जूज णनाव णने, भाकीना मर्षु णधा निपने-	
ते रोगथीज निज प्राणु तणे,	तदुरस्ती० ३
भाणाप सूकथी णाण भरे, जूवानो जते सूक करे,	
त्यारेज भरे मोटा उयरे,	तदुरस्ती० ४
जरि जय वस्त्र त्यारे क्क्याटे, धोचो न धरे डोर्ध उय्याटे,	
तेम दु भ नर्डी धरडा भाटे,	तदुरस्ती० ५
पणु वस्त्र नवे णाचो आवे, ते वाका आटयावणु नावे,	
तेम मोत जुवानोभा क्क्यावे,	तदुरस्ती० ६
ते सृष्टि नियमने सजारी, तनजतन करे जहु नरनारी,	
जोनपाने धर्ध भीताहारी,	तदुरस्ती० ७
भाता क्क्यारे जे शरीरे न सहे, पछि व्यर्थ नसिणनेो वाड वहे	
कहि जोध शोधने ते न वहे,	तदुरस्ती० ८
जहु मीत जतावे अणुघटती, तेथीं जाणक जगडीजय अती,	
तेम केम उछेरधु ते न भती,	तदुरस्ती० ९
जेते ज्योर्ध भाहु णाण पडे, मजाणचिना ह्क्याहे उपडे,	
पछि भरता मोहु वाणि रडे,	तदुरस्ती० १०
धाय शुणुाकार मो रोगतखो, त्यारे हरदी पड पिडाय धणो,	
पछि हाथ रही नहि जाणि गणो,	तदुरस्ती० ११
शिभवीं जेधजे तन उणवणी, ते जेक जतनी करज गणी,	
तो उभ्क्या वधये अगतणी,	तदुरस्ती० १२
जे जाण जगवे जतन करे, जहु लाड लडावी न ह्क्याम ह्क्यारे,	
तन ह्क्यासत भूण क्क्यागवि भरे,	तदुरस्ती० १३
नुर जाणलज्जथी जाणे नहि, विग वर्ण सुधी प णावे नहि,	
वणि कही क्क्याजेड कराये नहि,	तदुरस्ती० १४

* जेनधर्मनी केटकीक शास्त्राज्ज प्रवृत्तियो अने
तेनी माथे तदुरस्तीनो गाढ सजध.

१ 'प्रात माण नवद्वारणी ह्क्याची अर्थात् जे घडी सुध्द अदया पडी

લોજન કરવું.' આ નિયમથી જઠરાગ્નિ તેજ થયા પછીજ તેનાપર અન્નનું વજન પડે છે, તેની મંદતાના સમયમાં વજન પડતું નથી.

૨. 'સૂર્યાસ્ત થયા પછી લોજન ન કરવું, અર્થાત્ સૂર્યાસ્ત થયા અગાઉ જમી લેવું.' આ નિયમથી રાત્રિએ જ્યારે અગ્નિ મંદ પડે છે અને નાડીઓ સંકુચિત થાય છે તેવે વખતે તેનાપર વજન પડતું નથી. તેમજ રાત્રિને વખતે દીપકનો પ્રકાશ છતાં ન દેખી શકાય તેવા અને દીપકના પ્રકાશને લાઇને અંપલાઇને પડતા એવા અનેક સૂક્ષ્મ જંતુઓ ખોરાકમાં આવતા બધ થાય છે, જેથી તંદુરસ્તી બગડતી નથી. આ સિવાય ઊંજ પણુ ઘણુ લાલો છે.

૩. 'ઘી, તેલ, દુધ, દહીં વિગેરે પ્રવાહી પદાર્થનાં ભાજનો ઉઘાડાં મૂકવાં નહીં અને ઉઘાડાં રહેલાં હોય તો બનતાંસુધી તે ચીજો લોજનના ઉપયોગમાં લેવી નહીં.' આ નિયમથી એવા પ્રવાહી પદાર્થોમાં પડીને તદ્દૂપ થઈ ગયેલ જંતુઓ અથવા તેમાં પડેલી અન્ય શરીરને હાનિકારક વસ્તુઓ ઉપલોગમાં લેવાતી નથી અને તેથી તંદુરસ્તી બગડતી નથી.

૪. 'થુંક, બડખો વિગેરે જેમ તેમ જ્યાં ત્યાં નાખવું નહીં અને જ્યાં નાખવું ત્યાં તેનાપર રક્ષા કે ધૂળ ઢાંકી દેવી.' આ નિયમથી વ્યાધિવાળા શરીરના થુંક કે બડખાથી તેમાંના જંતુઓ વિસ્તરતા નથી અને અન્યને હાનિ કરતા નથી.

૫. 'સામટા મનુષ્યો જ્યાં પેશાબ કરતા હોય ત્યાં કોઇના પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં, પણ તદન કારી, છુટી ને તડકો આવે તેવી જમીનપર પેશાબ કરવો.' આ નિયમથી મૂત્રજન્ય વ્યાધિઓ જે પરસ્પરને લાગુ પડી શકે છે તેનો અવરોધ થાય છે.

૬. 'જેમ બને તેમ દૂર અને સૂકી જગ્યાએ જ્યાં લોકોનો અવરજવર ન હોય ત્યાં દિશાએ જવું.' આ નિયમથી વસ્તીની અંદર દુર્ગંધી ફેલાતી નથી. અને ઊંજે પણ તજજન્ય રોગાદિ ઉપદ્રવ થતો નથી.

૭. 'દિશાએ જવાનાં અથવા ઊંજ રીતે અપવિત્ર થયેલાં વસ્ત્રો તરતજ સ્વચ્છ કરી નાખવાં, તેવાં વસ્ત્રોસહિત પુસ્તક વાંચવું નહીં, એટલુંજ નહીં પણ તેનો સ્પર્શ પણ કરવો નહીં.' આ નિયમથી અશુચિનાં પુદ્ગળો કે વ્યાધિકારક જંતુઓ જે વસ્ત્રમાં ભરાઈ રહેલાં હોય તેની માઠી અસર શરીરને થઈ શકતી નથી.

૮. 'સાધુએ તો નિરંતર અને શ્રાવકે બનતાસુધી ઉકાળેલું પાણી પીવું.' આ નિયમથી જળની અંદર રહેલી અનેક પ્રકારની માઠી અસર શરી-

રને હાનિ કરવી નથી, દેશપરદેશનું પાણી તુકશાન કરતું નથી (લાગતું નથી) અને તદુસ્તીમા સુધારે થાય છે

૯. 'જમવાને ઠેકાણે, પાણી રાખવાને ઠેકાણે, અનાજ રાખવાને-દળવાને-ખાડવાને ઠેકાણે ઈત્યાદિ સ્થાનકે ચદરવા જરૂર ખાધવા' આ નિયમથી તે તે સ્થાન ઉપરના લાગમાથી અથવા છાપરામાથી રજ કચરો અને ઝીણા છવ-જતુઓ તેમજ ઝેરી છવજતુની ગરલ વિગેરે ખાવાના પદાર્થોમા પડતા નથી. અને શારીરિક તદુસ્તીને તેમજ પ્રાણને હાનિકારક કારણોનો અટકાવ થાય છે

૧૦ 'અલક્ષ્ય-નહીં લક્ષણ કરવા લાયક પદાર્થો-કૂળકૂળાદિને ત્યાગ કરવો તેમા સુખ્યતાએ વડના, ખીપરના, અને ઉંઘરા વિગેરેના કૂળો ખાવાજ નહીં' આનાથી આવી વસ્તુઓની અદર ને અનેક ઝીણા ઉડના જતુઓ ભરેલા હોય છે, તેવા જતુઓ જોરાકમા આવવાથી તદુસ્તી બગડે છે, એ ડાકટરી તેમજ દેશી વૈદ્યકીય બનેનો સિદ્ધાંત છે તે તેવા જતુઓનો ભય નાશ પામે છે

૧૧ 'માસ લક્ષણ કદાપિ કરવું નહીં' એની અદર નિરતર અનેક છોનોતું ઉપજવું અવધુ થયા કરે છે એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે તે માથે એ પદાર્થ ફરતાથી વાસિત છે તેની ઉત્પત્તિ ફરતાવડેજ થાય છે, ખાનારની વૃત્તિ દૂર-નિર્દય રહે છે અને એવી વૃત્તિ રૂઢિગને તખાવનાર તેમજ તદુસ્તીને બગાડનાર છે

૧૨ 'મદિનપાન કદાપિ કરવું નહીં' મનિરાપાન કરવાથી મનુષ્ય ઉન્મત્ત બની જાય છે, કૃત્યાકૃત્ય ભૂલી જાય છે ન કરવાનું કાર્ય કરી બેસે છે એવા અનેક દહાતો મોઝુદ છે વગી દાડ તદુસ્તીનો નાશ કરે છે એ પત્તુ સિદ્ધ થયેલ છે

૧૩ 'મધ, માખણ ખાવા નહીં' એ પણ અનેક ત્રમ છવવાળા હોય છે મા. એ છવો બહુ સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણે તેને દેખી શકતા નથી, અને કોઈ પણ પદાર્થ છવત્રાસ હોય તે ખાવાથી તદુસ્તીને તુકશાનજ કરે છે એ સિદ્ધ હકીકત છે

૧૪ 'નત્રિ વ્યતીત થયેલ રાધેલા પદાર્થો-રેટલી, માક, દાળ, શીરો, પુરી, લાપશી ઈત્યાદિ બીજે દિવસે ખાવા નહીં' આ તમામ પદાર્થોના એક બાતિને કોહવાટ શરૂ થાય છે અને તે ખાવાથી તદુસ્તી બગડે છે એ ચોક્કમ છે તેથી એ નિયમ શરીરમળમે ખાસ ઉપયોગી છે

૧૫ 'જે રાત્રિ વ્યતીત થયેલુ હર્દી ખાવું નહીં' એની અદર પણ છવો વૃત્તિ થઈ જાય છે અને તે અચુક પ્રયોગવડે બેઈ પણ ગકાય છે, તેથી તે

પદાર્થ તંદુરસ્તીને હાનિ કરનાર છે. કોઈ પણ પદાર્થ તાજો આવો તેજ શરીરને હિતકારક છે એ વાત ચોકસ છે.

૧૬. 'કોહી ગયેલાં-બગડેલાં-ગંધાઈ ગયેલાં ફળફળાદિ ખાવાં નહિ.' આ નિયમ શરીરસુખાકારીને માટે ખાસ ઉપયોગી છે. કારણ કે પોતાના અસલ રસથી અચુત થયેલ (અલિત રસ) કોઈ પણ પદાર્થ શરીરને અનુકૂળ નથી, પણ પ્રતિકૂળ છે. ફળફળાદિનું કે અન્ય પદાર્થોનું કોહી જવું તે એની અંદર ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિનું સૂચક છે અને ત્રસ જીવ સંયુક્ત પદાર્થ શરીરને હાનિકારકજ છે.

૧૭. 'બોળ અથાણું ખાવું નહીં.' આવા અથાણામાં પુષ્કળ ત્રસ જીવો પડે છે-ગંધ બદલાઈ જાય છે-દુર્ગંધ આવે છે, છતાં જિહ્વાના રસીયા મનુષ્યો તેનો સ્વાદ છોડતા નથી. પરંતુ તે શરીરને પણ નુકશાન કરે છે. એવાં અથાણાં બે બે વરસનાં રાખી મૂકવામાં આવે છે, તેની અંદર પ્રત્યક્ષ રીતે હાલતા ચાલતા જીવો નજરે દેખાય છે. તેથી શારીરિક તંદુરસ્તી ઇચ્છનારમાટે પણ તે ત્યાજ્યજ છે.

૧૮. 'કાચાં એટલે ઉષ્ણ કર્યા વિના દુધ, દહીં ને છાશની સાથે મગ, ચણા, અડદ, તુર, વાલ, વટાણા, મેથી વિગેરે બે દાળ થાય તેવા (દ્વિદળ) પદાર્થો મેળવીને ખાવાં નહીં.' આ વસ્તુનો મેળાપ જીવોત્પાદક છે એ તો શાસ્ત્રોક્ત હકીકત છે, પરંતુ શરીરના હિતમાટે પણ એ પદાર્થ મેળવીને ખાવા લાભકારક નથી. પાચનક્રિયાને બાધ કરનાર છે, દુધ દહીં કે છાશ ઉષ્ણ કરેલાં હોય છે તો તે મેળવણી શરીરને નુકશાન કરતી નથી.

૧૯. 'વેંગણુ-રીંગણાં ખાવાં નહીં.' આ પદાર્થ ખાવાનો પ્રચાર જૈન-સિવાય અન્ય કોમમાં ઘણો વિસ્તરી ગયેલો છે, પરંતુ એ પદાર્થ કામોત્પાદક છે, અને જેટલા પદાર્થો કામોત્પાદક હોય છે તેટલા રૂઢિરને બગાડનારા હોય છે. વેંગણુ ખુદ્ધિને જડ કરનાર છે અને ઘીજી રીતે પણ એ પદાર્થ નુકસાન કરનાર છે.

૨૦. 'અરીણુ, ગાંબો, તમાકુ વિગેરે કોઈ પણ વસ્તુનું વ્યસન કરવું નહીં.' આ નિયમ શરીરને અત્યંત લાભકારક છે. વ્યસનમાત્ર શરીરને નુકશાન કરે છે. મનને પરાધીન બનાવે છે, મોહને ઉત્પન્ન કરે છે, પ્રમાણમાં વધી જાય છે તો પ્રાણહાનિ પણ કરે છે. લાભ કોઈ જાતનો નથી. વળી તેવી ઝેરી ચીજનો સંગ્રહ પણ હાનિકારક છે.

૨૧. 'કાચી માટી-ભૂતડો વિગેરે ખાવાં નહીં.' આ પદાર્થો શરીરને

બહુજ નુકશાન કરે છે, પેટને ફુલાવી દે છે, અનેક ભતિના રોગ ઉત્પન્ન કરે છે, પીળા પચકેલ બનાવી દે છે, તદુરસ્તીનો નાશ કરે છે, તથા જઠગાગિને ખુઝાવી નાખે છે તેથી તે ત્યાજ્ય છે

૨૨ 'બરફ કે કરા ખાવા નહિ' આ પદાર્થ શરીરમાના બળની હાનિ કરે છે અને શઘ્દી ઉત્પન્ન કરે છે, અગ્નિ મદ કરે છે તેથી તે અપેક્ષાએ પણ તે ત્યાજ્ય છે

૨૩ "બહુ બીજવાળા ફળો ખાવા નહિ" જે ફળાદિમા સખ્યાબધ માત્ર બીજા ભરેલા હોય છે તેવા પદાર્થ શરીરને હાનિ કરે છે તેનાથી ટેટલાક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેવા પદાર્થો ન ખાવાનો નિયમ હિતકર છે

૨૪ 'તુચ્છ ફળ કે જેની અદર ખાવું થોડુ અને ફેદી દેવુ વધારે પડે તે ખાવા નહિ' આ નિયમ શરીરને પણ હિતકર એટલા માટે છે કે એવા પદાર્થો વધારે ખાનારના શરીરમા અચુક અચુક પ્રકારની રોગોત્પત્તિ થાય છે આર્થિક દષ્ટિએ પણ એવા પદાર્થો ત્યાજ્ય છે

૨૫ 'અભણ્યું ફળ કે કોઈપણ અભણી વસ્તુ ખાવી નહિ' આ નિયમથી અનેક લાભ થાય છે કેટલીક વખત તેથી પ્રાણ પણ બચી જાય છે નામ વિગેરે નહિ ભણ્યા છતાં એવા ફળ વિગેરે ખાનારના પ્રાણ ગયાના દશાતો નો જુદ છે વળી ટેટલાક પદાર્થો વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરનારા હોય છે તે પણ અભાણ્યતા ખવાઈ જાય છે તેથી જે પદાર્થ બીજાનો ભણ્યો હોય, જેના શુણ્ડોપ ભણવામા આવેલા હોય, અને જે ખાનપાનમા વપરાતો હોય તે પદાર્થજ ખાવો, પણ રૂપ, રસ કે ગંધથી થોડુ પાત્રીને અભણ્યો પદાર્થ ખાવો નહીં

૨૬ 'મીઠાઈ-પકવાન ચોમાસામા ૧૫ દિવસ, ઉનાળામા ૨૦ દિવસ ને શિયાળામા ૩૦ દિવસ પછી ખાવુ નહિ' આ નિયમ શરીરમાટે ખાસ હિતકર છે ઠારણકે ત્યાગપછી તેની અદરનો રસ અવશ્ય બદલાઈ જાય છે, ગંધ ફેરે છે, પુગી વળે છે અને તેમા છવોત્પત્તિ થાય છે તેથી તેવી મીઠાઈ ખાવાથી અવશ્ય તદુરસ્તી ગગરે છે

૨૭ 'આર્દ્રાનક્ષત્ર બેઠા પછી ફેરી ખાવી નહિ' આ નિયમ ન્યા ચૈત્ર માસથી ફેરી આવે છે તેને અનુસરતો જે ન્યા આવણ માસમાજ ફેરી આવે છે તેને માટે નથી આપણા દેશમા (દાહીઆવાડ-ગુજરાતમા) તેની અતુ ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ એ ચાર માસ છે તેને માટે આર્દ્રાનક્ષત્ર પછી ન ખાવાનો નિયમ જરૂરનો છે આ દેશમા આર્દ્રાનક્ષત્રમા ઘણી વખત વગ્સાદ

પણુ થઈ જાય છે. હવા તો અવશ્ય બદલાયછે અને તેથી પાંદેલી કેરીની અંદર જીવોત્પત્તિ થાય છે, એ સાંભળેલી નહિ પણ નજરે જોયેલી અને દેખાતી હકીકત છે. જીવોત્પત્તિ પદાર્થ કોહ્યા વિના થતી નથી અને કોહ્યો પદાર્થ શરીરને હાનિ કરે છે તે ચોક્કસ છે. તેથી એ નિયમ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

૨૮. 'કાલ્પુન માસ પછી પત્રશાક ખાવું નહિ' દરેક જાતની ભાજીઓમાં તેમજ પાંદડાંઓમાં ત્યારપછી ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ નજરે પડે છે, અને એવા જીવોત્પત્તિવાળા પદાર્થો શરીરને નુકશાનજ કરે છે. પરંતુ ખાવાના રસવાળા મનુષ્યો મૂળા વિગેરેનાં પાંદડાંઓ ખીજ જીવોએ કોરી ખાધેલાં હોય છે છતાં તેને ખાધા સિવાય રહીશકતા નથી.

૨૯. 'સૂકો મેવો-ખજુર, ખારેક, દ્રાક્ષ, આલુ, કાળુ, પસ્તાં, બદામની મીંજ, ચારોળી, સૂકાં અંજીર વિગેરેમાંથી કેટલાક પદાર્થ કાગણુ સુદિ ૧૫ પછી ને કેટલાક અષાડ સુદિ ૧૫ પછી ખાવા નહિ.' આ નિયમ શરીરને માટે પણ હિતકર છે; કારણકે એમાં ને એની ઉપર કુગી વળેલી, ગંધ ફેરેલી અને ત્રસ જીવ ઉપજેલા વારંવાર નજરે પડે છે, છતાં જીવહાન રસને લીધે કેટલાક મનુષ્યો તેને છોડી શકતા નથી, પરંતુ તે તંદુરસ્તીને પણ હાનિ કરે છે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

૩૦. 'અનંતકાય-કંદમૂળ વિગેરે ભક્ષણ કરવું નહિ.' એની અંદર જીવોત્પત્તિ અતિ વિશેષ કહેવામાં આવે છે એ હકીકત તો શાસ્ત્રોક્ત છે. પરંતુ તે ખાવાથી શારીરિક પણ ખીજ હાનિ હોવાનો સંભવ છે. આવા પદાર્થોના ભક્ષણથી કાંમેત્પત્તિ વિશેષ થાય છે, અને તેનાથી શરીરને બહુ હાનિ થાય છે, માટે તેવા પદાર્થો ત્યાગ કરવાયોગ્ય છે.

૩૧. 'દર પંદર દિવસે એક ઉપવાસ કરવો (પાક્ષિક તપ)' આ નિયમ ખાસ તંદુરસ્તીને સુધારનાર છે. પંદર દિવસે ઉપવાસ કરનારના શરીરમાંથી રોગનાં તત્ત્વનો નાશ થાય છે અને શારીરિક પ્રકૃતિ સુંદર થાય છે.

૩૨. 'દર ચાર મહિને જે ઉપવાસ (ચોમાસી તપ.) અને દર વર્ષને અંતે ત્રણ ઉપવાસ (સંવચ્છરી તપ.) કરવા.' આ નિયમ પણ ઉપર પ્રમાણે જ શરીરને લાભકારક છે. તેવા તપવડે શરીરમાં લેગો થયેલો હાનિકારક કચરો અને પાણી વિગેરેના દોષ નાશ પામે છે, તંદુરસ્તી સુધરે છે અને નિરોગીપણું ટકી રહે છે.

૩૩. 'દર છ છ મહિને નવ દિવસ સુધી દરરોજ નિરસ આહાર લેવો. લે કે ફદ્દ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ અને પકવાન વિગેરે પદાર્થો ખાવા નહિ.

એક વખત જમવું, ઉષ્ણ જગ પીવું.' આ નિયમ શરીરને બહુજ લાભકારક છે કુદ જોવા દુરત વ્યાધિ પણ આ પ્રમાણેની પ્રવૃત્તિથી નાશ પામે છે શરીરની સ્થિતિ સુધરે છે હાનિકારક રસને નવ દિવસ સુધી પોપણ ન મળવાથી તે નાશ પામે છે અને મનોનિશ્ચલ થવા સાથે શરીર તથા ધરિયો ઉપર તેનાથી કાબુ મેળવી શકાય છે

૩૪ 'મળમા, મૂત્રમા, સ્ત્રેષ્મમા, રૂધિરમા, શુક્રમા ઇત્યાદિ શરીરજન્ય તમામ અશુચિમા શરીરથી છુટા પડ્યા પછી જોધરીની અદર અનેક તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે અશુચિઓ જો વ્યાધિવાળા માણસની હોય છે તો તેની અદર તેની વ્યાધિને ઉત્પન્ન કરનારા જ તુઓ પણ હોય છે કે જે વૃદ્ધિ પામવાથી-ફેલાવાથી ઘીન અનેક નિર્દોષ અને નિરોગી શરીરને તે તે વ્યાધિના લોગ કરી દે છે તેટલામાટે એવી અશુચિ રક્ષા તથા ધૂળિવડે ઢાકી દેવી, અથવા તાત્કાલિક તેનો નાશ કરવો કે જેથી તે ઘીનને ઉપદ્રવ કરે નહિ ' આ નિયમ જૈનોને માટે ખાસ કહેવો છે કારણ કે તેઓ સૂક્ષ્મ જ તુઓનો પણ ઉત્પત્તિ, વિનાશ ન થાય એ ધોરણનો સ્વીકાર કરનારા છે આ નિયમથી સ્વપરના શરીરને લાભ થાય છે અને અનેક પ્રકારની હાનિ થતી અટકે છે

૩૫ 'જમવા માટે જે અથવા તેથી વધારે સ્ત્રી કે પુરુષોએ એકઠા ન ઠેસવું, એકબીજાના એકા પાત્રમા એક બીજાએ ન જમવું, પાણી પીધેલું પાત્ર કપડાવડે હુન્ડ્યા સિવાય ન મૂકવું, અન્યના એકા કરેલા પાત્રવડે બીજાએ પાણી ન પીવું, પાણી પીધેલું જળપાત્ર સામટા પાણીવાળા કામમા ન ઘેાળવું, જમતા એકું ન મૂકવું એકા હાથ ડોઢપણુ પદાર્થમા ન નાખવા, એકી અથવા પોતાના ભાણામા પીરસાયેલી-ખાવા માટેલી વસ્તુ અન્યના ભાણામા ન નાખવી ' ઇત્યાદિ એકબૂઠને લગતા તમામ નિયમો ખાસ શારીરિક લાભના હેતુભૂત છે પરસ્પરના વ્યાધિની અસરને દૂર કરનારા છે આર્થિક વિચારણાએ પણ લાભ કરનારા છે અને છવહિસાના પાપથી દૂર રાખનારા છે

૩૬ 'એવી સ્વચ્છતાથી જમવું કે યાજીની અદર કંઈપણુ મિશ્રિત વસ્તુ એકત્ર થઈ અપ્રિય દેખાવ ન આપે એવી રીતે સ્વચ્છતાથી જમ્યા પછી તે સ્વચ્છ યાજી સ્વચ્છ જળવડે ધોઈને તે પાણી પી જવું.' જેથી પોતાની ગરમી (વિદુત) પોતાને પાછી મળે અને તેમા હાનિકારક તત્ત્વ હોય તો તેનો ચેપ બીજાને ન લાગે-બીજાને હાનિ ન થાય

૩૭ 'વસ્ત્રો સ્વચ્છ રાખવા, સ્વચ્છ પહેરવા, મલિન ન પહેરવા ' આ નિયમ મલિન વસ્ત્રથી થતી શારીરિક હાનિને દૂર કરનાર છે, પોત્રીયનમા વધારે કરનાર છે અને વસ્ત્રની સ્થિતિને પણ વધારનાર છે

૩૮. 'દિશાએ જવાના કાર્યમાં તેમજ તેવા ખીજા અપવિત્ર કાર્યમાં વાપરવાનાં વસ્ત્રો ખાસ જૂદાં રાખવાં.' આ નિયમ તેવા અશુચિના પરમાણુઓ શરીરને હાનિ ન કરે તેટલામાટે ખાસ ઉપયોગી છે. જો કે તેથી ખીજા પણ લાભ છે પણ તે અંત્ર પ્રસ્તુત નથી. હાલના કહેવાતા સુધરેલા ભાઈઓની જેમ અપવિત્ર અપવિત્ર સર્વ કાર્યમાં એકજ વસ્ત્ર રાખવાં તે શરીરને તેમજ મનને પણ હાનિકારક છે. મનની નિર્મળતા થવામાં પણ નિર્મળ વસ્ત્રાદિ કારણભૂત છે.

૩૯. 'પ્રાયઃ મૈનપણે જમવું.' આ નિયમ પણ અન્ય વાતચિતમાં પડવાથી થતી વ્યગ્રતાને દીધે, જમવામાં ઘરાઘર ધ્યાન ન રહેવાથી, ખાવાનું નિયમિતપણું ન જળવાવાને દીધે થતી શારીરિક હાનિને દૂર કરનાર છે, તે સાથે તેની અંદર ખીજા પણ લાભો સમાયલા છે.

૪૦. 'પ્રથમનું ખાધેલું પચે નહિ ત્યાં સુધી ફરીને ન જમવું.' આ નિયમ ખાસ અજીર્ણને અને અજીર્ણથી ઉત્પન્ન થતા વ્યાધિઓને દૂર કરનાર હોવાથી તંદુરસ્તી ચાહનારને પૂર્ણ ઉપયોગી છે.

૪૧. 'જે પદાર્થ પોતાના શરીરને અનુકૂળ હોય તેજ ખાવો. પ્રતિકૂળ પદાર્થો રસવૃદ્ધિથી ન ખાવો.' આ નિયમ પણ શરીરને ખાસ હિતકારક છે. પ્રણા માણસો અમુક પદાર્થ પોતાના શરીરને હિતકારક નથી એમ જાણ્યા છતાં અને પૂર્વે તેના કટુ વિપાકનો અનુભવ કરેલો હોય છે છતાં રસને દ્રિયને વશ થઈને ખાય છે, પંછી તેનાં માઠાં પરિણામ લોગવે છે; તેથી તેમ ન થવા માટે આ નિયમ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

૪૨. 'પરસ્ત્રીનો શ્રાવકે સર્વથા ત્યાગ કરવો, સ્વસ્ત્રીસેવનમાં પણ પ્રમાણ કરવું, તિથિ પર્વાદિકે તેનો પણ ત્યાગ કરવો અને દિવસે સ્ત્રીસેવન સર્વથા વર્જવું.' આ નિયમથી શરીરને અત્યંત લાભ છે, કારણકે એનો શરીરની સાથે ખીજા બધા નિયમોકરતાં વધારે ગાઠ સંબંધ છે. શરીરની અંદરની સર્વ ધાતુઓમાં વીર્ય એ સર્વથી ઉચ્ચ અને ખાસ ઉપયોગી ધાતુ છે, તેનો નિરર્થક અથવા પ્રમાણ ઉપરાંત વ્યય કરવો એ ન પૂરી પાડી શકાય એવી હાનિ છે. તેના નેવારણુમાટે આ નિયમની ખાસ આવશ્યકતા છે. કામવિકારમાં વધારે હુબ્ધ થયેલા મનુષ્યો શરીરને પાયમાલ કરે છે, ક્ષયાદિ વ્યાધિના લોગ થઈ પડે છે અને શરીરની કાંતિ, સ્ફૂર્તિ અને બુદ્ધિને પણ ખોઈ નાંખે છે, એના વિશેષ સેવનથી કદિ પણ તૃપ્તિ કે શાંતિ થતી નથી. જેમ જેમ વિશેષ વિષયસેવન કરવામાં આવે તેમ તેમ વિકાર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે, તેથી તેમાં પરિમિત થવાની જરૂર છે. અને અમુક વયે તો સ્વસ્ત્રીનો પણ કામવિદાસને અંગે સર્વથા કરવાની જરૂર છે.

થાય છે ત્યારે એક વખતના પણ સેવનથી વ્યય ઘણો થાય છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે અને હાલના સમયમાં આપણા દેશના હવાપાણી પ્રમાણે ૫૦ વર્ષ પછીની અવસ્થા તે વૃદ્ધાવસ્થા ગણાય છે દિવસનું કામસેવન શરીરને અત્યંત હાનિકારક છે, તેથી તે શરીરસુખાકારીમાટે પણ વર્ત્યજ છે અને પરસ્ત્રીસેવન તો અનેક પ્રકારે હાનિકારક છે તેથી તે તો સર્વથા વર્ત્યજ છે

આ અને બીજાં પણ કેટલાંક ખાસ પાળવાયોગ્ય નિયમો કહેલા છે, તે સર્વનો ઉલ્લેખ અહીં કરવામાં આવ્યો નથી તે નિયમોથી શરીરને જે જે લાભ છે અને તે નિયમ ન પાળવાથી જે જે નુકશાન છે તેનું પૂરતું સ્પષ્ટીકરણ તો કાકટરી યા દેશી વેદકમાં તેમજ વસ્તુના પૃથક્કરણાદિકમાં જે કુશળ હોય તેજ કરી શકે તેમ છે તેવા અભ્યાસીની આવા વિષયને માટે ખાસ આવશ્યકતા છે તેજ એનાપર પૂરતું અજવાળું પાડી શકે તેમ છે

હાલના વિજ્ઞાનીઓ અને તદુરસ્તીની વૃદ્ધિના મળધમાં વિચાર કરનાર ઓ ન્યારે અનેક પ્રકારના જતુઓ જે કે શરીરને હાનિકર્તા છે તેના વિનાશ કરવા માટે તેને શોધી કાઢવામાં પ્રયત્નવાન છે અને તેના વિનાશના અનેક સાધનો યોજે છે ત્યારે જૈન શાસ્ત્રકારોએ એની ઉત્પત્તિજ ન થાય એ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે અને પાણી પહેલા પાળ બાધવાના જેવા નિયમો કરેલા છે જેઓ પ્રમાદને અથવા ઇદ્રીઓને વશ થઇને તે તે નિયમો પાળતા નથી તેઓ શારીરિક હાનિ પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી જતુવિનાશના પ્રયત્નમાં પડે છે આ માર્ગ જૈનીઓને માટે સ્વીકરણીય નથી

ઉપર જે જે નિયમો લખવામાં આવ્યાં છે તે કેટકે શાવકભાઈઓએજ નહિ પણ સર્વ જગતને પાળવાના છે તેની અદર હેતુમાત્ર શારીરિક લાભને લગતાજ લખેલા છે, પરંતુ તેટલા ઉપરથી તેજ હેતુએ નિયમ પાળવાના છે એમ સમજવાનું નથી. તે નિયમો પાળવાથી પરમાત્માની આજ્ઞાનું આરાધન થાય છે, જીવદયા અનેક વ્રમસ્થાવરાદિ જીવોની પજે છે, આત્માની મલિનતા થતી નથી અને રસને દ્રિયની આસક્તિ ઓછી થાય છે ઈત્યાદિ બીજાં પણ અનેક લાભ છે આ ંધા નિયમો શ્રાદ્ધવિધિ વિગેરે શ્રાવકોના આચારને સૂચવનારા ગ્રંથોને આધારે લખેલા છે, ત્વન નીપજવી કાટેલા નથી માત્ર લેખની ઢબ શારીરિક લાભને સૂચવવા માટે તે રૂપમાં વાપરેલી છે આ ગ્રંથો પણ બીજાં ઘણાં નિયમો શાવકભાઈ ઓ વિગેરેએ પાળવાના છે, તે પ્રસંગોપાત્ત પ્રદર્શિત કરચું હાલ તરતમાં આટલા નિયમો પાળવાતરફ પણ જો વક્ષણ થયે અને પાળવામાં આવશે તો તેટલાથી પણ ઘણો લાભ પ્રાપ્ત થયે

અગ્રેજ કવિ મિલ્ટને કહ્યું છે કે. માણસનું મન એજ તેના સ્વર્ગની અને નરકની જગ્યા છે; જહાનમ કંઈ જમીનની નીચે નથી અને જનત વાદળાં નથી. અરવો વિચાર સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં છે:—‘મન એજ બંધન (નરક) અને મોક્ષ (સ્વર્ગ) નું કારણ છે. * આ સૂત્રને અનુસરીને કહી શકાય કે માણસ રોગી કે નિરોગી રહે તેનું કારણ ઘણી રીતે તે પોતેજ છે. આપણા કર્મથી આપણે માંદા પડીએ તેમ વિચારથી પણ માંદા પડીએ. પોતાના દીકરાને કો-ગળીયું થયું તે જોઈ બાપને પણ થયું, એવા દાખલા આપણે ઘણા જોઈએ છીએ. એક પ્રસિદ્ધ વૈદે કહ્યું છે, કે જેટલા માણસો મરકી વગેરે રોગોથી મરે છે તેના કરતાં વધારે લયથી મરે છે. ‘ બીકણ વગર મોતે મરે છે ’ એ કહેવત વિચારવા લાયક છે.

અજ્ઞાન એ પણ આરોગ્યનો ભંગ કરનારું મોટું કારણ છે. આપણી ઉપર અકસ્માત આવી પડે ત્યારે આપણે કંઈ ન જાણવાથી અશક્ત બની બેબાકળા થઈ જઈએ છીએ, ને સાઈ કરવા જતાં ખૂંડે કરી નાખીએ છીએ. શરીરને લગતા સાધારણ નિયમોથી ણિનવાકેફ રહી આપણે ઘણી વેળા ન કરવાનું કરીએ છીએ અથવા સ્વાધી અને ધુતારા ઉંટવૈદોના હાથમાં આવી પડીએ છીએ. એ એક તાબુખીની વાત છે, છતાં ખરું છે કે આપણને આપણી પાસેજ પડેલી વસ્તુનું જ્ઞાન, આપણાથી દૂર રહેલી વસ્તુના જ્ઞાન કરતાં ઓછું હોય છે. મારી શેરીની ભૂગોળ મને નહિ આવડે, પણ ઇંગ્લાંડના ગામ નદી વગેરે હું ગોખી જઈશ. આકાશમાં રહેલા તારાવિષે બખડાટ હું કરું ખરે. પણ મારા ઘરના છાપરાનું જ્ઞાન મને નહિજ હોય. આકાશના તારા ગણી કહાડવાનો વિચાર કરીશ પણ મારા છાપરામાં શું છે અથવા કેટલી વળી છે તે જાણવાની મને ઈચ્છા પણ નહિ થાય. મારી નજર આગળ રચાતું કુદરતી નાટક હું જોવા માગતો નથી પણ નાટકશાળામાં થતા ઢાંગ જોવાનું મને ખહું મન થશે. તેજ શૈલી પ્રમાણે મારા શરીરમાં શું થાય છે, તે શું છે, તે શાનું બન્યું છે, તેમાંનાં હાડકાં, માંસ, લોહી વગેરે કેમ બને છે, તે બધાં શું કરે છે, મારા શરીરમાં જોલે છે તે કોણ, મારી ગતિ-કેમ ચાલે છે, મને એક વખત સારા, તો બીજી વખત ખરાબ વિચાર કેમ આવે છે, મારી મરણ વિ-રૂદ્ધ પણ માઈ મન કેમ કરોડો માઈલ સુધી દોડી જાય છે, માઈ-શરીર તે

૧ આરોગ્ય વિષે સામાન્યજ્ઞાન

* મન एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ।

ગોઠળગાયુધી પણ ધીમું ચાલે છે ત્યારે માફ મન પવનના વેગ કરતા હબરો ઘણો વધારે વેગ કેમ ધરાવે છે, તેનું મને લાન નથી આમ મારી નહીંકમા નહીંકની વસ્તુ ને માફ શરીર, અને તેની માથેનો મારો સબધ, તેની મને ગોઠામા ગોઠી ખબર છે

આવી કાણુ દગામાથી છુટવું એ બધાની ફરજ છે શરીર અને મનનો મબધ જાણવો એતો મહા મુશ્કેલતનું કામ છે, પણ શરીરના સાધારણ વ્યાપારવિષે થોડું જાણવું એતો દરેક મનુષ્યે બહુ જરૂરનું જણવું જોઈએ બાળ અભ્યાસમા પણ આ જ્ઞાનનો સમાવેશ થવો જોઈએ મારી આગળી વઢાયતો તેનો ઉપાય હું ન જાણું, મને કાટો વાગે તે હું કહાકી ન શકું, મને સર્પ કચડે તો ખીકમા પડયા વિના, માટે તુરત શું કરવું એની મને ખબર ન હોય, આ બધાનો વિચાર કરવા જોડીએ તો ગરમાવાજેવુંજ લાગવું જોઈએ અઘરા શબ્દો વાપરી આવી બાળતમા પ્રાકૃત મનુષ્ય કઈ સમજી ન શકે એમ દહીં દેવું એ ઢેવળ 'મિથ્યાભિમાન' છે, અથવા તો એથી બૂઝુ 'માણસને ધુતવાનો મહા પ્રપચ' છે

આરી પરાધીનતામાથી અને આવા અજ્ઞાનમાથી ઈન્ડિયન એપિનિયનના જે વાચનાર ન છુટયા હોય તે થોડે અંશે પણ છુટી ગડે એવો આ પ્રકરણનો પ્રયામ છે

આપણી આદત એવી છે કે જરા દરદ થાય કે તુરત આપણે દાકતર, વૈદ, કે હુદીમને ત્યાં દોડીએ છીએ જો તેમ ન કરીએ તો આપણા હજમ કે પાટોશી જે કઈ દવા લેવાની સલાહ આપે તે લઈએ છીએ આપણી માન્યતાજ છે કે દવા વિના દરદ જાય નહિ આ થોટો વહેમ છે, અને આ વહેમથી જેટલા માણસો દુખી થયા છે તે થાય છે તેટલા ખીબ કાગ્જોથી નથી થતા ને નથી થવાના એટલે આપણે દરદ એ શું એટલું સમજીએ તો કઈક સમતા ગળી ગઈએ દરદનો અર્થ દુખ છે રોગનો અર્થ પણ તેવોજ છે દરદનો ઉપાય દેવો એ જરાબર છે, પણ દરદ મટાડવાને સાફ વિવાદ છે એ કોક છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં ઘણી વેળા મુશ્કેલ થાય છે મારા ઘરમા ક્યારે હોય તેને હું ઢાકી દઉં તેની નેવી અક્ષર થાય તેવી દવાની છે ક્યારે ટાકુ તેથી તેજ ક્યારે સ્ટીને મને હાનિકારક થવાનો છે વગી ઢાકણ સ્ટી જાય ત્યારે ઢાકણ, એ વધારે ક્યારે થયો ને આજ હોતો અને હવે થયો તે માટે ક્યારેનો નહો 'આરી દશ' દવા લેનાગની થાય છે પણ જો હું ક

ચરો કહાડી નાખું તો ઘર જેવું હતું તેવું સાફ પાછું થઈ રહે છે. દરદ-દુઃખ-પેદા કરી કુદરત આપણને સૂચવે છે કે આપણા શરીરમાં કચરો છે. કુદરતે વળી શરીરમાંજ કચરો નીકળવાના રસ્તા રાખ્યા છે, અને જ્યારે જ્યારે દરદ થાય ત્યારે આપણે સમજવું જોઈએ કે આપણા શરીરમાં કચરો હતો તે હવે કુદરતે કહાડવાનું શરૂ કર્યું છે. મારા ઘરમાં પડેલો કચરો ટોઈ માણસ કહાડવાને આવે તો હું તેનો ઉપકાર માનું. તે માણસ કચરો કહાડી રહે ત્યાં સુધી મને જરા હરકત પડશે છતાં હું ખામોશ પકડીશ. તેજ રીતે કુદરત મારા શરીરરૂપી ઘરમાંથી કચરો કહાડી જાય ત્યાં સુધી હું ખામોશ પકડું તો મારું શરીર સાફ થઈ જાય ને હું નિરાગ એટલે દુઃખ વિનાનો થઈ રહું. મને શરદી થઈ છે; એટલે મારે તુરત કંઈક દવા લેવાની-સુંઠ ખાવાની-દોડ ધામ નથી કરવાની. હું જાણું છું કે મારા શરીરના અસુક ભાગમાં કચરો હતો તે કહાડવા કુદરત આવી છે. મારે તેને રસ્તો આપવો એટલે હું ઝાંઝામાં ઝાંઝી મુદતમાં સાફ થઈ જઈશ. હું કુદરતની સામે થાઉં તો કુદરતને ખેવડું કામ; કચરો કહાડવાનું ને મારી સામે લડવાનું. કુદરતને હું મદદ કરી શકું છું. જેમકે જે કારણથી કચરો દાખલ થયો તે કારણ દૂર કરું કે જેથી વધારે દાખલ ન થાય; એટલે કે તે દરમિયાન ખાવાનું બંધ કરું, તેથી વધારે કચરો પડતો બંધ રહે; અને ખુલ્લી હવામાં યોગ્ય કસરત કરું તો વળી હું પણ શરીરની ચામડી વાટે કચરો કહાડતો થઈ જાઉં.

અનુભવ તો એવો છે કે જે ઘરમાં ખાટલી પેઠી ત્યાંથી પાછી નીકળતીજ નથી. અસંખ્ય માણસો આખી જીંદગી કંઈ ને કંઈ રોગ લોગવતા રહે છે, ને એક પછી એક દવા વધારતા જાય છે. વૈદો હકીમો બદલ્યાજ કરે છે. રોગ મટાડે તેવા વૈદની શોધ-જોળમાં ભગ્યા કરે છે; ને છેવટે પોતે ખુવાર થઈ, ખીજને ખુવાર કરી તાલાવેલી કરતા મરી જાય છે. પ્રખ્યાત મહુમ જજ સ્ટીવન જે હિંદુસ્તાનમાં પણ રહી ગએલો તેણે એક વેળા કહેલું, કે જે વનસ્પતિને વિષે વૈદો ઘણું ઝાણું જાણે છે, તે વનસ્પતિઓને જેને વિષે તેથી પણ ઝાણું જાણે છે એવા શરીરમાં તેઓ દાખલ કરે છે. વૈદો પોતે પણ ખરાખર અનુભવ મેળવ્યા પછી એવાજ ઉદ્દગાર કહાડે છે. દાકતર મેનેન્ડી કહી ગયો છે, કે “વૈદું એ મહા પાખંડ છે.” સર એસ્ટલી કુપર કરીને પ્રખ્યાત દાકતર થઈ ગયો તેણે કહ્યું છે, કે “વૈદક શાસ્ત્ર એ માત્ર અટકળ ઉપર રચાયેલું છે.” સર જોન ફ્રેરબે કહ્યું છે, કે “વૈદોના ડહાપણ છતાં પણ ઘણા માણસોના રોગ કુદરતેજ દૂર કર્યા છે.” દાકતર ખેકર જણાવે છે, કે “રાત્રીયા તાવમાં જેટલા દરદી મરે છે તેના કરતાં ઘણા વધારે તે દરદની દવાથી મરે છે.”

દાકતર ફરોથ કહે છે, કે “વૈદાકરત વધારે અપ્રમાણિક ધર્મો ભાગ્યેજ નો વામા આવે છે” દાકતર ટોમમ વોટસન કહે છે કે “ઘણા અગત્યના સવાલ વિષે ધકથી ભરેલા સમુદ્ર ઉપર આપણો ધર્મો ભટક્યા કરે છે” દાકતર કો ળવેલ કહે છે કે “ને વૈડુ નાળૂં થાય તો માણસબતને અથાગ લાભ થાય” દાકતર ફ્રેક કહે છે કે “હબરો માણસોની દવાખાનાઓવાટે કતલ થાય છે” દાકતર મેસન ગુડ કહે છે કે “લડાઈ, મરકી અને દુકાળમા જેટલા માણસોનો લોગ થાય છે, તેના કરતા ઘણા વધારેનો લોગ દવાઓને મગે છે” જ્યાં જ્યાં વૈદો વધ્યા છે ત્યાં ત્યાં દરદો વધ્યા છે એવું આપણે ઠેકાણે ઠેકાણે જોઈએ છીએ જે છાપાઓમા ખીજી બહેરખબરો નહિ આવી શકે તે છાપાઓમા પણ દવાઓની મોટી બહેરખબરો આવશે, ઇન્ડિયન ઓપિનિયનમા જ્યારે બહેરખબરો લેવાતી ત્યારે ખીબઓની પાસે બહેરખબર માગવા તેના કારભારીઓ જતા, પણ દવાની બહેરખબરો નાખવાનું દમાણુ આ છાપાઉપર દવાના માવેદો કરતા ને પૈસા પણ પુષ્કળ આપવાની હાલથ આપતા હતા એક પાઈની કિંમત જેની છે તેની દવાનો આપણે રૂપીઓ આપીએ છીએ ઘણે ભાગે દવા શાની બને છે તે તેના કર્તા આપણને જાણવાજ નથી હેતા છુપી દવાઓ એ નામની ચોપડી હાલમા એક દવાવાળાએજ બહાર પાડી છે માણુઓ ન ભમે તે હેતુ એ ચોપડી બહાર પાડવાનો છે તેમા તે બતાવે છે કે સાસાપરીલા, ફૂટ સોલ્ટ, સીરપ વગેરે અકાએલી (પેટન્ટ) દવાઓ છે તેના આપણે ત્રણથી સાત શિલિંગ આપીએ છીએ તેમા આવેલી દવાની મૂળ કિંમત એક ફાર્માગથી એક પેની સુધીની હોય છે એટલે આપણે ઓછામા ઓછું છત્રીશગણું ને વધારેમા વધારે ત્રણસે છત્રીશગણું દામ આપીએછીએ એટલે આપણે ત્રણ હબર પાચસે ટકાથી પાત્રીસ હબર ટકા સુધી નફા આપીએ છીએ

આમાથી વાચનારે એટલુ તો જોવું જોઈએ કે દરદીએ દાકતરોને ત્યાં દોડવાની જરૂર નથી, એકાએક દવાઓ લેવાની નથી, પણ બધા માણસ એટલી ખામોશ નહિ રાખે દાકતરો માત્ર અપ્રમાણિક નથી દરેક વખતે દવા ખરા બજ છે એવું સાધારણ માણસ નહિ માને એવા બધાને એટલુ કહી શકાય કે “તમે બને તેટલી ખામોશ રાખજો દાકતરોને બને ત્યાંસુધી તમ્હી ન આપતા દાકતરોને બોલાવો તો સાગ માણસની પામે જાને, અને એકને બોલાવ્યા પછી તેને વળગી રહેજો તેજ ખીજને બોલાવવા કહે ત્યારે ખીબને બોલાવજો તમારૂં દરૂં તમાગ દાકતરના હાથમા નથી તમારૂં આયુષ હુશે તો તમે ખચીન સારા થશો, અને જો તમે તદખીર કરી તે છતાં તમારૂં કે

તમારા સગાનું મરણ નીપજે તે પણ જિંદગીમાં એક પ્રકારનો દ્રવ્યકારણ છે.” આ પ્રમાણે આપણે વિચારીએ તે ચાત્રીએ એવો હેતુ આ પ્રકરણો લખવાનો છે. તેમાં શરીરરચના, હવા, પાણી, ગોરાક, કસરત, કપડાં, પાણીના તથા માટીના ઉપચાર, અકસ્માત, ખચ્યાંની માવજત, ગર્ભવેળા સ્ત્રી-પુરુષનું કર્તવ્ય, સાધારણ જોવામાં આવતાં દરદો; આવા વિષયો ખાખત વાંચનારની સાથે વિચાર કરવાની મારી ધારણા છે.

આરોગ્ય.

સાધારણ સમજ એવી જોવામાં આવે છે કે જ્યારે અમુક માણસ ઠીક ખાય-પીએ, હરે-ફરે અને વૈદને ન જોલાવે તે આરોગ્યવાળો છે એમ મનાય. આવી માન્યતા ભૂલભરેલી છે, એમ થોડા વિચારથી પણ આપણે જોઈ શકીશું. માણસ ખાય-પીએ અને હરે-ફરે છતાં પોતાના વ્યાધિની દરકાર ન કરવાથી પોતાને કંઈ નથી એમ માની જોસે એવા દાખલા ઘણા જોવામાં આવે છે. હકીકતમાં તદ્દન નીરોગ એવા માણસ આ દુનિયામાં ઘણાજ થોડા મળી આવશે.

એક અંગ્રેજ લેખક એમ લખી ગયો છે, કે તેજ માણસ નીરોગ કહેવાય, કે જેના શુદ્ધ શરીરમાં શુદ્ધ મન નિવાસ કરે છે. માણસ એક શરીરનોજ અનેકો નથી. શરીર એક તેનું રહેઠાણ છે. વગી શરીર, મન અને ઇન્દ્રિયોનો એવો ઘાટો સંબંધ છે, કે એકને વ્યાધિ-દરદ હોય તો બીજાં બગડે છે. શરીરને ગુલાબના ફૂલની ઉપમા અપાએલી છે. ગુલાબના ફૂલનો ઉપરનો દેખાવ તે તેનું શરીર છે, તેની સુવાસ એ તેનો આત્મા-રૂહ-છે. કાગળનું બનાવેલું ગુલાબનું ફૂલ કોઈ પસંદ નહિ કરે, તેને સુંઘવાથી તેમાં ગુલાબની વાસ નથી આવવાની, તેની વાસ એજ ગુલાબની પરીક્ષા છે; તેમજ માણસની વાસ-તેના આત્માનું ચારિત્ર-એજ તેની પરીક્ષા છે. વગી ગુલાબના જેવું દેખાતું બીજું ફૂલ હોય પણ તેની વાસ ખરાબ હશે તો આપણે તે ફેંકી દઈશું, તેમજ માણસનું શરીર ઠીક દેખાતું હોય છતાં તેમાં રહેનાર રૂહ જો ખોટાં વર્તનવાળો હશે તો આપણે તેના શરીરઉપર નહિ મોહાઈએ. એટલે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જેનું ચારિત્ર ખરાબ છે તે માણસ નીરોગ નહિજ ગણાય. શરીરનો આત્માસાથે એવો ઘાટો સંબંધ છે કે શરીર નીરોગ હોય તેનું મન શુદ્ધજ હશે. આ ધોરણને આધારે હાલ પશ્ચિમમાં એક પંચજ ની-કથા છે. તે માને છે કે, જેનું મન શુદ્ધ હોય તેને દરદો થાયજ નહિ. તે

જેને દરદ હોય તે શુદ્ધ મન ગાળી શકે નીતિગ કરી શકે છે આ મત નાળી દેવા નેવે નથી, તે વાસ્તવિક રીતે ખરાબ છે, પણ પશ્ચિમના સુધા રાવાળા લોકો તેનો દુરુપયોગ કરે છે, આપણે તો તેમથી એ સાર લેવો રહ્યો છે કે આરોગ્ય આચરવાનું બજવાન માધન આપણું મન છે, અને મનની શુદ્ધતા એ આરોગ્ય નિભાવનારી વસ્તુ છે

આ માણસ શુભાવાળો છે, આનો મિલન તામસી છે, બીજા આગ્રમ છે, ત્રીજા બહેરો છે, આ બધી ખામીઓ એ ખરૂં નેત દરદની નિશાની છે કેટલાક દાકતરો એમ માને છે કે ચોરી આદિ ખામીઓ પણ દરદ છે કેટલીક ધનાઢય બંનેઓ વિવાયતની દુકાનોમાથી નજીવી વસ્તુઓ ચોરે છે-આ સ્થિતિને વિલાયતના દાકતરો 'કલેષ્ટે મેનીયા' એ નામનું દરદ ગણાવે છે કેટલાક માણસ ખૂનખગાત્રી નહિ કરે ત્યા સુધી તેને ચેન નહિ પડે આ પણ દરદ છે

આમ વિચારતા આપણે કહી ગઈએ કે તે માણસ તન્દુરસ્ત છે કે જેનું શરીર અભાગ છે, જેના શરીરમા કંઈ ખામી નથી, જેના દાત સાબ છે, જેના ડાન, આખ વગેરે મોન્દુ છે, જેનું નાક વહેતું નથી, જેની આગડીમાથી પસીનો નીકળે છે ને બંને મારનો નથી, જેના પગ ગધાતા નથી, જેનું મૂઠા વાગ મારતું નથી, જેના હાથ-પગ સાધારણ કામ કરી શકે છે, જે વિન્યાસકત રહેતો નથી, જે બહુ બાટો નથી, બહુ પાતળો નથી, અને જેનું મન તથા જની ઇદ્રિયો હુમેશા પોતાના કબજમા છે આવું આરોગ્ય રેગવવું કે બાગવવું એ મહેલ વાત નથી આપણે આવું આરોગ્ય લોગવના નથી, કેમકે આપણા મા-શાપ પણ તે લોનવતા નહોતા એક મહાન લેખકે લખ્યું છે, જે ભા-શાપ દરેક પ્રકારે લાયક હોય ને તેને પ્રભ હોય તો તે તેમના કરતા ચઢીન લેઈએ ભે આ વાત બરોબર ન હોય તો દુનીઆ ચડે છે એમ માનનારાએ પોતાનું વાક્ય એચવું જ લેઈએ સર્પૂ રીતે નીતિ । માણસને મોતનો ઠર રહેનો જ નથી મોતનો ઠર આપણે બધા ગાળીએ છીએ તે જ બતાવે છે કે આપણે તન્દુરસ્ત નથી મોત એ એક આપણેવિષે મોટો દરદ હો છે અને સંદિનિયમપ્રમાણે તો એ કેન્સર ગરસ હોવો લેઈએ આવું ઉચ્ચ પ્રકારનું આરોગ્ય મેળવવાને મયવું એ આપણું કર્તવ્ય છે; અને તેવું આ ઠોગ કેમ મળે અને કેમ સચવાય, એ આપણે હવે પછી વિચારીશું

હવા.

આપણે શરીરની કંઈક રચના જોઈ ગયા તે ઉપરથી આપણને માલમ પડ્યું, કે શરીરને ત્રણ પ્રકારના ખોરાક જોઈએ: હવા, પાણી અને અન્ન. આમાં હવા એ સર્વથી અગત્યની વસ્તુ છે, તેથી કુદરતે તેને એવા વિસ્તારમાં રાખી છે, કે આપણને તે વગરખરચે મળ્યા કરે. એમ છતાં હાલના સુધારાએ હવાની પણ કિંમત કરી મૂકી છે. આ જમાનામાં આપણને હવા ખાવાને દૂર દેશ જવું પડે છે, ને દૂર જતાં પૈસા ખેસે છે; મુંબાઈમાં રહેનારને માથેરાન હવા ખાવાનું મળે તો તેની તળીયત સુધરે છે, વળી મુંબાઈમાં રહીને જો મગ્ગાર હીલઉપર રહેવાય તો વધારે સારી હવા મળે, આમ કરતાં દોઢીયાં જોઈએ; ડરખનમાં રહેનારને ચોખ્ખી હવા મેળવવી હોય તો ઘેરીયામાં જઈ રહેવું, તેમાંએ પૈસા ખેસે છે; એટલે હાલના વખતમાં 'હવા મફત મળે છે' એમ કહેવું, એ તદ્દન વાજબી નહિ ગણાય.

હવા મફત મળે છે તેના દામ ખેસો; પણ એ વિના ઘડીભર પણ આપણને ચાલતું નથી. આપણે જોઈ ગયા કે લોહી આખા શરીરમાં ફરે છે, તે પાછું ફરવામાં આવીને સાફ થાય છે, ને પાછું ફરે છે. આ ગતિ આખો દહાડો ને આખી રાત આપણા શરીરમાં થયા કરે છે. દરેક શ્વાસ બહાર કહાડીએ ત્યારે આપણે ઝેરી પવન બહાર કહાડીએ છીએ, ને શ્વાસ અંદર ઇએ ત્યારે આપણે બહારની હવામાંને પ્રાણવાયુ લઈ તેવડે અંદરના લોહીને સાફ કરીએ છીએ. આ શ્વાસોર્ધ્વાસ પળે પળે ચાલે છે, અને તેની ઉપર શરીરના જીવનનો આધાર છે. પાણીમાં આપણે ડૂબી મરીએ છીએ તેનો અર્થ એટલોજ કે આપણે શરીરમાં પ્રાણવાયુને દાખલ કરી શકતા નથી, અને માંહેના ઝેરી વાયુને બહાર કાઢી શકતા નથી, મરજીવા બખતર પહેરી પાણીમાં ઉતરે છે, ને આપણીની સપાટી બહાર રહેલી જીવંતીમાંથી બહારની હવા લે છે; તેથી તેઓ આપણો વખત પાણીની અંદર રહી શકે છે.

કેટલાક તળીયાંએ પ્રયોગો કર્યા છે તે ઉપરથી સાબીત થયું છે, કે જો આપણને હવાવિના પાંચ મિનિટ રાખ્યો હોય તો તેનો પ્રાણ જશે. કેટલીક જાતના માની સોડમાં રહેલું બાળક ગુંગળાઈ મરી જાય છે, તે એવા કારણથી મરે છે. બચ્ચાંને નાકમાં દળાયાથી બહારની હવા ન મળી શકી.

આ ઉપરથી આપણે જોઈએ છીએ કે હવા એ આપણને સર્વથી જરૂરનો વસ્તુ છે, અને તે આપણને વણમાણ્યો મળે છે, પાણી ને અન્ન આપણે

માગીએ ને ગોધીએ ત્યારે મળશે, પણ હવા તો આપણી ઇચ્છા વિનાએ આપણે લઇએ છીએ

એમ આપણે ખરાબ પાણી અથવા તો ખરાબ ખોરાક લેતા અચકાઈએ છીએ, તેમજ ખરાબ હવાવિષે હોયુ જોઈએ, પણ હકીકતમા તો એવુ છે કે આપણે ખગડેલી હવા જેટલે દરબને લઈએ છીએ તેટલે દરબને આપણે ખગડેલા અન્ન-પાણી લેતા નથી દેખવાનીજ દાઝ છે આપણે પ્રતિમા પૂજનારા છીએ હવાને નરી આખે જોઈ શકતા નથી તેથી આપણે ડેટલી ખરાબ હવા લઈએ છીએ તેનો ખ્યાલ નથી કરતા ખીબએ અડકેલો ખોરાક ખાવા આપણે અચકાઈએ, ખીબએ ખોટેલુ પાણી પીતા વિચાર કરીએ, અને આપણામા જરાએ નકરત નહિ હોય તોપણ ખીબ માણસે ઉલટી કરેલા ખોરાક કે પાણી તો આપણે નહિજ લઈએ, દુકાળીયાની પાસે પણ ઉલટી કરેલો ખોરાક મૂક્યું તો તે મરવુ કબૂલ કરશે, પણ તે ખોરાક નહિ લે, પણ સામા માણસે એ ટેલી-શ્વામવાટે ખહાર કહાડેલી હવા આપણે ખધા નકરત રાખ્યા વિના લઈએ છીએ! આરોગ્યવિદ્યાના નિયમોપ્રમાણે એટલી હવા, એ એટલા અનાજ જેટલીજ ખરાબ છે એમ સાબીત કરવામા આવ્યું છે, કે માણસે ખહાર કહાડેલો શ્વાસ જો ખીબ માણસના દેહસામા દાખલ કરવામા આવે તો તેનું તુરતજ મરણ નીપજશે-એવો ઝેરી તે શ્વાસ છે છતા એક એરડીમા ગોધાઈ ખેઠેલા કે સૂતેલા માણસો આવો ઝેરી શ્વાસ આખો વખત લીધાજ કરે છે માણસના સારા નસીબે હવા એ એટલો અચળ પદાર્થ છે કે તે આખો વખત ઉડયા કરે છે ને જપાટાલેર ફેલાય છે, વળી ઝીણામા ઝીણા છિદ્રોમાથી પણ દાખલ થાય છે, એટલે એક તરફથી આપણે કોટડીમા લેગા થઈ હવાને ઝેરી બનાવીએ છીએ ને બીજી તરફથી દરવાબના લીણામાથી, છાપગની રહી ગએલી ત્રડોમાથી ખહારનો પવન થોડો ઘણો આવ્યા કરે છે, તેથી આપણે તદ્દન એ ટેલી હવા પાછી લેતા નથી આપણે ખહાર કાઢેલી હવા નિરતર માફ થયાજ કરે છે ખુદની હવામા આપણે અદરની હવા ખહાર કહાડીએ એટલે તે ઝેરી હવા ખહારની હવામા પળવારમા ફેલાઈ જાય છે, ને સા ? હવાનું જે પ્રમાણ છે તેને કુદરત જાળવી રાખે છે હવા એ જહોળા વિસ્તારમા આ નાની સરખી પૃથ્વીની આસપાસ વિંટળાએલી પડી છે

હવે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે ઘણા માણસો કેમ માદા ને નળાગા રદ્યા કરે છે એ કહે નવવાણુ ટકારથી ઉપરાત, આદર્શીનુ કાગણુ તે ખગળ હવા છે, એમા કાઈજ શક નથી ક્ષય, તાવ, અનેક જાતના કહેવાતા ચેપી રોગો, એ જધાનું કારણ આપણે લીધેલી ખરાબ હવા છે; તેથીજ આપ

ણને તે રોગો દૂર કરવાનો પહેલો, સહેલો ને છેલ્લો ઉપાય ચોખ્ખામાં ચોખ્ખી હવા છે. એને પહોંચનાર વૈદ, દાકતર કે હકીમ દુનીયામાં ણીજે નથી. ક્ષયનો રોગ એ ફેફસાં સડવાની નિશાની છે. ફેફસું સડયું તે ઝેરી હવાને લઈને. જેમ એન્જીનમાં ખરાબ કોલસા ભરવાથી એન્જીન ખરાબ થાય તેમ ફેફસાંનું જે. આથી હાલના દાકતરો જેઓ સમજ્યા છે તે અચૂક ક્ષયના રોગને સારૂ પહેલો ઉપાય ચોવીશે કલાક ગુલ્લી હવા લેવાનો આપશે. ણીજ બધા ઉપાયો તેની પાછળ કામ કરે છે. ને તેના વિના એક પણ ઉપાય કામ કરતો નથી.

હવા આપણે ફેફસાંવાટે લઈએ છીએ એટલુંજ નહિ પણ આમડીવાટે પણ કંઈક ભાગ લેવાય છે. આમડીમાં અગણિત ખારીક છિદ્રો છે તે વાટે આપણે હવા લઈએ છીએ.

આવી મહા અગત્યની જે વસ્તુ છે તેને ચોખ્ખી કેમ રાખી શકાય એ બધાએ જાણવું જોઈએ. ખરું જોતાં ખાળક સમજણું થાય ત્યારથીજ તેને હવાને અગત્યવિષે જ્ઞાન આપવું જોઈએ. આ પ્રકરણોના વાંચનાર આ ઘણું સહેલું પણ અગત્યનું કામ કરશે, ને પોતે હવાવિષે સામાન્ય જ્ઞાન મેળવી તે પ્રમાણે આલી પોતાના છોકરાઓને તે જ્ઞાન આપશે તથા તેઓની પાસે તે પ્રમાણે વર્તન કરાવશે તો હું મને પોતાને કૃતાર્થ થયો માનીશ.

હવા ખગડવાનાં મુખ્ય સાધનો આપણાં જાંઝર, આપણા વાડા. અને જ્યાં મૂતરડીઓ નોખી હોય ત્યાં મૂતરડી, એ હોય છે. ઘણા થોડા માણસને જાંઝરની ગંદકીથી થતી નુકસાનીનું ભાન હોય છે. ગિલાડી કે ફૂતરું જ્યારે જાંઝર કરે છે ત્યારે જમીન ઘણું ભાગે પોતાના પંજવતી ખોદે છે, અને તે ખાડામાં મળત્યાગ કરી તેની ઉપર ધૂળ નાખે છે. જ્યાં સુધરેલી ઢખનાં-પા. ણીના નળવાળાં જાંઝર નથી ત્યાં ઉપરપ્રમાણે કરવાની જરૂર છે. આપણાં પાયખાનાંઓમાં એક બકેટમાં આપણે રાખ કે સૂકી માટી ભરી રાખીએ, ને દરેક વખતે જ્યારે તે પાયખાનું વપરાય ત્યારે તે મેલા ઉપર રાખ કે સૂકી માટી, મેલું તદન ઢંકાઈ જાય તેટલી છાંટીએ, તો બદલો અટકે છે, ને માંખી વગેરે ઉડતા જીવો મેલાઉપર ખેસી આપણા શરીરને અડકતા નથી. જેનાં નાક ખગડી નથી ગયાં અથવા મેલની ગંધથી ટેવાઈ નથી ગયાં, તે માણસ મેલું ખુલ્લું રાખવાથી હવામાં કેટલી બદલો ફેલાય છે તે જાણી શકશે. આપણા ખોરાકમાં પાયખાનાનો મેલ કોઈ ભેળવે ને આપણી આગળ મૂકે તો આપણને ઉલટી થશે; પણ પાયખાનાની બદલો હવામાં ભળે ને તે તે હવા આપણે ગળી તેમાં, ને પાયખાનાના મેળવેલા અનાજમાં તલભાર પણ ફેર નથી. ફેર

હોય તો તે એટલોજ કે અનાજને મેલની સાથે ભેળવેલું આપણે નરી આપે
 ભેઈ ગરીબો છીએ, ને હુવામા ભળેલો મેલ આપણે ભેતા નથી પાયખાનાની
 ઠેકંડો વગેરે તદ્દન સાફ રાખવા ભેઈએ ચાવા કામથી આપણે શરમાઈએ છીએ
 અથવા તે કરતા આપણને છીટ આવે છે, પણ ખરૂં ભેતા તેવા પાયખાના
 વાપરવાની છીટ ભેઈએ જે મેલ આપણા શરીરમાથી નીકળે છે ને જે બીજા
 માણસ પાસે આપણે ઉચકાવીએ છીએ તે આપણે પોતે સાફ કેમ ન કરીએ?
 આવા કામ કરવામા જરાએ એળ નથી, એ આપણે શીખી બચાવ્યોને શીખ
 વધુ ઘટે છે ખરે જ્યારે ભરાય ત્યારે મગને ભેઈએ ડટના છીછરા ખાડામા
 દાટી તેના ઉપર સારી પેકે ધૂળ ઢાકી દેવી ભેઈએ ભે આપણને જગલમા
 મગ ત્યાગ કરવાની આદત હોય તો ઘરોથી સાગી પેકે દૂર જવું ભેઈએ ત્યા
 હાથપાવડાવતી નાનો ખાડો ખોદી આપણું કાર્ય કરવું ભેઈએ, ને ખોદેલી માટી
 તેની ઉપર પૂરવી ભેઈએ

પેસાળ જ્યા ત્યા કમીને પણ આપણે હુવા બગાડીએ છીએ તે આદત
 તદ્દન નાબૂદ કરવા જેવી છે જ્યા પેસાળની ખાસ જગ્યા ન હોય ત્યા ઘરોથી
 દૂર જઈ સૂકી જમીનમા પેસાળ કરવો ભેઈએ, ને તેની ઉપર પણ ધૂળ છા-
 ટવી ભેઈએ મગને ઉંડા નહિ દાટવાના બે સળળ કારણ છે એક તો એ કે
 ભે મગ બહુ ઉંડા દટાય તો તેની ઉપર સૂર્યના તાપ કામ નથી કરી શકે,
 બીજું એ કે ઉંડા દટાવેલા મગથી આમખાસના પાણીના ઝરાને હરકત થવાનો
 સભવ છે

આપણે ગાનીઆ ઉપર, ચોરડાઓની લોચ ઉપર, આગણામા, તેમજ જ્યા
 આપણે જગ્યા ભેઈએ ત્યા, વગર વિચાર્યે થુકીએ છીએ થુક એ ઘણીવાર ઝેરી
 હોય છે, ક્ષયવાળા ગેગીનું થુક બહુજ ઝેરી ગણાય છે, તેમાના જતુ ઉડી
 બીજાના શ્વાસમા ભળી તેને નુકસાન કરે છે, વળી થુકવાથી ઘરવગેરે બગડે
 છે એતો જુદુંજ આ વિષે આપણી ફરજ એ છે કે ઘરોની અદર તો જ્યા
 ત્યા નજ થુકવું ભેઈએ, થુકદાની રાખવી, ને રત્તે ચાલતા થુકવાની જરૂર
 જણાય તો સૂકી જમીનમા જ્યા ધૂળ ભેવામા આવે ત્યા થુકવું આથી
 કરી થુક સૂકી મટોડીની સાથે મગી ચોઈી ધામ કરશે કેટલાક તળીઓને
 અભિપ્રાય એવો છે, કે ક્ષયના ગેગવાળા માણસોએ તો જતુનાશક દવા ના
 ખેલી હોય એવા વામણમાજ થુકવું ભેઈએ, સૂકી જમીન ઉપર જ્યા ધૂળ
 ટાય ત્યા તેવો દરદી થુકે તોપણ તેના થુકમાના જતુઓનો નાશ થતો નથી
 આ ધૂળ ઉડીને તેમા આવી ગહેલા થુકના જતુઓને પણ ઉડાડે છે ને વોકાને

એપ આપે છે. આ વાત ખરી હોય કે ગોટી, છતાં એટલું તો આપણે તેમાંથી સમજી શકીએ કે જ્યાં ત્યાં થુંકવાની આદત ગંદી અને નુકસાનકર્તા છે.

પડી રહેલું ને રાંધેલું અનાજ, શાક વગેરેનાં છોતરાં જ્યાં ત્યાં ફેંકવાની રીત કેટલાકમાં હોય છે. એ બધાંને જમીનમાં છીંછરાં દાટ્યાં હોય તો તે હવા બગાડી શકતાં નથી, ને કાળે કરી તેમાંથી ઉપયોગી ખાતર બને છે. સડે એવી કંઈપણ વસ્તુ ખુલ્લી ફેંકવી ન જોઈએ. આ બધી સૂચનાઓ સમજાયા પછી અમલમાં મૂકવી એ તદ્દન સહેલું છે, એમ દરેક માણસ અનુભવે જોઈ શકશે.

આપણી કુટેવોથી હવા કેમ બગડે છે, ને તેને બગડતી કેમ અટકાવી શકાય, એ આપણે જોઈએ; હવે હવા કેમ લેવી એ વિચારીએ*

* દ્રાણેન્દ્રિય. (નાક) (સત્ય પ્રકાશ.)

નાક એજ અતિ ઉપયોગી ઓક્સિજન નામની પવિત્ર હવાનું આકર્ષણ કરનાર લોહ-ચુબક છે. માટે તે લોહચુબકને જોઈતો ખોરાક આપવામાટે સ્વચ્છ હવાની ખાસ જરૂર છે, સ્વચ્છ હવાથી તે સદા આનંદી રહી આપણને સુખ આપે છે, અને અસ્વચ્છ હવાથી તે સદા ગ્ધાનિ પામી આપણને દુઃખ આપે છે.

આ દુનિયામાં ઓક્સિજન, કાર્બોનિક એસીડ ગ્યાસ, અને હૈડ્રોજન આદિ કેટલીક જાતની હવાઓ છે. જેમાંથી નાક પોતાની ચંચળતાને લઈ ઓક્સિજન નામની હવા પોતાના ખોરાકમાટે શોધી લે છે. અને પાછી તેજ હવાને શરીરમાંથી કાર્બોનિક એસીડ ગ્યાસનાં રૂપમાં બહાર કાઢે છે.

કાર્બોનિક એસીડ ગ્યાસ નામની હવા અત્યંત ઝેરી છે. જો કોઈ મનુષ્ય તે હવા પોતાનાં નાકને લેવા આપે, તો તરત તે મનુષ્ય મૃત્યુ પામે. મનુષ્યોનાં શરીરમાંથી નિકળતી કાર્બોનિક એસીડ ગ્યાસ નામની હવા એકઠી થવાથી આપણને કેટલુંક નુકસાન સહન કરવું પડે છે. પરન્તુ આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર કરનાર અદ્ભૂત બારની વનસ્પતિ તે હવાનું આકર્ષણ કરી પોતાના નિલાવ અર્થે શોધી લે છે અને ઓક્સિજન નામની હવા પોતાનાં છિદ્રોદ્ધારને બહાર કાઢે છે જેનો આપણે ઉપભોગ કરીએ છીએ.

ઓક્સિજન નામની હવા પણ કેટલાંક કારણોને લઈ બગડે છે, ત્યારે આપણને અતિ નુકસાન સહન કરવું પડે છે. માટે તે હવાને સ્વચ્છ રાખવા માટે પ્રથમ તો ચૌદ પ્રકારનાં સમૂર્ષિમ છવોનાં ઉત્પત્તિ સ્થાનક અતિ શુદ્ધ રાખવાની મુખ્ય જરૂર છે.

પ્રાચીન સમયમાં મકાન બંધાવતી વખતે “ પૌશ્વશાળા ” ક્યાં ગોઠવવી એની શીકર થતી હતી. તેની બદલીમાં અત્યારે મકાન બંધાવતી વખતે “ પાયખાના ” ની પ્રથમ સગવડ કરવામાં આવે છે. પાયખાનાઓ કરાવવાથી તેની સ્વચ્છતાતરફ ઘેરકારીને લીધે અસ્વચ્છ હવા પ્રગટ થઈ પોતાનાં ઝેરી જંતુઓવડે ધરનાં તેમજ આડોસીપાડોસીવિગેરેનાં

આપણે અગાઉના પ્રકરણમાં જોઈ ગયા કે હવા લેવાનો માર્ગ તે નાક છે-મોઢું નહિ, એમ છતાં ઘણાજ થોડા માણસોને બરોબર શ્વાસ લેતા આવડે છે. બહુ માણસો મોઢાવાટે શ્વાસ લે છે આ ટેવ ઇચ્છ કરે છે બહુ ઠંડી હવાને મોવાટે લેવાય તો ઘણીવાર શરદી થઈ આવે છે, ને સાઠ ઝેમી ભય છે હવામાના રજકણો મોઢાવાટે શ્વાસ લેનારના ફેફસામાં પ્રવેશ કરે છે, તેથી કેટલીકવાર ફેફસાને મોટી હાનિ પહોંચે છે આનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ વિવાયનજેવા ગોંડેરમાં તુરત થઈ ભય છે ત્યાં ઘણી ચીમનીઓને લીધે નવેમ્બર માસમાં બહુ 'ફોગ' -પીગી ધૂમસ થાય છે તેમાં ઝીણા કાળા રજકણો હોય છે જે માણસ તે રજકણોથી ભરેલી હવા મોવાટે લે છે તેના થુકમાં તે જોવામાં આવે છે આમ ન થાય તેટલાસાફ કેટલીક સ્ત્રીઓ, જેને નાકવાટે શ્વાસ લેવાની આદત નથી હોતી, તે મોઢપર ખાસ જાળવાણી સુમતી બાધે છે એ સુમતી ચાળણીની ગરજ સારે છે તેમાં થઈને હવા ભય છે તે ચોખ્ખી થાય છે કેટલોક વખત વપરાયાપછી તે સુમતી તપામી હોય તો તેમાં રજકણો જોવામાં આવશે આવી ચાળણી કુદરતે નાકમાં રાખેલી છે. નાકથી લેવાયેલી હવા સાફ થયા પછીજ ફેફસાને પહોંચે છે, વળી નાકમાંથી લેવાયેલી હવા ગરમ થઈને અદર ઉતરે છે, આ વાત ધ્યાનમાં રાખી દરેક માણસે નાકવાટેજ હવા લેતા શીખી લેવું જોઈએ તે કઈ સુરકેલીની વાત નથો ન જોલતા હોય ત્યારે મો બધે રાખવું જોઈએ જેઓને મો ઉપાડુ રાખવાની ટેવ પડી ગઈ હોય તેમણે મોઢે પડેલા બાધી રાતના સુવુ, એટલે પરાણે નાકવાટેજ શ્વાસ લેવાશે વગી સવાર સાજ પુશ્લી હવામાં ઉભી તેણે નાકે વીશેકવાર શ્વાસ લેવા આમ કરવાથી નાકેજ શ્વાસ લેવાની ટેવ પડી જશે તદુરસ્ત અને નાકથી શ્વાસ લેનાર માણસ પણ નાકવાટે હુમેશા સ્વસ્થ હવામાં શ્વાસ લે તો તેની છાતી મજબૂત અને પહોળી થશે આ અખતરો દરેક માણસે કરવાલાયક છે અખતરો કરનારે શરૂઆતમાં છાતીનું માપ લેવું, ને એક માસ પછી ફરી લેવું તે જોશે કે તેટલી ટુકી સુઠનમાં તેની છાતી કઈક વિશેષ

તમામ માણસોને રોગગ્રસ્ત કરી પાપમાન કરે છે ખાજ, ગટર, એડાનાં વાસણો વિગેરે તરફ પણ ખેદરમરી રાખવાથી અસલ મંકોના બોક્તા બનવું પડે છે માટે શુદ્ધીની જાણતા સ્વીકારનાર દરેક માનવન આધવોએ વિવેકપૂર્વક વર્તવા ખાસ જરૂર છે

દાનમાં પ્યેગ આદિ મહારોગો ફાટી નીકળવાનું સુખ્ય કારણ એરી જતુઓજ છે. અને તે એરી જતુઓનાં સ્થાનકો ન્યાસુધી શુદ્ધ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એરી જતુઓની ઉત્પત્તિ થવાજ કરે, જેને લઈ આપણ સર્વને થોડા યા વચ્ચે પ્રમાણમાં દુઃખ મ્ કરવું પડે

પહોળી થઈ છે. સેન્ડો વગેરે ડમ્બળેલની કસરત કરાવે છે તેમાં પણ એજ રહસ્ય રહ્યું છે. ઝપાટાથી ડમ્બળેલ ફેરવતાં શ્વાસ ઉંડા ને ખૂબ લેવાય છે, તેથી છાતી ખૂબ પહોળી ને મજબૂત બને છે.

આમ હવા કેમ લેવી એ જાણવાની સાથે ખુદી હવા રાત ને દહાડો લેવાની ટેવ પાડવાની જરૂર છે. આપણી સાધારણ આદતો એવી છે કે આપણે દિવસના ઘરમાં કે હુકનોમાં ગોંધાઈ રહીએ છીએ, ને રાતના પણ તિબેરીના જેવી એરડીઓમાં સૂઈએ છીએ; ખારી ખારણાં હોય તે પણ બંધ કરી દઈએ છીએ, આ ટેવ ઘણી વખોડવાજેવી છે. જેટલો વખત બને તેટલા વખત, ને ખસુસ કરીને સૂતી વેળા આપણે ખુદી હવાજ લેવી ઘટે છે; એટલે જેનાથી બને તેણે તો ઉઘાડા વંડામાં, અગાસીમાં, ફૂળીમાં કે કંઠેડામાં સૂઈને જાય. જેના નસીબમાં આમ કરવાનું નથી તેણે પોતાની કોટડીના જેટલા દરવાજા ને ખારી ખુદાં રાખી શકાય તેટલાં રાખવાં લેઈએ. હવાજ આપણને ચોવીંશે કલાક ખાવાનો ખોરાક છે તેનાથી ખીલકુલ ડરવાનું નથી. ઉઘાડી હવા કે સવારની કોરી હવા લેવાથી માંદગી થાય એવી વાત, એ માત્ર વહેમ છે. જેણે કુટોથોથી પોતાનાં ફેફસાં ખગાડ્યાં છે તેને એકાએક ખુદી હવા લેવાથી શરદી થઈ આવવાનો સંભવ છે, પણ તેવા માણસે એવી શરદીથી ડરવાનું નથી. એ શરદી ટુંક સુદતમાંજ દૂર થઈ જશે. ક્ષયની ગિભારી લોગવનારાને સાફ હાલ યૂરોપમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખુદી હવા મળે તેવાં ખુદાં મકાનો ખાંધવામાં આવ્યાં છે. દેશમાં મરકીનો ઉપદ્રવ રહ્યાજ કરે છે તેનું ખાસ કારણ આપણી હવા ખગડવાની અને ખગડેલી હવા લેવાની ખૂરી આદત છે. નાનુકમાં નાનુક માણસ ખુદી હવા લે તો તેને કાયદોજ થાય એ ચોક્કસ રીતે માનવાજેવી હકીકત છે. હવા નહિ ખગાડતાં ને સ્વચ્છ હવા લેતાં આપણે શીખી લઈએ તો આપણે ઘણા રોગોમાંથી સહેજે બચી જઈએ, ને દક્ષિણ આફ્રિકાજેવા સુલકમાં આપણી ઉપર ગંદકીનો જે આરોપ છે તે કેટલેક દરજ્જે દૂર થાય.

જેમ ખુદી હવામાં સૂવાની જરૂર છે, તેમજ મોંઉપર નહિ એાઢવાની પણ જરૂર છે. ઘણા હિંદીની આદત મો ઢાંકીને સૂવાની છે. આમ કરવાથી આપણો ખહાર નીકળેલો એરી શ્વાસ આપણેજ લઈએ છીએ. હવા વસ્તુ એવી છે, કે જરા માર્ગ હોય તો ત્યાં તે પેસી જાય છે. આપણું એાઢવાનું ગમે તેમ લપેટયું હોય તોપણ ખહારની હવા થોડી ઘણી તેમાં પેસી જાય છે. જો આમ નજ થતું હોય ને આપણે માથાસુધી એાઢીને સૂતા હોઈએ તો ગુંગ-ખાઈનેજ મરી જઈએ. પણ તેમ નથી થતું, કેમકે થોડીઘણી પ્રાણવાયુવાળી

બહારની હવા મળ્યા કરે છે પણ તેટલું બસ નથી, માટે ટાઢ વાય તો માથા-
ઉપર ઠઈ નોખુ વસ્ત્ર લપેટવું, કે કાનટોપી પહેરવી, પણ નાક તો જરૂર બ
હાર રાખવું જોઈએ ગમે તેટલી ઠડી પડતી હોય ત્યારે પણ નાકને ઢાકી
મૂકવું ન જોઈએ

હવા અને અજવાળાને એટલો બધો નિકટ સબધ છે કે અજવાળાને
વિષે બે બોલ આ પ્રકરણમાજ લખવા ઘટે છે. જેમ આપણે હવાવિના ન
નહી શકીએ તેમજ અજવાળાવિના ન છવાય નરકમા અજવાળાનો અભા
વજ માન્યો છે જ્યા તેજ નથી, ત્યા હવા હુમેશા ખરાબજ હોય છે કોઈ
અધારી કોટડીમા આપણે પ્રવેશ કરીશું તો ત્યાની હવામા આપણને બદબો
માલમ પડશેજ અધારામા આપણે આખનો ઉપયોગ નથી કરી શકતા, એ
બતાવે છે કે આપણે અજવાળામાજ રહેવાને પેલા થએલા છીએ જેટલા અ-
ધારાની જરૂર કુદરતે આપણેસાડ માની છે, તેટલું અધાર આપણને સુખા
કારી રાત્રિ પેલા કરીને તેણે આપ્યું છે ઘણા માણસોને એવી આઠત પડી
ગએલી હોય છે, કે ઘણી ગરમીના દિવસોમા પણ તેઓ પોતાની લોયરાજેવી
કોટડીમા અજવાળુ ને હવા બધ કરીને બેઠી કે સૂઈ રહેશે હવા અને અ-
જવાળાવિના રહેનાર માણસો તેજ અને શક્તિવગરના ભેવામા આવે છે

યૂરોપતરફ હાલ એવા તળીઓ છે કે જેઓ દરદીઓને ખુવી હવા અને
અજવાળુ પુખ્તળ આપી તેઓના દરદ મટાડે છે તેઓ માત્ર ચહેરાને હવા
અજવાળુ આપે છે એટલુંજ નથી, પણ દરદીને લગભગ નમ દશમા રાખે છે,
અને આખા શરીરની ચામડી ઉપર હવાની અને અજવાળાની અસર પહોચાડે
છે આવી માવજતથી સેકડો આઠમીઓ સાજ થાય છે હવા અને અજવા
ળાની આવ-ઝા થાય તે માટે આપણા રહેવામા ધરના આરી-આરથા રાત
હહાડો ખુલા રાખવા જોઈએ

ઉપરનું લખાણ વાચી કેટલાકને એમ શકા થશે કે જો હવા અને તેજની
આટલી જરૂરિયાત હોય તો ઘણા માણસો પોતાની કોટડીઓમા પડી રહે છે
છતા તેઓને નુકસાન નથી થતું એ કેમ ? આવી શકા કરનારે વિચાર નથી
કરેલો એમ કહેવાય જેમ તેમ નિભવું એવો આપણો વિષય નથી આપણા
વિષય તો એ છે કે સપૂર્ણ આરોગ્યમા બને તો નિભવું એમ ચોક્કસ રીતે
સાબીત કરવામા આનું છે કે જ્યા જ્યા લોકો ઓછી હવા ને ઓછું અજ
વાળુ લે છે ત્યા ત્યા તેઓ માઠા રહે છે શહેરના લોકો ગામડીઆકરતા

આપણા લોકોમાં ઘાસણી વગેરે રોગો વિશેષ છે, તેનું કારણ ડરખનનો સર-કારી દાકતર એજ આપે છે, કે આપણે એવી સ્થિતિમાં રહીએ છીએ કે આપણને ચોખ્ખી હવા નથી મળતી અથવા આપણે નથી લેતા. હવા અને અન્નવાળાનો વિષય આરોગ્યને સાફ એવો જરૂરનો છે કે દરેકે તે કાળજીપૂર્વક સમજવો જોઈએ.

પાણી.

આપણે આગળ જોઈ ગયા કે હવા એ ખોરાક છે, અને પાણીનું પણ તેમજ છે. હવા એ પહેલી પદ્ધતિ લોગવે છે અને પાણી બીજી પદ્ધતિ લોગવે છે હવાવિના માણસ થોડી મિનિટજ નહી શકે. પાણીવિના કેટલાક કલાકો, ને દેશને લઈ કંઈક દિવસ પણ કહાડી શકે; તોપણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે બીજા ખોરાકવિના લાંબી મુદત ચલાવાય તેમ પાણીવિના નજ ચલાવાય. પણ જે માણસને પાણી પીવાનું મળે તે ઘણા દહાડાસુધી અનાજવિના નહી શકે છે. આપણા શરીરમાં પાણીના સ્ત્રોતરથી વધારે ટકા છે. પાણીવિનાના શરીરનું વજન આદથી બાર રતલસુધીનું ગણાય છે. આપણા બધા ખોરાકમાં એણું વસ્તુ પાણી હોય છેજ.

આમ જે વસ્તુ આપણને બહુ અગત્યની છે તેની સંભાળ પ્રમાણમાં આપણે બહુ ઓછી લઈએ છીએ. મરકીવગેરે રોગો આપણી હવાવિષેની ખેદ-રકારીને લીધે આપણને ઘેરે છે તેવાં પરિણામ આપણી પાણીવિષેની ખેદ-રકારીથી આવે છે. લડાઈમાં રોકાએલાં લશ્કરમાં કાળજીવર ઘણી વેળા ફાટી નીકળે છે તેનો દોષ પાણીકિપર સાખીત કરવામાં આવ્યો છે; કેમકે લડાઈમાં ફોજોને જ્યાં જેવું મળે ત્યાં તેવું પાણી પીવું પડે છે. શહેરમાં રહેનારાં માણસોમાં પણ ઘણી વેળા આવી રીતના તાવ ફાટી નીકળે છે, તેનું કારણ ઘણી વખત પાણી હોય છે. ખરાબ પાણી પીવાથી પથરીનો રોગ પણ ઘણીવાર પેદા થાય છે.

પાણી ખગડવાનાં બે કારણ હોય છે: એક તો એવા પ્રદેશમાં પાણી મળતું હોય કે ત્યાં ચોખ્ખું ન રહે, ને બીજું એ કે આપણે તે પાણીને ખગાડીએ. જ્યાં ખરાબ જગ્યાએ પાણી રહેતું કે નીકળતું હોય ત્યાંનું પાણી તો નજ પોવું જોઈએ, ને ઘણે ભાગે આપણે નહિ; પીએ; પણ આપણી ગફલતથી ખરાબ થયેલું પાણી પીતાં આપણે અચકાતા નથી. જેમકે નદીઓમાં આપણે

ગમે તે વસ્તુઓ નાખી તેજ પાણી પીવા ધોવામા વાપરીએ છીએ નિયમ એવો છે કે જે જગ્યાએ આપણે નહાતા હોઈએ તે જગ્યાએથી પાણી કદી પણ પીવાનેસારૂં નહિ વાપરવું નદીના પાણી હુમેશાં ને દિશાએથી વહેતા હોય તે દિશામા જ્યાં કોઈ ન નહાતું હોય ત્યાંથી પાણી લેવું તોઈએ એથીજ દરેક ગામમા નદીના જે વિભાગ પડવા જોઈએ નીચેનો ભાગ નહાવા-ધોવાનો અને વહેણ ઉપરનો ભાગ પીવાનો લશ્કરો જ્યારે પાણીની નજીક છાવણી નાખે ત્યારે અસુક એક માણસ નદીનું વહેણ તપાસી કાઠાઉપર વાવટો નાખે છે, ને તેની ઉપરનો વહેણ તરફનો ભાગ જે કોઈ પણ નહાવા-ધોવા માટે વાપરે તે તેને સજ્ઞ થાય છે દેશમા જ્યાં આવો બદોબસ્ત નથી હોતો ત્યાં ખતીલી ચોરનો ઘણીવાર વિરહા ગાળી તેમાથી પાણી ભરે છે એ રીવાજ બહુજ સ-રસ છે, કેમકે તેમ કરવાથી પાણી રેતી વગેરેમાથી ગળાઈને આપણને મળે છે કૂવાના પાણીમા ઘણા જોખમો કેટલીવાર રહેલા હોય છે છીછરા કૂવામા જ મીનમા ઉતારેલા મળમૂત્રના રસ ભળે છે, વળી તેમા કોઈવાર સુએલા પક્ષીઓ હોય છે, ઘણીવાર પક્ષીઓ માળા ખાધે છે, વળી કૂવાને ખાધકામ ન હોય તો તેમા પાણી ભરનારના પગનો મેલ વગેરે ઉતરી પાણીને બગાડે છે, એટલે કૂવાના પાણી પીવામા બહુ સાવચેતી વાપરવી એ જરૂરનું છે ટાકીઓમા બ રેલું પાણી તો બહુ વખત ખરાબ હોય છે ટાકીનું પાણી નિર્દોષ રાખવાને તેને વખતો વખત ધોવી જોઈએ, તે ઢકાવી જોઈએ ને છાપરાવગેરે જ્યાંથી પાણીની આવક હોય તે સાફ હોવા જોઈએ આવી ચોખખાઈ જાવવાને ઉદોગ ધોડાજ માણસો કરે છે, એટલે પાણીના દોષ અને તેટલા દૂર કરવાનો સોનેરી નિયમ તો એ છે કે પાણીને અર્ધા કલાક સુધી ઉકાળી, ઠારીને પછી તેને હલાવ્યા વિના બીજા વાસણમા કહ્કાડી તેને ત્રીજા વાસણમા બાડા ને સાફ કપ-ડાથી ગળીને પીવું આમ કરનાર પોતાની બીજા પ્રત્યેની દુરજમાથી સુક્ત થનો નથી સાર્વજનિક ઉપયોગને સારૂં રહેલું પાણી એ તેની, તેમજ બોજ બધા તે તે લતામા કે ગામોમા રહેનારાની મિતકત છે તે મિતકતને તે એક વાલી-તરીકે વાપરવા બધાએક છે, એટલે પાણી બગડે એવું કર્મ તેનાથી તો નજ થવું જોઈએ તેણે નદી કે કૂવાને બગાડવા ન ઘટે, તેનાથી પાણી પીવાનો ભાગ નહાવા-ધોવામા વપરાય નહિ, તેનાથી પાણીની નજીકમા મળમૂત્રનો ત્યાગ થાય નહિ, તે પીવાના સ્થળ આગળ સુડદા બાળી ન શકે અને તેની રાખ વગેરે તેમા નાખી ન શકે

ળતું. તેમાં ક્ષારઆદિનો ભાગ હોય છે, ને કેટલીક વેળા ચટકી વનસ્પતિનો ભાગ હોય છે. વરસાદનું પાણી ચોખ્ખામાં ચોખ્ખું ગણાય છે, પણ વાપરવાને પહેાંચે તે પહેલાં હવામાં ઉડતાં રજકાં વગેરેનો તે પાણીમાં પણ ભેગ થઈ જાય છે. તદન ચોખ્ખા પાણીની અંશર શરીરઉપર વૃદ્ધાન્ પ્રકારની થાય છે, આમ વાપરવાથી કેટલાક અંગેણ દાખરે 'ડીસ્ટીલ્ડ' એટલે શુદ્ધ કરેલું પાણી પોતાના દરહીઓને આપે છે. આ પાણી તે પાણીની વરાળ બનાવી કાઢેલું છે. જેને ક્ષણજયત વગેરે રહેતાં હોય તે માણસ આ 'ડીસ્ટીલ્ડ' પાણીનો ઉપયોગ કરે તો તેને પ્રત્યક્ષ પાણ્યું મળી શકે છે. આવું પાણી બધા કેમીસ્ટ (વિલાયતી હવા વેચનારા) વેચે છે. ડીસ્ટીલ્ડ પાણી, ને તેના ઉપાયો ઉપહાલમાં એક પુસ્તક લખાયું છે. લખનાર માને છે, કે ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધ કરેલું પાણી પીવામાં આવે તો ઘણા રોગો મટી શકે છે. આમાં અતિશયોદ્ધિ ઘણી છે, છતાં તદન શુદ્ધ થયેલાં પાણીની અંશર શરીર ઉપર ખૂબ ચારી થાય એ અસંભવિત વાત નથી.

પાણી કઠણ અને નરમ એમ બે પ્રકારનું હોય છે, એ વાતથી બધા વાકેફ નથી હોતા, છતાં એ હકીકત વાણવાનેથી છે. કઠણ પાણી એ કે જેમાં સાથુ વાપરવાથી તુરત શીલુ ન વળતાં હોતા પાણી થઈ જાય છે. આનો અર્થ એ થયો કે પાણીમાં ક્ષાર વધારે છે. જેમ ખારા પાણીમાં સાથુ ન વપરાય તેમ કઠણ પાણીમાં વાપરવો મુશ્કેલ પડે છે. કઠણ પાણીમાં અનાજ પકવવું એ પણ અઘરું છે. તેજ હિસાબે કઠણ પાણી પીને અનાજ પચાવવામાં દુષ્કત આવવી જોઈએ ને આવે છે. કઠણ પાણી હંમેશાં સ્વાદમાં લાંબરું હશે, અને નરમ પાણી મીઠું અથવા ગિલકુલ સ્વાદવિનાનું હશે. કેટલાકને અભિપ્રાય એવો છે કે કઠણ પાણીમાંની વસ્તુઓ પોષક હોવાથી કઠણ પાણી વાપરવાથી ક્ષાયદો છે; પણ એકંદરે તો એમજ જોવામાં આવે છે કે નરમ પાણી વાપરવું એજ ખરોખર છે, વરસાદનું પાણી એ ચોખ્ખામાં ચોખ્ખું કુદરતી પાણી હોય છે. તે પાણી તો નરમજ છે; અને તે વાપરવું ઠીક છે, એમ તો સૌ કોઈ માને છે. કઠણ પાણીને ઉકાળ્યાપછી અર્ધો કલાક ચુલાઉપર રાખ્યું હોય તો તે નરમ થઈ શકે છે. ચુસેથી ઉતાર્યાગાઠ ઉપર બતાવ્યાપ્રમાણે તેની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

પાણી ક્યારે પીવું, ને કેટલું પીવું, એ સવાલ કેટલીક વખત થાય છે. તેનો સીધો જવાબ તો એ છે કે તરસ લાગે ત્યારે તરસ છીપે તેટલું પીવું. આમાં બીજામાં આજ માધ નથી ને બાધાપાકી પીવામાં પણ બાધ નથી.

ખાતા પાણી પીનારે ઝોટલુ યાદ રાખવુ જોઈએ કે જોરાક જલદી ગળે ઉતરે એ વિચારથી તે નજ પીવુ જોરાક પોતાની મેળે ગળે ન ઉતરે તે કાતો તે ખરાબર ચવાયો નથી અથવા હોજરી તે માગતી નથી

ખરૂ જોતા તે પાણી પીવાની જરૂર ઘણું લાગે નથી ને નહોતી જોઈએ જેમ આપણા શરીરની ઘનાવટમા ૭૦ ટકા ઉપરાત પાણી છે તેમજ જોરાકમા છે કેટલાક જોરાકમા તે ૭૦ ટકાથી ખડું વધારે પ્રમાણમા પાણી છે જેવુ અનાજ ઝોટું નથી કે જેમા પાણી મુદ્દત નજ હોય વળી આપણું શરીરને છીએ તેમા તે પાણી પુષ્કળ વાપરીએ છીએ, છતા પાણીની હાજત કેમ થાય છે? આનો પૂરો જવાબ તે જોરાકના પ્રકરણમા મળી શકશે, પણ સાધારણ રીતે ઝોટલુ આ સ્થળે કહી શકાય કે જેના જોરાકમા ખોટી તરફ ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુઓ, જેવી કે ખસાયો મરચા વગેરે નથી આવતા તેને થોડુંજ પાણી પીવુ પડે છે જેઓ પોતાનો જોરાક મુખ્યત્વે લીવા મેવામાથી મેળવે છે તેને નરું પાણી પીવાની ઇચ્છા લાગ્યેજ થશે માણસને વગર કારણે હુમેશા અત્યંત તરસ લાગે તેને કઈક પણ દરદ થયું છે એમ જાણવુ

ગમે તેવુ પાણી પીવા છતા કેટલાક માણસને કઈ નથી થતું, એમ ઉપર ટપડે જાણી, બીજા કેટલાક માણસો ગમે તે પાણી પીતા જોવામા આવે છે જે જવાબ હવાના પ્રકરણમા એવી જાનના સવાલનો અપાયો તે જવાબ આ વખતે પણ લાગુ પડે છે વળી આપણા શરીરનું લોહી એવા સરસ ગુણુ ધરાવે છે કે ઘણી જાનના ઝેરને તે લોહીજ નાબૂદ કરે છે પણ મરસ તલવારને વા પર્ચા પછી જો તેની ધાર ખરાબર ન કરીએ તેા તુકસાન પહોચે છે, તેમજ લોહીનું છે લોહીની પાસેથી આપણા ચોક્કીદારનું કામ લઈએ ને તેની માવ જત, ન કરીએ તેા તેની શક્તિ ઘટે, ને છેવટે નાશ પામે, એમા નવાઈ જેવુ નથી ઝોટવે હુમેશા ખરાબ પાણી લઈએ તેા છેવટે લોહી પોતાનું કામ કરતું અટકેજ

— ❧ (૦) ❧ —

જોરાક

હવા, પાણી અને અન્ન, એ ત્રણ આપણા જોરાક છે, છતા સાધારણ રીતે તેા આપણે અનાજનેજ જોરાક માનીએ છીએ, અને અનાજમા માત્ર દાણા ગણીએ છીએ ઘઉં, ચાવવ વગેરે ન ખાનારને અનાજ ખાનારો નહિ માનીએ વાસ્તવિક રીતે હવા એ પ્રથમ જોરાક છે, તેના વિના મુદ્દત ન ચાવે

એમ આપણે જોઈએ; ને આવો જરૂરનો ખોરાક આપણે જાણે અજાણે દરેક ક્ષણે ખાયા કરીએ છીએ. ખાણી હવાથી ઉતરતો ખોરાક છે, પણ અનાજકરતાં ચડિયાતો છે, એટલે તે પણ કુદરતે અનાજકરતાં. વિશેષ સહેલાઈથી મળી શકે એવી તળવીજ રાખી છે. અનાજ એ ત્રીજો ને છેલ્લો દરજ્જો લોગવે છે.

અનાજવિષે લખવું એ અટપટું છે. કયું અનાજ લેવું, ક્યારે લેવું, કેટલું લેવું, આ બધા સવાલવિષે બહુ મતભેદ છે. પ્રજાઓની રીતો જૂદી છે, જૂદા જૂદા માણસો ઉપર એકજ અનાજની જૂદી જૂદી અસર થતી જોવામાં આવે છે, આવી સ્થિતિમાં ચોક્કસ વિચાર બાંધવો, અને આજ બંધ છે, એમ કહેવું મુશ્કેલ છે, એટલુંજ નહિ પણ અશક્ય છે. દુનિયાના કેટલાક ભાગમાં માણસો બીજા માણસોને મારીને તેનું માંસ ખાય છે એ પણ તેઓનું અનાજ. એવાએ પડ્યા છે કે જેઓ વિષા ખાય છે, આ તેવાનું અનાજ. કેટલાક માત્ર દૂધ પીને નિભે છે, તેઓને દૂધ અનાજ. વળી બીજા માત્ર ફળાહારી છે તેઓનું ફળ અનાજ. આ પ્રકરણમાં અનાજ શબ્દમાં આ બધી વસ્તુનો સમાવેશ માન્યો છે.

જો કે કયું અનાજ ખાવું, એ ચોક્કસ રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે, તોપણ તેવિષે વિચાર બાંધવો એ દરેક માણસની ફરજ છે. અનાજવિના શરીરનો વ્યાપાર ન ચાલે એ કહેવાની જરૂર હોય નહિ. અનાજ મેળવવા આપણે સંકટો દુઃખ સહન કરીએ છીએ. અનાજને સાફ આપણે અનેક પાપો કરીએ છીએ. આવી સ્થિતિમાં આપણે શા હેતુથી અનાજ ખાઈએ છીએ તે જોવાની આવશ્યકતા છે. તે ઉપરથી આપણે કયું અનાજ ખાવું એ બરોબર વિચારી શકીશું. આટલું બધા કળૂલ કરશે કે લાખમાં નળાણું હજાર નવસે નળાણું માણસ તો સ્વાદને ખાતર ખાય છે. પછી તેઓ માંદા પડે કે સાબ રહે તેની દરકાર તેઓ કરતા નથી. કેટલાક માણસો ખૂબ ખાઈ શકે તે કારણસર હમેશાં રેચ લે છે, અથવા અન્નપચાવની ફાકી લે છે. કેટલાક ખૂબ સ્વાદથી ઠાંસીને જમ્યાપછી એકી કહાડે છે, ને પાછા બીજું સ્વાદિષ્ટ ખાવાને તૈયાર થાય છે. કોઈ ખૂબ ખાઈને પછી એક બે ટંક ખાવાનું છોડી દે છે. કોઈ ખાતાં ખાતાં બેદરકાર રહીને મરી રહે છે. આ બધા લાખલા લાખનારે નજરે જોએલા છે. લાખનારની પોતાની જિંદગીમાં એટલા બધા ફેરફાર થયા છે કે તેનાં કેટલાંક કૃત્યોપર તેને હસવું આવે છે, ને કેટલાંકની શરમ આવે છે. એક વખત એવો હતો કે લાખનાર સવારના ચૂલા પીતો, પછી બે ત્રણ કલાક બાદ નાસ્તો, પછી એક વાગે બરોબર ખાવાનું, પછી ત્રણેક વાગે ચૂલા, ને છ થી સાત વાગે સંપૂર્ણ ખાણું લેતો. આ વખતે લાખનારની સ્થિતિ દયામણી હતી. તેને સોજા ચઢતા, દવાની ખાટલી તો પાસેજ હતી, બરોબર ખાઈ શકાય તેથી

ધણી વેળા કંઈ રેચક દવા, ને પછી પુષ્ટિને સાડી ખીણ કંઈ ખાટલી, એમ ચાલ્યા કરતું એ વખતે લખનારમા કામ કરવાની જેટલી તાકાત હતી તેના કરતા હાલ તેનામા ત્રણગણી વધારે છે, એમ તે માને છે જો કે હવે તેની ઉત્તર અવસ્થા જણાય આવી જિંદગી એ દયામણી છે, અને બહુ ઉંડા ઉત્તરીએ તો તે જિંદગી અધમ, પાપી ને ધિક્કારવા લાયક ગણાવી જોઈએ

માણસ ખાવાને સાડી જન્મ્યો નથી, ને ખાવાને સાડી જીવતો નથી, પણ પોતાના કર્તાની પહેચાન કરવા જન્મ્યો છે, ને તે કાર્યને સાડી જીવે છે. એ પહેચાન શરીર નિભાવ્યાવિના થતી નથી અને ખોગકવિના શરીર નિભે નહિ તેથી ખોરાક લેવાની ફરજ તેને પડે છે આ ઉચામા ઉચો વિચાર થયો આસ્તિક સ્ત્રી-પુરુષને સાડી આટલો વિચાર બસ છે નાર્તિક માનવી પણ કબૂલ કરશે કે આરોગ્ય સાચવીને ખોરાક ખાવો જોઈએ ને તન્દુરસ્તીમા શરીર ગખવાસાડી તે ખાવો

હવે પશુ પખીને જોઈએ ઠાગ્વગેઝે સ્વાદને સાડી નથી ખાતાં, તે અકરાતી આની પેઠે નથી ખાતા, ત્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે ને ભૂખ મટે તેટલુજ ખાય છે તે પોતાનો ખોરાક રાધતા નથી, કુદરત તૈયાર કરે છે તેમાથી તે તેનો ભાગ લે છે ત્યારે શું માણસ સ્વાદ કરવા પેદા થયો ? માણસનેજ નરીએ હુમેશની માદગી આવી ? ઠાર ઠે જે માણુમના સગમા નથી વસતા તેને ભૂખમરો આવતો નથી, તેમા ગરીબ ને તવગર, એક વર્ગ દહાડામા દશ વખત જમનાર ને ખીજો ભાગ્યે એક ટક ખાનાર, એવા ભેદ જોવામા આવતા નથી આ બધા ભેદ આપણી જાતમા રહેલા છે, છતા ઠારના કરતા આપણે આપણુને અદ્ધતવાન માનીએ છીએ આથી એ તો દેખીતું છે કે આપણે આપણા પેટને પરમેશ્વર કરી તેની પૂજમાજ જીવન ગુબારીએ તો આપણે પશુ-પખી કરતા ઉતરતાજ હોવા જોઈએ

બહુ વિચાર કરતા આપણે જોઈ શકીશું કે અસત્ય, લપટબાણ, મિથ્યા બાપણુ, ચોરીવગેઝે દોષ આપણે કરીએ છીએ તેનું મહા કારણ આપણી સ્વાદેન્દ્રિયની સ્વતંત્રતા છે જો આપણે આપણા સ્વાદને વશ રાખીએ તો ખીજા વિષયોને નાગૂદ કરવા એ બહુ સહેલુ ઈ છતા વધારે ખાવું, ખૂબ સ્વાદથી ખાવું, એને આપણે પાપ ગણતા નથી જે આપણે ચોરી કરીશું, બ્યભિચાર કરીશું, જૂઠું જોવીશું તો આપણી ઉપર ખીજા તિરસ્કારની નગરથી જોશે નીતિન' વિષયમા જુઠાણુઉપર, ચોરીઉપર, બ્યભિચારઉપર ધણા સરસપુસ્તકો

રચાયાં છે; પણ સ્વાદેન્દ્રિય જેને વશ નથી તેની ઉપર પુસ્તકો નથી. તે નીતિ અનીતિનો વિષયજ નથી. આનું સખળ કારણ તો એ છે કે આપણે બધા એક નાવમાં બેઠા છીએ. કથરોટ કુંડાને શું હશે ? આપણા મહાન નરો પણ સ્વાદને તદ્દન જીતી શક્યા નેવામાં આવતા નથી; * એટલે સ્વાદ કરવો એમાં દોષ નેયોજ નથી. તેઓએ બહુ કર્યું છે ત્યારે એમ લખ્યું છે કે આપણી ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવા સારૂ આપણે બને ત્યાં લગી મિતાહાર રહેવું; પણ એમ નથી લખ્યું કે આપણે સ્વાદ કરીએ છીએ તેને પરિણામે આપણામાં બીજી એવો નેવામાં આવે છે. સારા મંડળોમાંથી ચોર, ધુતારા, અને વિષયીને કહાડી મૂકશે; પણ સારા મંડળવાળા પોતે સાધારણ વર્ગકરતાં એકઠો વધારે સ્વાદ કરતા હશે. માણસની ગૃહસ્થાઈ તેના ભાણામાં સમાએલી છે, તેથી જેમ ચોરના ગામમાં ચોરી એ ગુન્હો ન ગણાય તેમ આપણે બધા સ્વાદેન્દ્રિયના ગુલામ હોવાથી તે ગુલામીને ગણકારતા નથી, નેતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં આનંદ માનીએ છીએ. વિવાહ થાય તો આપણે સ્વાદ કરવા-કરાવવાને સારૂ જમણુ કરીએ છીએ. કેટલાક મરણુ થાય તો પણ જમણુ કરે છે. તહેવાર આવ્યો એટલે મીઠા મેવાં કરવા. મેમાન આવ્યો તો સારૂં સાંજ ખાવાનું કરવું. આડોશીપાડોશી, સગાં સાઈ-એઓને વખતો વખત જમણુ કરીએ નહિ, ને તેઓને ત્યાં આપણે જમીએ નહિ, તો તે મહા અવિવેક ગણાય. નોતરેલાને દાખીને ન ખવડાવીએ તો આપણે ખખીલ ગણાઈએ. રજા પડી તો ખાવાનું સરસ કરવુંજ નેઈએ. રવિવાર આવ્યો એટલે આક્રમે ચઢે તેટલું ખાવાની આપણને છુટ છે એમ માન્યું. આમ જે મહા દોષ છે તેને આપણે મહા વિવેક ઠરાવી પાડ્યો છે. ખાવાની તૈયારીઓમાં અનેક ટાંગો દાખલ કર્યાં છે કે જેથી આપણી ગુલામી, અપણી હિંસાનીયત, આપણી નજરે કોઈ રીતે આવેજ નહિ, આવા ઘોર અંધારામાંથી કેમ ઉગરીએ ? આ સવાલ આરોગ્યના વિષયની મર્યાદા બહાર જાય છે, એટલે તે પૂછીનેજ આપણે બંધ રહેવું નેઈશે; પણ આરોગ્યના સંબંધે નેટલો વિચાર કરવો ઘટે તેટલો તેને સહુએ વિચારવો નેઈએ.

હવે બીજી રીતે જ્યાલ કરીએ. દુનિયાનો કાયદો એવો નેવામાં આવે છે કે કુદરત દુનિયાનાં બધાં પ્રાણી-માણસ, પશુ, પંખી, જીવડાં વગેરેને સારૂ હમેશનો ખોરાક હમેશાં તૈયાર કરે છે. કુદરત આમ કરે તેમાં નવાઈ નથી. કુદરતના દરબારમાં વીમા ઉતારવાપણું નથી, ત્યાં કોઈ ચૂકવું નથી, ત્યાં કોઈ

ઉંઘતુ નથી, આળસ કરતું નથી, એ ઘટમાળ પળે પળે અચૂક ચાલ્યાજ કરે છે, એટલે વરસનો લાડાર કે એક દિવસનો લાડાર પણ કુદરતને ભરવો પડતો નથી આવા બીન અપવાદી કાયદાને આપણે ફરજિયાત ઠે મરજિયાત પણ વશ છીએ - જો તે કાયદો સમજીને આપણે વર્તીએ તો એક દિવસનો પણ એકે ઘેર ભૂખમરો નજ હોય હવે જો દરરોજનું અનાજ દરેકને પૂરતુંજ-વધારે નહિ એમ-પેદા થતું હોય તો દેખીતુ છે કે કોઈ વધારે ખાય-ન ખાવાનું ખાઈ લે-તો તેટલો ઘટાડો થાય અને બીજા કોઈને તેટલી તાણ પડે આમ ભૂખમરાની સહેલી 'સમજીતી' જોવામા આવે છે આ મળતુમમા હજારો ઠાઠ શાહો ને લાખો તવગરોના રસોડામા તેઓને ને તેઓના નોકરોને જોઈએ તેના કરતા ઘણું વધારે અનાજ રધાય છે આ બધું બીજાના પેટમાથી તેઓ લે છે, પછી કેમ બીજા ભૂખે ન મરે ? જો કૂવાની એકજ સર હોય ને તેમા હમેશા પૂરતુંજ પાણી આવતું હોય, આવામા એક કૂવામા વધારે બધ તો ખીજમા ખોટ આવે એ સીધો દાખવો છે એટલે જો ઉપર સૂચવેલો નિયમ ખરો હોય-ને તે નિયમ કઈ લખનારનો ધરવણાઉ નથી, પણ મહા બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ વર્ણવેલો છે-તો આપણે જેટલુ આપણી ખરી હાજત ઉપરાત ખાઈએ એટલુ ચોરીનું અનાજ છે અખા સોનીએ ખરૂં ગારું છે કે " કાયો પારો ખાવો અન્ન, તેવુ છે ચોરીનું ધન " જેટલુ આપણે સ્વાદને અર્થે ખાઈએ છીએ તેટલુ આપણા શરીરમા દશ્ય કે અદશ્ય રીતે કૂમી નીકળે છે, તેટને દરજજે આપણે આપણું આરોગ્ય ગુમાવીએ છીએ ને તેટલે દરજજે આપણે દુખી થઈએ છીએ આટલુ જોયા પછી આપણે કયો ખોરાક લેવો અને કેટલો લેવો, તે જરા સહેલથી વિચારી શકીશું

કયો ખોરાક લેવો, એવિધે વિચારતા કયો ન લેવો, એ પ્રથમ જોઈ જઈએ જે કઈ આપણા શરીરમા મુખવાટે બધ છે તેને 'અનાજ' એ નામ આપીએ તો દાડ, બીડી, તમાકુ, ભાગ, ચાહ, કાપ્પી, કેકો, મસાલા વગેરે વસ્તુઓ પણ અનાજજ છે

આ બધા ત્યાગ કરવા લાયક છે, એમ આ લખનારને અનુભવથી સાબીત થયુ છે કેટલીક વસ્તુનો અનુભવ પોતે લીધો છે, બીજાને વિષે બીજાનો અનુભવ જોયો છે

દાડ તથા ભાગને વિષે લખવુ શું હોય ? દરેક ધર્મમા તેને દ્વિષિત વસ્તુ કરાવી છે તે પીવાનો બચાવ ભાગ્યેજ કોઈ કરશે દાડથી ઘણા કુટુંબોનું ન ત્યાનાશ વળ્યું છે લાખો દાડડીઆ પાયમાલ થઈ ગયા છે દાડ પીનારાને કશું

લાન રહેતું નથી, તે કેટલીક વેળા મા અને સ્ત્રી વચ્ચેનો તફાવત ભૂલી જાય છે. એ વ્યસનથી માણસની હોબરી બળી જાય છે, ને છેવટે તે પૃથ્વીપર ભાર-રૂપે જીવે છે. દારૂ પીનારા ગટરોમાં જોવામાં આવે છે. સારા ગણાતા માણસો દારૂ પીધાપછી જો દમડીના બની જાય છે. આવી સ્થિતિ માત્ર દારૂ પીતાંજ થાય છે એમ નથી. એ વ્યસનથી ઘેરાએલો માણસ પોતાને લાન હોય છે એ સ્થિતિમાં પણ નમાલો જોવામાં આવે છે. તેના મનઉપર તેનો કાબૂ હોતો નથી. ને બાળકની પેઠે તેનું મન લમ્યા કરે છે. આ દારૂ, ને તેજ દરબજામાં ભાંગ, એ તદ્દન તજવાલાયક વસ્તુ છે, એવિષે એમત નજ હોવા જોઈએ. કેટલાક એવું માને છે કે દવાતરીકે દારૂ લેવાય. હકીકતમાં તેટલી પણ જરૂર નથી, એમ યૂરોપ કે જે દારૂનું ઘર છે ત્યાંના વૈદ્યો કહે છે. પ્રથમ ઘણાં દરદોને સાડ દારૂ વપરાતો, ત્યાં હવે તેની તદ્દન ણંધી થએલી છે. પણ એ દલીલજ ન્હોટી દાનતથી અપાએલી છે, દવામાં વપરાય વાસ્તે ખાવામાં વાપરવાને બાધ ન હોય એમ ચોગડું દારૂના હિમાયતી બેસાડવા માગે છે; પણ એજીઓ કે નેપાળો દવાને સાડ વપરાય તેથી તેને ધોરાક તરીકે વાપરવાનો વિચાર કોઈ કરતું નથી. કદાચ એમ બને કે કોઈ દરદમાં દારૂથી ફાયદો થતો હોય, છતાં દારૂથી એટલું તો નુકસાન પહોંચેલું છે કે વિચારશીલ માણસની ફરજ છે કે તેણે દેહ જાય તોએ દવાતરીકે પણ દારૂને ન લેવો જોઈએ. દારૂથી આ શરીરને નિભાવતાં સેંકડો માણસોનું અકલ્યાણ થાય તો શરીરને જતું કરવું એ આપણી ફરજ છે. હિંદુસ્તાનમાં લાખો માણસો વૈદ્યોના સલાહ છતાં દારૂ નહિ પીનારા પડયા છે. તેઓ દારૂ પીને અથવા તો જે જે વસ્તુને બાધિત ગણે છે તે લઈને જીવવાનું કબૂલ નથી કરતા. અપ્રીણને દારૂની સાથેજ વિચારવા જેવું છે. અપ્રીણનો નિશો દારૂથી ન્હોટા પ્રકારનો છે; પણ તેથી થતી પાય-માલી દારૂથી બહુ ઉતરતી નથી. અપ્રીણને વશ થએલી ચીનની મહાન પ્રબલ તેવીજ રહેશે તો સ્વતંત્ર રાજ્ય મેળવ્યા છતાં સપાટામાં નાશ પામશે. અપ્રીણને વશ થએલા આપણા ગરાશીઆ પોતાનો ગરાસ ખોઈ ખેઠા છે

ખીડી તમાકુ-જેમ દારૂ, ભાંગ ને અપ્રીણ ખરાબ છે એમ સાધારણ વાંચનાર તુરત સમજી લેશે તેમ ખીડી-તમાકુનું નહિ સમજે. ખીડી-તમાકુએ પોતાની સત્તા માણસ જતઉપર એટલી જમાવી છે કે તે નાખુદ થતાં જમાના જવાનો સંભવ છે. નાના મોટા બધા એની ઝડપમાં આવી ગયા છે. વળી ની-તિમાન ગણાતા માણસો પણ ખીડી વાપરે છે. તે વાપરવામાં શરમ નથી જાતી. મિત્રોને આવકાર દેનારૂં એ મહા સાધન છે તેનો અટકાવ થવાને તેનો ફેલાવો વધતો જાય છે. સાધારણ માણસને તો ખચર પણ નથી

કે બીડીનું વ્યસન દૂદ કરવાને સાડૂ બીડીના વેપારીઓ હુબરો યુક્તિઓ તેની બનાવટમાં કરે છે જરૂદાને અનેક પ્રકારના સુગંધી તેલબ છાટે છે તેમાં અગ્નીબુનું પાણી છાટે છે આવા પ્રયોગોથી બીડી આપણી ઉપર વધારે ને વધારે કાબૂ મેળવતી જાય છે તેનો ફેલાવો કરવાને હુબરો પાઉંડ જાહેર ખબરોમાં વપરાય છે બીડી વેચનારી કંપનીઓ યૂરોપમાં પોતાના છાપખાના ચલાવે છે, તેઓ બાયસ્કોપ ખરીદે છે, અનેક પ્રકારના ઇનામો વહેચે છે, લોટરીઓ કહાડે છે, જાહેર ખબરોમાં પાણીની પેકે પૈસા વેરે છે પરિણામ એ આબ્યુ છે કે ખેરાઓ પણ બીડી પીવા લાગ્યા છે, બીડીના કાબ્યો રચાયા છે, બીડીને ગરીબના દોસ્તની ઉપમા આપી છે

બીડી-તમાકુથી થએલો નુકસાનીનો આઠ બાધી શકાતો નથી બીડી પીનાર માણસની લાગણી એટલી બધી બુઢી થઈ જાય છે કે તે કાઇની દગ્ગર રાખ્યા વિના પારકા ઘરમાં રજા વિના બીડી સળગાવે છે, કાઇની શરમ તે રાખતો નથી

એવું અનુભવવામાં આબ્યુ છે કે બીડી-તમાકુ પીનાર માણસ તે વસ્તુ મેળવવાસાડૂ બીજા અનેક શુન્ડા કષ્ટે છે બાળકો પોતાના મા-બાપોના પૈસા ચોરે છે, જલમાં કેલીઓ બહુ જોખમ ઉઠાવીને ચોરેલી બીડી મધરે છે બીજા જોરાકવિના ચલાવશે, પણ બીડી વિના નહિ ચલાવે લડાઇમાં બીડીની આદતવાળા લડવૈયા બીડી ન મળે તો દીન બની જાય છે, ને તે કાઈ કામના રહેતા નથી *

બીડીને વિષે લખતા મહુમ ટોલસ્ટૉય લખી ગયેલ છે કે એક માણસને પોતાની વહાલીનું ખૂન કરવાનો વિચાર થયો, તેણે છરી કહાડી, વાપરવા તૈયાર થયો, પસ્તાયો ને પાછો હકયો પગે બીડી પીવા બેઠો બીડીના ધમાકા તેના મગજમાં પેઠા, બીડીના ઝેરથી તેની બુદ્ધિ ઘેરાઈ અને તેણે ખૂન ડર્યું ટોલસ્ટૉયની ખાસ માન્યતા હતી કે બીડી એ એવા સૂક્ષ્મ પ્રકારનો નિશો છે કે કેટલેક દરજ્જે એ મરૂના કરતા પણ વધારે ખરાબ ગણાવો જોઇએ

બીડીનું ખરય કઈ જેવું તેવું નથી, સહુ બીડી પીનારને તેના જબ પ્રમાણે તે ખરય બારે પસ્તુજ હોય છે ડેટલાક માણસો બીડીનો પાછગ દર માસે ૫ પાઉંડ એટલે ૭૫ રૂપિયા ખરચે છે આ દાખલો લખનારે જાતે જોયે છે

* નવ મનમમાં રાધણીવાના ધુમાડથી મકાન કાગુ આવે છે તે નગીરૂપી મનમમાં એ કાગો કાગુ ને નાગે ?

ખીડીથી પાચનશક્તિ ઘટે છે. ગોરાકનો સ્વાદ જાય છે. ખાવાનું પ્રીકું જણાય છે, એટલે તેમાં મસાલાવગેરે નાખવા પડે છે. ખીડી ખીનારનો શ્વાસ બદળો મારે છે. તેના ધૂમાડા હવાને બગાડે છે. કેટલીકવાર મોંમાં ચાંદાં પડે છે. પેઢાં ને દાંત કાળાં કે પીળાં પડી જાય છે, અને કેટલાકને તો વધારે લાચંકર રોગ પણ એથી થએલા જોવામાં આવ્યા છે. દારૂનો નિશો ખરાબ છે એવું માનનાર ખીડીનો નિશો કેમ કરી શકે એ ન સમજાય તેવી વાત છે; છતાં જ્યારે ખીડીના ઝેરની સૂક્ષ્મતાનો વિચાર કરીએ ત્યારે આપણે તુરત સમજી શકીએ છીએ કે દારૂને ધિક્કારનારા ખીડી ખીવાને કેમ તત્પર થાય છે. નીરોગ રહેવા ઇચ્છનારા માણસે ખીડીને જરૂર તજવી જોઈએ.

દારૂ, તમાકુ, ભાંગ વગેરે વ્યસનો આપણા શરીરનું આરોગ્ય હીનવી લે છે, એટલુંજ નહિ પણ મનનું ને ધનનું આરોગ્ય હુણે છે. આપણી નીતિનો નાશ થાય છે ને આપણે આપણા વ્યસનના ગુલામ બનીએ છીએ.

પણ રૂઢા, કૌપ્રી અને કોકોવિષે સમજ પાડવી ને તે ખરાબ છે એમ ઠરાવવું એતો કઠિન કામ લાગે છે. છતાં તે વસ્તુઓ દૂષિત છે એમ કહ્યા વિના છુટકો નથી. તે વસ્તુઓમાં પણ અમુક પ્રકારનો કેફ રહેલો છે. જે રૂઢા કે કૌપ્રીની સાથે દૂધ-સાકર ન હોય તો તેમાં પુષ્ટિ આપનારો કંઈ પણ પદાર્થ નથી. કેટલાક અખતરા માત્ર રૂઢા-કૌપ્રી ઉપર રહેવાના થયા છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું છે કે તેમાં લોહીને વધારનારી વસ્તુઓ ખીલકુલ નથી. રૂઢા કે કૌપ્રી આપણે સાધારણ રીતે થોડાંજ વરસ પહેલાં નજ પીતા; અવસરે કે દવા વખતે તે વસ્તુઓ પીવામાં આવતી; પણ હવે સુધારો પેઠા પછી રૂઢા-કૌપ્રી સાધારણ વસ્તુ થઈ પડ્યાં છે. સાહેજ મળવા આવેલા મેમાનપાસે પણ આપણે એ ચીજો મૂકીએ છીએ; રૂઢાની પાટીઓ આપીએ છીએ. લૉર્ડ કર્જનની કારકિર્દીમાં તો રૂઢાએ કેર વાળ્યો છે. તે સાહેજે રૂઢાના વેપારીઓની હિમાયત કરવામાં રૂઢાને ફેલાવો ઘેરેઘેર કરાવ્યો ને હવે જ્યાં લોકો નીરોગી વસ્તુઓ પીતા હતા ત્યાં રોગી રૂઢા પીતા થઈ ગયા છે.

કોકો બહુ નથી ફેલાયો, કેમકે તે રૂઢાકરતાં કંઈક મોંઘા છે. આપણે સારે નશીબે તેની ઝોળખ થોડી કરી છે, પણ તે 'ફેશનેબલ' ઘરોમાં તો સારી રાજ્યસત્તા લોગવે છે.

રૂઢા, કૌપ્રી અને કોકો, એ ત્રણે વસ્તુમાં એવો ગુણ છે, કે તે આપણી પાચનશક્તિ મંદ કરે છે. તે નિશાની વસ્તુ છે, કેમકે તેનું વ્યસન જેને થોડે છે તે તેને મૂકી શકતા નથી. લખનાર પોતે રૂઢા પીતો ત્યારે તેને રૂઢાને વખતે

રૂઠા ન મળે તો આળસ આવે, આ નિગાની ચોખ્ખી નિગાની છે એક વેળા લગભગ ચારસે ઘેરી-ઠોકગ એકઠા થયા હતા તેઓને રૂઠા કે કાંફી ન આ પવી એવો ઠરાવ વ્યવસ્થાપકમડળે કર્યો હતો તે મેળાવડામાના ઘેરાને સાજના ચાર વાગતે અચૂક રૂઠા પીવાની આદત હતી વ્યવસ્થા કરનારને ખબર પડોચી કે ઓરતોને બે રૂઠા નહિ મળે તો તે માદી પડશે, અને તેઓ હાલી ચાલી નહિ ગકે, ઠરાવમા ફેરફાર કરવો પડ્યો રૂઠા મૂકવાની તૈયારી થતી હતી તેવામા દોડાટોડ થઈ રહી કે જલદી રૂઠા બેઠએ ઓરતોના માથા ચઢયા હતા, તેઓને પણ એ મદીનાસમાન લાગતી હતી જ્યારે રૂઠા મળી ત્યારે આ લલી બાઇઓના ઝહેરા પ્રગણ્યા ને તેઓ સાવધાન થઈ આ જેવો વર્ણ-વ્યો છે તેવોજ અનેલો બનાવ છે એક બાઇને રૂઠાની આદતથી એવુ તુકસાન પહોચેલુ કે તેને ખાધુ નજ પચે, માથુ હમેશા દુગે, પચુ જ્યારથી તેણે મનને મારી રૂઠા છોડી છે ત્યારથી તેની તબીયત ઘણીજ સુધરી છે ઇન્કાડમા આવેલી બેટરસી મ્યુનિસિપાલિટિના ડોક્ટરે એવી શોધ કરી છે કે તેના લક્ષમા હબરો ઓરતોને જ્ઞાનતતુના દરદો છે, તે દરદોનું કારણ તેઓનું રૂઠાનું વ્ય મન છે રૂઠાથી માણુઓનું આરોગ્ય બગડવાના ઘણા દાખલા આ લખનારના અનુભવમા આવેલા છે, અને તેની તો ખાસ માન્યતા છે કે રૂઠાથી આરોગ્યને બહુ તુકસાન પહોચે છે

કાંફીને વિષે તે આપણામા દોહરો છે તે બહુ પકાએવો છે-

“ કફ કટન, બાથુ હરન, ધાતુહીન બલક્ષીન,
લોહીજો પાની કરે, દો શુન અવશુન તીન ”

આ દોહરો વાસ્તવિક લાગે છે કફ ને વાયુને હરવાની શક્તિ કાંફીમા બને હોય તે શક્તિ બીજી વસ્તુઓમા પણ છે, જેને કાંફી લેવાની ઈચ્છા ઉપલા ણે ઠરણસર થાય તેણે આદુનો રસ જરા પીવો, એટલે કાંફીની ગરજ સારશે, પણ જે વસ્તુ ધાતુ કે જેનો સચ્ચ કરવાની પૂતી જરૂર છે તેને હડી લે છે, જે વસ્તુ બળને ક્ષીણુ કરે છે, અને જે વસ્તુ લોહીનું પાણી કરે છે તેનો તો ત્યાગજ કરવો ઘટે છે

કોઠોને પણ કાંફીના દોષો લાથુ પડે છે-તેમા પણ રૂઠામા રહેલું તત્વ છે કે જેથી ચામડી ત્વન જરૂર બને છે

જેઓ આરોગ્યમા નીતિનો સમાસ કરે છે તેઓની આગળ આ ત્રણે વસ્તુની સામે નીચલી વધાગની દલીલ છે રૂઠા, કાંફી, અને કોકો, એ ઘણે બાગે ગીરમીટમા મળેની મનુરીથી પેદા થાય છે જ્યા કોકો પેદા થાય છે

ત્યાં તો સીદ્ધીઓ ઉપર એટલો જીલમ ગુજરે છે, કે જે આપણે તે નજરે લેઈએ તો આપણને કોકો લેવાની જરાએ ઈચ્છા નહિ થાય. કોકોનાં જેતરોમાં થતાં જીલમને વિષે મોટાં પુસ્તકો લખાયાં છે. ખરૂં છે કે આપણા બધા જોરાકની ઉત્પત્તિવિષે આપણે પૂરૂં જ્ઞાન મેળવીએ, તો સોમાંથી નેવું વસ્તુઓ ત્યાગજ કરીએ.

આ ત્રણ વસ્તુને બદલે નિર્દોષ ને પુષ્ટિકારક રૂહા નીચે પ્રમાણે બની શકે છે. એને રૂહાને નામે પીવો હોય તે ભલે તેમ કરે. ડૉક્ટીના સ્વાદમાં ને આ નિર્દોષ રૂહાના સ્વાદમાં, ઘણા ડૉક્ટીનો સ્વાદ કરનારા પણ તક્ષવત લેઈ શક્યા નથી. ઘઉંને લઈ બરોબર સાફ કરવા ને પછી તેને ચૂલા ઉપર તાવડીમાં શેકવા. તે ખૂબ લાલ થઈ લગલગ કાળાશપર આવે ત્યાં લગી ચૂલાપર રાખવા; પછી તેને ઉતારી નાની ડૉક્ટીની ઘંટીમાં સાધારણ ઝીણા દળવા. તેમાંથી એક ચમચી ભૂકી ખ્યાલામાં નાખી તેની ઉપર ઉકળતું પાણી રેડવું. જે તે એક મિનિટ સુધી ચૂલા ઉપર રખાય તો વધારે સાફ થાય છે. તેમાં જરૂર જણાતાં સાકર ને દૂધ નાખવાં. સાકર ને દૂધ વિના પણ પી શકાય છે. દરેક વાંચનારે આ અખતરો અજમાવી લેવા જેવો છે. તે ગ્રહણ કરી રૂહા, ડૉક્ટી ને કોકો છોડશે તેનો પૈસો બચશે ને તેનું આરોગ્ય એટલે દરજ્જે બચશે. જે ઘઉંને શેકવા વગેરેની તકલીફમાં પડવા ન માગે તેને આ પુસ્તકના લેખક પાસેથી (ડૉ. સત્યાગ્રહઆશ્રમ-અમદાવાદ.) તે ભૂકી મળી શકશે.

કેટલાક પદાર્થો તદન તજવા જેવા છે એ આપણે લેઈ ગયા. કેટલાક બીજા પણ છે કે જે બીજાં કારણોને સાફ તજવા જેવા અથવા ઓછા લેવા લાયક છે એમ ખતાવવાનું રહે છે. આનો વિચાર મુલતવી રાખી હવે આપણો શું જોરાક હોવો લેઈએ તે વિચારીએ.

આપણે જોરાક બાબતમાં મોટામાં મોટા દુનિયાના ત્રણ વિભાગ પાડી શકીએ છીએ. એક વિભાગમાં એવા માણસ છે કે જેઓ મરજીથી કે ન ચાલતાં માત્ર વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થએલી વસ્તુઓઉપર નિભાવ કરે છે; આ ભાગ મોટામાં મોટો છે. તેમાં હિંદુસ્તાનનો મોટો ભાગ, યૂરોપનો મોટો ભાગ અને ચીન જાપાનનો ઘણો ભાગ આવે છે. આમાંના થોડા ધર્મને લીધે માત્ર વનસ્પતિ પદાર્થ લે છે, પણ બીજા ઘણા માંસાદિ ન મળવાથી તેના વિના ચલાવે છે; પણ જે પ્રસંગ આવે તો માંસ સ્વાદથી ખાય છે. આવા ઇટાલીયન આઈરીશ, સ્કોટલાંડના ઘણા માણસો, રૂશિયાની ગરીબ વસ્તી, ચીન, જાપાનની, આમ બધા ગણાય છે. જેમ કે ઇટાલીમાં મુખ્ય જોરાક મેકેરોની, આ ચીલીડમાં પટાટાં, સ્કોટલાંડમાં જોરાક પીચ, ચીન જાપાનમાં માત્ર ગજાય છે

ખીજે વિભાગ એ વનસ્પતિની સાથે કઈ પણ પ્રકારના માસ મચ્છી એક કે વધારે વખત હુમેશા ખાય છે આમા ઇન્ડિઝનો મોટો ભાગ આવે છે હિંદુ સ્તાનમા તાલેવત મુસલમાન ને હિંદુઓ જેને ધર્મબાધ નથી તેવા, જેમા તાલેવત ચીના જાપાની વગેરે આવી જાય છે આ વિભાગ પણ મોટો છે જે કે પહેલાકરતા બહુ નાનો ત્રીજા વિભાગમા, બહુ ઠંડા મુલકમા રહેનારી કેટલીક જગતી ગણ્યાતી પ્રજા છે, અને કેટલાક સીદીઓ છે કે જેઓ માત્ર માસ ખાઈને જિંદગી ચલાવે છે આવો ભાગ બહુ થોડો છે, અને તે પણ જેમ જેમ યુરોપના મુસાફરોના પ્રસંગમા આવતો જાય છે તેમ તેમ પોતાના ખોરાકની સાથે વનસ્પતિ દાખલ કરતો જાય છે આ સ્થિતિમાથી આપણે એ ટહુંજ અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે માણસ ત્રણે રીતે ભરી શકે છે, પણ આપણે તો એ વિચારવાનું છે કે સર્વથી વધારે આરોગ્યવર્ધક ખોરાક કયો ?

શરીરની રચના જોતા એમ જણાય છે કે કુદરતે માણસને વનસ્પતિ ખાનારો બનાવ્યો છે ખીજા પ્રાણીઓની જોડે આપણી સરખામણી કરતા એમ જોવામા આવ્યું છે કે આપણી રચના માત્ર કુળાહારી જાનવરોને વધારેમા વધારે મળતી આવે છે-એટલે કે વાદરાને વાદરાનો ખોરાક લીલા ને સૂઝા કુળ ગણાય છે તેના દાંત અને તેની હોજરી આપણને મળતી આવે છે કાઠી ખાનારા જાનવર જેવા કે સિંહ, વાઘ વગેરેના દાંત ને હોજરીની રચના આપણા કરતા જુદી છે તેઓને જે ખજ છે તે આપણને નથી પણ તેઓ જે માસાહારી નથી, જેવા કે બજા વગેરે તેઓને આપણે કઈક મળીએ છીએ, પણ ઘાસનો મોટો જથ્થો ખાવાને તેઓને જે આતરડા વગેરે છે તેવા ને તેટલા આપણને નથી આ ઉપરથી ઘણા શોધકો એમ કહે છે કે માણસ માસાહારી નથી, એ ટહુંજ નહિ પણ તે ગમે તે વનસ્પતિ ખાવાને પણ સરખાવેલ નથી, તેનો મૂળ ખોરાક તો વનસ્પતિમાએ માત્ર કુળ કુળાદિ હોવો જોઈએ

રસાયનશાસ્ત્રીઓએ પ્રયોગો કરીને બતાવ્યું છે કે જે તરવો માણસને નિભાવવાને જરૂરના છે તે બધા કુળોમાથી મળી શકે છે જેમકે કેળા, નારંગી, ખજૂર, અભર, સફરજન, અનેનાસ, બદામ, અખરોડ, મગફળી, નાળીએર વગેરેમા તદુરસ્તી જાળવનાર ને કૌવત આપનારા બધા તરવો છે આ શોધકો માને છે કે માણસને રસોઈ કરીને પકાવવાની પણ જરૂર નથી જેમ જીજા પ્રાણી માત્ર સૂરજના તાપમાજ પાકેલી વસ્તુ ઉપર તદુરસ્તી જાળવે છે તેમજ આપણું થવું જોઈએ તેઓ ત્યામુધી માને છે કે પકાવવાથી ખાવા લાયક વનસ્પતિઓનું સત્ત્વ નાશ પામે છે, અને તેની પોષકશક્તિ ઓછી થાય છે પકા

વેલા ગોરાકથી વનસ્પતિનો ખાસ ગુણ જે આપણને શહુર-ચેતન-આપવાનો છે તે એછો થાય છે. આમ કહેનારા એમ પણ દલીલ લાવે છે કે જે વનસ્પતિ પકાવ્યા વિના ન ખાઈ શકીએ તે આપણે ગોરાક હોઈએ ન શકે.

એટલું તો એકસ છે કે જે ઉપરની દલીલ બરોબર હોય તો આપણાં ઘરોમાં, રસોઈમાં ને ખાવામાં આપણે ઘણો વખત બચ છે તેને બદલે આપણે થોડા વખતમાં ખાવાનો કારભાર સંકેલી શકીએ. આપણાં ઘેરાંને બહુ વખત બચે, ઘરમાં રસોડાં વગેરેમાં રોકાતો ભાગ બચે અને તેથી આપણે ઘણી બાબતોમાં એટલા બધા સ્વતંત્ર થઈ શકીએ કે જેથી આપણે બચેલા વખતનો ને પૈસાનો બહુ સરસ ઉપયોગ કરી શકીએ.

પણ બધા રસોઈ કરતા બંધ પડે, પોતાની સ્ત્રીઓને રસોડાડૂપી કેદખાનામાંથી છોડે, સ્ત્રીઓ પોતેજ તે કેદખાનામાંથી છુટવા ઇચ્છે, એ બધું સ્વપ્ના જેવું લાગે; અને જે બનવા ભેગ નથી તેની વ્રાત શી કરવી એમ કોઈ કહેશે, પણ બધા તે પ્રમાણે કરી શકે કે નહિ તે વિચાર આપણે હાલ કરતા નથી; શું સાઈ છે એજ વિચાર કરીએ છીએ. સંપૂર્ણ આરોગ્યને સમજીએ તો સાધારણ આરોગ્ય મેળવી શકીએ. સર્વોત્તમ ગોરાક કયો એ જાણીએ તો સાધારણ રીતે શું ખાવું એ આપણે જાણી શકશું.

વળી જે કુળાહાર એ સરસ ગોરાક હોય તો બધા તે ધારણ કરે કે નહિ તેની સાથે આપણને બહુ સંબંધ નથી, આપણે પોતે તે ગ્રહણ કરી શકીએ તો કરવા જેવો છે; એમાં વિરોધી મત નહિ પડે.

આ વિષય ઉપર યુરોપમાં બહુ પુસ્તકો લખાયાં છે. કુળાહારના અખતર કરનાર પણ યુરોપિયન મળી આવે છે. કેટલાકે પોતાના અનુભવ બહાર પાડ્યા છે. આ બધા ધર્મના હેતુથી નહિ પણ માત્ર આરોગ્યના હેતુથી કુળાહારી થયા છે. બુસ્ટ નામે એક જર્મન છે તેણે કુળાહારઉપર સરસ પુસ્તક લખ્યું છે, અને ઘણા દાખલા દલીલથી બતાવી આપ્યું છે, કે કુળાહાર એ ઉત્તમ ગોરાક છે. તેણે ઘણા દરદીઓનાં દરદ કુળાહારથી ને ખુદી હવાથી મટાડ્યાં છે; તે એટલે સુધી કહે છે કે જે દેશમાં જે કુળ થતાં હોય તેમાંથી માણસ સંપૂર્ણ પોષણ કહાડી શકે છે.

આ જગ્યાએ મારો પોતાનો અખતરો વર્ણવું એ જોઈ નહિ ગણાય. છ મહીના થયાં મેં કંઈજ અન્ન લીધું નથી ને માત્ર કુળાહારીજ રહ્યો છું.*

* હવે તો શ્રીયુત ગાંધીને કુળાહાર ઉપરજ રહેવાને લગભગ બે ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં છે.
મંત્રી સ. સા.

દ્રુષ્ય દર્શી પણ નથી લીધા. મારો જોરાક કેળા, મગફળી, લેતુનનું તેલ (ઓલીવ ઓઇલ) અને લીંણુ કે એવું કંઈ ખાંદુ કળ તથા ખજૂર, એ છે હું નથી કહેતો કે આ અખતરો ખરોખર કૃષીભૂત થયો છે આવાં મહાન ફેરફારની અસર જલ્પવાસાંડે છે માસ બસ નથી, પણ એટલું તો કહીશ કે ન્યારે બીજા માદા પડ્યા છે ત્યારે મારી તબીયત સારી રહેતી છે મારામા પ્રથમ માનસિક ને શારીરિક શક્તિ હતી તેના કરતા વિગેષ છે શારીરિક શક્તિને માટે એટલું કહેવું જોઈએ કે એટલું વજન હું પ્રથમ ઉપાડી શકતો તેટલું કદાચ ન ઉપડે, પણ એટલાં કલાંક હું પહેલાં મજુરી કરી ચંકતો તેના કરતા વધારે વખત સુધી વગર થાક્યે કરી શકુ છું માનસિક કામ તો હાલ બહુજ વધારે કરું છું છતાં તેને પહોચી વળુ છું કેટલાંક દરદીઓને સાડે મે આ પ્રકારનો જોરાક અજમાવ્યો છે, તેના પરિણામ તો અદ્ભુતજ આવ્યા છે તેનું વર્ણન દરદોવિયેના પ્રકરણમાં આપવાની ધારણા છે. એટલે બીજાના અનુભવથી, માગ પોતાના અનુભવથી, ને જે વાચ્ય-વિચાર્ય છે તેથી એટલું તો લાગે છે કે કૃષાહાર એ ઉત્તમ જોરાક છે

હું માનતો નથી કે આ ભાગ વાચીને કૃષાહારનો અખતરો કરવા કોઈ મહી જશે, મારા આ લખાણનો અસર ભાગ્યેજ વાચનારની ઉપર થયે, પણ માટે જે મત્ત લખવું છે ને ધારણા એજ છે તો પછી મને જે ખરોખર જાર્ય છે તેજ બતાવવાની મારી ફરજ સમજુ છું

પણ જે કોઈ વાચનારને કૃષાહારને અખતરો કરવાનો વિચાર થાય તો તેજ ઠેકઠો ન મારતા ધીમે આવવાની મારી બતામણુ છે બધાં પ્રકરણો તે વાચી નહે પછી તેજે આજ રોચી, સમજીને જે કંઈ કરવું હોય તે કરવું

હવે પછીના વિભાગમાં બીજા વર્ગના જોરાકનો વિચાર આપણે કરીશું તે વધારે મન્ય થઈ પડશે, એમ માડે માનવું છે, અને આ વિભાગ તે વિભાગ પછી વધારે સમજાયે

જેઓ આ પ્રકરણો ધ્યાનપૂર્વક વાચતા હોય તેઓને મારી એટલી વિનતિ છે કે પ્રકરણ પૂરા થયા પછીજ તેમણે ઉવટના વિચાર બાંધવા

બીજા દરજ્જાનો અને કૃષાહારથી ઠગતો જોરાક વનસ્પતિ છે, આમાં બધી જાતનો જાણપાલો, દાણા, કઠોળ અને દ્રુષ્ય વગેરેનો સમાસ થાય છે. જેમ કૃષાહારમાં માણસને જેટલા તત્ત્વો મળી રહે છે તેમ વનસ્પતિમાં પણ છે; છતાં જન્મેની અસર એકજ નથી આપણને જે તત્ત્વો જોરાકમયથી મળે છે તેમાંનાં કેટલાક તો હવામાં પણ છે, છતાં હવામાંથી તે મેળવી ખોનાઈતી

વસ્તુ વિના ચલાવી શકતા નથી. વળી વનસ્પતિ માત્ર રાંધવાથી તેનું અસલ સ્વરૂપ ખુવે છે, અને તેટલે દરબજે નમાલી બને છે; અને વનસ્પતિ ઘણું ભાગે પકાવ્યાવિના આપણે ખાઈ શકતા નથી; છતાં માણસે જો રસોઈ કરેલું અન્ન ખાવું છે અને ભાજીપાલા વિના નબ ચાલે તો તેમાંથી શું ઠીક છે એ વિચારવા જેવું છે.

બધાં અનાજમાં ઘઉં સર્વોપરિ છે. એકલા ઘઉં ખાઈને માણસ નહીં શકશે. તેમાં પોષણ કરનારી બધી વસ્તુ ઠીક પ્રમાણમાં છે. તેની અનેક જાતની ચીજો બની શકે છે, અને તે સહેલાઈથી પચે છે. બચ્ચાંઓને સાફ જે તૈયાર ખોરાકો મળે છે તેમાં પણ કંઈકે ઘઉંનો ભાગ હોય છે. ઘઉંની પંક્તિમાં ખાજરી, જવાર ને મકાઈ આવે છે, અને તે બધાંની રોટલી કે રોટી થઈ શકે. જો કે ઘઉંની ખરોખરી તે અનાજો નથી કરી શકતાં. ઘઉં કેવા પ્રકારે ખાવા એ જરા સમજવા જેવું છે. સફેદ આટો કે જેને આપણે મીલ ફલાવરના નામથી ઓળખીએ છીએ તે તદ્દન નકામો છે, તેમાં કાંઈ સત્ત્વ નથી. તેને માટે ડોક્ટર એલીન્સન એમ જણાવે કે તે ખોરાકની ઉપર તેણે એક ફૂતરાને રાખેલો તે મરી ગયો. પણ બીજો આટો હોતો તેની રોટી ઉપર ફૂતરો ખરોખર રહી શક્યો. સફેદ આટામાંથી ઘઉંની થૂલી કહાડી લીધેલી હોય છે, અને સ્વાદ તથા કૌવત તો થૂલીમાં રહેલાં છે. સફેદ આટાની રોટીની ઘણી ખપત છે તેનું કારણ એ જણાય છે કે માણસો બીજા સ્વાદ કરવાને માગે તેથી તેની સાથે સફેદ રોટી સ્વાદને સાફ વાપરે છે. જેમકે ચીઝના ખાનારા કૌવત ચીઝમાંથી મેળવે છે, પણ રોટીને આધારે ચીઝ ખાય છે ને ખાઈ શકે છે. આવા આટાની રોટલી પણ ખરાબ હોય છે; તે ચવડી બને છે, ને તેમાં સ્વાદ કે શુભ નથી રહેતાં. સરસમાં સરસ આટો તો એ કે જે ખરોખર સાફ કરેલા ઘઉંનો ઘેર દબાયો હોય. તેમાં પણ પથરાની ઘંટીથી હાથે દબાયો હોય તે સર્વોત્તમ ગણાય છે. પણ જે પથરાની ઘંટી ન મેળવી શકે તે તે થોડી કિમતે હાથવતી ચક્કર ફેરવવાની ઘંટી ઘરમાં રાખીને પોતાનો આટો દબી શકે અથવા તો બજારમાંથી ખાચર મીલ અનસીફ્ટેડ લઈ તેનો ઉપયોગ કરી શકે. દબેલા આટાને વગર ચાળેલો વાપરવો જોઈએ. આ આટાની રોટલી સ્વાદે મીઠી ને કસવાળી રહે છે; તેમ સફેદ આટા કરતાં વધારે સુદત ચાલે છે; જેમકે તેમાં સત્ત્વ હોવાથી તે આટો મેંદાના આટા જેટલો વાપરી શકાતો નથી.

બજારની રોટી તદ્દન નકામી છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે; તે સફેદ અથવા બ્રાઉન હોય તોપણ તેમાં ભેગ આવે છે. વળી ખમીર ના-

ખીને આટાને સોડવીને તે રોટી બનાવવામા આવે છે આ મોટા દોષ છે સોડ વેલા આટાની રોટી નુકસાનકારક છે એવું ઘણા અનુભવીનું કહેવું છે વળી બબરની રોટી તૈયાર કરતા તદુલ ને ચરબી ચોપડવામા આવે છે એવા કારણ સર તે બન્ને હિંદુ સુસલામાનને ત્યાજ્ય હોવી જોઈએ ઘેર પકવેલી રોટલી કે રોટી મૂકીને બબરની રોટીથી પેટ ભરવું એતો માત્ર આજસની નીશાની ગણાય.

ઘઉં ખાવાનો બીજો સારો ને સહેલો ઉપાય એ છે કે ઘઉંને બાડા ભરડવા કે ભરડાવવા, ને તેની થૂલી બનાવીને ખાવી આ થૂલીને પાણીમા ખૂબ બાપી તેમા દૂધ કે ઘી માકર નાખીને આધા હોય તો તેનો સ્વાદ સારો લાગે છે, અને તે બીજા ખોરાક કરતા સરસ ખોરાક છે

ચોખામા સત્ત્વ જોવામા આવતું નથી, અને એકલા ચોખા ઉપર માણસ નબી શકે એ વિષે શકા છે, તેની સાથે દાળ, ઘી કે દૂધ વગેરે પદાર્થો હોય તોજ નિભાવ થાય ઘઉં માત્ર પાણીમા રાખીને તેનાથી સારી રીતે તદુરસ્ત રહી શકાય છે

ભાણપાલો આપણે મુખ્યત્વે કરીને સ્વાદને ખાતર લઈએ છીએ તેનો ગુણ રચક છે, તેથી તેમા ડેટલેક અથો લોહી સુધારવાનો ગુણ છે, છતા તે ખડની બાત હોઈ પચાવવામા મુશ્કેલી આપે છે, અને હોબરીને વધારે પડતુ કામ સોપે છે બધાનો અનુભવ હશે કે જ્યો ભાણપાલો વધારે ખાય છે તે નરમ બાધાના હોય છે તેઓને આપણે ' પેપચીદાસ ' કહીએ છીએ તેઓને અપચો વારવાર થાય છે, અને અણુની દવા લીધા કરે છે ડેટલેક ભાણ પાલો તો ખડ છે, એમ આપણે ચોખી રીતે જોઈ ગઈએ છીએ, એટલે ભાણપાલો ખાવો, પણ ઘણાજ થોડા ખાવો જોઈએ, એ યાદ રાખવા જેવું છે

કઠોળ-વટાણા, વાલ, તુવેર, મઠ, મગ, મસુર-બહુ તેજ ખોરાક ગણાય છે તેને પચાવતા મુશ્કેલી આવે છે, કેમકે તેને સાફ હોબરીમા પુષ્કળ અગ્નિ જોઈએ કઠોળ ખાનાર માણસને વળતોવળત વા સરે છે, તેનો અર્થ એજ થયો કે તેનાથી કઠોળની બગ્દાન થઈ નથી કઠોળને આપણે ' વાયડા ' ગણીએ છીએ એ પણ એવાજ કારણથી કઠોળમા એ ગુણ છે કે તે લાખી મુદત મુધી આપણને નિભાવે છે જે માણસને બહુ મજુરી કરવી પડતી હોય તે માણસ કઠોળની બરદાસ ઠીક કરી શકશે ને તેમાથી કંઈક ક્ષયદોષ પણ મેળવે, પણ આપણે સાધારણ રીતે એાઈ મહેનત કરનારા છીએ તેનાથી કઠોળ બહુ ન ખાઈ શકાય મજુર અને ગાદીએ બેસનારા બન્ને એકજ બાતનો કે એકજ

ડોક્ટર હેગ કરીને પ્રખ્યાત લેખક ઇંગ્લાંડમાં છે, તેણે ઘણા પ્રયોગો કરીને ખતાવી આપ્યું છે, કે કઠોળ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે. કઠોળથી આપણા શરીરમાં એક પ્રકારનો એસીડ વિશેષ પેદા થાય છે, ને તેથી આપણને ઘણા રોગો થાય છે, ને તેથી આપણને ઘડપણ વહેલું આવે છે. આમ હોવાનાં તેણે ઘણાં કારણો આપ્યાં છે; તે અહીં આપવાની જરૂર નથી. મારો પોતાનો અનુભવ એમજ સૂચવે છે કે કઠોળ ખાવામાં નુકસાન છે; છતાં જેનાથી સ્વાદ નજ છોડાય તેણે એવી વસ્તુ વિચારીને ખાવા જેવી છે.

હવે આપણે વનસ્પતિમાંની કેટલી વસ્તુ તજવા જેવી છે તેનો વિચાર કરવો ઘટે છે. હિંદુસ્તાનમાં લગલગ દરેક જગ્યાએ મરચાં, ને તેને લગતો ખીજો મસાલો, જેવાં કે ધાણા, જીરું, મંચી વગેરે ખાવાનો બહુ ચાલ છે; આ ચાલ ખીજા ભાગમાં એટલે દરજ્જે નથી. અહીંના સીદ્ધિઓને પણ જો આપણે મસાલાવાળો જોરાક આપીએ તો તેઓ તે એકાએક નહિ ખાય; કેમકે તેમાં તેઓને બદસ્વાદ લાગે છે. ઘણા જોરાઓ કે જેમને મસાલાની આદત નથી, તેઓ આપણા મસાલાદાર જોરાક બિલકુલ નહિ ખાઈ શકે અને જો પરાણે ખાય તો તેમની હોજરી બગડે છે ને તેમના મોંમાં ફેાદા પડે છે. આ મેં પોતે કેટલાક જોરાઓને વિષે અનુભવ્યું છે. આ ઉપરથી એટલું તો કહી શકાય કે મસાલો જાતે સ્વાદિષ્ટ છે એવું કંઈ નથી; પણ આપણે ઘણા કાળથી આદત પાડી છે, તેથી તેની ગંધ તથા તેનો સ્વાદ પસંદ કરીએ છીએ. પણ આપણે જાણ્યું છે કે સ્વાદનેજ સાફ ખાવું એ તો આરોગ્યને નુકસાન કરનારું છે.

ત્યારે હવે મસાલો ખાવાનો હેતુ તપાસીએ. સૌ કોઈ કબૂલ કરશે કે મસાલો ખાવાનો હેતુ એ છે કે તેથી વધારે જોરાક ખવાય ને વધારે પચે. મરચાં, ધાણા, જીરું વગેરેમાં પેટમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવાનો શુભ છે, અને તેથી આપણને વધારે ભૂખ લાગતી જણાય છે. તેનો અર્થ એવો કરવો કે ખાઈલું બધું પચી ગયું ને તેનું ચોખ્ખું લોહી બન્યું, તો તે ભૂલભરેલો વિચાર ગણાશે. ઘણાં માણસો જે બહુ મસાલો ખાય છે તેઓની હોજરી છેવટે નાજુક થઈ જાય છે, ને કેટલાકને તો સંગ્રહણી પણ થાય છે. એક માણસને બહુ મરચાં ખાવાની આદત હતી; તે તેનાથી ન મૂકાયાં ને જીવાનીમાં છ માસ ખાટલો ભોંગવી મરણ પામ્યો. આપણા જોરાકમાંથી મસાલામાત્ર ખાતલ કરવા એ બહુ જરૂરનું છે.

જે મસાલાને લાગુ પડે છે એજ ટીકા નીમકને લાગુ પડે છે. આ વાત કોઈને ગમશે નહિ, ઘણાને ભયંકર લાગશે છતાં તે અનભવસિદ્ધ છે. વિલા-

યતમા એક મહત્ત્વ નીકળ્યું છે તેનો મત એવો છે કે નીમક એ ઘણા મસાલા કરતાં પણ ખરાબ વસ્તુ છે. આપણા જોરાક્રમા આપણને વનસ્પતિજનિત નીમક મળે છે, તેનીજ જરૂર છે ને તેટલું બસ છે, પણ દરિયાઈ મીઠું અથવા ખનીજ મીઠું એ તો વગર જરૂરનું છે, અને શરીરમા જેવું જાય છે તેવુંજ પસીનાવાટે ને બીજી રીતે નીકળી જાય છે, એટલે કે તેનો કંઈ ખાસ ઉપયોગ શરીરમા થતો જણાતો નથી એક પુસ્તકમા ત્યાસુધી જણાવ્યું છે કે નીમક ખાવાથી લોહીમા ઊગાડ થાય છે, પણ જેણે ઘણા વર્ષ સુધી નીમક ન લીધું હોય ને જેણે પોતાનું શરીર બીજી રીતે સ્વચ્છ રાખ્યું હોય તેનું લોહી એવું ચાખ્ખું થાય છે કે તેની ઉપર સર્પ વગેરેના દશની અસર થતી નથી, તેમજ તેવા લોહીમા એવા દશેની અસરને દૂર કરવાનો શુભ રહેવો હોય છે આ વાત ખરેખર છે કે નહિ એ આપણે જાણી નથી શકતા, પણ એટલું તો અનુભવપૂર્વક કહી શકું છું, કે ખામી, હરસ, દમ, ગુક્તપ્રવાહ વગેરે દરદોની ઉપર જો નીમક મૂકાય તો તેની તાત્કાલિક અસર થાય છે એક હિંદીને ઘણા લાખા સમયથી દમ ને ખાસીનું દુઃખ હતું તે નીમક મૂકવાથી ને તેની સાથે જે બીજા ઇલાજ લેવાના હતા તે લેવાયાથી મટ્યું નીમક નહિ ખાવાથી કે ઇને પણ માઠી અસર થઈ એવું મેં અનુભવ્યું નથી મને તો નીમક તત્કાલે જે વર્ષ ઉપરાંત થયા છતાં તેની માઠી અસર હું જોતો નથી, પણ ટેલકાક ફાયદા અનુભવું છું પાણી એાઈ પીવું પડે છે, શરીરમા સુન્દી એાઈ રહે છે મારે પોતાને નીમક મૂકવાનો પ્રમગ પણ વિચિત્ર હતો, જેના દરદને સાક મેં નીમક છોડ્યું તેનું દુઃખ ત્યાર પછી હમેશા કદમા રહ્યું છે જો તે દરદી ત નીમક છોડી શકત તો દરદ નિર્મૂળ થાત એવો પણ મારો વિશ્વાસ છે નીમક છોડનારે ભાજપાત્રો ને કઠોળ છોડવા પડે છે એ ભાજ પડતું લાગે છે એમ મેં ઘણા પ્રયોગોમા જોયું; પણ લીલોતરી ને કઠોળ છોડવા વિના નજ આવે એવું છે મને એમ ભાસ્યું છે કે લીલોતરી અને કઠોળ નીમક વિના પચાવવા મુશ્કેલ પડે છે અને અર્થ એમ થતો નથી, કે નીમક પાચન વધારનારી વસ્તુ છે, પણ જેમ મરચુ ખાવાથી પાચનશક્તિ વધતી નથી પણ માત્ર વધી એમ જણાય છે, અને ઊવટે તેથી થતું નુકસાન જોવામા આવે છે, તેમ નીમકનું છે એટલે નીમક છોડનારે લીલોતરી ને કઠોળ અવશ્ય છોડવા જોઈએ આ પ્રયોગ મેં પોતાની ઉપર કરીને તેની અસર અનુભવી ગઢે છે જેમ અગ્રીણ છોડનારને થોડા દિવસ મુસીળન જણાય છે, અને શરીર શિથિલ જણાય છે, તેમ નીમક મૂકનારને પણ જણાગે તેથી હાગવા જેવું નથી, ખત રાખવાથી નીમક છોડનારને ફાયદોજ થશે

હૂધ એ પણ તજવા યોગ્ય વસ્તુમાં ગણવાની આ લખનારે હિંમત કરી છે. તેનો આધાર એક તો તેનો પોતાનો અનુભવ છે. પણ તે અનુભવને બા-
બુએ રાખવાની જરૂર છે. હૂધના મહિમા વિષે આપણને એવો સખત વહેમ
છે કે તેનો નાશ કરવો એ ફેગટ પ્રયત્ન કરવા જેવું છે. વાંચનાર આમાં બ-
તાવેલા બધા વિચારો કબૂલ રાખશે એવું લખનાર ધારતો નથી, અને વિચારો
જેને પસંદ પડશે તે બધા તેનો અમલ કરશે એવું પણ તે ધારતો નથી; તેનો
હેતુ પોતાના વિચાર રજૂ કરવાનો છે. તેમાંથી જેને જે યોગ્ય લાગશે તેને તે
ગ્રહણ કરશે, એટલે હૂધ વિષે પણ લખવું એ અયોગ્ય નથી. ઘણા દાકૃતરોએ
જણાવ્યું છે કે હૂધ એ કાળજવર પેદા કરનારી વસ્તુ છે, તે વિષે ચોપાનીયાં
નીકળ્યાં છે. હૂધમાં હવાઈ જંતુઓ તુરત પડે છે, હૂધમાં આરોગ્યને હાનિ
કરનારા જંતુ તુરત પેદા થાય છે, હૂધને સાચવવા આપણને ભારે પ્રયત્ન કરવા
પડે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હૂધખાનાંઓને લગતા કાયદાઓ છે. હૂધ કેમ જાળ-
વવું, કેમ રાખવું, વાસણો કેમ સાફ રાખવાં એ વિષે ઘણી સૂચનાઓ છે.
આ પ્રમાણે જે વસ્તુનું જતન કરવું પડે ને જો ન થાય તો તેમાંથી તુકસાન
થાય તે વસ્તુ મૂકવી કે રાખવી, એ વિચારવા જેવું ગણાશે.

વળી ગાય કેવી છે, તે શું ખાય છે તેની ઉપર સારા કે નહારા હૂધને
આધાર રહે છે. ક્ષયથી પીડાતી ગાયના હૂધથી પીનારને ક્ષય થવાના દાખલા
તખીઓ રજૂ કરે છે. તદ્દન તંદુરસ્ત ગાય મળવી મુશ્કેલ છે, ને જો ગાય તંદુ-
રસ્ત ન હોય તો તેનું હૂધ પણ રોગી હોય છે. રોગથી પીડાતી માતાનું હૂધ
બાળકને આપવાથી તે રોગનું લોગી થાય છે એ સૌ જાણે છે, વળી ધાવતા
બાળકને દરદ થાય ત્યારે વૈદો દવા બાળકને નહિ આપતાં માતાને આપે છે કે
જેથી તેના હૂધ વાટે તે દવાની અસર બાળક ઉપર થાય; અને જે હુકીકત
સ્ત્રીના હૂધને લાગુ પડે છે તેજ હુકીકત ગાયના હૂધને લાગુ પડે છે. આમ
હૂધ પીનાર એ હૂધ દેનારના ખોરાકની સાથે, ને તેની તંદુરસ્તી સાથે ગાઠો
સંબંધ ધરાવે છે. આવી વિટંબના ને જોખમો જે હૂધ લેવામાં છે તે હૂધ ત-
જવું એ અયોગ્ય નહિ ગણાય ? તાકાદ આપવાનો જે શુણ્ણ હૂધમાં છે તે ઘણી
વસ્તુઓમાં છે. જેતુનું તેલ હૂધની ગરજ ઘણે ભાગે સારે છે. મીઠી બદામને
ગરમ પાણીમાં પલાળો, છાલ ઉખેડી તેનો મેદો કરી તેની સાથે પાણી ભેળવી
તેને એકરસ કરવાથી હૂધના બધા સારા શુણ્ણ તેમાં હોય છે; ને હૂધથી નીપ-
જતાં જોખમ તેને વિષે નથી રહ્યાં. છેવટમાં કુદરતનો નિયમ તપાસીએ; વાછ-
રડું થોડા માસ હૂધ ધાવી પછી મૂકી દે છે, ને ઘાંત આવે કે તુરત ઘાંતનો
ઉપયોગ થાય એવી વસ્તુ ખાવા મંડી જાય છે; તેમજ મનુષ્ય જાતિને વિષે

હોવા જોઈએ માત્ર બાળ અવસ્થામાં દૂધ પીવાને આપણે સરળએલા છીએ આપણને પણ દાત આવે ત્યારે આપણે યાતો સફરજન વગેરે લીલા મેવા ને બદામ વગેરે સૂકા મેવા ચાવીએ અથવા રોટલી ચાવીએ દૂધની શુભામીમાથી છુટનાર માણસ દેટલો પૈસો ને કાગ બચાવી શકે છે એ ઉપર વિચાર કરવાનું આ સ્થળ નથી, પણ મૈ પોતાની મેળે તે તપાસી શકશે દૂધમાથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુઓની પણ જરૂર નથી છાશની ખટાશ લીંબુમાથી મળે છે તેમાનું બીજું સત્વ બદામ વગેરેમાથી મળે છે ધીના બદલામા તો તે હુબરો હિંદી ખાયછે

હવે ત્રીજા દરજ્જાનો ખોરાક જરા તપાસીએ તે વનસ્પતિ અને માસ મિશ્રિત છે આવો ખોરાક ઘણા માણસો ખાય છે, ને તેમાના ઘણા દર્દોથી પીડાય છે, ને ઘણા નીરોગ પણ જણાય છે આપણે માસ ખાવાને નથી સર-ભયા એતો આપણા શરીરના બધા અવયવો ને આપણો બાધો પ્રત્યક્ષ ખતાવી આપે છે માસના ખોરાકથી શરીર ઉપર થતી માઠી અસરનું વર્ણન દાક્તર કિંગ્લ ફોર્ડે, ને દાક્તર હેગે આગેહૂબ આપ્યું છે જે એસીડ કઠોળ ખાવાથી પેદા થાય છે તેજ એસીડ માસ ખાવાથી થાય છે, એમ તેણે સાબીત કરી આપ્યું છે માસ ખાવાથી દાતને ઈલા પહોંચે છે, સધિવા થાય છે, તે ખાવાથી માણસમાં ક્રોધ વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, ને જેને ક્રોધ છે તે પણ રોગી છે આપણી આરોગ્યની વ્યાખ્યા પ્રમાણે ક્રોધી માણસ નીરોગી ન ગણાય

ચોથા ને છેલા દરજ્જાનો ખોરાક ખાનારા એટલે માત્ર માસબક્ષીના વિચાર કરવાની જરૂર રહેતી નથી, તેઓની અધમ દયા એવી છે કે તેઓના વિચાર કરતા આપણે મામ નજ આઈએ તેઓ ક્રોધપણ પ્રકારે નીરોગી નથી જરા ઉંચે થઈ છે, કે જ્ઞાન મેળવે છે એટલે તુરત તેઓનું મન વનસ્પતિ આહાર તરફ દોડે છે

આ બધાનો સાર એ આવ્યો કે કેવળ કુળાહારી થનાર યોગજ નીક-ળયે પણ સૂમ ને લીલા કુળ, ઘઉં તથા એલીવ ઑઈલનો અખતરો કરવા ચોચ છે ને તે ઉપર માણસ તદુરસ્તી બળવી શકે છે કુળની અદર ટુળા પ્રધાનપદ ભોગવનારા છે સિવાય ખમ્બુર, આલુખુખાર, અશુર એ બધા તાકાદ આપનારા છે લીલી દ્રાક્ષ તોલી ચુધારક છે નારંગી, સત્રા, સફરજન એ બધા કુળાની સાથે મેળવી ગેટલીની સાથે ખાઈ શકાય છે રોટલીમાં એલીવ ઑઈલ નાખવાથી સ્વાદ બગડતો નથી આવા ખોરાકમાં અડચણ એાડી નહિ છે, તેથી ખર્ચ ઓછું છે, ને મીઠા મગ્યાની, દૂધની કે સાકરની જરૂર પડતી નથી છુટી સાકર એ તો તદ્દન નકામી વસ્તુ છે ખાનારા

વહેલા પડી જાય છે, ને તેટલા ગળપણમાંથી કંઈ તેઓ ક્યારેય મેળવતા નથી. ઘઉં, બદામ, મગફળી, અખરોટ, લીલો મેવો એ બધામાંથી અનેક વસ્તુઓ ખાવા યોગ્ય બનાવી શકાય છે.

ખોરાક કેટલો લેવો ને ક્યારે લેવો, એ હવે ખોરાકના સંબંધમાં વિચારવાનું રહ્યું; તે હવે પછીના પ્રકરણમાં વિચારીશું.

— ❧ (: :) ❧ —

કેટલું ને કેટલી વખત ખાવું ?

ક્યો ખોરાક સરસ છે એ આપણે વિચારી ગયા. કેટલું કે કેટલી વખત ખાવું એ વિચારવાની જરૂર છે, અને તે વિષયને માટે જૂદું પ્રકરણ રાખવું ઘટે છે. કંઈક અંશે કેટલું ખાવું એની સાથે સંબંધ રાખે છે. ‘કંઈક અંશે’ એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જે વજન ખાવું જોઈએ તે વજન માણસ એકજ વખતમાં ખાઈ શકતો નથી, તેણે ખાવું ન જોઈએ; એટલે ઘણું ભાગે તો કેટલું ખાવું ને કેટલી વખત, એ પરસ્પર સંબંધ ધરાવતાં નથી.

કેટલું ખાવું એ વિષે ડૉક્ટરોના ઘણા મત છે. એક ડૉક્ટર કહે છે કે ખૂબ ખાવું ને જૂદી જૂદી જાતના ખોરાકના ગુણુ ડ્રમાણે ખાવાનાં વજન આપ્યાં છે. બીજો ડૉક્ટર કહે છે કે મજબૂરી કરનારે અને માનસિક કામ કરનારે જૂદા પ્રકારનો ને જૂદા વજનમાં ખોરાક લેવો જોઈએ. વળી ત્રીજો કહે છે કે મજબૂર ને જામ બન્નેને સરખો ખોરાક ખાવાનો છે—ગાદીપતિને ઓછો ચાલે ને મજબૂરને વધારે જોઈએ એવો નિયમ નથી. નબળા ને સબળાને જૂદાં વજન જોઈએ એવો સૌ કોઈ જાણે છે. મરદ અને સ્ત્રીના ખોરાકમાં તફાવત હોય છે. મોટા ને બાળકના, ઘરડા ને જુવાનના ખોરાકના વજનમાં તફાવત હોય છે. છેવટે એક લેખક તો એવું કહે છે કે જો આપણે ખોરાકને એટલો ચાવીએ કે તેનો તદ્દન રસ મોંઠામાં થઈ જઈ શુકની પેઠે પોતાની મેળે ગળે ઉતરી જાય, તો આપણે માત્ર પાંચથી દશ રૂપીઆ ભાર ખોરાકથી ચલાવી શકીએ. આ માણસે પોતે હજારો અખતરા કર્યા છે. તેનાં પુસ્તકોની હજારો નકલ બપો છે, અને તે બહુ વંચાય છે. આવી સ્થિતિમાં કેટલું ખાવું એ વજન આપીને જણાવવું તે ફેક્ટ છે.

પણ ઘણું ભાગે બધા દાકતરો લખી ગયા છે, કે સેંકડે નવાણું ટકા માણસ, જોઈએ તેના કરતાં વધારે ખોરાક ખાય છે. ડૉક્ટરો એમ ન લખી ગયા હોત તોપણ આપણે તે વાત સમજી શકીએ એવી સાધારણ છે. આમ હોઈને ઓછું ખાઈને કોઈ પોતાની તબીયત બગાડે એવી ધાસ્તી રાખી, એ-

છામા ઓર્ધ્વ ક્રેટલુ ખાવુ જોઈએ, એ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી ખરૂં જોતાં તો એમ કહેવાની જરૂર છે કે જ્યારે આપણા જોરાકવિષે આપણે વિચાર કરતા થઈએ ત્યારે આપણે બધાએ જોરાક ઘટાડવો જોઈએ

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જોરાકને ખૂબ ચાવવાની જરૂર છે તેમ કરવાથી ઘણા ઓછા જોરાકમાથી વધારે ને વધારે સસ્ત્ર આપણે જેથી શકીશું ને આપણને દરેક રીતે ફાયદો થયે એવુ બતાવવામા આવ્યું છે કે જે માણસ યોગ્ય જોરાક પચે એટલે જ ખાય છે તેનો દસ્ત થોડો, ખાધેયો, કાળાશ પડતો, ચીકણો, સૂકો ને દુર્ગંધથી તદ્દન રહિત હોય છે આવો આખો દસ્ત જેને ન આવે તેણે વધારે અને અયોગ્ય ખોગક ખાધો છે, અને જે ખાધો છે તે બરોબર આવીને મોમાના થુકની સાથે મજવા દીરો નથી આ રીતે માણસ પોતાની દસ્ત વગેરેની હાજતો ઉપરથી કહી શકે છે કે તેણે વધારે કે ઓર્ધ્વ ખાધું છે જેની છબ સવારના બગડેલી છે જે બેચેનીથી સૂવે છે, જેને રાત્રે સ્વપ્ના આવે છે તેણે વધારે ખાધું છે જેને રાતના પેસાળ કરવા ઉઠવુ પડે તેણે પ્રવાહી પદાર્થ બહુ ખાધા-પીધા છે આમ બારીક અવલોકન કરીને દરેક માણસ પોતપોતાના જોરાકનું વજન કહાડી શકે છે ઘણા માણસના શ્વાસમા બદબો હોય છે, તેને તેનો જોરાક અવશ્ય હજમ થયો નથી દેટલીક વાર વધારે ખાનારને શુભકા થાય છે, તેને ખીલ ફૂટી નીકળે છે, નાકમા માલવુ થાય છે આ બધા ઉપદ્રવોને આપણે ગણકારતા નથી દેટલાકને હેડકીજ આવ્યા કરે છે, દેટલાકને વા સટે છે આ બધાનો અર્થ તો એટલોજ છે કે આપણુ પેટ એ આપણુ પાયખાનુ અન્યુ છે, ને આપણે આપણા પાયખાનાની પેટી સાથે ગળીને ફૂટીએ છીએ. જે આપણને અવકાશ મળે અને આપણે આ બાબ ઉપર ખૂબ વિચાર કરીએ તો આપણને આપણી ટેમ ઉપર તિરસ્કારજ પુરે આપણે દુરગંધ વધારે ન ખાઈએ અને જમણુની તથા જમણુવાનની વાત ઊંડી દઈએ, નાતમા જમવાનું કે નાતને જમાડવાનું નીમ પાળીએ, આપણી પરોણાગન પણ જૂદાજ પ્રકારની થાય ને આપણે સુખી રહી પરોણાને સુખી કરીએ બંદનનું તો નામજ ભૂવી જઈએ આપણે હાતણુ કરવાને કોઈને નોતરતા નથી, પાણી પીવાને નોતરતા નથી જમણુ એ પણ એક શરીરનો વહેવાર છે, તે ચલાવવામા શા સાડ આખો મુલક ટાળીએ છીએ ? પરોણા આવ્યા એટલે તેની ને આપણી દમબળતી જવાબ એ છે કે બહુ મહાવરાથી આપણે આપણા મ્હેા બગાડ્યા છે, તેથી કઈ ને કઈ ખાવાના બહાના શોધીએ છીએ પરોણાને ખૂબ જમાડી તેને ત્યા ખૂબ જમવાની આશા રાખીએ છીએ વગી તેવો અવતર શોધીને આપણે વધારે પ-

વાનો જમવાનો લાગ મેળવીએ છીએ. આપણે એ પ્રમાણે ખાઈ રહ્યા પછી એક કલાકે એ કોઈ શુદ્ધ શરીરવાળાને આપણું મોં સુંઘવાનું કહીએ ને તેનો વિચાર નાણીએ તો આપણને શરમાવું પડે. એવા પણ શોખી જવાનો પડ્યા છે કે જે સાફ ખાવાને ખાતર ખાઈને તરત ક્રુટસોલ્ટ પીએ અથવા આધેલાનું વમન કરી પાછા બીજાં પકવાનો ખાવા બેસે.

આવા-વત્તા કે ઓછા-આપણે બધા છીએ; તેથી આપણા મહાપુરુષોએ આપણને સાફ અપવાસો, રોગ વગેરેનાં વ્રત ઠરાવ્યાં છે. રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તીમાં પણ ઘણા અપવાસો છે. માત્ર શરીર સુખાકારીને સાફ માણસ દર પખવાડીએ અપવાસ કે એક ટાણું કરે તેમાં જરાએ ખોટું નથી. તેને ઘણોજ ફાયદો થાય. ચોમાસામાં ઘણા હિંદુઓ એક વખત જમવાનું વ્રત રાખે છે, તેમાં સુખાકારી સમાએલી હોય છે. જ્યારે હવામાં ઘણી દિનાશ હોય, સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યારે હોજરી ઓછું કામ કરે છે, તેથી માણસે ખોરાક પણ તે સમયે ઓછો ખાવો બેઠએ.

હવે કેટલીક વખત ખાવું એ વિચારીએ. હિંદુસ્તાનમાં તો અસંખ્ય માણસો બે ટંકજ ખાય છે. ત્રણ ટંક ખાનારો મનુર વર્ગ નીકળશે. ચાર ટંક ખાનાર તો અંગ્રેજી વાયરો વાયા પછીજ પેદા થયા જણાય છે. હાલમાં અમેરીકા તેમજ ઇંગ્લાંડમાં સલાઓ સ્થપાઈ છે તેત કામ બધા માણસોને બે વખતથી વધારે ન ખાવાનો બોધ આપવાનું છે આ સલાની એવી સલાહ છે કે આપણે સવારનો નાસ્તો નજ ખાવો બેઠએ. રાતના ઉંઘ લીધી હોય તે ખોરાકની ગરજ સારે છે. એટલે સવારના પહોરમાં આપણે ખાવાને સાફ નહિ પણ કામ કરવાને સાફ તૈયાર થયા હોઈએ છીએ. તેઓ એમ માને છે કે એક પહોર કામ કર્યા પછીજ આપણે ખાવાને તૈયાર થઈએ છીએ; એટલે આવા માણસો દિવસના બેજ વખત ખાય છે. વચમાં મ્હો વગેરે પણ પીતા નથી. આ વિષય ઉપર ડ્યુઈ કરીને નાણીતો ડોક્ટર છે તેણે પુસ્તક લખ્યું છે; તેમાં તે અપવાસના, નાસ્તો છોડવાના, ઓછું ખાવા વગેરેના ફાયદા ઘણી સરસ રીતે બતાવે છે. મારો પોતાનો અનુભવ તો આઠ વરસથી એ છે કે બે કરતાં વધારે વખત ખાવાની જરૂર ચુવાવસ્થા ગયા પછી તો નથીજ. માણસનો ખાંધો જ્યારે ખાંધાઈ રહે છે ને તેને વધવાનું બંધ થાય છે ત્યારે તેને વધારે વખત કે વધારે ખાવાની જરૂર નથી.

કસરત.

માણસ જાતને જેટલી જરૂર હવાની, પાણીની અને અનાજની છે તેટલીજ કસરતની છે એટલું ખરૂં કે કસરત વિના માણસ ઘણા વર્ષ સુધી નથી શકે તેમ ખેરાક, હવા, પાણી ને અનાજ વિના ન નથી શકે; પણ કસરત વિના માણસ આરોગ્ય ન રહી શકે એ સર્વમાન્ય વાત છે કસરત એટલે મોઈ દાડીયા, કુટખોલ, ક્રિકેટ કે ફરવા જુલુ એજ નથી, કસરત એટલે શારીરિક ને માનસિક કામ જેમ ખેરાક હાડકા માસને સાડૂ તેમજ મનને સાડૂ જોઈએ, તેમ કસરત શરીરને તેમજ મનને જોઈએ, શરીરને કસરત ન હોય તો શરીર માહુ રહેશે અને મનને નહિ હોય તો મન શિથિલ રહેશે મૂઠપણું એ પણ એક પ્રકારનો રોગજ ગણવો જોઈએ મોટા પહેલવાન જે કુસ્તી કરવામા ભારે હોય પણ જેનું મન ગમારના સરખું હોય તેને આપણે અગોગી એ શબ્દ લ ગાડીએ એ અજ્ઞાનની દગા છે અગ્રેજીમા કહેવત છે કે તન્દુરસ્ત શરીરમા તન્દુરસ્ત મન હોય તેજ માણસ આરોગ્યવાળો ગણાય

આવી કસરતો કઈ? કુરતે તો આપણે સાડૂ એવી સરસ ગોઠવણો કરી છે કે આપણે હમેશા કસરત કર્યાજ કરીએ, જરા શાંતિથી આપણે તપાસીશું તો આપણને માલૂમ પડશે કે દુનિયાનો ઘણોજ મોટો ભાગ ખેતી ઉપર નભે છે ખેડુતના ઘરના બધાને કસરત મળી રહે છે તે દરેજાજ આઠ દશ કે તેથી પણ વધારે કલાકસુધી ખેતરવગેરેમા કામ કરે ત્યારેજ તેને ખાવા પહેરવાનું મળી શકે છે તેને મનની જૂદી કસરત જોઈતી નથી ગેડુત મૂઠ દગામા કામ કરી શકતો નથી તેને જમીનની માટીની પરીક્ષા જાણવી જોઈએ ઋતુઓના ફેરફારની માહિતી રાખવી જોઈએ, યુક્તિસર દુળ ફેરવતા આવડવું જોઈએ, તારા, સૂર્ય, ચંદ્રની ગતિ સાધાગ્ય રીતે જાણવી જોઈએ ગમે તેવા અઘલવાન શહે સ્વાસી ત્યારે ખેડુતના ઘરમા જાય છે ત્યારે દીન બની રહે છે, ખેડુત કદી શકશે કે બીયા કેમ વવાય આમપાસની દરેક કેડીનું તેને જ્ઞાન છે, આમપાસના માણસોનું તેને જ્ઞાન છે, તારા વગેરેના દેખાવપરથી તે રાતના પણ દિશા પારખી શકે છે પક્ષીઓના સાદ ઉપરથી, તેઓની ગતિ ઉપરથી તે કેટલુંક કમી શકે છે જેમકે અગુક પક્ષી અગુક વખતે એકઠા થાય કે કમોલ કરે તો તે કહેશે કે આ વગસાદની અથવા તો એવી બીજી નિશાની છે આમ પોતાને જોઈતી ખગોળવિદ્યા, બુગોળવિદ્યા, જૂતગવિદ્યા, વગેરે શાસ્ત્રો ખેડુત સમને છે તેને પોતાના ઇલાકાને પોષવા પટે છે, તેથી માનવધર્મગાત્રનું પણ માધાન્ય જ્ઞાન છે, અને પૃથ્વીના વિશાળ ભાગમા જે તે ઈશ્વરનું મહત્વ મહેનું

સમજે છે. શરીરે તો મજબૂત છેજ. પોતાનું વૈદ્યું પોતેજ કરી લે છે. અને માનસિક કેળવણી તેને છે એ આપણે જોઈ શક્યા.

પણ બધા કંઈ ખેડુત થવાના નથી, વળી આ પ્રકરણો ખેડુતના ઉપકારને સારૂ લખાતાં નથી; જેઓ વેપારી અને એવા પ્રકારના ધંધાર્થી છે તેઓએ શું કરવું, એ સવાલ છે. આ સવાલનો જવાબ આપણને સમજૂપૂર્વક મળે તેવા હેતુથી ખેડુતની જિંદગીનું કંઈક વર્ણન આપ્યું છે. તેની રહેણી ઉપરથી આપણે જેઓ ખેડુત નથી તે આપણી રહેણી કંઈક ઘટાવી શકીએ અને એટલું સમજીએ કે જેટલે દરજ્જે આપણે ખેડુતને લગતી જિંદગી લોગવતા નથી તેટલે દરજ્જે આપણે નીરોગી ઓછા રહેવાના. ખેડુતની જિંદગી ઉપરથી આપણે જોઈએ છીએ કે માણસે આઠ કલાક શારીરિક કાર્ય કરવું જોઈએ; ને તે એવું કે જેથી તે કરતાં કરતાંજ મનની શક્તિને કસરત મળે. હવે વેપારી વગેરેને કેટલીક કસરત મળી રહે છે. પણ તે એકમાર્ગી છે. તે કંઈ ખેડુતની જેમ ખગોળવેત્તા, ભૂગોળવેત્તા, ઇતિહાસ જાણનારો નથી. તેને લાવતાલની ખખર પડે, સામાને કેમ યુક્તિસર માલ વેચવો એ ખખર પડે, પણ તેથી મનશક્તિ પુરી કસાતી નથી. તે ધંધામાં શરીરની હિલચાલ કંઈક થાય છે, તે ઘણી ઓછી ગણાય.

આવા માણસોને સારૂ પશ્ચિમના લોકોએ શોધ્યું છે કે તેઓએ ક્રિકેટ વગેરે રમતો રમવી; વર્ષમાં તહેવારો પાળી તેવે સમયે વળી વિશેષ રમતો રમવી; અને માનસિક કેળવણી સારૂ બહુ મગજમારી ન કરવી પડે તેવાં પુસ્તકો વાંચવાં. આ એક રસ્તો છે, તેને વિચારી લઈએ. આમ રમતમાં વખત ગાળતાં કસરત મળે છે એમાં શક નથી; પણ એ કસરતથી માણસનું મન સુધરતું નથી, એ આપણે અનેક દાખલામાં જોઈ શકીએ છીએ. ક્રિકેટ રમનારો અથવા ભારે ફટખેલ રમનારાની સંખ્યા જોતાં તેમાંથી પ્રમાણમાં કેટલા માણસો સારી મનશક્તિવાળા મળી આવશે ? હિંદુસ્તાનમાં જે રાજા ખૂબ રમતીઆળ છે તેની મનશક્તિવિષે આપણે શું જોયું છે ? વળી જેઓ ભારે મનશક્તિવાળા છે તેઓમાંથી કેટલા રમતીઆળ છે ? આપણે અનુભવે જોઈએ છીએ કે મનશક્તિવાળા ઘણાજ ઓછા રમતીઆળ જોવામાં આવશે. વિદાયતના ગોરાઓ હાલ રમત ઉપર ખૂબ ઉતર્યા છે, તેઓને તેઓનાજ મહાકવિ કિપલીંગે અક્કલના શત્રુ છે, એવા વર્ણવ્યા છે; અને કહ્યું છે કે તેઓ ઇંગ્લાંડનાં વેરી બનશે. હિંદુસ્તાનમાં આપણા મનશક્તિવાળા ગૃહસ્થોએ જૂદો રસ્તો પકડ્યો જોવામાં આવે છે-તેઓ મનને કસરત આપે છે, અને પ્રમાણમાં શરીરને ઘણી ઓછી ચલાવવા મદદ આપતા નથી. આવાને આપણે ખોઈ ખેસીએ છીએ. તેઓનાં

શરીર એકલી મગજમારીથી ક્ષીણ થઈ જાય છે, કઈ ને કઈ રોગ તેઓના શરીરમા ધર કરે છે, અને બ્યારે તેઓનો અનુભવ દેગને ખૂબ કામ લાગે એવો હોય તેવે સમયે તેઓ દેહત્યાગ કરે છે આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે એકલી મનકસરત કે એકલી ગરીરકસરત ખસ નથી, તેમજ જે કસરત ઉપયોગી નથી એટલે રમતમા મળે છે તે કસરત ધરાબર ગણાય નહિ, પરન્તુ જે કસરતમા મન અને શરીર બન્ને એકી વખતે ને આખો વખત કેળવાય એજ ખરી કસરત છે, ને એવો માણસ તન્દુરસ્ત રહી શકે આવો માણસ તો ખેડુતજ છે

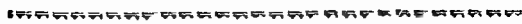
ત્યારે હવે ખેડુત નથી તેણે શું કરવું ? ક્રિકેટ વગેરે રમતોથી મળતી કમરત એ બરોબર નથી, એટલે આપણે એવી કસરત શોધવી જોઈએ કે જેથી ખેડુતના જેવો કઈક અર્થ સરે વેપારી અને બીજા બધા પોતાના ધર્મની આ સપાસ વાડી બનાવી શકે છે, ને તેમા ખોટવાનું કામ જે કે આજ કલાક હુમેશા કરી શકે છે ફેરીવાળા વગેરેને તો પોતાના ધધામાજ કમરત મળી રહે છે આપણે પાઠકા ધરમા રહેતા હોઈએ તો તેની જમીનમા ડેમ કામ કરી શકીએ એ સવાલ ન ઉઠવો જોઈએ, ડેમકે એ હલકા મનની નિશાની છે ગમે તેની જમીનમા આપણે ખોટવા વાવવાનું કામ કરી શકીશું તેથી આપણને ફાયદોજ છે આપણા ઘર સુધરશે ને આપણે બીજાની જમીન ઠીક રાખ્યાને સ પોષ લોગવી શકીશું જેઓને જમીનની કસરત ન મળી શકે અથવા જેઓને તે કોઈપણ રીતે પસંદ આવે તેમ નથી તેવાઓને સારૂ જે શબ્દની જરૂર છે, જમીનમા કામ કરવા સિવાય સર્વોત્તમ કસરત ચાલવાની છે એ કમરતોની રાજા કહેવાય છે ને એ વાત વાસ્તવિક છે આપણા ફકીરો અને માધુઓ બહુ તન્દુરસ્ત રહે છે તેના કારણોમા એક એ પણ છે કે તેઓ ગાડી, ઘોડા વગેરે વાહનોનો ઉપયોગ કરતા નથી તેઓ પોતાની બધી સુસાફરી પગે કરે છે થોડા કરીને મહાન અમેરીકન થઈ ગયે તેણે ચાલવાની કમરતવિષે બહુ વિચારવા લાયક પુસ્તક લખ્યું છે તેણે એમ જણાવ્યું છે કે પોતાને વખત ન મળે એવા બહાનાથી જે માણસ ઘર બહાર નીકળતો નથી, હાલતો-ચાલતો નથી ને કાળવા વગેરેના કામો કરે છે, તે માણસના લખાણો વગેરે પણ જેવો તે માટે તેવા માન હોય છે પોતાના અનુભવ વિષે તે જણાવે છે કે તેણે સરસમા સરસ પુસ્તકો લખ્યા ત્યારે તે હુમેશા વધારેમા વધારે ચાલતો હુમેશા ચાર પાચ કલાક ચાલવું એ તેના મનમા કઈજ ન હતું આપણને ખરેખરી ભૂખ લાગી હોય ત્યારે જેમ આખો કામ નથી કરી શકતા, તેમજ કસરતને વિષે હોયું જોઈએ આપણા માનસિક કામન માપ લેતા આપણને આવડત નથી તેમજ

આપણે જોઈ શકતા નથી કે શારીરિક કસરત વિના કરેલાં માનસિક કાર્યો નીરસ ને નમાલાં હોય છે. ચાલવાથી લોહીનો ફેરવો અપાટાબંધ દરેક ભાગમાં થાય છે, તેથી દરેક અંગની હીલચાલ થાય છે, અને બધાં અંગ કસાય છે. ચાલવામાં હાથ વગેરેની હીલચાલ થાય છે એ યાદ રાખવું જોઈએ. ચાલવાથી શુદ્ધ હવા આપણને મળે છે. વળી બહારના ભવ્ય દેખાવો આપણે જોઈએ છીએ, ચાલવું તે હુમેશાં એક જ જગ્યાએ અથવા ગલીઓમાં હોવું જોઈએ નહિ, પણ ખેતરોમાં ને ઝાડીઓમાં ફરવું જોઈએ, તેથી કુદરતની શોભાની કિમત કંઈકે કરી શકાય છે. એક બે માઈલ ચાલવું તે ચાલવું ગણવાનું નથી, પણ દશ બાર માઈલ ચાલવું એજ ચાલવું ગણાય. આવું હુમેશાં જેનાથી ન બને તે દર રવિવારે ખૂબ ચાલી શકે છે. એક દરદી એક અનુભવી વૈદને ત્યાં ગોળી લેવા ગયો, તેને દરદ અજીવું હતું. વૈદે તેને હુમેશાં થોડું ચાલવાની સલાહ આપી. દરદી બોલ્યો કે તેનામાં જરાએ તાકાદ નથી. વૈદ સમજ્યો કે દરદી ખીકણ હતો, તે તેને પોતાની ગાડીમાં લઈ ગયો. રસ્તામાં ચાણુક બાણી જોઈને પાડી નાખ્યો. વિવેકને ખાતર દરદીને ચાણુક લેવા ઉતરવું પડ્યું. વૈદે પોતાની ગાડી હાંકી મૂકી. બિચારા દરદીને હાંકતા હાંકતા પાછળ જવું પડ્યું. તેને ખબ ચલાવ્યા પછી ગાડી પાછી વાળી દરદીને ગાડીમાં લીધો; ને તેને કહ્યું કે તને ચલાવવો એજ તારી દવા હતી, તેથી વૈદને ઘાતકી દેખાવાને જોખમે પણ દરદીને ચલાવવો પડ્યો. દરદીને પણ કકડાવીને ભૂખ લાગી હતી તેથી ચાણુકની વાત ભૂલી ગયો. તેણે વૈદનો ઉપકાર માન્યો ને ઘેર જઈને સંતોષપૂર્વક ખાધું. જેઓને ચાલવાની ટેવ નથી ને જેઓને બદલજમી ને તેથી ઉત્પન્ન થતાં દરદો થાય છે તેઓએ ચાલવાનો અખતરો કરી જોવો.

પોષાક.

ખોરાક ઉપર આરોગ્યનો આધાર રહે છે તેમ પોષાક ઉપર પણ કંઈ દરજ્જે રહે છે. ગોરી ચોરતો પોતે માનેલી શોભાને ખાતર એવો પોષાક પહેરે છે કે તેથી તેમની કેડ અને પગ સાંકડાં રહે. આથી અનેક પ્રકારનાં દરદનાં ભોગી તેઓ થાય છે. ચીનમાં ચોરતોના પગ એટલા નાબુક રાખે છે કે આપણાં બચ્ચાંના પગ પણ તેથી મોટા હોય છે. આથી ચીનની ચોરતોના આરોગ્યને ઘણો ધક્કો પહોંચે છે. આ બે દાખલા ઉપરથી વાંચનાર તુરત સમજી શકશે કે પોષાકની પસંદગી ઉપર આરોગ્યનો આધાર કંઈકે ભાગે પણ રહે છે ખરો.

સારામા શારા ચિત્રો તો ન-નદશાનાજ ભેવામા આવે છે પોપાક પહેરી શરીરના સાધારણ અંગો ઠાકવામા આપણે દેમ જાણે કુદરતનો દોષ ખતાવતા હોઈએ નહિ ? જેમ આપણી પાસે વધારે પેસા હોય તેમ આપણે વધારે ટાપટીપ કરતા જઈએ છીએ કોઈ કઈ રીતે ને કોઈ કઈ રીતે રૂપ કહાડવા ઇચ્છે છે, ને પછી પોતાનું મ્હો અરીસામા જોઈ મલકાય છે કે વાહ ! હું કેવો રૂપાળો ? આપણા ખધાની દષ્ટિ જો ઘણા મહાવરાથી ળગડી ન હોય તો આપણે તુરત જોઈ શકીશું કે માણસનું સારામા સારૂ રૂપ તો તેની નમદશામા રહેલું છે, અને તેનું આરોગ્ય પણ તેમા છે એક પહેરણ પહેર્યું કે તેટલે દરજ્જે રૂપનો ભાગ કર્યો કેમ જાણે આટલું ળસ ન હોય તેથી મરદ અને સ્ત્રી બન્ને જવાહીર પહેરે છે કઈ મરદો પગે ળેડી પહેરે છે, કાનમા વાળી લટકાવેછે, ને હાથે વીંટી રાખે છે આ ખધા ગદકીના ઘર છે, ને શોભા તો તેમા ળી રહેલી છે એ સમજણુ સહેલું નથી ચોરતોએ હદવાળી ળ પગે ન ઉપડે તેવા કહા કે ળાબર, કાનમા પુષ્કળ વાળીઓ, નાકે વળી કુલડા, હાથે પણ જેટલા દાગીના હોય તેટલા ચોછા આ પહેરી શરીરે પુષ્કળ મેલ ચઢાવીએ છીએ કાનમા ને નાકમા તો મેલની સીમા રહેતી નથી આ મેલી દશાને આપણે શણગાર માની પેસાના ખર્ચમા તણાતા જઈએ છીએ ! ચોરોના ભયથી જીવને જોખમમા નાખતા ડગ્તા નથી ખરૂ કહ્યું છે કે અભિમાનથી પેદા થએલી મૂર્ખતાને આપણે હુ ખો વેઠી જે કિંમત ભરીએ છીએ તે અટળક છે કાનમા શુમડા થવા છતા ળેરીઓએ પોતાના કાનની વાળી કહાડવા હીધી નથી હાથે શુમડું થાય, હાથે ખાંડે પણ ળગડી ન દેવાય આગળી પાકે પણ હીરાની વીંટી મરદ કે ચોરત કાઢે તો તેના રૂપમા ખામી આવે ! આવા દાખલા તો ઘણાએએ નજરે જોયા હોવા જોઈએ

પોપાક વિષે ળહુ સુધારા કરવા મુશ્કેલ છે, છતા ઘરેણાને રત્ન આપી શકીએ તેમ છીએ જરૂર જણાતા સીવાયના કપડા પણ જતા કરી શકીએ તેમ છીએ રીત રિવાજને અનુમદવા ખાતર કેટલાક કપડા રાખી ળીજાને રત્ન આપી શકીએ તેમ છીએ જનું મન, પોપાક એ માણસનું આમૂયણ છે, એ વહેમમાથી છુટું થઈું છે, એ માણસ ઘણે સુધારો કરી પોતાનું આરોગ્ય સાચવી શકે છે

હાલ વળી એવો વાયરો વાયો ળ કે યૂરોપનો પોપાક આપણે પહેરવેા એ સરસ છે, ને એથી આપણો રૂવાળ પડે, તમા આપણને લોકો માન આપે આ ળપુ વિચારવાનો આ અવમર નથી અહીં તો એટલુંજ કહેવું જરૂરનું છે

કે યૂરોપનો પોષાક યૂરોપના ઠંડા ભાગોમાં ભણે યોગ્ય હોય; પણ હિંદુસ્તાનનો પોષાક-ખન્ને હિંદુ અને મુસલમાનો-હિંદુસ્તાનને સાફ ંધએસતો છે. આપણાં લુગડાં છૂટાં હોવાથી હવા આવ-જવ કરી શકે છે. સફેદ હોવાથી સૂર્યનાં કિરણો વિખરાઈ જાય છે. કાળા રંગના કપડામાં સૂર્ય હંમેશાં વધારે ગરમ લાગશે, કેમકે તેને લાગવાથી કિરણો વિખરાઈ જતા નથી.

આપણે માથું તો હંમેશાં ઢાંકીએ છીએ, બહાર નીકળતી વેળાએ તો જરૂર ઢાંકવાના, પાઘડી એ આપણી ઓળખ થઈ પડી છે; છતાં ત્યાં પ્રસંગ આવે ત્યાં માથું ખુલ્લું રાખવાથી ફાયદોજ છે. વાળ વધારવા ને પટીયાં પાડવાં એ તો જંગલીપણુંજ જણાય છે. વધારેલા વાળમાં ધૂળ, મેલ ને કીખો વાસ કરે છે. માથામાં ગુમડાં થાય તો તેની માવજત કરવી એ પણ મુશ્કેલ પડે છે. પાઘડી પહેરનારને માથાના વાળ સાહેબ લોકની જેમ વધારવા એતો અણસમજ જણાય.

પગને વાટે આપણે બહુ દરદના પંજમાં આવી પડીએ છીએ. ખૂટ વગેરે પહેરનારના પગ સુંવાળા થઈ જાય છે. તેમાં પચીનો છુટે છે ને તે બદબો મારે છે. જે માણસને વાસની પરીક્ષા છે તેનાથી ખૂટ પહેરનાર માણસ ખૂટ ને સોજાં કહાડે ત્યારે તેની પડખે ઉભી શકાતું નથી, એટલી વાસ તેના પગમાંથી છુટે છે. આપણે તો જોડાને ડાંટારખાં કે પગરખાં ટહીએ છીએ, એટલે ડાંટામાં ચાલવું હોય, બહુ તડકામાં કે ટાઢમાં ચપડવું હોય ત્યારેજ આપણને જોડા પહેરવાની જરૂર છે, અને તે પણ આખા પગને ઢાંકે તેમ નહિ પણ માત્ર તળીયાને ઢાંકે; એટલે જરૂર જણાય ત્યારે માત્ર સેંડલ પહેરવાં જોઈએ. જેને માથું દુખવાતું દરક હોય, જેને શરીરની નબળાઈ હોય, જેને પગનો દુખાવો હોય ને જેને જોડા પહેરવાની આદત હોય, તેણે જોડા પહેર્યા વિના ચાલવાનો અખતરો કરી લેવો; એટલે તેને તુરત માલમ પડશે કે પગ ખુલ્લા રાખી, તેને જમીનનો સ્પર્શ થવા ઢઈ, તેને પચીના રહિત રાખી આપણે કેટલો ફાયદો તુરત ઉઠાવી શકીએ છીએ. સેંડલ એ બહુ સરસ જોડાની બાત છે, ને પ્રમાણમાં સસ્તી બાત છે. આફ્રિકામાં પાઈનટાઈન આગળ ટ્રાપીસ્ટ લોકો જેને જોઈએ તેને સાફ બનાવે છે, ને ફિનિક્સમાં પણ સેંડલ બની શકે છે. સાધારણ વર્ગ એકલા સેંડલથી ચલાવી લે તેટલી તેની હિંમત નહિ ચાલે. તેવા માણસે પણ જ્યારે જ્યારે પગને છૂટા રાખી શકાય ત્યારે તો રાખવાજ, ને જ્યારે ખૂટ વિના ચલાવાય ને કંઈક પણ તળીયાંને સાફ જોઈએ ત્યારે સેંડલનો ઉપયોગ કરવો.

ગુણ પ્રકરણ.

જેણે આરોગ્યના પ્રકરણો ધ્યાનપૂર્વક વાચ્યા છે તેને મારી વિનતિ છે કે આ પ્રકરણ વિશેષ ધ્યાનથી વાચવું, ને તે ઉપર ખૂબ વિચાર કરવો. બીજા પ્રકરણો હલુ આવશે અને તે ઉપયોગી થઈ પડશે, એમ હું માનું છું, પણ આ વિષય ઉપર બીજા એકે પ્રકરણ આના જેણે અગત્યનું નહિ હોય એ અગાઉ સૂચવ્યું છે કે આ પ્રકરણોમા એવી એક પણ જાણત એ લખી નથી કે જંને વિષે મને જ્ઞાતિ અનુભવ થયો નથી, અથવા જે હું પોતે દૈન્યપૂર્વક ન માનતો હોઉં.

આરોગ્યની ઘણી ચાવીઓ છે, અને તે બધી ચાવીઓની જરૂર છે, પણ તેની મુખ્ય ચાવી પ્રદક્ષર્ય છે સારી હવા, માટે ખોરાક, સાફ પાણી વગેરેથી આપણે આરોગ્ય મેળવી શકીએ, પણ જેટલો પૈસો કમાઈએ તેટલો ઉડાવીએ તો કંઈ બચતુ નથી, તેમજ જેટલું આરોગ્ય મેળવીએ તેટલું ઉડાવીએ તો પાસે પુછી શી રહેવની છે ? માટે સ્ત્રી અને પુરુષ જન્મેને આરોગ્યરૂપી ધન સાચવવાને સાફ પ્રદક્ષર્યની મૂર્ચ્ જરૂર છે, એમા કોઈએ શરૂ લાવવાનો નથી જેણે પોતાનું વીર્ય સાચવ્યું છે તેજ વીર્યવાન-જાળવાન કહેવાય ને જણાય.

પ્રદક્ષર્ય તે શું ? એ મવાલ થયે પુરુષ સ્ત્રીના લોગ ન કરવો ને સ્ત્રીએ પુરુષને લોગ ન કરવો, એ પ્રદક્ષર્ય છે 'લોગ ન કરવો' એટલે એકબી જાનો વિષયની ઇચ્છાએ સ્પર્શ ન કરવો એટલુંજ નહિ, પણ એ જાણત વિચાર પણ નહિ લાવવો-એ જાણતનું સ્વપ્નું પણ ન હોવું જોઈએ પુરુષ સ્ત્રીને જોઈને ઘેલા ન થવું અને સ્ત્રીએ પુરુષને જોઈને ઘેલા ન થવું જે શુદ્ધશક્તિ આપણને કુદરતે આપી છે તેને રખાવી, આપણા શરીરમાજ સમૃદ્ધ કરી, તેને ઉપયોગ આપણું આરોગ્ય વધારવામા કરવો, અને તે આરોગ્ય એકલા શરીરનું નહિ પણ મનનું, બુદ્ધિનું અને યાદશક્તિનું છે.

હવે જરા આસપાસ ઠાણુંક અને છે તે જોઈએ નાનેથી મોટા બધા માણસો તેમજ સ્ત્રીઓ, ઘણે જાગે આ મોહમા ટુણેલા પડ્યા છીએ આપણે એવે સમયે ગાડાતુર બની જઈએ છીએ આપણી બુદ્ધિ ઠેકાણે રહેતી નથી, આપણી આ અને પડતા આવી જાય છે, આપણે કામાન્ધ જનીએ છીએ કામમા આવી ગયેલા પુરુષોને, સ્ત્રીઓને ને છોકરા-છોકરીઓને એ તદન જાવરા જેવા જોયા છે મારો પોતાનો અનુભવ તેથી જૂરો નથી જ્યારે જ્યારે તે દશમા હું આવેલો છું ત્યારે ત્યારે માફ જાન હું જૂલી ગયો છું એ વસ્તુજ એવી છે આમ એક રતિભાર રતિ (સખ) ને સાફ આપણે એક મલથી વિગેષ જા

એક પળમાં ગુમાવી ઘેસીએ છીએ. જ્યારે આપણા મદ ઉતરે છે ત્યારે આપણે રંક હાલતમાં રહીએ છીએ. ણીને દહાડે સવારમાં આપણું શરીર ભારે રહેલે, આપણને ખરૂં એન રહેતું નથી, આપણી કાયા મદ થઈ ગઈ હોય છે, આપણું મન ઠેકાણા વગરનું હોય છે; તે ણું ઠેકાણે લાવવા-રાખવા, આપણે દૂધના કાઠા પીએ છીએ, ગજવેલ ફાકીએ છીએ, યાત્રુતિઓ લઈએ છીએ, વૈદ્યોની પાસે જઈને પુષ્ટિકારક દવા માગીએ છીએ; કયા ખોરાકથી આપણો કામ વધે એ આપણે શોધ્યા કરીએ છીએ. આમ દિવસો જાય છે, ને જેમ જેમ વર્ષ જાય છે તેમ તેમ અંગે, અછલે હીણા થઈએ છીએ અને ઘડપણમાં આપણી યુદ્ધિ ગએલી જોવામાં આવે છે.

ખરૂં જોતાં એમ ન થવું જોઈએ-ઘડપણમાં યુદ્ધિ મદ થવાને બદલે તેજ થવી જોઈએ, આ દેહે મેળવેલો અનુભવ આપણને તથા ણીજને ઉપયોગી થઈ શકે એવી આપણી સ્થિતિ રહેવી જોઈએ; અને જેઓ પ્રહ્મચર્ય પાળે તેની તેવી સ્થિતિ રહે છે. તેને મરણનો ભય નથી અને મરણ સમયે પણ તે ધૃત્વ-ને ભૂલતો નથી, તે ખોટાં વલખાં મારતો નથી, ને ચાળા કરતો નથી. તે હસમુખે ચહેરે આ દેહને છોડી માલેકને પોતાનો હિસાબ આપવા જાય છે. આજ પુરુષ-આમ મરે તેજ સ્ત્રી. તેઓએજ ખરૂં આરોગ્ય જાળવ્યું એમ ગણાય.

આપણે સાધારણ રીતે વિચાર કરતા નથી કે આ જગતમાં મોજ-મળ, અદેખાઈ, મોટાઈ, આડંબર, ગુસ્સો, અધીરાઈ, ઝેર વગેરેનું મૂળ આપણે પ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરીએઈએ તે છે. આપણું મન આપણે હાથ ન રહે, ને દર-રોજ એક કે વધારે વખત એક બાળક કરતાં પણ ઘેદળની જોઈએ, તો પછી જાણ્યે અજાણ્યે કયા ગુન્હા નહિ કરીએ-કર્યું ઘોર કર્મ કરતાં અટકીશું ?

પણ આલું પ્રહ્મચર્ય પાળનારાને કોણ બુઝે છે ? એવું પ્રહ્મચર્ય જો બધા પાળે તો દુનિયાનું સત્યાનાશ વળે. આમાં ધર્મચર્યા આવી જવાનો સંભવ છે, એટલે તેટલો ભાગ છોડી માત્ર દુન્યવી વિચારજ કરીશું. મારા વિચાર પ્રમાણે આ બંને સવાલનું મૂળ આપણી ણીક અને કાયરતા છે. આપણે પ્રહ્મચર્ય પાળવા માગતા નથી એટલે તેમાંથી નીકળી જવાનું ણહાનું શોધીએ છીએ. પ્રહ્મચર્ય પાળનારા આ દુનિયામાં ઘણાએ પડયા છે, પણ તેને શોધતાં તુર-તજ મળતા હોય તો તેનું મૂલ્ય પણ શું હોય ? હીરાને મેળવતાં પૃથ્વીના આં-તરડામાં હજારો મળુરોને ગોંધાઈ રહેવું પડે છે, અને ત્યાર પછી પણ પર્વત જેટલી કાંકરીઓમાંથી એક મૂઠી જેટલા હીરા હાથ આવે છે; ત્યારે પ્રહ્મચર્ય પાળનારા હીરાને શોધવાને સારૂં કેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તે સૌએ ત્રિરાશી બાંધીને જવાળ શોધી કહાડવો. પ્રહ્મચર્ય પાળતાં

તેની સાથે આપણને સબધજ ક્યાં છે ? આપણે કઈ ઈશ્વર નથી-એણે પૃથ્વી બનાવી છે* તે પોતાનું મહાળી લેશે બીજાઓ પાળે કે નહિ એ સવાલ આ પણને કરવાનોજ ન હોય આપણે વેપાર, વકીલાત વગેરે ધધામા પડતા વિચારતા નથી કે બધા વકીલ કે વેપારી થાય તો શું થાય ? છેવટમા જે પ્રદ્વચર્થ પાળશે તે પુરુષ અથવા સ્ત્રીને કાળે કરીને બન્ને સવાલોનો જવાબ મળી આવશે, એટલે કે તેના જેવા બીજા તેને મળી રહેશે, અને બધા પ્રદ્વચર્થ પાળે તો પૃથ્વીનું શું થાય તે પણ તે ધોળા દિવસ જેવું જોઈ શકશે

ઉપરના વિચારો જ બળી માણસો કેમ અમલમા મૂકી શકે ? પરણેલા શું કરે ? જેને છોડરા છે તે શું કરે ? જેનાથી કામને વશ નજ રાખી શકાય તે શું કરે ? આપણે મરસમા સરસ શું છે તે જોઈ તે નમુનો આપણી પાસે રાખીએ તો પછી તેની તેવીજ કે ઉતરવી નકલ કરી શકીએ બાળક પાસે અક્ષર લખાવીએ ત્યારે સારામા સારા અક્ષરનો નમુનો તેની પાસે મૂકીશું તો બાળક તે ઉપરથી પોતાની ગદ્દિત પ્રમાણે પૂરી કે અધુરી નકલ કરશે, તેમજ આપણે અખડ પ્રદ્વચર્થનો નમુનો આપણી સામે રાખી તેની નકલ કરવા મથી શકીએ તેમ છીએ પરણ્યા એટલે શું ? કુદરતી કાયદો તો એ છે કે જ્યારે સ્ત્રી-પુરુષને પ્રજાની ઈચ્છા થાય ત્યારેજ તેઓ પ્રદ્વચર્થને તોડે આમ વિચારપૂર્વક કોઈ જોડું વર્ષે કે ચાર પાચ વર્ષે એક વેળા પ્રદ્વચર્થ તોડે તે તદ્દન ગાડા નહિ બને, અને તેઓની પાસે વીર્યરૂપી પુણ્ય ઠીક એકઠી રહી શકશે બાગ્યેજ એવા સ્ત્રી-પુરુષ આપણા જોવામા આવશે કે જેઓ માત્ર પ્રજાની ઉત્પત્તિને ખાતરજ કામલોગ કરતા હોય, બાકી હજારો માણસો તો કામલોગ માગે છે, ઈચ્છે છે ને કરે છે તેનું પરિણામ એ આવે છે કે તેઓની ઈચ્છા વિરૂદ્ધ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે આ વિષયલોગ લોગવતા આપણે એટલા આધળાબીંત બની જઈએ છીએ કે સામેનાનો વિચારજ કરતા નથી આમા સ્ત્રીકરતા પુરુષ વધારે ગુન્હેગાર છે પોતાના ગાડપણમા સ્ત્રીની નબળાઈને અને પ્રજાનો બાગ ઉપાડવાની-તેને ઉછેરવાની તેનામા તાડાદ છે કે નહિ તેનો તેને ખ્યાલ પણ રહેતો નથી. પશ્ચિમના લોકોએ તો આ બાબતમા હદજ ઓળંગી છે તેઓ પોતાના લોગ લોગવવાને ખાતર ને પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તેનો જોલે ફર રાખવા ખાતર અનેક ઉપચારો વાપરે છે તે ઉપચારો ઉપર પુસ્તકો લખાયા છે, અને વિષય લોગવવા છતા પ્રજા ઉત્પન્ન ન થાય એવું બતાવનારા ધધાર્થીઓ પડ્યા ડે ! આપણે આવા પાપમાથી હલ્લુ તો મુક્ત છીએ, પણ આપણી સ્ત્રીઓ ઉપર જોલે લાદતા આપણે ઘડીબર વિચાર કરતા નથી, ને આપણી પ્રજા નબળી, વીર્યહીન, બાયલી અને ગુદ્દિહીન થાય તેની

* લેખક ઈશ્વરને પૃથ્વીનો કર્તા માને છે એમ જણાય છે

દરકાર પણ રાખતા નથી. ન્યારે ન્યારે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આપણે ઈશ્વરનો પાઠ માનીએ છીએ, એ આપણી કંગાલ દશા ઠાંકવાનો એક રસ્તો છે. નળણી, પાંગળી, વિપથી, નમાલી પ્રજા આપણને થાય એને આપણે ઈશ્વરી કોપ કેમ ન માનીએ ? ખાર વર્ષના બાળકને પ્રજા થાય એમાં આપણને શું સુખ માનવાનું હોય ? તેમાં ઉત્સવ શો ઉજવવો હોય ? ખાર વર્ષની બાળા માતા થાય એને મહા કોપ કેમ ન માનવો ? તુરત વાવેલા ઝાડમાં ફળ થાય તો તે નળણું હોય છે એમ આપણે જાણીએ છીએ, તે ઝાડને ફળ ન બાજે એવા આપણે ઈલાજ લઈએ છીએ; છતાં બાળક સ્નાને બાળક વરથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય ને આપણે ઉભણી કરીએ એ તો ભીંત ભૂલવા જેવું થયું. હિંદુસ્તાનમાં કે દુનિયામાં નમાલા માણસો કીડીની પેઠે ઉભરાય તેથી હિંદુસ્તાનનો કે દુનિયાનો શો ઉદ્ધાર થઈ શકે ? પણ આપણા કરતાં સારાં છે, કે ન્યારે તેઓને પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની હોય ત્યારેજ નર માદાનો મેળાપ આપણે કરાવીએ છીએ. મેળાપ પછી ને ગર્ભકાળ તથા જન્મ પછી બચ્ચું ધાવણ છોડી મોટું થાય ત્યાંસુધીનો કાળ તદ્દન પવિત્ર ગણવો જોઈએ, ને પુરુષે તથા સ્ત્રીએ તે કાળ દરમિયાન તો બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ; તેને બદલે આપણે ઘડીભર પણ વિચાર કર્યા વિના આપણું કાર્ય કર્યેજ જઈએ છીએ ! આવાં રોગી મન આપણાં છે એનું નામ અસાધ્ય રોગ. એ રોગ આપણને મોતની મુલાકાત કરાવે છે, અને મોત થતું નથી ત્યાંસુધી આપણે ઘેઘા માણસની પેઠે ભમ્યા કરીએ છીએ. પરણેલાં સ્ત્રી-પુરુષોની ખાસ ફરજ છે કે તેઓએ પોતાના વિવાહનો ખોટો અર્થ નહિ કરતાં શુદ્ધ અર્થ કરી ન્યારે ખરેખર પ્રજા ન હોય ત્યારે વારસ ઈચ્છીનેજ પોતે લેગાં થવું.

આપણી દયામણી દશામાં આમ કરવું બહુ સુસ્કેલ છે. આપણો ખોરાક, આપણી રહેણી, આપણી વાતો, આપણી આસપાસના દેખાવો, એ બધા આપણી વિષયવાસના જાત્રા કરનારા છે. વળી અપ્રીણની પેઠે વિષયનો આપણને અમલ ચઢેલો હોય છે, તેવી સ્થિતિમાં આપણે વિચાર કરી પાછા હટીએ એ કેમ બને ? પણ જે બનવું જોઈએ તેને વિષે કેમ બને, એવી શંકા ઉઠાવનારને સાફ આ લખાણમાં જવાબ નથી. જેઓ વિચાર કરી કરવું જોઈએ તે કરવાનો પ્રયત્ન કરવા તૈયાર હોય તેને સાફ આ લખાણ છે. જેઓ પોતાની સ્થિતિમાં સંતોષ માની બેઠા છે તેને આવું વાંચતાં પણ કંટાળો આવશે; પણ જેઓ પોતાની કંગાળ દશા જોઈ શક્યા છે ને તેથી કંઈક ભાગે કંટાળ્યા છે તેને મદદ કરવાનો આ લખાણનો હેતુ છે.

ઉપરના લખાણ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જેઓ પરણ્યા

નથી તેઓએ આવા કઠણ કાળમા પરણવુજ ન લેઈએ, અને જો પરણ્યા વિના નજ ચાલે તો જેમ અને તેમ મોડુ પરણવુ લેઈએ પચીસ કે ત્રીસ વર્ષ સુધી ન પરણવામા જીવાન પુરૂષોએ 'પણુ' લેવાં ઘટે છે. આવુ કરવાથી આરોગ્ય મળવા ઉપરાત જે બીજા ક્ષયદા મળે તેનો વિચાર આ સ્થળે આપણે કરી શકતા નથી, પણ સૌ કોઈ પોતાની મેળે તે ક્ષયદા નીપજવી શકશે

જે માળાપો આ લખાણુ વાચે તેને એટલુ કહેવુ ઘટે છે કે તેમના છા-કરાને બચપણુમાથીજ વિવાહ કે સગાઈ કરી વેચી આપે છે તેથી તેઓ ઘાતકી બને છે, તેમા પોતાના જન્માનો સ્વાર્થ તપાસવાને બદલે પોતાનો અધ સ્વાર્થ તપાસે છે પોતાને મોટા થવુ છે, પોતાની નાત જમાતમા નામ મેળવવુ છે, છાકરાના વિવાહ કરી તમારો ભવો છે છાકરાનું હિત જીએ તો તો તેનો અભ્યાસ તપાસે, તેનું જતન કરે, તેને શરીરની કેળવણી આપે આ જમાનામા બાળક છાકરાને પરણાવી ઘરસસારી ખટપટની જવાબદારીમા મૂકી દેવા એથી તેઓનું બીજુ કયું મોડુ અહિત હોઈ શકે ?

છેવટમા જે સ્ત્રી કે પુરુષ એક વખત પરણ્યા છે તેમા મેળથી વિયોગ થાય ત્યારે તો તેઓએ વૈધવ્ય ખાળવુ એ આરોગ્યનો કાયદો છે કેટલાક ડોક્ટરોએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે કે જીવાન પુરુષ અથવા સ્ત્રીને વીર્યપાત થવાનો અવકાશ મળવોજ લેઈએ, બીજા કેટલાક ડોક્ટરો એમ પણ કહે છે કે ઠાઇપલુ સ્થિતિમા વીર્યપાત કરવાની જરૂર નથી આમ ડોક્ટરો લડી મરે છે ત્યા આપણે ડોક્ટરોથી દોરવાઈ આપણા વિચારને ટેકા મળ્યો એમ સમજી વિષયમા લીન ગહેવાનું સમજીએ એમ નજ થવુ લેઈએ મારો પોતાનો અનુભવ અને બીજાઓ જેનો અનુભવ હું બાણુ છુ તે ઉપરથી હું બેધકક રીતે કહી શકુ છુ કે આરોગ્ય બાળવવાને સારૂ વિષય કરવાની જરૂર નથી, એટલુજ નહિ પણ વિષય કરવાથી-વીર્યપાત થવાથી આરોગ્યને ઘણી નુકસાની પહોચે છે ઘણા વર્ષથી બધાએલી મજબુતી-મનની ને તનની-એક વખતના વીર્ય-પાતથી પણ એટલી જતી રહે છે કે તેને પાછી મેળવતા બહુ વખત લેઈએ છીએ, અને તેટલો વખત જતા પણ અસલ સ્થિતિ આવીજ શકતી નથી બાગેલા કાચને સાધો મારી તેની પાસેથી કામ ભલે લો, પણ તે બાગેલો તો ગણાયજ

વીર્યનું જતન કરવાને સારૂ સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી, આગઉ જણાવ્યા પ્રમાણે સ્વચ્છ ખોરાક અને સ્વચ્છ વિચારની પૂરી જરૂર છે આમ નીતિને આરોગ્યની સાથે ઘણો નિકટ સબધ છે-સપૂર્ણ નીતવાનજ સપૂર્ણ આરોગ્ય મેળવી શકે બધ્યા ત્યાથી સવાર સમજી ઉપરનું લખવુ ખૂબ વિચારી જેઓ

તે સૂચના અમલમાં મૂકશે તેઓને પ્રત્યક્ષ અનુભવ મળશે. થોડી મુદત બેઠે
 પ્રહ્લ્લચર્ય જાળવ્યું હશે તે પણ પોતાના મનમાં વધેલું બળ ને શરીરનું બળ,
 એ બંને બેઠ શકશે; અને એક વખત બે તેના હાથમાં પારસમણિ આવશે
 તો તેને જીવની સાથે જતન કરી સાચવશે. જરાએ ચૂકશે તો તુરત બેઠ લેશે
 કે તેણે મોટી ભૂલ કરી છે. મેં તો પ્રહ્લ્લચર્યના અગણિત લાલ વિચાર્યા પછી
 જાણ્યા પછી, ભૂલો કરી છે, ને તેનાં કડવાં પરિણામ પણ જોયાં છે. ભૂલ પડે-
 લાંની મારા મનની ભવ્ય દશા, ભૂલ પછીની મારી દીન દશા, એનો મને તાદ્દશ
 ચિતાર આવ્યા કરે છે. પણ મારી ભૂલોમાંથી હું એ પારસમણિની કિમત
 જાણતાં શીખ્યો છું. હવે અખંડ જાળવીશ કે નહિ એ જાણતો નથી. ઈશ્વરની
 સહાયથી જાળવવાની આશા રાખું છું. મારા મનને અને શરીરને તેથી થએલા
 લાલ હું બેઠ શકું છું. હું પોતે જાળવણી પરણેલો, જાળવણી અંધ બનેલો,
 જાળવણી પ્રજા પામેલો ઘણે વર્ષે જાણ્યો; જાળવણી જોયું તો મહાભારતમાં પડેલો
 એમ લાગે છે. મારી ભૂલથી ને મારા અનુભવથી બે કોઈપણ ચેત્રી લેશે ને
 બચશે તો આ પ્રકરણ લખીને હું કૃતાર્થ થયો સમજીશ. આ પણ ત્રિરાશી
 બાંધવા જેવી છે. મારામાં ઉત્સાહ ઘણો છે એમ બહુ માણસોએ કહ્યું છે ને
 હું માનું છું, માફ મન તો નબળું ગણાતું નથી-કેટલાક તો મને હઠીલો ગણે
 છે, મારા શરીરમાં ને મનમાં રોગો રહેલા છે, પણ મારા પ્રસંગમાં આવે-
 લાના પ્રમાણમાં હું સારી રીતે આરોગ્યવાળો ગણાઉં છું. આ દશા બે હું વીસ
 વર્ષ સુધી વધારે કે એછા વિષયમાં રહ્યા પછી જાળવણી સાચવી શક્યો છું
 તો એ વીસ વર્ષ પણ બચાવી શક્યો હોત તો ક્યાં હોત? હું પોતે તો
 સમજું છું કે મારા ઉત્સાહનો આજે પારજ ન હોત, અને પ્રજાની સેવામાં
 કે મારા સ્વાર્થમાં હું એટલો ઉત્સાહ બતાવી શકત કે તેની બરોબરી કરના-
 રની કસોટી થાત. આટલો સાર મારા લાંગેલા દાખલામાંથી જેથી શકાય છે.
 જેઓ અખંડ પ્રહ્લ્લચર્ય પાળી શક્યા છે તેઓનું શારીરિક, માનસિક, નૈતિક
 બળ જેણે જોયું હોય તેજ વિચારી શકે; તેનું વર્ણન ન થઈ શકે.

આ પ્રકરણ વાંચનાર સમજેલ હશે કે જ્યાં પરણેલાને પ્રહ્લ્લચર્ય પાળ-
 વાની સલાહ આપવામાં આવી છે ત્યાં, ને રંડાયેલ પુરુષને વૈધવ્ય લોગવવાની
 સલાહ આપી છે ત્યાં, પરણેલ કે ન પરણેલ પુરુષ યા સ્ત્રીને બીજે ક્યાંય પણ
 વિષય કરવાનો અવકાશ હોયજ નહિ. પરસ્ત્રી અથવા વેશ્યા ઉપર કુદષ્ટિ કર-
 વાથી શું ઘોર પરિણામો આવે છે એ આરોગ્યના વિષયમાં વિચારી શકાય
 ; એ ધર્મનો ને ઉડી નીતિનો વિષય છે. અહીં તો માત્ર એટલુંજ કહી
 ય છે કે પરસ્ત્રી અને વેશ્યાગમનથી માણસો વિસ્ફોટક આદિ નામ ન લેવા

યોગ્ય-નીચ દરદોષી પીડાએલા ને સડતા ભોવામા આવે છે કુદરત એવી દયા કરે છે કે તેવા સ્ત્રી પુરુષોને તુરતજ ધા પડે છે તેમ છતા તેઓ સૂતેલા રહે છે, ને પોતાના દરદોને સાડૂ દવા રોધવા ડોક્ટરોને ત્યા ભટકયા કરે છે ! જ્યા પરસ્ત્રીગમન ન હોય ત્યા પચાસ ટકા વૈદો ને ડોક્ટરો નકામા થઈ પડે. એ દરદોએ માણસ બાને એવી બાયબીડી છે કે તે બાબતમા વિચારરીલ ડોક્ટરો જણાવે છે કે તેઓની શોધો છતા પણ જો પરસ્ત્રીગમનનો સડો આલ્યા કરો તો પ્રજાઓનો અપાટલોર અત આવશે. એથી થતા રોગોની દવાઓ એવી છે, કે જો તે રોગનો નાશ થયો એમ લાગે તો બીજા ધર કરે છે, ને તે પેઢી દર પેઢી ઉતરે છે

હવે પરભ્રુક્ષાને બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો ઉપાય બનાવી આ ધાર્યા કરતા લ-ખાએકુ પ્રકરણ બધ કરીએ ખોરાક, હવા, અને પાણીના નિયમો જાગવ્યાથી પરભ્રુક્ષા માણસો બ્રહ્મચર્ય જાળવી શકે નહિ તેઓએ પોતાની સ્ત્રીની સાથેની એકાત તજવી જોઈએ વિચાર કરતા દેખારો કે સ્ત્રીની સાથે વિષય લોગવવા મિવાય એકાતની જરૂર હોય નહિ. રાત્રિએ સ્ત્રી-પુરૂષે જૂદી એરડીઓમા સૂવું જોઈએ દિવસના જાનેએ સારા ધધામા ને સારા વિચારોમા નિરત રોકા એલા રહેવું જોઈએ પોતાના સુવિચારને ઉત્તેજન મળે તેવા પુસ્તકો વાચવા, તેવા પુરુષોના ચરિત્રો વિચારવા, અને લોગમ' તો દુ ખજ રથુ કે એ વિચાર વાર વાર કરવો જ્યારે જ્યારે વિષયની ઇચ્છા થઈ આવે ત્યારે ત્યારે તેજુ ઠડા પાણીથી નહાઈ લેવું આમ કરવાથી શરીરમા જે મહા અગ્નિ રહ્યો છે તે બીજુ ને સાડૂ રૂપ પકડી પુરુષ અને સ્ત્રી જાનેને ઉપકારી થઈ પડશે ને તે ઓના ખરા સુખમા વધારો થશે આવું કરવું એ મુશ્કેલ છે, પણ મુશ્કેલીએ છતવાને તો આપણે જન્મ્યા છીએ, આરોગ્ય મેળવવું હોય તેજુ આ મુશ્કેલ છતવીજ પડશે !

*૧ સ્થૂળ શરીરની નીરાગ સ્થિતિ એ ખરૂ આરોગ્ય નથી, પણ સ્થૂળ શરીર અને સૂક્ષ્મ શરીર વિકારરહિત હોવું એજ ખરૂ આરોગ્ય છે ૨ શરીર મન અને આત્મા એ ત્રણની જેના યોગથી ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થાય, તેજ આ રોગ્યનો ખરો નિયમ છે ૩ કેવળ અમુક એક પ્રકારના આહારથીજ શરી આરોગ્યસ પત્ત થશે એવી સમજણુ બૂલભરેલી છે સફળુ એ આરોગ્યમ

૧ પૃટ ૩૬ યો દહાં સુધીનો લેખ મહાત્મા ગાંધી મો ક. નો છે

* પ્રાત કાળ મામિક

બહુ પુષ્ટિકારક છે, અને સદાચારી મનુષ્યોત્તુજ આયુષ વિશેષ આરોગ્યસંપન્ન હોય છે. ૪ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ શરીરનો બહુજ નિકટ સંબંધ છે. એક શિવાય બીજું ટકી શકતું નથી. સ્થૂળને સ્થૂળનો આહાર મળવો જોઈએ અને સૂક્ષ્મને સૂક્ષ્મનો આહાર મળવો જોઈએ સ્થૂળ શરીરનો આહાર એટલે નિયમિત ખાવું પીવું અને વ્યાયામ અને સૂક્ષ્મ શરીરનો આહાર એટલે સદ્ગુણ અને સદાચાર પ તાવ, ઉધરસ, ક્ષય વગેરે સ્થૂળ શરીરના રોગ છે; અને કામ, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, દ્રોહ, આળસ વગેરે મનના એટલે સૂક્ષ્મ શરીરના રોગ છે. ૬ સ્થૂળ શરીરના રોગ પ્રથમ શરીરને અને તે પછી ક્રમે ક્રમે સૂક્ષ્મ શરીરને દુર્બળ કરી નાંખે છે અને તે પ્રમાણેજ મનના-સૂક્ષ્મ શરીરના રોગ પ્રથમ મનને અને પછી સ્થૂળ શરીરને રોગી બનાવે છે. ૭ સાત્વિક આહાર શરીરને નીરોગ કરીને મનને સત્વગુણી અને સદ્ગુણી બનાવે છે. ૮ તામસ આહાર (મધ-માંસ ઈત્યાદિ) મનને તમોગુણી બનાવી નીચ સ્થિતિને પહોંચાડે છે. ૯ પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, સ્વાર્થત્યાગ, ઉદારપણું, ઉત્સાહ, હિમત, સ્વજનપ્રેમ, અને સ્વદેશ સેવા ઈત્યાદિ ઉત્તમ ગુણો મનનો સુવિકાસ કરી શરીરને આરોગ્ય આપે છે. ૧૦ શરીર અને મન એ બે બંધાં વિકારરહિત હોય છે ત્યાંજ આયુષ આરોગ્ય, આનંદ અને કીર્તિ એનો વધારો થાય છે.

આ દશ નિયમો નર રત્ન દાદાભાઈ નવરોજી પાળે છે તે તેને આજે આજે ૬૦ વર્ષ થયાં છે. તા. ૧૮-૭-૧૪.

*પ્રવૃત્તિની શુદ્ધિના પ્રમાણમાંજ અંતઃકરણમાં ઉદ્ભાસ હોય છે. બાહ્ય સ્નાન, કસરત વગેરેથી નિરામયતા પ્રકટે છે તે કરતાં અંતઃકરણમાં રાગદ્વેષનો અભાવ, નિઃસ્વાર્થપણું, નિષ્કાપટય, ઋણુતા વગેરેથી વિશેષ પ્રકૃતિ સૌંદર્ય જન્મે છે. શરીરને વ્યાયામની તો પ્રબલમાં બહુજ જરૂર છે. જેનામાં સાચી નિષ્ઠા છે, જેનામાં યોગ્ય વ્યાયામ છે, જેનામાં ન્યાયીપણું છે, જેનામાં કૃતદ્વપણું નથી, જેનામાં ધૈર્યબલ, તિતિક્ષા, શમદમાદિ સંપન્નિ છે, જેનામાં દીર્ઘદષ્ટિ છે, જેનામાં વૃત્તિની લોલુપતા નથી, જેનામાં અડગપણે નિર્મોહતા ગ્રાધવાનું બળ છે, જેનામાં સમયને અનુસાર ચત્ન સેવવાનું સામર્થ્ય છે, જેનામાં આત્માના બળના ધર્મો સચોટ સેવવાનું બળ છે તેવા પુરૂષનેજ કુદન્તનું અગ્રાધ ઐશ્વર્ય અનુભવવા યોગ્ય મળે છે. આયુષ, પુષ્ટિ, ધન, ધામ આદિ સર્વ પ્રકૃતિનાં ભરેલાં છે. સત્કીર્તિ જેમણે મેળવવાની છે તેમણે તે દિશાના ચત્નો સેવવા અને જેમણે આરોગ્ય મેળવવું છે તેમણે તે દિશામાં પ્રયત્નો સેવવા. મનુષ્યે સર્વાંશે ઉચ્ચ થવું. મનુષ્યે

પ્રત્યેક વાતાવરણમા સર્વોત્તમ વેપ સજવવો મોહવશ થઈ જબડી પડવુ નહિ પોતાનું સર્વોત્તમ લક્ષ્ય મૂકવુ નહિ મહાપુરુષોની પ્રવૃત્તિ તૃષ્ણા, રાગ, દ્રેવ, મોહ, ભય વગેરે વિદારોથી મલિન હોતી નથી તેથી તેમની પ્રવૃત્તિમા અન-યાસે સ્વાસ્થ્ય, તેજ, બળ વગેરે દ્વિષ્ટિગોચર થાય છે આઈ પીને શરીરને લઠ્ઠ જેવુ બનાવવુ એવો આગ્ય જેમનો હોય છે તેમનું શરીર દૈવીબળથી પોષાતું નથી તે શરીરપર વર્થનુ પ્રકટતું નથી પણ જેમની પ્રવૃત્તિમા નિર્ભળતાનો અર્થ દેહીપ્યમાન હોય છે તેમનીજ વાણીમા અગાધ સામર્થ્ય હોય છે તેમનીજ શક્તિ નીતિ મૈ ડોઈને અનુકરણ કરવા જેવી લાગે છે વય વને તેમ ચારિત્રની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરે ગરીર મુજતુ હોય તો વાચવા લખવાના કે મનોબળ વધારવાના યત્નોને શિથિલ પાડે અને શરીરમા યોગ્ય ગરમી પ્રકટાવનાર યત્નોજ એવો અમુક સમયે મિથાત્ર મળનાર છે માટે ખૂબ કસરત કરીએ એવા વિચાર નજ એવો, પણ મિથાન્નમાથી નેટલુ પચે તેટલુજ સ્વીકારે અનીતિના અશને પ્રત્યેક વર્તનમાથી દુરાચો અને તમે યોગ્ય વિચારબળથી યુક્ત ગ્હેશે સાચી નિરામયતા સર્વ અશમા માયે અત કરણમા બ્યાધિ લાય છે તો બહાનું શરીરમા પણ પ્રકટે છે અનેક રોગોનું મૂળ તપામીશુ તો તેમના કારણો મલિન અત કરણના કાર્યો છે ગર્ભમા અત જલ છે તે મહાન્ પ્રેરક સત્તા છે એ અત કરણમા ડોઈ યુક્ત અવોકિત સત્તા વસે છે તે મીઠા, માદા, સરળ, દેવતવાળા, યથાર્થ માર્ગોએ વહેવાને આપણને પ્રોધે છે અને ને આપણે એ પ્રોધને અનુમરી વિવિધ પુરૂપાર્થ કરીએ, વિવિધ કસોટીઓમાથી પસાર થઈએ અને અતરના ઉંડાણમાથી સતોપ પ્રકટે એવા સાચા સગીન પ્રયત્નો જમાવીએ તો કુરતમાથી આપણા હિતના અગમ્ય અરૂપો પ્રકટ થાય છે, અને જેમના અત કરણમા નિર્ભળ ચારિત્ર્યને સધાવનાર સન્કારો છે તેઓ આ જગતના મહાન્ નિયતા છે તેઓ સર્વોચ્ચે નિરામય, દુખથી અત્રીત, સુખ સ્વરૂપ બને છે નિરૂત્સાહ, નિરાશા, મન્તા, જડતા, આવસ્ય, પ્રમાદ, કાપટ્ય વગેરે જેમના આચરણમા જણાતા નથી તેમનામા સત્વબળ ઉભરાય છે તેઓ મત્વપૂર્ણ બને છે, અને જે પ્રકૃતિસાધર્થ તેમને મળે છે તે યથાર્થ હોય છે મનુષ્યે પ્રકૃતિને નીરાગ સાધવી એ નીરાગતા તત્વવિદની દ્વિષ્ટિએ જેવી હોવી ઘટે તેવી સિદ્ધ કરે મુખપર ક્રાંતિ નેઈએ તેજનુ દેહીપ્યમાન નેઈએ, વર્ણ ગૌર કે પ્રતાપ પાડનાર નેઈએ, વાણીમા બળ હોવુ નેઈએ, સેક્ટો મનુષ્યોને ઉન્નતિ પથપર ચલાવવાનું સામર્થ્ય નેઈએ, જે શરીરને નેતા બીજા મનુષ્યો વદન કરવા પ્રેરાય એવુ તેજસ્વી વા ઓજસ્વી શરીર નેઈએ, અશ્રાત પરિશ્રમ કરવાનું સામર્થ્ય ગર્ભમા મેવુ નેઈએ, તે દંડ હોવુ નેઈએ. આ

માટે વર્તનમાં નિર્મળતાનો ભાનુ પ્રકટ હોવો જોઈએ, અપકીર્તિ કે કલંક લાગે એવું એકપણ વર્તન નજ જોઈએ. પૂર્ણ પ્રેમથી પીરસાયલા પદાર્થ જમવા જોઈએ. અપમાનથી મિશ્ર લોજન નજ સ્વીકારવું. શરીરમાં પડેલા પદાર્થ પૂરેપૂરા પચવા જોઈએ. ભૂખ કકડીને લાગે ત્યારે જઠર જીરવે એટલુંજ ખાવું, શરીરમાં કચરો વારંવાર ભરવો નહિ, થોડો સમય તીવ્ર ભૂખનું ભાન થાય તોપણ ભૂખને તીવ્રતર થવા દેવી. ચાર મનુષ્યો ચાહ પીતા હોય કે ખાતા હોય તો આપણને દેખાડેખી ખોટી ભૂખની કે ચાહની વૃત્તિ પ્રકટે છે. આવી ખોટી વૃત્તિને વશ થવાથી શરીરમાં ભાર, શિથિલતા, સ્ફુર્તિનો અભાવ વગેરે પ્રકટે છે, માટે તાત્પર્ય એજ કે સાચી ભૂખ પ્રકટવા દેવી, જઠરમાં પડેલું અન્ન સર્વોત્તમ પ્રકારે પચી જાય એટલી પૂરેપૂરી કસરત કરવી.

અન્નની દરેક માણસને જરૂર પડે છે, દિવસમાં એક કે બે વખત જમવાની જરૂર પડે છે, જમવાનો વખત થાય છે ત્યારે વૃત્તિ વલવડે છે. જરા વહેલું મોડું થાય છે તો ધુંવાપુંવા થઈ જાય છે અને તે સિવાય ચાલતું નથી. આ બધું શાને માટે ? માત્ર શરીરના પોષણમાટેજ છે. અન્નનું ગ્રહણ કરવાથી શરીર ટકી શકે છે. છતાં પણ ગમે તેવા અન્નનો સ્વીકાર કરતા નથી પણ જે રૂચિકર અને સ્વાદિષ્ટ હોય, જે શરીરને પોષણ આપી શરીરને પુષ્ટ કરનાર હોય તેવા અન્નનેજ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

* હવે હું તમને એક વિલક્ષણ ધીના કહું છું. જ્યારે જ્યારે તમારામાંથી કોઈ અનારોગ્ય થાય, ત્યારે તેણે પોતે પોતાને યા તમારામાંથી કોઈએ તેને (પોતાની દૃષ્ટિ) આગળ ખડો કરવો અને માનસિક કથન એવું કરવું અને દૃઢ રીતે કદપના કરવી કે તે બરાબર આરોગ્ય છે. આથી તે ઝપાટામાં સાળે થશે. તે માંદાને ન ઓળખતા હો અગર તે તમારાથી હબરો મૈલ દૂર હોય તે છતાં પણ તમે તે કરી શકો. તે ચાહ રાખો, અને હવે વધુવાર માંદા ન બનો.

*શંકા—ચારાં નેત્ર બગડ્યાં છે, તેને સુધારવા મારે શો ઉપાય કરવો ?

સમાધાન—જે અપ્રિય સ્થિતિનો આપણને અનુભવ થાય તે સ્થિતિને દૃષ્ટિથી જોવી નહિ, અને વૃત્તેથી તેનું ચિંતન ન કરવું, અને તેવી જગાએ જે પ્રિય સ્થિતિ આપણે જોઈતી હોય તેને દૃષ્ટિથી જોવી, અને વૃત્તેથી તેનું ચિંતન કરવું એ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ વ્યાધિ વગેરે ટાળવાનો અધ્યાત્મિક ઉપાય છે. તમને નેત્રનો રોગ પ્રિય નથી, તો હવે તમારા મનમાંથી તે રોગને કાઢી

નાખવાનો પ્રયત્ન કરે તમને પક્ષઘાતનો વ્યાધિ થયો નથી, તો તેનું તમે કાઈ ચિંતન કરો છો ? નેત્રનો વ્યાધિ પણ તમને થયોજ નથી, એમ મનમા નિશ્ચય કરી તેનું ચિંતન કરવાનું પ્રથમ છોડી દો તમે કહેશો કે વ્યાધિનો અનુભવ થતો હોય ત્યા પછી અનુભવજ નથી થતો, એવું ચિંતન શી રીતે કરાય ? પણ એવું ચિંતનજ કરવાનું ગણ મેળવવાની તમારે અગત્ય છે જેનો અનુભવ થતો હોય તેને ઉંડા લોચરામા પૂરી તેના ઉપર એવી મોટી શિલા ઢાકવાની છે કે તે તમારી નજર આગળ આવેજ નહિ અને ન્યારે આપણે, જેનો આપણે અનુભવ કરવો છે, એવી આપણી પ્રિય સ્થિતિનું ચિંતન કરીએ છીએ, ત્યારે આ અપ્રિય અનુભવવાળી સ્થિતિનું ચિંતન અટકીજ જાય છે જે પરસ્પરથી ઉલટી સ્થિતિના ચિંતન આપણી વૃત્તિ એકેકાગે કરી શકતીજ નથી આથી પ્રયત્નથી પ્રિય સ્થિતિનું ચિંતન કરે તેમ કરવા તમે સમર્થ છો તમે રાજા નથી, તોપણ ઘણીવાર તમે તમને કોઈ રાજા અથવા એવીજ કોઈ મુખવાળી સ્થિતિમા કલ્પો છો, અને કલાકોના કલાક તમારા તે શેખશક્તિના તરગોમા કાઢી નાખો છો ધરાજ તેજ પ્રમાણે જે પ્રિય સ્થિતિ તમારે જોઈતી હોય તેનું ચિંતન કરો, અને જે અપ્રિય સ્થિતિ ન જોઈતી હોય તેને ભુલી જાઓ તમારા નેત્ર પૂર્ણ નિરાગી છે, એ પ્રમાણે માનસિક દૃષ્ટિથી જુઓ તમને આજુ જણાતું હોય તો ગરૂડ જેવી વીક્ષણ દૃષ્ટિની કલ્પના કરો તેવા નેત્ર તમને પ્રાપ્ત છે, તેવી કલ્પના કરી તે કલ્પનામા રમ્યા કરો ધાળનો અને પૂર્ણ આરોગ્યનો વિચાર કરો, અને તે વિચારમાજ મનને હઠ જોડેલું રાખો નિર્બળતાને અને રોગનો વિચાર સગ્રહો પણ મનમા આવવા દેતા નહિ સધળેજ આરોગ્ય અને મુખ વ્યાપી રહ્યું છે, તે વિના અશુભ કશું છેજ નહિ, એ વિચારને પ્રયત્નથી પુષ્ટ કર્યા કરો ન્યા ન્યા હુ ખ દોષ અથવા અશુભ જણાય તેના પ્રતિ નેત્રને મીચી પ્રાણીમા કે પદાર્થમા કશામાજ દોષ જુવો નહિ, સર્વ સારા છે, સર્વજ પ્રસસ્ત્વરૂપ છે, એમ જોયા કયો, તમારા નિર્ણય કરેલા નીતિના ધોરણથી કોઈ ઉલટું ચાલે છે, અથવા અન્યાયથી કે અધર્મથી વતે છે, એવું તમને જણાય તોપણ તે ઉપર અલ્પ પણ ધ્યાન આપના નહિ તેમનું પણ કલ્યાણ ઇચ્છો, અને તેમનામા કલ્યાણને જુઓ (સામાજી આમજ વર્તવું જોઈએ, એવું તેમને માટે ધોરણ બાધવાની તમારે કરીજ અગત્ય નથી) સર્વત્ર શુભ જોવાનું (તમે તમારૂં પોતાનું) ધોરણ બાધો, અને તે ધોરણે આપદથી વલ્લે જાઓ આ પ્રમાણે એકમાસ પ્રયત્ન સેવતા તમારા નેત્ર વગેરેમા કેવો સારો મુધારો થયો છે, તેનો તમને પોતાનેજ અનુભવ થતા, સર્વત્ર શુભ દર્શન કરવાનું

હી મત ત્યજવાનું તમનેજ

હો. ઐ. ખરનેથી જ્યારે જ્યારે પોતાના શ્રીમંત અને મોજમજમાં હુબેલા રોગીઓને જોવા જતો ત્યારે હુમેશાં તેઓનાં રસોડામાં જતો, અને રસોઈઓની સુલાકાત લેતો. તે તેમને કહેતો, 'મારા ભલા મિત્રો! હું તમારો હુમેશનો દેવાદાર છું, કારણ કે તમે મારા ઉપર ઘણા ભારે ઉપકાર કરે છે. રસોઈ કરવામાં તમે ચતુરાઈ અને કુશળતા દર્શાવો છો, તથા વિવિધ પદાર્થોને સ્વાદવાળા બનાવી તેવડે તમારા શ્રીમંત શેઠોના શરીરમાં તમે જે વિવિધ રોગોને દાખલ કરે છે તેથીજ અમે ડાકટરો આજે બગીઓમાં બેસીને તાગ-ધૂંધીના કરીએ છીએ. અમને જો તમારી મદદ ન હોત તો અમારે સર્વને ટાંટીઆ ઘસડતા જ્યાં ત્યાં જવું પડત, અને સુકું પાકું ખાવાનું પણ અમને પેટ ભરીને મળત નહિ.

જેમને અને તમે અજાણતાં કરેલાં ખુનો.

માંદા માણસો આગળ શું બોલવું અને શું ન બોલવું, તેનું સોચે નવાણું મનુષ્યોને બિલકુલ ભાન હોતું નથી. માંદા માણસોને સારું લાગવામાટે તથા તેની તેઓ અત્યંત દાઝ ખાય છે, એ દેખાડવાને માટે તેને સહજ તાવ આપ્યો હોય છે, તોયણુ પેટે હાથ અડાડીને, ત્રણબજાં લાંબું સુખ કરી તેઓ બોલે છે, 'શો તાવ ચઢ્યો છે તાવ! પાણીનાં દેઘડાં પેટ ઉપર મૂક્યાં હોય તોએ ધખી જાય!' પાસે મા અથવા ખીબું કોઈ સંબંધી બેઠું હોય તો તે પોતાનું વધારે હેત બતાવવાને બોલે છે, અરે ત્રણ દહાડાથી આમ લોઢાની પેરે શરીર ધખ્યું જાય છે. કોણુ જાણે શુ થવા બેઠું છે, અને હવે આમાંથી શું નીપજનાર છે, તે ભગવાનને ખબર. આવાં આવાં સેંકડો વચનો દિવસમાં સેંકડોવાર માંદા મનુષ્ય પાસે તેનાં સંબંધીઓ તથા તેને જોવા આવનાર સર્વ બોલે છે. કેટલાક તો વળી આવી બાબતોમાં પોતાની અત્યંત કુશળતા જણાવવામાટે રોગીને થોડીવાર ધારી ધારીને જોઈને પછી બોલે છે, ભાઈ! તમારા ડાખા કે જમણા પડખામાં કંઈ દરદ જેવું થાય છે? અને દૈવયોગે રોગીને કદાચ કહે છે કે હા, એવું વખતે વખતે જણાય છે, તો તરતજ અત્યંત ગંભીર સુખ કરી બોલે છે, મેં પહેલેથીજ ધાર્યું હતું કે લીવરમાં અને સ્પાઇનમાં કંઈ બિગાડ થવો જોઈએ; અને તેમજ નક્કી થયું! એ સાલો લીવરનો રોગ એવો ખરાબ છે કે કેમે કર્યો મટતો નથી. મારા વનમાળીને થયો હતો તે એનો જીવ લીધો ત્યારે છુટ્યો?

પ્રિય વાચક! માદા મનુષ્યો આગળ જાણતા વચનેનો આતો ણદુજ ઉતરતા પ્રકારનો નમુનો છે, ણાકી રોગીઓને ઘેર ઘેર ફરીને જો તમે અનુભવ કરશો તો તમને જણાયે કે રોગીની પાસેના મનુષ્યો રોગીઓ પાસે જેવા વચને આજો દિવસ જોવે છે, તે વચને સાબસમા મનુષ્યને પણ ત્રીજે દિવસે ચાહાઉપર મુવાડવાને ણસ છે

શુ રોગીઓ આગળ આવા વચને જાણવાથી રોગીઓનો રોગ વધે છે? હા, વધે છે, અને હજારો સ્થળે તેમના પ્રાણ હુરે છે

મનના વિચારોનો શરીર ઉપર ડેટલી અસર થાય છે, તે ણદુજ થોડા મનુષ્યો જાણે છે, આપણા મનમા જે દટપાં ચોટી જાય છે કે અને હવે અમુક અમુક રોગ થયો છે, અથવા યતો જાય છે, તો તે પ્રમાણે શરીરમા તેવા ફેર ફારો થયા વિના રહેતાજ નથી એ ડિઝી તાવવાળા મનુષ્યને ઘરમા જે જુએ તે કહે કે હાય હાય! જો ગજબ તાવ આવ્યો છે, અને રોગીનું હૃદય મામાની વાતને તત્કાળ સ્વીકારી લે, એવું નગમ હાય છે, તો જોતજોતામા તાવ વધી ગયા વિના રહેતો નથી વિશેષે કરીને રોગમા દશમા નવ માણસના અતઃક રણ દુર્ગળ હાય છે, અને તેથી સામા મનુષ્યો તેને જે કહે છે તે તેઓ તત્કાળ માની લે છે, અને આમ હોવાથી રોગીની દામ જાણનારા જે મનુષ્યો રોગીના ઉપર પોતાનું પારવિનાનું હેત છે, એમ દર્શાવવાને માટે તેનેજ તમારો રોગ ઘણાજ શયક છે, એમાથી જટ ચેતશે નહિ તો ક્ષય થઈ જશે, પત્રી હાથમા વાળ નહિ રહે, પેલા દાગોદરને તમારા જેવુંજ પહેલા થયું હતું, પણ ણરાગ એસડ ન કર્યું એટલે તેમાથી ક્ષય થયો ને જે મહિનામાતો સાફ થઈ ગયો, એવા એવા વચને કહે છે, તેઓ રોગીના મનમા જે રોગની તેઓ ધાસ્તી ણવાવે છે, તેના ણીજ રોગીના હૃદયમા રાપે છે ઘણા રોગીઓ આ સાબ જેવી વાતને પછી પયારીમા પડ્યા પડ્યા દિવસે અને રાત્રે ઘુટયા કરે છે, અને ભય અને ચિંતાથી વ્યાધુજ યઈ પારવિનાના હુ જદ ચિત્રો પોતાની ભવિષ્ય સ્થિતિમા ને છે ભય અને ચિંતાથી સાજા મનુષ્યોની પણ ડેવી સ્થિતિ થાય છે, એ સર્વ જાણે છે, અને કેટલાકતો 'ચિંતા ચિંતાસમાન' અર્થાત્ ચિંતા ચિંતાના અગ્નિની પેઠે શરીરને જાગી મૂકે છે, એવા જ્ઞાનના વચને ન્યા ત્યા જોવે છે, તોપણ અજ્ઞાનતાથી નિર્દો રોગીઓના હૃદયમા ચિંતાનો અગ્નિ પ્રકટાવે છે

ન્યુયોર્ક વર્લ્ડ નામના વર્તમાનપત્રે, આ સળધમ પોતાના પત્રમા માનસની રોક ણાકીને જે દાખલો દમણ પ્રકર કર્યો છે, તે પ્રત્યેક વિચાર વાન મનુષ્યે જદુ લક્ષમા લેવા ચોચ છે

ફાન્સના એક પ્રાંતમાં એક અગીઆર વર્ષની છોડી હતી. તેનો કાકો ડોક્ટરનો ધધો કરતો હતો, અને તેથી રોગીઓને જોવા જ્યારે જ્યારે તે જતો ત્યારે પોતાની ભત્રીજીને પણ પોતાની સાથે પ્રસંગોપાત્ત તેડી જતો. તેથી તે છોકરીના જાણવામાં વિવિધ રોગોનાં નામ તથા લક્ષણો આવ્યાં. આ પ્રમાણે કેટલાક માસજતાં એક દિવસે તે છોડી સહજ માંદી પડી. તેને કંઈ મોટો ભારે રોગ થયો નહોતો, અને તેથી બે ત્રણ દિવસમાં તો તે મટી જવા આવ્યો, પણ એટલામાં દૈવયોગે તેનો કાકો તેને ત્યાં આવી ચઢ્યો, અને તેને ખાટલામાં સુતેલી જોઈ, વગર જોયે અને વગર તપાસ્યે અવિચારથી ઘોલી ઉઠ્યો કે, અર-ર ! આ છોડીને તો પક્ષાઘાત થયો જણાય છે ? તે છોડીએ આ વચન સાંભળ્યું, અને તે તેના અંતઃકરણમાં એવું તો સજડ ચોંટી ગયું કે થોડીજવારમાં તેનાં સઘળાં અંગો રહી ગયાં. આ સ્થિતિમાં કેટલાક દિવસો વહી ગયા, પછી વળી પેલા ડોક્ટરે એક દિવસ તપાસીને કહ્યું, બહેન ! તને કંઈ ક્ષય જેવું તો નથી જણાતું ? થોડીજવારમાં, ક્ષય રોગીઓને જેમ થાય છે તેમ તે ભયંકર ઉધરસ ખાવા લાગી, અને તેને કફમાં લોહી પડવા માંડ્યું.

મનમાં સજડ મૂળ ઘાલતા વિચારોની આવી અસર થતી હોવાથી વિચારવાન મનુષ્યે કોઈના આગળ કંઈપણ જોલતા બહુ સાવધ રહેવું જોઈએ, તેમાં પણ રોગી આગળ પોતાની જીભને ફાવે તેમ નચવવી નહિ જોઈએ. એકલી જીભને વશમાં રાખવી જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ મુખનો તથા નેત્ર વગેરેનો ભાવ પણ રોગી આગળ એવા પ્રકારનો ન થવો જોઈએ કે જેથી રોગીને એમ ભાન થાય કે મને જોવા આવનાર મારા રોગને બહુ ભયભરેલો માને છે. હુમેશાં રોગી આગળ સારીજ વાતો કાઢવી. પોતાનો રોગ મટવાની આશા અને શ્રદ્ધા તેનામાં વધે, એવાંજ વચનો કહેવાં જોઈએ. ખરેખરો તાવ વધારે હોય તોપણ તેને સઘળાંએ એમજ કહેવું જોઈએ કે હવે તાવ ઉતરવાઉપર છે. આ વચનો પણ એવી રીતે કહેવાં કે રોગીને એમ ભાન થાય કે તે મને છેતરે છે. જ્ઞાતિનાં તથા પાડોશનાં માંદા માણસોની તથા મરણ પામેલાઓની, ભયને તથા ચિંતાને વધારનારી વાતોનો ચોપડો, ગજ ગજ લાંબાં મોં કરી વાંચનારી ડામ્પીઓને તથા તેવાજ સ્વભાવના પુરુષોને રોગીના ઘરમાંથી ઘરનિકાલનીજ શિક્ષા કરી દેવી. કાહ્યા માણસોએ ઘરમાં માણસ માંદું પડતાં, તે માંદું છે, એવી વાતો જ્યાં ત્યાં ન કરવી, અને મદવાડ વધારે હોય તોપણ 'સાંઈ છે, સાંઈ છે' એવાંજ વચનો પ્રસન્ન વદને જેને તેને કહ્યા કરવાં; પણ મદવાડ બહુજ વધ્યો છે, એવું જ્યાં ત્યાં કહીને, ન્યાત જાતનાં, તથા ઓળખીતાં પાળખીતાં મનુષ્યો-રૂપી વીડાનાં ટોળાને રોગીને જોવા માટે પોતાના ઘરઉપર ઉતરી પડે એમ ન

૨૨૧ જેમ તીડા દાણના ખેતરઉપર પડી ખેતરમા ઉગેતો એ એક દાણો ખાઈ જાય છે, તેમ રોગીને જેવા આવનાર સેકડો અવિવેકી વીડો રોગીના શરીરનું ગુણુ સચું સત્ત્વ ખાગી મૂકી તેને મૃત્યુની વહેલી મુલાકાત કરાવે છે વળી મદવાડની વાત, સખધીજનોમા જેમ ઓછી ચર્ચાય તેમા લાભ ડોવાનું એક ણીણુ ઝરણુ કે રોગીને જેવા આવનાર મનુષ્યો તયા રોગીને ઓળખનારા મનુષ્યો રોગીના સખધમા જે વિચારો દરે છે, તેના મોજા રોગીના અત કરણુને અથડાય છે, અને જે તે વિચારો મારા હોય છે, તે રોગીને સારી અસર થાય છે, નહિતો તેનો બ્યાધિ વધવામા પુષ્ટિ થાય છે, અને જનમમાજના અજ્ઞાનને દીધે ભારે મદવાડમા રોગીના સત્ત્વર મરી જવાના સભવના વિચારો જેટલા મનુષ્યો સેવે છે, તેના કરતા સારૂ થવાના વિચાર સિએ એકટકો પણ મેવતા નથી આથી રોગીના ઘરનું ભય અને ચિતાનું વાતાવરણુ વધારે બળવાન થતું જાય છે, અને તેની રોગોઉપર બહુજ માઠી અસર થાય છે જેમ મનુષ્ય મોટો, અને જમ તેને ઓળખનાર, વધારે, તેમ તેના મદવાડને ઓછો પ્રસિદ્ધિમા મૂકવો જોઈએ જે મોટા માણુમે આખા દેશમા અથવા દુનિયામા જાણીના હોય છે તેમના મદવાડની વાત તારથી ન્યારે આખી દુનિયામા પ્રસરી રહે છે, અને સઘળાજ તેના બચાવના અસભવના વિચારો, ભય અને ચિતાથી જે મેવે છે, તે તે મોટા માણુસનો બ્યાધિ વધતોજ જાય છે, અને ઘણે પ્રસંગે તેનો પ્રાણુ પણ લેછે આ વગેરે કારણોથી આપણા મદવાડના તેમજ ણીજા હુ ખો, આ જગતમા કેઈને પણ ન કહેવામાજ લાભ છે

મિત્ર વાચક ! શસ્ત્રોથી ણીજાને મારી નાખનાર મનુષ્યો ખુની ગણાય છે, અને સરકાર તેને પકડીને ફાંસીએ ચઢાવે છે પણ પોતાના અયોગ્ય વચનોથી અને વિચારોથી હુનરો નિર્દાવ મનુષ્યોને અદૃષ્ટ રીતે મારી નાખનાર લાખો પુરુષો અને સ્ત્રીઓ આ જગતમા મોટા પ્રતિષ્ઠિત, બ્યવહારકુશળ, ઠાઠા અને સામાની દાઝ જાણનાર ગણાય છે, તેઓ નિર્ભયપણે સારા સાદ વસ્ત્રો પહેરી સઘળે હરે ફરે છે તેમને સરકાર તરફથી પકડવામા આવતાં નથી અને સરકાર કે પ્રજા કેઈ તેમને ખુનીનરીકે ગણતું નથી ? જે પણ પૂર્વ આરા ઘણા ખુનો કર્યા છતા, ન્યારથી મારો દોષ માત્ર સમજવામા આવ્યો છે, ત્યારથા મે તે દોષ પ્રયત્નપૂર્વક છેડ્યો છે, અને તમારામા પણ જે એ દોષ હોયતો તમને તે છેડવા પ્રેમપૂર્વક વિનવુ છું અને સામે માથેજ તમને જણાવી નહોતું કે આ મારી વિનવતિનો જો વુગે સીવાર કરવો પૂરે તમે કરેલા સઘળા ખુનોના દોષથી તમે આ જગતમા સ્વ થયા છ

મનુષ્યના સ્થૂળ શરીરમાં કે સૂક્ષ્મ શરીરમાં બાહ્યવાતાવરણમાંથી ટાપલ થતાં કે અંદર ઉત્પન્ન થતાં વિષમ પરમાણુઓ પોતાની સ્વાભાવિક શક્તિથી તથા બહારની અને અંદરની આકર્ષિક કે પ્રમાદવડે ઉભા કરેલા હેતુઓ-વાળી અનુકૂળતાઓ મળવાને લીધે અભિવૃદ્ધિને પામી આરોગ્યને નિર્ણય બનાવે છે તથા નષ્ટ પણ કરે છે. આરોગ્ય નિર્ણય થતાં રોગોનું બળ વધતું આવે છે અને તે બળ અસુક હૃદ ઉપરાંત જતાં મૃત્યુનો પંજો પડવાનો પ્રસંગ પણ આવે છે માટે આરોગ્યને નિર્ણય ન થવા દેવું તથા રોગોના આક્રમણ સમયે પણ નષ્ટ ન થવા દેવાને જે પ્રયત્નોની જરૂર છે તે પ્રયત્નો સેવવાના યોગ્ય ઉપદેશો તથા તેની યોગ્ય સૂચનાઓ દરેક મનુષ્યે સંપૂર્ણ રીતે લક્ષમાં રાખવી જોઈએ. અને જેમ હાનિકારક સૂક્ષ્મ વિષમય પરમાણુઓથી બચવાને કાળજી રાખવી જોઈએ તેવીજ રીતે સત્વર પ્રાણહારક પ્રત્યક્ષ વિષ પદાર્થોથી બચવાને પણ સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી જોઈએ એ બતાવવાને હવે પછીના અધિકારને સ્થાન આપવા આ અધિકારની નિવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

વિષાપહરણ-અધિકાર.

ટલાક વ્યાધિઓ જેમ અતિ દુઃખપ્રદ છે તેમજ કેટલાંએક પ્રાણીઓ પણ મહાજેરી હોવાથી અતિ દુઃખપ્રદ છે કે જેમના દંશથી મનુષ્યોને તુરત ઉપાય ન લે તો પ્રાણથી મુક્ત થઈ જાય છે અને કેટલાંએકના દંશથી (કરડવાથી)

પ્રાણમુક્ત ન થતાં ઘણા વખત દુઃખ થાય છે. અચાનક આની પડતી આ પ્રાણદેણુ પીડામાંથી બચવા-બચાવવાને તેવા વિષને ઉતારનારા ઉપાયોની માહિતી બહુ જરૂરની છે. એવા વિષહર પ્રયોગો ઘણા છે તેમાંથી આ સ્થળે જરૂર જોગ ટુંકમાં જણાવ્યા છે.

સર્પદંશનો ઉપાય.

અનુષ્ટુપ. (૧ થી ૧૨)

સર્પદષ્ટપ્રદેશે તુ, સ્વયમેવ વિચક્ષણઃ

મૂત્રયેત્તક્ષણાદેવ, નિર્વિપત્ત્રમવાપ્નુયાત્ ॥ ૧ ॥

} (શા. પ.)

ने ठेकाणे सर्पदश थये डोय (सर्प करडये डोय) ते ठेकाणे १२-
तन् पीते पेसाज (तेना उपर) करये तेरी जेर उनी मय छे (के'छ वै
शास्त्रने अये। पखु मत छे के, पान करवाथी तात्कालिक असर थाय छे) १

अनुराना दशने उपाय.

खर्जूरालीढमद्ग यत्तस्मिन्नङ्गे विनिलिषेत् ।
दीपतैल तत्तस्तोत्र विष नश्यति देहिनार्म् ॥ २ ॥ } (शा. प)

ने अगभा अनुये अडी गये डोय (करडये डोय) त्या जलदीपी
दीवानु दीपेल (तलनु तेल के ओ डीथु) नापवाथी भाखुमेने ते जे उतरी
नाय छे २

स्थावर जगम विषेने उपाय.

स्थावर जद्रम चैव नखदण्डादिक च यत् ।
श्रीफलस्य जटा मृन्मा, चूर्णीकृत्य निगपयेत् ॥ ३ ॥ } (शा. प.)

*स्थावर अथवा जगम तेमज नप अथवा हाड वगेरेनु जेर डोय त्य
नाणीथेरनी थोटली आरिठ वाटीने लगाववाथी गाति थाय छे ३

तथा

शाण्डयमित् चूर्णं, काञ्जिके न तु पाययेत् ।
स्थावर जद्रम ह्वेड, तथा दूषीविष च यत् ॥ ४ ॥ } (शा. प.)

जेय जतनी पिपरनु थुण्डु काण साये पावाथी स्थावर जगम ममथ
जेर तथा दूषीविष ते तमाम नाश पाये छे तेमा काणपञ्च विचार करवा
जेनु नथी ४

जे उतारवानु औपध.

चन्द्यारुकोटिकामूल गोमूत्रेण घृतेन वा ।
तण्डुलोदेन पीतं वा निहन्ति निखिल विषम् ॥ ५ ॥ } (शा. प)

वंध्या कठोलीना भूणीवा गाथना मूत्र साये अथवा धी साये अथवा थो
भानु पाणी करी तेनी (धोखु री) साये पीधु डोय तो तमाम जेर उतरे छे ५

* जे प' रीमा जेरी प' री-नज्जाय, गामम, धनुत, जेरीमथ विभेरे ते न्याय
वि। ७ अर्थ, री, अलपञ्चा, १३मयेन म' री चिरे प्रा' रीमेनु रिा जगम वि। छे

અમધ્ય સર્પદંશ.

અસ્મિન્યોગે તુ સર્પેણ, દષ્ટો મૃત્યુ મવાપ્નુયાત્ ।

કૃત્તિકા ભરણી સ્વાતી મૂલપૂર્વાત્રયાધિની ॥ ૬ ॥

વિશાખાદ્રામગ્રાશ્લેષા ચિત્રાશ્રવણરોહિણી ।

તારાસ્તાઃ સર્પદષ્ટસ્ય ત્યજેન્મન્દકુજૌ તથા ॥ ૭ ॥

પશ્ચમી ચાષ્ટમી ષષ્ઠી તથા ચામા ચતુર્દશી ।

સંધ્યાચતુષ્ટયં દુષ્ટં, દુષ્ટયોગાશ્ચ રાજયઃ ॥ ૮ ॥

(શા. પ.)

આ યોગમાં ભે સર્પ કરડયો હોય તો તે માણસ મૃત્યુ પામે.

કૃત્તિકા, ભરણી, સ્વાતિ, મૂલ, ત્રણપૂર્વા, એટલે પૂર્વાશ્લેષી, }
 પૂર્વાષાઠા અને પૂર્વાભાદ્રપદ, અશ્વિની, વિશાખા, આર્દ્રા, } એટલાં નક્ષત્રો.
 મગ્રા, અશ્લેષા, ચિત્રા, શ્રવણ અને રોહિણી.

હોય શનિ અને મંગળવાર હોય, પાંચમ, છઠ અને અષ્ટમી ચતુર્દશી તથા અ-
 માવાન્યા એ તિથિઓ હોય તેમજ પ્રાતઃકાલ, મધ્યાહ્નકાલ, સાયંકાલ, મધ્ય-
 રાત્રિ એ ચાર દુષ્ટ સંધ્યા હોય, દુષ્ટ યોગ હોય અને દુષ્ટ રાશિઓ હોય તો
 સર્પવિષથી બચવું અશક્ય છે. ૬-૭-૮.

અસાધ્ય ત્રિષ પશુ નિષ્ક્રાં.

અર્કકર્પાસયોર્મૂલં, જલગીતં જયેદ્દિવમ્ ।

પટોલમૂલનસ્યેન, કાલદષ્ટોઽપિ જીવતિ ॥ ૯ ॥

(શા. પ.)

આકડા અને કપાસનાં (વણનાં) મૂલ પાણીમાં વાટીને પીવાથી વિષને હરે
 છે તેમ પરવળના મૂલને રસ નાકમાં નાખવાથી કાલના ઠંશમાંથી પણ ભુવે છે. ૯
 તથા

પાઠામૂલં વિનિષ્પિણ્ય, ગોચૃતેન વિવેતુ યઃ ।

સ ભવેદ્વિષનિર્મુક્તો, નાત્ર કાર્યા વિવારગા ॥ ૧૦ ॥

(શા. પ.)

પહાડ મૂલને વાટીને ગાયના ઘી સાથે જે પીએ તે સર્વ વિષથી
 મુક્ત થાય તેમા વિચાર કરવા જેવું નથી. ૧૦

ઝેરના વિકારથી થયેલા ફેલાવાના નાશનો ઉપાય.

અજામૂત્રં ચ તદ્વિષ્ટા, સૂકરસ્ય તથૈવ વિટ્ ।

બુદ્બુદં લેપતો હન્યાન્મળલિક્ષ્વેડસમ્ભવમ્ ॥ ૧૧ ॥

(શા. પ.)

બકરીનું મૂત્ર અને લીંડિઓ તથા ભુંડની વિષ્ટા ચોપડવાથી મંડલિક ના-
 સના સર્પના ઝેરથી થયેલા ફેલાવો મટે છે. ૧૧

વિછીના ઝેરનો ઉપાય.

પલાશવીજમર્કસ્ય, દુગ્ધે પિષ્ટ હરેત્સળાત્ ।
વિષં વૃશ્ચિકુસમ્ભૂત, દશસ્થાનવિલેપનાત્ ॥ ૧૨ ॥ } (શા. પ.)

આખરાના ઝીજને વાટીને આઠડાના દુધસાથે, જે જ્યાંઉપર વાંટીએ દશ કરેલો હોય ત્યાં લગાડવાથી તાત્કાલિક વીછીના ઝેરને ઉતારે છે ૧૨

સર્પભયનિવારણ.

આર્યા (૧૩ થી ૧૪)

આપાદગુક્લપક્ષે, ખાનોર્દિવસે શિરીષવૃક્ષસ્ય ।
મૂલ જલેન પિષ્ટ્વા, પિપ્પેન્ન મીસ્તસ્ય સર્પોત્યા ॥ ૧૩ ॥ } (શા. પ)

આપાડ માસના શુકલપક્ષમા રવિવારને દિવસે સરસડાનું મૂલ પાણી-સાથે વાટીને પીવાથી સર્પોનો ભય રહેતો નથી ૧૩

સર્પદશનો તાત્કાલિક ઉપાય.

સર્પો ષુજદ્રદશો, રવિમૃતમલપૂરિતે કદાચિદપિ ।
વ્રજતિ ન ધાતુષુ ગરલ, સત્ય પાપાણરેસેવ ॥ ૧૪ ॥ } (શા. પ.)

તાત્કાલ સર્પના દશની જ્યાં ઉપર આઠડાનું દુધ પુરી દેવાથી ડોહ દિવસે પણ તે માણસના શરીરમા વિષ લોહી વગેરે ધાતુઓમા વ્યાપ્ત થઈ શકતું નથી તે ખરેખર પાપાણની રેખા સમાન છે ૧૪

સર્પદશથી થયેલ ઘેનના નાશનો ઉપાય.

વશસ્થ

શિરીષપુષ્પં સ્વરસેન ભાવિત ત્રિઃસપ્તકૃત્વો મરિચસિતાદ્રવ્યમ્ ।
મયોજયેદક્ષનપાનમાવનૈર્વિમોહિતાનામપિ સર્પદશિનામ્ ॥ ૧૫ ॥ } (શા. પ.)

સરસડાના પુલને સરસડાના પાનના રસમા એકવીશ વખત ભાવનાયુક્ત કરીને (તેના રસમા વીછીને) તેમા મરી અને જમણી સાકર મેળવીને અજન તથા પાન કરાવવાથી તે, સર્પના દશથી બેશુદ્ધ થઈ ગયેલ હોય તેને શુદ્ધિમા લાવે છે ૧૫

સ્થાવર અને જમમ એમ બે પ્રકારના વિષ ઉ પૃથ્વીમાથી પેદા થતા તથા ગૃહના મૂળ વગેરે જે વિષરૂપ હોય તે સ્થાવર વિષ અને સર્પ, વાંછી

વગેરેનાં જંગમ વિષ ગણાય છે. બન્ને જાતનાં વિષમાં અતિ ઉચ્ચ તો પ્રાણુ લીધેજ રહે પણ સામાન્ય વિષ ઉપચારેથી નષ્ટ થાય છે. વિષની પ્રતિક્રિયા તરતજ કરવી જોઈએ, કારણ કે તેમાં વિલંબ થાય તો તે પ્રાણુને તરત હરી લે છે. વિષહર ઉપાયોનું સામાન્ય જ્ઞાન પણ ઘણી વખત જ્યાં યોગ્ય વૈદ્ય કે ડાક્ટરની મદદ તરત ન મળી શકે તેવી સ્થિતિ હોય ત્યાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે એટલે કે મનુષ્યનાં પ્રાણુસંરક્ષણરૂપ પરમ દયાધર્મનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ અનુષ્ઠાન એ વખતે થાય છે. મનુષ્યદેહની રક્ષા કરવામાટે આવી બાબતો જાણવી જેમ જરૂરની છે તેમ મનુષ્યદેહની રચના કેવા પ્રકારની છે તે જાણવું પણ જરૂરનું છે અને તેથી હવે પછી શરીરવ્યવસ્થા અધિકારને સ્થાન દેવા આ અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે.

—❁:૦:❁—

શરીરવ્યવસ્થા-અધિકાર.

—❁❁❁❁❁—

મનુષ્યનું શરીર સ્વાસ્થી બંધાય છે તે જાણવાની જરૂર છે. કારણ કે તે જાણવાથી તેમાંથી મમત્વ ઉઠાવીને સર્વમાં સમાન ખુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને કુદરતની વિચિત્ર રચના-ચાતુરીનું ભાન થાય છે, કેવા પદાર્થોથી કેવું મનુષ્ય શરીર બને છે અને તેને સ્વાધીન રાખી કેમ ઉત્તમપદે પહોંચાય છે તે સમજવાથી શારીરિક

વિદ્યોને આવતાં અટકાવી તથા આવી પહોંચેલાં વિદ્યોને દૂર કરી એજ શરીરને ઉત્તમ સાધનરૂપ બનાવીને મોક્ષમાર્ગને ખુલ્લો કરી તેમાં વગર વિદ્યે આગળ વધી શકાય છે. માટે આ શરીરવ્યવસ્થા અધિકારને અહીં આદર આપવાની આવશ્યકતા ધારી છે.

શરીરના બંધારણમાં કલાહિનું વિજ્ઞાપન.

અનુષ્ટુપ્. (૧ થી ૧૫)

કલાઃ સપ્તાશયાઃ સપ્ત ધાતવઃ સપ્ત તન્મલાઃ ।

સપ્તોપધાતવઃ સપ્ત ત્વચઃ સપ્ત પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૧ ॥

} (યો. ચિં.)

સાત કળા, સાત આશય, સાત ધાતુઓ, સાત તેનાં મલ, સાત ઉપધાતુઓ, અને સાત ત્વચા (ચામડીયો) એ સમગ્ર સાત સાત કહેલ છે. ૧

શરીરના બધાગણુમ બધી સાત કળાઓ

માસામ્મદેસા તિસ્રો, ચક્રત્વીન્દોશ્વતુર્થિકા ।
 પશ્ચમી ચ તવાગ્રાણા, પૃષ્ઠી ચાગ્રિવરા મતા ॥ ૨ ॥ } (યો ત્રિ.)
 રેતોગ્રા સપ્તમી સ્યાદિતિ સપ્ત કલાઃ સ્મૃતાઃ ॥ }

માસ, લોહી, મેદ (ચરબી) ની, એમ ત્રણ કલાઓ તે નામથીજ ઓળખાય છે ચક્રત્ (કાળજી) અને પૃષ્ઠીકા (બરણ) ને ધારણ કરનારી થોથી અને આતરકાને ધારણ કરનારી પાચમી અને અગ્નિને ધારણ કરનારી છઠ્ઠી તથા વીર્યને ધારણ કરનારી સાતમી રેતોધરા એમ સાત કળા કહેવાય છે. ૨

સાત આશયો.

સ્લેપ્માશયઃ સ્યાદુરસિ, તસ્માદામાશયસ્ત્વયઃ ।
 ઊર્ધ્વમગ્ન્યાગયો નાભેર્વામભાગે વ્યગ્રસ્થિતઃ ॥ ૩ ॥ }
 તસ્યોપરિ તિલ જ્ઞેય, તદયઃ પવનાશયઃ ।
 મલાગ્નસ્ત્વયસ્તસ્ય, વસ્તિર્મૂનાશયઃ સ્મૃત' ॥ ૪ ॥ } (યો. ચિ)
 જીવરક્તાશયમુરો, જ્ઞેયાઃ સપ્તાશયાસ્ત્વમી ।
 પુરુષેભ્યોઽધિકાશ્વાન્યે, નારીણામાશયાત્ત્વય' ॥ ૫ ॥ }
 ધરા ગર્ભાશયઃ પ્રોક્તઃસ્તનૌ સ્તન્યાગયૌ મતૌ । }

છાતીના મધ્યમા સ્લેપ્માશય (કક્ષાશય) છે, તેની નીચે આમાશય છે, નાભિની ઉપર ડાળી બાજુ અગ્ન્યાશય છે. ૩

તેની ઉપર તિલ (પિપાસાસ્થાન) છે, તે અગ્ન્યાશયની નીચે પવનાશય છે, તેની નીચે મલાશય છે, અને વસ્તિ (આગડીની કોથળી) છે તે મૂત્રાશયના નામથી ઓળખાય છે ૪

ઉર સ્થાનની અદ્ય ઉપરક્તાશય છે, એ પ્રકારે સાત આશયો બાલુવા પુત્રપકરતા સ્ત્રીઓને ત્રણ આગયો વધાઈ છે તેમા ધરા તે ગર્ભાશય છે અને બે સ્તનો તે સ્તન્યાશય (દુધ રહેવાના સ્થાનો) છે ૫

સપ્ત ધાતુઓ.

રસામ્મમાસમેદોઽસ્થિમજાગૃજાણિ ધાતવઃ ।
 જ્ઞાયન્તેઽન્યોન્યતઃ સર્વે, પાચિતાઃ પિચતેજસા ॥ ૬ ॥ } (યો. ચિ.)

રસ, રૂધિર, માંસ, ચરબી, હાડકાં, મજ્જા અને વીર્ય એ સાતે ધાતુઓ પિત્તના તેજથી પાકીને અન્યોન્ય-એકમાથી બીજી તેમાંથી ત્રીજી-એમ ક્રમ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે. ૬

સાત મળો.

જિહ્વાનેત્રકપોલાનાં, જલં પિત્તં ચ રક્તકમ્ ।

કર્ણવિદ્રસનાદન્તકક્ષામેદ્વાદિજં મલમ્ ॥ ૭ ॥

નરુનેત્રમલં વક્રે, સ્તિગ્ધત્વં પિટિકાસ્તથા ।

જાયન્તે સપ્તધાતૂનાં, મલાન્યેતાન્યત્તુક્રમાત્ ॥ ૮ ॥

} (યો. ચિં.)

જીભ ઉપરનો રસ (પાણી), આંખનાં આંસુ, ગાલનો પરસેવો, એ રસધાતુનો મળ છે અને તે રસને રંગનાર પિત્તને રક્તધાતુનો મળ બહુવો, કાનના મેલને માંસધાતુનો મલ બહુવો જીભપરની છારી, દાંતની ખેરી, કાખનો મેલ લિગાદિપર થતો મેલ એને મેદ ધાતુનો મલ બહુવો. ૭

નખને હાડકાનો મલ બહુવો, આંખના ચીપડા તથા મોઢાપરની ચક્રચકિતતા મજ્જાનો મલ બહુવો અને જીવાનીમાં મોઢાપર જે ખીલ થાય છે તેને શુક્ર ધાતુનો મળ બહુવો. આ પ્રમાણે અતુક્રમે સાત ધાતુઓના સાત મળો થાય છે. ૮

સાત ઉપધાતુઓ.

સ્તન્યં રજશ્ચ નારીણાં, કાલે ભવતિ ગચ્છતિ ।

શુક્રમાંસભવઃ સ્નેહો, વસા સા પરિકીર્તિતા ॥ ૯ ॥

સ્વેદો દન્તાસ્તથા કૈશાસ્તથૈત્રૌજશ્ચ સપ્તમમ્ ।

ઓજઃ સર્વશરીરસ્થં, સ્તિગ્ધં શીતં સ્થિરં મતમ્ ॥ ૧૦ ॥

સોમાત્મકં શરીરસ્ય બલપુષ્ટિકરં મતમ્ ।

इति धातुभवा ज्ञेया, एते सप्तोपधातवः ॥ ૧૧ ॥

} (યો. ચિં.)

સ્ત્રીઓનાં સ્તનનું દુધ અને ગજ (અટકાવ) એ સમય પ્રમાણે આવે છે ને બીય છે તે બન્ને ક્રમથી રસધાતુની અને રક્તધાતુની ઉપધાતુ છે, (એ બન્ને ઉપધાતુઓ સ્ત્રીઓની જીવાનીમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં નાશ પામે છે). શુક્ર અને માંસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો સ્નેહ તે વસા કહેવાય છે. તે માંસ ધાતુની ઉપધાતુ છે. ૯

પરસેવો મેદધાતુની ઉપધાતુ છે, દાંત હાડકાની, કૈશ (વાળ) મજ્જાની

અને ઓળ શુકની ઉપધાતુ છે આ પ્રમાણે દરેક ધાતુઓની ઉપધાતુઓ છે. તેમા ઓળ છે તે સર્વ શરીરની અદર રહેનાર, સ્નિગ્ધ (ચિકાસવાળુ) સ્થિર અને શીત (ઠંડુ) કહેવાય છે ૧૦

તે ઓળ સોમાત્મક અને શરીરને બળ તથા પુષ્ટિ કરનાર છે આ પ્રમાણે સાત ધાતુઓથી થયેલી આ સાત ઉપધાતુઓ બહુવી. ૧૦

સમ્પત્ત્વયા (આમડીઓ).

જ્ઞેયાવભાસિની પૂર્વે સિધ્ધસ્થાન ચ સા મતા ।

દ્વિતીયા લોહિતા જ્ઞેયા તિલકાલકજન્મભૂઃ । ૧૨ ॥

શ્વેતા તૃતીયા સહ્યાતા સ્થાન ચર્મદલસ્ય ચ ।

તામ્રા ચતુર્થી વિજ્ઞેયા, કિલાસખિત્રભૂમિકા ॥૧૩॥

પચ્ચમી વેદિની રુયાતા, સર્વકુષ્ઠોદ્ભવસ્તતઃ ।

વિરુયાતા રોહિતા પષ્ટી, ગ્રન્થિગણ્ઠાપચીસ્થિતિઃ ॥૧૪॥

સ્થૂલા ત્વરૂ સપ્તમી રુયાતા, વિદ્રાયાદેઃ સ્થિતિસ્તુ સા ।

ઇતિ સમ્પત્ત્વચઃ પ્રોક્તાઃ સ્થૂલા ત્રીહિદ્વિમાત્રયા ॥૧૫ ॥

(યો વિં.)

અવભાસિની નામની પહેલી આમડી છે તેના ઉપર સિદ્ધ નામનો કોઠ થાય છે અને બીજી લોહિતા નામે છે તે તેલ અને રૂવાડા થવાનું સ્થાન છે. ૧૨

ત્રીજી શ્વેતા નામની છે તેનાપર ચર્મદલ કોઠ થાય છે, ચોથી તામ્રા છે તેનાપર કિલાસકોઠ અને મિત્ર કોઠ થાય છે ૧૩

પાચમી સમથ્ર કોઠના સ્થાનબૂ વેદિની નામની આમડી છે, છઠી રોહિતા નામની છે તેનાપર ગાઠા, ગડગુબડા વિગરે અને રસોળીઓ થાય છે ૧૪

અને સાતમી સ્થૂલા નામની આમડી છે તેનાપર વિદ્રાધિ આદિ ગાઠા થાય છે એ સોતે સાત આમડીઓ છે તે તમામ બીજી બે ક્રમોદ નેટલી હોય છે ૧૫

શરીરમાના મુખ્ય મુખ્ય તત્ત્વો.

* પૃથ્વી, પાણી, આકાશ, તેજ ને વાયુ,

આ પદ્મત્ત્વનો ખેન બજત કહેવાયુ.

ઉપલી કહીમા શરીરનું વર્ણન ઘણે પ્રકારે આવી બાય છે એમા એમ કહ્યુ છે કે પૃથ્વી એટલે માટી, પાણી, આકાશ, તેજ અને વાયુ, એવા પાચ

* આરોગ્ય વિશે સામાન્યરૂન—માઠા મા ગાળી ગેઃ ક.

તત્ત્વો રેખાવીને જે એલ કુદરતે કર્યો છે, તેને આપણે આ જગતને નામે ઓળખીએ છીએ. જે વસ્તુનું જગત બન્યું છે, તેજ વસ્તુનું આ માટીનું પુતળું, જેને આપણે આપણું શરીર કહીએ છીએ તે બનેલું છે. આપણામાં કહેવત છે કે 'યથા પિંડે તથા પ્રક્ષાંડે' 'જેવું દેહે તેવું દેશે' આ આવી આપણે યાદ રાખીએ તો આપણે ખચીત સમજીશું કે શરીરને નિભાવવા સારૂ સ્વચ્છ માટી, સ્વચ્છ પાણી, સ્વચ્છ ખુદ્દાપણું, સ્વચ્છ અગ્નિ (સૂર્ય) સ્વચ્છ હવા, એ જરૂરનાં છે; ને તેમાંના એક પણ તત્ત્વથી આપણે ડરવાનું નથી. ખરૂં જોતાં તો તેમાંના એક પણ તત્ત્વની શરીરને વિષે પ્રમાણમાં ખામી થાય ત્યારે દરદ થાય છે.

શરીરને વિષે આટલું જાણવાની આવસ્યકતા છે, પણ એટલુંજ જાણવું એ આપણા વિષયને સારૂં બસ નથી.

શરીર ચામડી, હાડકાં, માંસ અને રૂધિર (લોહી) નું બનેલું છે. હાડકાં-જર ઉપર શરીરનો મુખ્ય-આધાર છે, તેને લીધે આપણે ટટાર ઉભા રહી શકીએ છીએ, તેને લીધે ચાલી શકીએ છીએ. હાડકાં એ શરીરના નાબુદ અવયવોનું રક્ષણ કરેછે; ખોપરી એ લેભનું, અને પાંસળીઓ એ હૃદય તથા શ્વેત્કાન્તું રક્ષણ કરેછે. દાકતરોની ગણતરી પ્રમાણે આપણા શરીરમાં ૨૩૮ હાડકાં છે. હાડકાંનો બહારનો ભાગ કઠણ છે એવું આપણે સૌ જોઈ શકીએ છીએ, પણ તેવી સ્થિતિ અદરના ભાગની નથી, અંદરનો ભાગ પોચો ને પોલો છે, એક હાડકું બીજાની સાથે સંધાએલું રહે છે તે જગ્યાએ ફૂર્યાનું આવરણ હોય છે. આ ફૂર્મા તે પોચું હાડકુંજ ગણાય.

આપણા દાંત એ પણ હાડકાં છે. પ્રથમ બચપણમાં દૂધીઆ દાંત આવે છે તે સૌને પડી જાય છે. પછી છાશીઆ દાંત આવે છે તે પડ્યા એટલે પાછા નથી આવતા. દૂધીઆ દાંત છથી આઠ મહીને ફૂટવા શરૂ થાય છે, અને બાળક ઈ.એક વરસનું થાય તેવામાં ઘણા-ખરા બધા ફૂટી રહે છે. છાશીઆ પાંચ વરસ પછી ફૂટવા લાગે છે, ને ૧૭ થી ૨૫ વરસની ઉંમર સુધીમાં બધા ફૂટી રહે છે. દાંત સર્વથી છેલ્લી ફૂટે છે.

ચામડીને આપણે સ્પર્શ કરીશું તો ઘણી જગ્યાએ આપણા હાથને માંસના લોચા જણાશે. આ સ્નાયુ કહેવાય છે, અને તેનાવડે આપણાં જ્ઞાનતંતુઓ કામ લે છે. આપણે હાથ ભીડી ઉઘાડી શકીએ છીએ, જડમાં હલાવી શકીએ છીએ, આંખ મીટાવી શકીએ છીએ, એ બધું સ્નાયુને આધારે થાય છે.

શરીરસંબંધી બધું જ્ઞાન આપવું એ આ પ્રકરણોની હદબહાર છે, લખનારને પોતાને તેવું જ્ઞાન છે પણ નહિ, આપણા અર્થને સારૂ જાણવાનેટલુંજ

આ પ્રકરણમાં અપારે, એટલે ઉપરનું સમન્વયા પછી આપણુ શરીરના મુખ્ય ભાગો ઉપર જઈએ છીએ, તેમાં હોજરી એ સર્વોપરિ ગણાય હોજરી એ ક્ષણુભર આળસ કરે તો આપણા ગાત્ર માત્ર ઢીલા થઈ જાય નેટલો ભાર આપણે હોજરીપર મેલીએ છીએ તેટલો ભાર સહન કરવાની શક્તિ મહાવિ-કરાણ પ્રાણીઓમાં પણ નથી આ હોજરીનું કામ અનાજને પાચન કરવાનું ને પાચન થયેલા અનાજવડે શરીરનું પોષણ કરવાનું છે સચાને જેમ એન્જીન તેમં માર્જસને હોજરી છે આ ભાગ ડાળા પડખાંમાં પાસળાંની અદર છે તેમ. અનેક ક્રિયાઓ થઈ, જૂંદાં જૂંદા રસો તૈયાર થઈ અન્નમાથી તત્ત્વ ખેંચાય છે, અને બીજા ભાગ મળ-મૂત્ર થઈ આતરડામાં થઈ બહાર નીકળે છે તેની ઉપ-રની બાજુએ કલેજનો ડાળો ભાગ છે હોજરીની ડાળી તરફ બરાણ છે કલેજુ પાસળીઓની અદર જમણા પડખામાં છે કલેજનું કામ લોહી શુદ્ધ કરવાનું અને પિત્ત પેદા કરવાનું છે આ પિત્ત પાચનક્રિયાને સાડ ઉપયોગનું છે

પાસળીઓની નીચે છાતીની બજોલમાં બીજા ઉપયોગી વિભાગો છે, તે અત કરણ અથવા રક્તાશય અને દેહસા એમ છે આ અત કરણની થેલી બે ફેફસાની વચમાં ડાળી તરફ હોય છે છાતીમાં ડાળા જમણા મળી ચાવીશ હાંકા છે પાચમાં અને છઠ્ઠા પાસળાની વચ્ચે અત કરણનો ધનકારો થાય છે આપણને ડાખુ અને જમણુ એમ બે ફેફસા છે, તે શ્વાસનળીના બનેલા છે, હવાથી ભરેલા છે, ને તેમાં લોહી સાફ થાય છે ફેફસામાં હવા પહોચે છે તે શ્વાસનળીવાટે તે હવા નસડારાંમાં થઈને જવી નોંધએ આમ નાકમાં થઈને હવા જાય તે ગરંભ થઈને ફેફસામાં ઉતરે ઘણા મોણસોં આ વાતથી અજાણુ હોઈ હવાને મોઢાવાટે ગણે છે ને નુકસાન ખમે છે મોઢુ ખાવા વગેરેના કામમાં લેવાનું છે હવા તો માત્ર નાકવાટેજ લેવી નોંધએ

આપણે શરીરની કઈકે રચના તપાસી ગયા, તેના દેહલાક્ર મુખ્ય ભાગનું સહેજ જ્ઞાન લીધું; હવે જેની ઉપર દેહનો આધાર છે એ પ્રવાહી-લોહી-ને તપાસીએ લોહી આપણને પોષણ આપે છે, વળી તે જોગક્રમાથી પોષણ કર-નાર ભાગને નોંજા પાડે છે, નિરુપયોગી વસ્તુઓ-મળમૂત્રો-ને બહાર કહાડે છે, ને શરીરને એકસરખી ગરમીમ રાખે છે લોહી શરીરમાં ગૂંદલી નાગીઓ-નસો-વાટે નિર-નર ક્રિયા કરે છે આપણી નાકી ચાન છે તે લોહી ? ગતિને લીધે જીવાન ને તદુરસ્ત માણુમની નાગી એક મિનિટમાં લગભગ ૫ વખત ચાલે છે, એટલે ૭૫ ધનકારા માટે છે બચ્ચની જલદ ચાલે છે, ને ધરડા માણુસની ઓછી ચાલે છે

ગુરુપાસેથી સમગ્ર વૈદ્યવિદ્યા શીખનાર, યશરેખાવાળો, વૈદ્યકશાસ્ત્રની ક્રિયામાં કુશળ, દરદીપાસેથી ધનાદિ વસ્તુ લેવામાં ઇચ્છારહિત, કામ કરવામાં ધીર-જવાળો તથા કૃપાળુ અને શુદ્ધ એવો વૈદ્ય વૈદું કરવાને અધિકારી ગણાય છે. ૨

ઉત્તમ ગુરુને વૈદ્યની સાથે સરખાવે છે.

રાગાદિરોગાન્સતતાનુપક્ત્તાનશેપકાયપ્રસૂતાનશેપાન્ ।

ઔત્સુક્યમોહારતિદાઙ્ગધાન, યોડ્પૂર્વવૈદ્યાય નમોડ્સ્તુ તસ્મૈ ॥ ૩ ॥ (સુ. ર. જ્ઞા.)

જે વૈદ્યે (ગુરુએ) સર્વના શરીરમાં રહેલા હાનિકારક કાર્યની પ્રવૃત્તિની ઉત્સુકતા મોહ અને અશાંતિને આપનાર, કાયમ પોતાની પાસે રહેનાર એવા જે રાગાદિ (મોહ-કામ-દ્વેષ વિગેરે) રોગોને હુણ્યા છે તે અપૂર્વ વૈદ્ય (ગુરુ) ને નમસ્કાર છે. ૩

વૈદ્યવિદ્યા ધણી ઉપયોગી છે.

અન્યાનિ શાસ્ત્રાણિ વિનોદમાત્રં, પ્રાપ્તેષુ વા તેષુ ન તૈશ્ચ કિંચિત્ ।
ચિકિત્સિતજ્યોતિષમન્ત્રવાદાઃ, પદે પદે પ્રત્યયમાવહન્તિ ॥ ૪ ॥ (સુ. ર. જ્ઞા.)

બીજાં શાસ્ત્રો કેવળ વિનોદ (રમત કે આનંદ) માટે ઉપયોગી છે. તે શાસ્ત્રો ભણ્યાથી કંઈ વિશેષ નથી; પરંતુ વૈદ્યક, જ્યોતિષ અને મંત્રશાસ્ત્ર એ ત્રણ, પગલે પગલે પ્રતીતિ ઉત્પન્ન કરી ઉપયોગી થાય છે. ૪

વળી

વૈદ્યપ્રતિ આદરં પુદ્ધિ.

વસન્તતિલકા.

મા વોધિ વૈદ્યકમથાપિ મહામયેષુ,
પ્રાપ્તેષુ યો ભિષગિતિ પ્રથિતસ્તમેવ ।
આકારયત્યખિલ એવ વિશેષદર્શી,
લોકોડ્પિ તેન ભિષગેષ ન દૂષણીયઃ ॥ ૫ ॥ (સુ. ર. જ્ઞા.)

વૈદ્યવિદ્યા નિંદ્ય હોવાથી વૈદ્યકને જાણવું નહિ એમ જે કહે છે તે વ્યર્થ છે. કારણ કે જ્યારે મહા રોગો પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જે વૈદ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ હોય તેનેજ સર્વ ડાહ્યા માણુએ જોવાવે છે તેથી એ વૈદ્ય હુણવું આપવા યોગ્ય નથી (જરાપણ હલકી પંક્તિમાં ગણવાં યોગ્ય નથી.) યે

व्याधि वपते वैद्य विना धीरञ्ज आपनार कोणु छे ?

शार्दूलविक्रीडित (६-७)

मस्ते दुःसहवेदनाकवलिते मग्ने स्वरेऽन्तर्गत,
तप्ताया ज्वरपावकेन च तनौ तान्ते हृषीकत्रजे ।
दूने वन्पुजने कृतमलपने धैर्यं विधातु पुनः
क्तः शक्तः कलितामयप्रशमनो वैद्यात्परो विप्रते ॥६॥

(सु र जां)

जे वपते मस्तक दु सह वेदनाधी असित डाय, स्वर गणानी अहर
पेक्षी गये डाय, ज्वररूप अग्निधी शरीर गरम थयुं डाय, धिद्रियोने समूह
निर्भाष थये डाय अने णधुज्ज्ज दु भी थर्ष विहाप करते डाय ते वपते
रोगने शभावनार वेधविना भीजे कोणु धीरञ्ज आपवाने शक्तिमान छे ?
(अर्थात् वैद्यनी अगत्य छे) ८

तेवो वैध वदनीय छे ?

कालज्ञानविदा वरो मधुरवाक् शत* शुचिः शास्त्रवित्,
धीरो धर्मपरो निदानचतुरो रोगप्रयोगे पटु ।
सन्तुष्टः सदयोऽपमृत्युभयहन्मृत्युक्षणज्ञो गुणो,
समूढ* प्रतिकारकर्मणि न यो व्रयः स वैप्रोत्तमः ॥७॥

(सू सु.)

जे वैध कालज्ञान लक्षणानामोभा श्रेष्ठ डाय, मधुरवाणी भाषनादेश डाय,
शात डाय, प्रभाषिक डाय, शास्त्रने ज्ञाता डाय, धीरञ्जवाणे डाय, धर्म उपर
श्रद्धावाणे डाय, निदान कग्वाभा चतुर डाय, रोगना उपाय करवाभा प्रवीण
डाय, मतोपी डाय, दयालु डाय, अक्षय भरखुना लयने हरनादेश डाय, मृत्युना
वपतने ओषणभनादेश डाय, शुषी डाय अने रोगने उपाय करवाभा मुंजय
ओवे न डाय, तेवो अर्वात्तम वैध वदनकरवा योग्य छे ७

भीने रस्ते अडेनाओने सर्वथा अगत्यनी लक्षामणु.

स्रग्धरा.

भ्रान्ता वेदान्निन* किं पठत शठतयात्रापि चाद्वैतविद्या ।
पृथ्वीतत्त्वे लुटन्तो त्रिमृग्य सतत कर्कशास्तार्किका* किम् ।
वेदैर्नानागनै किं जल्पयथ ह्यय श्रोत्रियाः श्रोत्रगुणै- ।
बैर्यं सर्वानवय विचिन्तत शरण प्राणसमीपनाय ॥ ८ ॥

(सु र. जां)

હે વેદાંતીઓ! શું બાળી રહ્યા છો? તદ્દુ પશુ શાની પેઠે અદેવનિધાનો પાઠ શું કરી રહ્યા છો? દ્ધારવાણીવાળા જે તર્કવેત્તાઓ! પૃથ્વી વગેરેનાં તત્ત્વોમાં હોટપોટ બની નિરંતર શું વિચાર કરી રહ્યા છો? જ્ઞાનને ન જાને એવી વૃદ્ધાં વૃદ્ધાં શાસ્ત્રો અને વેદોની વાતો કરી હૃદયને શા માટે દુઃખી કરી છે? પ્રાણુના રક્ષણ અને પોષણ માટે સર્વ ગતિ નિર્દોષ રૂપા વેદને અસ્તુરૂપી શોધી કાઢો. (તો છુવા શરૂઆત વેદાંત વગેરેની વાતો તાવ અનિસાર વગેરે મૃત્યુના હૃત સરખા રોગોના કૂટ પંક્તમાંથી છોડાવશે નહિ), આથી વેદાંત વગેરેની નિંદા સમજવાની નથી પણ માત્ર ઉચ્ચ વેદની ઉપગોચિતા અને આ-વશ્યકતા ધ્યાનમાં લેવાના છે. ૮

જેમ કદમ્બવૃક્ષ કે ચિતામણિમાંથી ખારેલી વસ્તુને બળી આવે છે તેમજ જે મનુષ્યશરીર છે તેવડે અનેક દાર્દ્રો સાધી મરણ છે એટલે મનુષ્ય જે ધારે તો સ્વર્ગમાં જઈ શકે અથવા મુક્તિ પણ મેળવે છે તેમજ શરીરનો જે અપવ્યય કરેતો નરકાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સુખાગે ચાલવા અવશ્ય મનુષ્યવેદની પૂરી જરૂર છે તેથી જે દેહ વ્યાધિગ્રસ્ત થયેલો હોય તો સર્વ મનોરથ નિષ્ફળ થાય છે. માટે દેહ લાંબી આવરદા ભોગવે એ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર હોવાથી આ સુવેદ-અધિકારનું વર્ણન કરી બતાવ્યું છે તથા કુવેદ કેવા હોય તે બતાવી તેમનો જાગમાં નહિ પડવાની ચેતવણી આપવાની જરૂર હોવાથી તે અધિકાર ત્ર્યં પછી લેવા આ સુવેદ-અધિકારની વિરતિ કરી છે.

પ્રાયુવેદ-કુવેદ-અધિકાર.

યુવેદના ગ્રથોનો યથાર્થ અભ્યાસ અને પરિપક્વ અનુભવ-વિનાના લેભાગુ વેદો કુવેદ કહેવાય છે. તેવા વેદોને હાથે અનેક મનુષ્યો દુઃખી થાય છે અને કોઈવાર મૃત્યુને વશ પણ થાય છે, તેમના પાશમાં નહિ ક્ષમાવાની ચેતવણી આપવામાટે

સુવેદના અધિકાર પછી આ કુવેદનો અધિકાર લેવામાં આવે છે.

કુવેદ યમરાજથી પણ વધારે ભયંકર છે.

અનુગુપ્. (૧ થી ૬)

વૈદ્યરાજ નમસ્તુભ્યં યમરાજ સહોદર ।

યમસ્તુ હરતિ પ્રાણાન્વૈદ્યઃ પ્રાણાન્ધનાન્તિ ચ ॥ ૧ ॥

(સુ. ર. જ્ઞા.)

યમરાજના સગાભાઈ એવા હે વૈધરાજ ! તમને તો નમસ્કારજ છે કારણુ કે, યમરાજ તો ક્ષત્રા પ્રાણુજ હરે છે અને વૈધરાજ તો પ્રાણુ તથા ધન એ બન્નેને હરે છે ૧

કુવૈધથી થતો યમરાજનો ઉપકાર.

વૈયરાજ નમસ્તુભ્ય સ્પિતાશેપમાનવ ।

ત્વયિ વિન્યસ્તભારોઽય કૃતાન્તઃ સુખમેષતે ॥ ૨ ॥

{ (સુ. ર. જાં.)

જેણે સર્વ મનુષ્યોનો નાશ કર્યો છે એવા હે વૈધરાજ ! તમને નમસ્કાર છે કારણુકે યમરાજ તમારા ઉપર કામનો બોલો મૂકીને નવરા બેઠા આનંદ કરે છે (અર્થાત્ યમરાજનું જે મનુષ્યના નાશનું કામ છે તે તમોએ ઉપાડી લીધું છે એટલે તે નવરા થયા છે) ૨

કુવૈધ દરદીને મરણુવશજ કરે છે.

ચિતા પ્રજ્વલિતા દૃષ્ટા વૈત્રો વિસ્મયમાગતઃ ।

નાહ ગતો ન મે શ્રાતા, કસ્યેદ હસ્તલાઘવમ્ ॥ ૩ ॥

{ (સુ. ર. જાં.)

કોઈ ઠેકાણે શ્મશાનમા ચિના સળગેલી જોઈને વૈધ વિસ્મય પામી ગયો કે હું કે મારો ભાઈ ગયા નથી છતાં આ ટોના હાથની કુશળતા હશે ? (અર્થાત્ અમે બેઉભાઈની ક્રિયા વિના સત્વર મનુષ્યનો દેહપાત થતો નથી) ૩

કુવૈધ દરદીનું ધન કેવી રીતે હરે છે ?

કપાયૈરુપવાસૈશ્વ કૃતામુલાત્રતા નૃણામ્ ।

નિજૌપયકૃતા વૈદ્યો નિવેચ્ય દરતે વનમ્ ॥ ૪ ॥

{ (સુ. ર. જાં.)

ઉકાળા તથા ઉપવાસથી મનુષ્યોને જે ક્ષયદો થાય છે તેને વેદ કહે છે મારી ઔપધિથી થયો છે, એમ બતાવી પૈસા કઢાવે ૪

અધમ વેદોને યમરાજના પાશજેવા ગણી છોડી દેવા જોઈએ.

અજ્ઞાતશાસ્ત્રસદ્ગ્રાવાન્સક્ષમાત્રપરાયણાન્ ।

ત્પજેદ્દુરાઙ્ગિપકપાશાન્પાશાન્વૈવસ્વતાનિવ ॥ ૫ ॥

{ (સુ. ર. જાં.)

જેણે વેદકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો નથી પણ કેવળ શસ્ત્રવિદ્યા (કાપકૂચ નેજ પરાયણુ રહે છે તેવા વેદને યમના પાશની માફક તણદેવા જોઈએ ૫

કુવૈધને કેવી બેદરકારી હોય છે ?

યસ્ય કસ્ય તરોર્મૂલ, યેન કેન પ્રગૃપ્યચ ।

યસ્મૈ કસ્મૈ પ્રદાતવ્ય, યદ્વા તદ્વા ભવિષ્યતિ ॥

{ (સુ. સુ.)

ને તે ઝાડનાં મૂળીઆં લઈ, જેની તેની સાથે ઘસીને ગમે તે દરદીને આપવું. પછી દરદીનું જે થવાનું હશે તે થશે. એમ ધારી કુવૈદ્ય વૈદ્ય કરે છે. ૬ કલિયુગમાં નદારા વૈદ્યો ઘણા છે અને સારા વૈદ્ય કોઈકજ હોય છે.

આર્યા.

પ્રચ્છન્ના યમદૂતા, ઇવ પ્રભૂતાઃ કલૌ ન કે વૈદ્યાઃ ।

શાસ્ત્રવિત્તરલબુદ્ધિઃ સરલઃ પરલોકમીર્વિરલઃ ॥ ૭ ॥

{ (સૂ. મુ.)

કલિયુગમાં છુપા ચમરાજના દૂતના જેવા વૈદ્યો ક્યાં થોડા છે ? અર્થાત્ એવા ઘણા વૈદ્યો છે. પરંતુ વૈદ્યકશાસ્ત્ર જાણનાર, ચપલ બુદ્ધિવાળો અને પરલોકથી ખીન! શે સરળ વૈદ્ય કોઈ વિરલો મળી આવે છે. ૭

કેવળ પેટભરા વૈદ્યો કેવા હોય છે ?

उपजाति. (૮ થી ૧૨)

मिथ्यौषधैर्हन्त मृषाकपायैरसह्यलेहैरयथार्थतैलैः ।

वैद्या इमे वंचितरुग्णवर्गाः, पिचण्डभाण्डं परिपूरयन्ति ॥ ૮ ॥

{ (સુ. ર. જાં.)

આ વૈદ્યો ખોટાં ઔષધ, ખોટા ઉકાળા, સહન ન થઈ શકે તેવાં ચાટણુ અને વિધિ પ્રમાણે નહિ બનાવેલ તૈલોથી માંદાઓને છેતરી ખોતાનું પેટરૂપી પાત્ર ભરે છે. ૮

કુવૈદ્ય યાચકને તજ આપે.

दोऽपि दद्याद्गणकोऽपि दद्यात्संप्रार्थितः पाशुपतोऽपि दद्यात् ।

घ्नः कथं दास्यति याचमानो, यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः । ૯ ॥

{ (સુ. ર. માં.)

યાચના કરવાથી નટ, જેથી કે પાશુપત-બાવો પણ કાંઈ આપે છે. પરંતુ વૈદ્ય પાસે યાચના કરી હોય તો તે કાંઈ આપતો નથી કારણુ તે વૈદ્ય મરનાર પાસેથી કે દરદી મુવા પછી તેના વારસ પાસેથી પણ ધન લે છે. તે તો કેમજ આપે ? ૯

કુવૈદ્યમાં દયા હોતી નથી.

। व्याधिभिर्ध्यायति बाध्यमानं, जनौघमादातुमना धनानि ।

पाधीन् विरुद्धौषधतोऽस्य वृद्धिं, नयेत्कृपा तत्र कुतोऽस्तु वैद्ये ॥ ૧૦ ॥

{ (સૂ. મુ.)

જે પૈસો લેવાની ઇચ્છાથી, ઘણાં માણસો માંદાં પડે એવું ચિંતે છે અને વૈદ્ય ઔષધ આપી રોગીના રોગ વધારવાનું કરે છે. તેવા કુવૈદ્યની અંદર દયા ક્યાંથી હોય ? ૧૦

दुर्बलना हृदयने दोष छोडतो नथी.

रसायनैः सार्धमिहोषधानि, तदत्र वासान्मम मन्दतान ।
 उतीय वैद्यस्य हृदतराल, लोभः पटुत्वं कलेयन्नमुचेत् ॥११॥ } (सू सु.)

अर्धा रसायनो संद्रित औषधो छे तेथी हुं अर्धा रहीश तो भद्र पडीश
 नहिं लोभो अंभ विचारी ते पाना हुं यनी अहर रडेवना पोताना क्षयदाने
 धारतो दोष तेने (वेधना हृदयने) छोडतो नथी ११

दुर्बलमा धर्मनो अभाव.

प्रत्यपम वीक्ष्य पुरीषमूर्जदुर्गन्धसयधशेन मन्ये ।
 सद्धर्मगन्धः सुरभिस्त्रभागा, विजृभते नो षिपजा गणेषु ॥१२॥ } (सू सु)

प्रातः काले जेवना विधा अने भूतना दुर्गंधना संध लेधने वेद्योनी
 अहर सद्धर्मनो उत्तम गंध रडेतो नथी अंभ हुं भातुं छु १२
 अर्थदुर्गंध वैद्यो.

त्रिखरिणी

न घातोर्विज्ञान, न च परिचयो वैश्रकनये
 न रोगाणा तत्त्वावगतिरपि नो रस्तुगुणधीः ।
 तथाप्येते वैशा इति तरलयन्तो जडजना-
 नमून्मृत्योर्भृत्या इव वसु हन्ते गदजुषाम् ॥ १३ ॥ } (सु र जां.)

जेने दोषादिक सप्तधातुनुं ज्ञान नथी, वैद्यकशास्त्रने परिचय नथी, रोगना
 तत्त्वनी भाडेवी नथी, वस्तु (औषधि) ना शुल्लुं ज्ञान नथी छता भूर्ध भनु
 ध्येने छेतनीने लभसलना इत जेभ प्राणने हनीने तेभ दुर्बलो हरहीओनुं
 धन हरी ले छे १३

दुर्बलने लीये वैद्यविद्याना हल.

सुगंधरा

सत्क्रोण लोचनेत्र कुल्युगतिमुग्य दृश्यते सानुसम्पै-
 र्णानानर्घगजाशितमग्निपुल्क मृश्यते पीनमद्गम् ।
 हीयाना सागतेऽन्तंभिरनिहितमन फाष्टमृदाप्रितोर्य,
 प्रवासिदाकलाना सकृत्गुणनिधिर्वैश्रविश्राभियन्त्या । १४ ॥ } (सु र जां.)

સુંદર કટાક્ષવાળું, ચંચળ નેત્રવાળું એવું કુલીન સ્ત્રીનું મુખ દયાથી (વૈધ) જીવે છે; અર્ધીલાજવડે, રોમાંચિત એવાં સ્ત્રીઓનાં પુષ્ટ અંગને અડકે છે; પુરુષાર્થહીન પુરુષોનું લાંબાવખતથી દાટી રાજેલ ધન, કાષ્ટ, ઔષધિ, અગ્નિ તથા પાણીવડે (ઉકાળાથી) હુરી લેછે, માટે પૂર્વથી સિદ્ધ સર્વ કળાના, શુભના ભંડારરૂપ (!) વૈધવિદ્યા અભિવંદન કરવા યોગ્ય છે. અર્થાત્ વૈધવિદ્યાનો આવો ઉપયોગ ઘિષ્કારનું પાત્ર છે. ૧૪

—❦:~:~:~:❦—

*કળિકાળના ઉંટવૈદો. (૫ થી ૨૧)

વૈદ બન્યા ને વાત ઉઠાડી ઉલટ બગાડી આ;	
નાડી અનાડિ જરા ન જાણે—જેજે ટીંબળ આ.	૧૫
જડિબુદ્ધિ જંગલિયો શીખ્યા ધાતુ રસાયણ ખા;	
ફેંકે પણ નહિ વાળી જાણે—જેજે	૧૬
ભીખ ન શીખ્યા લાણી ન જાણ્યા ખેડ ક્યેં શું ખા;	
વૈદ બનીને કર ઘીકેળાં—જેજે	૧૭
જીવે તો દંડી લે દમડા મયે કાંધિઓ આ;	
દાડો ખાવા ઝટ લે દોડે—જેજે	૧૮
જે જે ગમ્પતાણી આ ગોળી ફૂજેત ફાકી ખા;	
અરુદાવાનો કરે ઉકાળો—જેજે	૧૯
જે તે ઝાડતણાં લે મૂળાં જે તે સાથે ખા;	
જે તે થાશે ધર દે દમડા—જેજે	૨૦
ટીંબળ કેતાં પાર ન આવે પ્રભુજીના શુભ ગા;	
જેડકળામાં રહિ છે જીગતી—જેજે	૨૧

પોતાના માનવજન્મની સફળતા થવા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે આ ભયંકર ભવસમુદ્રને તરવાની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ. એ ઇચ્છા પાર પારવાનું મુખ્ય અને નિશ્ચિત સાધન સત્યધર્મનું સેવન છે. સત્યધર્મનું સ્વરૂપ જાણવામાટે શ્રેષ્ઠ ગુરૂનું શરણ લેવું જોઈએ. ઉત્તમ પ્રારબ્ધના યોગથી શ્રેષ્ઠ ગુરૂ મળે અને સત્ય-ધર્મનો ઉપદેશ પણ કરે, પરંતુ જ્યારે એ ધર્મનું નિયત સેવન થાય ત્યારેજ ધારેલી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મનું નિયત સેવન કરવામાં યોગ્ય મનોબળ અને શરીરની સ્વસ્થતા એ બે આવશ્યક સાધનો છે. જે શરીર અસ્વસ્થ હોય તો તેને લીધે મનોબળ પણ શિથિલ થાય છે જેથી શરીરસાધ્ય અને મન:સાધ્ય

ઉપદેશશ્રવણાદિ અને ધ્યાનાદિક ધર્માચરણ શર્ષ શકના નથી માટે ગેમાદિકથી બચાવીને શરીરની સ્વસ્થતા આપણાથી બની શકે ત્યામુધી જાળવવી એ માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે આયુર્વેદની મુખ્ય બાબતોનું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ એમ ધારી આ પરિચ્છેદમા છેવટ આયુર્વેદની તેવી મુખ્ય મુખ્ય કેટલીક સામાન્ય બાબતોના અધિકારોને સ્થાન આપવામા આવેલ છે આયુર્વેદના વિશેષ અભ્યાસવગરના મનુષ્યો રોગોથી દૂર રહેવાના ધોરી નિયમો ધ્યાનમા રાખી શકે અને નાહાના નાહાના કારણથી થતા નાહાના નાહાના રોગોના ઇલાજને ધ્યાનમા રાખી તેનો પણ સમયસર ઉપયોગ કરા લાભ મેળવી શકે તેમ વિવેકશાળી તત્કાલ ઇલાજ લેવા જેવી આપ્તિને વખતે વેદની મદદ મળતા વલણ થાય તો ત્યા વિષયને પ્રાણુદ્રર સ્થિતિપર ન પહોચવા દેવાને બની શકતા ઉપચારો પણ કરી બને તેટલી તેની સામે ટક્કર લઈ શકે અથવા પૂરતો લાભ પણ મેળવી શકે પરંતુ નજર ન પહોચે તેવા નિહાનોવાળા, સામાન્યશુદ્ધિને મુજબવણમા નાખે તેવા પૂર્વરૂપો અને રૂપાવાળા, સાત્ત્વ્ય અમાત્ત્વ્યના નિર્ણયમા ગોઠા ખવગવનારા તથા અનેક પેટાલેદોને લીધે બ્રમમા નાખી દેનારા તથા સાધ્ય, કષ્ટસાધ્ય, યાધ્ય અને અસાધ્યના વિચારવમગમા ડૂબાવી દે તેવા રોગોની ઉપસ્થિતિમા તે વેદનુંજ શબ્દ લેવું જોઈએ કાન્ધ કે તેવા ગભીર પ્રમગોમા જો વગર યોગ્યતાએ હાથ નાખવામા આવે તો હાનિ થાય છે વેદનું શરણ લેવામા પણ વેદની યોગ્યયોગ્યતા જેવી જોઈએ દુનિયામા કર્તવ્યપરાયણતા અને લોભવશતા એ બન્ને સામસામે એકબીજાથી વિરુદ્ધ જતી બાબતો હયાતી બોગવે છે અને દરેક ધધામા તે લેવામા પણ આવે છે પૂરતા અભ્યાગ અને અનુભવથી કર્તવ્યપરાયણતાને બરાબર સાચવીને વાજબી લાભ મેળવે તેવા વેદોજ શરણ લેવાને યોગ્ય છે અને તેઓનેજ મુખેષ કહેવા જોઈએ ત્યારે પેતાની કાંઈ જાતની યોગ્યતા ન હોય, અસ્વાસ્થ્ય અને અનુભવનો પણ અભાવ હોય છતા કવગ પંસા કમાવાના ઉદ્દેશથી ન-રોગીનું ગમે તે થાએ પણ આપણને પેમે મળે એજ આપણી કૃતાર્થતા છે એમ માનનારા મૂર્ખ માત્ર નામધારી વધે પણ દુનિયામા થોડા પડયા નથી તેવા વેદોથી ચેતતા વ્દી તેમના પાશગા ન ગપડાવું પડે તેટલામાટે છેવટ તેમનો જોગ ખાણ શ્વામાટેનો અધિમર આપી આ પરિચ્છેદની સમાપ્તિ કરવામા આવે છે અને જે શરીરના સ્વસ્થતાની આવસ્થાના દેખાડી છે તે શરીરમા અયોગ્ય કે અમર્પાદિન ગમતા બાધી આ મહાનિના અધમ મા વિષ ન ઉતરો પડાય તેને માટે દરે પાણીના પરિચ્છેદતરૂ ધ્યાન મેચવામા આવે છે

દ્વાદશ પરિચ્છેદ.

મુખ્ય શરીરને નિભાવવાના મુખ્ય સાધનરૂપ આહારની શુદ્ધતા સાત્ત્વ્યતા, ક્રમઘટના અને પૂર્ણતા તથા પરિમિતતા વગેરે જેમ આહાર કરતી વખતે જાળવી રાખવાની જરૂર છે પણ અન્ય પ્રસંગે આવશ્યકતાવાળા બ્યવહાર કૃત્યો કરતીવેળા પણ તેને વળગી રહેવાની જરૂર નથી તેમ શરીરમરક્ષણ જેવો આવશ્યક વિષય પણ જીવન બ્યવહારની નિર્વિઘ્નતાને માટે જો કે ધ્યાન આપી જાવવાનો છે પણ તેને એટલું બધું વળગી રહેવું જરૂરનું નથી કે જેથી આત્મસુખના અન્ય સ્વર્ગ દ્વારા બંધ થઈ જાય અને “ બકરૂ કહાડના ઉંટ પેસી જાય ” શરીરમરક્ષણ કરતા શરીરમા અને તે પછી તેથી આગળ વધી શરીરસાથે સબંધ ધરાવનારી અન્ધવસ્તુઓમા એવી મમતા કે એની આસક્તિ ન બંધાઈ જવી જોઈએ કે જેને હીધે અત કસણમાથી ફીંગ પત્તિને હીવો ઠની જઈ ત્યા આસુરી સ પત્તિની અધાધુની જામી જાય અને તેમા આધજો જની ભમતો અને ગોથા ખાતો આત્મા મોક્ષમુખ ગુમાવી-સ્વર્ગમુખથી અંગી પડી નરકદુ ખો ભોગવવાને હાયક થઈ જાય એ મમજાવવાને આ પરિચ્છેદની આવશ્યકતા માની છે અને તેમા પણ આરભમા, સઘગી અધમ આસક્તિઓ અને અસત્પ્રવૃત્તિ ઓનું મૂળ મોહ છે અને તેજ આ સસાગ મયુદ્રમા ડૂબાવનાર છે, તેજ વિ પમા અમૃતભાન કરાવનાર છે અને તેજ મૃગતસ્ત્રિકામા મહામરોવર રનાવ નાર છે તેથી મોહનું મ્વરૂપ અને તેનો પ્રભાવ દેખાડવાને તેના અધિકારની આવશ્યકતા માની છે

મોહ-અધિકાર.

—ૐ૧૧૧૧૧૧—

ખરેખર ચરાચર આખું જગત મોહને આધીન છે. એટલે પ્રાણી માત્ર પોતે જે જે સ્થિતિમાં ગોઠવાયું છે તે તે સ્થિતિમાં મોહને લીધે ન્યૂન આનન્દ માનતું નથી. પરંતુ એક વિદ્યાનો કીડો પણ પોતાના નિવાસમાં અત્યંત આનન્દ માને છે ત્યાં દેવ, મનુષ્યો તથા અન્ય પ્રાણીઓ પણ પોતપોતાની યોનિમાં આનન્દ માને તેમાં શું આશ્ચર્ય? આપણે જોઈએ છીએ કે પક્ષીઓ પોતે ભૂખ્યાં હોય છે તોપણ દાણા ચંચુમાં લાવીલાવીને પોતાનાં બચ્ચાંઓના મુખમાં નાખે છે. એટલે મનુષ્યને તો પુત્રાદિના પોષણમાં સ્વાર્થનું અનુસંધાન થાય છે કે આ મ્હારો પુત્ર મ્હારી વૃદ્ધ અવસ્થામાં મારું પોષણ વિગેરે કરશે પરંતુ પક્ષીઓને તો પાંખો આવ્યા સુધીજ સંબંધ ટકી શકે છે. પાંખો આવી કે કોણ માતા અને કોણ પુત્રો? તોપણ પક્ષીઓને તેનાં પોષણાદિમાં કેવાં આસક્ત જોઈએ છીએ? ખરેખર આ મોહનો વિસ્તાર છે. એક ટૂટી ઝુંપડીમાં રહેનાર મનુષ્ય પણ પોતાના વૈભવ આગળ મરણની છેઢી ઘડી સુધી તમામ દેવેન્દ્રના વિલયને પણ તુચ્છ કરી માને છે—આ સર્વ મોહનુંજ કારણ છે—આ બાબત મનુષ્યપ્રાણીને જાણવાની ઘણીજ આવશ્યકતા છે અને તેથીજ આ અધિકારનો આરભ કર્યો છે.

જેમ સૂર્યમાં અંધકાર નથી, તેમ આત્મામાં મલિનતા નથી.

અનુષ્ટુપ (૧ થી ૩.

નિર્મલં સ્ફાટિકસ્યેવ, સહજં રૂપમાત્મનઃ ।

અધ્યસ્તોપાધિ સમ્બન્ધો, જડસ્ત્ર વિમુહ્યતિ ॥૧॥

} જ્ઞા. સા.

શબ્દાર્થ—આત્માનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ સ્ફટિકમણિના જેવું નિર્મળ છે (તે તજીને) કલ્પિત ઉપાધિ સંબંધથી જડ પુરૂષ તેમાં મોહ પામે છે. ૧

વિવેચન—જીવનું નિજસ્વરૂપ, નિરૂપાધિક સ્વભાવ સુંદર સ્ફટિકમહિ જેવું કલંકરહિત છે. તે તજીને કર્મનાવશથી દેહાદિરૂપ જે સંબંધ—સંયોગ જીવને થાય છે તે દેહાદિમાં સત્વનો આરોપ કરીને જડ, મૂઢ, અજીવ નિ જપણું માનતો હર્ષશોકાદિથી વ્યાકુળ થાય છે. ૧

જ્યાંસુધી મનુષ્યને મમતા અને અહંતા હોય ત્યાંસુધી તપના કૃણની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

મમેયમહમસ્યેતિ પ્રીતિરીતિ રિવોત્થિતા ।

ક્ષેત્રે ક્ષેત્રીયતે યાવત્તાવત્કાઽજ્ઞા તપઃ ફલે ॥૨॥

} આ. શા.

જેમ જેતરમા ઉત્પન્ન થયેલી ધતિ (ધાન્યનો નાશ કરનાર ઉપદ્રવ વિ-
શેષ) આ (જેતર) માર છે અને હું એની છુ એમ માનીને જેતરની માલિકી
ધરાવે છે ત્યાસુધી ધાન્યરૂપ કુળની આશા રહેતી નથી, તેજ પ્રમાણે આ માર
છે અને હું એનો છુ એવી અત કરણમા ઉત્પન્ન થયેલી પ્રીતિ વ્યાસુધી
શ્રીપુત્રાદિમા ચાલુ રહે છે ત્યાસુધી તપસ્યાના કુળને વિવે શી આશા રાખવી ?
કાઈજ નહીં ૨

મોહ વગેરે દોષો કયે ઠેકાણે ત્રિશેષ હોય છે.

નાસ્તિકે શકુના કુબ્જે વાસ્તુદોષાઃ પશૌ છલમ્ ।
નિઃસ્વે ચાહારદોષાઃ સ્યુર્ન વૈરાગ્યમસાત્તિકે ॥૩॥ } (સૂ. સુ.)

નાસ્તિકમા શકુન, કુબ્જમા વાસ્તુદોષ, પશુમા છલ, અને ધનરહિતમા
આહારના દોષો નથી હોતા, તેમ સત્વશુભરહિત મનુષ્યમા વૈરાગ્ય પણ નથી
હોતું મતલબ કે જે નાસ્તિક હોય તે કાઈ શકુનની દરકાર ન કરે, કુબ્જ
એટલે કુળડા હોય તેને મકાનના ધારી બારણા નાના મોટા હોય તેની નડતર
ન હોય તેથી તે બાબતની તેને પણ દરકાર ન હોય, પશુમા પ્રપચ્ચ હોય
નહિ અર્થાત્ હું કષ્ટ કરું છું તેવું જાન તેને હોતું નથી. અને ધનરહિત મનુ-
ષ્ય હોય તેને કાઈ માલ મસાલાદાર તીખા તમતમતા સ્વાદિષ્ટ ખોરાક ન મળે
એટલે તેને અલ્પર્ણાદિ આહારદોષ લાગુ પડતો નથી તેમ જેનામા સત્વશુભ
ન હોય તેનાથી વૈરાગ્ય પણ ઘણું દૂર હોય છે ૩

મોહની વિચિત્રતા,

આર્યા (૪-૫)

દારાઃ પરમવકારા વન્યુજનો વન્વર્ન વિષ વિષયઃ ।
કૌડ્યં જનસ્ય મોહો, યે સિપવસ્ત્રેષુ મુહદાશ્ચાઃ ॥૪॥ } (સૂ. સુ.)

મનુષ્યને સીઓ બીજા જન્મને કરાવનારી છે, બધુજન તે બધુન છે,
શબ્દાદિ વિષય તે ઝેર છે છતાં પણ મનુષ્યનું આ કેવું અજ્ઞાન છે કે જેને
લીધે શત્રુઓમા મિત્રની આશાઓ બાધી રહ્યા છે । ૪

પુત્રો મે ભ્રાતા મે સ્વજના મે મૃદુલજવર્ગો મે ।
ઈતિ કૃતમેમેશબ્દ પશુમિવ મૃત્યુર્જનં દરતિ ॥૫॥ } (સૂ. સુ.)

આ પુત્રો મહારા છે, આ બાઈ મહારો છે સ્વજન (કુટુંબીજન) મહારા

વિગેરેએ તેને રત્ન આપી, એટલે અશ્વઉપર આડઠ થઇને દીન દુ ખી લોકોને ધન આપતી, પોતાના દુઃકર્મના દુ ખથી દૂભાએલી એવી તેણીએ નદીના કાઠે નગવાસીઓએ રચેલ ચિતામા નિર્ભય થઇને પ્રવેશ કર્યો પાસે રહેલા નાગરિકોએ જેટલામા તેણીની ચિતામા અગ્નિ સળગાવ્યો, તેટલામા લ-વિતવ્યતાના યોગથી અકસ્માત્ પુષ્કળ વરસાદ થયો જે વખતે વરસાદ થયો તે વખતે વરસાદના પાણીથી પરાભવ પામીને વૃષભોની જેમ નીચુ મુખ કરી સ્વજનતાના અભાવથી સર્વ લોકો પોતપોતાને ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા તે વખતે તરતજ ચિતા ધુઆઈ ગયે છતે જીવન્મૃત એવી તે જરામાત્ર દાઝી અને નદીના પૂરમા તણાવા લાગી તણાતી તણાતી દૈવયોગે નદીકાઠે કયાક અટકી રહી. તે વખતે લગભગ મૃતતુલ્ય એવી તે કોઈક ગોવાળીયાના જોવામા આવી, એટલે તે ગોવાળીયો કામલક્ષ્મીને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને મનમા દયા લાવીને નિરતર તેને ઔષધોપચાર કરવા લાગ્યો કેટલેક દિવસે તેનું શરીર નિરોગી થયું અને દૈવયોગે પ્રથમકરતા પણ અતિશય સ્વરૂપવતી તે થઈ

હવે રૂપ, ઐભાવ્ય, લાવણ્ય અને મનહર શોભાવાળી તેણીને જોઇને ગોવાળીયો કામથી વિહ્વલ બની તેને કહેવા લાગ્યો —“ હે સર્વાંગ સુમંગે ! હવે જો તુ મારે ઘેર રહીશ, તો મારી તમામ મિલકતની તું સ્વામિની છે અને હું તારો દાસ છું પરતુ તો તું અર્હીથી જઈશ, તો મારા પ્રાણ તરતજ ચાલ્યા જશે, એમ જાણીને હે ભાવ્યવતી ! હવે તને જેમ સાડૂ લાગે તેમ કર ” આ પ્રમાણેનું તેનું ગોલણુ સાબળીને કામલક્ષ્મી વિચાર કરવા લાગી “ પૂવે પણ મેં સાત નરક જેટલું મહાપાપ ઉપાર્જેલું છે, માટે નિર્નિમિત્ત ઉપકારી એવા આ ગોવાળીયાનું પણ ઇષ્ટ થાઓ ” જેમ સો તેમ પચાસ ’ એવી લોકમા પણ કહેવત છે મને લાગે છે કે, આટલા મહાપાપ કર્યા છતા હુજી કાઈ ન્યૂન હશે કે જેથી સર્વલક્ષી અગ્નિમા મેં પ્રવેશ કર્યો છતા તે ન્યૂનતા પૂરી કરવાને વિધાતાએ મને જીવતી રાખી છે ” કામલક્ષ્મીનું મન વિપયોથી ઉદ્દેગ પામેલું હતું, છતા આવા અનેક પ્રકારના વિચાર કરીને કષ્ટક ઇન્દ્રિયોની અપવતાથી તે ગોવાળીયાની ગેહિની થઈ પત્રી ગાયનું દોહવું, છાશ વટોવવી વિગેરે ગોપગૃહને ઉચિત એવી સર્વ ક્રિયાઓ સસર્ગના વચથી તે આસ્તે આસ્તે શીખી અને દર્હી, છાશ વિગેરે વેચવા માટે ગોકુલમાથી તે આ નગરમા દરરોજ આવવા લાગી હે સુત પુરોહિત ! ખરેખર ! દુ ખથી દુઃખ થયેલી પાપિણી કામલક્ષ્મી તે હુંજ છું ! પતિ અને પુત્રના વિયોગથી દુ ખ પામી, રાજની પત્ની થઇને પૂર્વના પતિસ્નેહના વચથી દુષ્ટ ખુદ્દિ વડે રાજનેા પણ મેં વધ કર્યો, સર્પના દશથી — નો પતિ મરણ પામેલો જોઇને ત્યાથી

હું ભાગી ગઈ અને દેશાંતરમાં વેશ્યા થઈ, ત્યાં પોતાના પુત્રને જીવ કરીને રાખ્યો. ત્યારપછી હું ચિતામાં પેટી અને નદીના જળથી તણાણી. અહા! નીચ કર્મ આચરતી એવી હું અત્યારે ગોપાંગના થઈ છું. આ પ્રમાણે ઉપરાઉપર મારી ઉપર દુઃખો પડ્યાં, તો હે બ્રાત! અત્યારે ભાજન ભાંગી જવાથી હું ક્યા દુઃખને રડું? વિવિધ પ્રકારના દુઃખસમૂહથી વિધુર થઈ ગયેલી હું એટલા માટેજ કહું છું કે—“જેમ બહુ ઋણુ તે ઋણુ નહિ, તેમ અતિ દુઃખ તે દુઃખ નહિ.”

આ પ્રમાણે તેણીનું ચરિત્ર સાંભળી કામલદમ્બી મારી માતા છે, એમ સમજીને વેદવિચક્ષણ પુરોહિત તરતજ પોતાની માતાના ભોગરૂપ દુશ્ચરિત્રથી પરિતાપ પામીને સાશુલોચને તેણીના પગમાં પડ્યો. તે જોઈ પોતાના ચરણને સંકોચતી તે કહેવા લાગી:—“હે વર્ણોત્તમ! આ અયોગ્ય આચરણુ શું કરે છે?” પુરોહિત શ્યામ સુખવાળો થઈને સગદ્ગદ કહેવા લાગ્યો:—“હે માત! તેજ હું તમારો વેદવિચક્ષણ નામનો પુત્ર છું.” પરસ્પરનો પોતાનો સંબંધ જાણીને માતા પુત્ર બંનેના સુખપર શ્યામતા છવાઈ ગઈ, અને જાણે ભૂમિમાં પેસવાને ઇચ્છતાં હોય, તેમ બંને નીચું સુખ કરીને પૃથ્વીપર દૃષ્ટિ કરી રહ્યાં. પોતપોતાના હૃદયતાંતના પરિતાપરૂપ અગ્નિથી પરસ્પર બંનેનું મન બળી જવા લાગ્યું અને લજ્જાવેશના વશથી તેઓ એક બીજાની સન્મુખ જોવાને પણ સમર્થ ન થયા.

પછી નીર, અગ્નિ કે લૃગુપાત^૧ વિગેરેથી પોતાના પાપની શુદ્ધિ કરવાને માટે આત્મઘાતની ઇચ્છા કરતી કામલદમ્બીને તે દ્વિજ કહેવા લાગ્યો:—“હે માત! આત્મઘાત કરવાથી શું? તેમજ ગત વસ્તુનો કે ગત બનાવનો શોક કરવાથી પણ શું? હવે તો પાપનો વિઘાત કરવાને તપકર્મમાં ચત્ન કર. કારણ કે પ્રાણી આત્મઘાત કરવાથી પોતાના પૂર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ શકતો નથી; પરંતુ તેનું ક્ષ્ણ ભોગવવાથી અથવા તો નીચ તપથીજ તે મુક્ત થાય છે. સિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે:—

“પાવાણં ચ સ્વલ્લ મ્હો કઠાણં કમ્માણં પુન્નિ દુચ્ચિણ્ણાણં દુપ્પડિકંતાણં,
વેદ્ધતા મુરકો, નત્થિ અવેદ્ધતા, તપસા વા સોસદ્ધતા.”

“કરેલાં પાપકર્મો કે જે પૂર્વે બપાવ્યાં ન હોય અથવા પડિકર્યાં ન હોય તો તે વેદવા વડેજ છૂટી શકે છે, વેદવામાં ન આવે તો છૂટી શકતાં

૧ ભેરવજવ ખાવો-પવતના શિખર ઉપરથી શરીર પડતું મૂકી પ્રાણુ ખોવા.

નથી અથવા તપથી તે ચોખી શકાય છે ” માટે હે અખા ! તીવ્ર એવું કોઈ તપકર્મ કર, કે જેથી અગ્નિવટે સુવર્ણની જેઠે આત્મા શુદ્ધ થાય સાત ધાતુ મય અને અસાર એવા આ માનવદેહથી ડાઘા માણસે આત્માની શુદ્ધિ કર નાર એવા ધર્મરૂપ સારનો સંગ્રહ કરે છે ” કહ્યું છે કે —

“ અત્યિરેણ ચિરો સમલેણ નિમ્મલો પરવસેણ સાહિણો,
દેહેણ જહ્ વિદપ્પહ્, ધમ્મો તા કિં ન પજ્જત. ”

“ અસ્થિર, મલિન અને પરવશ એવા આ દેહથી જો સ્થિર, નિર્મલ અને સ્વાધીન એવો ધર્મ સાધી શકાય-વધારી શકાય, તો પછી પ્રાપ્ત કર-વનું શું બાકી રહે ? ’ આ પ્રમાણે પોતાની માતાને શાસ્ત્રોક્તિની યુક્તિઓવડે સમજાવીને આત્મઘાતના વિચારથી પાછી વાળી, પાપશુદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાથી તેણીની સાથે શ્રુતસાગરના પારગત અને પાસેના ઉપવનમા પધારેલા શ્રી શ્રુ ણાકરસૂરિને વાદવાને વેદવિચક્ષણ તેજ વખતે આલ્યો ત્યા જઈ આચાર્ય મહા-રાજને વાદીને તે બને ચોખ્ય રથાને બેઠા, એટલે કૃપાળુ મનવાળા એવા તે (આચાર્ય) આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ દેવા લાગ્યા —

“ આ સસારમા પિતા મરીને પુત્ર થાય, મિત્ર શત્રુ થાય અને માતા પુત્રી થાય, કારણ કે કર્મવશ પ્રાણીઓને તેનો કાઇપણ નિયમ હોતો નથી એકજ પ્રાણીએ પ્રત્યેક જીવોને જન્મ આપ્યો છે અને અપત્યસ્નેહના વશે અનતવાર તેને લડાવ્યા છે અને પાલ્યા છે તેવીજ રીતે એક જીવે બધા જ જીવોને કાંધાવેશથી ઘણીવાર મારેલા છે અને પોતાના શરીરની પુષ્ટિને માટે ઘણીવાર બક્ષણ રૂણ કરેલા છે માટે ખરી રીતે તો આ સસારમા કાંઈ કાંઈને પોતાનો કે પારકો નથી છતાં અહો ! અજ્ઞ પ્રાણીઓ રાગ અને દ્વેષના વશથી વૃથા પાપ ઉપાર્જન કરે છે આ સસારમા જીવોના બધા સબંધ અનિયમિત છે, માટે વિરેદ્રી પુરૂષો સ્ત્રીપુત્રાદિના પ્રેમમા બધાતા નથી (મોહ પામતા નથી) જે વસ્તુ એકને ગમતી હોય છે તેજ વસ્તુ બીજાને અણગમતી હોય છે, તેથી વસ્તુઓમા રમ્યારમ્યની વ્યવસ્થા પણ યથાર્થ સત્ય નથી ન્યાયે મન સ્વસ્થ હોય ત્યારે જગત્ અમૃત જેવું લાગે છે, અને દુ ખ આવના તેજ વિપમય ભાસે છે, તેથી મનના સકલ પ્રમાણેજ વસ્તુ રમ્ય અરમ્ય લાગે છે એટલામાટે મમતારહિત એવા ભવણીરૂ પુરૂષો રાગદ્વેષને અલગ કરી અખિલ વસ્તુઓમા સમતા ધારણ કરે છે ” આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ સાલળીને તે માતા પુત્ર સસારથી ઉદ્દેગ પામ્યા અને દીક્ષા લેવાને ઉત્સુક થયા એટલે પુન આચાર્યે આ પ્રમાણે તેમને કહ્યું — “ જેમ ચોખી ભીતપર આજેએલુ ચિત્ર

અતિશય શોભા પામે છે, તેમ સમ્યક્ પ્રકારની આલોચનાપૂર્વક શુદ્ધ થયેલ એવા ભવ્ય જીવનું વ્રતગ્રહણ વધારે દીપ્તિમાન થાય છે. માટે પ્રવચ્ચા દેવાને જો તમને આગ્રહ હોય, તો જન્મથી માંડીને મન, વચન અને કાયાથી કરેલા પાપની પ્રથમ તમે આલોચણા લ્યો. ” ગુરૂએ આ પ્રમાણે કહેવાથી તેમણે રાગ અને દ્વેષથી જે જે દુષ્કૃત કર્યું હતું તે અને અવાચ્ય પાપ પણ સમ્યક્ પ્રકારે આલોચ્યું. એટલે પ્રવર્ધમાન સંવેગવાળાં અને નિષ્કપટ મનવાળાં એવાં તે ખંનેને આચાર્ય મહારાજે પ્રાયશ્ચિત તપ દઇને દીક્ષા આપી. પછી નિયાણા વિનાનું અને નિષ્કપટ દુષ્કર તપ તપતી અને જિનેશ્વર ભગવંતે પ્રરૂપેલ આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓમાં નિરંતર અપ્રમત્ત રહેતી એવી કામલક્ષ્મી ઘણા કાળસુધી સાધ્વીઓની સાથે પૃથ્વીતળપર વિહાર કરીને અંતે અશેષ કર્મો ખપાવીને મોક્ષપદ પામી.

વેદવિચક્ષણ મુનિ સુંદર સંવેગથી રંગિત થઇને પાંચ પ્રકારના આચારને નિરતિચારપણે પાળવા લાગ્યા. સૂત્ર અને અર્થથી સર્વ દ્વાદશાંગીનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો અને અતુક્રમે તે છત્રીશ ગુણોએ સહિત એવા આચાર્યપદને લાયક થયા. તે પછી આચાર્ય પદવી ઝેળવીને વસુધાતળપર વિહાર કરતા, પ્રાણી વર્ગને પ્રતિગોધવાને માટે આ રીતે ધર્મોપદેશ દેવા લાગ્યા:—“જેઓ ળાળપ્રહારી છે અને જેમણે સંસારના મોહનો ત્યાગ કરીને સર્વ ચારિત્રનો આશ્રય કરેલો છે, તેજ પુન્યવંત પ્રાણીઓ આ સંસારમાં વખાણવાલાયક છે. તેમજ જેમણે મારી માફક ખંને લોકથી વિરૂદ્ધના આચરણવડે નિંદતા ઉપાજન નથી કરી, તે પ્રાણીઓ પણ વખાણવાલાયક છે. અથવા તો કોને સખલના થઈ નથી ? કોના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થયા છે ? આ સંસારમાં કોને નિરંતરનું સુખ છે ? અને દૈવથી કોણ ખંડિત નથી થયું ? ” આવા પ્રકારનો ન્યાય હોવાથી કેટલાક માણસો પૂર્વકર્મોથીજ પ્રેરાઈને નિષિદ્ધ કૃત્યો પણ કરે છે; પરંતુ તેની શુદ્ધિને ઈચ્છતા એવા તેઓ સદ્ગુણી પાસે સમ્યગ્ આલોચણા લઈને જો તીવ્ર તપ કરે, તો તેઓ પણ નિશ્ચય વખાણવાલાયક થાય છે.” આ પ્રમાણે ઉપદેશ દેતા વેદવિચક્ષણસૂરિ પોતાનો અંતકાળ પાસે આવતાં સર્વ પ્રાણીઓને ખમાવીને, શ્રેષ્ઠ એવું પાદપોષગમન અનશન અંગીકાર કરી ધ્યાન તથા તપના બળથી સર્વ કર્મોને એકીસાથે ખપાવીને અંતકૃત કેવલી થઈ પરમપદને પામ્યા.

કામલક્ષ્મી અને વેદવિચક્ષણ પુરોહિત ભારે દુષ્કર્મ કરીને પણ આવા દુષ્કર તપથી પુનઃ ગુરૂપદ પામ્યાં. મોટા પુરૂષો પાપકર્મ કરવાને સમર્થ હોય છે, તેમ ખપાવવાને પણ સમર્થ હોય છે, પરંતુ નીચ પુરૂષો તો માત્ર

પાપકર્મ કરવાનેજ સમર્થ હોય છે માટે હે ભલ્યો ! તપનો અતુલ પ્રભાવ આ દૃષ્ટાંતપરથી સમજી લેવો

જ્યારે મનુષ્ય તે બાહ્ય પદાર્થમાથી સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તે ઉત્તરારોજ તે માત્ર ઇન્દ્રિયોમા પોતાને અધ યથેત્દો જોશે સસારના પદાર્થો ઉપર મોહ રાખીને તમે સુખ પ્રાપ્ત કરી શકો નહિ આ એક નિયમ છે તમારા સસારના હરકોઈ મોહનું પરિણામ હૃદય ભમ થવામાજ આવશે, ખીલુ કાઈ નથી કરેડાધિપતિમા શ્રદ્ધા રાખ્યો નહિ, પ્રભુમાજ આસ્થા રાખો આ અને પેલા પદાર્થમા શ્રદ્ધા રાખ્યો નહિ પ્રભુમા, તમારા નિભાતમામા-સ્વરૂપમાજ શ્રદ્ધા રાખો સસારના મોહરૂપી એન્જીનની પાછળ દુખના ગાડેગાડા સકળાયલા છે જ્યાં એ મોહને પ્રવેશવા દીધો કે એ બધાજ વેગનો તે ઠેકાણે ઠલવાઈ પડશે

જગતમા મોહક પદાર્થ અનેક છે જેમકે ધન, ધાન્ય, વસ્તુ, પશુ બાળ બમ્યા વિગેરેમા જે આસક્તિ થાય છે તેને શાસ્ત્રકારો રાગ કહે છે, તે રાગ મોહ રાજનો મોટો પુત્ર છે તેનું સામ્રાજ્ય ચૌહ રાજલોકમા પ્રવૃત્તિ વાળું છે તેમા પણ કચન ને કામિની એ વધારે રાગના હેતુ છે તે રાગનું સ્વરૂપ ખતાવવા આ મોહ અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે

રાગદોષાધિકાર.

મા એટલે આમક્તિ કોઈપણ બાબતમા થઈ જાય તો પછી કર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી જેમા આસક્તિ થાય છે તે હાનિ કારક હોય તોપણ તેને છોડી શકાતું નથી રાગ અને દેષ એ બને હાનિકારક છે તેમા પણ રાગ એટલે આસક્તિ વધારે હાનિકારક છે સસારપર, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ખાવા પીવાના પદાર્થો કામાબિલાષ વગેરે પરની આસક્તિ મનુષ્યને દુર્ગતિમા નાખનારી થાય છે માટે રાગ એ દોષરૂપ છે એમ દેખાડવાને આ અધિકારનો આરભ છે

જડ પદાર્થો પણ દુઃખી થાય છે.

અનુષ્ટુપ (૧ થી ૪)

મુખે પુરીપક્ષેપ તથા પાપાણક્ષેપણમ્ ।
 ષકેન્દ્રિયાઽપિ સહવે મૃત્તિકા રાગદોષતઃ ॥૧॥ } (સૂ મુ)

મૃત્તિકા (માટી) નો કે એકેન્દ્રિય છે તેપણુ રાગના દોષથી (એટલે ઘડારૂપે રાગ-રંગ-ધારણુ કર્યો છે તે દોષથી) મુખમાં વિષા પડે છે અને પથરાના પ્રહારને પણુ કોઈ વખતે સહન કરે છે; ત્યારે મનુષ્યાદિ જીવો તે પચેન્દ્રિય છે, તેને સંસારમાં રાગ (આસક્તિ) કરવાથી દુઃખ કેમ સહન ન કરવું પડે ? ૧

તથા—

રાગોયં દોષપોષાય ચૈતનારહિતેષ્વપિ ।
મલ્લિષ્ઠા કુટ્ટનસ્થાનધ્રંશતાપસહા મૃશમ્ ॥ ૨ ॥ } (સૂ. મુ.)

ચૈતનરાહત (જડ) જાતિમાં પણુ આ રાગ દોષને વધારે છે. જેમકે મજ્જા (રાગવાળી છે-લાલ રંગની છે માટે) કુટ્ટન (કુટાવાના પ્રહાર , સ્થાનથી બ્રહ્મપણુ અને તાપ એઓને અત્યન્ત સહન કરનારી થાય છે. ત્યારે રાગી જીવને ઉપરનાં સકટો પ્રાપ્ત થાય તેમાં શું કહેવું ? ૨

રાગરહિતજ મુખી છે.

ક યામઃ કુત્ર તિષ્ઠામઃ કિં કુર્મઃ કિં ન કુર્મહે ।
રાગિણશ્ચિન્તયન્ત્યેવં, નોરાગઃ સુખમાસતે ॥૩॥ } (સૂ. મુ.)

ક્યાં જઈએ ? ક્યાં ઉભા રહીએ ? શું કરીએ ? અને શું ન કરીએ ? એમ રાગી (સંસારાસક્તિવાળા) પુરૂષો ચિંતા કર્યા કરે છે અને રાગ (સંસારાસક્તિ) થી રહિત મનુષ્યો સુખે રહે છે. અર્થાત્ તેને તેવી કાંઈજ ચિંતા કરવી પડતી નથી. ૩

અનુરાગી ચિત્તનો વેગ રોકી શકાતો નથી.

અપિ ચ્ચન્દાનિલોદ્ભૂતરંગિતમહોદધેઃ ।
શક્યેત પ્રસરો રોદ્ધું નાનુરક્તસ્ય ચૈતસઃ ॥ ૪ ॥ } (સૂ. મુ.)

પ્રચંડ પવને ખળભળાવેલ તરંગોથી યુક્ત એવા મહાસાગરનો પ્રસર (ફેલાવ) રોકી શકાય છે. પરંતુ સંસારમાં રાગી બનેલા ચિત્તનો પ્રસર (વેગ) રોકી શકાતો નથી. ૪

વ.તરાગી મુનિનેજ ચિત્તસ્થૈર્યનું મુખ.

ઉપજાતિ.

ન દેવરાજસ્ય ન ચક્રવર્તિનં સ્તદ્દૈ સુખં રાગયુતસ્ય મન્યે ।
યદ્દીતરાગસ્ય મુનેઃ સદાત્મનિષ્ઠસ્ય ચિત્તે સ્થિરતાં પ્રયાતિ ॥ ૫ ॥ } (હ. પ.)

સંસારમાં રહેલા રાગદશાસંયુક્ત એવા ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તિઓને પણ

તેવું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી કે જેવું સુખ વીતરાગી અને આત્મનિષ્ઠ એવા મુનિના ચિત્તને વિષે સ્થિર થઈને રહે છે

ભાવાર્થ—આ સસારમા કેટલાક પ્રાણીઓ મોટી રાજકૃદ્ધિ, સુખ સૌભાગ્ય, સ્ત્રીપુત્ર પરિવાર વિગેરેની પ્રાપ્તિવાળા ઇદ્ર અને ચક્રવર્તિ વિગેરેને જોઈને તેને પરમ સુખી માને છે અને તેવું સુખ પ્રાપ્ત કરવા-મેળવવા પોતે ઇચ્છે છે, પરંતુ જ્ઞાની કહે છે કે-હે બધુઓ! એમા તમારી ભૂલ થાય છે જે સુખ આત્મનિષ્ઠ એવા મુનિમહારાજને પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે તેના અનતમા ભાગનું સુખ પણ ઉપર કહેલા ઇદ્ર ચક્રવર્ત્યાદિકને હોતું નથી ટેટલીક વખત તો તેઓને પૂછનાથી પણ જણાય છે કે તેઓ ખરા સુખી નથી પણ દુઃખી છે તેઓ કહે પણ છે કે-ભાઈઓ! તમે ઉપરઉપરની અમને બહુ સુખી માનો છો પરંતુ અમને જે ચિંતા છે, જે ઉપાધિ છે, જે દુઃખો છે, તે બધા જો તમે જાણો-સમજો-અનુભવો તો તમે અમને સુખી કહોજ નહિ અમને ઉપરનું અનેક પ્રકારનું સુખ છે, અમે ગાડીગાડામા બેસીને ફરીએ છીએ, અનેક સુંદર સ્ત્રીઓની વચ્ચે ધુમીએ છીએ, પરંતુ અમને અભ્યંતર સુખ-નિશ્ચિંતાપણું-શાંતિ અત્પ પણ નથી આવા ધ્યનથી અને જ્ઞાનીઓના તેવા પ્રકારના અનુભવથી ઉપર જણાવી છે તે હકીકત અક્ષરશઃ સત્ય છે ખરૂં સુખ વીતરાગી અને આત્મનિષ્ઠ એવા મહાત્માઓનેજ હોય છે-તેમનેજ હોઈ શકે છે અન્યત્ર તેવા સુખના બિહુનો પણ સંભવ નથી. ૫

રાગથી રહિત એવા પુરુષને ધર એજ તપોવનરૂપ છે.

વશસ્ય.

પ્રનેષ્પિ દોષાઃ પ્રભવન્તિ રાગિણા,

શુદ્ધેષ્પિ પચ્ચેન્દ્રિયનિગ્રહસ્તપ. ।

અકુત્સિતે કર્મણિ યઃ પ્રવર્તેતે,

નિવૃત્તરાગસ્ય શુદ્ધ તપોવનમ્ ॥ ૬ ॥

} (સૂ. મુ.)

રાગી (વિષયાસક્ત) પુરુષોને વનમા પણ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે અને ધરમા પણ પાત્ર (ચક્ષુ, શ્રોત્ર, રસના, નાસિકા અને ત્વચ્—ચામડી) ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામા આવે તો તે તપ છે એટલે જે મનુષ્ય અનિધ (વિહિત) કર્મમા વર્તે છે, તે નિવૃત્ત રાગવાળા (સસારાસક્તિવગરના) પુરુષને ધર પણ તપોવનરૂપ છે ૬

જેનાપર આસક્તિ થાય છે તેના દોષ હોય તોપણ ધ્યાનમાં આવતા નથી.

વસન્તતિલકા

નમ્રેऽપિ શૂલિનિ કપાલિનિ કાલકૂટ-

પ્રોત્સર્પિસર્પમયદે જ્વલદગ્નિનેત્રે ।

ગૌરી રરઙ્ગ મૃતમસ્મકૃતાંગરાગે

દોષં ન પશ્યતિ જનો જનિતાનુરાગઃ ॥ ૭ ॥

(સૂ. મુ.)

નમ્ર, ત્રિશૂલને ધારણ કરનાર, પુરુષોના કપાલને ધારણ કરનાર, કાલકૂટ (હેર) અને આમતેમ સપાટાબંધ ગતિ કરતા અર્ધવડે કરીને ભય આપવાવાળા, ત્રીજા નેત્રમાં અગ્નિવાળા અને મરેલાં મનુષ્યોના શબની લસ્મતું અંગ-લેપન કરનારા શંકરની ઉપર ગૌરી પ્રસન્ન થયાં, અર્થાત્ બીજા બધા દેવોને છોડીને તેને વર્ષા કારણ કે જેને જેના ઉપર અનુરાગ ઉત્પન્ન થયેલ છે તેને તેના દોષો જોવામાં આવતા નથી. ૭

*અતિ રાગ કરવો નહિ—સ્વાર્થનિષ્ઠ સંબંધીજનોસાથે રાગજ કરવો યોગ્ય નથી. જેના સંયોગે રાગ ધરી પોતે સુખ માને છે, તેનાજ વિયોગે દુઃખ પણ પોતેજ પામે છે. એટલુંજ નહિ, પણ સંબંધી જનની સ્વાર્થનિષ્ઠતા સમન્વતાં પણ દુઃખ થાય છે, તો જ્ઞાની અનુભવી પુરુષોના પ્રમાણિક લેખોમાં પ્રતીતિ રાંખી વા સાક્ષાત્ અનુભવ કરી તેવા સ્વાર્થનિષ્ઠ જગત્માં રાગજ કરવો યોગ્ય નથી. તેમાં પણ, અતિ રાગતો પ્રકટ અવિવેકજ છે. તેથી અંધની પેરે તે કંઈ ગુણુ-દોષ દેખી શકતો નથી, છતાં રાગ કરવા ઇચ્છા થાય તો, સંત સુસાધુજનોસાથેજ કરે, કે જેથી કૃત્સિત રાગ-વિષનો નાશ કરી તે આત્માને નિર્વિષ કરે. અન્યથા રાગ-રંગથી પોતાનો સ્ફટિક જેવો નિર્મળ સ્વભાવ બગાડી પરવસ્તુમાં મમતા બાંધી જીવ અન્ન તેમજ પરત્ર દુઃખનોજ લોકતા થાય છે.

(રંજયત્યસૌ રાગઃ) આત્માનું, શુદ્ધ સ્ફટિક જેવું સ્વરૂપ બદલી જેનાવડે તે રંજિત થાય તે રાગ. રાગ મોહ રાગનો મોટો પુત્ર ગણાય છે અને તેનું પરાક્રમ કેસરીસિક્ક જેવું હોવાથી તે એકલો જગત માત્રનો પરાલભ કરી શકે છે. હું અને માઈ-મમતારૂપી પાશમાં તે મુગ્ધ મૃગલાઓને પકડવાજ કરે છે, તેની સામે ટક્કર લેવી સહેલી નથી, તેથી વિવેક શિખરપર ચડી અપ્ર-

મત્ત પુરુષવરોજ તેની સામે ટકી શકે છે તોપણ જેમ જેમ મોહ મમતાને તણ ધર્મ મહારાજનું શિક્ષણ લેવાય છે તેમ તેમ રાગાદિક દુસ્મનો પાતળા પડી અતે પોળારા બણી જાય છે

*આઠ ઈર્મમા મોહ અનતકાળપર્યંત સસારમા પરિભ્રમણ કરાવનાર હોવાથી તેને મહારાજની ઉપમા આપી છે તે સર્વ ઈર્મમા મુખ્ય છે તે મહારાજના મુખ્ય બે પુત્ર છે રાગકેસરી ને દ્વેષજનેદ્ર તેમા પછુ રાગકેસરી મોટો પુત્ર છે રાગનો નાશ કરવાથી દ્વેષનો નાશ સહેજે થઈ જાય છે રાગની પ્રધાનતા હોવાથીજ સર્વ દોષોનો નાશ કરનાર પરમાત્મા વીતરાગ ગૃહે ઝોળખાય છે એ રાગકેસરીનો પ્રધાન વિષયાભિલાષ નામે છે રાગનું ગા સસારી પ્રાણીઉપર જે ચાલે છે તે આ મત્રીવડેજ ચાલે છે ઇદ્રિયોના વિષ યની અભિલાષાવડેજ પ્રાણીઓ રાગને વશ થાય છે તે મત્રીના પાચ ઇદ્રિયરૂપ પાચ બાળકો છે તેનો પ્રપચજ આ જગત્મા વિસ્તરેલો છે. જગત્ બધુ તેને વશ થયેલુ છે તેમાથી બચવાની ઈચ્છાવાળો અહીં સૈની, લેળો રહેવાથી બચી શકે એમ નથી, પછુ જો તે વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તારૂપ શિખરપર જઈને ચારિત્રધર્મ રાજના આશ્રયમા રહે તો તે બચી શકે તેમ છે તેનો માર્ગ બતાવનાર સદાગમ (શ્રુતજ્ઞાન) મત્રી છે તેથી પ્રથમ તેને મળવુ જોઈએ અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ ઠરી, વિવેક (સ્વપરના વિવેચનરૂપ) મેળવી, અપ્રમાદી થઈ, ચારિત્રધર્મનો સ્વીકાર કરે-તેનું આરાધન કરે, તેની સામે રાગનો કાઈપણ ઉપાય ચાલી શકતો નથી. રાગ ઉલટો તેનાથી બચ પામી દૂર નાસે છે કાઈ જીવને શ્રુતજ્ઞાનવડે ખરી વાત સમજાણી, હેય જ્ય ને ઉપાદેય પદાર્થો પૃથક્ પૃથક્ સમજાણા, ખરો વિવેક આવ્યો એટલે પ્રમાદ જે વિષય કપાયાદિ તે તજ્યા અને ચારિત્રધર્મનો આશ્રય લીધો, પછી રાગને પેસવાનો માર્ગજ રહ્યો નહિ, એટલે તે નિરાશ થઈને પાછો આવ્યો પરંતુ તે છિદ્રાવલોહી હોવાથી છિદ્ર શોધવા લાગ્યો એવામા ઉપશમશ્રેણી માડી અચારમે શુભકાણે પહોંચ્યા છતાં પછુ તેની કાઈક ચંચિત વૃત્તિ જોઈ એટલે તેને પાડી દીધો અર્થાત્ ત્યાસુધી પહોંચ્યા છતાં પછુ જો અસાવધાનીમા રહ્યો તો પડી ગયો અને રાગને વશ થવાથી મિથ્યાત્વ શુભકાણું પામી નરક નિગોદમા ચાલ્યો ગયો રાગની આવી પ્રબળતા છે તેનું વર્ણન શ્રી ઉપમિતિ બલ પ્રપચાદિ કથામા બહુ સારી રીતે આપેલું છે

રાગનું નિવારણ કરવા માટે તપ જપ શ્રુત વિગેરે અનેક ઉપાયો દઢા

* જ્ઞાનધર્મ પ્રકાશમાસિક

છે, તેનાથી રાગ નાશ પામે છે. તે ઉપાયોજ્ય જેને ઉલટા રાગાદિકના કારણ-
ભૂત થયાં, અર્થાત્ તપ કરીને ક્રોધ કર્યો, તેનું અભિમાન કર્યું, તેના કૃણની
પ્રાપ્તિ માટે નિયાણું કર્યું, આગામી ભવે સ્ત્રીવિલાસાદિ પ્રાપ્ત થવાની ઇચ્છા
કરી, જપ કરવા માટે આત્મધ્યાન કરતાં કરતાં તે જપનો દુરૂપયોગ કર્યો,
અન્યનું અહિત કરવામાટે જપ કરવા માંડ્યો, શ્રુતનું અભિમાન કર્યું, આગ્રહ
પકડી ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરી, જોટો બચાવ કરવામાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો
ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે અમૃત જેવા તપ જપ શ્રુતાદિ ઉપાયોને વિપરૂપ કરી
દીધા; એટલે જે ઉપાયોવડે તરવાનો હતો તેનાવડેજ ઉલટો દુરૂપયો-દુર્ગતિમાં
ચાલ્યો ગયો. કર્તા કહે છે કે જેને અમૃતજ વિપપણે પરિણમે ત્યાં બીજો ઉપાય
શું કરવો ? માટે તપ જપ શ્રુત સંયમાદિ ઉત્તમ ઉપાયો નિરર્થક ન થાય,
અવળા ન ઉતરે, મદના કારણભૂત ન થાય, આત્મહિત કરનારાજ થાય તેવો
પ્રયત્ન કરવો.

તપસ્વી અષાઠાભૂતિ મુનિ વેશ્યાના વચનથી પોતે અર્થલાભ પણ આપી
શકે છે એવા મદમાં આવી ગયા અને તેથી એક તરણું ખેંચતાં દ્રવ્યનો ઢગલો
થયો. તેને પરિણામે તે દ્રવ્યનો ઉપલોગ લેવા સારૂ વેશ્યાના વચનથી તેને
ત્યાં રહ્યા. એમને તપથી ઉત્પન્ન થયેલી લઙ્ગિધ (શક્તિ) સંસારને અર્થે ઘર્ષ.
તેમજ શ્રેણિકપુત્ર નંદિવેણુ મુનિ પણ શ્રુતના પારગામી થયા હતા, છતાં પૂર્વો-
પાર્જિત નિકાચીત કર્મોદયથી વેશ્યાના પાશમાં પડ્યા અને ત્યાં બાર વર્ષ રહ્યા.
પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા શ્રુતનો ત્યાં પણ ઉપયોગ કર્યો. દરરોજ વેશ્યાગમન માટે
વેશ્યાવાડે આવનારા કામીપુરૂષોમાંથી દશ દશ માણસોને પ્રતિબોધ પમાડી,
યાચકાર્યથી પાછા વાળી ભગવંત પાસે મોકલવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને સ્થાર પછી
લોજન કરવું એવી દૃઢતા રાખી. એ પ્રતિજ્ઞા બાર વર્ષપર્યંત પાળીને છેવટે
એક સોની મળતાં તે પ્રતિબોધ ન પામવાથી પોતે વેશ્યાનું ઘર છોડી ચાલી
નિકળ્યા. અહીં જોવાનું એ છે કે એવા શ્રુતનિધિ છતાં પણ રાગકેસરીએ તેને
પાડી દીધા. માટે એનાથી સદા ચેતતા રહેવું ઘટે છે.

૧૯ મા ને ૨૨ મા પ્રભુ શિવાય વર્તમાન એવિશીના ૨૨ તીર્થકરો રાજ-
પુત્રી સાથે પાણિગ્રહણ કરી સંસારવાસમાં રહ્યાં છે; અને પૂર્વના રાગના અભ્યા-
સથી તેમાં વત્યા છે. અહીં પણ જોવાનું એ છે કે, એવા મહાપુરૂષો પણ
પૂર્વના લોગાવળી કર્મના ઉદયથી તેને એકદમ તોડી શક્યા નથી. એટલામાટે-
જ કર્તા દૃષ્ટાંત આપે છે કે, જે બળવાન મનુષ્ય વચ્ચેના બંધનને પણ સહ
જમાં ત્રોડી શકે છે, તે સ્નેહ તંતુને-એક કાચા સૂત્રના તાંતણાને ત્રોડી શકતાં

નથી સખ્તમા સખ્ત વાસને ડોરી નાખનારો ભમરો અત્યંત સુકોમળ કમળને ડોરીને રાત્રિએ બહાર નિકળી શકતો નથી તેનું કારણ માત્ર કમળપર તેનો સ્નેહ-રાગ છે તેજ છે સ્નેહ-રાગ પ્રથમ દર્શને આવેા સુકોમળ દેખાતા છતા તેનું પરિણામ ઘણું ઠંઠાર છે

અહીં કર્તા એક પુદ્ગલિક દષ્ટાત રાગમા અભ્યંતર રક્તપણુ હોવાથી બાહ્ય રક્તવાળા પદાર્થનું-મજાકનું આપે છે મજાક અત્યંત રાવી હોવાથી તેને અનેક પ્રકારના કષ્ટ સહન કરવા પડે છે, તેમજ જે પ્રાણી સંસારમા રક્ત હોય છે-આસક્ત હોય છે તેને તેવીજ રીતે દુર્ગતિગમનાદિ અનેક કષ્ટો સહન કરવા પડે છે રાગનો સ્વભાવજ એવો છે કે તે પ્રથમ સ્નેહ ઉત્પન્ન કરાવી પછી કષ્ટમા પાડે તિલમા સ્નેહ હોવાથીજ તેને ઘાણીમા પીલાવું પડે છે રાગના મુખ્ય ત્રણ ભેદ કહેલા છે કામરાગ, સ્નેહરાગ ને દષ્ટિરાગ આમા દષ્ટિરાગ મિથ્યાત્વપ્રત્યથી હોવાથી તે અનેક ભવમા પરિભ્રમણ કરાવે છે, ધર્મને ધર્મ તરીકે ઓળખવા દેતો નથી અને અધર્મમા ધર્મચુદ્ધિ ઠસાવી દઈને તેને ફરવા દેતો નથી કામરાગ, સ્નેહરાગ તો મુનિજન શિવાય પ્રાયે સર્વ પ્રાણીમા ઓછે વત્તે અશે દેખાયજ છે તેનાવડે ફસી પડેલા પ્રાણીઓ સંસારમા આસક્ત થઈ સાસારિક દુ અને પણુ પ્રથમ પગલે મુખ માની બેસે છે અને પ્રાતે તેના દુ અનેા પૂરતો અનુભવ કરે છે

રાગની આવી દુર્નિવાર સ્થિતિ હોવાથી કર્તા કાઈની સાથે પણુ રાગ કરવાની સ્પષ્ટ નાજ કહે છે પરંતુ છેવટ આ પ્રાણીથી રાગ કર્યા શિવાય રહે વાશેજ નહિ એમ જણાવવાથી તેને એક માર્ગ બતાવે છે કે 'જે તમારાથી રાગ કર્યા શિવાય નજ રહેવાય તો મુનિમહારાજ સાથે રાગ કરજો-તેની સાથે પ્રેમ બાધને તેના પરિચયમા પ્રીતિવાળા થજો' અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે- 'શુ એ રાગ હાનિ નહિ કરે?' તેને ઉત્તર આપે છે કે 'મણિધર સર્પના મુખમા તો ઝેરજ હોય છે, પણ તેના માથાપરનો મણિ તે વિધને કણુ માત્રમા ફર કરનાર છે, તેમ રાગ તો વિષરૂપજ છે, પરંતુ મુનિમહારાજનો પ્રસંગ-તેમની વાણીરૂપી અમૃતનો સર્ગ કરાવનાર હોવાથી તે વિપની અસર થઈ શકતી નથી એ પ્રસંગ ઉલટો ગુણુકારી યાય છે.' એટલા ઉપરથીજ કર્તા પ્રાતે કહે છે કે-એવા મુજશ-યશવાન મુનિમહારાજ અથવા અન્ય ઉત્તમ પુરુષ સાથેનો જે સ્નેહ તે રાગનો નાશ કરવાનું પરમ ઔષધ છે તેથી મુજનોએ એ ઔષધનું સેવન કરી અનાદિ કમળથી લાગેલા રાગરૂપ વ્યાધિને મૂળમાથી ફર કરવેા એટલે વાસ્તવિક

પરિણામે હાનિકર વસ્તુઉપર જેને પ્રીતિ તેને રાગ કહેવામાં આવે છે પણ જ્યાંસુધી અજ્ઞાનથી અંતઃસ્વરૂપ દુઃખાયેલું હોય છે ત્યાંસુધી રાગ રહે છે. પરંતુ યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાથી જે વસ્તુ ઉપર રાગ હોય તે વસ્તુને પરિણામે કડવો વિપાક દેવાવાળી હોય તો તેને તદ્દલ દેવાય છે પણ તે યથાર્થ જ્ઞાનવાન જીવેજ કરી શકે બાકીતો જીવેને એક જાતનો દ્વિરાગ થઈ જાય છે અને તેથી દેવગુરુ અને ધર્મ જેવી વસ્તુને પણ ઓળખી શકતા નથી તે બતાવા માટે આ રાગદોષ અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે.

દ્વિરાગ-અધિકાર.

ત્ર જોવાથીજ મોહ પામી આસક્તિવાળો બનનાર માણસ જેમાં પોતે મોહ પામે છે તેના પરિણામનો વિચાર નથી કરતો. આમ થવાથી તે કર્તવ્યબ્રહ્મ અને દુઃખી થાય છે એ બતાવવાને આ અધિકારનો આરંભ છે.

અજ્ઞાનનું માહાત્મ્ય.

આર્યાં.

જિજ્ઞાસુવિચર્યંતાગુરુણોભણિરુણજેણમજ્જન્તિ ।
તોક્કીરીરૂલોઓછલિ ઓગહુરિપવાહેણ ॥ ૧ ॥

{ (જ. સિ. ર.) }

જેમ એક ગાડર કૂવામાં પડે તેની પાછળ બીજાં જેટલાં ગાડરો હોય, તે સર્વ હિતાહિતનો વિચાર કર્યા વિના કૂવામાં પડે છે તેમ અજ્ઞાની માણસને કુશુરની સેવા કરે તો તેને જોઈ જે બીજા સર્વ મનુષ્યો તે કુશુરનેજ ભજે છે તેમાંથી કોઈપણ મનુષ્ય શુભદોષનો વિચાર કરતો નથી તે અજ્ઞાનનું માહાત્મ્ય છે. ૧

અશુદ્ધ દેવ ગુરુ ધર્મ-ભવિષ્યમાં શોચ.

ઉપજાતિ.

માઘસ્યશુદ્ધૈર્ગુરુદેવધર્મૈર્ધિગદ્દ્વિરાગેણ ગુણાનપેક્ષઃ ।

અમુત્ર શોચિષ્યસિ તત્ફલે તુ, કુપથ્યમોજીવ મહામયાર્તઃ ॥૨॥

{ અ. ક. }

“ દ્વિરાગથી ગુણની અપેક્ષા વગર તું અશુદ્ધ દેવગુરુ ધર્મ પ્રત્યે હર્ષ
 “ બતાવે છે તે માટે તને ધિક્કાર છે। જેવી રીતે કુપથ્ય લોજન કરનાર મહા
 “ રોગી મહાપીડા પામીને હેરાન થાય છે તેવીજ રીતે આવતા ભવમા તું તે
 “ (કુદેવ ધર્મગુરુસેવન) તું કૃણ પામીને શોચ કરીશ ” ૨

ભાવાર્થ—ગુણવાન ગુરુનો આશ્રય કરવાની જરૂર કેટલી છે ને આપણે
 પહેલા ભાગમા જોઈ ગયા છીએ અને એવા ગુરુનેજ નમન કરવું એ ખાસ
 કર્તવ્ય છે એવા ગુરુએ બતાવેલા એકાંત ગુણવાળા દેવને તેના જેવા થવા
 માટે ભાવથી ભજવા અને એવા ગુરુ અને દેવનો બતાવેલો ધર્મ આદરવો એ
 ગુણાપેક્ષીપણું છે આવી રીતે જે પ્રાણી ગુણની અપેક્ષા રાખતો નથી અને
 માત્ર પૌદ્ગલિક પદાર્થો જેવા કે પુત્રપ્રાપ્તિ, ધનપ્રાપ્તિ, અનેક રોગાદિનાથની
 આશસા અને મિથ્યાત્વજન્ય દ્વિરાગથી ગમે તેવા વિષયો ગુરુને બહુ સસાર
 વધારનાર અધર્માચરણ કરે છે તે પ્રાણી ભવિષ્યમા બહુ પસ્તાય છે આ જીવને
 સસારરોગ તો થયેયોજ છે તેમા પાછુ કુગુરુના પ્રસંગથી અયોગ્ય આચરણરૂપ
 કુપથ્ય લોજન પોતે કરે છે અને ગુરુના અયોગ્ય આચરણને પુષ્ટિ આપતો
 જાય છે એટલે રોગ વધતો જાય છે અને ગુરુસેવાનો હેતુ જે સસાર ઘટાડ-
 વાનો છે તે નાશ પામતો જાય છે

મુખ્ય સુદે ગુરુ મહારાજની જોગવાઈ બરાબર થવાની જરૂર છે, પછી
 દેવ અને ધર્મ તો તેમના ઉપદેશથી નિયમસર શુદ્ધજ મળતા જશે જેઓ
 આ બાબતમા ગફલત રાખી તપાસ કરતા નથી તેઓ આ ભવમા પણ કેટ-
 લીકવાર પસ્તાય છે હિંદુસ્તાનમા ધર્મને નામે ગોસાઇઓ, મહુતા, કાણ,
 આગાખાન, શ્રીપૂજ્યો તથા ગોરજીઓ શા શા કામો કરે છે તે અવલોકન
 કરનારના જેવા સમજવામા આવી જાય તેમ છે અજ્ઞ છે કે અવિવેકી અ-
 વિચારી પ્રેમલા અનુયાયીઓ અને ભગતો તે બાબતમા આખ ઉઘાડવાની પણ
 દરકાર કરતા નથી

દ્વિરાગ જેમ જીવોને અનંત ભવમા ડુબાવે છે તેમ પુત્રપુત્રાદિ ઉપરનો
 રાગ પણ જીવોને અનંતકાળ થયા બમાવી રહ્યો છે અને તેથી જીવો ડેવી થેલછા
 કરી રહ્યા છે તે હવે પછી બતાવવા સાડૂ આ દ્વિરાગ અધિકારની સમાપ્તિ કરીએ

અપત્યમમત્વમોચનાધિકાર.

મનુષ્ય લોહાની દઢ સાંકળોથી બંધાણો હોય તો છુટી શકે છે. પરંતુ અપત્ય (છોકરાં) ની મધુરવાણીરૂપી સાંકળથી બંધાયેલ હોય તે છુટતો નથી એટલે દરેક પ્રાણીને પોતાના પુત્ર-વિગેરે ઉપર અપાર મમતા હોય છે. કુકડી જેવું અણ પ્રાણી

પણ કોઈ પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર ધસી આવે તો પોતે પોતાના જાનના લોગે પણ પોતાનાં બચ્ચાંઓને પોતાના આશ્રયમાં રાખી સામાની સાથે લડવા મેદાન પડે છે પણ બચ્ચાંઓને છોડતી નથી. વળી લક્ષ્મણનાં પણ માનવું-ગાચાર્યજી મહારાજ સૂચવે છે કે-પ્રીત્યાત્મવીર્યમવિચાર્ય મૃગો મૃગેન્દ્રં, નામ્યેતિ કિં નિજ શિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ । મૃગ જેવું નિર્બળ પ્રાણી પણ પોતાની શક્તિનો વિચાર કર્યાવિના માત્ર પોતાનાં બચ્ચાં ઉપરની પ્રીતિથીજ શું સિક્કાસામે દોડતું નથી ? અર્થાત્ દોડે છે. ત્યારે મનુષ્ય પુત્રોની મમતા કેમ છોડી શકે ? અને મનુષ્યને મમત્વ છોડવામાં બરા લાલની પ્રાસિ છે તેટલામાટે પુત્ર આદિના સંબંધથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખને જણાવવા સાડ આ અધિકારનો આરંભ છે.

પુત્રપુત્રી બંધનરૂપ છે તેનું દર્શન.

ઉપજાતિ. ૧ થી ૩.

મા મૂરપત્યાન્યવલોકમાનો, મુદાકુલો મોહનૃપારિણા-યત્ ।

ચિક્ષિપ્સયા નારકચારકેડક્ષિ, દ્વં નિવદ્ધો નિગઢૈરમીભિઃ ॥૧॥

}(અ. ક.)

“ તું પુત્રપુત્રીને જોઈને હર્ષવેદો થા માં. કારણ કે મોહ રાજા નામના “ તારા શત્રુએ તેને નરકરૂપ બંધિયાને નાખવાની ઈચ્છાથી આ (પુત્રપુત્રી-રૂપ) લોહાની બેડીવડે મજબૂત બાંધ્યો છે. ” ૧

વિવેચન—“ પિતા અને માતા વચ્ચે સ્નેહબંધનરૂપ પુત્ર નામની સાંકળ નાખવામાં આવે છે ” એમ કવિ લવભૂતિ કહે છે. પુત્રને જોઈને માણસ ગાંઠો વેલો થઈ જાય છે અને તેની સાથે જોલવામાં રમાઈવામાં એવી જાતની ચેષ્ટા કરે છે કે જાણે તે પોતે ગાંઠો થઈ ગયો હોય. વળી બાળકની સાથે બાળક થઈ જાય છે. પ્રસંગોપાત્ત અંતકર્તા તેને સમજાવે છે કે, મોહરાજાએ આ બંધન કર્યું છે. કેદમાં પડેલા માણસને કોઈપણ પ્રકારનો આનંદ થતો

નથી તેને મુખ નથી, તેમજ આ પુત્રમધનથી તારી સર્વ સ્વતન્ત્રાનેા નાશ થાય છે તારે દેશસેવા, પિતૃસેવા કે આત્મસેવા કરવી હશે તે પણ ઝાઝી થશે અથવા નહિ થઈ શકે આર્દ્રકુમાર ફરી દીક્ષા લેવામાટે જવા ઇચ્છતા હતા ત્યાં પુત્ર કાચા મુગના ઘાર તાતણા તેના પગ કરતા વીઠ્યા; તેવા તાતણા તો શું, પણ દર્શન માત્રથી પણ હાથીની સામળ તોઠવાની શક્તિવાળા એવા અને હલસેા માણસોને ભાટે પટે તેવા આર્દ્રકુમારથી તે કાચા મુગના તાતણા તૃટયા નહિ, અને ઘાર વરસ વધારે ઘરમા રહેતું પડતું પુત્રપુત્રી ઝોનું બધન આવા પ્રકારનું છે

મહા વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થના કોઈ આસન્નસિદ્ધિ જીવને સસારત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે સ્ત્રી અને પુત્ર દેટલા બધનરૂપ થાય છે, તે સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે આત્મધર્મ અને ઉચ્ચ પ્રકારની કર્મ અદા કરવા જતા પુત્ર ધર્મ અને પતિધર્મને દાઇપણ બાધ આવે તોપણ વધારે માન હુમેશા આત્મધર્મને જ મગલું જોઇએ અને જનયજ્ઞ કરતા પિતૃયજ્ઞ કે પુત્રયજ્ઞનેા લોગ આપવેા પટે તોપણ સર્વ ધર્મને તે ઇષ્ટ છે

પુત્રપુત્રી શત્યરૂપ છે તેનું દર્શ ૧.

ધંનુમ્પ.

આત્મીવિત્ત્વ જીવ મયાન્તરેડપિ તા, ગ્રન્થાપત્ત્યાનિ ન રેત્તિ ક્ષિ હદિ । } (સ્ય. વ
 વાચાચર્ણ્ય વિરિપાર્તિદાનતોડનિગ નિદન્યેત સમાધિરાત્મનઃ ॥૨૦॥ }

“ હે વેતન! આ ભવમા અને પરભવમા પુત્રપુત્રી શત્ય છે એમ તું “ તારા મનમા કેમ જાણુનેા નથી ? તેઓ ગોઠી અથવા વિગ્રેણ ઉમર મુખી “ જીવને તને અનેક પ્રકારની પીડા કરી તારી આત્મસમાધિનેા નાશ કરે છે ”

વિવેચન—ઉપાધિના અંક ઉપાધિના ઠાણ છે, તે ઉપરાત વગી મા બાપને શત્યજૂત છે જો વગ જોડેા ઝોણ આયુષ્યવાળા હોય તો માબાપને શોક કરાવે છે અને જો વિધવા મૃતીને બાપ છે તો નો શોધનેા હાઈ પાન્ન રહેનેા નથી જો અચા જોડેવે વધારે આયુષ્યવાળા હોય છે તો દેગવળી, વેવિધાગ, તમ્મ, સસારમા વધારવા વિગેરે કાર્યોમા પિતાને અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરના । થાય છે; તેમા પણ પુત્રને ઇચ્છા પ્રમાણે આ ઠાણ નહિ વધતો જોડે પિતાને મનમા જટુ તાગી આવે છે વગી તેઓ અચા જોડેવે યજ્ઞ રોય તેા કુર્મો કૃતીને પિતાના ચિત્તને શુનિ રહેવા દેવા નથી. વગી અનિષ્ટમાર્ગે દિર્ઘાઈ લઈ અચારનેા અર્થ વિનશ્ચર રહેએ તો તેવા પુત્રપુ

ત્રીથી પણ શાંતિ રહેતી નથી. આવી રીતે પુત્રપુત્રીથી સર્વદા સમાધિનો નાશ તો થાય છેજ.

પુત્રકરતાં પણ પુત્રીની ખાળતમાં વધારે ચિંતા રહે છે; તેને ભણાવવી; સારો વર શોધવો અને તેનાં પુત્રપુત્રી સુધી દરેક પ્રસંગે પોતે હાથ લાંબાવવો અને કમનશીળ હોય તો તેનાં વૈધવ્યનાં દુઃખો જોવાં-આ સર્વ અંતઃકરણમાં શલ્યરૂપજ છે.

આવી રીતે આ ભવમાં અપત્યથી સમાધિનો નાશ થાય છે અને તે દુર્ધ્યાનના પરિણામે આવતા ભવમાં પણ ઠરીને ખેસવાનો વારો આવતો નથી. આ શ્લોક જેને પુત્ર ન હોય તેણે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. આ સંબંધમાં આ અધિકારની છેવટના ઉદ્દગારોમાં વિશેષ સ્વરૂપ છે.

આક્ષેપદ્વારા પુત્રમમત્વ ત્યાગનો ઉપદેશ.

ઉપજાતિ.

કુક્ષૌ યુવત્યાઃ ક્રમયો વિચિત્રા, અપ્યસ્રશુક્રમભવા ભવન્તિ ।
ન તેષુ તસ્યા ન હિ તત્પતેશ્ચ, રાગસ્તતોઽયં કિમપત્યકેષુ ॥૩॥

{ (અ.ક.)

“ પુરુષનું વીર્ય અને સ્ત્રીનું રક્ત-તે બન્નેના સંયોગથી સ્ત્રીની કુક્ષિમાં “ વિચિત્ર પ્રકારના કીડાઓ ઉત્પન્ન થાય છે; તેના ઉપર સ્ત્રીનો કે તેના પતિનો “ રાગ થતો નથી, ત્યારે પુત્રો ઉપર શાસાડૂ રાગ થાય છે. ?” ૩

વિવેચન—એકજ સ્થાનમાં સંયોગને પરિણામે પુત્રપુત્રી અને બેઈંદ્રિય જીવો (સમુર્ધિમ મનુષ્યો પણ) ઉત્પન્ન થાય છે. એક ઉપર પ્રીતિ થાય છે અને બીજા ઉપર દુર્ગંધ થાય છે-આ પ્રેમની વિચિત્રતા છે. સૂક્ષ્મ જીવોની ઉત્પત્તિ ધર્મશાસ્ત્ર અને કામશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. સ્થાન, સમય અને સંલોગમાં એકાકાર વૃત્તિ છે, છતાં પણ મનના દ્વિધાભાવથી પ્રેમમાં આવી વિચિત્રતા છે, એ જોવા જેવું છે. આ ઉપદેશ આક્ષેપથી કરેલો છે અને જોકે શબ્દો કર્કશ છે છતાં પણ ઉપદેશના ગર્ભમાં જે ઉચ્ચ ભાવ છે તે ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે.

અપત્યપર સ્નેહબદ્ધ ન થવાનાં ત્રણ કારણો.

આર્યા.

ત્રાણાશક્તેરાપદિ સંવન્ધાનન્ત્યતો મિથોઽગવતામ્ ।

સંદેહાચ્ચોપકૃતેર્માપત્યેષુ સિનહો જીવ ॥ ૪ ॥

{ (અ.ક.)

“ આપત્તિમાં પાલન કરવાની આશક્તિ હોવાથી, પ્રાણીઓનો દરેક પ્રકાર-

“રનો પરસ્પર સબંધ અનત વખત થયેલો હોવાથી અને ઉપકારનો બદલો
“વાળવાનો સદેહ હોવાથી હે છવ ! તું પુત્રપુત્ર્યાદિપર સ્નેહવાળો થોમા” ૪

વિશેષાર્થ—પુત્રપુત્ર્યાદિનાં સ્નેહમાં આસક્ત ન થવાનાં ત્રણ કારણો
બતાવે છે (૧) દુ ખમાથી રક્ષણ કરવાને તેઓ શક્તિમાન નથી કર્મક્રમિત
ખાપોદય થવાથી આપત્તિ આવે છે તેમાથી રક્ષણ કરવાને કોઈ પણ શક્તિમાન
હોય તો તે આત્મશક્તિજ છે, બીજાનું કાઈપણ ચાલતું નથી કર્મસ્વરૂપ સંભ
જતા હોય તેઓને આ દલીલનું વાસ્તવિકપણું સમજાઈ જશે

(૨) પ્રાણીઓને પરસ્પર અનેક સંબંધ થાય છે કહે છે પ્રાણી માતા,
પિતા, સ્ત્રી, પુત્રપણે અનતવાર થાય છે [સમતાદ્વારમા આ સંબંધી સંપૂર્ણ
વિવેચન થઈ ગયું છે,] પણ અપત્યપર આસક્ત ન થવાનું આ એક મજબૂત
કારણ છે તેથી અત્ર તે તરફ ધ્યાન ખેંચવામા આવે છે.

(૩) ઉપકારનો બદલો વાળવાનો સદેહ છે. અનેક પુત્રો તો પિતાની
પહેલાજ દુનિયા ત્યજી જાય છે અને કેટલાએક કુપુત્ર નીવડે છે આવા પુત્રો
પિતાને જરાપણ ઉપયોગી મતા નથી, એટલુંજ નહિ પણ શોક અને ચિંતાનું
કારણ થઈ પડે છે ઠાણીકે પોતાના પિતા શ્રેણીકના ચા હાલ ક્યાં હતા તે
પ્રસિદ્ધ વાત છે વૃદ્ધાવસ્થામા ઠાસાને કેવી રીતે હડખત કરે છે તે અતુલની-
ઓએ જોયું છે વારસો લેવાની લાલચે કેટલાએક પુત્રો કેવા કેવાં કૃત્યો કરે
છે તે પ્રસિદ્ધ વાત છે જગતમા કુપુત્રો નથી એમ કહેવાની મતલબ નથી
રામ અને અભયકુમાર જેવા પણ છે,* પણ પોતાનો પુત્ર કેવો નીવડે છે તે
વીત્રો છે અને તે વીમાની ખાતર પોતાનું આત્મસાધન ન કરવું એ અતુ-
ચિત છે આ ત્રણ કારણથી અપત્યસ્નેહબદ્ધ થવું નહિ બીજા કાર્યને છેડ
થયેલી શકાતું અત્ર નિવારણ થઈ જાય છે

પુત્રથી ઘેલા થયેલાને પુત્ર શત્રુ છે.

શાર્દૂલવિક્રીહિત.

પુત્રઃ સ્યાદિતિ દુઃખિતઃ સતિ મૃતે તસ્યામયે દુઃખિત-

સ્વદુ સ્વાદિકુમાર્જને તદનયે તન્મૂર્ચતાદુઃખિતઃ ।

જાતથેત્સગુર્ગોઽથ તન્મૃતિમયે તસ્મિન્મૃતે દુઃખિતઃ-

પુત્રવ્યાજ્ઞપાગતો મા કસ્યચિજ્ઞાયતામ્ ॥૫॥

(સુ.ર. જાં.)

હુનીયામાં મનુષ્યને પુત્ર ન હોય તો કેમ પુત્ર ઉત્પન્ન થાય એમ વિચાર કરી દુઃખિત થાય છે. વખતે પુત્ર હોય તો તેને રોગની ઉત્પત્તિ થતાં દુઃખી થાય છે. પુત્રને બીજાં પણ દુઃખ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે દુઃખોનો નાશ કરવા સારૂ દુઃખી થાય છે. તે પુત્ર અન્યાય કરે અથવા મૂર્ખ રહે તો તેથી પણ મનુષ્ય દુઃખિત થાય છે અને વખતે તે પુત્ર ગુણવાનું થાય તો તેના મરણની બીક લાગે છે અને વખતે મરણ પામે તો તે વખતે મનુષ્ય દુઃખિત થાય છે. આવી રીતે શત્રુજ પુત્રના બહાનને પ્રાપ્ત થયો છે એટલે શત્રુજ પુત્ર થઈને આવેલ છે; માટે આ શત્રુરૂપી પુત્ર કોઈને ત્યાં ઉત્પન્ન થાયોમાં. ૫

આવી રીતે અપલમમત્વમોચન અધિકાર પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. પુત્રપ્રાપ્તિથી અતિ હર્ષ માનવો નહિ, પુત્રમરણથી દિલગીર થવું નહિ અને પુત્રપુત્ર્યાદિના બંધનથી સંસાર વધારવો નહિ એ મુખ્ય ઉપદેશ છે. આ સંબંધમાં વધારે અગત્યની બાબત એ છે કે પુત્ર ન હોય તો દુઃખ્યાન કરવું નહિ. પુત્રપુત્રો હોય તો તેને કાઠી મૂકાતાં નથી પણ ન હોય તો તેણે સંતોષ રાખવો જોઈએ. તેઓએ માનવું કે હુનિયાની મોટી જાળથી તેઓ મુક્ત છે અને આત્મસાધન, ધર્મકાર્યમાં દ્રવ્યવ્યય અને દેશસેવામાં જીવનઅર્પણ કરતાં તેઓને કશી અડચણ નથી. અત્યંત દિલગીરી સાથે લખવું પડે છે કે મનુષ્ય-વ્યવહારમાં આથી તદ્દન વિરૂદ્ધ દેખાવ નજરે પડે છે. ખસુસ કરીને કેળવણીથી બેનશીબ રહેલા માણસો શાસ્ત્ર અને સંપ્રદાયવિરૂદ્ધ આચરણ પુત્રપ્રાપ્તિ-સારૂ કરે છે. જાણે કે પુત્રથીજ મોક્ષ હોય તેમ માની લૌકિક મિથ્યાત્વરૂપ માનતા માને છે, લીલ પરણાવે છે અને આખો દિવસ દુઃખ્યાન કર્યા કરે છે; આટલુંજ નહિ પણ કેટલાએક મૂર્ખાનંદો તો તેને માટે એક છતાં બીજી સ્ત્રી પણ પરણે છે. આને બદલે તો ભાઈનો અથવા સગોત્રનો કે બીજો ચાલાક પુત્ર દત્તક કરી લેવો તે પણ અમુક અંશે સારૂં છે, કારણ કે તેથી પુત્રપ્રાપ્તિની ઈચ્છા પૂર્ણ થાય છે અને પોતાની સ્ત્રીને અન્યાય થતો નથી. બાકી એક સ્ત્રીની હયાતીમાં બીજી સ્ત્રી કરવામાં તો અભણ સ્ત્રીઓ પોતાનો હક સ્થાપન કરી શકતી નથી તેથી તેના ભર્તારો તેનો નબળાઈનો ગેરલાભ લે છે, પણ આવું સ્વાર્થીપણું હવેના જમાનામાં ચાલવાનું નથી. પુત્રવાનને શું સુખ છે તે તેઓ જોતા નથી; તેમાં બીલકુલ સુખ નથી. પણ દૂરથી જોતાં બહુ પુત્રવાળો સુખી જણાય છે. પુત્રવાનોને પુત્રની ખાસ કિંમત નથી પણ પુત્ર ન હોય તેઓ પોતાની જાંઠગીને નિષ્ફળ માને છે. આ તદ્દન અજ્ઞાનતા અને

મોહનો કેફ છે તેનાપર જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડવાની જરૂર છે. અપત્યપર સ્નેહ રાખી સસારયાત્રા વધારવી, એવો જૈનશાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ નથી ચોથા શ્લોકમા જે વ્રણ કારણો બનાવ્યા છે તે તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવામા આવે છે. આ અધિકારમા બહુ ઓછા શ્લોક છે, પણ મુદ્દાની હકીકતનો સંક્ષેપમા સારી રીતે સમાવેશ કરી દીધો છે

— ❀ ❀ ❀ —

દેહમમત્વમોચનાધિકાર.

— ❀ ❀ ❀ —

મ

તુષ્યોને સ્ત્રી પુત્ર અને ધન વગેરે કરતા પોતાના દેહઉપર વિશેષ મમત્વ હોય છે એટલે કે પામર પ્રાણીઓ પોતાના શરીરનેજ સુ-શોભિત કરવામા આખી જીવનની વ્યર્થ શુભાવી નાજે છે અને તેથી કર્તવ્યબ્રહ્મ રહેવાને લીધે પરિણામે નરકને પ્રાપ્ત થાય છે ઇત્યાદિ બાબત જણાવવાસાથે આ અધિકાર આરભાય છે

શરીરપરનું મમત્વ ત્યાગ કરવા માટે અકુશ.

અનુવૃણ્ . (૧ થી ૪)

માતા જાતિઃ પિતા મૃત્યુરાધિવ્યાધી સહોક્તૌ ।

પ્રાન્તે જન્તોર્જેરા મિત્ર, તથાપ્યાશા શરીરક ॥૧॥

} (શ્યા. શા.)

જન્મ એ માતા છે, અને મૃત્યુ એ પિતા છે તેમ આધિ (મન. પીડા) વ્યાધિ (શરીર પીડા) આ બન્ને સહોક્ત (સાથેજ જન્મેલા) બધુઓ છે. અને છેવટ જીવને વૃદ્ધાવસ્થા એ મિત્ર છે તોપણ આવા દુ ખટ શરીરમા જીવવાની આશા રહે છે ૧

રોગાદિની વૃદ્ધિ થઈ હોય તોપણ ઉત્તમ મુનિને

ખેદ થતો નથી.

અપિ રોગાદિમિદ્દૈર્ઘ્યે મુનિઃ લેદમૃચ્છતિ ।

સદૃપસ્યસ્ય કઃ ક્ષોભઃ પ્રવૃદ્દેઽપિ નદીજલે ॥૨॥

} (શ્યા. શા.)

વધી ગયેલા રોગાદિ પીડિત પણ ઉત્તમ પ્રકારનો મુનિ ખેદ પામતો નથી. ત્યા દુઃખાન્ત આપે છે કે—નદીમા પાણી વધી બધ તોપણ વૃદ્ધાણુમા ભેરેલા મનુષ્યને કોઈ ભતનો ક્ષોભ (ગભરાટ) હોય ? અર્થાત્ કોઈપણ ભતનો ક્ષોભ નહિજ હોય. ૨

દેહઉપર જે મમત્વ છે તેની શરીરઉપર રહેલ યોજનાની સાથે સરખામણી.

શિરઃસ્થં માર્મુત્તાર્ય, સ્કન્ધે કૃત્વા સુચત્નતઃ ।

શરીરસ્થેન માર્મણ, અજ્ઞાનાં મન્યતે સુખમ્ ॥ ૩ ॥

{ (શ્રી. શા.)

મસ્તક ઉપર રહેલા ભારને ઉતારીને અને ઉત્તમ ચત્નથી સ્કંધ (ખભા) ઉપર રાખીને જે કે ભાર શરીરઉપરજ રહેલ છે તેપણ અજ્ઞાની મનુષ્ય સુખ માને છે કે મને ભાર ઓછો થયો છે તદ્દત્ દેહના સંબંધની પ્રતિક્રિયાઓ બાણી લેવી. અર્થાત્ દેહઉપરની મમતાને લીધે તેના સુખને માટે આવા નિષ્ફળ ઉપાયો લઇને સુખ નહિ મળ્યા છતાં પણ કાંઈક સુખ મળ્યું માની મનુષ્ય સંસારચાત્રમાં આગળ વધે નય છે. ૩

દેહવગેરેમાં મમતા છોડવામાં શું અનુસંધાન કરવું ?

નિત્યમિત્રસમં દેહં સ્વજનાઃ પર્વસન્નિભાઃ ।

નમસ્કારસમો જ્ઞેયો ધર્મઃ પરમવાન્ધવઃ ॥૪૧॥*

{ (શ્રી. શા.)

મનુષ્યને દેહ નિત્યમિત્ર છે અને સર્ગાવહારાં પર્વમિત્ર છે તથા નમસ્કારમિત્રપ્રમાણે ધર્મ તે ખરે ખાધવ (મિત્ર) છે એટલે જીવને શરીર તથા સર્ગાવહારાં છોડી દે છે પરંતુ ખરે વખતે ધર્મમિત્રજ તેને સહાય કરે છે.

* આ શ્લોક માટે એક એવી વ્યાખ્યાયિકા છે કે—એક મનુષ્યને ત્રણ મિત્રો હતા તેમાં એક મિત્ર એકા હતા કે તેની સાથેજ આખો દિવસ રૂપા કરે અને બોબન વખતે પણ સાથેજ સાથે રહે તેથી તે તેમના નિત્યમિત્ર હતા અને બીજો પર્વમિત્ર હતા તે પર્વ હોવાથી હિસાબે તેને આ જન્મવા વિગેરે જાય અને ત્રીજો એવો મિત્ર હતા કે માત્ર રસ્તામાં ભેગા થાય ત્યાં કેવળ નમસ્કારનોજ સંબંધ હવે આ ત્રણ મિત્રવાળા મનુષ્યને એક દિવસ રાત્રીસંબંધી સંકટ આવ્યું તેમાં તેણે પ્રથમ “નિત્ય મિત્ર” હતા તેને કહ્યું કે ભાઈ મને મદદ કર ત્યારે તેણે એખા નો કહી કે ના ભાઈ મારાથી તારી કશી મદદ થઈ શકે તેમ નથી. પછી “પર્વમિત્ર” ને કહ્યું કે ભાઈ મારે માટે યોગ્ય મહેનત લઈ આ સંકટમાંથી મુક્ત કરાવ. તેણે પણ પ્રથમતી મિત્રની માફક ના કહી. ત્યારે એમટ નિરાશ થઈ ત્રીજા “નમસ્કારમિત્ર” ને કહ્યું કે ભાઈ હવે મારે અન્ય આધાર નથી, તુંજ સાચો આધાર છે માટે મને આ સંકટમાંથી છોડાવ. ત્યારે તે નમસ્કારમિત્રને દયા ઉત્પન્ન થઈ તેણે વહીલ ખારીસ્ટરની સંગવડ કરી પોતાના મિત્રને રાત્રીયજીવનથી મુક્તવ્યો. આ દર્શાવતી સાર એવી છે કે શરીર તે મનુષ્યનો “નિત્યમિત્ર” છે તે મરણ વખતે જીવને છોડી દે છે તેમ પર્વમિત્ર એટલે સર્ગાવહારાં પણ કાઈ મદદ કરી શકતાં નથી ત્યારે ખરે વખતે નમસ્કાર મિત્રની માફક ધર્મજ જીવને ખરી મદદ કરે છે.

અથવા (સ્લોકાર્થે ણીએ) હમેશા દેહને મિત્રસમાન જાણવો એટલે દેહ તે હું નથી પરંતુ હું (જીવ) તેનાથી જીવો છું પણ દેહ તે ધર્મ કર્મ કરવામા મદદ આપનાર મિત્ર છે. આમ અનુસધાન કરવું અને પર્વો (ચાતું મારી, અદમી, ચંતુદશી અને પચમી) વિગેરે આ સર્વ સ્વર્ગન કુટુંબી જાણવો એટલે ખરે ધર્મને મદદ કરે તેજ સ્વર્ગન કહેવાય. તેા ણીએ કાઈ પરલોકમા સાહાય્ય કરી શકે તેમ નથી પણ પર્વોના મતો કર્યા હશે તેા તેજ પરલોકમા ખરી મદદ કરશે તેથી તેને કુટુંબી જાણવા

નમસ્કાર (નમ્રતા) સમાન ધર્મને પરમ બાધવ (બાધ) જાણવો એટલે જેમ જગતમા નમસ્કાર (નમ્રતા) વાળા પુરુષને સર્વત્ર સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ પરલોકમા ધર્મ તેજ ખરી મદદ કરશે માટે તેનેજ અધિવ જાણવો

અશુચિ શરીરથી સ્વહિતમહણ.

વર્ણજાતિ (૫ થી ૭)

યતઃ શુચીન્યપ્યશુચીભવન્તિ, કૃમ્યાકુલાત્કારુચનાદિમજ્જયાત્. (અ.ક.)
 દ્રાગ્ભાવિનો મસ્મતયા તતોઽગાન્માસાદિપિણ્ડાત્ સ્વહિત વૃદ્ધાણ ॥૫॥

“ જે શરીરના સબધથી પવિત્ર વસ્તુઓ પણ અપવિત્ર થઈ જાય છે, જે કૃમિથી ભરેલું છે, જે કાગડા કુતરાને બસણ કરવાને થાય છે, જે થોડા વખતમા રાખ થઈ જવાનું છે અને જે માસનોજ પિંડ છે તે શરીરથી તું તેા તારૂ પોતાનું હિત કર ” ૫

વિવેચન—અતિ સુંદર વસ્તુઓ પણ શરીરના સબધમા આવતા અપવિત્ર થઈ જાય છે મહિનાયે છ રાજ્યોને જે અકસીર ઉપદેશ આપ્યો તે આ શરીરની રચના બતાવીનેજ આપ્યો હતો આલું શરીર જીવતું હોય એટલે કે ન્યાયુધી તેમા આત્મા—ચેતન હોય ત્યાંથી કૃમિ વિગેરેથી ભરેલું હોય છે અને મરણ પામ્યા પછી તે જરાપણ ઉપયોગમા આવતું નથી. ઠારનો ચામડા, માંસ, પૂછડા, શોગડા, ખરી અને ચંરળીના પણ પેસા ઉપર છે ત્યારે માણસનું શરીર તેા જિલકુલ નેકામુજ છે અને ચાર દિવસ કદિ પડ્યું રહે તેા રાગનો ઉપદ્રવ કરે છે તેથી મરણ પછી તેની રાખ કરી નાખવામા આવે છે, અને હાલ છે તે પણ માસનો લોચાળ છે એવા શરીરપર મોહ થો કરવો જે હુર્ગધ દ્વરથી જેઈ નાક આડા રૂમાલ દઈએ છીએ તેવીજ હુર્ગધ આ શરીરમા ભરેલી છે. આ સબધમા છટ્ટી ભાવના વાચવાની ભલામણ કરવામા આવે છે પુરુષના નવ અને સ્ત્રીના બાર દ્વારમાથી ગટરની જેમ અપવિત્ર પ-

દાર્થો નીકળ્યાજ કરે છે અને સુંદર પદાર્થો શરીરના સંસર્ગથી તે રૂપને પામેલા હોય છે અને પામતા જાય છે.

હવે આટલા ઉપરથી જાણવાનું એ છે કે, ઉપરના શ્લોકમાં વિસ્તારથી સમજાવ્યું તે પ્રમાણે શરીરને જરા જરા ખવરાવીને તેનાથી આત્મહિત કરી લેવું. જેમ શરીરથી સંસારમાં ડૂબાય છે તેમ તેનાથીજ તરી શકાય છે, માટે આ શરીરનો સદુપયોગ કરવો. આજ ભાવ નીચેના જે શ્લોકથી વધારે સ્પષ્ટ થશે.

શરીરધરને ભાડું અને તેનો ઉપયોગ.

પરોપકારોસ્તિ તપો જપો વા, વિનશ્વરાદ્યસ્ય ફલં ન દેહાત્ ।
સમાટકાદલ્પદિનામ્નગેહ મૃત્પિણ્ડમૂઢઃ ફલમશ્નુતે કિમ્ ॥ ૬ ॥ } (અ.ક.)

જે નાશવંત શરીરથી પરોપકાર, તપ, જપરૂપ ક્ષણ થતાં નથી તે શરીરવાળો પ્રાણી થોડા દિવસને માટે ભાડે રાખેલા ઘરરૂપ માટીના પીંડાપર મોહ પામી શું ક્ષણ મેળવે ? ૬

ભાવાર્થ—નયસારના ભવથી વીરપરમાત્માના જીવે પરોપકાર, તપ અને ધ્યાનની શરૂઆત કરી, શરીરપરનું મમત્વ છોડી દીધું અને છેલ્લા ભવમાં સાડાબાર વર્ષ તપ કર્યું અને ઉપસર્ગો સહન કર્યા તેનું વર્ણન વાંચતાં પણ વિચાર થાય છે. આવી રીતે શરીરનો ઉપયોગ કરવાનો અત્ર ઉપદેશ છે. આવું જો ન થઈ શકે તો પછી શરીરપ્રાપ્તિથી લાભ શો ?

ટીકાકાર ધનવિજયગણિ લખે છે કે “કોઈ પ્રાણીએ ભાડું આપીને થોડા દિવસ માટે એક ઘર ભાડે રાખ્યું હોય અને પછી આ માઝું ઘર છે અને વપરાશે તો નાશ પામશે એમ માની તે ઘરને વાપરતો નથી; પછી મુદત પૂરી થાય છે એટલે ઘર તો છોડી દેવું પડે છે; તેવીજ રીતે આ શરીર જીવને ટુંક (પરિમિત) આયુષ્યયુક્ત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ જીવ વિચાર કરે છે કે પરોપકાર, તપસ્યા વિગેરે કરીશ તો આ શરીર દુર્બળ થઈ જશે, માટે આપણે તો તેવું કાંઈ પણ કરવાના નથી. આવા ખોટા વિચારથી મૂઢ બુદ્ધિવાળો જીવ શરીરનો સદુપયોગ કરતો નથી અને આયુષ્ય પૂર્ણ થાય છે કે તુરંત શરીરને તજી દેવું પડે છે ત્યારે તે મનુષ્યભવ અને શરીર ખંનેથી બ્રહ્મ થાય છે.

શરીરને ક્યારે પોષવું, કેમ પોષવું, શામાટે પોષવું વિગેરે સવાલોનો અત્ર નિર્ણય બતાવ્યો છે, તે મનન કરવા યોગ્ય છે.

શરીરથી કરી શકાતું આત્મહિત.

મૃત્પિન્ડરૂપેણ વિનશ્વરેણ, જુગુપ્સનીયેન ગદાલયેન ।
 દેહેન ચેન્નાત્મહિત મુસાઘ, ધર્માન્ન ક્વિત્તત્તસેઽન્ન મૂઢા||૭|| (અ ક.)

‘ માટીના પિંડરૂપ, નાશવત, દુર્ગંધી અને રોગના ઘર એવા આ શરીર પડે ત્યારે ધર્મ કરીને તારૂં પોતાનું હિત સારી રીતે સાધી શકાય તેમ છે ત્યારે હે મૂઢ ! તેમા યત્ન કેમ કરતો નથી ? ’ ૭

ભાવાર્થ—આ શરીર પાર્થિવ માટીના પિંડરૂપ, નાશ પામનાર, દુર્ગંધનિક અને બ્યાધિનું ઘર વિગેરે દોષોથી યુક્ત છે, ત્યારે હવે તેનાથી કાંઈ લાભ મેળવાય તેમ છે ? જો આપણને તેનાથી કાંઈપણ પ્રકારનો લાભ મળી શકે તેમ હોય તો તે સાધી લેવો જ્ઞાનીમહારાજ કહે છે કે ‘ ઈન્દ્રિયક્રમન, સયમપાલન વિગેરે મહાન કાર્યો આ શરીરદ્વારા થઈ શકે છે ’ તે કરવાને માટે અત્ર ઉપદેશ આપે છે વિદ્વાનોનું કર્તવ્ય અને ખૂબી એ છે કે તદ્દન ખરાબ, પણ છોડી ન શકાય તેવા પદાર્થોનો શુભ ઉપયોગ શોધી કાઢવો, એટલે કે આ શરીર ઉપર જણાવેલા અવશુભોવાળું છતાં પણ ત્યારે છોડી શકાય તેમ નથી ત્યાં તેનાથી જે જે આત્મહિત થાય તેમ હોય, તે તે કરી લેવું, તેમા કિંચિત્ પણ પ્રમાદ કરવો નહિ અત્યારે ચેતવું નહિ અને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો તે મૂર્ખનું કામ છે

શરીરને પાપથી પોષવું નહિ

વજ્રસ્ય. ૮-૯.

પુણાસિ ય દેહમઘાન્યચિન્તયસ્તવોપકાર કમય વિધાસ્યતિ ।
 કર્માણિ કુર્મન્નિતિ ચિન્તયાર્યતિ, જગત્યવશ્ચયતે હિ ધૂર્તરાટ્ ||૮|| (અ ક.)

પાપને અણવિચારતો જે શરીરને તું પોષે છે તે શરીર તારા ઉપર શું ઉપકાર કરશે ? (તેથી તે શરીર માટે હિંસાદિક) કર્મો કરતા આવતા કાળનો વિચાર કર આ શરીરરૂપ ધૂતારો પ્રાણીને દુનિયામા છેતરે છે ૮

ભાવાર્થ—શરીરને પોષણ આપવા સારૂં હીન ખોરાક અને ઉપચાર કરાવવા પડે છે અને તે માટે પૈસા ખર્ચ કરવા પડે છે હિંસા, અસત્ય વિગેરે પાપો પણ સેવવા પડે છે શરીર ધીમે ધીમે નાબુક તળીઅનું બની જાય છે, તેને સાધુ ચોળવા, પખા ન ખાવવા અને અબાધ પદાર્થો દવારૂપે ખવરાવવા પડે છે આવી રીતે પોષણ કરેલું શરીર પણ જરાએ બદલો વાળતું નથી વારવાર કટાળો આપ્યા કરે છે અને હલકું ધણી પત તો રોગનું ઘર બને

વળી આવાં કર્મો કરતી વખતે પ્રાણીએ ભવિષ્યકાળનો વિચાર કરવો જોઈએ. શરીરને જરા સુખ આપવા ખાતર જેનાં નામ ન આપી શકાય તેવી દવાઓ ખાતાં છતાં પણ તે તો પોતાનું ધાર્યુંજ કામ કરે છે અને પરભવમાં નીચ ગતિ થાય છે તે નક્કામાં રહે છે. વળી આવાં કર્મોથી પોષેલ શરીર પણ નાશ તો પામેજ છે. આપણે તેને પોતાનું માની ગેઠા છીએ, પણ વાસ્તવિક સ્વરૂપ તેમ નથી. ખરેખર, વિદ્વાન અંથકર્તા કહે છે તેમ શરીરરૂપ ધૂતારો સર્વ પ્રાણીઓને ઠગે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે શરીરને પાપી કાર્યથી પોષવું નહિ. ધાર્મિક કાર્યમાં ઉપયોગી થાય છે તેથી તેને જોઈતો નિરવધ ખોરાક આપી મમત્વ વગર પાળવું, એટલુંજ કર્તવ્ય છે.

શરીરપરનો મોહ સંસારમાં રજળાવે છે, એ નિસંશય છે. સનતકુમાર ચક્રવર્તીને શરીરપર ગહુ પ્રેમ હતો, પણ જ્યારે તે મોહ પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો ત્યારે શરીર વિષમય થઈ ગયું અને પુરાણમાં ત્રિશંકુ માટે એક દૃષ્ટાંત આપેલ છે તે પણ શરીરપર અત્યંત પ્રેમ રાખનારને જોધ આપે તેવું છે. 'આ ત્રિશંકુ રાજાને શરીરપર એટલો ખધો પ્રેમ હતો કે એજ શરીરથી સ્વર્ગમાં જવાની તેને ઇચ્છા થઈ. પોતાના કુળશુરૂ વસિષ્ઠને આ વાત જ્યારે કહી ત્યારે તેઓએ તે વાતને હસી કાઢી. ત્યારપછી પોતાના પુત્રોને પ્રયત્ન કરવા કહ્યું, પરંતુ તેઓએ પણ મશ્કરી કરી વાત ઉડાવી દીધી. આટલા ઉપરથી ત્રિશંકુ શુરૂ થઈ ગયો અને વિશ્વામિત્રપાસે ગયો. વિશ્વામિત્રના કુટુંબ ઉપર હુકાળના વખતમાં ત્રિશંકુએ ઉપકાર કર્યો હતો, તેથી વિશ્વામિત્રે તેની માગણી કબૂલ કરી અને યજ્ઞ કરવા માંડ્યો. તપના પ્રભાવથી વિશ્વામિત્રે ત્રિશંકુને આકાશમાં ચડાવવા માંડ્યો પણ સ્વર્ગના ગઠ આગળ પહોંચ્યો ત્યાં ઇંદ્રે તેને ઉંધે માથે પંછાડ્યો. અર્ધ રસ્તે પહોંચ્યો ત્યાં વિશ્વામિત્રે આ વાત જાણી એટલે જોડ્યા કે તિષ્ઠ ત્રિકાંકો તિષ્ઠ આ ઉચ્ચારથી ત્રીશકુ ઉંધે માથે લટકી રહ્યો. ન મળ્યું સ્વર્ગસુખ અને ન મળ્યું સંસારસુખ. શરીરપરના મમત્વથી સર્વ ખોયું.' (આપ્ટે ડીક્રશનેરી). આ હકીકતપરથી શરીરમોહ કેટલો નુક શાનકર્તા છે એ જોવાનું છે.

પાંડિત અને મૂર્ખને ઓળખવાનું સાધન.

અમેઘ્યપૂર્ણે કૃમિજાલસદ્ગુણે સ્વપ્રાવદુર્ગન્ધ્યશુચૌ તથાડ્યુવે ।

કલેવરે મૂત્રપુરીષમાજને રમન્તિ મૂઢા વિરમન્તિ પઠિહતાઃ ॥૧૧॥

(સૂ. મુ.)

૧ ઓથા પાદમાં જગતિને બદલે કાષ્ઠ સ્થાનકે જગતિ એવાં પાઠ છે, તેનો અર્થ જગતના પ્રાણીઓને એમ હોષ શકે; પણ પ્રથમ પાઠ વધારે સમીચીત જણાય છે.

અનેક (અસ્થિ, મજ્જા, માસ, મેદ, રુધિર, ત્વચા અને રોમાવલિ એમ સાત અપવિત્ર) પદાર્થોથી પૂર્ણ, કૃમિ (કચ્છીયા) જોના સમૂહથી ભર પૂર, સ્વભાવથી દુર્ગંધિવાળો, અપવિત્ર તથા નાશાત્મક ધર્મવાળા અને મૂલ તથા વિધાના પાત્રરૂપ આ દેહમા મૂલ લોડો રમણુ કષ્ટે છે અને પકિત લોડો આ દેહથી વિરામ (વૈરાગ્ય) ને પામે છે. ૯

શરીરકાગૃહમાંથી છૂટવાનો ઉપદેશ.

વસતતિલક્ષા ૧૦ થી ૧૩

કારાગૃહાદ્વહુવિગાથુચિતાદિદુઃસ્વા-

ન્નિર્ગન્તુમિચ્છતિ જડોડપિ હિ તદ્વિમિત્ર ।

ક્ષિપ્તસ્તતોડવિકૃતરે વપુષિ સ્વર્કર્ન-

ગ્રાતેન તદ્દ્રઢયિતુ યતસે ક્ષિમાત્મન્ ॥ ૧૦ ॥

(અ ક.)

મૂર્ખ પ્રાણી હોય છે તે પછુ અનેક પ્રકારના અશુચિત્વ વિગેરે હુ જોથી બરેલા બદીખાનાને લાગીને બહાર નીકળી જવા ઈચ્છા રાજે છે તાગ પોતાના કર્ણવડેજ તેથી પછુ વધારે આકરા શરીરબદીખાનામા તું ન ખાયો છે, છતા તે બદીખાનાને વધારે મજબૂત કરવા શાસાડુ યત્ન કરે છે ? ૧૦

ભાવાર્થ—કેદખાનામા ક્ષુધા, તૃપા, ગદકી, સખન કામ વિગેરે અનેક હુ જો સહન કરવા પડે છે, તેથી તેમા રહેના માણુસની વૃત્તિ એનીજ હોય છે કે ક્યારે આમાથી છૂટુ ? ક્યારે લાગ મળે ને આ સળીઆ લાગી નાસી જઈ ? શરીરરૂપ કેદખાનામા તેો મહા અશુચિ બરેલી છે, તેમાથી નામી જવાનો યત્ન કરવાને બદલે આ છુપ તેને સુંદર આહાર, આઈસક્રીમ, ક્રોટકડક્રીક, કનિષ્ઠ ઔષધોથી ઉલટો ખાજે છે, પોષે છે, ચાજે છે, પ ખાજે છે અને તેને જરા ખીડા યતા ગાડાવેવો બની જઈ હાયવોય કરી મૂકે છે

વિચારવાનુ પ્રાણીએ શરીરકારાગૃહનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ તેનાપર એવો અમલ ચલાવવો જોઈએ કે ફરીવાર તે કેદખાનામા આવવુંજ પડે નહિ શરીરપરતું મમત્વ છોડવું એ જરાપણુ શકેલ નથી એક ગાગરમા બેાર, લઈ છે ગાગરતું મ્હેા સાકડુ છે વાદરો ગાગર નહુક આવી બેાર લેવાની ઈચ્છાથી હાથ નાખી મોટી ટૂઠી બરે છે પડી હાથ નીકળતો નથી ત્યારે સમને છે કે ગાગરે મને પકડી રાખ્યો છે વાસ્તવિક શું છે ? ગાગરને પોતે પકડી રાખી છે, અને જેવો મહારી એક ચાળજો મારે છે કે હાથ છૂટી જાય છે તેવીજ રીતે આ છુપ માને છે કે મને શરીરે પકડી રાખ્યો છે, સ્ત્રીપુત્રે પકડી ગખ્યો છે વસ્તુત તો વાદરાની પેઠે પોતેજ તેઓને મૂકતો નથી.

તેથી મમત્વ છોડવું હોય તો જરાપણ સુસ્કેલી નથી, માટે વિચાર કરો; નહિ તો જ્યારે કાળરૂપ મદારી આવી સપાટો લગાવશે ત્યારે તો પોતાની મેજેજ શરીરનો એકદમ ત્યાગ કરવો પડશે.

શરીરસાધનથી કરવાયોગ્ય કર્તવ્યતરફ પ્રેરણા.

चेद्वाञ्छसीदमवितुं परलोकदुःख-

भीत्या ततो न कुरुषे किमु पुण्यमेव ।

शक्यं न रक्षितुमिदं हि 'च दुःखभीतिः,

पुण्यं विना क्षयमुपैति, न वज्रिणोऽपि ॥ ११ ॥

(અ. ક.)

જો તું તારા શરીરને પરલોકમાં યનારાં દુઃખના ભયથી બચાવવા ઇચ્છતો હોય તો પુણ્ય જ શામાટે કરતો નથી ! આ શરીર (કોઈવડે પણ) પોષી શકાય તેવું નથી; ઈંદ્ર જેવાને પણ પુણ્યવગર દુઃખની ણીક નાશ પામતી નથી. ૧૧

ભાવાર્થ—હે ભાઈ ! તને કદાચ એમ ભય લાગતો હોય કે, આ શરીરને અહીં મૂકીને પરલોકમાં જશું ત્યારે બહુ દુઃખ લોગવવાં પડશે અને તેથી અહીંજ વધારે જીવી લેવું સાઈં છે; આવા વિચારથી તું રાત્રિભોજન, દંભૂળ, અલક્ષ્ય, અનંતકાય વિગેરેનું ભક્ષણ કરતો હો અને શરીરને પોષતો તો તેમાં તારી ભૂલ થાય છે. વધારે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે તારે ખૂબ પુણ્ય કરવું. આથી તાઈં શરીર આ ભવમાં સાઈં રહેશે અને તને પરભવસંધી ભય નહિ રહે. હાલ તને જે સ્થિતિહીનતા લાગે છે તે પુણ્ય ઓછું લેવાને લીધેજ છે, અને તેજ કારણથી ઈંદ્ર અને ચક્રવર્તીઓ પણ ણીકમાં ઘા કરે છે. શરીરપ્રાપ્તિને હેતુ શો અને તે હેતુ સૌથી સારી રીતે કેવી રીતે કર પડે તે વિચારવાની બહુ જરૂર છે.

અથવા આ સ્લોકનો ભાવ ણીજી રીતે પણ સમજવાયોગ્ય છે. જો તું શરીરનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છતો હો તો પુણ્ય કર, કારણ કે પરભવમાં જે શરીર મ થશે તે તેથી સાઈં પ્રાપ્ત થશે. આનું કારણ એ છે કે આ શરીરને બચાવવા કોઈપણ શક્તિવાન નથી, ઈંદ્ર સરખા પણ અશક્ત છે; માટે પુણ્યધન મ કરવું, પુણ્યવગર પરલોકનાં દુઃખનો ભય નાશ પામવાનો નથી. ઘડાનો

૧ કોઈક પ્રતમાં અન્ન ન છે અને ચતુર્થ પંક્તિમાં ચ છે, તેનો ભાવ પણ તેજ છે.

નાશ થવાની બહીષ્કારિણી કરતા ઘડા બનાવવાની કળા શીખી લેવી, જેથી
નાશ થાય ત્યારે નવો પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ હાજર રહે

દેહાશ્રિતપણાથી દુઃખ નિરાસ બનતવમા સુખ.

દેહે વિમુહ્ય કુરુપે કિમપ ન વેત્સિ,

દેહસ્થ એવ મજસે ભવદુઃખજાલમ્ ।

લોહાશ્રિતો હિ સહતે પ્રનયાતમગ્નિ-

ર્વાયા ન તેડસ્ય ચ નમોવદનાશ્રયત્વે ॥૧૨॥

(અ ક)

શરીર ઉપર મોહ કરીને તું પાપ કરે છે, પણ તને ખબર નથી ?
સ સારસમુદ્રમા હું ખો ખમવા પડે છે, તે શરીરમા રહ્યો છે તેથીજ પામે છે
અગ્નિ લોહામા રહ્યો હોય છે ત્યાસુધીજ હથોડાના (ઘણુ) ના પ્રહારો (ધા
ખમે છે, તેથી જ્યારે તું આકાશની પેઠે આશ્રયરહિતપણુ અગ્નિકાર કરીશ ત્યાં
તને અને અગ્નિને કાઈપણુ પીડા નહિ થાય ૧૨

ભાવાર્થ—અત્યારસુધીમા પરલોકહુ બસ કાથી પુણ્યસચ્ચ વધારે કરવાને
ઉપદેશ કર્યો હવે આ સ્લોકમા કહે છે કે આ લોકમા પણ તું હું ખ શાસા
પામે છે ? શરીરથી તને ટાઈપણુ પ્રકારતું સુખ નથી, ઉલટા તારે જે જે હું ખે
લોગવવા પડયા છે, તે શરીરસબધથીજ લોગવવા પડયા છે, શરીરસાથેને
સબધ છોડી દે તો એકદમ મોક્ષે આલ્યો જઈશ જેઓ શરીરને અભક્ષ્યર્થ
પોષે છે તેઓ તો બને રીતે માર ખાય છે આ ભવમા પણ મોટી ઉન્મત્ત
હું ખી થાય છે કદાચ ચઢતા લોહીમા માલમસાલા બે વર્ષ તુકશાન બતાવે
નહિ પણ જરા મોટી ઉન્મત્ત થતા તેની અસર જગ્યાવા વગર રહેતી નથી
શરીર થોડા વખતમા જર્જરાભૂત થઈ જાય છે પરલોકમા પુણ્ય વગર શ
હાસ થાય તે તો પ્રસિદ્ધજ છે બને સ્લોકનો ઉદ્દેશ એ છે કે હે ભાઈઓ
પરલોકમા સુખ પામવાની મરણ હોય અને આ ભવમા શરીરને સામાન્ય રીતે
સારી અવસ્થામા રાખવું હોય તેને બહુ ખ પાળવું નહિ

ધર્મના સાધન તરીકે શરીર ઉપયોગી છે તેથી તેને વિસારી પણ મૂકવું
નહિ વિચાર કરીને મધ્ય રસ્તો પકડવો એ ઉચિત છે

અગ્નિ જ્યારે લોહના સબધમા આવે છે ત્યારે મોટા મોટા ઘણુ તેના-
પર પડે છે, પણ જ્યારે લોહામાથી નીકળી જાય છે ત્યારે બધી પીડા મટી
જાય છે આત્મા અગ્નિ જેવો છે શરીરરૂપ લોહના સબધથી રોગ, દુખ
વિગેરે ખમે છે, પણ જ્યારે તેની સાથેનો સબધ છોડશે કે તેના હું ખો નાશ

પાસી જશે. આ જીવ જેને ચોતાનો આશ્રય માને છે તે શરીરજ આશ્રિતને દુઃખ આપે છે એ બહુ દુઃખકારક બીના છે; તેથી હવે તો એવું કામ કરવું જોઈએ કે કોઈપણ પ્રકારના વિચારને અયોગ્ય^૧ એવા એ નાલાયક શરીરનો આશ્રયજ કરવો પડે નહિ. શરીરપર મમત્વ ઓછું કરવા આ ઉપમા બહુ ઘટતી છે; આ ઉપરાંત નીચેનો શ્લોક પણ વિચારવા જેવો છે.

શરીરને શુભમાર્ગ ઉપર નહિ લઈ જવાથી દુઃખનીજ પ્રાપ્તિ.

આદૌ તનોર્જનનમત્ર હતેન્દ્રિયાણિ,

કાઙ્ઘ્નિ તાનિ વિષયાન્વિષમાંશ્ચ માનમ્ ।

હાનિપ્રયાસમયપાપકુયોનિદાઃસ્યુ-

મૂલં તતસ્તનુરનર્થપરમ્પરાણામ્ ॥ ૧૩ ॥

(આ. શા.)

આ શ્લોકમાં પ્રથમ દેહનો જન્મ થાય છે અને જન્મ્યા પછી દુષ્ટ એવી તે ઇન્દ્રિયો વિષમ (ભયંકર) એના વિષયો (શબ્દ વિગેરે) ને અને માનને ચાહે છે અને તે વિષયો પરિણામે હાનિ, પ્રયાસ (મહેનત), બીક, પાપ અને કુત્સિત (પશુ વિગેરેની) યોનિમાં જન્મ આપનારા થાય છે. માટે શરીર તેજ અનર્થની પરંપરાઓનું મૂળ છે. કારણ કે પ્રથમ દેહની ઉત્પત્તિ થઈ તે પછીજ બીજી જાતના અનર્થો ફેલાવ્યા છે માટે મૂળ દુઃખનું કારણ શરીરજ છે. યોગી પુરુષો આમ જાણી દેહમાં મમત્વ (મહારાપણા) નો ત્યાગ કરે છે. ૧૩

શરીરનો સદુપયોગ કરવાથી સુખની પ્રાપ્તિ

પૃથ્વી.

अनेन सूचिरम्पुरा त्वमिह दासवद्दाहित-

स्ततोऽनशनसामिभुक्तरसवर्जनादिक्रमैः ।

क्रमेण विलयावधि स्थिरतपोविशेषैरिदं,

कदर्थय शरीरकं रिपुमिवाद्य हस्तागतम् ॥ ૧૪ ॥

(આ. શા.)

આ શરીરથી પહેલાં તું લાંબા વખતસુધી દાસની માફક (પશુ વિગેરેની યોનિમાં) ભાર વગેરે ઉપડાવી દુઃખી થયેલો છો તો હાથમાં આવેલા આ શરીરરૂપી દુશ્મનનો ઉપવાસ, એક વખત લોજન, રસનો ત્યાગ વિગેરે

ક્રમોથી અને ક્રમેથી મરણપર્યંત સ્થિર એવા તપોથી તું તિરસ્કાર કર એટલે ગત સ્થોત્રમા જે દુ અનુ નિદાન શરીરને કહ્યું છે તેથી હવે આ મનુષ્યજન્મમા તેનેા બદલો લે ૧૪

જીવને સૂરિએ સમજાવેલી ખરી હકીકત.

શાર્દૂલનિકીલિત.

દુષ્ટઃ કર્મવિપાકભૂપતિવશઃ કાયાહયઃ કર્મકૃત્,
વદ્ધા કર્મગુણૈર્દ્વિપીરુચપકૈઃ પીતમમાદાસવમ્ ।

કૃત્વા નારુચારકાપદુચિત ત્વા પ્રાપ્ય ચાચુલ્લ
ગન્તેતિ સ્વહિતાય સયમમરં ત વાહયાલ્પ દદત્ ॥૧૫॥

(શ્લ. ક)

શરીર નામનો નોકર કર્મવિપાક રાજાનો દુષ્ટ સેવક છે, તે તને કર્મરૂપી દોરડાએ બાધીને ધ્વજીરૂપી દારુ પાવાના પાત્રોવડે તને પ્રમાદરૂપ મદિરા પાશે આવી રીતે તને નારકીના દુ ખ અમવાને યોગ્ય કરીને પછી કાઈજીવનું લઇને તે સેવક નાગી જશે, માટે તારા પોતાના હિતને માટે તે શરીરને જરા જરા આપીને સુખમના બારને વહન કરાવ ” ૧૫

વિવરણ—એક કર્મવિપાક નામે રાજા ચતુર્ગતિ નગરીમા રાજ્ય કરે છે આ રાજાને અનેક સેવકો છે અને શરીર પણ તે અનેકમાને એક સેવક છે હવે રાજા દરરોજ કચેરી ભરે છે, તેમા એક દિવસ આ જીવ માદ આબંધે એટલે પોતાના સેવકોને હુકમ કર્યો કે આ જીવને બહીષ્ણાનામા નાખી દો, નહિતો કહાય તે મોક્ષનગરમા ચાલ્યો જશે કે જ્યા આપણી સત્તા (jurisdiction) જરા પણ નથી શરીર નામના સેવકે તૈયારી કરી અને રાજાને કહ્યું કે જીવને કળજે રાખવા માડુ દોરડાનો ખપ પડશે કર્મવિપાકે કહ્યું “ અરે કાયા ! તેમા તારે મુઝાવાનું નથી આપણી શાળામા કર્મ નામના હજારો દોરડા છે, તેમાથી તારે જોઇએ તેટલા લઇ લે ક્ષત તું આ જીવથી સાવચેત રહેજે, નહિ તો તને તે યાપ ખવરાવી દેશે ” વગી પાછો શરીર સેવકને વિચાર થયો કે કામ આકરૂ છે તેથી રાજાને કહ્યું કે “ મહારાજ ! આ જીવમા તો અનતશક્તિ છે તેથી મને મરીને હકાવી દે, માટે ગ્રાઇ એવી વસ્તુ આપો કે તેના ઘેનમા પડ્યો ગ્દે અને પોતાની શક્તિ છે તેના તેને ખયાલજ આવે નહિ ” આ ઉપરથી બહુ વિચાર કરીને રાજાએ મધ, વિપય, કપાય, નિદ્રા અને વિદ્યવા એ પાચ પ્રમાદરૂપ આસવ (દારૂ) આપ્યા

અને ભલામણ કરી કે ઈદ્રિયોરૂપ વાસણમાં આ આસવ લઈ આ જીવને પાયા કરવો.

શરીરે આવી રીતે પોતાના રાજનો હુકમ થતાં તરતજ અમલમાં આપ્યો. દાડના ઘેનમાં મગ્ન થઈ ગયેલા જીવને કૃત્યાકૃત્યનો પણ વિવેક રહ્યો નહિ; અને જ્યારે શરીરને ચોક્કસ થયું કે આ જીવ હવે મોક્ષે જશે નહિ પણ નાર-ક્રીમાંજ જશે, ત્યારે પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થયું છે એમ માની આ જીવને છોડીને આલ્યો જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યું. હવે એવા વખતમાં અકસ્માત ગુરુમહારાજ (સુનિસુંદરસૂરિ) આ જીવને મળી ગયા. બંદીખાનામાં પીધેલ અવસ્થામાં પડેલા આ જીવને જોઈને તેઓને બહુ દયા આવી એટલે તેમણે તે જીવને કેદખાનાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને પછી કહ્યું કે “ હે ભાઈ! આ બંદીખાનામાંથી અત્યારે પણ નીકળી જા. આ શરીર જરા લોભી છે, માટે તારે એવી યુક્તિ કરવી કે, તેને થોડું થોડું ખવરાવવું અને મોક્ષનું સાધન તેનાવડેજ તૈયાર કરવું અને તારે પાંચ ઈદ્રિયોપર સંયમ રાખવો ને પાંચ પ્રમાણરૂપ દાડ તો કદી પીવોજ નહિ. ”

સુનિસુંદરસૂરિ મહારાજના આ ઉપદેશ ઉપર હાલમાં જીવ વિચાર ચલાવે છે. ઉપદેશ પ્રમાણે અમલ થવાની બહુ જરૂર છે, પણ વાત એમ છે કે આ જીવ પારકી પંચાતો કરવી હોય ત્યારે બહુ લાંબો પહોળો થઈને વાતો કરવા મંડી જાય છે, પણ તેને પોતાના શરીરનું ભાન નથી. તે માંદો પડે તો કરી કરવાનું વૈધ કહે ત્યારે ગોટા વાળશે અને સાજો હશે ત્યારે આખો દિવસ બંદકમાં દાડ ભર્યાજ કરશે. અલ્પજ જીવને વસ્તુસ્વરૂપનું જરા પણ ભાન નથી, તેથી મદિરામાં મસ્ત પડી રહી અકાર્ય કરે છે, અનાચરણ સેવે છે અને ઠુંખી થાય છે. કોઈ વખત એક નાની ફેડકી થઈ હશે તો હાથ વેચ કરી મૂકશે અને કોઈ વખત તાવ આવ્યો હશે તો પણ કામ છોડશે નહિ. વાસ્તવિક રીતે તેનાં સર્વ આચરણો જોવામાં આવે તો દાડ પીધેલાના જેવાંજ લાગશે, પણ દાડ કેવો છે અને પાનાર કોણ છે તે આ જીવ સમજતો નથી અને તેથીજ તેને સીધી રીતે જ્ઞાન થતું નથી. આ શ્લોકમાં તેનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે સમજીને શરીરપાસેથી તો કામ કાઢી લેવાનું છે. રીતસર તેને પોષીને તેની પાસેથી સંયમપાલનરૂપ કામ કરાવી લેવું. પુષ્ટિકારક ખોરાકપર તેટલો શક્તિવ્યય ન હોય તો અપચો-અજીર્ણ થાય છે અને થોડી વસ્તુ આપી વધારે કામ લેવું એ વ્યવહારદક્ષતા ગણાય છે, એ નિયમ શરીરના સંબંધમાં પણ લાગુ પાડવો યુક્ત છે.

દેહમમતા રાખવાથી આ જીવને પશ્ચાદિ અનેક યોનિમા ભ્રમણ કરવું પડે છે તો તે ઉપરના રાગનો ત્યાગ કરવા-આ પ્રકરણમા સારીરીતે બલામણુ કરી હવે રાગનો ભાઈ દ્વેષ નામનો છે અને તે જન્ને ભાઈ લેજા મળીને જગતને ઢેરી ભ્રમણા કરાવી રહ્યા છે તે જતાવવામાટે આ દેહમમત્વમોચન અધિકારની સમાપ્તિ કરી છે અહીં સુધીના જઘા અધિકારને કૃત એકલા રાગનાજ આભારી છે.

રાગદ્વેષદોષાધિકાર.

ગતમા એક વસ્તુ ઉત્તમ હોય કે અધમ હોય પણ તેમા ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિને રાગદ્વેષની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે એક વસ્તુ એક મનુષ્યને પ્રિય હોય છે તો તેજ વસ્તુ બીજા મનુષ્યને અપ્રિય હોય છે આમ રાગદ્વેષથી થાય છે અત કરણનો સ્વભાવ છે કે રાગદ્વેષને વશ જાનીને રહેવું અને ત્યાસુધી અત કરણુ રાગદ્વેષને વશ હોય છે ત્યાસુધી જીવનું કટ્યાણુ નથી માટે રાગદ્વેષના પાશથી છુટવા માટે કૃત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ સામાન્ય ઇચ્છાથી કે સામાન્ય પ્રયત્નથી રાગદ્વેષના પાશથી નિકળી શકાતું નથી અને તેથીજ રાગદ્વેષથી સુકૃત થવા માટે મહા ત્માઓ યત્નથી તપ કરી રહ્યા છે તે રાગદ્વેષની જાળતમા વાચક મહાશયોનું ચિત્ત આકર્ષવા આ અધિકારને યોજ્યો છે

રાગદ્વેષના ભાવાભાવથી તપનું નિરર્થકપણુ

અનુષ્ટુપ્

રાગદ્વેષૌ यदि स्याता, तपसा किं प्रयोजनम् ।

तावेव यदि न स्याता, तपसा किं प्रयोजनम् ॥१॥

{ (સૂ મુ)

(મનુષ્યમા) રાગ અને દ્વેષ જો હોયતો-તપથી શું પ્રયોજન છે ? એટલે ને રાગદ્વેષ હોય તો તે મહાન તપનો નાશ કરી નાખે છે માટે રાગદ્વેષવાળા પુરુષનું તપ નિરર્થક છે અને જો કહી તે (રાગદ્વેષ) ન તો તપથી-શું પ્રયોજન છે ? એટલે તપ કરી પરિણામે ~~જો~~ રાગદ્વેષનો ત્યાગ થાય તો પ્રાપ્ત થઈ તે તપશ્ચર્યાનું ફળુ રાગદ્વેષને ત્યાગ કરવો એવો

રાગદ્વેષ ઇંડવાનું ઉત્તમ ઙ્ગ.

ઉપજાતિ.

સ્તવૈર્યથા સ્વસ્ય વિગર્હણૈશ્ચ, પ્રમોદતાપૌ ભજસે તથા ચેત્ । } (અ.ક.)
 હમૌ પરેષામપિ તૈશ્ચતુર્વપ્યુદાસતાં વાસિ તતોડર્થવેદી ॥૨॥

“ જેવી રીતે પોતાની પ્રશંસા અને નિંદાથી અનુક્રમે આનંદ અને ખેદ પામે છે તેવીજ રીતે પરની પ્રશંસા અને નિંદાથી આનંદ અને ખેદ થતો હોય અથવા તે ચારે ઉપર ઉદાસીન વૃત્તિ રાખતો હોય તો તું ખરા અર્થનો જાણકાર છે. ” ૨

ભાવાર્થ—ઉપર કહ્યું તેજ અત્ર પાઠાંતરે કહ્યું છે. પારકો માણસ ગમે તે હોય, ભલે તે મિત્ર હોય કે શત્રુ હોય; પરંતુ જ્યારે તેના ઉપર શુભવાન હોવાથી પ્રમોદજ થાય ત્યારે શાસ્ત્રના રહસ્યનું જાણકારપણું પ્રાપ્ત થયું છે એમ સમજવું અથવા તો તે ચારે વસ્તુ સ્વશુભપ્રશંસા, સ્વદોષનિંદા પરશુભપ્રશંસા પરદોષનિંદા—એના ઉપર ઉદાસીન વૃત્તિ આવી જાય તો તે પણ વધારે સાફ છે; એટલે એતરફ ધ્યાન આપવા વલાણુજ ન થાય; ક્રુદ્ધ પોતે પોતાનેજ યોગ્ય રસ્તે કામ ચલાવ્યા કરે એવાં ઉદાસીન વૃત્તિ પ્રાપ્ત થાય તો વધારે ઠીક છે; પણ કેટલીકવાર ઉદાસીન વૃત્તિને નામે ગેદરકારી દાખલ થઈ જાય છે તેનાથી ચેતવાની જરૂર છે. અત્ર ઉદાસીન વૃત્તિ કહી છે તે જાણી જોઈને અજ્ઞાન રહેવું એમ નથી, પણ તે જાણવા તરફ સ્વાભાવિક વળણુજ ન રાખવું એ છે. આનંદધનજ મહારાજ શ્રી શાંતિનાથજીના સ્તવનમાં કહે છે કે—

માન અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક પાષાણુરે;
 વંદક નિદક સમ ગણે, ઈશ્વરો હોય તું જાણુરે.
 શાંતિજિન એક મુજ વિનતિ.

આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો અત્ર ઉપદેશ છે.

સ્તુતિમાં રાગ અને નિંદામાં દ્વેષ કરવાનું પરિણામ.

વંશસ્થ. (૩-૪)

જનેષુ શુક્લત્સુ ગુણાન્ પ્રમોદસે,

તતો ભવિત્રી ગુણરિક્તતા તવ ।

શુક્લત્સુ દોષાન્ પરિતપ્યસે ચ વેદ્,

ભવન્તુ દોષાસ્ત્વયિ હુસ્થિરાસ્તતઃ ॥ ૩ ॥

(અ. ક.)

બીજા માણસો તારા શુભની સ્તુતિ કરે ત્યારે તું હર્ષ પામીશ તે તારામા શુભની શૂન્યતા થશે, અને લોકો તારા દોષો અહુષુ કરે ત્યારે ખેડ પામીશ તો તે દોષો તારામા નિશ્ચય-દૃઢ થશે ૩

ભાવાર્થ—આપણામા કાવ્યચાતુર્ય, પ્રમાણિક વ્યવહાર, તપ, દાન, ઉપદેશ દેવાની અદ્ભુત શક્તિ કે એવો કેાઇપણ સદ્ગુણ કે સદ્વર્તન હોય તેની આપણા સ્નેહી, સગા કે રાગીઓ પ્રશંસા કરે, તે સાબળી આપણને આનંદ થાય કે તુરંત મદ્દ થઈ છે, કેટલીકવાર આ બનાવ આકસ્તરી રીતે બને છે માયાથી કે દેખાવ કરવાની ટેવથી આ જીવ તે વખતે બાવે છે કે ‘એમા કાઈ નહિ, એતો મારી ફરજ હતી વિગેરે,’ પણ એમા ઘણી વખત માયા હોય છે બીજા માણસો શુભસ્તુતિ કરે એ સાબળવાની ઈચ્છા થાય, પોતાનું વર્તન બીજાને જણાવવાની ઈચ્છા થાય અને બીજા તેના વખાણ કરે તે સાબળી આનંદ થાય ત્યા શુભપ્રાપ્તિનો છેડા આવે છે જેને શુભ ઉપર શુભ ખાતરજ પ્રેમ હોય છે તે, લોકો શું બોલે છે, શું ધારે છે એની દરકાર ન કરતા નથી—એનો વિચાર પણ કરતા નથી

એજ નિયમ પ્રમાણે જ્યારે પોતાના દોષ સાબળીને ખેડ થાય છે ત્યારે યજી દોષ દૂર કરવાની વિચારણા કે કર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી અને બીજા માણસો શું કહે છે તે તરફ ધ્યાન રહે છે, તેથી ખેલ બગડે છે, અને તેને હીષ દોષો બમી બધ છે, દોષપર સ્ત્રીવ થાય છે અને એને દોષ છોડવા એ પોતાની પ્રિય વસ્તુ છોડવા જેવું થઈ પડે છે, અથવા ઘણીવાર દોષને દોષ તરીકે ઓળખી શકાતોજ નથી અને દોષ છુપાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે, કારણ કે અમુક વિચાર, ઉચ્ચાર કે આચારતરફ એનું ધ્યાન રહેતું નથી, પણ લોકો તેને માટે શું ધારે છે કે બોલે છે તે તરફ ધ્યાન રહે છે લોગનું ધારણુ બરાબર ન હોય તો આ જીવ છેતરાય છે લોકોમા આતર હેતુનો વિચાર કરી મત બાધનારા અપ હોવાથી ધારણુમા ભૂલ કરનારા વિશેષ હોય છે, અને તેથી લોકપ્રશંસા કે જનરૂચિપર આધાર રાખનારા બહુધા ભ્રમગમ્ય છે હવે શુભદોષને અગે કર્તવ્ય શું છે તે વિગેષ સ્પષ્ટ રીતે જોઇએ

સ્તુતિ તથા નિદામા રાગ અને દ્વેષ ક્યારે ગામે છે ?

પ્રમોદસે સ્વસ્ય યથાન્યનિર્મિતૈઃ,
સ્તૈસ્તૈસ્તૈષ્ટયા ચેત્મતિપયિનામપિ ।
નિર્ગર્ટૈઃ સ્વસ્ય યથોપતપ્યસે
તથા રિપૂણામપિ ચેત્તતાંસિ ચિત્ ॥ ૪ ॥

} (શ્રી ક.)

ખીબ માણસોએ કરેલી તારી પ્રશંસા સાંભળીને જેમ તું ખુશી થાય છે તેવીજ રીતે શત્રુની પ્રશંસા સાંભળીને પણ તને પ્રમોદ થાય, અને જેવી રીતે તારી પોતાની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે છે તેવીજ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને ખેદ પામે; ત્યારે તું ખરેખરે બાણુકાર છે એમ સમજવું. ૪

ભાવાર્થ—પોતાના કે પારકાના ગુણોની સ્તુતિ સાંભળી ગુણુઉપર પ્રમોદ થાય અને પોતાના કે પારકાના દોષોની નિંદા સાંભળી દોષઉપર તિરસ્કાર થાય એવું વલણ કરવાનો અત્ર ઉપદેશ છે. એમાં પોતાની કે પારકાની સ્તુતિ ગણવાનીજ નથી. એને પ્રમોદ થાય છે તે ગુણને થાય છે, ગુણુ-ઉપર થાય છે, ગુણુ પ્રત્યે થાય છે. એમાં ગુણુવાન્ કોણુ છે એજ જોવાનું છે. ગુણુવાન્ માણસ ભલે શત્રુ હોય, હાડોહાડ વૈરી હોય, પણ તેના સદ્ગુણુ-માટે તેના તરફ આકર્ષણુ થાય છે. ટુંકામાં ગુણુ ઉપર ગુણુ ખાતરજ પ્રેમ થાય છે. આવી સ્થિતિ જરા અવલોકન કરી વિચાર કરવાની ટેવ પડવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એવીજ રીતે જેમ પોતાની નિંદા સાંભળી ખેદ થાય છે તેવીજ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને પણ ખેદ થાય ત્યારે જે કાર્ય કરવાનું છે તે સિદ્ધ થયું સમજવું. સમજણુ, જ્ઞાન, વિક્ષતા એ સર્વનો સમાવેશ આ નાની વાતમાં થાય છે. ગુણુ તરફ ગુણુ ખાતરજ પ્રેમ રાખવો એ ઉપદેશ છે. ભર્તૃ-હુરિ કહે છે કે પારકાના નાના સદ્ગુણુને પણ જે મોટો પર્વત જેવો કરીને તેને માન આપે છે તેને સંત બાણુવો, પણ મુનિમુંદરસૂરિ મહારાજ તો આગળ વધી જણાવે છે કે જે પ્રાણી ગુણુને ગુણુ ખાતર માન આપે તેજ બાણુકાર છે. શાસ્ત્ર વાંચ્યાં હોય તેનું ક્ષણ એજ છે અને તેવીજ રીતે દોષ ઉપર દોષ ખાતરજ અપ્રીતિ રાખે તેજ ખરો જ્ઞાની છે. આવી રીતના વર્તનનું ક્ષણ શત્રુ-મિત્રપર સમભાવમાં આવે છે. એવી રીતના વર્તનથી મનને જે ટેકો અને શાંતિ મળે છે તે અનિર્વચનીય છે અને વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો તે અનુ-ભવગમ્યજ છે. ઉપાધ્યાયજી કહી ગયા છે કે “રાગ ધરી જે જીહાં ગુણુ કહીએ.” જે જગ્યાએ ગુણુ હોય ત્યાં રાગ રાખવો, એમાં ગુણુવાન્ કોણુ છે તે જોવાનુંજ નથી; જ્યાં ગુણુ હોય ત્યાં રાગ રાખવો.

જિનેશ્વર ભગવાન તે જીવો ઉપર કેમ પ્રસન્ન થાય ?

વસન્તતિલકા

ગાદયોહિરિપત્રોજિનનાયકેના જીયંતયેનિજવલાદ્ભલિનોપિ વાદમ્
 ણન્તિતાઙ્ગદધિયોહદયાલયેયે । તેષાંપ્રસીદતિકથંજગતામધીશઃ } (અ.ક.)
 ॥ ૫ ॥

જિનેશ્વર ભગવતે રાગાદિ (સંસારની આસક્તિ) વિગેરે બળવાન શત્રુ-
ઓને પોતાના અનતકાળથી ખરેખર છુટ્યાજ છે માટે તે બળવાન એવા
રાગાદિ શત્રુઓનું જે જડબુદ્ધિવાળા માણસો પોતાના હૃદયમંદિરમા પોષણ
કરે છે, તેઓને સર્વ જગતના અધીશ્વર એવા શ્રી ભગવત કેમ પ્રસન્ન થાય?
નજ થાય અર્થાત્ જે ભગવતના શત્રુઓ છે તેનું જેઓ પોષણ કરે છે તેના
ઉપર ભગવાન કેમ પ્રસન્ન થાય? મતલબ કે નજ થાય પ

વસ્તુસ્થિતિ કેવી વિપરીત છે તેનો અહીં જરા પ્રાસંગિક વિચાર થઈ
આવે છે આ પ્રાણી સુશુરૂના ઉપદેશથી, સુશાસ્ત્રના અધ્યયનથી અને ધર્મ-
કથાના વ્યાખ્યાનશ્રવણથી મિથ્યા માર્ગ ક્યો છે અને કેવો છે અને ઠેકા પરિ-
ણામ નીપજવનારો છે તે જાણે છે, સમજે છે અને કોઈ કોઈ વાર તેનાપર
વિચાર પણ કરે છે, છતા તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી તે સમજે છે કે માયા-
મમતાના માર્ગો કુટિલ છે, વિષયકધાયના માર્ગો અધારાવાળા છે, પ્રમાદ વિક-
થાના માર્ગો આઠાબળા છે અને સ્વેચ્છ પૌદ્ગલિક ગૃહિતા માર્ગો ખાડા ટેક
રાવાળા છે, એ સર્વ કુમાર્ગો છે, મિથ્યા માર્ગ છે એમ જાણવા છતા પણ
તેના ઉપર અનાદિ પ્રેમને લીધે, તેની તરફની અનાદિ રાગાધતાને લીધે અને
તેના દુર્બલમનને લીધે તેનો તે ત્યાગ કરી શકતો નથી, તેના ઉપર પોતાનું
સામ્રાજ્ય ચલાવી શકતો નથી અને ઉલટી તેને પોતાના ઉપર સત્તા ચલાવવા
દે છે—એ તેનું અજ્ઞાન છે, મૂર્ખતા છે, મૂઢતા છે અને ઉપરના અર્થમા લ
ખીએ તો તેની સાધારણ બુદ્ધિનો પણ અભાવ અથવા ગેરહાજરી દર્શાવનાર છે

રાગદ્વેષ માટે શ્રી આનંદધનજી મહારાજનું કથન.

✽રાગ દોસ જગ વધ કરત હૈ, ईनको नास करेंगे,

मर्या अनत कालतें प्राणी, सो हम काल हरेंगे,   अब हम द

“ રાગ અને દ્વેષ જગતને બધન કરનાર છે તેઓનો અમે નાશ કરશું
અને અનતકાળથી પ્રાણી મરણ પામ્યો છે તે કાળને અમે (હવે) મટાડી દેશું ”

ભાવ—આ દુનિયામા પૌદ્ગલિક દ્રવ્યપર પ્રીતિ અપ્રીતિ કરાવનાર વસ્તુ
શું છે તેની બરાબર શોધ કરવી જોઈએ એક વસ્તુ તરફ વિશેષ આકર્ષણ
થાય, અન્ય તરફ ઓછું આકર્ષણ થાય, કોઈ તરફ દુર્ગંધા થાય, કોઈ ઉપર
તિરસ્કાર થાય એ સર્વનું કારણ રાગ અને દ્વેષ છે પૌદ્ગલિક વસ્તુપરના પ્રેમને
રાગ કહેવામા આવે છે અને તેનાથી ઉલટા ભાવને દ્વેષ કહેવામા આવે છે
અજ્ઞાનનાને પૂર જોસમા પ્રસરાવનાર, અજ્ઞાનથી પૂર જોસમા પ્રાપ્ત થનાર અને

જેવું નથી. આથી રાગદ્વેષને કાબુમાં લેવાની ખાસ જરૂર છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રાણીને મરણનો મોટો ભય છે તે જ્યાંસુધી સંસારમાં પ્રાણી હોય છે ત્યાંસુધી લાગે છે. ખાવા પીવાની સગાં રનેહીઓની તથા ખીજી અનેક પ્રકારની ઉપાધિ લોગવનાર વ્યાધિગ્રસ્ત લિખારી પણ મરણને ઇચ્છતો નથી, મરવાની વાત આવે ત્યાં ચાંકી જાય છે અને કોઈ 'મર' એવો શબ્દ તેને કહે તોપણ ક્રોધ કરે છે. આવાં મરણનું કારણ શોધી તે કારણને અટકાવી દઈ મરણનેજ અટકાવી દેવાં એ ખાસ કર્તવ્ય છે, એથી ઉપાધિ ઓછી થઈ જાય છે, સંસારચક્રના ફેરા આળસી જાય છે અને માનસિક કે આત્મિક અવનતિ એકદમ અટકી જાય છે. કર્મબંધ કરાવનાર રાગદ્વેષરૂપ મહા ઉચ્ચ શત્રુનો નાશ થવાથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે માટે મોટો પુરુષાર્થ કરી તેઓને પોતાના કબજામાં લેવાનો પ્રયત્ન કરવો યુક્ત છે.

જેમ રાગદ્વેષ તજવાની ખાસ લલામણુ કરવામાં શાસ્ત્રકારોએ કચ્ચાશ રાખી નથી તેમજ એકલા દ્વેષથી ઉત્પન્ન થતી ઇર્ષ્યા ક્રોધેશાદિને તજવાની પણ તેટલીજ જરૂર છે તેનાજ કારણથી જગતમાં ઝગડા ટંટા કુસંપ અદેખાઈ ચાડી વિગેરે અનેક દુર્ગુણોથી છવાત્માં ઘેરાઈ ગયો છે તે બતાવવા માટે હવે દ્વેષદોષ અધિકારને સ્થાન આપવા જરૂર બાણી આ રાગદ્વેષ અધિકારની વિરતિ કરી છે.

—❖❖❖—

દ્વેષદોષાધિકાર.

—❖:૦:❖—

ધને ધારણુ કરનાર મનુષ્યો હુમેશાં સામાપક્ષને ઉતારી પાડવા અથવા નુકશાન કરવા ઇચ્છે છે પણ તેમ બનતું નથી અને ઉલટું પોતાને ખમવું પડે છે એ બતાવવા આ અધિકાર કેવળ ગુર્જર પદ તથા ગદ્યથી ચોળ્યો છે.

ઇર્ષ્યા કરનારની અધમતા.

*જવાસા શિદને મરે છે સુકાઈ.

ચારેદિશ વરસાદની થઈ ચડાઈ, દેખી તેની સરવથકી સરસાઈ;

હારે તારા ઉરમાં આવી અદેખાઈ.

જવાસા ૧

યથાં નવપદ્મવ તદ્વર સરસે, અભિલજન હરખીયાં એને ઉતરવે;
 હારે તુતો ગંઠક બલીમરે ગરવે. જ્વાસાં ૨
 માર્યું તેં તો અભિમાન અતિધણ્યાને, બીજાની ચડતી દેખીને તું દાને;
 હારે બલ્લે ધન કેમ મુજશિર ગાજે. જ્વાસાં ૩
 એનો એક વાલ તારાથી ન તૂટે, તેનો જય તારે ખુટાડે ન મુટે;
 હારે ઠાલો શિદને કપાલ તું પ્રટે. જ્વાસાં ૪
 એનો જગકર્તાએ કીધો વધારો, તેથી તેતો સર્વને લાગે છે સારો;
 હારે તુતો તોલ તપાસને તારો. જ્વાસાં ૫
 એને તેતો સરવનું ઇચ્છે છે સાફ, નહિ ચહાતો કોઈનું યવાને નહારું;
 હારે તેલે શું બગાડ્યું ભાઈ તારું. જ્વાસાં ૬
 એને એકે આજ ચડાવ્યું ન ચડયે, એના સામું ફેંકતાં તુજશિર પડયે;
 હારે તારી ઈર્ષ્યા તે તુજનેજ નડયે. જ્વાસાં ૭
 ત્યારે તુજ અંગમાં શોષ જણાયો, ત્યારે તું અદેખો ને ભૂટો ભણાયો;
 હારે તું તો હલકો દ્વીલો ગણાયો. જ્વાસાં ૮
 તું તો બલ્લે માન હું ગેળવું મોટું, તેતો બીજા લોકના ચિત્તમાં ચોટ્યું;
 હારે જેથી લેતાં તો મળવાનું ખોટું. જ્વાસાં ૯
 હજી યાને ગંધીર તજી હલકાર્થ, અદ્ય ગુણ મળતાં ન જવું હલકાર્થ;
 હારે ભલું તેથી યાચે તારું ભાઈ. જ્વાસાં ૧૦
 યયું સહુ પ્રપુહિત તું તેવો યાને, સરસ ગુણ વરસાદના તું તો ગાને;
 હારે મિત્રતાથી હજીમળી બને. જ્વાસાં ૧૧
 કદ્યાં કથન આતો તારે ગુણ કામે, દેખી તારું દુ.ખ દિલ ધારી દયા મેં;
 હારે રૂડી રીતથી હલપતરામે. જ્વાસાં ૧૨

મનહર.

ગાજે જ્યાં ગગનધન જ્વાસો મુકાઈ બસ, તદ્વર તો તમામ ક્ષાત્રીને કુલાય છે;
 સૂરજની શોભા દેખી સર્વને સંતોષ યાય, ઘુઠ તો ધલાય ખુલે ધણું જભરાય છે.
 અદેખાને ઉપદ્રવ કરે નહીં ધાંધ તોય, અદેખાનું યશોર સ્વભાવગી મુકાય છે;
 મુલો રૂઠા રાજસંસ દાખે હલપતરામ, તેમ દેખી જનતે સ્વભાવે જલો બલ છે. ૧૮

કવિન.

કરૂં તને મૂલ્ય કામ, રૂટો નથી તારો રામ,
 ઠાયવનો કયો વાંક કાઢીએ મેં કારણે.

डोयल साथे कंकास मिथ्या तुं शामाटे करे,
 अकवाथी तने डोछि आंधशे-न आरणे;
 सुजनारे सुज्यो स्वर, तेथी तुं सतोष पाम,
 वैर कथें तारे वांक थशे-न निवारणे;
 दाणे दलपतराम, मान नहि मणे आम,
 मार मनमांनी रीस, धार मन धारणे. १४

नवरात्रो नभोद वाणे.

आरहाथनो करे त्यारे अकवा याले.

अंतकाणे सगुं नहि डोछिनुरे.—अे राग.

आरे आटे अंठाण आकडी मणीरे, करे निहा नकामी नित्य;
 धंधो भुटतां वधी भुण जोहणीरे.

टेक.

डोछि खोनीं डे डोछिना कंथनीरे, आय वातो अेवी अघट्रीत.
 वणी डोछिना धरनी ललकाछिनारे, गप मारी मोहुं मलकाय;
 तेर त्रणुना करे कुटीलाछिथीरे, करी हांसी हुये उरभाय.
 गणे डोछिनी मुडी अहेआछिथीरे, छिद्र शोधे छानां दिननीश;
 सौने पोतानी जेवा अनाववारे, करे डोटी प्रकार डोशीश.
 पाडे डोछिनः याणा अतुराछिथीरे, डोछिनीं याली अतावे याल;
 करे काणकमणु अे रीतथीरे, शुष्णी सामाने उपजे साल.
 नथी सार रहो रेजगारमांरे, नथी जेवा विदेशमां जेम;
 देशी कारीगरी लुणी गधरे, तेथी मारे तडाका घोम.
 वणी विधा नथी वित्तहारणीरे; नथी हुन्नर कणा डोछि पास;
 देश तेथी दरिद्र थछि गयेरे, मणी नाणुं जतां नवराश.
 धणुा धरमां लमे आरहाथनोरे, तोय मूके न मूर्ध मिजश;
 नरवाणाने जेछि अणी जयछेरे, तेनां नाणुंनो छिछे नाश.
 अण टांगामां अजुं अणनेरे, जेर हाथे जुवानने डोय;
 पणु पडती दशा पंथनी थतांरे, अहुं ललनो लवारो जेय.
 मूर्ध मित्रो मणे नित्य अेककारे, रात रोठेने सांज सवार;
 थाय विधा विनोद त्यां कथांथकीरे, पणु वामा विनोद विचार.
 घटे अण्णे घडी नित्य जेसवुंरे, ज्ञान विधा वृद्धिनी वात;
 पणु तोअे वदलदस वीनवेरे, अति थातां आणसः उदमात.

धंधो १५
 धंधो १६
 धंधो १७
 धंधो १८
 धंधो १९
 धंधो २०
 धंधो २१
 धंधो २२
 धंधो २३
 धंधो २४
 धंधो २५
 धंधो २६
 धंधो २७
 धंधो २८
 धंधो २९
 धंधो ३०

હડાણાની કુતરી.

કાંઠિઆવાડ પ્રાંતમાં લીંબડી સ્વસ્થાનમાં હડાણા ગામ છે. તે ગામ ઘણા જુના વખતનું વસેલું છે. તે ગામના પાદરમાં એક કુતરી રહેલી હતી. પોતાની જાતના જાતિસ્વભાવ મુજબ, અબણ્યા માણસને પાસે આવેલ જોઈ ભસે તો તે કાંઈ નહિ, પણ આતો બહાદૂર તેથી ભસવાની જાણતમાં ઘણીજ વિચિત્ર હતી. કાંઈ અબણ્યું માણસ નજરે પડે એટલે દૂર હોય ત્યાંથી તેના સામું ભસવા માંડે તે દેખાતું માણસ પાસે આવે અને પાછું નજરથી દેખી ન શકાય એટલે વેગળે જાય ત્યાંસુધી તેને ભસ્યાજ કરે.

હડાણા ભાલના પ્રદેશમાં હોવાથી ત્યાંની જમીન ટેકરા ટેકરી કે ઝાડ-વગરની ને સપાટ, તેથી આશરે ગાઉ દોઢ ગાઉ છેટેથી જતું આવતું દેખી શકાય છે. આમ હોવાને લીધે આ ખારીલી કુતરીને દિવસનેા ધજો ખરે ભાગ ભસવાના કામમાં જતો હતો. વખતપર તેના નસીબયોગથી થોડો ઘણો વિસામો માણસ, જાતના વગર આવરા જલવરાએ મળતો હતો. તેનું ડાચું ભરી ભરીને એવું વજ જેવું થઈ ગયું હતું કે ભસવાની આજસ કે કાયરતા કદી થતીજ નહિ. કેટલાક જૂવાન ગામડીઆં વટેમાર્ગીઓ તેને વધારે ચીઠવવા-સાડ સામે આવી લાકડી ઉગામી ઉભા રહે તેથી ચીઠાઈને વધારે ભસે એટલે લાકડીના ઘા પણ વખતે થતા, છતાં ભસવામાં પાછી પાની આપતી નહિ, પણ પોતાના ખારીલાં સ્વભાવનું પોત બતાવતી હતી. માર પડે ત્યારે જરા દૂર જાય પણ ભસવાનું કામ છોડે નહિ, આથી તે “હડાણાની કુતરી” ભસવામાં એકી ગણાવા લાગી, અને બધે જાહેર થઈ.

એક દિવસ ગાદશાહનું લશ્કર સોરઠ ઉપર ચડાઈ માટે આવતું હતું તે હડાણાના પાદરમાંથી નિકળ્યું, લશ્કરનાં માણસો કાંઈ થોડાં નહોતાં, કેંસહેજ-વારમાં આવતાં બંધ પડે. તે તો એક પછી એક આવવાજ લાગ્યાં. તે માણસો જેવાં તેના જ્વેવામાં આવ્યાં કે કાન ચમકાવી મોહું સર્જી કરી જાણે તે આવતા લશ્કરને ઠરાવતી હોય એમ ટાળ કરી ભસવું શરૂ કર્યું, લશ્કર તો સવારમાંથી આવવું શરૂ થયેલું તે જાણેર સુધીમાં પણ આવતું પૂરું થયું નહિ, તે દરમિયાન કુતરી નરમ થઈ ગઈ. વજ જેવું મોહું દુખવા આવ્યું, મોઢથી લાજ અને છેવટે લોહી વહેવા માંડ્યું, આંખોમાં ખાડા પડયા, ને ઉભું રહી શકાય એમ રહ્યું નહિ, એટલે નિરાશ થઈ લોંચ પડી; તોપણ ધીમે ધીમેથી

વાસ્તવ્ય કરતી. છેવટ મુખી પણ પોતાના ખાસીલા સ્વભાવ છોડ્યો નહિ. જરા જરા વારને અંતરે પોતાનું હૃદય હુલાવ્યાજ કય, અને તેથી આખરે તે કુતરી વાશી વાશીને મરી ગઈ.

ઈર્ષ્યા ધરાવનાર ખાસીલા માણસને નશિયત આપવા આ વાતનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેવા માણસને, કાંઈપણ કારણ નહિ, છતાં ખાસીલી જેવ રાખવાથી ખેદ થઈ પરિણામે તેણે મુકશાન થાય છે, તે તે “દુરાગાની કુતરી” ની ઉપમાથી ઓળખાય છે.

કુતરાની કાશીવત્ત્રા.

ખાટણુ શરેશી એક સંઘ બંધા કરવાચાટ નિહજ્યો, ગામ બહાર નિહજ્યો કે એક કુતરો તેમનાં ગાડાં જોડે ચાલ્યો. એક મજલ આવી સુકામ થયો, ત્યાં ચેલો કુતરો પણ જલ્જ્યો. તેને જોઈને સઘજાના મનમાં આવ્યું કે આ કુતરાની હવે આપણે ગામ પાછું જવાશે નહિ, આવ્યો તો બલે ! હવે તો હસતાં પણ પડેલો અને રોતાં પણ પડેલો ! એ નિમકદલાત પ્રાણી રસ્તામાં ઉભયોગી થઈ પડશે. હો સંઘવાળા ખાવા આપશે. એમ ધારી સાથે લીધો. સંઘની કુચપર કુચ થવા લાગી. કુતરો અમનગમનથી મજા કરતો ચાલ્યો જાય છે. સંઘના લોકો તેનાપર ઘણી માયા રાખતા હતા. ખાવાનું એટલું આપતા કે ખાઈ ખાઈને કુતરો “ઓકરી જતો હતો. પરદેશની અંદર પોતાના ગામનું કુતરું પાંજુ ક્યાંથી ? સ્વદેશી મનુષ્ય તો શું ? પણ પશુ વનસ્પતિ ઉપર પણ પરદેશમાં ઘણી પ્રીતિ ઉપજે છે; તેથી માયાળુ સંઘવાળા

* ખાઈ ખાઈને ગુપ્ત ધરાઈ જતું.

૧ એક યુવોપિયત એક સિદ્ધીને ચાકર તરીકે ઈંગ્લાંડ લઈ ગયો હતો. ત્યાંના મોટા અને સુંદર મેહેલો તે મકાનો, ખાગ બગીચાઓ અને કારખાનાં વગેરે જ્યાં, પણ કશાથી તેને આનંદ ઉપજ્યો નહિ; દિલગીરી એ કે પોતાના વનનું માણસ તો રહ્યું પણ પશુ પંખી પણ નજરે પડે નહિ. આથી સિદ્ધી ધજોજ હોલ હોલ બની ગયો હોય તેમ આવશે આવશે ઉદાસી અહેરે રહેતો હતો. એક વખત પોતાના શેઠની વાડીમાં ફરતો હતો, તેવામાં ખજુરીનું ઝાડ જોયું, તે જોતાંજ એકદમ તેની પાસે જઈ તેને પાચ બીડી રોષ પડ્યો, અને જોલ્યો કે, “ અરે ! મારા સ્વદેશી ! તું મારી પેઠે અહીં જીવું પડ્યું છે કે શું ? ” આ વખત શેઠ પાસે ફરતો હતો તેણે સિદ્ધીને ઝાડથી છોડાવી તેમ ક્ષરવાનું કારણ પૂછ્યું. સિદ્ધીએ પોતાના મનની તમામ વાત કહી. આથી સર્વને સ્વદેશ તરફ ફેવી લાગણી થાય છે તેની ખાતરી થાય છે.

કોઈ કોઈ વાર તે કુતરાને ગાડામાં બેસાડતા હતા. કોઈવાર ગાડા નીચે તે ચાલતો, ત્યારે એવો ડાળ કરતો કે બહુ આંધું ગાડું પોતે જ એવો કોય, અને તેમ કરી ગાડામાં બેસનારને શિખામણ આપતો હોય, કે “ તમે જે હું આમ કરું છું, મેં આમ કર્યું, મારે આમ કરવું છે એવો જે દુનિયાને ભાર ઉપાડવાનું મિથ્યાભિમાન ધરાવેછે તે હું આ ગાડું જેથી બગાડું તેની બરાબર છે ! ” કુતરાને સંઘના માણસો તરફથી સર્વ વાતનું સુખ હતું, પણ રસ્તામાં ગામ આંચું કે તેના લોગ મળતા. અબણ્યા ને પરદેશી કુતરાને જેઈ તેના નાવીલા તમામ આગતા સ્વાગતા કરવાને દોડી આવતા । પ્રથમ બે ચાર જણ આવે કે બાપણ (બસવા) કરવા માંડે એટલે ઝીબચો એકઠા થાય । ઘણા એકઠા થયા કે તેની આસપાસ ફરી વળી જાયો ભીંડે તેથી આ ણિચારો સુધાઈ જાય. તેઓ ઘણા તેથી આ એકને ઘણું આકરું પડે, પણ ઇલાજ નહિ । લોહી લુહાણ થાય ત્યાંસુધી સરભરા પૂરી થાય નહિ । નાસે તો પાછળ પડી પકડી પાડે । છેવટ સંઘના માણસો બહુ સુસ્કેલીથી તેને છોડાવે ત્યારેજ છુટો થઈ શકે । દરેક ગામ આવે ત્યા આવી રીતે કુતરાની પંચાતી તો હાજરજ. તેથી ગામ આવે ત્યારે કુતરાને ગાડા ઉપર બેસાડી, કપડાવતી ઢાંકી રાખવા લાગ્યા. થોડે દહાડે સંઘ કાશીએ જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં એક માસ રહી પાછો ફર્યો, અને દેટલેક દહાડે સંઘ કુતરાસહિત પોતાને ગામ આંચ્યો.

ઘણા મહિનાસુધી ફળીયાનો કુતરો બહાર ગામ ગએલો તે આવી પહોંચ્યો, તેથી ફળીયાનાં તમામ કુતરાં પૂછડીએ હલાવતાં ઉલાવતાં અને મોઢું ચાટતાં આસપાસ ફરી વળી સમાચાર પૂછવા લાગ્યાં. તેઓમાં એક ડાઘીએ હતો તે ગોલ્યો, “ કેમ બાઈ, તું ચાટલા દિવસ ક્યાં ગયો હતો, ત્યાં શું કર્યું, કેવી મંબ કરી, તે સંઘનું જમને કહેતો ખરા ? ”

કુતરો કહે, “ હું આપણા ગામના સંઘનેડે કાશીએ ગયો હતો. ત્યાં અને રસ્તામાં ઘણા પ્રકારની મંબ લોગવી છે. ખાવાપીવાનું પૂરું સુખ હતું. અહીં જેમ દશ વીશ ઘેર આંટા ખાઈએ, તેમાં અરધ ઘેરથી ધોકલા ને અર્ધ ઘેરથી રોટલા મળે ત્યારે માંડ પૂરું થાય તેમ મારે નહોતું. મને હાંશથી તુ તુ કરી ઘી ચોપડેડી રોટલી, પકવાન વગેરે આપતા હતાં. રસ્તામાં યાકી બગી તો ગાડામાં પણ બેસાડતા હતા. આ બધા સુખમાં એક આપણી બાતની તરફથી પરમ દુઃખ હતું. તેઓ બ્યાં મળતાં ત્યાં મને હાથ લજ કઠાવતા હતા, (જોરમાં બસવા સાડે લજ કઠાવવી પડે તે), છેટેથી પરદેશી પસેણો દેખે કે લાગલાજ દોઢી પહોંચી સામૈયું કરે અને આસપાસ વિદળાઈ

વળે! પ્રથમતો મોઢેથી સરભરા કરે, પણ પછીથી હાથપગ છતાં મોઢેથીજ સરભરા કરવાનું ઠીક ન લાગતું હોય, તેમ હાથે પગે આપણી તો અંપી કરે અને ગાલપર ભેરથી બચી પણ લે! સેવામાં તો દસર નહોતી! પણ સારા ભાગ્યે સંઘના દયાળુ માણસોના વચ્ચે પરવાથી મોતના પંજમાંથી બચતો. ને તેથીજ તમોને વાત કહેવા આવી શક્યો છલિ. આપણી જાત દેવી અદેખી છે! કહે છે: તે ખરું છે કે:—

પંડયો પાડો ને કુતરો, ત્રણે જાત કળત;
નાગર કાગડ ને કુકડો, ત્રણે જાત સળત.

આ વાત કુતરાનેવી પરસ્પર અર્થબાઈ ધરાવનારા માણસોને શિક્ષા-માટે છે. માણસોમાં એવા સ્વભાવવાળા ઘણા હોય છે કે જેને કુતરા દહીને લોકો આજાને છે. કુતરાનો સ્વભાવ એ છે કે કાંઈપણ પરદે રીંતા કે અબલ્યા કુતરાને બંધો કે તેના પ્રત્યે તુરત એર વેર દેખારવું. વળી એટલે જુનીના બંધો રાત દિવસ ભેગા રહેતા હોય છે, તેઓ પણ જ્યારે ખાવાનું હોય છે, તે વખત એવા વઢી મરે છે કે તે ખાવાનું ટળી દૂળમાં ભળીને નિરૂપયોગી થઈ જાય તો ખેર! પણ નરમાશ રાખી એક ધાંજને ખાવા આપે નહિ, વળી એક વધારે ખાઈ જાય તો ખીજને આહું રહે, તેની એટલી બધી ધર્પા કરે કે કાંઈ કહેવાની વાત નહિ. જરા વધારે ખીજને ગયું તોય શું! એમ મોટું મન રાખે નહિ. એવા સ્વભાવના માણસો પોતાના કુટુંબ, સગાં અને ન્યાતિલા સાથે એવીજ વર્તણૂક ચલાવે છે, તેમજ કેટલાક તો પોતાને કાંઈ નક્ષા નુકશાન વગર ખીજનું સાઈં ભેદને બળી મરે છે, તેમને પણ ઘણા ફિટ-કાર છે. હુમેશાં માણસે યાદ રાખવાનું છે, કે પોતાને કાંઈ નુકશાન ખમતાં પણ સલાહસંપ રહે તેમ કરવું. નુકશાન ખમવું એ અહ્યા માણસનું કામ છે. કહેવત છે કે 'નમે સો લારી' આજ કાલ દરેક વર્ષમાંથી કેટલીક નાતો અને નાતોમાંથી તણ થયેલાં ભેવામાં આવે છે, તેનાં કારણોમાં એક કારણ ઉપર જણાવેલી પ્રકૃતિના માણસો પણ છે. તો પોતાના કુટુંબ, સગાં, અને ન્યાતિલા સાથે સંપથી વર્તવું જરૂરનું છે.

દેષથી થતી હાનિ.

*જ્યારે કોઈ માણસના અવશ્યુનો વિચાર કરો છો, ત્યારે તે વિચાર-દ્વારા કોઈ ત્રણ ઘાતકી કામો કરો છો:—

૧ અવગુણના વિચારથી, તમારી આસપાસનું (પાટાશનું) વાતાવરણ ભરાઈ જાય છે, તેથી એટલે અમે તમે જગતના દુઃખમાં ઉમેરો કરો છો.

૨ એક મનુષ્યમાં અમુક અવગુણ (અશુભતત્વ) છે એમ તમે માનતા હો તે પ્રમાણે અવગુણ ખરેખર તેનામાં હોય, તોપણ એ ગાબતનો વિચાર કરવાથી, તમે તેને પુષ્ટિ આપો છો, અને આ રીતે તમે તમારા જાતિલાઇને સુધારવાને બદલે ઉલટા વધારે બગાડો છો, પણ ઘણાવાર તો તે અશુભ તત્વ તેનામાં નથીજ હોતું, ફક્ત તમારી દૃષ્ટનાએ તેવું માની લીધેલું હાય છે, અને તેથી તમારો દુષ્ટ વિચાર તમારા આ બાંધવને, ખરાબ દામ કરાવવા લક્ષ્યાવનારો થઈ પડે છે, કારણ કે જો તે ઉચ્ચ દશાએ પહોંચેલા પુરૂષ ન હોય તો તમે તેના સંબંધી જેવો વિચાર કર્યો હોય તેવો તે (તમારા વિચારના બળથી) બનવા માંડે છે.

૩ તમે તમારું મન સારાને બદલે નરસા સંબંધી વિચારથી ભરો છો અને આ રીતે તમે તમારી ઉત્તતિનો અવરોધ કરો છો. આથી તમારું સૂક્ષ્મ શરીર સુંદર અને પ્રિય દેખાવાને બદલે, તમો તેને તદન બેટાળ અને દુઃખજનક બનાવો છો (આંતરચક્ષુવાળા પુરૂષો તમારી તે વિકૃતિ જોઈ પણ શકે છે).

આ પ્રમાણે નિંદા કરનારને અને જેની નિંદા થઈ હોય તેને આટલું બધું નુકશાન કર્યાથી પોતાને સંતોષ ન વળતો હોય તેમ નિંદા પોતાનાં સઘળા જોરથી કરે છે. બીજાઓને પોતાના ગુન્હાના ભાગીદાર બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. નિંદા કરનાર પોતાની દુષ્ટ વાત બીજાઓ માની લેશે એમ ધારી બીજાઓ સમક્ષ આતુરતાથી લલકારે છે અને પરિણામ શું આવે છે? જે માણસની વાત આ લવી હોય છે, તે દુર્ભાગ્ય મનુષ્યતરફ તે વાત સાંભળનારા મનુષ્યો પણ ખરાબ વિચાર મોકલવામાં સામેલ થાય છે. આ ક્રિયા હંમેશ આદ્યા કરે છે. અને પરિણામે તેમાં એકાદ નહિ પણ હજારો માણસો જોડાય છે. આ કેવું નીચ અને ધાતકી પાપ છે, તેનો તમને હજી કાંઈ ખ્યાલ આવે છે? તમારે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. તમે દાઈપણ મનુષ્યનું બુદ્ધું બોલશો નહિ. બ્યારે કોઈ શખ્સ તમારી રૂબરૂ બીજા કોઈનું બુદ્ધું બોલવા માંડે ત્યારે તે સાંભળવાની ચોખ્ખી ના પાડો અને તેને જણાવો "કે કદાચ આ વાત જોડીજ હશે તો? અને જો ખરીજ હશે તોપણ એ વિષયઉપર ન બોલવું એજ દયામય છે."

અને અન્યના હિતમાર્ગ પર સ્થિરતાવાળી હોય છે, જેઓની પ્રવૃત્તિ પવિત્ર ભાવનાઓની પ્રેરણાવાળી તથા પવિત્ર ઉદ્દેશો તરફ જ વલણવાળી હોય છે, જેઓની આશા ક્રોધને પણ દુઃખી ન થવા દેવાની તથા સર્વને સુખી બેવાની હોય છે અને જેઓની સમગ્ર બુદ્ધિવૃત્તિઓ સ્વાર્થની સંકુચિત ચેષ્ટાઓથી દૂર રહી આત્મવત્સર્વભૂતેષુ। એ દૈવી સંપત્તિના મૂળ સૂત્રને સર્વાત્મભાવે અનુસરી સકલ વિશ્વને સુખ અને શાંતિના સામ્રાજ્યની શીતલ છાયા નીચે સ્થિતિ પામેલું બેવાની સદ્ભાવનાઓમાંજ સુખ હોય છે તેવા દૈવી મનુષ્યો અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો મનુષ્યાવતારમાં આવી આ મર્ત્યલોકને અધઃપાતમાંથી બચાવનારા તે દેવપુરૂષો જે ગૃહમાં, જે મંડલમાં, જે જ્ઞાતિમાં, જે ગામમાં અને જે દેશમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે તે ગૃહાદિકમાં આસુરી સંપત્તિનું રક્ષણ કરનારા તેના સેનાનાયકોરૂપ દ્વેષાદિક પોતાનો પગપેસારો કરી શકતા નથી. પરંતુ જે સ્થળે તેવા દેવપુરૂષોની હાજરી નથી, તેઓનો પ્રચાર નથી, તેઓની સંભાવના નથી તેવાં સ્થળોમાં તેઓ પોતાનો પગપેસારો કરવા હિંમત ધરે છે અને પગભર થઈ પવિત્ર ભાવનાની પાયમાલી કરે છે આસુરી સંપત્તિના રક્ષક તેના અનેક સેનાના નાયકો છે પરંતુ દ્વેષ તેઓમાં વિશેષ પ્રધાનતા તથા પ્રબળતા લોગવનારો છે એમ આપણે તેનાં પ્રચંડ પાપાત્મક પરિણામો ઉપરથી સમજી શકીએ છીએ નિર્દોષની પણ પડતી અને પાયમાલી કરવાની તથા અન્યના જીવિતનો અંત લાવવાની નીચ ઇચ્છાને જન્મ આપે એ પણ દ્વેષનું જ કામ છે અને તેથી જ તે અનંત અધઃપાતના કારણરૂપ છે. માટે આત્મહિતની આકાંક્ષાવાળા પ્રત્યેક મનુષ્યે દ્વેષનો નહિસરખો પણ અંકુર પોતાની માનસભૂમિમાં પ્રકટ થતો જણાય કે તેને તરત જ દાખી દેવો બેઠાં અને તેને નિઃશેષનિર્મૂળ કરી દેવા માટે તથા આત્મહિતમાં ઉપયોગી સમગ્ર દૈવી સંપત્તિના લાભમાટે ઉપર જણાવ્યું તેવા મનુષ્યાવતારમાં આવેલા દેવપુરૂષોના સમાગમમાં રહી પોતાની સદ્ભાવનાઓ પ્રબળ રહે તેવી દરેક પ્રવૃત્તિ કરવી એ અવશ્ય-કર્તવ્ય છે. એમાં જો જરાપણ પ્રમાદ થાય તો દ્વેષાદિક પાપ પ્રવૃત્તિઓના પાશમાં ફસી પડતાં કંઈ વિલાંબ થતો નથી.

આ સઘળું સમજાવવા માટે આ સાહિત્યસંગ્રહરૂપ અમારી પ્રવૃત્તિ છે. તમારા માનસક્ષેત્રમાં કંઈ કંઈ બલતનાં બીજા વાવવાને યોગ્ય છે તથા કંઈ કંઈ બલતનાં બીજા વાવવાને યોગ્ય નથી તે, ગ્રાહ્ય વિષયોની ઉત્તમતા તથા અગ્રાહ્ય વિષયોની નિકૃષ્ટતા સમજાવીને તમારી બુદ્ધિમાં બરાબર ઉતારવાનો આ ગ્રંથ દ્વારા યતન કરવામાં આવ્યો છે. અન્ય પરિચ્છેદોની પેઠે આ પરિ-

छेदमां पशु परस्पर अनुकूल संबन्धवाणा तेभ्य प्रतिकूल संबन्धवाणा
 संभ्याबंध विना विना विषयेषु विवेचन, अलिङ्घि उपलवे ज्येष्ठी
 साहित्य सामग्रीना योग्यी तमारी पासै भूकवाभां आवे छे. जे सधुं
 विवेचन तमारी पासै धरवानो अमारो प्रयास अने ते श्रद्धु करवाने
 तमारो प्रयास सक्षण थयो त्वादेण गणाय के न्यारे तमे आद्य विषयेषु श्रद्धु
 करी ते प्रभाषे वर्तन करे अने त्याज्य विषयेषो त्याग करी तेनी जेरी
 अक्षर ने तमारा अंतःकरणनी नष्टक पशु न आववा हेवानुं सामर्थ्य प्राप्त
 करे जेण अइं सुभ छे, जेण अणूट शांति छे अने जेण आत्मकल्याणुना
 परमधामनुं सुप्रकाशित सत्य द्वार छे. भरी धर्मप्रवृत्ति जेण छे जेण अनंत
 आत्मसुभ छे. कथनभावथी दृशी सिद्धि नथीज. आ पुस्तकना ने ने परि-
 च्छेदो लभाया छे, तेभां ने ने विषयो लेवाया छे ते सर्व वांचवानुं तथा हुवे
 पछी ने ने परिच्छेदो लेवाभां आवशे अने तेभां ने ने विषयो आवशे ते
 पशु सधुना वांचवानुं सार्थक त्वादेण समजवानुं छे के न्यारे ते सधुं ज्ञान
 आद्य विषयनी आद्याने अनुसरी ने आद्यरूपे अने त्याज्य विषयनी त्याज्य-
 ताने अनुसरीने त्याज्यरूपे वर्तनभां प्रतिकूलित थये. संक्षेपभां आटली सूचना
 करी आ परिच्छेदनी साथे पुस्तकना ओ तृतीय विशागनी पशु समाप्ति कर-
 वाभां आवे छे.

ग्रंथसंग्रहिता.

गीति.

विनयविजय मुनिनाज्यं ग्रथितः प्रथितः परः परिच्छेदः ।

द्वादश इह संपूर्णः पूर्णतया शंकरोत्तु सर्वेषाम् ॥

विनयविजय मुनिजे ग्रथित आ प्रख्यात श्रेष्ठ भारगो परिच्छेद अर्द्ध
 पूर्ण थयो ते सर्वेषु पूर्णपदे कल्याण करे.

॥ द्वादश परिच्छेद परिपूर्ण ॥

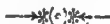
इति श्रीव्याख्यानसाहित्यसंग्रह
तृतीय भाग संपूर्णम्.

વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ ગ્રન્થમાટે મળેલા

અભિપ્રાયો.

મહાત્માઓ તરફથી બીજા ભાગ પૃષ્ઠ ૫૬ છે થી. ૧ આચાર્ય શ્રી છુદ્ધિમાગ મહારાજ ૨ શ્રી રત્નવિજયજી મં ૩ પ્રવર્તકજી શ્રી કવિવિજયજી મં ૪ શાંતનુર્નિ હંસવિજયજી મં ૫ પંચાસજી શ્રી સેવનવિજયજી મં ૬ પ્રસિદ્ધવક્ત્ર શ્રીમન્ શ્રી વધ વિજયજી મં ૭ પંચાસજી શ્રી સોહનવિજયજી મં ૮ શ્રીમાન્ શ્રી હસિનવિજયજી ૯ શ્રીત્રિમગવિજયજી મં ૧૦ પંચાસજી (હાલ આચાર્યશ્રી) કમળવિજય સૂરિજી મં ૧૧ શ્રીસિદ્ધિવિજયજી મં ૧૨ શ્રીમાન્ શ્રીજયવિજયજી મં ૧૩ શ્રી અમરવિજયજી મં ૧૪ ગુણવિજયજી મં ૧૫ વિજયકમળ સૂરિના શિષ્ય શ્રી વિનયવિજયજી મં ૧૬ કસ્તુરવિજય મં ૧૭ શ્રીપ્રનાપમુનિજી મં (સ્થાનકચારી મુનિચંદના નીચે મુજબ)—૧૮ મુનિકલ્યાણ ૧૯ મુનિ જયચંદજી ૨૦ મુનિ દેવચંદજી એ વીરા મુનિરાજેના અભિપ્રાયો આ પુસ્તકના બ ભાગના પૃષ્ઠ ૫૬ છે થી સાહિત્યશોખીન ભાઈઓએ વાંચ્યા હશે અગર વાંચશોજ તે શિ પણુ ધણુ મુનિઓના આવેલ અભિપ્રાયોમાંથી અને ચોક્કા આ ગ્રન્થની કસોટી માટે દર્શાવેલ

સાહિત્યસંગ્રહ માટે મારો અભિપ્રાય:—

એવા આખા સળંગ ગ્રન્થનું રહસ્ય પ્રગટ કરવાથી અધિક લોકોપકાર સધાય મૂળ ગ્રંથકારને પણ મથામોગ્ય ન્યાય મળે છે, આપણે તે અન્ય વાચકવર્ગ તેની મોહના કરવા ઉપરાંત તેનું પુર્વાપર અવિરલ રહસ્ય પ્રદા કરી આદરના શીખીએ છે

ઉજળી બાણુ જોનારને સધળું બધું જણાય છે. અધારી બાણુ જોનારને ઉમટું જાય તે તે જોઈ નથી. શોધક શુદ્ધિથી શ્રિલાસુ જીવને નવા ત્યાંથી તત્ત્વ મેળવવા ન પ્રેરણા માય તેને પ્રસંગે તેટલી આતુરતાદિક જોઈ કોષકન કષ્ટ આશ્ચર્ય જેવું પણ થાય

સંગ્રહ દરવાનો તમારો ધણુ વખતનો અભ્યાસ હોષ જૂદી જૂદી ચીજમાં એ અનુકૂળ લાગે છે (જેમ સરતું સાહિત્ય કરે છે તેમ) મતલબ કે કોષપણુ અતિ ઉ વિશ્વવંતું જ્ઞાન વાંચનારને તત્ત્વપરથી જેમ ચર્ષ શકે તેમ કરવા લક્ષ રાખવું જોઈએ. રંજન માટે આ પ્રવૃત્તિ નહિ પણ પ્રવૃત્તિ એવી ઉપયોગી અને સંગીન હે પ કે જેથી રંજિત થાયજ.

સદગુણાનુભાગી—

શ્રીમાન્ શ્રી કર્પૂરિ જયજી મહારાજ.

મુનિ શ્રી વિનયવિજયજી—

તમારો વ્યાખ્યાનસાહિત્ય સંગ્રહ ગ્રંથ આદિની જૈન પાઠશાળામાંથી સ્વર્ણને વાંચતાં માલૂમ થાય છે કે ખંતે ભાગમાં સાંઠે વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વાંચનારને ઓધદાયક છે તથા વેશેષ વાંચનારને સાંઠે જાણપાણું થાય તેમ છે.

પંચાસજી શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજ

દાસ.

વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ માટે—

વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ મુનિ મહારાજ શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજકૃત શેક મઠજી કાનજી તરફથી મળ્યો, વાંચી બહુ આનંદ થયો. આ ગ્રંથની અંદર બહુજ ઉપકાર થાય તથા વિષયો છે અને સર્વને ઉપયોગમાં આવે તેવા અને ગ્રંથની અંદર ઐવીતો ખુબી ખી છે કે જે વિષય જોઈતો હોય તે વિષય દેખતે સાર હાથમાં આવે તેવો છે.

પૂર્વોક્ત ગ્રંથ ખતાવવામાં મુનિમહારાજને ધણી મહેનત પડી દશે તેમ હું માનું છું વખત ખાસ વાંચવો જોઈએ એજ.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજના શીષ્ય

પંચાસજી શ્રી દાનવિજયજી મહારાજના શીષ્ય

મુનિ શંકરવિજયજી

પાલીતાણા.

શ્રીમાન્ વિનયવિજયજી મહારાજ સાહેબ—

આપશ્રીના તરફથી વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ દ્વિતીય ભાગ. “ શુરમહારાજજી ” શ્રીમાન્ વિજયજી મહારાજ સાહેબ ઉપર આવ્યો, તે પહોંચ્યો. તે ગ્રંથ જૈન અને જૈનેતરને ઓવ ઉપયોગી છે તેમાં આપશ્રીનો પરિશ્રમ પ્રશંસનીય છે, ‘પરોપકારાચ સર્તા વિમૂત્તયઃ’ વાક્યને આપે યથાર્થ કર્યું છે, આ ગ્રંથ પ્રસ્તુત જમાનાને અનુકૂળ છે. તેવા ગ્રંથોની આવશ્યકતા છે, ઇતિશમ્.

લી. પરોપકારી શ્રીમાન્ હંસવિજયજી મહારાજ

સાહેબનો ચર્ણોપાસક

કુસુમવિજયજી

મંદસોર (માળવા)

વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહકર્તા મુનિ શ્રી વિનયવિજયજી—

આ પુસ્તક ગુણ્યાહક જીવિધી મનનપૂર્વક વાંચનારને અવશ્ય લાભકારક થશે. અને સંગ્રહકર્તાએ આ પુસ્તકમાં ઘણી મહેનત કરી છે એમ સાબીત થાય છે અને તે ઉપયોગી છે.

સ્થાનકચાસી લીમડી સંઘાડાના મુનિરાજ

નામજી સ્વામી.—ગોરબી.

જેને સાહિત્યમાં ઉચ્ચ સ્થાનને પામેલો આ વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ ભાગ બીજો આદિથી અત સુધી અવલોકન કરતાં વિવિધ દૃષ્ટાંતથી યુક્ત દરેક ભવ્ય જીવોને ઉપયોગી થઈ પડે તેવો સરલ ભાષામાં ગોઠવેલ છે અને એવો પરિશ્રમ લેવામાં મુનિશ્રીએ જે પ્રયાસ કર્યો છે તેને માટે ધન્યવાદ ધરે છે, વળી પણ તેની જ રીતે આજ સદ્યથા જન-સમૂહનાં હિતાર્થે બહાર પાડવામાં શ્રમ લેશે એવી આશા છે.

સ્થાનકચાસી મુનિશ્રી શિવજીલાલજી તથા તેમના શુદ્ધ

લીમડી સંપ્રદાયના પંડિતવર્ધ

શ્રી લાલાજી સ્વામી, ધોરાજી.

રાજેશ્રી વર્ગ તરફથી મળેલા અભિપ્રાયો:—

(૧) રા. રા. મુળજીભાઈ ગોઠગભાઈ મુનસહ સાહેબ ધોરાજી—ઈંગ્લીશમાં—(૨) રા. રા. સુખલાલભાઈ કેવળદાસભાઈ ગીરવહીવટદાર સાહેબ અને ફર્ટ કલાસ મેજસ્ટ્રેટ જુનાગઢ રોડ (૩) રા. રા. મણિલાલભાઈ જ્ઞેસમુખી-ટેન્ડન્ટ જુનાગઢ—(૪) રા. રા. અરજુનસિંહજી વિજયસિંહજી પોલિસમુખી-ટેન્ડન્ટ-ભાણુવડ—(૫) રા. રા. છોટાલાલ જીવજીભાઈ ન્યાયાધીશ-નેસાણુ (૬) રા. રા. શેષકરજી શેભાઅયંદ એલ એમ એન્ડ એસ મેડીકલ ઓપીસર ધોરાજી (૭) રા. રા. ડાહ્યાલાલ હડમયંદ એક્ઝિ-ટન્ટ રેલવે આડીટ આફીસ-જુનાગઢ (૮) રા. રા. ખાંલુભાઈ લવજી વાલજીપુર દરગાહના કમદાર (૯) રા. રા. પ્રેમચંદ્ર કેવળયંદ-વાલજીપુર શાળાના અધિકારી (૧૦) ગ. રા. ગિરધરલાલ ઉમેદયંદ તારમાસ્તર ધોરાજી (૧૧) વડાજી જગજીવન પ્રેમજી નેસાણુ (૧૨) વડીલ ભગવાનજી ઉકલાખાઈ ગમસરા (૧૩) રા. રા. મોતીચંદ પાનાચંદ મુનસહ સાહેબના શિરસ્તેદાર ગમ કંડોરણુ—૧૪ મહાત્મા ગાંધી મોહનલાલ કર-મચંદના મિત્ર રા. રા. મનજીભાઈ નયુભાઈ ઘેલાણી-ભાણુવડ—૧૫ રા. રા. ગુલાબચંદ ચિ-તામંજુદાસ ઈંગ્લીશ શાળાના માસ્તર સાહેબ-સુખનગઢ—ઈંગ્લીશમાં (૧૬) વડીલ જાદવજી વાલજી રાજકોટ (૧૭) વડીલ તુલશી ડાહ્યાભાઈ રાજકોટ (૧૮) રા. રા. દેવચંદ કલ્યાણજી નિમક ખાતાના અધિકારી વેરાવળ—(૧૯) કિલ માસ્તર દેશજી મેપજી જામનગર એ ઓગણીશ અભિપ્રાયો આ ગ્રન્થના બીજા ભાગના પૃથ પૃથકથી છપાયેલ છે તે વાંચવાથી આ ગ્રન્થ ના ઉપયોગીપણા માટે ખાતરી થશે. એ શિવાય રાજેશ્રી વર્ગ તરફથી આવેલા છે તેમાંથી નમુના માત્ર આ નીચે દાખલ કરેલ છે—

જામનગર સાહિત્યપ્રકાશક મંડળના સેક્રેટરી તરફ—

વિ. તમારા તરફથી મુનિમહારાજ શ્રી વિનયવિજયજીમહારાજને અનાવેલ વ્યાખ્યાતસાહિત્યસંગ્રહ ભાગ ૨ નો મને ખેટ મળેલો છે. તે માટે તમારો ઉપકાર માનવામાં આવે છે. ધણી અવકાશ નહિ મળવાથી પુસ્તક ઉપર ઉપરથી મેં વાંચી નેતું છે. પુસ્તક ધણું ઉપયોગી માલૂમ પડે છે. ખામ કરીને સાહિત્યપ્રેમીજનને તથા લાપણુ કરનારને ધણા ઉપયોગી શ્લોકોનો તેમાં સમાવેશ થયો છે. પુસ્તકની લાખા સરલ અને સંસ્કારી છે. મહારાજશ્રી વિનયવિજયજીએ લોકોના ઉપકાર અર્થે મહાન પરિશ્રમ લઈ આ પુસ્તક તૈયાર કરેલું છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ ધટે છે.

સાંકળચંદ નારણજી શાહ
ચોનરરી ૩૦ ક૦ મેજસ્ટ્રેટ
જામનગર.

વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ ભાગ ૨ નો—સંશોધક મુનિમહારાજ શ્રી વિનયવિજયજી, પ્રકાશક સાહિત્યપ્રકાશક મંડળ જામનગર. કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ ધર્મના સ્વરૂપ તેમજ વ્યવહારના સ્વરૂપને દર્શાવતા માર્ગો અને વિચારોપર અનેક મહર્ષિઓ જે આજ્ઞામંત્રો શ્લોકોકારક કહી ગયા છે, તેવા શ્લોકોના સંગ્રહ જુદા જુદા વિષયો અને રહસ્યોના હેતુની પુષ્ટિમાં જે કિત્તવ લેખ અંથોમાં નવાય છે, તેનો સંગ્રહ કરવાનો મુનિમહારાજશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજના ચાલુ શ્રમ આ ખાળ ભાગ રૂપે વિશેષ પ્રદાનમાં આવ્યો છે. જેમાં સમ્યક્ચારિત્રના રક્ષણાર્થે પ્રથમ ભાગ ઉપરાંત ત્રણ પરિચ્છેદો આપવામાં આવેલ છે અને તે રીતે પ્રથમ ભાગથી નવાજ બેહજાર જેટલા શ્લોકો લાવાર્થ તેમજ વિવેચન સાથે વિષય સંકલનાથી ગોઠવ્યા છે. જેથી તે અનેક મહાપુરૂષોની પ્રસાદી તેમજ વિવિધ મહાન અંથોનું સ્વ અનાવવને મહા કિંમતી સાધન છે. આ અંથની યોજના માટે અનેક વિદ્વાન મુનિમહારાજો, ધર્માચાર્યો, વર્તમાનપત્રો તેમજ સાક્ષરોના અભિપ્રાયો નં. મોટા પ્રમાણમાં પ્રગટ કરેલા છે, તેજ તે ઉપયોગિતાનો પુરાવો છે. મહારાજશ્રીનો આ શ્રમ ઉપકારક છે. અને તેવા સંગ્રહને વિષય સંબંધની સંકલનામાં વધારે કિંમત કરવામાં તે એક સાહિત્યના ખળનારૂપ થઈ પડશે.

દેવચંદ દામજી
જૈન પત્રના અધિપતિ.
જામનગર.

જૈનેતર વિદ્વાનો (પંડિતો) તરફથી મળેલા

અભિપ્રાયો.

—૦—

(૧) હંસરાજ શર્મા. અમુનસર પંજાબ-૨૭૫, યોરાસર માધવજી સંસ્કૃત પાઠશાળાના શાસ્ત્રી. જામનગર (૩) શાસ્ત્રી પોપટલાલ અબાસંકર. જામનગર (૪) પં. વદનમજી જોડાભાઈ. જામનગર (૫) શાસ્ત્રી કાશીરામ કરમનજી. માંગરોળ (૬) શાસ્ત્રી કર્ણાસંકર રતનજી. પ્રભાસપાટણ (૭) શાસ્ત્રી ગયાપ્રસાદજી. આગરા (૮) શાસ્ત્રી જોડાલાલ ભાષસંકર. કુંડલા-(૯) શાસ્ત્રી હરજીસંકર ઝોધવજી. બગસરા (૧૦) શાસ્ત્રી શંકરલાલ જ્યસંકર. ધોરાજી-(૧૧) શા. રા. પોપટલાલ ઉમેદવ્યંદ. અમદાવાદ, ઇન્ડીયામાં.

ઉપર લખેલા અભિપ્રાયો ખીજા ભાગના પૃષ્ઠ ૫૮૫ થી વાંચનાર વાંચી શકશે.

જાહેર સંસ્થાઓ તરફથી મળેલા—

૧ સરસ્વતી માસિક-પ્રવાગ-૨ સાહિત્ય માસિક વડોદરા-૩ હલાપણુ માસિક-જામનગર-૪-પ્રાતઃકાળ માસિક વડોદરા- ૫-જૈનપત્ર ભાવનગર-૬-જૈનશાસ્ત્રપત્ર ભાવનગર-૭ આત્માનંદ પ્રકાશ ભાવનગર.-૮ દિગંબરજૈન સુરત-૯-શ્રી લક્ષ્મીચંદ જૈન લાયબ્રેરી-આગરા-૧૦ શ્રીજૈન શ્રેષ્ઠકર મંડળ પાલીતાણા-૧૧ શ્રીઆત્માનંદ જૈનસભા ટ્રેક્ટ સોસાયટી અંબાલા શહેર પંજાબ ૧૨ ઉપાધ્યય શ્રી વીરવિજય લાયબ્રેરી આગરા. ઉક્ત અભિપ્રાયો ખીજા ભાગના પૃષ્ઠ ૫૮૬થી શરૂ થયેલ છે તે વાંચનાથી આનંદ થશે.

સહૃદયો તરફથી મળેલા—

૧-શા વીરચંદ જીવાભાઈ અમરેલી-૨-શા શીવજી દેવચંદ કોચીન મહમાર-૩-શા વશરામ રાયચંદ રાણપુર-૪-શીક દેવચંદ મેવજી ધારગણી-૫-લા જોનસી મહનજી સખપર ૬-શા-આણંદજી ખુશાલ ભમોદરા-૭-શા ધનજી મીડા-ભમોદરા એ અભિપ્રાયો ખીજા ભાગના પૃષ્ઠ ૫૮૪ થી વાંચી વાકેફ થવાશે. એ સિવાયના જે આવેલા છે તેમાંથી કેટલાક આ નીચે લખેલ છે.

(ઝોધવજી સરેશો દહેજે સ્થામને)

વ્યાખ્યાન સાહિત્ય ગ્રંથક દ્વિતીય ભાગમાં,
ભાષા ગ્રિયકર, સાદી ને અભિરામ જો;
આનંદ રસની મધુરી ધારા વદી જતી
પીતા ભવિજન પ્યાલા ભરિ ધટ ધામલો-વ્યાખ્યાન૦ ૧
આપીકા કૃપમાં પડતાં વારેય છે,
ટાળી કુરીત ઉપરેથી સુરીત જો;
તજી અધર્મને ધર્મનાં કૃત્યને શીખવે,

વાતો મીઠી કહે વળી સુંદર ગીત નો, વ્યાખ્યાન: ૨
 સંગ્રહ કર્તા વિનય વિજય મહારાજજી,
 જૈન સાહિત્ય જ્ઞાતા ને વિદ્યાસી નો,
 જસ વાણી કોમળ, મન સુચોને વસી
 આદિત્યના સમ કીર્તિ જન પ્રકાશી નો વ્યાખ્યાન: ૩

માસ્તર આદિત્યરામ વલ્લભદાસ.

ધર્મશિક્ષક-જૈનપાઠશાળા.

ડભોઈ.

પરમદયાળુ મુનિમહારાજશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ સાહેબની પવિત્ર સેવામાં. આપના બનાવેલા વ્યાખ્યાન સાહિત્ય સંગ્રહ ભાગ ૧ લો તથા બીજો એમ બન્ને ભાગો વાંચ્યા તે વાંચતાં ઘણાજ આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે તે તેમાં જે વિષયો મૂકેલા છે તે વ્યવહારિક તેમજ ધાર્મિક બંધી વાતે લગતા છે અને આ ગ્રંથમાં આપ સાહેબ શ્રીએ રમણતા કરી સંશોધન કરીને જે મેલવણી કરી છે તે હદ બેહદ કરવામાં આવી છે તો આ ગ્રંથ વાંચતાં અંતઃકરણમાં શાન્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે રમણતામાં આપ સાહેબે જે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે પ્રશંસાપાત્ર છે. આ ગ્રંથ જૈનોને તથા જૈનેતરોને પણ ઘણાજ ઉપયોગી થઈ પડે તેવો છે એવી મારી ખાસ વિનંતિ છે.

શેઠ. છગનલાલ ભાઈચંદ,

આજ્ઞાનુસારી સેવક.

ઉમતા.

પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિનયવિજયજીની પવિત્ર સેવામાં—વિનંતિ કે આપનો વ્યાખ્યાનસાહિત્યસંગ્રહ ભાગ પહેલો તથા બીજો મેં વાંચ્યો છે તે વાંચતાં મારું અંતઃકરણ એટલું ખુશી થયું કે જે તેનું અહિં વર્ણન કરીએ તો તેનો પારજ આવે નહિ એટલુંજ નહિ પણ તેની અંદર આપે જે ખરા આત્માનું ખરા ચારિત્રનું અને જીવદયાનું સ્વરૂપ બતાવેલું છે અને મારા જેવા પામર પ્રાણીને આપે જે ભાન કરાવેલું છે તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું અને ધન્યું છું કે વખતો વખત આવાં પુસ્તકો આપ બહાર પાડો, અને તેનો વખતો વખત લાભ આપશો એમ હું ધારું છું અને આ બંને પુસ્તકો માટે આપ કૃપાળુને વારંવાર અભિનંદન આપું છું.

શાહ અમૃતલાલ પોપટલાલ.

જૈનજ્ઞાન પ્રસારક સલાના મેમ્બર.

જામનગર.

પ્રકાશક.

अगाडिथी थयेल ग्राहकेनां मुधारक नामानुं लिस्ट.

अ

अभदावाह.

- ११ शा-ललुभाध जेडावाल.
- १ शा.-बालभाध पोणसाथ.
- १ शा. वीशायं भूणयं.
- १० शा. यीमनवाध मगनवाध.
- १ शा. मोहनवाध हेमयं.
- १ शा. मोतिवाध देवणदास.
- १ शा. जेसींगलाध काणीदासं. जरीवाणा.
- १ शा. मनसुभराम. जेसींगलाध.
- १ शा. साराभाध अभयाभाध.
- १ शा. यमनवाध पानायं.
- १ शा. सोमयं ललुभाध.
- १ शा. देववशाध पापावाल.
- १ शा. न्यासयं गुलाणयं.
- १ शा. इडीरयं ललुभाध.
- १ शा. ललुभाध मगनवाध.
- १ शा. भोगीवाल तलकयं.
- १ शा. दलसुभभाध करमयं.
- १ शा. नगीनदास तारायं.
- २ जवेरी, मुणयं आशाराभ वैराटी.
- १ शा. दलसुभलाध डीडाभाध.
- १ भास्तर, रतनयं अभीयं.
- १ शा. वाडीवाल, जेसींगलाध.
- १ शा. लटाभाध कपुरयं.
- १ शा. यीमनवाध पुंमभाध.
- १ शा. पोपटवाल लासयं.
- १ शा. मुलकयं दवीयं.
- १ शा. इडीरयं मगनवाध.
- १ शा. माणिकवाल युनीवाल.
- १ शा. देशवाल जेवरदास.
- १ शा. मत् . . .

- १ शा. दरभयं रतनयं.
- १ शा. छोटाभाध रयं.
- १ शा. अमृतवाल मखिवाल.
- १ शा. मोहनवाल दकभयं.
- १ शा. भाते भाध जेकार.
- १ शा. जगनवाल मखीवाल.
- १ मोहनवालथ लाधजिरी द. जवेरी मोहन-
भाध जवाभाध.
- १ शा. ललुभाध देवणदास.
- १ शा. हरमोवनदास प्रेमयं.
- १ शा. मखीवाल डीडाभाध.
- १ शा. रतनयं अभीयं.
- ३ शा. जवाभाध जगनवाल.
- १ शा. माणिकवाल मोहनवाल.
- १ शा. मुलकयं श्रीमोवनदास.
- १ शा. वाडीवाल मोतीवाल.
- १ शा. करतुरयं गुलाणयं.
- १ शा. युनीवाल मनसुभराम.
- १ शा. युनीवाल. मलुकयं.
- १ शेड. वस्तीमल मेधराज.
- १ शा. सुभराम जेडावाल.
- १ शा. मखिवाल हीरायं.
- १ शा. मोहनवाल पीतांबरदास.
- १ शा. जेसींगलाध उगरयं.
- १ शा. गोपालदास अभयावाल.
- १ शा. अभुवण तारायं.
- १ शा. साङ्गयं देशववाल.
- १ शा. मोहनवाल छोटावाल.
- १ शा. साङ्गयं महेतवाल.
- १ शा. उमेदराम अलीदास.
- १ शेड. सरदारमल पापुदन.
- १ शा. नाथावाल जेडाभाध.
- १ शा. नेगयं देवयं.

૧ શા. મોહનલાલ દોલતરામ.

અમરેલી.

૧ શા. વીરચંદ જીવાલાલ.

અત્રીઆવાડા.

૧ શા. આણંદજી સોમચંદ.

આ

આસોદર.

૧ શા. બાપુલાલ કચરાચંદ.

ઘ.

ઘચલકરંજી.

૧ શા. ગોતીચંદ ડુંગરસી.

ઙ.

ઉનાવા.

૧ શા. વાડીલાલ મગનલાલ,

ઉપસેટા.

૧ શા. મંગળદાસ ઘેલુચંદ.

૧ શેઠ. જગનલાલ ભાઈચંદ. ઉમતા.

એ.

૧ શા. રૂપચંદ ઝવેર એકેરા.

૧ શા. નાનચંદ નિહાલચંદ. એકલેરા.

ક.

૧ શા. મણીલાલ ઉજમસી. કરકચલ.

૧ બાબુ લીલાધર કાલીદાસ. કલકતા.

૧ માંડવીઆ. જગનલાલ અમરસી. કોલકી.

ખ

૧. શ્રી. કર્પુરવિજયજીલાયપ્રેરી ખંભાત.

ખેડા.

૧ શેઠ. રતનચંદ હરગોવિનદાસ.

૧ શા. ખેચરદાસ કુખેરદાસ

૧ ભાવસાર દામોદર વીઠલદાસ.

૧ શા. સાંકળચંદ કેવળદાસ.

૧ ભાવસાર. પરસોતમ હરજીવન.

૧ શા. મોહનલાલ જોગલાલ

ગ.

૧ મેતા. માવજી ધંરમસી. ગીંગણી.

૧ શા. સુંદરજી. પ્રેમજી. ગુંદા.

ચ.

૧ શા. કેશવજી પરસોતમ. ચીચોડ.

૧ વિશાશ્રીમાલીસંઘ સમસ્ત. ચીતલ.

છ.

૧. જૈનસાળા, છત્રાસા.

જ.

જામનગર.

૧૧ શા. કર્તુરચંદ. કશળચંદ. જામનગર.

૫ શેઠ. લાલજી રામજી. "

૧ માસ્તર જેઠાલાલ ત્રીકમજી. "

૧ બાઇ મણી શા. વીરજીની ધર્મપત્ની. "

૧ વકીલ. ચુનીલાલ ચત્રલુજ. "

ઝ.

૧ માસ્તર. સુખલાલ. રવજી ઝીંઝુવાડા.

ડ.

ડભોઇ.

૧ શ્રીમદ્ આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા.

ત.

૧ શા. કેશવજી. જીંમલાઈ તળાબ.

૧ શા. કેશવલાલ ઉમેદચંદ. તાસગામ.

દ.

૧ જૈન લાદપ્રેરી. દાઠા.

૧ રા. રા. કોઠારી ધંરમચંદ. ચેલ જ.

દીવોદર.

૧ વોરા હેમચંદ મયાચંદ. "

૧ શા. મોહનલાલ રૂપચંદ. "

૧ પટવા રણીયાતરામ દેવવચંદ દેણપ.

ધ.

ધર્મજ.

૧ શા. હીરાચંદ. બકોરદાસ.

૧ શા. શંકરલાલ પુલચંદ.

૧ પટેલ. તળસીલાઈ. હાથીલાઈ.

૧-મેતા બાવાભાઈ માંવળ		૨૧	
૧-મેતા ભદ્રવળ રૂગનાથ		૧-માં હીરજી નાગજી	શીવા
૧-દોશી સોમચંદ જગજીવન		૧-શા ગોપાળજી દયાળ	શીહોર
૧-શ્રીસંઘ-મોટી-મારડ		૧-વિદ્યા શ્રીમાળી સંઘસમસ્ત	શેડુબાર
	લ		સ.
૧-ચોકશી ચુનીલાલ માણેકચંદ	લીંમડી	૧ પરિખ. મુળજી. શવજી.	સુન્દરગઢ
	૫	૧ શ્રી તપાગચ્છસંઘ.	સરધાર.
૧-શા વાધજી કમળશી	વઢવાણ	૧ મેતા દીલાલાઈ. ચુનીલાલ.	માણેક.
૧-વેરા જીણા સુંદરજી	વણથલી	૧ શ્રીચુત. સંઘ સમસ્ત	સીદસર.
૧-વેરા બાવા ડાલા	વડોદરા		હ.
૧-કુલચંદ ખેરચંદ	વલાદ	૧ શા. પ્રેમચંદ ડાલાભાઈ	હડમતીયા
૧-રા રા દેવચંદ કચ્યાણજી	વેરાવળ		

પાછળથી શાહકો ચયેલ તે સ્વીકારેલ નથી કારણકે અન્યની કિંમત રૂ. ત્રણથી ઓછે પોસાય તેમ નથી. છતાં પણ જે વખતે હેંડખીલ બહાર પડેલ તે વખતેજ જે જે શાહકો ના ઓર્ડરે આવેલ તેજ સ્વીકારેલ છે.

સાહિત્ય પ્રકાશક મંડળ-
જામનગર.

पहेला, धीजा ध्यने त्रीजा जागना श्लोकोत्त

अक्षरानुक्रमणिका.

श्लोकोत्तुं आदि पद	भाग-पृष्ठ	श्लोकोत्तुं आदि पद	भाग-पृष्ठ
अ.		अजानन्माहात्म्यं	३ ८
अंसस्थली चिकुरकञ्चुकिता	१— ४	अजामूर्त्रं च तद्विष्टा	३ ४२
अंहःसंहतिभूधरे	२ १६४	अजीर्णमभवा रोगा	३ ३५
अकरुणत्वमकारण	१ ३३८	अज्ञः सुखमाराध्यः	२ १९
अकर्तव्यं न कर्तव्यं	१ ४४६	अज्ञातकं फलमशोधि	२ २३
अकलितपरस्वरूप	१ ३३७	अज्ञातशास्त्रसद्भाव	३ ४४
अकारणं यस्य च	३ १०३	अज्ञानं खलु कष्टं	२ ५१
अकिञ्चनाः काञ्चन	१ ६६	अज्ञानतिमिरान्धानाम्	२
अकुलीनः कुलीनः स्यात्	२ ५१	अज्ञानधूमान्धित	२ ५१
अकृच्छसाध्यं मनसो	३ १०९	अज्ञानाद्रितटे कचिद्	३ ११
अकृतबोधसुदिव्य	१ ११	अज्ञानाहिमहामन्त्रं	१ ४८
अकृत्वा प्राणिनां हिंसां	२ २५२	अज्ञानाहिमहामन्त्रं	२ ४२
अक्षतान् दौकयेद्योऽत्र	१ १६	अद्भुतं नयणा	३ ३०
अक्षुद्रो रूपसौम्यो	१ ४७७	अणुरपि मणिः प्राण	१ १९
अगस्तितुल्याश्च घृताब्धि	१ ३१७	अतः सिञ्चन्ति तं पुण्य	१ ४४
अग्निहोत्रं वने वासः	१ २१५	अतिकुपिता अपि मुञ्जना	१ १७
अङ्कस्थाने भवेद्धर्म-	१ ४४४	अतितप्तं पानीयं	३ ३४
अङ्गन्न चङ्गन्न गणो	२ ९	अतिदानाद्दुर्लभं	१ ४२
अङ्गभङ्गिभ्रमिः	३ ३५०	अति मलिने कर्तव्ये	१ ३८
अङ्गारकर्मादिकमुग्र	२ ७२	अतियत्नगृहीतोऽपि	१ ३६
अङ्गुष्ठमानमपि यः	१ १४	अतुलसुखनिधानं	२ २
अङ्गुष्ठेषु यवैर्भाग्यं	३ ३३५	अत्यिरेण यिरो	३ ४६
		अत्यम्बुपानतो	३ ३५

प्रत्यम्बुपानाद्विषमा	३ ३५४	अनेन सुचिरं पुरा	३ ४९२
प्रत्युग्ररूपं यतिपालनीय	१ ६३	अन्तर्गतं महाशल्यं	१ ७७
प्रथ मर्त्यलोकमेत्य	१ ३६१	अन्तर्गतं महाशल्यं	३ ११०
प्रदत्तं नादत्ते कृत	२ १७१	अन्तर्मत्सरिणां बहिः	१ २८४
प्रदृष्टार्थेऽनुधावन्तः	१ ४८१	अन्तर्मलिनदेहेन	१ ४०२
प्रदेवदेवौ कुशुहं	२ १६२	अन्तस्तत्वं मनः	१ ४३७
प्रद्य कष्टानि नष्टानि	१ ३०	अन्धा एव धनान्धाः	२ ४०९
प्रद्वारतुङ्गकुडये	३ १५८	अन्धे तमसि मज्जामः	२ १३२
प्रथः करोषि रत्नानि	२ २०९	अन्धो अन्धपरं णितो	१ ४८८
प्रधिगतपरमार्थान्पण्डितान्	१ १२३	अन्नवस्त्रसुवर्णानि	३ ३०५
प्रधीतिनोर्चादिकृते	१ २९२	अन्नाशने स्यात्परमाणु	२ ३५७
प्रधीतिमात्रेण फलन्ति	१ २९३	अन्यत्र देवे विगतस्वरूपा	१ ६३
प्रधीत्य चतुरो वेदान्	१ २१३	अन्यत्र देवे विगत	२ ३५
प्रधीत्य शास्त्राणि	१ ३०८	अन्यदीयमविचिन्त्य	२ ३१२
प्रधृष्यभावेन मृगारि	१ ६५	अन्यस्माल्लब्धपदो	१ ३९०
प्रध्ययनमित्रसङ्ग	३ ३२७	अन्यानि शास्त्राणि	३ ४३८
प्रनध्ययनविद्वांसो	१ ३८	अन्यायमर्थभाजां	२ ३९६
प्रनभ्यासे विषं शास्त्र	३ २३	अपकारिण्यपि प्रायः	१ १८७
प्रनर्थदण्डाद्विरतिं	२ ७४	अपध्यसेवको रोगी	१ २८२
प्रनवस्थितचित्तानां	१ ३५०	अपदो दूरगामी	३ ३००
प्रनादिसंसारपयोधि	२ ३५	अपराजितमंत्रोऽयं	१ २७
प्रनामिकान्त्यरेखायाः	३ ३२९	अपरीक्षितं न कर्तव्यं	१ ४३५
प्रनार्येऽपि वसन् देशे	१ ४०	अपरीक्षितं न कर्तव्यं	३ १८४
प्रनिषिध्याक्षसन्दोहं	३ ७४	अपवित्रः पवित्रः स्या	२ ५१
अनुकुरुतः खलसृजना	१ १५७	अपवित्रः पवित्रो वा	१ २७
अनुद्गमोत्पादन	२ ४५	अपवित्रः पवित्रो वा सर्वा	१ २७
अनुभूतः श्रुतो दृष्टः	३ ३४०	अपहारो हयवारण	३ ३४६
अनुमन्ता विशसिता	२ २५५	अपसरणमेव शरणं	३ २९४
अनुरक्तः शुचिर्दत्तो	३ ३५६	अपि नाशानिलोदधत	३ ४७०
अनुरक्तः शुचिर्दत्तो	३ ३५६		
अनुरक्तः शुचिर्दत्तो	२ १८६		

अपि रोगादिभि	३ ४८३	अर्धाङ्गुलपरीमाण	२ ३०४
अपिं सुतपसामाशावली	३ ४५३	अर्हचारित्रमाधुर्य	१ ३९
अपुत्रस्य गृहं शून्यं	३ २५१	अर्हत्पणीतकृति	२ ३६
अपुन्वी कप्पतरु	१ ३१	अर्हन्तो भगवन्त इन्द्र महिताः	२ ४
अभिर्धनं तृपति	३ ८४	अर्हमित्यक्षरं ब्रह्म	१ २७
अभव्यजीवो वचनं	२ १८५	अलकाश्च खलाश्चैव	१ ३६८
अभिनवसेवकविनयैः	१ ३६३	अलङ्कारोऽप्यलङ्कृतु	२ २१७
अभूदम्भाराशेः सह	१ ३६६	अलङ्कृतत्वाज्जनैरन्यैः	१ १२२
अमीभिरष्टादशभि	१ ४२	अलङ्कृतदुग्धादिरसो	२ १८५
अमुष्मिन्नुद्याने विहग	३ २९५	अलसो मन्दबुद्धिश्च	३ २८
अमृतानि यथाब्दस्य	१ ४२	अलिप्तो निश्चयेनात्मा	१ ८६
अमृतैः किमहं सिक्तः	१ ३०	अलीक एव त्वद्भावो	२ ८२
अमेध्यत्वादभक्ष्यत्वान्	२ ४८८	अलीकवाक्योद्भव	२ २७८
अमेध्यमध्ये कीटस्य	२ ९४	अवंशपतितो राजा	२ ४१०
अमोघा वांसरे विद्युत्	३ ३४८	अवन्ति ये जनकसमा	१ १०७
अम्भोरुहमये स्नात्वा	३ ३०८	अवश्यं योतारश्चिरतर	१ २६२
अयज्ञः प्राप्यते येन	१ ४७३	अवसरपठिता वाणी	२ १६०
अयाचनकशीलानां	१ ५७	अविकारिणमपि सज्जन	१ ३८१
अयि त्यक्तासि कस्तूरि	३ २१७	अविद्यातिमिरध्वंसे	३ ८
अरिहन्त नमुकारो जीव	१ ६	अविवेकात्पुनर्भत्स्य	३ ६४
अरिहंत नमुकारो धन्वाणं	१ ७	अविशुद्धं ह्यपवित्रं	२ २३८
अरेखं बहुरेखं वा	३ ३२९	अवैति तत्त्वं सदसत्त्व	२ १८३
अर्ककर्पासयोर्मूलं	३ ४२८	अवैतु शास्त्राणि नरो	२ १८५
अर्थग्रहणे न तथा	१ ३७०	अव्यये न्ययमायाति	१ १३
अर्था न सन्ति न च	२ ४०४	अव्रती कितवः स्तेनः	१ ३१६
अर्थानामर्जने दुःख	२ ३९६	अशोकदृक्षः सुरपुष्प	१ ४३
अर्थानामीशिषे त्वं वय	२ ५८	अश्नाति यः संस्क्रुते	२ २५५
अर्थार्थी जीवलोकोऽयं	२ ३९३	अश्नाति यो मांसमसौ	२ २४८
अथिनो धनमाप्य	१ ६०	अश्वमेधसहस्रं च	२ १४२

अष्टमी चाष्टकर्मान्ता	२	८९	अहिंसा सर्वजीवेषु	२	९३
अष्टादशपुराणेषु	२	१०८	अहितविहितप्रीतिः प्रीतिं	१	२७७
असंहिताभिर्हस्वाभि	३	३३३	अहिमाण विसोय	२	२२१
असज्जनः सज्जन	१	२०४	अहीवेगं तदिठीण	२	६२
असत्यता निष्ठुरता	२	४५३	अहो खलभुजङ्गस्य	१	३३५
असत्यमप्रत्ययमूल	२	२७९	अहो गुणानां प्राप्त्यर्थ	१	१६३
असम्भाव्यं न वक्तव्यं	१	२९०	अहो दुर्लभलाभो मे	१	३०
असिजीवी मषीजीवी	१	३१५	अहो नु कष्टं सततं	२	४०३
असुइ ठाणे पडिया	१	२१७	अहो प्रकृतिसादृश्यं	१	३४७
असुभृतां वधमाचरति	२	२६४	अहो मर्त्यतया तौल्य	१	४६१
अस्तङ्गते दिवानाथे	२	२३६	अहो राहुः कथं क्रूरश्चन्द्रं	१	३८०
अस्तीति नित्यः कुरुते	२	३९	अहो व्यसनविध्वस्तै	१	२९१
अस्थिरो हृदये चित्रा	१	७६	अहो सति जगत्पूज्ये	१	४८२
अस्थिन वसति रुद्रश्च	२	२४६	अहो सालिकमूर्धन्यो	१	४०
अस्मान् विचित्रवपुष	१	१९४	अहो सुसदृशी वृत्ति	१	३४६
अस्मिन् व्रते यद् बहु	२	७२			
अस्मिन् योगे तु सर्पेण	३	४२८	आ		
अस्मिन्हृदन्तः स्फुरति	२	१७	आकारैरिङ्गितै	३	१४२
अस्यत्युच्चैः शकलितवपुः	१	११८	आकारैरिङ्गितैर्गत्या	१	४२८
अस्वेदौ पाटलौ श्लिष्टा	३	३३१	आकालिकरणोत्पाते	१	२९
अस्यां सखे बधिरलोक	२	१९७	आकाशतः पतितमेत्य	१	४९९
अहह कर्मकरीयति	२	२६५	आकाशेऽपि चिराय	२	२२६
अहं महानसायातः	३	३०८	आकृष्टं मुग्धमीनान्	१	२३१
अहिंसा परमो धर्मः	२	९७	आक्रोशितोऽपि सुजनो न	१	१५८
अहिंसा प्रथमं पुष्पं	२	८१	आखुभ्यः किं खलै	१	३३६
अहिंसा सत्यमस्तेयं त्यागो	१	४२०	आख्यायिकानुरागी	२	१९०
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं	२	८२	आगासे गंगसो उ व्व	२	६२
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्या	१	१३९	आजन्मसिद्धं कौटिल्यं	१	३३४
अहिंसा सत्यवचन	२	८२	आजन्मोपार्जितं द्रव्यं	३	३२
			आजीविकादि विविधार्त्ति	१	२७४

आजीविकार्थमिह यद्यति	१ २६९	आमे सदृशगन्ध	३ ३५१
आजीवितं जीव	३ ४७९	आयव्ययमनालोच्य	२ ४४८
आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां	१ ४३४	आयाते च तिरोहितो	३ ६६
आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु	१ १५	आयादर्धं नियुञ्जीत	२ ४४७
आज्यं प्राज्यं स्वप्ने	३ ३४५	आयासशतलभ्यस्य	२ ४४१
आणाइ तवो आणाइ	१ ३०५	आयुर्गलत्याशु न पाप	२ १०
आत्मानायतलोचनाभि	१ ७१	आयुर्दीर्घतरं वपुर्वर	२ १००
आत्मन्येवात्मनः कुर्यात्	१ ५०५	आयुष्कं यदि सागरोपम	१ १९
आत्ममशंसा परदोषं	२ ४५	आरम्भाणां निवृत्ति	१ ४५८
आत्मबोधो नवः पाशो	३ ७	आराधितो वा गुणवान्	१ २६५
आत्मानं कुपयेन	३ ८७	आरूढः शुभ्रमिषं	३ ३४४
आदरं लभते लोके	१ ४२८	आरोग्ययुद्धिविनयो-	३ २९
आदरं लभते लोको	२ ३८६	आरोग्ययो निर्मलबोधि	२ १८
आदाननिक्षेपविधे	२ ४६	आर्तद्रुतस्वरज्ञा	३ ३२२
आदाय मांसमखिलं	२ २२८	आर्ता देवान् नमस्यन्ति	२ ४०८
आदाय सम्यक्त्वमिदं	२ १७	आलस्यं स्थिरतामुपैति	२ ३९१
आदावेव महाबलै	२ ४४४	आलस्येन हता विद्या	३ २८
आदित्यचन्द्रहरिशङ्कर	३ ८३	आलिङ्गिताः परैर्यान्ति	३ २९४
आदिप्रभोरनिशमंसतटी	१ २	आवर्तो दक्षिणे भागे	३ ३२९
आदौ तनोर्जनन	३ ४९२	आवर्तकर्णा धनिनः	३ ३३८
आनंदाय न कस्य	३ ८८	आपादशुक्लपक्षे	३ ४२९
आनृशंस्यं क्षमा	२ ८१	आसेतां गुणिनस्तावद्	१ १६३
आपंस्त्वेव हि महतां	१ ३१५	आस्तामौपाधिको दोषः	१ १९९
आपदाभापतन्तीनां	२ ४७५	आस्तां सचेतसां सहः	१ १९९
आपद्गतं हससि	२ ४४१	आहारनीहारविधि	१ ४४
आपंतमात्ररमणीय	३ ८४	आहारमोजी कुरुते	२ २५६
आप्तोपह्वमनुल्लङ्घ्य	१ ४८२	आहारवर्गं सुलभे	२ ७०
आयंदकृत्रिमसटा	२ २१२		
आमे च वमनं प्रोक्तं	३ ३५४	इच्छास्ति चेन्मुक्तिपदं	२ ४९१

इडया सञ्चरन् वायुः	३ ३२६	उदकचन्दनतन्दुल	१ १७
इत्थं मिथ्यापथकथनया	१ २२३	उदीरयिष्यसि स्वान्ता	१ ७८
इत्याद्युद्धतसोपहासवचसः	१ २२८	उदुम्बरं भवेन्मांसं	२ २३४
इत्युक्तो विश्वसृजा	१ ३६०	उदेति सविता रक्तो	२ ४७६
इत्येवमादिमचुर	२ ६५	उद्भासिताखिलखलस्य	१ ४१२
इदमपदुकपाटं जर्जरः	१ ३८२	उद्यतं शस्त्रमालोक्य	२ ९३
इदमीदृग्गुणोपेतं	१ १२२	उन्नतं पदमवाप्य	१ ३३७
इन्दुः प्रयास्यति विन	१ ३९५	उपकारमेव तनुते	१ १८८
इन्द्रियाणि पशून्	२ १३२	उपकारिणि विश्रब्धे	१ ३७०
इभतुरगशतैः प्रयान्तु	२ २११	उपकारिण्यपि सृजने	१ ४०६
इयरजण संसणाए	१ ३०२	उपकारोऽपि नीचानां	१ ३६८
इयराण चक्रुराण	१ ३०४	उपकृतिसाहसिकतया	१ १८८
इष्टं दृष्ट्वा स्वप्नं	३ ३४२	उपचरितव्याः सन्तो	१ २०९
इह भवति सप्तरक्त	३ ३३९	उपदेशो न दातव्यो	२ २०८
इह लोकविधीन्कुरुते	१ ७४	उपदेष्टुं च वक्तुं च	१ ३०८
इह सम्पद्दिनाशाय	२ २७६	उपविश पुत्रममाङ्गे	१ ३६०
इह सरसि सहर्ष	१ ३९३	उपसर्गाः क्षयं यान्ति	१ १६
इहामुत्र च वैराय	२ ३०३	उपाध्यायश्च वैद्यश्च	२ ४५७
ईश्वरो व्याघ्रपृष्ठः	३ ३३४	उप्पण विमण नाणो	३ ३०१
उ		उभौ श्वेतौ पक्षौ चरति	२ २१३
उक्तं सामुद्रिके शास्त्रे	३ ३३१	उम्मगदेओ निहवो	२ २२२
उचितमनुचितं वा	३ १८५	उरगग्रस्तार्धतनुर्भेको	३ ७५
उच्चारयस्यनुदिनं न	१ २७३	उरोविशालो धनधान्य	३ ३३९
उच्चैरध्ययनं पुरातन	१ ३१८	उर्वशीगर्भसंभूतो	१ ५५
उज्वलगुणमभ्युदितं	१ ३८७	उल्लङ्घ्यन्ते च यावन्त्यो	३ ३३०
उत्पद्योत्तमदेवेषु	१ ३१	उल्लूककाकमार्जार	२ २३७
उत्तिष्ठन्ति निजासना-	३ ६१	उल्कापातसहोदरं	२ ३०५
उत्पन्नपरितापस्य	३ २१९	उल्लसन्मनसः सत्य	१ २५
उत्सूत्रोच्चयमूचषः	१ २२६	उष्णकाले जलं दद्या	३ ६१

उस्मत्तभासियाणं	१	३०२	एवं शमरसोल्लास	१	३१
उस्मत्त मायरंतवि	२	२१०	एषा यदादिम जिनस्य	१	३
ऊ			एसो मङ्गल निलओ	१	३१
ऊर्णा नैपदधाति नापि	१	३७८	एहि गञ्ज पतोत्तिष्ठ	२	३८७
ऋ			एहि स्वागतमाविशा	३	६१
ऋजुरेप पक्षवानिति	१	३८६	ऐ		
ऋणमन्यदपि प्रायो	१	४६०	ऐरावणेनैव सुरेन्द्र	१	१४५
ऋतूनामिन्द्रियार्थाना	१	४६	ओ		
ए			ओकारं विन्दुसंयुक्तं	२	२
एअं जम्भस्स फलं	१	३५	ओतुः पयः पश्यति	३	४५१
एकं ब्रह्मास्त्रमादाय	१	९१	औ		
एकं हि चक्षुरमल सह	१	२०५	औचित्यमेकमेकत्र	३	५३
एकतश्चतुरो वेदान्	२	२४४	क		
एकरात्रं स्थितिर्ग्रामे	१	५९	कट्यां चोलपटं तनौ सित	१	२८४
एकं हन्यान्न वा हन्या	३	२१९	कट्वम्ललवणै	३	३५२
एकःखलोऽपि यदि नाम	२	१९४	कण्टकेनापि विद्धस्य	२	९१
एकाग्रमनसा ध्याता	३	१५८	कण्टको दारुखण्डं च	२	२३५
एकान्तभासो यः कापि	१	४३८	कण्ठे गद्गदता स्वेदो	२	४०१
एकान्ते तु न लीयन्ते	१	४३८	कथमुत्पद्यते धर्मः	१	४१९
एकापि कला सुकला	२	१५७	कदा किल भविष्यन्ति	१	४६५
एके तुम्बा व्रतिकरगताः	१	२११	कदाचिन्नातङ्कः कुपित	१	१८
एकैकमक्षविपर्य	३	८१	कन्याखण्डमिदं	२	४०६
एकोऽहं नास्तिमैकश्चि	२	१४	कपिलानां सहस्रं तु	२	२६
एको हि दोषो गुण	२	४०२	कपिलानां सहस्राणि	२	९
एगो सुगुरु एगोवि	२	२२१	कमलाकररत्नाकर	३	३४५
एणः क्रीडति सूकरश्च	१	३९६	कमलिनि मलिनी	१	१९
एतद्रहस्यं परम	२	१७४	कमले कमले नित्यं	३	३१
एतैस्तीर्थमहापुण्यं	२	२६०	करेश्लाघ्यस्त्यागः शिरसि	१	१४९
एभिर्गुणौघैः परिवर्जिता	१	२१९	करोति दोषं न तमत्र	२	१८४
एवं करोमीति कृतप्रतिज्ञो	२	२७८	करोति विरति धन्यो	२	२३९
एवं चरित्रस्य चरित्र	२	४८	कर्णामृतं मृत्तिसं	१	३९
एवं नाशक्षणे सर्व	१	२९	कर्णे चामरचारु	२	२०१
एवमेव न हि जीव्यते	१	३९०	कर्तव्यं जिनवन्दनं	१	४७

र्त्तव्या देवपूजा	१	४७६	काके शौचं द्यूतकारेषु	१	३३७
र्त्तुस्तथा कारयितुः	१	१०८	का खलेन सहस्पर्धा	१	३८०
र्त्तुणि गाढत्वं गतानि	२	४९०	का चः काञ्चनसंसर्गा	१	१९९
र्त्तुणि समिधः क्रोधा	२	१३२	काचिद्वालुकवन्मही	२	४४५
र्त्तुणिकविनिर्मुक्तं	१	२७	कान्तारभूमिः रुहमौलि	१	२०५
र्त्तुणिकीलनीमन्त्रः	२	५१	कापुरूपः कुकुरश्च	१	३३४
लहकलभविन्ध्यः	२	४२७	कामरोगमदोन्मत्ता	१	२१६
लहमातनुते मदिरा	२	२६९	काया हंसविना नदी	२	१४५
लाकलापसम्पन्ना	२	१५८	कारणात्प्रियतामेति	२	४५७
लाः सप्ताशयाः	३	४३०	कारागृहाद्वहु	३	४८९
लोपोर्वीरुहसन्तति	१	४७०	कास्यकेलीकलितां	१	६६
लयाणमस्तु	२	५२७	कास्येन हता वध	१	७२
लयाणमूर्तेस्तेजांसि	२	४८१	कार्यः सम्पदि नानन्दः	२	४७५
लयः परितुष्यन्ति	१	१८४	कार्या कार्याय कस्मैचित्	१	१२५
श्वत्काननकुञ्जरस्व	३	८९	कार्योपयोगकाले	१	३५८
श्वेद् ग्रामीण एकं	१	१९२	कालज्ञानविदां वरो	३	४३९
श्वेन्नृजन्मप्रासादे	२	५२	कालुष्यं जनयन् जडस्य	२	४२७
श्वेन्मत्वेष्ट देवीं	३	२५४	कात्रो या जाइमा वित्ती	२	६१
लायमुक्तं कथितं	२	४९	काव्यशास्त्रविनोदेन	३	२२
लायसङ्गः सहते	२	४९	काष्ठमध्ये यथा वह्नि	१	५१७
लायां यस्य नोच्छिन्ना	२	६७	काष्ठे च काष्ठेऽन्तरता	१	२८२
लायैरुपवासैश्च	३	४४१	किं कुर्मः कस्य वा ब्रूमो	३	३०४
ला नष्टदिशां नृणां	१	२२९	किं कुलेन विशालेन	१	१८०
लात्वं कष्टे समचेतसो ये	१	६४	किं कुलेनोपदिष्टेन	१	१८०
लात्वं भद्रं खलेश्वरो	१	३८७	किं कृतेन हि यत्र त्वं	१	४६५
लापिपाजितमत्र	३	४५३	किं केकीव शिखण्डमण्डित	२	३१४
लायादेशात् क्षपयति	१	१९०	किं चान्यैः सुकुलाचारै	२	३८८
लायाश्चिच्छैवलिन्या	३	४५६	किं चित्रं यदि राज	१	४४९
लाकः पक्षवलेन भूपति	२	२१४	किं जन्मना च महता	१	१८१
लाकचेष्टा वक्रध्यानं	३	२६	किं जापहोमनियमै	२	२४२
लाकः पञ्चवने	२	१९९	किं दिङ्मोहमिताः	१	२२६
लास्य गात्रं यदि	२	१९४	किं बाललीलाकलितो	२	६
लाकै शौचं द्यूतकारेषु	१	४३४	किं भावी नारकोऽहं	१	२८५

किं भाषितेन बहुना	१	५००	कूपे पानमघो मुखस्य	१	१७४
किं मोदसे पण्डितनाम	१	२९२	कूपे स्यादघमं स्नानं	१	४९४
किं लिङ्गवेपग्रहणैः	२	२४३	कृतमोहास्रवैफल्यं	१	९२
किं लोकसत्कृति	२	२७१	कृतं मयामुत्र द्वितं	२	५
किं वा परेण बहुना	१	२०४	कृते वर्षसहस्रेण	१	४६५
किं वा मुधाहं बहुधा	२	१२	कृत्वा पापसहस्राणि	१	३३
किं वेदैः स्मृतिभिः	१	२२९	कृपानदीमहावीरे-	२	९७
किं सोवि जणणिजात्रो	२	२२०	कृमिकुलचितं लाला	१	३९२
किं हारैः किमु कङ्कणैः	२	१५४	कृमिकुल चितं लाला	३	८७
किमरण्यैरदान्तस्य	१	५७	कृशः काणः खञ्जः	३	८६
किमरण्यैरदान्तस्य	१	२१६	कृपिवाणिज्यगोरक्षा	१	१२
किमिष्टमन्नं खर	२	१९४	कृष्णं कृत्स्नमशस्तं	३	४४६
किरियाफडाडोवं	१	३०४	केचित्काव्यकलाकलाप	१	३०९
किवि कुलकम्ममि	२	२१९	केतकीकुसुमं भृङ्गः	२	१६३
फीटोऽपि सुमनःसङ्गा	१	१९९	केदारपाल्यां गेहे वा	३	३१३
कुर्मं जालैः कुविकल्प	३	१०६	केदारे यज्जलं पीत्वा	२	२६०
कुक्षौ युवत्याः कृमयो	१	४८०	केयूरा न विभूषयंति	२	१६३
कुग्गहृगहृटाहिभागं	१	२९१	कोऽतिभारः समर्थानां	२	१५२
कुचैलिनं दन्तमलाव	२	४५३	कोपस्य सङ्गाद्वरमग्नि	१	२२०
कुतीर्थिकानां च कुदे	२	३	कोपस्य सङ्गाद्वर	१	३९७
कुन्ददन्तो भवेद्भोगी	३	३३६	कोलाहले काककुलस्य	३	२९५
कुर्याद्वर्षसहस्रन्तु	२	२२५	कोऽहं कस्मिन्नथ	३	४५१
कुर्वते स्वमुखेनैव	१	४०२	कौटिल्यकोट्या पर	२	३०७
कुर्वन्त उच्चैर्द्विविधं	१	६४	कौशल्यपुचैर्जिनशा	२	३७
कुर्वन्ति देवा अपि	२	१४४	कौशेयं कृमिजं	१	१८२
कुर्वन्ति ये ज्ञानपदस्य	२	५०३	क्रमेण शैलः सलिलेन	३	२९
कुर्वन्ति संख्यां भवि	२	७२	क्रीडन्माणवकाङ्क्षि	१	१४२
कुर्वन्तु भव्या भुवि	२	५०९	क्रीडाभूः सुकृतस्य	२	१००
कुलं विश्वलाध्यं वपु	१	४२३	क्रीडोद्यानमविद्यानां	२	४२६
कुलीनाः सुलभाः प्रायः	३	९	क्रूराश्वण्डाश्च	१	३१४
कुसुमो जइ ओस	१	४८८	क्रोधः स्वाद्यदि सप्त	२	८७
कुसङ्गलीला हतसङ्गशीलाः	१	२१९	क्रोधाग्निनिर्वापणवात्विहो	२	४९१
कुम्भभकुङ्कुमीभाव	२	१३७	क्रोधाहिदेशे मणिमन्त्र	२	४९७
कृत्प्रणन्दसङ्गान्ति	२	८९			

केशाय विस्तराः सर्वे	२	४२४	गता ये पूज्यत्वं प्रकृति	१	१६४
कचिज्जिह्वलीनादः	२	१९७	गतार्थसार्थस्य वरं	१	२१९
क पिशुनस्य गतिः	१	३६५	गतार्थसार्थस्य वरं	१	३९१
क यामः कुत्र तिष्ठामः	३	४७०	गतावद्रि दीनावुप	२	४०५
क्षणं कर्णामृतं मूते	२	१८८	गते तस्मिन् भानौ त्रिभुवन	१	३९५
क्षणशः कणशश्चैव	३	२७४	गत्वा गत्वा निवर्तन्ते	२	१७३
क्षन्तव्यो मन्द(उपोद्घातपहेलां)	२	३	गन्धावुवर्षं बहुवर्ण	१	४५
क्षमयामि सर्वान्सत्वान्	२	१४	गन्धैराढ्या जगति	१	४१३
क्षमातुल्यं (जन्मचरित्रमां)	२	१३	गर्भे विलीनं वरमत्र	१	३२९
क्षमा दमो दया दानं	१	१३८	गर्भेऽशुचौ कृमिकुलै	१	४९८
क्षमापुष्पस्रजं धर्म	१	२४	गर्भो यथा दोहद	१	३७
क्षितितलशयनं वा प्रान्त	१	११८	गवादीनां पयोन्वेद्युः	१	११४
क्षुत्क्षामः किल कोऽपि	१	२२५	गवाशिनां वै स गिरः	१	२११
क्षेत्रं वास्तु धनं धान्यं	२	४२३	गाढं श्लिष्यति दूरतो	१	४००
क्षेत्रेषु नो वपसि	२	४३५	गात्रं कण्टक सङ्कटं	१	३५६
क्षेत्रेषु सस्यमति भक्ष्य	१	३१८	गात्रं ते मलिनं तथा	१	१६७
क्षोभपलायनभङ्ग	३	३२३	गायद्गन्धर्वनृत्यत्	१	२३१
			गिरिमृत्स्त्रां धनं पश्यत	३	७४
ख			गीतशास्त्रविनोदेन	१	१५६
खण्डः पुनरपि पूर्णः	२	४७७	गीर्भिर्गुरुणां परुषा	१	१२६
खद्योतो द्योतते तावद्	१	३९३	गुणवज्जनसंसर्गा	१	१६२
खरो द्वाद. जन्मानि	१	३१३	गुणवन्तः क्लिश्यन्ते	१	१६९
खर्जूरालीढमङ्गं	३	४२७	गुणवान् सुचिरस्थायी	१	१७१
खलः सत्क्रियमाणो	१	३६९	गुणहीणा जे पुरिसा	१	१८१
खलानां कण्टकानां च	१	३४६	गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं	१	१६२
खलानां धनुषां चापि	१	३६८	गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते	१	१७९
खलेन धनमत्तेन	१	४०४	गुणा गुणज्ञेषु गुणीभवन्ति	१	१७१
खलवाटः स्थूलवपुः	१	३५९	गुणानर्चन्ति जन्तूनां	१	१८१
खुहा तण्हाय सीलण्हं	२	६१	गुणानामेव दौरात्म्याद्	१	१६९
खे धर्मचक्रं च.राः सपाद्	१	४५	गुणा यत्र न पूज्यन्ते	१	१७१
ग			गुणांस्तवाश्रित्य	१	२६३
गजाश्वैर्भूपभवनं	१	९६	गुणिनः समीपवर्ती	१	२१०
गणधरैर्लब्धिधरैः	२	१६१	गुणिनां निर्गुणानां च	१	१६३
गणयन्ति नापशब्दं	१	२९१			

गुणिनि गुणज्ञो	१	१८४	ग्रामान्तरे विहित	१	४४८
गुणिनोऽपि हि सीदन्ति	१	१७१	ग्रामादि नष्टादि धनं	२	४४
गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति	२	१९२	ग्रामारामादिमोहाय	१	९५
गुणेन स्पृहणीयः	१	१६३	ग्रीष्महेमन्तिकान्मासा	१	५०
गुणैर्गौरवमायाति	२	२१०	घ		
गुणैर्गौरवमायान्ति	१	१६४	घनघनाघनकान्ति	३	३१
गुणैर्विहीनोऽपि जना	१	२६६	घातकञ्चानुमन्ता च	२	२५४
गुरुभणिया सुत्थो	१	४७८	घृष्टं घृष्टं पुनरपि	२	४७८
गुणैस्सर्वज्ञकल्पोऽपि	१	१८३	घृष्टे नेत्रे करौ	३	९५
गुणो गुणान्तरापेक्षी	१	१८३	घ्राणकर्णकरपाद	२	३१
गुरवो यत्र पूज्यन्ते	०	४४७	च		
गुरुआ न गणन्ति गुणे	१	१७६	चञ्चिहे वि आहारे	२	६
गुं विना को नहि	१	६७	चक्रिचिष्णुमतिचिष्णु	१	२
गुह्यच्यपामार्गविह	३	२८	चक्री त्रिशूलो न हरो	३	३०
गुणो गुणं वेत्ति	३	२१६	चक्रे मयाऽसत्त्वपि काम	२	१
गुरुपदेशः श्रुतिमण्डनानि	१	१४६	चक्षुर्दधान्मनो दद्या	३	६
गृद्धिं विना भक्षयतो	२	७०	चक्षुः स्नेहेन सौभाग्यं	३	३३
गृहं सुहृत्पुत्रकलत्र	२	४३४	चण्डस्य पुत्रहीनस्य	१	३१५
गृहादिकर्माणि विहाय	१	१७	चतुर्दशयान्तथाष्टम्या	२	८
गृहे गृहे सन्ति सुता	१	१४५	चतुर्विंशति यो भूत्वा	१	३१
गृहे चैवोत्तमं स्नानं	१	१९५	चत्वारः प्रहरायान्ति	१	४४
मेहीवरं नैव कुशील	१	२२०	चंदनं शीतलं लोके	१	२०
	१	३९७	चन्द्रः किं स न यत्	१	४
गोपृष्टदूर्वातरु	३	३१६	चन्द्रोपमानाः कृत सञ्च	१	६
गुरुणा विद्यया विद्वानं	३	२५१	चर्मचक्षुर्भूतः सर्व	१	४७
गुरोरधीताखिल	३	४३७	चलेचमेरुः प्रचलेत्तु	१	४२
गोभूमिकन्या परकूट	२	१४३	चातुर्मास्ये तु सम्प्राप्ते	२	२३
गोरसं मापमध्येतु	२	२७५	चारित्र्यं स्थिरतारूप	१	७
गोविक्रयास्तु ये विमा	१	३१३	चास्ता परदाराय	१	४०
गोशतादपि गोक्षीरं	२	४२४	चारुमियोऽन्यदारार्थी	३	२५
गौरवाय गुणा एव	१	१८१	चित्तं जङ्कज्जाङ्	१	४७
गौरीतनुर्नयनमायत	१	३७८	चितं रागादिभिः क्लिष्ट	१	२१
गौरीनखरसादृश्य	३	३०५	चित्तं विगुह्यति	१	५०
ग्रामं निशायां स्वर	३	३१५			

चित्तं शमादिभिः	१	५८	जना घनाश्च वाचालाः	१	१२१
चित्तमन्तर्गतन्दुष्टं	१	२१६	जनेषु गृह्णत्सु	३	४९६
चित्तायतं धातुवद्धं	३	१४३	जनोऽत्र यो ज्ञानरथाधि	२	४९३
चित्ताहादि व्यसनविमुखः	१	१५२	जं तं वंसि पुज्जसि	१	३०५
चित्ते परिणतं यस्य	१	९३	जन्तिवन्द्रियालमिदं	१	४९९
चितां प्रज्वलितां दृष्ट्वा	३	४४	जन्मस्थानं न खलु	१	१८२
चेरायुरारोग्यसुरूप	२	२४७	जपन्ति ये नमस्कार	१	२९
वृताङ्कुरकवल	२	२१७	जयणाइ वट्टमाणो	२	४१
चित्तः सार्द्धतरं वचः	१	१५४	जयणा य धम्मजणणी	२	४१
चित्तःपशुमशुभपथं	३	१५८	जलं गलनवह्नेण	२	१३८
चित्तोऽर्थये मयि	३	१११	जलेन वस्त्रपूतेन	१	४९५
चिद्वाञ्छसीदमयितुं	३	४९०	जलेन वस्त्रपूतेन	२	१८
चित्तन्यं विपभक्षणा	२	२५०	जले विष्णुः स्थले चिष्णु	२	९४
चौरश्चौरार्यको मन्त्री	२	३०७	जल्पितेन बहुधा किमत्र	२	३१५
चौरादिदायादतनूज	२	४९९	जह कोविवेशारत्तो	२	१७९
छ.			जह सिद्धिल मसुइ	२	२२२
छट्टेणं भत्तेणं अपाण	१	३५	जहा अग्गिसिहा दित्ता	२	६३
छत्र तामरसं धनू	३	३२९	जहा तुलाए तोलेउं	२	६३
छत्राकारं नरेन्द्राणां	३	३३८	जहा दुक्खं भरेउं	२	६३
छायां प्रकुर्वन्ति नमन्ति	१	३७१	जहा भुयाहिं तरिउं	२	६३
छाद्राणां निकटे वासो	१	४१०	जाड्यं धियो हरति	१	२०४
छन्नमूलो यथा वृक्षो	१	४४५	जाड्यं हीमति गण्यते	१	३८४
छन्नः स निश्चितैः	१	११४	जाताः कति नहि सुख	३	४५०
छेदश्चन्दनचूत	३	२१८	जातिर्यातु रसातलं	२	३९०
ज			जानन्ति केचिन्न तु	३	५४
जवीर जिणस्स जिओ	१	३०३	जानाति यज्जीवति	१	४४७
जाइ जिणमयं	३	५८	जानाति येन सर्वं	१	५१२
जाइ ते लिङ्गपमाणं	१	२१७	जानामि क्षणभङ्गं	३	४५४
जागुरुजिणस्स वयणं	१	३०४	जानीयात्प्रेषणे भृत्यान्	३	२१५
जागत्रयाधार कृपावतार	२	५	जानुनी मांसलस्त्रिग्धे	३	३३३
जागद्धर्माधारः स गुरु	१	४६४	जानेऽस्ति संयमतपोभि	१	२६९
जाडात्मको धारणया	१	२९२	जायेत यस्य हरणं	३	३४७
जानयन्त्यर्जने दुःखं	२	३९५	जावज्जीवमविस्सामो	२	६२

जिणआणा भङ्गभयं	१	३०२	ज्ञानं च संसारसमुद्र	२	४८९
जिण आग विचयन्ता	३	४७६	ज्ञानं जनानामपवर्ग	२	४८९
जिणपूआमुणिदाणं	१	४७४	ज्ञानं तृतीयं पुरुषस्य	२	५००
जिणवयणवियत्तु	२	१८०	ज्ञानं पठन्तीह च पाठ	२	५०६
जिणवरआणाभङ्ग	१	३०१	ज्ञानं भंवारण्यदवानलाभ	२	४९४
जिणसासणस्ससारो	१	३१	ज्ञानं यत्र पुरःसरं	२	५६
जितेन्द्रियः सर्वहितो	१	१४१	ज्ञानं विनान्धा भववारि	२	४९३
जिनमणीते शुभधर्म	२	१६३	ज्ञानं सदाराधयतां	२	४८८
जिनशासनाव तं साः	१	४७४	ज्ञानं स्यात्कुमतान्ध	२	५००
जिनेश्वरक्रमयुगभक्ति	१	१०२	ज्ञानं हि यानं त्वपवर्ग-	२	४९५
जिनो दाता जिनो भोक्ता	१	४२	ज्ञानं हि रूपं परमं	२	४९७
जिनोदिते वचसि	१	१०७	ज्ञानं हि लोके परमं	२	४८८
जिह्वो लोकः कथयति	१	३६६	ज्ञानं हृषीकोग्रतुरङ्ग	२	४९५
जिह्वादूषितसत्पात्रः	१	४०४	ज्ञानक्रियासमावेश	१	८७
जिह्वानेत्रकपोलानां	३	४३२	ज्ञानदर्शनचन्द्रार्क	१	१००
जिह्वाया ^१ छेदनं नास्ति	३	७१	ज्ञानदुग्धं विनश्येत	१	७६
जिह्वैकैव सतामुभे	२	२८०	ज्ञानमदीपे शलभी	२	४९८
जीअं मरणेण समं	२	४७६	ज्ञानस्य दानं खलु	२	५०३
जीओ सुवन्नभूमी	१	३६	ज्ञानस्यदाने भुवि	२	५११
जीवनग्रहणे	१	४०२	ज्ञानस्य दानं भुवि वैः	२	५०८
जीवनाशनमनेकधा	२	३१२	ज्ञानस्य नानाविधपुस्त	२	५०८
जीवरक्ताशयसुरो	३	४३१	ज्ञानस्य लब्ध्वा विबुधा	२	४८८
जीवाण्डं मधु. सम्भूतं	२	२७१	ज्ञानारूपयानाधिगता	२	४९२
जीवादितत्वेषु सुसं	२	३६	ज्ञानारूप्यसूर्यस्य	२	४९६
जीवान् इन्ति हरि	३	२२०	ज्ञानाधिकैरहरहः	३	३०
जीवान्त्रतां यत्र नभो	२	२२७	ज्ञानासितोद्रव्यमुपार्ज	२	४९२
जीवास्त्रसस्थावरभेद	२	४३	ज्ञानार्णवे येऽत्र कृत	२	४९५
जे निचमपमचा	२	८४	ज्ञानी. क्रियापरः शान्तो	१	३०७
जैनो धर्मः प्रकटविभवः	१	४२३	ज्ञेयावभासिनी पूर्वं	३	४३३
जो वारवेइ पडिमं	१	१४	ज्वरस्य प्रथमोत्थाने	३	३५०
जो गिहकुडं वसामी	२	२२०	ज्वालाभिःशलभा जलै	१	२२४
जो गुण इल एकमेगं	१	३२			
जो न कृणइ तुहआणं	१	३०६	टङ्कच्छेदे नमे दुःखं	१	३५०
ज्ञानं कर्ममद्दीप्रभेद	२	५०१	टाल्यां वीक्ष्य ततो	२	८७

ग			तरङ्गतरलां लक्ष्मी	३	६
सयं ण परं को वा	१	३०३	तरुमूलादिषु निहितं	१	१७३
त			तस्याग्निर्जलमर्णवः	२	१४४
रुवं जत्थगुणा	३	४९	तस्थौ हस्त च कोर	३	१८७
इयाहिमाण अहमा	१	३०३	तस्योपरि तिलं ज्ञेयं	३	४३१
एव धन्या यशसां	१	१४७	तस्स न हवई	२	११६
क्रवसातृणकर्पर	३	३२४	ता जइ इमं पि	५	३०३
क्षकस्य विषं दन्ते	१	४०३	ताण कहं जिणधम्मं	१	३०३
चचारित्रं न किं सेवे	२	५०	तानीन्द्रियाण्यविकलानि	२	३८३
त्कर्म यन्न बन्धाय	२	८२	तालणा तज्जणा	२	६१
त्तत्कारकपारतन्त्र्य	३	८८	तावच्चन्द्रवलं ततो	२	४१२
त्र ज्वरा दश द्वौ च	३	३५०	तावत् प्रीतिर्भवेल्लोके	१	४२८
त्र धान्नि वसेद्गृह	१	४७४	तावत् प्रीतिर्भवेल्लोके	२	४५५
त्र स्थाने स्थिता	२	१३९	तावदत्र पुरुषा	२	३१०
था च यत्किंचिदहं	१	१२२	तावद्गर्जन्ति मण्डूकाः	१	३९२
थ्यं पथ्यं सहेतु प्रिय	१	१२४	तावन्नरो भवति	३	८३
दनु च गणकचिकित्सक	१	३६१	तास्तु वाचः सभायोग्या	१	१२१
दिह दूषणमङ्गिगणस्य	२	२६८	तिमिरारिस्तमो हन्ति	३	३००
देकान्तग्रहावेश	१	४३९	तिर्यक्त्वं भजतु	२	३९०
ददुःखम पि नो दुखं	२	५२	तिर्यग्लोके चन्द्रमुख्याः	१	२८
द्वक्ता सदसि ब्रवीतु	१	१२४	तिलसर्षपमात्रं तु	२	२४५
दूधवं मांसमदन्न	२	२४६	तिष्ठञ्जलेऽतिविमले	३	७७
दूधृतां नियततपो	१	१०७	तीक्ष्णा नारुन्तुदा बुद्धिः	१	१२१
दोति धर्मं विधुनोति	२	२०	तीर्थकराणामधुना	२	५०३
दो नागपतेर्भुजंग	२	५५	तीर्थं जीर्णं पटारं	३	४५५
दपश्चतुर्थादि विधाय	२	७८	तीर्थङ्करेभ्यो गतराग	२	१६१
दपशीलसमायुक्त	१	५५	तीर्थाभिषेककरणा	१	४९७
दपः श्रुतयमज्ञान	३	९६	तीर्थाभिषेकवशतः	१	४९७
दपोग्रौ जीवकुण्डस्थे	२	१३३	तीर्थेषु चेत्क्षयमुपैति	१	४९६
दपोजपाद्यःस्वफलाय	३	१०३	तीर्थेषु शुध्यति जलैः	१	१८५
दसाङ्गारसमा नारी	३	१३१	तुङ्गात्मनां तुङ्गतराः	१	४१५
दमभिलषति सिद्धि	२	१७१	तुच्छं पत्रफलं	३	९७
दमो धुनीते कुरुते	२	४९९	तुम्बीफलं जलान्त	२	१५८
			तुल्यवर्णच्छदैः		

तुष्यन्ति भोजनैर्विमा	१	१५६	त्वं राजा वयमप्युपासित	२	५६
तूलवल्लघवो मूढा	१	९२	सत्तः सुदुष्पापमिदं	२	५७
तृणानि भूमिरुदक	३	६१	त्वामव्ययं विभ्रमचित्य	३	५८
तृषा शुष्यत्यास्ये	३	८६	त्वामामनन्ति मुनयः	३	५९
ते गतास्ते गमिष्यन्ति	१	२८	त्वां त्वत्फलभूतान्	२	१४
तेजोमयोऽपि पूज्योऽपि	१	४११	थ		
ते घत्तूरतहं वपन्ति	३	८७	यद्यो छिद्रपेही	३	२२
ते पुत्रा ये पितुर्भक्ताः	१	४७३	दक्षिणमंगं पुंसः		३११
ते वै सत्पुरुषाः परार्थे	१	१५९	दसोविज्ञातशास्त्रार्थो		३५५
तेषां च देहोद्भूतरूप	१	४४	दग्धं दग्धं पुनरपि		११८
तेषां मुखे जलौकास्तु	२	२७६	दग्धसावकुलावली		१८
तेषां सर्वाः श्रियः पञ्च	१	२८	दग्धोग्निनाक्रोधमयेन		
तैरात्मा सुपवित्रितो	१	४६६	दत्तं न दानं परिशीलितं		
तैलाद्रक्ष्यं जलाद्रक्ष्यं	१	४८२	दत्तमिदं तपस्तप्तं		९५
तैश्चन्द्रे लिखितं	१	४६६	दत्ते महत्त्वमृदादि		५१
तोयेनेव सरः श्रियेव	१	४४८	ददति तावदमी विपयाः		११५
त्यक्तेन तेनोदधिना	३	५०	ददाति दुःखं बहुधा		१८६
त्यक्तेऽपि वित्ते	३	४५१	ददातु दानं बहुधा		१८६
त्यक्त्वा कुडुम्बवासन्तु	१	५६	दधातु धर्मं दशधा		१८६
त्यक्त्वापि निजमाणान्	१	३८६	दधिदूर्वाक्षतपल्लव		३२०
त्यक्त्वा मौक्तिकसंहतिं	१	३९२	दन्तसाहणमाइस्स		६०
त्यजति च गुणान्मुदूरं	१	३९१	दन्तिदन्तसमानं हि		१७८
त्यजति शौचमियत्ति	२	२६८	दन्तीन्द्रदन्तदलनैक		८१
त्यजतु तपसे चक्रं	१	२७७	दन्तोच्छिष्टं वर्जनीयं		२३४
त्यजेदेकं कुलस्यार्थं	२	४७२	दमो दया ध्यानमहिंसनं		२०
त्रयः स्थानं न मुञ्चति	१	१८५	दम्भविकारः पुरतो		३६२
त्राणाशक्तेरापदि	३	४८०	दयादमध्यानतपोव्रता		१८३
त्रिधा स्त्रियः स्वसृजननी	१	१०४	दयादयितया शून्ये		९७
त्रिलोककालत्रयसम्भवा	२	१८३	दयाम्भसा कृतस्नानः		२३
त्रिवर्गसंसाधनमन्तरेण	१	४२१	दयालवो मधुरमपैशुनं		१०४
त्रैकाल्यं जिनपूजनं	१	४७६	दर्शनाद् दुरितं हन्ति		१५
त्रैकाल्यं द्रव्यपटुर्कं	२	४०	दशकान्तर्नवास्तित्व		४३८
त्रैलोक्यमेतद्बहुभि	३	१२०			
व्यहं गृहद्वारि	३	३१६			

शभिर्भोजितैर्विप्रै	१	५९	दुःखिनः काकजङ्घाः	३	३३३
शमपरिच्छेदोयं	३	२९८	दुःखे दुःखविकान्	२	४७५
ह्यमानाः सुतीव्रेण	१	३७९	दुःखेन शुध्यति मशी	१	४९९
ानं गुणो गुणशतै	२	५०४	दुःपालशीलं परिपा	२	६४
ानं भोगस्तथा नाशः	२	४४१	दुरन्ताभिध्यात्तमो	२	१८०
ानं वित्तादतंवाचः(उपोद्घात)	२	१२	दुर्जनः कालकूटं च	१	३३५
ानमौचित्यविज्ञानं	२	४४७	दुर्जनः परिहर्तव्यो	१	३३३
ानश्रुतध्यानतपो	३	१००	दुर्जनः परिहर्तव्यो	१	४३३
ानार्थिनो मधुकरा	१	१९४	दुर्जनः कुज्जो न स्यात्	२	२१०
ानी स यः स्वल्प	१	१४६	दुर्जनजनसन्तप्तो	१	११६
ाने तपसि शौर्ये	१	१४७	दुर्जनवचनाङ्गारै	१	११६
यादाः स्पृहयन्ति	२	४४२	दुर्जनं प्रथमं वन्दे	१	३५५
ाराः परभवकारा	३	४४९	दुर्जनवदनविनिर्गत	१	३३६
रिदं दोहगं कुजाड	१	१४	दुर्जनेन समं सख्यं	१	३३४
रिञ्चदौर्भाग्य	२	९९	दुर्जनो दोषभासते	१	१५७
रिञ्चशीलोऽपि	२	३१७	दुर्जनो नार्जवं याति	१	३३४
रिञ्चात्पुरुषस्य	२	४०७	दुर्भेदस्फुरदुग्रकुग्रह	१	२३०
सत्त्वं विषयप्रभो	१	२८१	दुर्लभं संस्कृतं वाक्यं	२	१७
सत्त्वमेति वितनोति	३	८३	(जन्मचरित्र)	३	७८
स्यत्येपैव किन्तु	१	३८८	दुर्वाङ्कुराशनसंमृद्ध	१	४१२
ने दिने मञ्जुल	१	४२१	दुर्वृत्तसङ्गतिरनर्थ	३	४९३
वा निरीक्ष्य वक्तव्यं	१	४३२	दुष्टः कर्मविपाक	१	५००
व्यं चूतरसं पीत्वा	१	३४५	दुष्टाष्टकर्ममल	१	३४०
क्षितो ब्राह्मणश्चैव	२	२४३	दुष्टो यो विदधाति	३	३४८
क्षील्वणगुणग्राम	३	५१	दुःस्वप्ने देवगुरून्	१	३२५
ानक्षपणोन्मत्त	२	३२२	दूतो वाचिकविस्मारी	१	४०१
निर्मधुकरैर्वगैः	२	२७२	दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्र	२	४६
नोद्धारधुरन्धर	२	१२	दूरे विशाले जन	१	३८१
पो हन्ति तमःस्तोमं	१	४२०	दूषणं मतिरूपैति	१	३७९
सि कार्यं नाडी पर	३	३२७	दूषयन्ति दुराचारा	१	७३
येत मार्यमाणस्य	२	९४	दृश्यन्ते वहवः कलासु	१	५२५
ीर्घायुर्भव वृत्तवान्	२	५२७	दृष्टं किमपि लोकऽस्मिन्	३	३२१
खं वरं चैव वरं	१	३९६	दृष्टः शवः प्रवासे	३	३७९
खानि यान्यत्र कुये	३	२४९	दृष्टः शतो वा	३	

दृष्टाः स्वप्ना ये	३	३४३	द्राक्षा म्लानमुखी जाता	२	१५७
दृष्टान्तयुक्ति	२	१६२	द्वात्रिंशदशनी राजा	३	३३७
दृष्टा जनं ब्रजसि	१	२७६	द्वारपरिचयस्य शयन	३	३४७
दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं	२	१३७	द्वौ हस्तौ द्वौ च पादौ	२	२०८
देवं श्रेणिकवत् मपूजय	१	४७५	ध		
देवतत्त्वे गुरुतत्त्वे	१	४०	धणयन्त्रपेसवगो	२	६०
देवताशुपदेशोत्थो	३	३४१	धत्तूरकण्टक फल	१	३२६
देवस्य प्रतिमाया	३	३४५	धनधान्यप्रयोगेषु	३	६५
देवानामग्रतः कृत्वा	३	२५२	धनं तावदसुलभं	३	३९८
देवः स वः शिवमसौ	१	१	धनमपि परदत्तं	२	३९५
देवमानुष्यतिर्यसु	१	५८	धनवृद्धिरन्वकम्पे	३	३१९
देवयात्राविवाहेषु	१	४९५	धनाशया खलीकारः	२	३९६
देवाचनादिविधिना	२	९१	धनेन हीनोऽपि धनी	२	१८
देवार्थव्ययतो यथारुचि	१	२२७	धनेषु धान्येषु हलेषु	२	४२१
देवेषु देवोऽस्तु निरञ्जनो	२	१९	धनैर्विमुक्तस्य नरस्य	२	४०७
देवेहि दाणवेहि	३	१७९	धन्यस्त्वं निर्धनोऽप्येवं	१	४६
देवो जिनो जिनमतं	२	३६	धन्यः स मुग्धमतिरप्यु	१	२९
देहे विमुक्त्य कुरुषे	३	४९१	धन्यानां गिरिकन्दरेषु	१	७
देवं रुष्टं चपेटां किं	३	२२०	धन्यानामिह धर्मकर्म-	१	४४
देवतातं च वदन	३	७१	धन्याः केप्यनधीतिनोऽपि	१	२९
दोषः सर्वगुणाकरस्य	१	१७६	धन्या भारत वर्ष	१	४४
दोषप्लुषे पुण्यपुषे	१	६२	धरान्तःस्थे तरोर्मूल	२	४२
दोषाकरोऽपि कुटिलो	१	१७७	धर्म जागरयत्ययं	२	१६१
दोषालोकुननिपुणाः	१	३६४	धर्मकामधनसौरव्य	३	३१
दोषेषु स्वयमेव	१	३४१	धर्मद्रुमस्यास्तमलस्य	२	२४
दोषो गुणाय गुणिनां	१	१५८	धर्मध्वंसे क्रियालोपे	२	१४
धृततोऽपि कुपितो	२	३११	धर्म ध्वस्तदयो यशो	१	४११
धृतदेवनरतस्य	२	३११	धर्मरतः समघातुर्यः	३	३४७
धृतनाशितधनो गता	२	३१३	धर्मस्य फलमिच्छन्ति	१	४४१
धृतनाशितसमस्तं	२	३१४	धर्मादिधिगतैश्वर्यो	१	४४३
धृतपोषी निजद्वेषी	२	४५३	धर्माधर्मविचारणा	१	३४
द्रव्यपूजोचिता	१	२६	धर्मारम्भेऽप्यसतां	१	४०८
द्रव्यस्तवात्मा धनसाधनो	२	४३२	धर्मार्थे यस्य वित्तेहा	२	४३
द्रव्यादिसाकव्यमत्तुरय	१	१२२			

मार्थिकाममोक्षाणां	१	४४३	न ज्ञानदानं भुवि यैः	२	५१०
मार्थिकामव्यवहार	२	५००	न ज्ञानदानं भुवि यो	२	५१०
मार्थिकामहीनस्य	२	४००	नटोऽपि दद्याद्गणको	३	४४२
मो दुःखदवानलस्य	१	४२५	न तथा रिपुर्न शस्त्रं	२	३०४
मो महामङ्गलमङ्ग	१	४२०	न तथा शशो न सलिलं	२	१५२
मो यशो नयो दाक्ष्यं	२	१५७	न दारुभिर्वहिरपां	२	४३४
वलयति समग्रं चन्द्रमा	१	१९०	न देवं नादेवं न गुरु	१	४८३
गागमैर्माद्यसि रज्जय	१	२९६	न देवतीर्थेन परा	२	४५०
मं पयोधरपदं	१	३९०	न देवं नादेवं न	२	१६३
जो दुष्टोऽपि पापिष्ठो	१	३६२	न देवपूजा न च षात्र	२	१०
यं यस्य पिता क्षमा	२	५७	न देवराजस्य न	३	४७०
ज्ञानं पुष्पं तपः	२	८१	नद्यः पयोधिं नयिनं	१	६६
वःप्रमादैर्भववारिधौ	१	२६७	न धातोर्विज्ञानं	३	४४३
जवज्राकुंशच्छत्र	३	३३५	न धयमानो भजति	२	१८१
स्तोऽन्यमन्त्रैः परमेष्ठि	२	८	न ध्यानं नैव च स्नानं	२	२४६
ान्तं दिनेशोऽरि	२	७७	न नव्यं पुस्तकं श्रेष्ठं	२	१८८
ान्तध्वंसपरः कलं	१	३३९	न निष्ठुरं कटुक	२	४७
न			न परं फलति हि	१	४१२
करोति नाम रोषं	३	३०७	न वान्धवस्वजन	१	१०३
कापि सिद्धिर्न च ते	१	२५४	न ब्रूते परद्रुपणं परगुणं	१	१५३
कुर्वते कलिलव	२	४७	न भाविधैर्भरविधि	१	२२१
कोपो न लोभो	१	४६	नमस्कारसमो मन्त्रः	१	३३
खनेत्रमलं वक्त्रे	३	४३२	न मुखेनोद्दिरत्यूर्ध्वं	१	११५
गङ्गा न च केदारो	२	२४५	नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुण	१	१५५
गोप्यं कापि नारोप्यं	१	९१	नयतोऽभीप्सितं	१	४३७
येऽपि शूलिनि	३	४७२	नयनाञ्जलैः सकोपैः	१	३६०
ग्राह्याणि न देयानि	२	७४	न यान्ति दास्यं न दरिद्र	१	१७
चक्रनाथस्य न	२	५२	नरकसङ्गमनं सुख	२	२६७
च राजभयं न च	२	५३	नरस्यात्यन्तिके कार्ये	३	३२५
चारहार्यं न च	३	११	न रागिणः कचन न रोष	१	१०६
जातु कामः कामा	३	१३३	न रात्रिर्न दिनं नोच्चं	२	४००
ज्ञानतुल्यं किल	२	४९७	न लाति यः स्थितपतितादिकं	१	१०३
ज्ञानतुल्यं भुवि	२	४८८	नवकारइक अक्खर	१	३

नवब्रह्मसुधाकुण्ड	१	१९१	निहं पुद्गलभावानां	१	८
नवापि तत्त्वानि विचा	१	६४	नाहं स्वर्गफलोपभोग	२	१३
न विकाराय विश्वस्यो	१	९७	निचकालप्पमत्तेण	२	६
न विना परवादेन	१	३३३	निच्छय ओमिच्छती	२	२५
न विस्मृतं नो पतितं	२	१७१	निजकर्मकरणदक्षः	१	११
न विना मधुमासेन	३	२१५	निजगुणक्षयरूप	१	१६
न वेत्ति यो यस्य	१	१९१	निजभार्याया हरणे	३	३४
न व्याघ्रः क्षुधयातुरो	१	४१५	निजमनोमणिभाजन	१	११
न शब्दशास्त्राभिरतस्य	१	६७	निज्जरणनीरपाणं	२	९
नश्यत्तन्द्रो भुवन	१	१५१	नित्यं छेदस्तृणानां	२	४५
न श्राव्यः कुस्यमो	३	३४२	नित्यमित्रसमं देहं	३	४८
न स्त्री त्यजति रक्ताक्षं	३	३३०	नित्यशुच्यात्मतारुयाति	३	३
न स्नानमाचरेत्	१	४९५	निद्राछेदसखेदवान्धव	२	४३
न स्वादु नौपथमिदं	२	३१७	निद्रा मूलमनर्थानां	३	३
न हन्ति योऽन्यान्स	२	९८	निन्यानि लोहगृहल	३	३२
न हि जन्मनि ज्येष्ठदं	१	१८०	निन्देन मांसखण्डेन	१	३
न हि मे पर्यता भारा	१	३६७	निन्देन वांगविपयेण	१	४९
न हीनो धनहीनोऽपि	३	९	निपतितो वदते	२	२६
नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां	२	१०९	निमिषं निमिषार्द्ध	१	१४
नाजीविकाप्रणयिनी	१	२७२	निरसरे वीक्ष्य महा	३	१
नात्मा न पुण्यन्न भवो	२	१०	निमीलनाय पद्मानां	१	३९
नादो विना ज्ञानमुपै	२	१८	निम्रं गच्छति निम्रगेव	२	४४
नानातरुप्रसवसौरभ	३	७८	निरस्तभूपोऽपि यथा	१	३२
नानाप्रकारैः परितः	२	४९४	निरस्थञ्चालीकं	२	४०
नानाविधव्यसनधूलि	३	८३	निर्गुणलोकप्रणतः	१	३५
नान्तकस्य प्रियः कश्चित्	१	४४४	निर्दत्तः करटी ह्यो	१	४२
नाभूम भूमिपतयः	२	४७७	निर्दयत्वमहङ्कार	२	४१
नाभ्युत्थानक्रमो यत्र	३	६५	निर्द्वयो ह्रियमेति	२	४०
नाम्नं सुसिक्तोऽपि ददाति	१	२२२	निर्धनत्वं धनं येषां	१	६
नारायणश्रेणिक	२	१७	निर्ममो निरहङ्कारो	१	३
नालिकेरसमाकारा	१	१५६	निर्मलं स्फाटिकस्येव	३	४४
नाश्रयमेतदधुना	२	२१२	निर्माणखलजिह्वाग्रं	१	४०
नास्विके शकुना	३	४४९	निर्वाहार्यिनमुज्झितं	१	२२
नाहं काको महाराज	१	४३३	निर्विवेकं नरं नारी	३	६

नवसन्नपि सममितरै	१	१७२	नैवास्वाद्यरसायनस्य	१	२११
नवृत्तलोकव्यवहार	२	५३	नैवाहुतिर्न च स्नानं	२	२३८
नवेद्य सत्वेष्वपदोष	२	२३२	नोच्चैर्वाच्यमवश्यं	१	३६०
नेशान्त्ययघटिका	३	३४१	नोदकक्लिन्नगात्रोऽपि	१	५८
नेश्वयव्यवहारौ	१	४३७	नोदकमपि पातव्यं	२	२३८
नेशेषकल्याणविधौ	२	४९	नो दुःकर्मप्रयासो	२	५८
नेशेष पापमलवाधन	१	५००	नो निर्धूतविषं पिवन्नपि	१	३७२
नेषिद्धमप्या चरणीय	२	४७३	नो मन्ये दृढबन्धना	३	४५४
नेष्कारणं यः प्रपलायते	३	३१५	नो मृत्तिका नैवजलं	१	५७
नेष्कारणं सम्मिलिता	३	३१५	नोर्ध्वजानुश्चिरं तिष्ठे	३	२६
नेष्कासिताविरतियोषिति	१	२	नौरैषा भववारिधौ	१	२०
नेष्ठुरकुठारघातैः	१	५१८	नौरैषा भववारिधौ	२	१६५
नेष्पेषोऽस्थिचयस्य	१	१९१	न्यस्तं यथा मूर्ध्नि	३	७६
नेःसङ्गोऽपि मुनिर्न	२	४३०	न्यस्ता मुक्तिपथस्य	१	२२९
नेःसारस्य पदार्थस्य	१	३४६	न्यायनिर्णीतसारत्वात्	१	१२१
नेःस्वं सोदरकं निरीक्ष्य	२	४६२	प		
नेःस्वोऽपि सङ्गतः साधु	१	१९६	पक्कणकुले वसन्तो	१	२१८
नीचं समृद्धमपि सेवति	१	४०५	पक्षपातो न मे वीरे	१	३९
नीचस्यापि चिरं चट्टनि	२	४४३	पक्षविकलश्च पक्षी	२	४०१
नीचाः शरीरसौख्याय	१	१५६	पङ्कान्वयमपि सरसिज	१	१८१
नीचोच्चादिविवेकनाश	१	३३९	पञ्चप्रकारे परमेष्ठि	२	३७
नीरतीर्थे तटस्थश्चेदङ्ग	३	३१४	पञ्चमी चाष्टमी षष्ठी	३	४२८
नीरसान्यपि रोचन्ते	१	१८६	पञ्चमी वेदिनी ख्याता	३	४३३
नीलिकां वापयेदस्तु	२	२३३	पञ्चविधाभिगमोसौ	१	६
नीलीक्षेत्रं वपेद्यस्तु	२	२७४	पञ्चाधिकाविंशति	२	४८
वृणाम्मृत्युरपि श्रेयान्	१	२०१	पञ्चाप्येवं महादोषान्	२	२७२
नेत्रानन्दकरी भवोदधि	१	२०	पञ्चाश्रवाद्द्विरमणं	२	४१
नेत्रोन्मीलिविकाशभाव	१	१९	पठकः पाठकश्चैव	१	३०८
नेन्द्रियाणि न वा रूपं	२	१७३	पठति पाठयते पठता	२	५०९
नैकचक्रो रथो याति	१	४३८	पठतो नास्ति मूर्खत्वं	२	२६
नैर्मलयं वपुषस्तवास्ति	२	२१३	पठ पुत्र किमालस्य	३	२२
नैव भाग्यं विना विद्या	२	१५६	पठितेनापि मर्तव्यं	३	२५१
नैवात्मनो विनाशं	१	३८७	पडिवन्नमसगाहं	१	४७८

पण्याजीवस्तु कश्चित्	१	३८५	परोपकारोऽस्ति तपो	३	४८६
पतितोऽपि राहुवदने	१	१७७	पलादिनो नास्ति	२	२४८
पत्नी प्रेमवती सुतः	१	४२६	पलाशबीजमर्कस्य	३	४२९
पन्नपन्नसमा जिह्वा	३	३३७	पल्यङ्कमासंदिक	१	६३
पद्मं पद्मा परित्यज्य	२	४४१	पल्योपमसहस्रन्तु	१	३४
पद्माकरं दिनकरो	१	१४८	पल्ले महइ महल्ले कुम्भं	२	४१
पद्मालयाराधन	२	४९२	पल्ले महइ महल्ले कुम्भंसाहेइ	२	४२
पयो सुतं शर्करया	२	१८२	पल्ले महइ महल्ले कुम्भे सोहेइ	२	४३
परकाव्यैः कवित्वं	३	२५२	पवणेण पडागा इव	३	२२२
परजनमनःपीडाक्रीडा	२	३०८	पश्य लक्ष्मण पंपायां	१	३५७
परदारपरद्रोह	१	६०	पश्य सरसङ्गमाहात्म्यं	१	२०२
परदाररतस्यापि	१	३१५	पाठामूलं विनिष्पिप्य	३	४२८
परपरितापनकुतुकी	१	३८७	पाण्डित्यमेतदेव हि	३	६५
परपरिवादः पर्यदि	२	३०६	पाणौ ताम्रयटी कुशः	१	३१९
परपरिवादे मूकः	१	६१	पातितोऽपि कराघाते	२	४८०
परमभावफलावलि	१	१२	पातु वो निकपग्रवा	१	१२
परमाणोरपि परं	२	१७३	पात्रं प्रदाता शुभवस्तु	२	८०
परं पुण्यं परं श्रेयः	१	३०	पात्रमपात्रीकुरुते	१	४११
परवादेदशवदनः	१	४०४	पानान्नपुष्पादिक	३	७२
परविघ्नेन सन्तोषं	१	३८९	पापं लुम्पति दुर्गतिं दल	१	२०
परविघ्नेन सन्तोषं	१	१४२	पापकर्तुः परस्वार्थे	१	३१६
परस्यापदि जायन्ते	१	१८७	पापध्वंसिनि निष्कामे	२	१२९
परान्नं भाष्य दुर्बुद्धे	१	३१५	पापदिस्तनुमद्ग्रथो	२	२३०
परापवादेन सुखं	२	८	पायत्विणेण पावइ	१	१६
परिग्रहं चेद्व्यजहा	१	२५६	पारदारिकचोराणा	२	२७७
परिग्रहं द्विविधं	१	१०४	पारापते मेघरथो	२	९९
परिग्रहं सन्तनुते	२	४३५	पार्थिवः शुक्रनासः स्या	३	३३७
परिग्रहात्स्वीकृतधर्म	१	२६६	पावाणं च खलु	३	४६६
परीक्षा सर्वशास्त्रेषु	२	१८८	पापाणेषु यथा हेम	१	५१७
परीपहान्नो सहसे न	१	२५१	पापाणो मिचते दङ्के	१	४०४
परीपहा यत्र सदैव	२	६४	पासत्याई वन्दमाणस्त	१	२१७
परोपकारमवणाः	१	६४	पितृ राजा शरत्काले	३	३५२
परोपकाराय फलन्ति	१	१८९	पिता माता भ्राता मिय	१	६९
परिग्रहेणापियुता	२	१८१	पिता योगाभ्यासो	२	५४

पितृणां देवतादीनां	२	२७४	पैशाचिकमारुहानं	३	१६०
पित्रादयोऽपि वंच्यन्ते	१	४६२	पैशुनं कटुकमश्रवा	२	३१२
पेवति यो मदिरामथ	२	२६७	पोतकी पिङ्गला काको	३	३१३
पेवन्ति नद्यः स्वयमेव	१	१८९	पोतोदुस्तरवारि	१	४०५
पेशुनः खलु सृजनानां	१	३६५	पौषमासे निराहारा	३	३५४
पेशुनजनदूषिता	१	११६	प्रकटमपि न संवृणोति	१	३६५
पेशान्नमशुभं सर्वं	३	३२१	प्रकारैरादिमैः	३	३४१
पीठी प्रक्षालनेन क्षिति	१	३१९	प्रकाशिताशेषनिजास्य	३	२५३
पीडा न दुःखं न परा	२	१७०	प्रकृतिखलत्वादसतां	१	४०८
पीड्यन्ते जन्तवो येन	१	४९५	प्रक्षालयन्तं जनपापपङ्कं	१	६२
पीतं यत्र हिमं पयः	१	३७१	प्रचुरदोषकरीमिह	२	२६८
पीत्वा ज्ञानामृतं भुक्त्वा	१	७९	प्रचुरदोषकरीं मदिरा	२	२७०
पीयूषधारामिव दाम्भिकाः	१	२२०	प्रच्छन्ना यमदूता	३	४४२
पीयूषमसमुद्रोत्थं	२	४८७	प्रच्छादयति दुरात्मा	१	१५७
पुंसो निजमनोमोह	३	१८४	प्रतिग्रहरता ये च	१	३१६
पुत्रदा करभे रेखा	३	३३५	प्रतिमूर्त्यदर्शनोल्का	१	३२३
पुत्रः स्यादिति दुःखितः	३	४८१	प्रत्यक्षतो न भगवा	१	४६
पुत्रो मे भ्राता मे	३	४४९	प्रत्यर्थी प्रशमस्य	२	४२८
पुद्गलैः पुद्गलास्तृप्तिं	१	८१	प्रत्युत्थाति समेति नौति	१	४२०
पुरः स्थितानिवोर्ध्वाध	१	४७९	प्रत्यूषसं वीक्ष्य पुरीष	३	४४३
पुरा दत्ता तु या विद्या	३	२५	प्रथमवयसि पीतं तोय	१	१७४
पुष्पासि यं देहमघा	३	४८७	प्रथमे नाजिता विद्या	१	४४५
पुष्पाद्यर्चा तदाज्ञा च	१	५	प्रदानं प्रच्छन्नं गृह	१	१४९
पुष्पीफलानि पात्राणि	१	१८५	प्रदीप्ते भुवने यद्दत्त्	१	२९
पुजायज्ञः श्रीमुख	२	१४३	प्रपूरितश्चर्मलवैर्यथा	२	१८२
पुतं धाम निजं कुलं	१	४६९	प्रवोधयन्तो भविका	१	६५
पुतिपङ्कमयेऽत्यर्थं	३	३०८	प्रभविष्णुस्त्वमेकोऽपि	१	४६२
पुतिश्रुतिः श्वेव रते	३	१०७	प्रभासं पुष्करं गङ्गा	२	२६०
पुणं तटाके वृषितस्स	२	१९१	प्रमाणीकृत्य शास्त्राणि	१	२९१
पुणं नवाङ्गनवभिः	१	१७	प्रमाणीकृत्य शास्त्राणि	२	२३१
पुमनिष्टं दृष्ट्वा	३	३४३	प्रमादः परमद्वेषी	२	६६
पुर्वं भवेऽकारि मया	२	१२	प्रमादस्य महाहेश्व	२	६६
पुथिव्यां त्रीणि रत्नानि	२	१५६	प्रमादं जनयत्येव	३	३१२
पुत्रीनायमुता भुजिष्य	२	८५	प्रलम्बवाहुः स्वामी	३	३३४

प्रवातं नातिनिर्वात	३	३५०	फलाशिनो मूलतृणा	२	४०
प्रवृत्तयः स्वान्तवच	२	४६	व		
प्रशमो देवगुर्वाज्ञा	१	३०	वन्धण मरण भयाई	१	३०
प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्थ	३	३०८	वद्धायुपः स्युः कुगतौ	२	१८
प्रशान्तचित्ताय भवाब्धि.	१	६२	वधिरयति कर्णविवरं	२	३९
प्रसन्नचन्द्र राजर्षे	३	१५४	वन्धनस्थो हि मातङ्गः	२	२०
प्रसन्न मणिमुद्धरेन्	२	१९७	वन्धुः परो योऽत्र विदेशः	२	४९
प्रस्तुतं हेतुसंयुक्तं	३	२८०	बलादसौ मोहरिपु	३	४५
प्राकृत एव प्रायो	१	३४६	बहवो रथ्यागुरवौ	१	३६
प्राक् पादयोः पतति	१	४०३	बहुगुणविज्जाणिलभो	१	३०
प्राग्धर्मलवणोत्तारं	१	२४	बहुनिष्कपटद्रोही	१	३३
प्राज्ञः प्राप्तसमस्त	१	१२४	बाधाविधाथिनामपि	१	१८
प्राणाघाताच्चिद्वृत्तिः	१	१५४	बालः प्रायो रमणासक्तः	१	४४
प्राणायामादिः कुर्यात्	३	३२४	बालसखित्वमकारण	३	२५
प्रातः क्षालितलोचनाः	१	३१८	बालादपि हितं ब्राह्म.	३	-२
प्रातः प्रातः समुत्थाय	३	३१०	बालादपि हितं ब्राह्म	३	४७
प्रातः पूष्णो भवति	१	२८२	बाल्येऽपि मधुराः केऽपि	१	१५
प्राप्यापि चारित्रमिदं	१	२६१	बावत्तरि कलाकुसला	३	-४
प्रायः प्रकाशतां याति	१	३८९	बाहौबली श्रीभरतो	२	४२
प्रायः स्वभावमलिनो	१	३५५	बाह्वदृष्टिप्रचारेषु	१	९
प्रायोवृत्त्या विपदः	२	४८१	बाह्वदृष्टेः सुधासार	१	९
प्रासादरम्यमोजस्वि	१	१२१	विभेषिजन्तो यदि	३	७
प्रासादे फलशाधिरोपण	१	३७	बीआ दुविहे धम्मे	२	९
प्रियसङ्गमाय बाहोः	३	३१४	बीआ पञ्चमी-अष्टमी	२	९
प्रियतमामिव पश्यति	२	२६५	बुद्धस्त्वमेव विबुधा	३	
प्रियदुःखे समुत्पन्ने	२	४७६	बुधुक्षितैर्व्याकरणं	२	३८
प्रियवाक्यप्रदानेन	२	१५१	ब्रत नूतनकृष्णाण्ड	३	६
प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिन	१	१४९	बोधितोऽपि बहुमूक्ति	२	१
पीतिर्यत्र निजै	२	४४७	ब्रह्मचर्यतपोयुक्ता	१	१४
पीतोऽब्रदातवेषः	३	३१८	ब्रह्मज्ञानविवेकनिर्मल	१	२८
पेरयति परमनार्यः	१	३८९	ब्रह्मण्यर्पितसर्वेश्वरो	२	१३
फ			ब्रह्मयज्ञः परं कर्म	२	१३०
फलपूजाविधौ	१	१६	ब्रह्मव्रतं तीव्रतरं	२	७८
फलामूला शनैर्मध्वै	२	११२	ब्रह्माध्ययननिष्ठावान्	२	१३१

र्षणमपि ब्रह्म	२	१३१	भूपः पृच्छति मांसमौलय	२	२५०
णो ब्रह्मचर्येण	१	१४०	भोगान्भो गाङ्ग	२	४१२
ञ			भोगास्तुङ्गतरङ्गभङ्ग(प्रस्ता०)	२	१८
श्रद्धानघुसृणो	१	२३	भोज्ये वचसि दानादौ	३	५३
द्वेषो जडे प्रीतिः	२	३९४	भो लोका मम दूषणं	२	४५१
मातापितृणां	१	४७१	भ्रमवाटी वहिर्दृष्टि	१	९४
ष्टकटिग्रीया	१	४८२	भ्रातः कस्तवं तमाखु	२	३१८
ऊण नमुकारं	२	८४	भ्रान्ता वेदान्तिनः	३	४३९
ओ भवो	१	३०६	म		
रः कुलपर्वता	१	७०	मंसासी मज्जरओ	२	८४
ति किल विनाशो	१	११७	मक्षिकाः क्षतमिच्छन्ति	१	१५७
ति जन्तुगणो	२	२६६	मणिना वलयं वलयेन	१	१८३
ति नियतमत्रासंयम	१	२२३	मणिवन्धात्पितुर्लखा	३	३२९
ति मद्यवशेन मनो	२	२६९	मणिःशाणोल्लीढः समर	१	१९७
ति मद्यवशेन मनोभ्रम	२	२६३	मणिर्लुठति पादेषु	२	२०९
न्ति नम्रास्तरवः	१	१४७	मतिधृतिद्युतिकीर्ति	२	२६९
ममणविभ्रान्ते	१	५८	मत्कुणानां च संयोगात्	१	२१०
गिर्येन किं	१	९०	मत्वात्मनो बन्धनिबन्ध	२	४११
ध्वनि ज्ञानपयोयुता	२	५०७	मत्स्यार्थी चरति तपः	१	३६१
निशङ्करोमेशं	३	३११	मदस्थानभिदात्यागै	१	२४
कितापैः परितापि	२	४९६	मद्विसयकसाया	२	६७
ना केशलोचन	१	९६	मद्यं पीत्वा ततः	२	२६३
स्नानमहाव्रतं	२	३१६	मद्यपाने कृते	२	२६३
त्रि जायते लक्ष्म्या	३	३०९	मद्यमांसाशनं रात्रौ	२	२३७
यं मधुराकृति	३	४५३	मद्ये पीते कुलीनोऽपि	२	२६३
गशनं तदपि	३	७६	मद्ये मांसे च मधुनि	२	२४४
सूतकमन्दिरे	१	२२८	मद्ये मांसे मधुनि च	२	२७०
विदेशेन विहितं	२	१३०	मधुरमिव वदान्तं	१	१४२
कद्रव्याण्यु	३	३५५	मधुराज्यमहाशाका	१	८१
पूर्त्तर्गितत्राणा	२	२२७	मध्यन्दिने वेश्मनि	३	३१६
हलाहलं तेन	२	६३	मन एव मनुष्याणां	३	१५७
गाणुस्सए भोगे	२	२७३	मनःकरी विषय	२	४७
पश्रमानङ्ग	३	३५१	मनः संवृणु हे विद्वन्	३	१५३
वानपि	३	५०	मनः स्थिरं यस्य विना	१	६८

मननदृष्टिचरित्रतपो	२	२६८	मां स भक्षयिताऽमुत्र	२	१
मनसि वचसि काये	१	१४८	मां स भक्षयिताऽमुत्र	२	२
मनीषिणः सन्ति न ते	१	१२७	मांसलुब्धैरमर्यादै	२	२
मनो वाकायजे पापे	२	१३	मांसान्प्रशित्वा विविधानि	२	२
मनोविशुद्धं पुरुषस्य	१	६१	मांसाशनाज्जीववधा	२	२
मन्त्राणां परमेष्ठि	२	९२	मांसाशने न दोषोऽस्ति	२	२
मन्दोप्यमन्दतामेति	१	१९९	मांसाशिनो नास्ति दया	२	२
मन्ये मनो यन्न	२	७	मांसासृग्मेदसां तिस्रो	३	४
मन्ये विशोध्य विधि	१	४	मागा इत्यपमङ्गलं	३	४
ममत्वमात्रेण मनः	२	४३१	मातङ्गादपि दारिश्य	२	४
ममत्वमायामदमान	१	६५	माता पिता पुत्रकलत्र	२	४
ममेयममस्येति	३	४४८	माता पिता स्वः सुगुरु	१	४
मयुरी ज्ञानदृष्टिश्चेत्	१	९२	माताप्येका पिताप्येको	१	२
मरणसमं	२	११५	मातृवत्परदारेषु	३	२
मरुस्थलीकल्पतरूपमान	१	६२	मातृस्वामिस्वजन	१	१
मर्त्यं हृषीकविपया	३	८२	मातेव रक्षति पितेव	३	१
मलयाचलगन्धेन	१	१९८	मात्सर्यस्य त्यागः	३	६
मलोत्सर्गं गजेन्द्रस्य	२	२०९	मायस्यशुद्धैर्गुरु	१	२
मस्ते दुःसहवेदनाकघलिते	३	४३९	मायस्यशुद्धैर्गुरुदेव	३	४
महतामप्यहो दैवाद्	१	४११	मानं मार्दवतः कुत्र	१	४
महतामापदं दृष्ट्वा	२	४८१	मानुष्यं विफलं	२	१
महतां मार्थनेनैव	१	२०९	मावाधि वैशक	३	४
महर्षयः केऽपि	१	२५९	मा भूरपत्यान्पवलोक	३	४
महातपोध्यानपरीष	१	२५८	मा रोदीश्विरमेहि	२	४
महादुःखाय सम्पद्ये	१	४२७	मार्गं रुध्वा सगर्वं क्रमपि	१	३
महाव्रतधरा घोरा	१	६०	मार्जारमहिपयुद्धं	३	३
महाव्रतामर्त्यनगा	२	६५	मालाम्बराभरण	१	४
महिमानं महीयांसं	१	२०२	मालास्वप्नोऽन्दि दृष्टश्च	३	३
मही रम्या शय्या	२	५४	मालिन्यमवलम्बेत	१	३
मांसं पुत्रोपमङ्कत्वा	२	२४५	मा सूअह जग्नोअन्नं	१	४
मांसं मृगाणां दर्शनौ	१	१६९	मा स्वपीहि जागरितव्यं	१	४
मांसं यथा देहभृतः	२	२५७	मिच्छत्तसेवगाणं	२	२
मांसं शरीरं भवतीह	२	२५७	मित्तसमाणो माणा	१	४
मांसखण्डं न सा	२	१५६	मित्रदोही कतनाश	१	४

मथो युक्तपदार्थाना	३	८	मेघां पिपीलिका हन्ति	२	२३६
मैथ्यात्वगरलोद्गारः	१	३४	मेरूपमानमधुप	१	५००
मैथ्यात्वं परमो रोगो	२	१७८	मेघं कोऽपि झरे पिवन्त	१	३८२
मैथ्यात्वविपप्रसुप्ताः	२	१३	मोक्षद्वारप्रतीहारा	२	८१
मैथ्यौषधैर्हन्त	३	४४२	मोक्षप्रयाणे पृथुसार्ध	२	४९०
मुक्तिस्त्रियोऽलङ्करणं	२	४९३	मोक्षाश्रमं यश्चरते	१	१४१
मुक्त्वा स्वार्थं सरूपहृदयाः	१	१५२	मोदका यत्र लभ्यन्ते	१	३१४
मुखदोषेण बध्यन्ते	३	२८०	मोदन्ते बहुतर्कतर्कण	५	२९८
मुखं पद्मलाकारं	१	३६२	मोमारामममादंद्दे	१	३९
मुखेनैकेन विध्यन्ति	१	४०३	मोहं धियो हरति	१	४८२
मुखे पुरीषप्रक्षेपं	३	४६९	मोहप्ररोहः प्रसरन्निवार्य	२	६४
मुण्डनवपनविकर्तन	३	३१८	मोहव्यतीतस्य नरस्य	२	४२४
मुण्डनाच्छ्रमणो नैव	१	२१५	मोहान्धकारे भ्रमतीह	३	५५
मुण्डी जटी बल्कलवान्	१	२२१	मौनमलौल्यमयाञ्चा	३	४९
मुण्डो जटिलो नग्नः	१	३५९	यः		
मुद्गाण रंजयणत्थ	१	३०२	यः कर्म हुतवान्	२	१२८
मुधा मुधा याति रस	२	४९६	यः कुर्यात्सर्वकर्माणि	२	१३८
मुनिरध्यात्मकैलासे	१	९९	यः पश्यन्नित्यमात्मान	३	६
मूर्खशौ पथि गच्छतः	३	२९६	यः पाठशालामिपतः	२	५०७
मूर्खत्वं सुलभं भजस्व	३	२५३	यः पुष्पैर्जिनमर्चति	१	२१
मूर्खो हि जल्पतां पुंसां	१	३९१	यः संसारनिरासलालस	१	४६८
मूलं द्वारं प्रतिष्ठान	२	३९	यः सूर्यचन्द्रमसो	३	३४४
मूलकेन समं चान्नं	२	२७३	यः स्नात्वा समताकुण्डे	३	७
मूलभूतं ततो धर्मं	१	४४५	यच्च स्तिमितगंभीरं	२	१७३
मूले भुजङ्गः शिखरे	१	१७३	यच्छन्ति ये ज्ञानधनं	२	५०८
मृगमीनसज्जनानां	१	३८१	यच्छन्ति ये सम्पठतां	२	५०७
मृगव्याघ्रोदरो भोगी	३	३३३	यच्छुक्रशोणितसमुत्थ	१	४९८
मृगान्वराकांश्चलतो	२	२२८	यतः अन्नं चित्तिज्ज्ञाद्	२	११६
मृच्चालिनीमहिषहंस	२	१९५	यतः शुचीन्यप्यशुची	३	४८५
मृत्पिण्डरूपेण	३	४८७	यत्किञ्चिद्विदितं	१	२२४
मृते स्वजनमात्रेऽपि	२	२३८	यत्कृतं सुकृतं किञ्चि	२	१४
मृदुभिश्श्यामल	३	३३८	यत्नः कामार्थयशसां	१	४४४
मृदो भारसहस्रेण	१	२१६	यत्नेन पापानि समाचरन्ति	१	४४७
	२	२७१	यत्प्राग्जन्मुनि सञ्चितं	१	७१

यत्र यो मुच्यते	२	२७८	यदा न कुरुते पापं	१	५६
यत्र विद्यागमो नास्ति	१	१८६	यदा न कुरुते पापं	१	१३०
यत्रानेककथानक	१	४८३	यदा सर्व परद्रव्यं	१	१३०
यत्रापि कुत्राप	१	१९३	यदा सर्वम्परद्रव्यं	२	१७०
यत्राब्जोऽपि विचित्र	१	७२	यदा सर्व परित्यज्य	१	५०
यत्राभ्यागतदानमान	२	४४९	यदा सर्व परित्यज्य	२	४२३
यत्रोदकं तत्र वसन्ति	२	४५८	यदा सर्वानृतं त्यक्त्वा	१	१३५
यत्सन्तोपसृखं	३	५९	यदि ग्रावा तोये तरति	२	२३५
यत्सम्पत्त्या न	२	६७	यदि नाम सर्पपकणं	१	१९५
यत्साधूदितमन्त्रगोचर	१	३४१	यदि मोक्षकं काले	१	४४५
यथा गजपतिःश्रान्तः	१	३६७	यदि बहति त्रिदण्डं	३	१
यथा गजपतिः श्रान्तः	१	४११	यदि सन्ति गुणाः पुंसां	१	१६५
यथाग्नितापः सुखदो	१	९	यदीच्छसि वशीकर्तुं	२	३०५
यथा चतुर्भिः कनकं	१	४२२	यदेतत्स्वच्छन्दं	२	५५
यथा चित्तं तथा वाचो	१	२७४	यदिग्रतं तद्	२	७५
यथा तवेष्टा स्वगुग	२	१५३	यदेवैरपि दुर्लभं	२	२
यथाद्रिपु गुरुमेरुः	३	५३	यद्भ्यापति यत्	२	१०५
यथा नेत्रे तथा शीलं	३	३२८	यद्भक्तेः फलामर्हदा	१	४६५
यथान्धकारान्धपटा	२	१८२	यद् भुक्तपानासन	२	७५
यथा विन्दुनिपातेन	१	४४४	यद्यदिष्टतमं तत्तत्	१	३०
यथा मम मियाः प्राणा	२	९३	यद्यपि स्वदिरारण्ये	१	१७
यथा यथा कार्यशताकुलं	३	१२१	यद्यपि चन्दनविट्पी	१	१८५
यथा यथा ज्ञानयत्नेन	२	४९९	यद्यपि न भवति हानिः	२	३१
यथा यथा मनःशुद्धिः	३	१५७	यद्यपि बहु नाधीपे	३	१
यथा यथा महत्तन्त्रं	२	४२६	यद्यपि भवति विरूपो	३	१
यथा यथैव स्नेहेन	१	३६९	यद्यपि स्वच्छभावेन	१	१९
यथार्थवाचयं रहितं	२	४३	यद्रक्तरेतोमलवार्य	२	२४
यथा विहङ्गास्तरुमाश्र	२	३८०	यद्रचन्दनसम्भ्रवोपि	१	४०
यथा क्षामिपमाकाशे	२	३९५	यद्बद्भानुवितरति	१	१९
यदमी दशन्ति दशना	१	१८८	यद्दशाद् द्वितयजन्म	२	३१
यदमीपां महर्षीणां	१	५९	यत्राम्ना मदवारि	१	४१
यदपसरति मेघः	३	१८६	यत्रिमितं कायततः	१	४९
यदयं स्वामी यदिदं	३	४५०	यत्रिर्वचितकीर्त्ति	२	३०
यदा न भाग्यशय	०	४०४	यमनियमनिनान्नः	१	६

यवैरङ्गुष्ठमध्यस्थै	३	३३०	यावन्ति पशुरोमाणि	२	२२५
यशो यस्माद् भस्मीभवति	२	२७९	यावन्ति पशुरोमाणि	२	२४२
यस्तु मत्स्यानि	२	१०४	यावन्नामोमि पदवीं	२	१५
यस्तु योगरतो विप्रो	१	३१७	या शान्तेकरसास्वाद	१	८०
यस्त्यक्तवा गुणसंहतिं	१	३४०	या सृष्टिर्व्रह्मणो वाद्या	१	१००
यस्मिन् गृहे सदा नार्या	२	२७३	यास्याभ्यायतनं जिनस्य	१	१८
यस्मिन्वंशे समुत्पन्ना	१	४०६	युक्तमेव कृतं मौनं	३	२९४
यस्तु प्राण्यङ्गमात्रं त्वा	२	२५६	युक्त्या सन्तरतो ज्ञस्य	३	६४
यस्मै त्वं लघु लङ्घसे	२	४४४	युक्तौ धुर्याविवोत्सर्गा	१	४३७
यस्य कस्य तरोर्मूलं	३	४४१	युगान्तरप्रेक्षणतः	२	४५
यस्य क्षणोऽपि सुरधाम	१	२७५	युद्धवादरतिवस्तु	३	३२७
यस्य चित्तं द्रवीभूतं	१	५६	युवां यदि पितुर्भक्तौ	१	४६०
यस्यतस्य प्रसूतोऽत्र	१	१८०	यूकामत्कुण्डंशादीन्	२	९६
यस्य त्रिवर्गशून्यानि	१	४४३	यूपं कृत्वा पशून्हत्वा	२	१३२
यस्य न सहजो बोधः	२	२१०	ये जात्या लघवः सदैव	१	२०६
यस्य नास्ति परापेक्षा	१	९०	ये ज्ञानकृत्येऽत्र च	२	५१२
यस्य वक्रकुहरे	२	१५७	ये ज्ञानदण्डेन विमण्डिता	२	४९८
यस्यां प्रवहति वायु	३	३२७	ये ज्ञानदानं ददतीह	२	५०७
यस्यां स केसरियुवा	१	३९५	ये तव लीनाः परमे	२	१७४
यस्याकर्ण्य वचः सुधा	१	३८३	ये दीनेषु दद्यालवः स्पृशति	१	१५४
यस्यार्थास्तस्य मित्राणि	२	३१७	येन यश्चापि हि स्तोकः	२	८८
यस्यार्थास्तस्य मित्राणि	२	४५६	येऽनादिमुक्तौ किल	१	१०
यस्यास्तिवित्तं स नरः	२	३८८	ये नीरं निपिवन्ति	२	२२९
यस्यास्याद्वचनोर्मि	२	१२१ पासे	येनेन्द्रियाणि विजिता	३	८५
या कटाक्षच्छटापातै	३	३०९	येऽन्नाशिनः स्थावर	२	२५७
याचते नटति याति	२	३१४	ये पाठशालापणतो	२	५०८
यात्राः प्रतीत्य पितरौ	१	४२२	ये पालयन्ति नियमान्	२	८४
यादृशी वेदना तीव्रा	२	९६	ये रात्रौ सर्वदाहारं	२	२३९
यानपात्रमिवाम्मोधौ	२	४२६	ये वर्धिताः करिकपोल	२	४७४
यानि कानिचिदनर्थ	३	३१०	ये शांतदान्ताः श्रुतपूर्ण	१	१४०
यानि द्विषामप्युपकारकाणि	२	४३०	ये श्राद्धवर्या जिनपुस्त	२	५१२
यान्त्यां कनिष्ठिका	३	३३६	ये श्राद्धवर्या भुवि	२	४९४
यावज्जोवं च यो मांसं	२	२६१	येषां जपस्तपः शौचं	१	१३९
यावद्वित्तोपार्जनशक्तः	३	४५७	येषां भूषणमङ्गसङ्गत	१	७१

येपां मनांसि करुणा	१	१४८	रम्यं येन जिनालयं	१	१४
येपां रेखा इमास्तिस्रः	३	३३०	रम्येषु वस्तुवनितादिषु	१	२७७
ये स्त्रीवशं गता नित्यं	१	३१२	रविचन्द्रवन्दिदीप	१	५१२
योगस्य हेतुर्मनसः	३	१०५	रसातलं यातु यद्ब्र	२	९९
योगी समाधि विरहं	३	२१६	रसायनैः सार्धमिहौ	३	४४३
यो ददाति मधु श्राद्धे	२	२७१	रसाष्टमांसमेदो	३	४३१
यो दृष्टो दुरितं हन्ति	१	३४	रसोत्कटत्वेन करोति	२	२५८
यो धर्मशीलो जितमान	१	४२१	रसोऽनं गृह्णन् चैव	२	२३४
यो नाक्षिप्य भवदति	१	१५०	राक्षसेभ्यः सुतां हत्वा	३	३०५
यो भक्षयित्वा मांसानि	२	२६१	रागद्वेषौ यदि स्याताम्	३	४९५
यो मानुषस्य मस्तक	३	३४५	रागद्वेषौ यदि स्याता	३	१००
योऽन्येषां भपणोद्यतः	१	३४१	रागादिरोगान्सतता	३	४३८
यो बन्धनवधकेशान्	२	१०८	रागोऽयं दोषपोपाय	३	४७०
यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा	२	९५	राजतः सलिलादग्ने	२	३९५
यो धर्जितः पञ्चभिरन्तरायै	१	४२	राजमान्यो घनाढ्यश्च	१	१७९
यो विश्वं वेद वेद्यं	१	४७	राजाभियोगोऽथ	२	३८
यो व्याधिभिर्ध्यायति	३	४४२	राज्यच्युतिं बलभया	२	३१०
योऽहिंसकानि भूतानि	२	१०८	राज्यं वाजिविभूति दन्ति	१	४८३
र			राज्यं निःसचिवं	१	४२४
रक्तीभवन्ति तोयानि	२	२३६	राज्याय पादयो	३	३३२
रक्षन्परसंस्पर्श	१	३६०	रात्रेश्वरुषु यामेषु	३	३४१
रक्षार्थं खलु संयमस्य	१	२७८	रात्रौ गृहस्योपरि	३	३१६
रक्तसंतो जिणदब्धं	१	६	रावणेन कृते पापे	१	४१०
रङ्गः कोपि जनाभिभूति	१	२७९	रुचिरकनकधाराः	५	४६८
रज्जोरप्सुपरि	३	५१	रुध्यतेऽन्यकितवै	२	३१५
रटति रुप्यति तुप्यति	२	२६६	रूपयौवनसंपन्ना	३	९
रत्नत्रयामलजलेन	१	५०१	रूपं रम्यं करण	१	४२४
रत्नत्रयीं रक्षति येन	२	४९८	रूपवांश्चापि मूर्खोपि	३	२८०
रत्नमदीपः शिवमार्ग	२	१६२	रूपे रूपवती दृष्टिः	१	९४
रत्नाकरः किं कुरुते	१	१८९	रेखाः पञ्च ललाटस्याः	३	३३८
रत्नानामिह रोहण	१	४६	रे चिच खेदमुपयासि	२	४५०
रत्नेषु दृक्षेषु गवां	२	१६	रे चित्तवैरि तव	३	११२
रत्नैरापूरितस्यापि	१	११४	रेणुकाजनयद्राम	१	५६
रत्नैस्त्रिभिः पवित्रा या	१	१००	रेतोधरा सप्तमी	३	४३१

पद्माकर यावदस्ति	२	४६१	लोणवि इमं मुणियं जं	१	३०५
वालकोकिल करीर	२	१९४	लोकाग्रमधिरूढस्य	१	४२
रे कोकिल मा	२	१५९	लोकानन्दन चन्दनद्रुम	२	१९०
रोगं रोगनिदानं	३	४३७	लोकार्चितं गुरुजनं	३	८५
रोलम्बैर्न विलम्बितं	२	४६०	लोकार्चितोऽपि कुलजो	३	८५
रोहणाद्रेरिवादाय	१	४१	लोभः पितातिवृद्धो	१	३५९
रौरवं नरकं भुंक्ते	२	२७६	लोयपवाहे सकुलक	२	१७९
ल			लोयम्मि रायणीर्इणायण	२	१८०
लक्षणेन विना विद्या	३	२५	लोलेक्षणावक्रनिरीक्षणेन	२	९
लक्ष्मि क्षमस्व सहनीय	२	४११	व		
लक्ष्मीर्वैश्वानि भारती	१	५२५	वंशभवो गुणवानपि	१	२०३
लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति	२	३९४	वंशावलम्बनं यत्रो	१	४०८
लक्ष्मीः कृतार्था सकलं	१	३६	वक्तीशः सचिवं	२	४६१
लक्ष्मीः सर्पति नीचमर्णव.	२	४४३	वक्तुविशेषमधुरै	२	२१८
लक्ष्मीः सुवर्णरूपापि	३	९	वक्त्रे वलगप्रकर्षः	३	२९५
लक्ष्मीस्तं स्वयमस्युपैति	१	४६९	वक्रतां विभ्रतो यस्य	१	३३३
लक्ष्म्या परिपूर्णोहं	२	३९७	वक्रोऽपि पङ्कजनितोपि	१	१६७
लगन्ति दोषाः कथिताः	२	२०	वचनैरसतां महीयसो	१	१७३
लङ्घयति भुवनमुदधे	१	१८८	वचांसि ये शिवसुखदानि	१	१०२
लज्जावतः कुलीनस्य	२	४०१	वचमः किमस्य चोच्चैः	१	३४
लज्जातो भयतो वितर्क	१	४२५	वज्रमिवाभेद्यमनाः	२	१८९
लब्धं जन्म यतो यतः	१	४०७	वत्स किं चञ्चलस्वान्तो	१	७५
लब्धुं बुद्धिकलाप	१	२०६	वदने विनिवेशिता	१	३६५
लब्ध्वा हि मानुष्यभवं	२	१८३	वदन्ति ये जिनपति	१	१०७
लब्धोच्छ्रायो नीचः	१	४०६	वदन्ति ये वचन	१	१०३
लब्ध्वापि धर्म	३	१०७	वध्यस्य चौरस्य यथा	३	७५
लभेत सिकतासु	२	१९८	वनानि दहतो वन्हेः	२	४५६
ललाटतिलकोपेतः	३	३०	वने निरपराधानां	२	२४२
ललाटे चार्धचन्द्रामे	३	३३८	वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति	३	४७१
ललितं सत्यसंयुक्तं	२	१५२	वनेपि दोषाः	१	६७
लावण्य लहरीपुण्यं	१	९६	वने रतिर्विरक्तानां	१	२८२
लिङ्गिनां परमाधारो	२	२७७	वन्दामि तवं तहसंज	१	२१७
लिप्तताज्ञानसम्पात	१	८५	वन्द्यान्निन्दति दुखिताः	१	३४४
लिप्यते पुद्गलस्कन्धो	१	८५	वन्ध्याकक्रौटिकामूलं	३	४२०

वपुः पवित्रीकुरु	१	४५७	वर्षे वर्षेऽन्वयेन	२	१३
वपुश्च पर्यकशयं	१	४३	वयमिह परितृष्टा	२	५
वमत्रयं चारुचतु	१	४५	वशं मनो यस्य	३	९
वयोऽनुरूपाः प्रायेण	३	२१९	वश्यविद्वेषणक्षोभ	१	२
वरं क्षिप्तः पाणिः	१	४१३	वश्याकर्षणयोगी	१	३६
वरं गाहस्थ्यमेवाद्य	१	२५०	वसुन्धरायाः कमपि	३	३१
वरं च दास्यं विहिता	१	२२०	वस्त्रं पात्रमुपाश्रय	१	२८
वरं च दास्यं वि हेता	१	३९७	वस्त्रैर्वस्त्राऽविभूतयः	१	१
वरं दरिद्रोऽपि विचक्षणो	३	११	वन्हिज्वाला इव जले	१	४
वरं दरिद्रोऽपि सुधर्मवा	१	४४८	वन्हिस्तृप्यति नेन्यनै	२	४२
वरं दारिद्र्यमन्याय	१	३९६	वन्दौ सुवर्णस्य रणे	३	२१
वरं निवासो नरकेऽपि	२	२०	वाक्वक्षुः श्रोत्रलयं	२	४१
वरमेका फला रम्या	३	४८	वाक्यं जल्पति कोमलं	१	३३
वरं पर्वतदुर्गेषु	१	४११	वाचयति नान्यलिखितं	३	२५
वरं भुक्तं पुत्रमांसं	२	२७४	वाञ्छा सज्जनसङ्गमे	१	१५
वरं मृत्युर्वरं भिक्षा	१	३९६	वाणवर्द कोडीओ	२	७
वरं मौनं कार्यं न च	१	३९८	वाणी दरिद्रस्य शुभा	२	३८
वरं मौनेन नीयन्ते	३	२८१	वाणी नृतिर्यकमुद	१	४
वरं रेणुर्वरं भस्म	२	३९९	वातपित्तकफोद्भूतो	३	३५
वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्र	२	४०३	वातेर्यथा तृप्यति नाग	२	१
वरं वन्दिशिखा पीता	२	३०७	वादांश्च मतिवादांश्च	२	४८
वरं विषं भक्षितमुग्र	३	५६	वादी कविर्धर्मकथ	२	३
वरं विषं भक्षितमुग्र	२	२४७	वामस्याधः स्फुरण	३	३१
वरं विषं भुक्तमसुक्षय	२	१८३	वारितः सुहृदा किन्तु	३	१८
वरं शून्या शाला न च	१	३९८	वार्ता च कौतुककरी		
वरं शृंगोत्सङ्गा	१	३२९	(जन्मचरित्र)	२	२
वरं सखे ! सत्पुरुषा	१	१२६	वार्धकास्सेवकाश्चैव	१	३१
वरं हालाहलं पीतं	२	३९४	वार्धेश्वन्द्रः किमिह	१	१५
वरमग्निमि पवेसो	१	३२९	वार्यग्निभस्मरवि	१	५०
वरमेकाक्षरं ग्राह्यं	२	१८७	वालुआकवलो चैव	२	६
वर्जनीयो मतिमता	१	३५०	विकाराय भवत्येव	१	४१
वर्ण्यः स यो नाधमकर्म	१	१४६	विकाशयन्ति भव्यस्य	१	१२
वर्तुलावर्तगम्भीरा	३	३३४	विग्रहमिच्छन्ति भटा	१	३१
वर्धनं वाध सन्मानं	१	३६९	विचारदर्पणे लग्नां	३	१८

चारसारा अपि शास्त्र	१	२९२	विरला जाणन्ति गुणा	१	१८४
चित्रकर्मक्षयहेतु	२	५०४	विलग्नश्च गले बालः	२	२३७
चित्रवर्णाञ्चित	२	१८५	विलेख्य कल्पं विधिना	२	५०४
जन्तुके दिनकर	१	१०४	विलोक्य मातृस्वसृदेह	२	४४
ज्ञानं किमु नोर्णनाभ	३	५१	विवेकिनमनुप्राप्य	३	५४
ज्ञायेति महादोषं	२	२७२	विशाखाद्रामघाश्लेषा	३	४२८
डम्बितं यत्स्मर	२	८	विशिष्टकुलजातोऽपि	१	१८०
त्तादुत्तानतामेति	२	३८७	विशुद्धिसिद्धिस्थिर	२	१७०
दिक्षु दिक्षूर्ध्व	२	६९	विश्वाः कलाः परिचिता	३	५९
द्ययं जोइसं चैव	१	२१८	विश्वानन्दकरी	२	५५
द्यया विमलया	१	३३७	विश्वाभिरामगुणगौरव	१	१२७
द्या दया द्युति	३	८४	विश्वामित्रपराशर	३	१३०
द्या दया संयम	२	२४६	विश्वामित्रपराशर	१	११९
द्या विनयतो ग्राह्या	३	२७	विश्वासघातिनां चैव	१	३१६
द्यानाम नरस्य	३	१३	विश्वासायतनं विपत्ति	२	१४४
द्या विवादाय	१	१५८	विषं कुपठिता विद्या	३	२३
द्यावृद्धास्तपोवृद्धा	२	३८७	विषधरतोऽप्यतिविषमः	१	३६४
धाय यो जैनमतस्य	२	२०	विषभारसहस्रेण	१	३४५
धिर्विधाता नियतिः	१	८	विषमस्थितोऽपि	१	१९७
(जीवनचरित्र पहेलीं)	१	८	विषयगणः कापुरुषं	१	१२०
नयविजयमुनि	२	१७५	विषयविरतिः संग	१	६९
नयविजयसङ्कलितः	३	४४६	विषयोर्मिषोद्गारः	१	८२
ना गुरुभ्यो गुणनीर	१	६७	विषादी भैक्ष्यमश्नाति	३	३११
निजिता हरिहर	१	१०६	विस्तारितक्रियाज्ञान	१	९८
निर्ममलं पार्वण	२	५३	विहितः सतामभूमौ	२	२१०
पदि धैर्यमथाभ्युदये	१	१४७	वीक्ष्यात्मीयगुणैर्मृणाल	१	३४४
पद्यपि गताः सन्तः	१	१७७	वीणावंशश्चन्दनं	२	४०२
पुलजटात्रलकलिनः	१	३६१	वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति	२	४५९
पुलमतेरपि	२	४०१	वृक्षाग्रवासी न च पक्षिजाति	३	३०१
पुलहृदयाभियोग्ये	३	२५२	वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराज	३	३०१
बोधनित्यत्वसुखित्व	२	१८१	वृद्धोऽन्धः पतिरेष	२	४०६
मुच्य दृग्लक्ष्य	२	९	वृन्ताकं च कलिङ्गं च	२	२३४
मूढतैकान्तविनीत	२	१८१	वृश्चिकानां भुजङ्गानां	१	३३५
रह अनभचेरस्स	२	६०	वृषं चितं व्रतनियमैरनेकः	०	१०

वेदविक्रयिणश्चापि	१	३१५	अतेषु जायते शूरः	१	२९
वेदोक्तत्वान्मनःशुद्ध्या	२	१२९	शत्रुञ्जयाद्रियमादि	१	३
वेपेण माधसि यतेश्वरणं	१	२७०	शत्रुञ्जये जिने दृष्टे	१	३
वेपोपदेशाशुपथि	१	२६४	शत्रो च मित्रे च समं	२	७
वैधराज नमस्तुभ्यं धर्म	३	४४०	शनैः पुरा विकृतिपुरस्सरं	१	१०
वैधराज नमस्तुभ्यं क्षपिता	३	४४१	शब्दादिपञ्चविषयेषु	३	५
वैद्यो गुरुश्च मंत्री च	१	१२६	शमं क्षयं मिश्रमुपा	२	४
वैरं यः कुरुते निमित्त	१	३४२	शमदयभक्तिविहीन	१	३६
वैरवैश्वानरो व्याधि	३	७४	शमयति यशः क्लेशं	१	४१
वैराग्यरङ्गः परवञ्चनाय	२	७	शमो दमस्तपः शौचं	१	१४
वैराग्यरङ्गो न गुरु	२	११	शय्यातलादपि तु कोऽपि	१	२७
व्ययवासाः पंचशिरा	३	३६	शरदिन्दुकुन्दधवलं	३	३०
व्यसनमेति जनैः परि	२	२६५	शरीरिणः कुलगुण	१	१०३
व्यसनमेति तनोति	२	२६६	शरीरिणामसुखशतस्य	१	१०५
व्यसनशतगतानां	१	४२२	शल्यवन्निहविपादीनां	३	१८५
व्याकुलेनापि मनसा	२	४४२	शशिनि खलु कलंकः	१	४२६
व्याख्यायनश्रवणं जिनालय	२	९१	शशी दिवसधूसरो	१	४२८
व्याधेस्य चोपवासेन	१	४०८	शस्त्रेहतास्तुरिषो	३	१२
व्याजृम्भमाणवदनस्य	१	१४२	शास्त्रामूलदले पुष्पे	२	२७५
व्याधव्यालभुजङ्ग	१	४१५	शाण्डूयमितं चूणं	३	४२६
व्याधो नान्यहिताय	२	२२९	शान्तायां दिशि वृक्षेषु	३	३१३
व्यामोहं तव भिन्दन्तु	३	३०६	शासनांतत्राणशक्तेश्च	१	४८०
व्यालं बालमृणाल	२	१९९	शास्त्रज्ञोऽपि घृतव्रतोऽपि	१	२७८
व्योमनि शम्बाः कुरुते	१	३७०	शास्त्राणि जैनानि हि	२	४९४
व्रततपोयमसंयम	२	२६७	शास्त्रावगाहपरिघट्टन	१	३०८
व्रतानि दानानि जिनाचं	२	१६	शास्त्रेषु येऽप्यङ्गिचधः	२	२५३
			शास्त्रोक्ताचारकर्ता च	१	४८१
श			शिरसा सुमनःसङ्गा	१	२०१
शकटं पंचहस्तेन	१	३३६	शिरःस्थं भारमुत्तार्य	३	४८४
शक्तितोमरदण्डासि	३	३३४	शिरस्सु पुष्पं चरणौ	२	४४९
शक्यो वारयितुं	३	२५४	शिलीमुखैस्त्वया चीर	३	३०९
शक्यो विजेतुं न मनः	२	४९९	शिष्यमशिष्यावलि	१	६६
शङ्खः पुरः स्फुरति कोमल	१	३०	शीतातपाद्यान्न मनागपीह	१	२५७
शङ्खः प्रीयाः प्रशस्यन्ते	३	३३६	शीलं प्रधानं न कुलं	१	६१

रीषपुष्पं स्वरसेन	३	४२९	श्रुत्वोपदेशं विशदं	१	६४
हशोणितसम्भूतं	२	२४२	श्रूयतां धर्मसर्वस्वं	१	४१९
” ”	२	२४१	श्रूयते चरमांभोधौ	१	४१
चेदम्भः शमदम्भः	१	३५८	श्रूयते भरतश्चक्री	३	५३
वीन्यप्यशुचीकर्तुं	३	७	श्रूयन्ते यानि तीर्थानि	२	२६१
इः स एव कुलजश्च	२	४७८	श्रेयःश्रियां मङ्गलकेलिसद्म	२	५
तः पुच्छमिव व्यर्थं	३	९	श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन	१	१४६
तः प्रागशुभः	३	३१८	श्लेष्माशयः स्यादुरसि	३	४३१
तः स्यात्प्रविशन्	३	३२६	श्लोकार्थं श्लोकपादं वा	३	२३
त्रेण दक्षिणस्यां	३	३४५	श्वभ्रदुःखपटुकर्म	२	३१२
श्रूषा श्रवणं चैव	३	२७	श्वानतुल्येक्षणश्चोराः	३	३३७
ज्ञानभोजिनश्चैव	१	३१६	श्वेता तृतीया संख्याता	३	४३३
गौकारास्तथाभग्ना	३	३३१	ष		
थेल्यमात्सर्यकदाग्रह	२	१८६	षट्कायानुपमृद्य	१	२२४
कक्रोधादिचिन्ताभ्यो	३	३५३	षट्कोटिशुद्धं पलमश्नतो	२	२५३
कं मा कुरु कुकुर	१	३७०	षट्त्रिंशदङ्गलं	२	१३८
चन्ते न मृतं कदापि	२	४५९	षट्पदः पुष्पमध्यस्थं	१	२१९
क्लये हंसवकोटयोः	१	१५९	षड्भेदयुक्तं त्रत	१	६३
िचाचारविवादी	१	३५८	स		
गामौ तवस्तनावेतौ	३	३०६	संवत्सरेण यत्पापं	२	१३७
द्वालतां श्राति जिनेन्द्र	१	४७५	संवर्धितोऽपि भुजगः	१	३७१
यति पापमपाकुरुते	२	२६७	संविग्नाः सोपदेशाः	१	७३
द्वाघोषौ यदि स्यातां	३	२३	संसर्गाद्भवति हि साधुता	१	१७४
द्वाद्वारतंसा जिनपुस्तकानि	२	५१२	संसारकं येन सुखं	१	२२२
प्रयं प्रसूते विपदं	३	२२०	संसारपाशो नरके	३	७५
गीआदिनाथप्रमुखा	२	१७	संसारभीरुभिः सद्भिः	२	२७२
गीगौतमो गणधरः	२	३	संसाररंभादलने	२	४९७
गीतीर्थपान्थरजसा	१	४५८	संसारसंतापसुधाप्रकारो	१	६२
गीवर्द्धमानस्य जिनेश्वरस्य	२	३	संसारसागरनिरूपण	३	८२
गीवीतरागो भुवि भाति	१	४३	संहारबीजवहुला	३	३२२
गीवीरं वन्दितुं भावा	१	४०	संसारसागरमपार	१	४९६
तमविकलं शुद्धा वृत्तिः	१	१२३	संसारस्वप्नवन्मिथ्या	१	८०
तसम्पदः कवीनां	१	१३	संसारेऽधिगता नरामरभवाः	१	४७०
श्रद्धाय सम्यक्	३	४५५			

संसारे निवसन्	१	८४	सदा शुभध्यानमुसार	१	४५
संहतबहुविधसत्वो	१	३५९	सदर्शनज्ञानतपोदमाख्या	१	३८
स एव त्वं स एवाहं	२	४५५	सदर्शनं ज्ञानकलं	२	१
स कमलवनमग्ने	२	२३२	सदर्शनं ज्ञानबलेन	२	१
सगुणापि हन्त विगुणा	१	४०९	सद्भिः संसेव्यमानोऽपि	१	३६
सहं नैव हि कश्चिदस्य	२	४५९	सद्भिस्तु लीलया मोक्तं	१	१५
सद्भतिर्यादृशी तादृक्	१	२१०	सद्भोगलीला न च रोग	२	१
सङ्गोतगीतानि च	२	४९०	सद्यःप्रसूता सुरभी	३	३३
सङ्गामवारिधिकरोन्द्र	१	३२	सद्यः सम्मूर्च्छिता	३	२५
सचेतनाचेतनभेद	२	४४	सद्यो भुजंगदेशे	३	४२
स जीवति गुणा यस्य			सर्दशजस्य परितापनुदः	१	१५
(जन्मचरित्रमां)	२	१९	सन्त एव सतां नित्य	१	११
सज्जातिपुष्पकलिके	३	७८	सन्तानः सुस्थिरः	१	४६
सज्ञानं यदनुष्ठानं	१	८७	सन्तापितोऽपि साधुः	१	११
सज्ज्ञानदर्शनचरित्र	१	४९७	सन्तां न यान्ति वैवर्ण्यं	१	११
सततोदारवृत्तासु	३	१५७	सन्तोपस्त्रिषु कर्तव्यः	३	१
सत्क्रोणं लोलनेत्र	३	४४३	सन्त्यज्य शूर्पवहोपान्	१	१५
सत्तहतारि सतसया	२	७६	सन्त्येव कौतुकशतानि	१	२५
सत्यं तीर्थं तपस्तीर्थं	१	५७	सप्तग्रामे हि यत्पाप	२	२५
सत्यं नास्ति तपो नास्ति	१	३१४	सप्तद्वीपं सरत्नं च	२	२
सत्यं ब्रह्म तपो ब्रह्म	१	१३८	सप्तो इक्ष्मरणां	१	२१
सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयात्	२	३०४	समकालं सजातीया	३	३३
सत्यं यूयं तपो शग्निः	२	१३२	समग्रसञ्छास्त्रमहा	२	५८
सत्यं वदान्न यदि	२	४५८	समता सर्वभूतेषु	१	१
सत्यमभ्यस्यति करोत्य	२	३११	समधिगतसमस्ताः	१	१
सत्यशीचशमशर्म	२	३११	समयसारसुपुण्य	१	१
सत्यात्मन्यपि किं नो	१	५१२	समया सन्वभूपसु	२	२
सत्यां वाचं वदति कुरुते	१	१५०	समर्पिताः कस्य न तेन	१	३१
सत्या योनिरुजं वदन्ति	१	३८४	समस्तजन्तुमति	२	२
सत्यार्जवदयायुक्तं	१	५५	समस्तजीवे करुणा	१	१
सत्येनोत्पद्यते धर्मो	१	४१९	समस्ततत्त्वानि न सन्ति	२	११
सत्त्वासत्तनित्यानित्य	१	४३८	समस्तावयवान्	२	२
सत्संगःकामत्रयः	३	४९	समाप्त्यं कुण्ठो	२	२
सदा खण्डनयोग्याय	१	३४७	समाधिर्नदनं धैर्यं	१	१

याति यदा लक्ष्मी	२	४४०	सर्वारम्भपरिग्रहस्य	१	२२७
श्रितास्तारकबुद्धि	१	२२१	सशर्करानिम्बफल	३	३५१
स्पृति च मांसस्य	२	१०९	सर्वे वेदा न तत्कुर्युः	१	४२०
द्यतास्तपसि	१	१०२	सर्वेषामर्हदादीनां	२	१४
द्विवृद्धी प्रभुता	१	१२३	सर्वेषामेव मांसानां	२	२४०
इ दुःखमसमये	२	२२०	सर्वैस्त्कटकालकूट	१	२३०
क्तो जिणभवणे	१	६	सर्वोत्कर्षप्रकाशाय	२	४७९
दां विपदां पात्रं	२	४८०	सर्वोद्वेगविचक्षणः	१	३४३
दि परोऽपि निजतां	२	४७७	सवितर्यस्तमापने	१	४६०
दि यस्य न हर्षो	२	४४६	सविस्तरे धरणितले	१	१०५
दो महतामेव	२	४८१	समंशयं नश्वर	२	५३
ष्टा विभुनैकदा	३	११४	सहजकर्मफलं क	१	११
मभूमिपति	२	२२६	सहजभावसुनिर्मल	१	११
त्त्वमित्थं नृप सप्त	२	३९	सहजरत्नरुचिप्रतिदीपकै	१	११
त्त्वरत्नान्ध परं	२	१९	सह तपोऽमसंयमयन्त्रणां	१	२६१
त्त्वशीलमनयं	१	५०१	सहते कडु न जल्पति	१	११७
ग्धर्मव्यवसितपरः	१	१५१	सहवास्येव जानाति	१	३५७
ग्मार्गपुषःप्रशान्तवपुषः	१	३८३	सहसा विदधीत न	३	६५
पमज्जणे पुण्यं	१	१७	सहोदयव्ययाः पञ्च	२	४००
ाति यातनाः सर्वा	२	२७६	साग्रे च गव्यूतिशतद्वये	१	४४
ीव पयःपूर्णं	२	४५६	साधयति यत्प्रयोजन	१	३३६
सु तेषुद्भवमार्गं	२	४९५	साधुवन्धुपितृमातृ	२	३१३
ष्टप्रदेशे तु	३	४२६	सामायिकावश्यक	२	९१
र्जनयोर्मध्ये	१	३३४	साम्राज्यं कथमवाप्य	२	४२५
देवस्य च नाम	१	१०	सा लक्ष्मीर्या धर्मकार्ये	२	४४८
ाचानुरक्तिर्विपुल	१	४७७	सावद्यं दलयत्यलं	२	८६
नि त्वया	३	३१०	सावद्यकर्म प्रतिषेध	२	८६
ो हृदि वाचिं तद्	१	४७५	साहम्मिआउ अहिओ	२	२२१
ास्थगिताश्रवाः	१	२२६	सिंहो बली गिरिगुहा	२	२१२
ा सन्त्यजेद्वादं	३	२६	सिंहो बल्ये द्विरदशोणित	१	११९
भूतानि सुखे	२	९८	सिद्धान्त एषु क्षितिकर्म	२	१६२
सम्पत्तयस्तस्य	३	१५७	सिद्धैकेनचिदुक्तं	३	३२१
तिशयसम्पन्नां	१	३९	सुकुलजन्म विभूति	१	४२२
	१	२१७	सुखायते तीर्थकरस्य	२	२१८

जाय दुःखाय च	३	९८	सौहार्दविश्वसविनाशि	२	२
स्वार्थी त्यजते विद्यां	३	२८	स्खलति ब्रह्ममधस्तन	२	२
स्वामुखस्वपर	१	०६	स्तन्यं रजश्च नारीणां	३	४
स्विनो विपयावृत्ता	१	८२	स्तम्भितविबुधसमृद्धि	१	३
चिरमपि उपित्वा	१	१२	स्तवैर्यथा स्वस्य	३	४
जनानामपि हृदयं	१	५९	स्तुत्याः मुतास्त एव	१	४
सुदुर्जयं ही ! रिप	३	७८	स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेय	२	१५
सुबहुं पि सुय	१	८	स्तोकापि वन्द्यते	१	४८
सुभग तवाननपङ्कज	३	७	स्तोऽकोपि नियमो येन	२	८
सुभापितमयैर्द्रव्यैः	२	६	स्त्रीणामपि वचः काले	१	३९
सुभापितस्याध्ययने	१	१	स्थाने निवासः सुकुलं	१	४७
सुरां पीत्वा तु यो	२	४	स्थावरं जङ्गमं चैव	३	४२
सुरां पीत्वा द्विजा मोहा	२	२	स्थितत्र साधोर्हृदि साधु	२	१
सुरेन्द्रनागेन्द्रनरेन्द्र	२	३	स्थिरता वाङ्मनः	१	७
सुरेषु शक्रो मनुजेषु	२	३	स्थूलरेखा देरिद्राः स्युः	३	३३
सुलभानीह शास्त्राणि	३	१	स्थूला त्वक् सप्तमी	३	४३
सुलभास्त्रिजगद्भूम्यः	१	१	स्थूलेषु जीवेषु	२	९८
सुलभाः पुरुषा राजन्	१	१	स्थैर्यरत्नमदीपधे	१	७७
सुवर्णभूषणान्याथु	१	१	स्थैर्यं सर्वेषु कार्येषु	१	४४४
सुवृत्तस्यैकरूपस्य	२	२	ज्ञानं मनोमलत्यागो	१	६०
सुसङ्गस्योपदेशोऽपि	१	१	ज्ञानोपभोगरहितः	१	५५
सुहोइओ तुमं पुत्ता	२	२	स्पर्धन्तां सुखमेव	१	३८२
सूक्ष्मं विरौति	१	१	स्पर्शेन वर्णेन रसेन	२	४३
सूक्ष्माणि जन्तूनि	२	२	स्पष्टचेष्टः शुभः श्वानो	३	३२०
सूचीमुखि दुराचारे	२	२	स्फुरन्मङ्गलदीपं च	१	१२५
सूत्राणि सन्तः मृतपोभि	१	१	स्युःपञ्च राजन्निह	२	१३८
सैष प्रभुः कनकमङ्ग	१	१	स्वं ज्वालाजटिलेऽनले	२	२५३
सो जयउ जेण विहिआ	२	२	स्वतो न कथन गुरु	३	१५३
सोमात्मकं शरीरस्य	३	३	स्वकृतं दुष्कृतं गढेन	२	१३
सौख्यं यदत्र विजितेन्द्रिय	३	३	स्वगुणैरेव तस्मिन्ने	१	१८०
सौख्यं हि ये ज्ञानरसे	२	२	स्वजनमन्यजनीयति	२	२६०
सौधोत्सङ्गे श्मशाने	१	१	स्वजिह्वा नो वशेः यस्य	२	३०४
सौम्यस्य दर्शने नून	१	१	स्वतो मनोवचन शरीर	१	१०५
सौवर्णः कमलाकरः	१	१	स्वन्दोषं समवाप्य नेष्यति	२	१०८